T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

KLÂSİK TÜRK ŞİİRİNDE TİCÂRET

(DOKTORA TEZİ)

YAHYA YÜKSEL

KOCAELİ-2017

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

KLÂSİK TÜRK ŞİİRİNDE TİCÂRET

(DOKTORA TEZİ)

YAHYA YÜKSEL

Danışman
Prof. Dr. Gencay ZAVOTÇU

KOCAELİ-2017

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

DÎVÂN ŞİİRİNDE TİCÂRET

(DOKTORA TEZİ)

Tezi Hazırlayan: YAHYA YÜKSEL

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 01.02.2017/5

Jüri Başkanı: Prof. Dr. Ahmet KARTAL (İmza)

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Gencay ZAVOTÇU (İmza)

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Adnan Rüştü KARABEYOĞLU (İmza)

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Beyhan KESİK (İmza)

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Mehmet ÖZDEMİR (İmza)

KOCAELİ-2017

İçindekiler *1*

Özet *12*
Abstract *13*
Simgeler ve Kısaltmalar Listesi *14*
Önsöz *16*
Tez Gövdesi / Metni
BİRİNCİ BÖLÜM **19**
TİCÂRETİN TANIMI VE TARİHÇESİ **19**
1. TİCÂRET **19**
2. TİCÂRETİN TARİHÇESİ **20**
2.1. Eski Toplumlarda Ticârî Faaliyetler **21**
2.1.1. Mezopotamya **21**
2.1.2. Mısır **23**
2.1.3. Çin **23**
2.1.4. Hindistan **25**
2.1.5. Roma **27**
2.1.6. Yunan **30**
2.1.7. Arap Yarımadası **30**
2.1.8. Amerika Kıtası **32**
2.1.9. Avrupa Kıtası **33**
2.3.9.1. Ortaçağ ve Coğrafi Keşiflere Kadar **34**
2.3.9.2. Coğrafi Keşifler ve Sanayi Devrimi **35**
2.2. Modern Dönemde Dünya Ekonomisi **36**
2.2.1. Japonya **36**
2.2.2. Rusya **37**
2.2.3. Amerika Birleşik Devletleri **39**
2.2.4. İngiltere **40**
2.2.5. Almanya **41**
2.2.6. Çin **41**
2.2.7. Fransa **42**
2.3.Türk Kültüründe Ticâret **43**
2.3.1. Eski Türklerde Ticârî Faaliyetler **43**
2.3.2. Büyük Selçuklu Devleti **48**
2.3.3. Anadolu Selçukluları **49**
2.3.4. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi **54**
2.3.4.1. Osmanlı Devleti'nde Mali Sistem **56**
2.3.4.1.1. Toprak Sistemi **56**
2.3.4.1.2. Devletin Gelir Kaynakları **57**
2.3.4.1.2.1. Mukataa Gelirleri **57**
2.3.4.1.2.2. Cizye Gelirleri **58**
2.3.4.1.2.3. Avârız Gelirleri **58**
2.3.4.1.2.4. Tımar Sistemi **58**
2.3.4.1.2.5. Vakıf Sistemi **59**
2.3.4.1.2.6. Tarım ve Hayvancılık **60**
2.3.4.1.2.7. Madencilik **62**
2.3.4.1.2.8. Sanayi **63**
2.3.4.1.2.9. Ticâret **66**
2.3.4.1.2.9.1. İç Ticâret **67**

2.3.4.1.2.9.2. Dış Ticâret 68
2.3.4.1.2.10. Osmanlı İç Ticâretinin Önemli Bir parçası olan Esnaf Teşkilatı 73
İKİNCİ BÖLÜM 77
KLÂSİK TÜRK ŞİİRİNDE TİCÂRET 77
TİCÂRÎ MEKÂNLAR VE YERLER 78
1. BAHŞİŞGEH 78
2. BAKKAL 78
3. BÂZÂR (PÂZÂR, PAZAR) 79
4. BEDESTEN (BEDESTÂN-BEZZÂZİSTÂN-BEZZİSTÂN) 83
5. BENDER (BENDER-GÂH, BENDER-GEH) 84
6. BEYGÂH 85
7. BİSMİLGÂH (BİSMİLGEH) 86
8. ÇARŞI (ÇÂR-SÛ, ÇEHÂR-SÛ, CEHÂR-SÛ) 87
9. ÇİFTLİK 90
10. DÂD U SİTEDGÂH 91
11. DESTGÂH (DESTGÂH) 91
12. DÜKKÂN, DÜKKÂNÇE 93
13. GÜMRÜK 95
14. HİSÂBGÂH 96
15. KÂRGÂH, KÂRGEH, KÂR-HÂNE 96
16. KÛÇE 99
17. MANAV 99
18. SÛK 100
19. TİCÂRET-HÂNE, TİCÂRETGÂH 103
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 105
TİCÂRETLE İLGİLİ KAVRAMLAR, TERİMLER, MESLEKLER 105
1. ABÎR 105
2. ÂHENGER-DEMİRCİ-HADDÂD 105
3. AHZ Ü İ'TÂ (AHZ U 'ATÂ, ATÂ VÜ AHZ) 107
4. AKÇE (AKÇA) 108
5. ALICI 110
6. ALIM-SATIM 111
7. ALIŞ, ALIM VEYA ALMAK 111
8. ALIŞVERİŞ 112
9. ALTIN (ALTUN-ZER-ZEHEB) 113
10. ALTIN VARAK 115
11. ANBÂR (ENBÂR) 116
12. ANBER 116
13. 'ARSA 117
14. ARZ 118
15. ASSI 123
16. ATLAS 124
17. ATTÂR (AKTÂR) 125
18. 'AVÂRIZ 127
19. AYAR 128
20. AYNA (ÂYİNE) 129
21. BAGAL 130
22. BAĞBÂN 130

23. BAHÂ (DEĞER-KIYMET) 131
24. BAHŞİŞ 134
25. BAKIR 136
26. BALIKÇI 137
27. BAŞMAKÇI 138
28. BATMAN 138
29. BAY 139
30. BÂYİ' 140
31. BAYTAR/BÛRİYÂ-BÂF/ZER-DÛZ 141
32. BEDEL-SEMEN 141
33. BEZİRGÂN (BÂZERGÂN- BÂZÂRGÂN) 142
34. BEKÇİ 143
35. BERÂT 144
36. BERBER 145
37. BEY' 146
38. BEYTÜLMÂL (BEYTÜ'L-MÂL) 147
39. BEY Ü ŞİRÂ' 148
40. BEZZÂZ 149
41. BÎ-BEDEL 149
42. BİLEZİK- DEMLÜC 150
43. BİLLÛR 151
44. BİNÂ 152
45. BİTMEK 153
46. BORÇ 154
47. BOSTANCI (BÛSTÂNCI) 155
48. BÖREKÇİ (BÖREKCİ) 156
49. BURKA 156
50. CÂN-BÂZ 157
51. CÂRÎ 157
52. CEB (CEYB) 158
53. CELLÂD 159
54. CERRÂH 160
55. CERRÂR 161
56. CEVHER-MÜCEVHER (GÜHER, GEVHER, CEVÂHİR) 162
57. CÜZDAN 165
68. ÇALIŞMAK 165
59. ÇAYLAKÇI-BAYRAKÇI-BARDAKÇI-ÇANAKÇI 166
60. ÇENGÎ 167
61. ÇİFTÇİ (DİHKÂN) 168
62. ÇİL 169
63. ÇORBACI 169
64. DÂD U DİHİŞT 170
65. DÂD Ü SİTED, DÂD Ü SİTÂD 170
66. DAGAL 171
67. DÂMEN 172
68. DAMGA (TAMGA) 173
69. DAVAR (TAVAR) 174
70. DEFÎNE 174
71. DEFTER 176

72. DEFTERDÂR **177**
73. DEĞİRMEN (DEGİRMEN) **178**
74. DELLÂK **178**
75. DELLÂL **180**
76. DEMİR-HADÎD-ÂHEN **183**
77. DENK (DENG) **185**
78. DERBÂN **185**
79. DESTÂR **186**
80. DESTMÂL **187**
81. DEVLET **188**
82. DEYN-DUYÛN **189**
83. DÎBÂ **190**
84. DİNAR **191**
85. DİRHEM **192**
86. DİRLİK **194**
87. DOĞRAMACI (TOĞRAMACI) **194**
88. DOLANDIRMAK **194**
89. DÜĞME (DÜGME) **195**
90. DÜNYÂLIK **196**
91. DÜR-İNCİ-LÜ'LÜ **196**
92. EDİKCİ-MÛZEGER-HAFFÂF **198**
93. ELDEN ALMAK, ELDEN PARA ALMAK-VERMEK, ELDEN ÇIKMAK **199**
94. ELMAS (ELMÂS) **200**
95. EMÂN **202**
96. EMLÂK **203**
97. EMTİ'A **203**
98. ENDÂZE **204**
99. ERZÂK **205**
100. ERZÂN **206**
101. ESNAF **207**
102. EŞREFÎ **208**
103. EV-HÂNE-BEYT **208**
104. FÂHİŞ **210**
105. FÂİZ-RİBA-RİBH-NEMÂ-GÜZEŞTE **210**
106. FAKÎH **213**
107. FAKİR (FAKÎR) **214**
108. FAKR- FÂKA **217**
109. FES **219**
110. FESH-NESH **219**
111. FINDIK ALTINI **220**
112. FİLORİ **221**
113. FÜLS-İ AHMER (FÜLÛS-I AHMER) **221**
114. FÜRÛHT **222**
115. FÜRÛŞ **223**
116. GÂLİYE **225**
117. GANÎ **225**
118. GANÎMET **227**
119. GAVVÂS **228**

120. GAZEL-HÂN **229**
121. GEÇİNMEK **229**
122. GEDÂ **230**
123. GENC **230**
124. GENCÎNE **231**
125. GINÂ **232**
126. GİRÎBÂN **234**
127. GÜL-ÂB **235**
128. GÜMÜŞ-SÎM **236**
129. HAKKÂK **238**
130. HALÂYIK **239**
131. HALHAL (HALHÂL) **239**
132. HÂLİS **240**
133. HALLÂC **242**
134. HAMAL (HAMMÂL) **243**
135. HAMAM (HAMMÂM) **244**
136. HÂNÜMÂN (HÂNMÂN) **246**
137. HÂRÂ-HÂRE **247**
138. HARAÇÇI (HARÂCCI) **247**
139. HARÂMÎ **248**
140. HARC-HARCAMAK **248**
141. HARÇLIK **252**
142. HARÎDÂR **252**
143. HATTÂT **254**
144. HAVÂLE **255**
145. HAZÎNE **257**
146. HEBÂ **258**
147. HEDİYE (HEDÂYÂ, HEDİYYE, TUHFE, PÎŞ-KEŞ) **259**
148. HEMYÂN **261**
149. HESAP- ŞÜMÂR (HESÂB, HİSÂB) **261**
150. HIRKA- PEŞMÎNE **262**
151. HITÂYÎ **263**
152. HÎLE-MEKR-ÂL **263**
153. HİSSE-PAY (HİSSEDÂR, HİSSEMEND) **265**
154. HİZMETKÂR (HİDMETKÂR, HIDMETKÂR) **267**
155. HOKKA **268**
156. HOKKA-BÂZ **268**
157. HÜCCET-BÜRHÂN **269**
158. ISMARLAMAK **271**
159. ITR **272**
160. İBRİŞİM **272**
161. İFLÂS **273**
162. İĞNECİ (İGNECİ) **274**
163. İĞNE (İGNE-SÛZEN)-İPLİK (RİŞTE) **274**
164. İHTİSÂB **276**
165. İHTİYÂC- MUHTÂC **277**
166. İLTİZÂM **278**
167. İMTİYÂZ **279**
168. ÎRÂD **280**

169. ÎSÂR-NİSÂR 281
170. İSRÂF 284
171. İSTİGLÂL 286
172. KABÂ 286
173. KADI 288
174. KÂFİLE-SÂLÂR 289
175. KÂFUR 290
176. KÂİME 291
177. KÂLÂ-KÂLE 291
178. KALAY 292
179. KALLÂB 292
180. KALP 293
181. KALPAZAN 293
182. KÂN 294
183. KANNÂD 295
184. KANTAR 296
185. KÂR 296
186. KARYE 299
187. KARZ 300
188. KÂSİB 301
189. KASR 301
190. KASSÂM 302
191. KASSÂR 303
192. KAŞIKÇI 303
193. KÂTİB 303
194. KAZANÇ-KAZANMAK 304
195. KEFE (KEFFE-KEFF) 306
196. KEFÎL-KEFÂLET-TEKEFFÜL 307
197. KEHRÜBÂ (KEH-RÜBÂ, KÂHRÜBÂ) 308
198. KEMÂN-KEŞ (KEMÂNDÂR) 309
199. KEMER 310
200. KENZ 311
201. KERRÂKE 312
202. KERVÂN (KÂRBÂN)-KATAR (KATÂR)-KÂFİLE 312
203. KÂYİMMAKÂM 315
204. KESÂD 315
205. KESB 316
206. KESE (KÎSE) 319
207. KETTÂN (KETEN) 320
208. KILIÇÇI 321
209. KINA-HINNÂ 322
210. KIRTÂS 323
211. KIRTÂSİYE 323
212. KIZIL ALTIN 324
213. KİMYÂ 325
214. KİRÂ 326
215. KOLBAŞI 328
216. KÖŞK 328
217. KUMAR-BÂZ 329

218. KUMAŞ **329**
219. KURŞUN **330**
220. KURUŞ (GURUŞ) **331**
221. KÜLÂH (KÜLEH) **331**
222. KÜLÇE (KÜLİÇE) **333**
223. LÂCİVERD (LÂCVERD) **333**
224. LA'L **334**
225. LİBÂS (ESVÂB, CÂME, ELBİSE) **335**
226. LÜLE **337**
227. MAAŞ **339**
228. MA'DEN **341**
229. MAHALLE **342**
230. MÂHASAL **343**
231. MAHSÛB **344**
232. MAHZEN **344**
233. MAKBÛZ-MAKBÛZÂT **345**
234. MAL-MENÂL **345**
235. MÂLİK-SÂHİP **347**
236. MÂLİKÂNE **350**
237. MÂLİYE (MÂLİYYE) **350**
238. MANGIR (MANKÛR) **351**
239. MANSIB **352**
240. MARANGOZ **352**
241. MARKA **353**
242. MASRAF **353**
243. MATBAH **355**
244. MATLAB-MATLÛB **356**
245. MATRAH **359**
246. MATRÛH **359**
247. MEBLAĞ (MEBLAG) **359**
248. MEDDÂH **360**
249. MEDYÛN **361**
250. MEKSEB **362**
251. MENGÛŞ **362**
252. MERBÛH **363**
253. MERCÂN **363**
254. MERD-İ KÂR-DÂN (DERKÂR, KÂR-DÂN, KÂR-DÎDE, KÂR-ÂMÛZ) **365**
255. MESKENET **366**
256. MEŞŞÂTA **366**
257. METÂ' **367**
258. MEZÂD-MÜZÂYEDE **369**
259. MEZRA' **371**
260. MIKRÂZ (MİKRÂZ) **372**
261. MİKDÂR **373**
262. MİLK-MİLKET **374**
263. Mİ'MÂR **375**
264. MÎRAS (MÎRÂS) **376**
265. MİSK-MÜŞG **377**

266. MİSKÂL **378**
267. MÎZÂN-TERÂZÛ **379**
268. MUĞBEÇE **380**
269. MUHÂSEBE **381**
270. MUHÂSİB **382**
271. MUHTESİB **383**
272. MUKATAA **384**
273. MUMCU **384**
274. MUTRÎB (MUTRİB) **385**
275. MÜDERRİS **385**
276. MÜFETTİŞ **386**
277. MÜFLİS **386**
278. MÜFT **388**
279. MÜHENDİS **389**
280. MÜHÜR **389**
281. MÜLK **391**
282. MÜLTEZİM **392**
283. MÜNECCİM **393**
284. MÜREBBÎ **394**
285. MÜSECCEL-SİCİL **395**
286. MÜŞTEREK **396**
287. MÜŞTERİ **397**
288. NACAKCI **399**
289. NÂFE **399**
290. NAKIŞ (NAKŞ) **400**
291. NAKİT (NAKD) **401**
292. NAKKÂD **403**
293. NAKKÂŞ **404**
294. NARH **405**
295. NASÎB **406**
296. NÂYİB **408**
297. NECCÂR **408**
298. NESSÂC **408**
299. NEVÂLE (NEVÂL) **409**
300. NİKÂB **410**
301. NÎL **411**
302. Nİ'MET **411**
303. NUKRE **413**
304. ÖLÇEK **414**
305. ÖLÇMEK-BİÇMEK-ÖLÇÜ **414**
306. PARA **415**
307. PAZARCI **416**
308. PAZARLIK **416**
309. PEHLEVÂN **417**
310. PERÂKENDE **418**
311. PEŞÎN (PÎŞÎN) **419**
312. PEŞÎZ **420**
313. PEŞTEMÂL **420**
314. PÎRÂHEN (PÎREHEN) **420**

315. PÎR-İ MUGÂN **421**
316. POLİÇE **422**
317. PUL **423**
318. PÛLÂD **424**
319. RÂBİHA-ERBÂH **424**
320. RAĞBET (RAGBET) **424**
321. RAKKÂS **427**
322. RÂYİC **428**
323. REHBER **429**
324. REMMÂL **430**
325. RESÎD **431**
326. REVÂC **432**
327. RİDÂ **434**
328. RUHSAT **434**
329. RÜŞVET (RİŞVET) **436**
330. SA'ATCİ **437**
331. SABUNCU **437**
332. SADEF- MEKÎN **438**
333. SAHHÂF **439**
334. SÂHİB **440**
335. SÂKÎ **441**
336. SAKKÂ **442**
337. SÂLÂR **443**
338. SÂMÂN **444**
339. SANÂYİ' **445**
340. SANCAKBEGİ **446**
341. SANDIK (SANDÛK) **446**
342. SARAY (SERÂY) **447**
343. SÂRBÂN **448**
344. SARF **449**
345. SARRÂF **450**
346. SATICI **452**
347. SATIŞ-SATIM-SATMAK **452**
348. SATU BÂZÂR **455**
349. SA'Y **456**
350. SAYREFÎ **458**
351. SEFÎDÂC (İSFİDÂC) **458**
352. SELEM **458**
353. SEMER **460**
354. SEMERCİ **461**
355. SEREF **461**
356. SERMÂYE **461**
357. SERMÂYEDÂR **463**
358. SERRÂC **463**
359. SERVET **464**
360. SEVDÂGER (SEVDÂ-GER) **465**
361. SEYYÂH **466**
362. SİKKE-MESKÛK **467**
363. SİMSÂR **468**

364. SİPÂRİŞ 469
365. SOKAK (ZUKÂK) 469
366. SUBAŞI 470
367. SÛD 470
368. SÛDA-GER 472
369. SURRE 474
370. SÜRME-KUHL-TÛTİYÂ 474
371. ŞÂHÎ 476
372. ŞÂL 477
373. ŞEHBENDER (ŞEH-BENDER, ŞÂHBENDER) 478
374. ŞEHİR-ŞÂR 478
375. ŞİFÂ-HÂNE (DÂR-I ŞİFÂ, DÂRÜ'Ş-ŞİFÂ, DÂRÜŞŞİFÂ) 480
376. ŞİRKET 480
377. TA'AHHÜD 481
378. TABÎB 482
379. TÂC 483
380. TÂCİR 484
381. TAHSİL-MAHSÛL- HASÂD 485
382. TAHVÎL 486
383. TAKAS 487
384. TAKSİM 488
385. TAKSİT 488
386. TALEB 488
387. TÂLİB-TALEBKÂR 491
388. TARRÂR 493
389. TARTMAK 495
390. TASADDUK 495
391. TASARRUF 496
392. TA'YÎN 497
393. TEDÂHÜL 499
394. TEKÂZÂ 499
395. TELEF 499
396. TEMELLÜK 500
397. TEMESSÜK 501
398. TEMLÎK 502
399. TERVÎC 503
400. TİCÂRET 503
401. TUNC 507
402. TÜCCÂR 507
403. TÜKENMEK (DÜKENMEK) 509
404. UCUZ-RÂYGÂN (RÂYGÛN) 511
405. 'ÛD 512
406. ULAK-PEYK 513
407. ÜCRET 514
408. ÜTÜLMEK 515
409. VÂ'DE- MÜDDET-MÜHLET 515
410. VÂ'İZ 518
411. VAKF-EVKÂF 519
412. VÂM-VÂMDÂR-VÂM-HÂH-VÂM-CÛ 521

413. VAR-VARLIK **522**
414. VÂRİS-MEVRÛS **524**
415. VASİYYET **525**
41. VERGİ **525**
416.1. Rüsûm **525**
416.2. Bâc **526**
416.3. Harâc **526**
416.4. Öşür **527**
416.5. Cizye **527**
416.6. Avârız **527**
417. VİLÂYET **528**
418. YÂKUT **529**
419. YALVÂR **530**
420. YARDAH-HAYAZUL **531**
421. YARMAK **532**
422. YEK-RÛZE **532**
423. YENİÇERİ **533**
424. YOĞIRDCI **533**
425. YOKLUK **534**
426. YOKSUL (YOHSUL) **534**
427. YORGANCI **535**
428. YÜK **535**
429. YÜZÜK **536**
430. ZARAR **537**
431. ZÂYİ' **539**
432. ZEBERCED **540**
433. ZEKÂT-SADAKA **541**
434. ZENGİN **544**
435. ZERGER **545**
436. ZER-KÛB **546**
437. ZEYN-TEZYÎN-MÜZEYYEN **547**
438. ZİYÂN **549**
439. ZÜMÜRRÜD **550**
Sonsöz **552**
Kaynakça **553**
Özgeçmiş **573**

Özet

Ticaret insanoğlunun binlerce yıldır yapakta olduğu bir faaliyettir. İhtiyaçtan doğan ve ilk dönemlerde dar bölgelerde takas şeklinde yapılan bu faaliyet, insan nüfusunun artışına bağlı olarak zaman içerisinde tüm dünyaya yayılmış ve devletlerin oluşmasıyla birlikte devletleri ayakta tutan önemli etkinliklerden biri haline gelmiştir. Başlangıçta üretimi sadece kendilerine yetecek kadar yapan, sonraki zamanlarda ise ise tüketeceklerinden fazlasını üretmeye başlayan insanlar bunu ihtiyaç duydukları başka ürün veya eşyalarla değiştirmek istemişlerdir. Önce takas aracı olarak insanoğlu elindeki üretim fazlasını pazara sunmuş, takasta yeri gelmiş ipek, deri, kâğıt v.b. gibi değerli tüketim maddelerini kullanmıştır. Paranın bulunması ticâret hayatına canlılık ve ivme kazandırmış; takas araçları, yöntemleri ve ticârî ilişkilerde köklü değişikliklere sebep olmuştur. Para farklı devirlerde bazen altın, gümüş gibi değerli madenlerden bazen de dayanıklı kâğıtlardan üretilmiştir.

İnsanoğlunun, toplumların ve devletlerin hayatında önemli bir yere sahip olan ticâret toplum hayatının yansıtıcısı niteliğinde olan Klâsik Türk Şiirinde de söz konusu edilmiş, gerek somut-gerçek ticârî faaliyet gerekse soyut-mecâzî bir faaliyet olarak mısra, beyit, şiir ve eser düzeyinde işlenmiştir. Ticâret Klâsik Türk Şiirinde somut ya da gerçek ticârî faaliyetten ziyâde soyut-mecâzî bir faaliyet olarak söz konusu edilmiş, gerçek ve somut bir ticârî faaliyetin yanında aşk olgusu etrafında geniş bir soyut- ticârî faaliyetten söz edilir. Ticâret, *Yûsuf u Züleyhâ* v.b. iki kahramanlı aşk mesnevîlerinde bir esere konu olup hem gerçek-somut bir faaliyet olarak hem de *Mihr ü Müşterî* v.b. mesnevîlerde soyut-mecâzî bir faaliyet olarak daha geniş bir boyutta da işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klâsik Türk edebiyatı, şiir, ticâret

Abstract

Trade is an activity that human beings have done for thousands of years. Before too narrow and made in the form of barter, depending on the human population and the state gradually spread all over the world with the formation of the state has become one of the most important elements that sustains. People just enough production first made them, then began to produce more than they consume and if they want to change to another product or goods they need it. Initially offered more production in the hands of human beings as clearing agent market, the use of precious fabrics such as silk has come where the exchange. The swap means no money has changed radically. Money has come where gold, silver and precious metâls; where it was produced from the paper.

Key Words: Klâsik Türk literature, poetry, trade

Simgeler ve Kısaltmalar Listesi

a.g.e. : Adı geçen eser

AKM : Atatürk Kültür Merkezi

Ar. Arapça

Bs. : Basım

C. : Cilt

DİA : Diyanet İşleri Ansiklopedisi

f. : Farsça

G. : Gazel

Haz. : Hazırlayan

Hz. : Hazret

İA: İslam Ansiklopedisi

i.a. : İsim, Arapça

is. : İsim

İSAM: İslam Araştırma Merkezi

K.: Kaside

km : Kilometre

M.: Mesnevi

MÖ : Milattan önce

MS : Milattan sonra

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

Nşr. : Neşreden

s. : Sayfa

S. : Sayı

T.: Tarih

T.C. : Türkiye Cumhuruiyeti

TDK: Türk Dil Kurumu

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

Terc. B. : Tercî-i Bend

Terk. B. : Terkîb-i Bend

TTK: Türk Tarih Kurumu

ty. : Tarihsiz yayın

vb. : Ve benzerleri

vd. : Ve diğerleri

YL : Yüksek lisans

Yay.: Yayın-Yayınları

yy. : Yüzyıl

ÖNSÖZ

Klâsik Türk Şiiri işlediği konular, atıf ve çağrışımda bulunup gönderme yaptığı bahis, olgu, olay, madde, kavram, durum v.b. hususlarla geniş bir kaynak yelpazesine sahiptir. Gerek dünyanın üç kıtayı aşkın geniş coğrafyasından söz etmesi gerekse tarihin derinliklerine uzanan zaman dilimi ile Klâsik Türk Şiiri metinleri sâdece Türk-İslâm medeniyetinin değil dünyanın farklı kavim, toplum ve milletlerinin kültürünü de tanıtan bir zenginliği yansıtır. Bu kültür zenginliği içerisinde önemli bir etkinlik olan ticâret de farklı kavram, yöntem, araç-gereç ve boyutlarıyla Klâsik Türk Şiirinde işlenir.

Toplum ve milletlerin birbirlerine yakınlaşması ve kaynaşmasına da katkıda bulunan ticâret Klâsik Türk Şiirinde gerek somut-gerçek ticârî faaliyet gerekse soyut-mecâzî bir faaliyet olarak mısra, beyit, şiir ve eser düzeyinde işlenir. Örnek metinler üzerinde yapılan araştırma ve incelemeler ticâretin Klâsik Türk Şiirinde somut ya da gerçek bir faaliyet olarak da geçmesine rağmen daha ziyâde soyut-mecâzî bir faaliyet olarak ele alınıp işlendiği fikrini verirler. Bu soyut-mecâzî faaliyet içerisinde de sevgili-rakîb/ağyâr ve âşık arasında cereyân eden aşk olgusu geniş bir yer kaplar. Dolayısıyla, bu şiir metinlerinde gerçek ve somut bir ticârî faaliyetin yanında aşk olgusu etrafında dönen yaygın bir soyut- ticârî faaliyetten söz edilir. Pazarı çok canlı ve hareketli olan sevgilinin güzellik öğeleri ticârî faaliyet kapsamında görücüye çıkarılan satılık metâ, sevgili de pazarcı ya da satıcı; gözyaşları akçe, bağrındaki yaralar kızıl dînâr, sarı benzi ise altın para olan âşık ise alıcı konumunda takdîm olunur. Ticâret, *Yûsuf u Züleyhâ* v.b. iki kahramanlı aşk mesnevîlerinde bir esere konu olup hem gerçek-somut bir faaliyet olarak hem de *Mihr ü Müşterî* v.b. mesnevîlerde soyut-mecâzî bir faaliyet olarak daha geniş bir boyutta da işlenir.

Klâsik Türk Şiirinde Ticâret üzerine hazırladığımız bu doktora tezi geniş bir araştırma/inceleme ve değerlendirme sonucu vücut bulmuştur. Konuda karar kılıp başladığımız andan itibaren pek çok yazma ve basma şiir metninin okunup incelenerek değerlendirilmesi, planın oluşturulup yazı, veri ve aktarımlarla tez

metnine dönüştürülmesine kadar titiz bir dikkatle çalışılmış, notlar alınıp veriler kaydedilerek yazım esnasında ilgili bölüm ve alt bölümlerde işlenmiştir.

Klâsik Türk Şiirinde Ticâret konulu tezimiz üç bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölüm'de ticâretin tanımlarından hareketle tanımı yapılıp akabinde târihî gelişimi kapsamlı olarak aktarılmıştır. İkinci Bölüm'de ticâretin gerçekleştiği Ticârî Mekânlar ve Yerler alfabe sırasıyla maddeler hâlinde belirtilip tanıtılmıştır. Üçüncü Bölüm'de de Ticâretle İlgili Kavramlar, Terimler ve Meslekler alfabe sırasıyla maddeler hâlinde tanıtılıp tanımlanmıştır. Tezin sonunda ise Sonuç ile tezin hazırlanmasında yararlanılan Kaynaklar bulunmaktadır.

Tezde maddeler içerisinde örnek olarak verilen şiirlerin yazımında imla noktasında birlik oluşturulması açısından Prof. Dr. İsmail Ünver'in *Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler* başlıklı makalesi esas alınmıştır. Ayrıca incelenen dîvânlarda transkripsiyon işaretlerinin kullanımı noktasında farklılıklar olduğu için teze alınan örneklerde bu işeretleme kullanılmamıştır.

Tezimizi hazırlanmasında kaynakların yanı sıra öğretmen, hoca, öğrenci, arkadaş, eş-dost ve tanıdık sıfatıyla nitelediğimiz pek çok insanın yardım ve katkısı oldu. Konuda karar kıldığımız andan tezin bitme aşamasına kadar her safhada rehberliğini, maddi ve manevi desteğini gördüğüm tez danışmanım Prof. Dr. Gencay Zavotçu'ya, Tez İzleme Kurulu'nda yer alıp bilgi ve önerileriyle katkıda bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Ahmet Kartal ve Prof. Dr. Adnan Rüştü Karabeyoğlu'na teşekkür ederim. Ayrıca, ticârî terim ve kavramların tespiti aşamasında yardımlarını gördüğüm öğrencilerim ve arkadaşlarıma da teşekkür ederim. Özellikle bu yoğun çalışma sürecinde kendilerine ayırmam gereken zamandan kısıp bazen ilgimi eksik bıraktığım değerli eşim ve çocuklarıma göstermiş oldukları fedakârlıktan dolayı teşekkürlerimi sunarım. Klâsik Türk Şiirinde Ticâret konusunda hazırladığımız doktora tezimizin müracaat edeceklere ve ilgilenenlere yararlı olması en içten dileğimdir.

Piraziz-Ocak 2017

BİRİNCİ BÖLÜM

TİCÂRETİN TANIMI VE TARİHÇESİ

1. TİCÂRET

Daha çok kazanma, zenginlik ve buna bağlı olarak elde edilen nüfuz ve güç gerek insanoğlunun gerekse toplumların ilgisini her dönemde çekmiştir. Toplumlar bu amaçlarına bazen diğer ülkeleri işgal ederek, o ülkeleri sömürgeleştirip tüm kaynaklarına sahip olarak bazen de daha kalıcı olan kazanç yolları bularak ulaşmışlardır. Kalıcı olarak elde edilen kazanç yollarının başında ise ticârî ve iktisâdî faaliyetler gelmektedir.

Tarihin her döneminde bir devletin sadece askerî güç sayesinde değil aynı zamanda ekonomik yönden de güçlü olarak ayakta durabileceği sayısız örneklerle görülmüştür. Vatandaşlarına geniş ticâret yapma imkânı sunan devletlerin bu bağlamda ekonomik yapılarını ne kadar sağlamlaştırdıkları yadsınamaz bir gerçektir.

Aslen Arapça bir kelime olan ticâret temelde alım-satıma dayanır. Bu satılan ürün tarım ürünleri, sanayi ürünleri veya çeşitli mallar olabilir. Burada esas olan kazanç elde etmektir. Bu faaliyet gerçekleşririlirken önemli hususlardan biri de hiç kuşkusuz satışı yapılan ürünün o bölgede fazla bulunmaması ve bu durumun faaliyeti gerçekleştiren kişiye sağladığı kârdır. Tüm bu işler kişiler arasında olabileceği gibi ülkeler arasında da gerçekleşir. (Sâmî, 1989: 380; Devellioğlu, 2012: 1292; Nâcî, 2009: 723; Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), 1996: s. 2887; Türk Dil Kurumu (TDK), 1998: s. 2222; Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, 1986: s. 11524; Yeni Hayat Ansiklopedisi, 1990: s. 3043).

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle ticâret hakkında özet olarak şunları söyleyebiliriz:

Kâr, kazanç ve menfaat elde etmek amacıyla yapılan, farklı tarihî dönemlerde metâ değişimi veya para ile alım-satım şeklinde gerçekleşen, insanların çevresinin ve ufkunun gelişip genişlemesini sağlayan ekonomik, toplumsal, bölgesel ve evrensel çapta bir faaliyettir.

2. TİCÂRETİN TARİHÇESİ

Ticâret, tarihi çok eski çağlara uzanan bir faaliyettir. İnsanoğlunun yeryüzünde yaşamaya başladığı ilk çağlardan itibaren ticâret insan hayatının bir parçası olmuş; başlangıçta fizikî ihtiyaçların karşılanması için zarûrî bir ihtiyaç iken sonraları hayat şartlarının iyileştirilmesi ve iyi bir yaşam seviyesine erişebilme düşüncesi başta olmak üzere farklı amaçlar için de başvurulan bir faaliyet hâline gelmiştir.

Ticâreti insanoğlunun var olduğu ilk günden bu yana hayatını devam ettirebilmek için gerekli gördüğü bir faaliyet olarak niteleyebiliriz. İlk şehir devletlerinin kurulduğu Mezopotamya ticârî faaliyetlerin de ilk görüldüğü yerlerden biri olmuştur. Bununla birlikte Ortadoğu, Çin ve Hindistan'da da eski devirlerden beri görülen ticâret hem ekonomik hem de kültürel açıdan toplumlara çok şeyler katmıştır.

İlk başlarda avcı-toplayıcı bir özellik gösteren toplumlar yerleşik hayata geçince ihtiyacından fazlasını üretir hale gelmiştir. Bu üretim zamanla elindeki fazla ürünü ihtiyacı olan başka ürünlerle değiştirme ihtiyacı doğurmuş ve ticâretin ilk şekli diyebileceğimiz takas ortaya çıkmıştır. Daha sonra maddî değeri olan kumaş ve madenlerin devreye girmesiyle takas farklı bir boyut kazanmış, kâr amaçlı ilk alış-veriş faaliyetleri başlamıştır. Bu durum yüzyıllar ve hatta binyıllar içinde gelişerek devam etmiş, devletlerin ve imparatorlukların kurulmasından sonra da ekonomik faaliyetler hayatî önemini arttırarak sürdürmüştür. Tüm bu gelişmelerle birlikte toplumların tarihinin yanında iktisadî tarih de ortaya çıkmıştır. Dünya ekonomisinin oluşum süreci olarak adlandırabileceğimiz süreç ise 19. Yüzyıl sonu ile 20. Yüzyıl başında gerçekleşmiştir.

Ticâretin tarihinde iki olay veya olgunun etkisi büyük olmuştur: Tarım ve Sanayi Devrimleri. İlki, toprağı bilinçli bir biçimde ekip biçme fikir ve eyleminden doğan Tarım Devrimi; ikincisi: feodalizmi yıkıp kapitalist sistemi kuran Sanayi Devrimi'dir. MÖ 8. bin yılda ortaya çıkan Tarım Devrimi avcılık ve toplayıcılıkla hayatını devam ettiren küçük grupları çiftçi ve çoban toplumuna dönüştürmüştür. Başlangıcı 18. Yüzyıl olan ve iki asır içerisinde başta Avrupa olmak üzere dünyanın büyük bir bölümüne yayılan Sanayi Devrimi ise toplumları tarım toplumundan

üretim toplumuna çevirmiştir. (Güran, 2013: 9; Kallek, 2012: 134-144; Hacıyev ve Bayramov, 2013: s.249).

2.1. Eski Toplumlarda Ticârî Faaliyetler

Ticâretin ortaya çıkışında avcılıktan tarıma geçişin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Dünyada ilk tarımsal faaliyetler ise MÖ 7500-8000 yılları arasında, Mezopotamya olarak adlandırılan ve bugün Anadolu, Irak ile Suriye'yi kapsayan topraklarda olmuştur. Basra körfezini de kapsayan bölgeye aynı zamanda Bereketli Hilal de denmektedir. Bölgede koyun ve keçi başta olmak üzere büyük baş hayvanların evcilleştirilmesi yerleşik tarımı kolaylaştırıp hızlandırmış, bu durum ilk şehirlerin kurulmasına sebep olmuştur. Sonraki devirlede tarım faaliyetleri Mezopotamya'dan dünyanın diğer bölgelerine yayılmıştır.

"Avcılık giderek her bakımdan marjinal, kenara itilmiş bir faaliyet haline gelmiştir. Milat'ın 1780 yılına geldiğinde, avcılık insanlığın hemen hemen tümü tarafından çoktan terk edilmiş ve yerini çiftçiliğe bırakmış bulunuyordu." (Cipolla, 2012: s.18).

Tarımsal faaliyetlerin sonucunda nüfus artmış, insanlar yerleşik hayata geçmiş, insanların yaşam standartları yükselmiş, toplumsal iş bölümü gelişip meslekî faaliyetler hızlanıp çeşitlenmiştir. Tüm bunların doğal sonucu olarak ticâret gelişip yaygınlaşmıştır.

Ticâretin ortaya çıktığı ilk bölge olan Mezopotamya'da yaşayan ilk dönem toplumlarındaki ticâret faaliyetlerin işleyiş ve gelişimi şu şekilde olmuştur.

2.1.1. Mezopotamya

Yeryüzünde ortaya çıkan en eski devletler bu topraklarda görülmüştür. Mezopotamya kelimesi iki nehir arası anlamına gelmektedir ve bu anlamı veren Dicle ile Fırat nehirleri bölgeye özellikle tarım alanında hayat vermiştir. Bölgede ilk kurulan devlet de MÖ. dört bin yılında Sümerler olmuştur. Kurulan ilk şehir devletlerinin de etkisiyle yüksek bir kültürel yaşantıya sahip olan ve binlerce yıl boyunca eski uygarlıkları etkisi altına alan Sümerler yüksek verimli tarıma dayanan bir ekonomiye sahipti.

Sümerlerden sonra ise sırasıyla Akadlar ve Babil devleti bu coğrafyada tarih sahnesine çıkmışlardır. Sayılan tüm bu topluluklar gerek küçükbaş gerekse büyükbaş hayvanları evcilleştirerek bunları tarımda kullanmış, evcil hayvanların kullanımıyla tarım alanları genişlemiş, tarım gelişmiştir. Çiftçilik alanındaki bu faaliyetler ve sulama sistemi ilk kez Mezopotamya'da denenmiş, buradan tüm dünyaya yayılmıştır. Düzenli ölçü ve tartı sisteminin kullanılması da ticâretin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Ticâretin önce Mezopoptamya'da ortaya çıkıp gelişmesinde bölgenin tarıma elverşli topraklara ve sulama imkânına sâhip olması etkili olmuştur. Mezopoptamya'yı baştan sona geçen Fırat ve Dicle nehirleri bölge topraklarına ve tarım arazilerine hayat vermiş, bu nehirlerden yararlanılarak yapılan sulama ile tarım ve ticâret bölge insanının geçim ve gelir kaynağı olmuştur.

Mezopotamya'da kurulan şehir devletleri benzer toplulukları da etkilemiş; Mısır, Hindistan ve Çin'de benzer devletler ve devlet benzeri siyâsî birlikler kurulmuştur. Bunların da tarıma geçişiyle birlikte tarıma dayalı ilk ticâret faaliyetleri başlamıştır. Bu ticârî faaliyetlerin gerçekleşmesi sürecinde de yol güzergâhı ve kavşak noktasında bulunan bazı şehirler ve yerleşim birimleri ilk ticâret merkezleri olarak anılmaya başlamış ve önem kazanmıştır. Bu merkezler arasında Kuzey Suriye, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu'yu sayabiliriz. Buralarda bakır, kurşun ve gümüş ticareti yapılmıştır. Bahsi geçen Mezopotamya ve Yakındoğu ülkeleri MÖ 3000 yıllarına gelindiğinde tarıma dayalı ekonomiden çeşitli meslek ve zümreleri içeren devletlere dönüşmüştür. Nüfus artışının doğal sonucu olarak da ülkelerarası dış ticâret dayalı bir ekonomik yaşantı ortaya çıkmıştır.

Bölgede tarımın yanı sıra hayvancılık da çok önemlidir. Hayvancılığa bağlı olarak deri üreticiliği ve tekstil sektörü önemli gelişme kaydetmiştir. Dicle ve Fırat'ın suladığı verimli topraklarda başta arpa olmak üzere sebze ve özellikle üzüm yetiştiriciliği gelişmiştir. Yer altı kaynakları açısından da önemli zenginliklere sahip olan bölgede kil, bakır, demir ve tunç ile bunlardan elde edilen ürünlerin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Coğrafî konumun da etkisiyle Mezopotamya Suriye, Kafkaslar ve İran'la yoğun ticâret ilişkileri kurmuştur. (Kallek, 2012: 135; Tabakoğlu, 2014: s. 63; Curtin, 2008; s. 2; Güran, 2013: 14; Küçükkalay, 2014: s. 52).

2.1.2. Mısır

Topraklarımın çoğu Afrika'da, küçük bir kısmı da Asya'da yer alan ve binlerce yıllık medeniyete sahip Mısır'ı Nil nehrinden ve ülkeye sunduğu imkânlardan ayrı düşünmek olanaksızdır. Yaklaşık 7000 kilometre uzunluğa sahip bu nehrin ülkeden geçen 1100 kilometrelik kısmı sayesinde Mısır tarihin her döneminde hem hayat bulmuş hem de tarıma dayalı ekonomik faaliyetler açısından oldukça şanslı olmuştur.

Mısır'da da tıpkı Mezopotamya bölgesindeki Fırat ve Dicle nehirlerinde olduğu gibi, Nil nehrinde meydana gelen sel taşkınlarının kontrol altına alınmasının tarımın gelişmesinde önemli bir yeri olmuştur. Ayrıca, bu tarımsal ilerlemenin önemli bir nedeni de Mısır'ın yukarı kesimleriyle Mezopotamya bölgesi arasında kurulan yakın ilişkiler ve Mısır topraklarının büyük çöllerden oluması münasebetiyle diğer devletler tarafından işgalinin güç olmasıydı. Mezopotamya'da ortaya çıkan tarım teknikleri ve şehir hayatı Mısır'ı da etkilemiş ve böylece MÖ dördüncü bin yılda hem Mısır medeniyeti oluşmaya başlamış hem de ticâret hayatı oluşmaya başlamıştır.

Mısır açısından en olumsuz durum Firavun idâresindeki ülkenin yönetim biçimiydi. Ülkenin tek sahibi konumunda olan ve Tanrılık iddiâsında bulunan Firavun tarımın ve ticâretin gelişmesi önünde de büyük bir engel teşkil etmekte idi. İnsanların ekip biçtikleri toprakların gerçek sahibi olmayışı, üretimi kendilerinin planlamayışı ve üretimin sıkı bir kontrol altında tutulması tarım arazilerinden arzu edilen ürünün alınmasını, vergi ve kiraların yüksek oluşu ticâreti olumsuz yönde etkilemekteydi. Özel mülkiyet yoktu ve halk Firavun'un sahip olduğu bu topraklarda kiracı durumundaydı. Ticâret de Firavun'un adamları tarafından kontrol ediliyordu. Tüm bu nedenlerle zengin bir tüccar sınıfı Mısar'da oluşm amıştır. (Güran, 2013: 16; Curtin, 2008: s. 89).

2.1.3.Çin

Asya'nın doğusunda yer alan ve yaklaşık on milyon kilometre kare toprağa sahip olan Çin dünyanın en kalabalık ülkesidir. Bir tarafı Türkistan'ya bir tarafı da Büyük Okyanus'a kadar uzanan bu geniş coğrafyada tarıma el verişli araziler çoktur

ve tarım da gelişmiştir. Çay ve pirinç üretimi geçmiş yüzyıllarda olduğu gibi günümüzde de ülkede geniş bir alanda yapılmakta, hacim ve oran bakımından büyük sayılarla ifade edilmektedir.

Özellikle MS ilk yüzyıla kadar Çin dış dünyaya kapalı bir yapı arz etmeye devam etmiştir. MÖ ikinci yüzyıl dolaylarında Türklerle yapılan ticâret göze çarpar. Bu tarihlerde ülkeyi yöneten Çin hanedanı Türkistan'dan gelen Türk tüccarlarla sınırlı da olsa ticârete izin vermiştir. Çin ticâreti açısından asıl dönüm noktası Han hanedanı zamanında olmuştur. Bu dönemde Orta Çağ boyunca dünya ticâretinde önemli bir yeri ve başlangıcı da Çin'in Şian kenti olan tarihi İpek Yolu kullanılmaya başlanmıştır. Bu yol sayesinde artık Çinli tüccarlar da Türkistan, Hindistan ve Roma gibi uzak coğrafyalara seyahat etmeye ve mallarını satmaya başlamıştır. (Hacıyev ve Bayramov, 2013: s. 152; Curtin, 2008: s. 118).

MS X. Yüzyıldan itibaren kâğıt ve temsili paraların piyasaya girişi, tefeciliğin gelişmesi artan hızla devam etmekteydi. Fakat Moğol istilası (1211-1368) iktisadi durgunluğu beraberinde getirmiştir. Böyle olmakla birlikte Çin ve çevresinden Batı'ya çeşitli süs ve zinet eşyaları, güzel kokulu maddeler vb. ticârî malların kervanlar aracılığıyla ulaştığı ve ticâretin canlı olduğu şu örnekten anlaşılmaktadır: "*İki çeşit misk vardır. Bunlardan biri Tibet biri de Çin miskidir ve Tibet'te üretilen Çin'dekinden üç yönüyle daha iyidir. Öncelikle Tibetteki geyikler sümbül ve ona benzer güzel otlardan otlar. Çin geyikleri ise kalan otları otlar. İkincisi Tibet halkı buldukları miski nâfeden çıkarmaz, hemen buldukları gibi satarlar. Çinliler ise miske çeşitli maddeler katıp işlemden geçirir öyle satarlar. Üçüncü olarak da Çinden gelen misk uzak diyarlardan, denizlerden ve uygun olmayan havalardan geçerek gelir. Tibet miski ise güzel yayla havası olan yerlerden gelir. Hem Tibet miski daha az bulunur. Daha ağırı daha ucuza satılır.*" (Muhammed B. Mahmûd-ı Şirvânî, Tuhfe-i Murâdî: 195, 196'dan aktaran Klâsik Dönem Osmanlı Nesri, Okuyucu-Kartal-Köksal, s. 179-181). Bu örnekte Çin halkının ticârete bakışını ve bir üründen daha fazla kazanılabilme noktasındaki becerilerini de görebiliyoruz. Günümüzde nasıl dünya ticâretinde üretim ve işgücü anlamında ciddi bir paya sahiplerse eski devirlerde de ticâri kafalarıyla aynı başarı düzeyini yakalamışlardır.

Çinde İslâmiyetin yayılması da önemli olaylardan biridir ve bunda Müslüman tüccarların payı vardır: Tüccarlar sayesinde artan siyasî ve ticarî ilişkiler İslamiyet'in bu topraklarda yayılmasını hızlandırmıştır. Bu anlamda ilk ticârî ilişkiler Hz. Ömer

zamanında gerçekleşmiştir. Arap yarımadasına ve buradaki panayırlara bu tarihlerde Çinli tâcirlerin geldiği görülmektedir. Abbasiler döneminde ise ticârî faaliyetler oldukça gelişmiştir.

Çin'in 1644-1911 tarihleri arasında Mançurya'nın egemenliği altında geçen ve Karanlık Dönem diye adlandırılan döneminde de ticâret hayatı pek parlak değildir. Daha ziyade tarıma dayalı olarak davam eden üretim endüstri alanında pek bir gelişim göstermemşti. İç piyasada tüccar çok olmakla birlikte meslek olarak tüccarlık pek itibarlı değildi. Bu bakış açısı 19. asra kadar, günümüzün tam tersi bir durumda devam etmiştir. (Grenard, 1992: 132; Hee-Lee, 1993: 324; Çandarlıoğlu, 1993: 322).

2.1.4. Hindistan

Hindistan kelimesi Farsça Hint ülkesi anlamına gelmektedir ve eski dönemlerde Kuzey Hindistan'da yaşayan Ârîler'in yerleştiği bölgeye verilen isimdir. Geniş bir coğrafyaya ve kalabalık bir nüfusa sahip olan Hindistan Umman denizi, Bengal körfezi, Himalaya sıradağları ve Hint Okyanusu ile çevrilidir. (Erinç, 1998: 69; Ahmad, 1998: 73)

Mısır için Nil, Mezopotamya için Dicle ve Fırat nehirleri nasıl önemliyse Hindistan için de Ganj ve İndus nehirleri hayâtî öneme sâhip nehirler olmuştur. Bu sayede arpa, buğday ve pamuğun yanında bakliyat ve sebze-meyve üretimi de yapılabilmiştir. Bunun haricinde Hint kumaşı, baharatın anavatanı konumunda olması, değerli madenlerin ve bunlardan yapılan süs eşyalarının varlığı Hindistan'a ticârî açıdan avantaj sağlamıştır. Bu sayede Rusya, Arabistan, Mezopotamya, Anadolu, İran, Mısır ve Çin gibi ülkelerle kervân ticâretini oldukça geliştirmiş ve buralara önemli ticâret malları göndermişlerdir. İlk ticârî faaliyetlerin görüldüğü bu dönemler MÖ 3000 ile MÖ 1000 yılları arasını kapsar. Ticâretin yapıldığı mallar arasında altın, gümüş, bakır ve kereste başı çekmiştir. (Küçükkalay, 2014: s. 63-65; Hacıyev ve Bayramov, 2013: s. 156-158).

Hindistanda İslâmiyetin yayılmasına da bakılacak olursa ilk İslam fetihleri Sind bölgesinde 8. yüzyılın başlarında olmuştur. Daha sonra ise Gazneli Mahmûd'un 11. yüzyılın başlarından itibaren yaptığı 17 seferin İslâmiyetin yayılması açısından önemli bir yeri olmuştur. Özellikle Lahor kentine İran ve Türkistan'dan çok sayıda

bilim adamı ve mutasavvıf gelmiş, buralarda ayrıca bahsedilen bölgelerle kültürel ve ticârî ilişkiler de gelişmiştir. Daha sonra ise 12. yüzyılın ortalarından itibaren Gazne'ye Gurlular hâkim olmuş ve İslâmiyet Hindistan'ın diğer bölgelerine de yayılmıştır. 13. yüzyılın başlarından 16. yüzyılın başlarına kadar hâkimiyetini devam ettiren Delhi sultanlığı da Hindistan tarihinde etkili olmuştur. Yer yer Timur saldırıları gibi olaylar olmakla birlikte bu sultanlık genel anlamda otoriteyi sağlamış ve bu sayede ülkede önemli ekonomik, siyasî ve sosyal değişiklikler olmuştur.

1526'da ise Timurlenk'in torunlarından olan Bâbür, Delhi sultanlığa son verekek kendi adıyla anılan Bâbürlü İmparatorluğu'nun temellerini atmıştır. Babür'ün torunu olan Ekber Şah devletin asıl kurucusu sayılmış, XVII. yüzyılın sonuna kadar bütün Hindistan'ı Bâbürlü hâkimiyeti altına almayı başarmıştır. Özellikle Ekber Şah'ın torunu olan Ekber Şah zamanında Portekizliler'e ve İngilizler'e ticarî imtiyazlar tanınmış ve Bâbür devleti Avrupalılarca tanınmıştır. Bu sayede Hindistan'ın pek çok şehri ticâret merkezi haline gelmiştir. (Özcan, 1998: 76-77; Grenard, 1992: 117).

Coğrafi keşiflerle birlikte 15. yüzyıldan itibaren Vasco de Gama yönetiminde Portekizliler Hindistan'a gelmiş ve burada ticâret yapmaya başlayıp baharat ticâretini kontrollerine almıştır. Daha sonra ise Hollandalılar ve İngilizlerin ülkeye ticârî anlamda ilgisi artmış, bu yüzyılda Babürlülerden izin alan İngilizler ticâret üsleri kurmuşlar ve buraları silahla koruma yoluna gitmişlerdir. Bu faaliyetler belki de Hindistan'ın İngiliz yönetimine geçmesinin temellerini hazırlayan en önemli etken olarak karşımıza çıkacaktır. 18. yüzyıldan itibaren ülke yönetiminde siyasî ve ekonomik olarak söz sahibi olmaya başlayan İngilizler 1868 yılında, meydana gelen ayaklanmaları kanlı bir şekilde bastırarak, ülke yönetimini direk Londra'ya bağlar.

Tüm bunların yanında dünya baharat üretimi ve ihracatında her zaman önemli bir yere sahip olması, özellikle karabiberin anavatanı sayılması; dünya demir-çelik rezervlerinin önemli bir kısmına sahip olması ve eski dönemlerde savaş aletleri üretiminde önemli bir yeri olması, kıymetli taşların çıkarılıp değerli kokuların dünyanın her tarafına gönderilmesi bu ülkeyi her zaman ticârî anlamda değerli kılan etkenlerin başında gelmiştir.

Hindistan'ın ticareti ve bu sayede elde ettiği zenginliği hakkında Grenard'ın şu tespitleri önemlidir: *"Durmadan gelişen ticâret sayısız servet kapıları açıyordu. Kredi, para transferi, sigorta, kartel ve tröst işlerinin teknik teşkilatı bakımından*

Hindistan'ın Avrupa'dan öğreneceği hiçbir şey yoktu. Sanayi mamulleri arasında mühim yer tutan pamuklular Şarkî Afrika'da, Mısır, Arabistan, İran, Hind-i Çinî ve Malezya'da satılıyordu. Hind'in karabiber ve baharatı Ortaçağ'da Mısır ve Venedik, XVI. asırda Portakizliler, XVII. Asırda Hollandalılar ve İngilizler tarafından Avrupa'ya getiriliyordu. İhracat ithalatı fersah fersah geçiyor" (Grenard, 1992: 121-122)du.

Ne yazık ki tüm bu ihtişam ve zenginliğe rağmen, Hindistan açısından günümüzde de geçerli olan halkın çoğunun fakirlik içinde bulunması o dönemde de ifrat-tefrit derecesindeydi. Halk adeta devlet ve ordunun kölesi durumundaydı. Tüm bu yer altı ve yer üstü zenginliklerine rağmen gelir dağılımındaki adaletsizlik ve ülkenin çoğunun perişan vaziyeti yüzlerce yıldır böyle devam etmektedir.

2.1.5. Roma

Dünyanın uzun süre hüküm süren ve geniş bir bölgeye yayılan imparatorluklarından biri olan Roma gerek nüfus potansiyeli gerekse ilişkide olduğu devletlerin çokluğu nedeniyle ticârî faaliyetlerin de gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Akdeniz havzasında son büyük uygarlık olarak ortaya çıkan Roma, bir şehir devletinden oluşuyordu. Bu şehir devletinde esnaf ve tüccar da önemli bir yere sahipti. Daha sonra diğer İtalyan şehirlerini de yenen Roma en büyük düşmanları olan Kartacalıları da yenerek MÖ ilk yüzyılda imparatorluklarını kurdular.

Kurulduğu dönemde dünyanın en büyük iktisadî güçlerinden biri olan Roma'nın ekonomisinin temeli tarım ve ticârete dayanıyordu. Her ne kadar devleti yönetenler ticâreti ikinci sınıf bir uğraş olarak görse de ülke ihtiyaçlarının karşılanması açısından vazgeçilmez bir faaliyet olduğunun farkındalardı. Tarım köleliğin de olduğu Roma'da yoğun bir uğraş olarak yapılmaktaydı. Ticâret ise özeklikle büyük şehirlerin, zengin kesimin lüks ihtiyaçlarının ve ordunun ihtiyaçlarının karşılanması temeline dayanıyordu. Bu durum ticâretin ülke içerisinde daha geniş uygulanmasını engelleyen bir durumdu. (Güran, 2013: 20-21; Hacıyev ve Bayramov, 2013: s. 160).

İmparatorluğun ihtiyaçlarını karşılayacak mallar çeşitli bölgeler ve ülkelerden gelmekteydi. *"Doğudan halı, kilim, dokumalar, baharat ve çeşitli egzotik kokular;*

Asya'dan ve Kuzey Karadeniz'den boya maddeleri, kumaş ve kürkler; İspanya bölgesinden gümüş, altın ve bakır gibi madenler; Mısır'dan mermer, papirüs ve hububat; Afrika'dan alınan süsleme için değerli taşlar ve hayvanlar Roma'nın en temel ithalat maddelerini oluşturuyordu. Çin'den ipek, Arap Yarımadası'ndan ise çeşitli kokular, fildişi ve tütsü ithal ediliyordu." (Küçükkalay, 2014: s. 123)

Ticâretin ülkenin büyük hacmine rağmen istenilen seviyede gelişememesinde toplum olarak bu faaliyete bakış açısı da önemli rol oynar. Çünkü imparatorlukta ticâret zenginlerin, yönetici sınıfın yapmaması gereken bir işti. Başka uluslardan kimseler bununla uğraşmalıydı. Suriyeli, Kartacalı ve özellikle o dönemde de Yahudi tüccarların bu işte aktif olduklarını görmekteyiz. İmparatorluğun geniş coğrafyası içinde yapılan yolların da önemi büyüktü. Bu yollar sadece siyasî veya askerî maksatla yapılmamış; ayrıca ticâret açısından da önem arzetmiştir. Ancak ticâret mallarının bu yollarla hedefine ulaştırılması hem güvenlik açısından sorun olmuş hem de daha maliyetli olmuştur. Bu nedenle daha güvenli ve maliyeti daha az olan deniz yolu tercih edilmiştir.

Bu büyük imparatorluğun gerilemesinde ekonomik nedenler belirleyici olmuştur. Askerî başarıların azalmaya başlaması ve buna karşılık harcamaların artması, Doğu ile yapılan ticârette verilen açığın giderek büyümesi, vergi yükünün arttırılması, paranın değerinin düşürülmesi ve enflasyonun artması, tarım veya ticâret sektörü üzerinde devletin alacağı vergiyi garanti altına alabilmek için baskıcı tedbirler alması da çöküşü hızlandıran nedenlerdendir. 476 yılındaki Cermen istilasıyla da imparatorluk yıkıldı ve Doğu roma Bizans adıyla İstanbul merkezli yaşamaya devam etti. Avrupada'da 1000 yıl sürecek Ortaçağ başlamış oldu.

Roma'nın çöküşü hakkında *Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü* adlı eserinde Fernand Grenard şu tespitlerde bulunur: *"Roma, cihanı yağma ederek yşamıştı. Yağma durunca, ihtiyatlarını tükettiği sermâye ile yaşamak zorunda kaldı. O zamandan itibaren de imparatorluğun idaresi ve müdafaası için lâzım olan kaynakları ancak itaatkârlığa fazla alışmış daha zengin ve eski kültürlü şark memleketlerinden teminedebildi, oraya sığındı. III. asrın sonlarından itibaren hükûmet merkezini İznik'e, daha sonra Bizans'a getirdi. Avrupa'da gittikçe yontulan vatanını Barbarlar'a bıraktı. Kendisi de Asyalı şekiller aldı, Persler gibi mutlak bir monarşi haline geldi. Ana noktaları hemen hemen mutlak olarak benzediği halde*

Hristiyanlığı Latin kilisesinden ayrı, tam mânâsıyla Şarklı ruhta bir din haline getirdi." (Grenard, 1992: 14-15).

Roma'ya değinmişken özellikle deniz ticâretinde önemli bir yere sahip olan Venedik ve Ceneviz'den de bahsetmek gerekir. Bu devletlerin özellikle deniz yollarındaki gücü sayesinde Akdeniz ve Karadeniz'de ticâret kolonileri kurduklarını görmekteyiz. Bu sayede ticârî ilişkilerini Avrupa'ya kadar genişletmişlerdir.

Venedik, ilk dönemlerinden itibaren özellikle köle alım satımı sayesinde Müslüman devletlerle ticarî ilişkiler kurmuşlardır. 14. Yüzyılda ise Osmanlı devleti ile ilk temaslar başlar ve ilk ticâret anlaşması I. Bayezid zamanında gerçekleşir. Bu yüzyıldan itibaren itibaren Osmanlı tüccarları ve gemileri de ticaret maksadıyla Venedik'e gitmiştir. Bu ilişkiler bazen ticârî ilişkiler şeklinde bazen de karşılıklı savaş şeklinde devam etmiştir.

Ceneviz ise bugünkü İtalya'nın kuzeybatısında bulunan ve Akdeniz kıyısında yer alan Cenova şehrine Türkler tarafından verilen isimdir. Burası Ortaçağ'ların sonlarına doğru Akdeniz'de ticarî bakımdan önem kazanan bağımsız şehir devletlerinden biri olarak diğer İtalyan deniz cumhuriyetleriyle rekabet halinde, Doğu ticaretine bağlı zengin ve önemli bir tarihî geçmişe sahip bulunmaktadır.

Tıpkı Venedikliler gibi Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında koloniler kurarak bölge ticâreteinde etkin rol oynamışlardır. Cenevizliler önce Selçuklularla sonra Anadolu'da kurulan beylikler ve Osmanlı ile ticârî ilişkiler kurmuşlardır. Özellikle Galata'daki kolonileri sayesinde ticarette etkin rol oynamışlardır.

Ceneviz'in bu ticârî gelişimini sekteye uğratan en önemli olay kuşkusuz İstanbul'un Fatih Sultan Mehmet tarafından fethi olmuştur. Fetihten kısa bir süre sonra Ceneviz hâkim olduğu sömürgelerini Osmanlı karşısında kaybetmiştir. Bu durumun bir göstergesi olarak Galata'da bulunan Latin nüfusundaki önemli düşüşü ve Ceneviz tüccarlarının yerini Rumlarla Ermenilerin almasını örnek olarak verebiliriz. Tabi ki bu durum onların öneminin tamamen azaldığı anlamına gelmez. Cenevizlilerle Osmanlı devleti arasında ilki 1453'te yapılan ticâret anlaşmasının Ceneviz'in Fransız işgali altına girdiği 17. Yüzyıla kadar çeşitli dönemlerde tekrarlanması bu önemin devam ettiğinin bir göstergesidir. (Kallek, 2012: 140; Pedanı, 2013: 44-45; Gallotta, 1993: 363-365).

2.1.6. Yunan

Yunan devleti, resmî ismi Helen Cumhuriyeti olan ve ülke topraklarının yaklaşık % 20'si adalardan oluşan bir Akdeniz ülkesidir. Yunan medeniyeti günümüz Avrupa devletlerini kültürel, siyasi, ekonomik, sportif vb. alanlardan etkileyen, askeri alanda tarihin diğer büyük medeniyetleri gibi her zaman çok güçlü bir orduya sahip olmasa da, çok çeşitli milletler tarafından oluşturulmuş bir medeniyettir.

Helenlerin bu topraklara gelmesi MÖ 2000'li yıllara kadar gitmektedir. Önceleri küçük kabileler halinde olan bu göçler zamanla yerini şehir devletlerine bırakmıştır. Kölelik ortaya çıkmış, nüfus artmış ve buna bağlı olarak da tarım arazisi yetersiz kalmıştır. Bunla birlikte ortaya çıkan sorunlar neticesinde Yunan göçü tüm Akdeniz havzasına yayılmıştır. MÖ 8. Yüzyıla denk gelen bu dönemde Yunan siyâsal ve kültürel hayatıyla birlikte ticâret hayatı da etkilenmiş, tarıma dayalı ekonomi yerini ticârete bırakmıştır. Yunanlılar için ticâretin gelişmesini sağlayan en önemli etkenlerden biri MÖ 7. Yüzyılda paranın kullanılmaya başlanması olmuştur. Mal değişimi yerine parayla ticâret yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca paranın kullanımı bankerlik müesssesini de geliştirmiştir. Faizle para verip paradan para kazanma isteği, kredi, çek ve sigortacılık para ve ticârî hayatın gelişmesine paralel ilerlemiştir.

Greklerdeki ticârî zihniyete bakacak olursak onlar da tıpkı Romalılar gibi tüccarlığa olumsuz bir gözle bakmışlardır. Bu bakış açısı Yunanlılar'ın destanı olan İlyada ve Odyssei'ye bile yansımıştır. Burada hırsızlar kralı Hermes aynı zamanda tüccarlar kralı olarak görülmüştür. Grekler'in en güçlü dönemlerin de bile Akdeniz ticaretine Fenikeli tüccarlar hâkim olmuştur.

Bu olumsuz bakış açısına rağmen Gerk tüccarlar tarım maksatlı da olsa ticâret kolonileri kurmuşlardı. (Küçükkalay, 2014: s. 89; Hacısalihoğlu, 2013: 586; Kurt, 2013: 583; Curtin, 2008: s. 92-97).

2.1.7. Arap Yarımadası

Arapların ticârî hayatını belirleyen en önemli unsur toprak yapısı ve yaşantı şekli olmuştur. Öncelikle Arap yarımadasının önemli bir bölümü çöllerden oluşmaktadır. Bu durum ise suyun bulunmadığı çöl topraklarında hem tarımın hem

de ticâretin gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir. Ancak buna rağmen tarım yapmaya uygun araziler de mevcut olmuştur. Çöllerde yaşayan Arap kabileleri bu topraklara yerleşerek hem tarımsal faaliyetleri hem de ticârî hayatı canlandırmışlardır.

Sadece tarım ve ziraatçilik değil hayvancılık da önemli bir gelir kaynağı idi. Özellikle çöllerde yaşayan bedevî Araplar deve, keçi ve at yetiştiriciliği ile uğraşırlardı. Hayvancılığa bağlı olarak deri ve dericilik sektörü de gelişmişti.

Tüm bunların haricinde en önemli gelir kaynağı Araplar için her zaman ticâret olmuştur. Gerek çok eski devirlerden bu yana halkın ticârete önem vermesi gerekse Hz. Muhammed'in peygamber olmadan önce tüccarlık mesleğiyle uğraşması bu durumun önemli bir kanıtıdır. Hz. Muhammet'in ilk eşi Hz. Hatice örneğinde olduğu gibi ticâretle uğraşan kadınlar bile vardı.

Özellikle Mekke'de tarıma elverişli arazinin azlığı ticâreti geliştirmiş, ayrıca Kâbe'nin varlığı Mekke'yi Arap yarımadasının önemli bir ticâret mekânı haline getirmiştir. İslamiyet'in kabulünden önce de kurulan hem kültürel hem de ticârî maksatlı panayırlar bu gelişime oldukça katkı sağlamıştır. İslam dininin ticârete bakış açısının olumlu olması ticâretin sadece Hicaz civarında değil tüm Arap coğrafyasında gelişimini hızlandırmıştır.

Burada İslamiyet sonrası ticâret hayatına geçmeden Peygamberimizin (s.a.v.) gençlik yıllarında ticâretle olan ilişkisine bakmak faydalı olacaktır. Hz. Muhammet ilk olarak 9 veya 12 yaşında amcası Ebû Tâlib ile birlikte Suriye'ye giden ticâret kervanlarına katıldı. Uzun yıllar devam eden bu uğraş neticesinde insanların Hz. Muhammet'e güveni artmış ve kendisine bu güvenin de bir göstergesi olarak Muhammedü'l-emîn denmiştir.

Gittikçe insanların kendisine güveni artan Hz. Muhammed'e kendileriyle ticâret yapmaları konusunda insanlardan teklifler gelmeye de başlamıştı. Peygamberimizin ilk eşi Hz. Hatice de kendisine ortaklık teklif eden bu kişilerdendi. Bu ortaklık sonucu Suriye'ye gidip kârlı bir ticâretten sonra Mekke'ye gelen Peygamberimize Hz. Hâtice'nin güveni arttı ve kendisine evlenme teklif etti. Teklif Peygamberimiz tarafından kabul edildi ve bu evlilik gerçekleşti. Efendimizin hayatındaki bu önemli olayda yapılan ticâretin payı oldukça fazladır.

İslamiyet'in kabulünden sonra bu coğrafyadaki ticâret hayat eski canlılığı ile devam etmiş ve hatta diğer devletlerle kurulan ilişkiler sayesinde daha da gelişmiştir. Ayrıca bu dönemde iktisâdî yönü olan ikta sistemi askerî mahiyet de kazanmıştır.

Hz. Muhammet'ten sonra dört halife ve Emeviler dönemi gelmektedir. Ticâret hayatı açısından bu dönemlerde de önemli gelişmeler olmuştur. Hz. Ömer döneminde fetihler artarak devam etmiş, coğrafya genişlemiş, Mekke ve Medine haricinde Basra, Kûfe, Şam, Bağdat, Fustat ve Horasan gibi yeni ticaret ve yerleşim yerleri oluşmuştur. Hz. Ömer zamanında özellikle deniz seferleriyle birlikte bu alandaki ticâretin de geliştiği görülmektedir.

Emevi devrinde gerçekleştirilen fetihlerin ticâretin gelişmesinde önemli bir yeri vardır. Özellikle İspanya'nın fethi ve burada tarım ve ekonomi alanında görülen gelişmeler dikkate değerdir. Bu gelişmeler sayesinde Avrupa'da onlardan çok şey öğrendi ve seramik, deri, halı, ipek, yün sanayii gibi alanlar oldukça gelişti. Aynı şekilde Abbasiler döneminde de önemli gelişmeler görülür. Emeviler'den aldıkları ticârî mirası devam ettirmişler; Hindistan, Çin, Anadolu, Mısır ve Rusya ile ve bu güzergâhlarda icârî hayatı canlı tutmuşlardır. Tüm bu gelişmeler doğrultusunda finans kurumları da oldukça ileri seviyeye gelmiş; daha sonra gerek Selçuklu'ya ve garekse Avrupa devletlerine model teşkil edecek olan poliçe, çek gibi kâğıtlar kullanılmıştır.

Arap coğrafyasında bu iki büyük devlet genel olarak göze çarpsa da daha başka devletlerde bölgeye hâkim olmuştur. Ancak Emevi ve Abbasilerden sonra bu bölgeye sahip olan en önemli devlet hiç kuşkusuz Osmanlı olmuştur. Osmanlı dönemi ticârî faaliyetleri çalışmanın ayrı bir başlığını oluşturacağı için bu dönemi daha sonra ele alacağız. (Fayda, 2005: 410; Özaydın, 1991: 323; Kallek, 2012: s. 135-136; Tabakoğlu, 2014: s. 97-98; Küçükkalay, 2014: s. 225-228).

2.1.8. Amerika Kıtası

Bu kıtada, Coğrafi Keşiflerden önce, Kızılderililer, Aztek, İnka ve Maya gibi toplumlar yaşamıştır. Özellikle Coğrafi Keşiflere kadar eski dünya olarak adlandırılan Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarından biraz da habersiz olarak yaşayan bir kıta olmuştur. Daha sonra yapılan araştırmalar ve arkeolojik kazılar sonucu ticârî faaliyetlerin bu kıtada da önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Amerikan yerli halkı

olan Kızılderililer tarıma elverişli Orta Amerika civarlarında yoğun olarak yaşamaktaydılar. Bu bölgede mısır başta olmak üzere çeşitli tarım ürünleri yetiştirmekteydiler. Özellikle Coğrafî Keşiflere kadar Asya ve Avrupa kıtaları tarafından bilinmeyen Amerika kıtasında Kızılderililer tarımsal alanda başarılar gösterip şehir toplumları ve ticâret bağlantıları kurmuşlardır.

Bu kıtada yaşayan tek topluluk Kızılderililer değildir. Bu topluluklardan biri Mayalardır. Amerika kıtasında MÖ ikinci bin yılda ticâret hayatıyla birlikte Mayaların da ortaya çıktığı görülür. Bu dönemde Mayalar tarım teknikleriyle ve ticâret bağlantılarının olduğu şehir yaşantılarıyla öne çıkmaktadırlar.

Bu kıtadaki bir diğer kültür ise Azteklerdi. Aztekler bugünkü Meksika'da hüküm sürmüşlerdir. Keşif hareketlerinden sonra 16. Yüzyılda bu kıtaya gelen İspanyollar ticâret konusunda yazılı belgeler tutmuşlardır. Bu toplumda hem yerel ürünlerin hem de başka topluluklardan aldıkları ürünlerin satıldığı pazarlar ön plana çıkmıştır. (Curtin, 2008: s. 102-105; Güran, 2013: s. 84-85).

2.1.9. Avrupa Kıtası

Günümüzde dünya ekonomisine yön veren, küresel ticâretin, sermâyenin ciddi bir kısmını elinde tutan ve önemli coğrafyalardan biri olan Avrupa, Ortaçağ'da ve özellikle Coğrafi Keşiflere kadar bu özelliğinden çok uzaktaydı. Kuşkusuz bu gelişim ve dönüşümde Coğrafi Keşifler ve Haçlı seferlerinin de etkisi olmuştur. Her ne kadar kutsallık atfedilerek yapıldığı söylense de bu seferlerin en önemli nedeni ekonomikti. Çünkü Roma İmparatorluğunun dağılmasından sonra Avrupa kıtasında çok sayıda küçük devletler kurulmuş, ayrıca İslam dünyası da bu kıtayla çok fazla ticârî ilişki içine girmemiştir. Hem siyasi istikrarsızlık hem de ekonomik bozukluk Avrupa insanını arayış içine itmiştir. Coğrafi Keşifler ve Haçlı Seferlerinin bu arayışın sonuçlarından biri olduğunu düşünmek pek de yanlış olmaz.

Bu seferler sayesinde Doğu'nun zenginlikleri ve ilmi yönden elde ettiği başarılar yakînen görülmüş, bunlar Avrupa kıtasına getirilmiş ve Doğu toplumlarıyla ticârî faaliyetler artmıştır. Bu da Rönesans ve Reform hareketlerini etkileyen unsurlardan biri olmuştur. Avrupa kıtasının bu dönüşümündeki en önemli unsurlardan biri de feodal düzen ve kilisenin etkisidir. Fakir halk hem derebeylerin hem de kilisenin baskısından bunalmıştır. Kilise ticârete de Eski Yunan ve Roma

toplumlarında olduğu gibi hoş bakmıyordu ve bu durum arayış halindeki insanların isteğini arttırmıştır.

Tüm bu olumsuz gelişmeler özellikle Avrupa açısından Ortaçağ boyunca devam etmiştir. Ortaçağdan sonraki gelişmeler ise Avrupa'nın lehine bir durum arz edecektir. Bu kısa değerlendirmeden sonra ticârî açıdan Avrupa kıtasını inceleyebiliriz.

2.1.9.1. Ortaçağ ve Coğrafi Keşiflere Kadar

Avrupa, Roma İmparatorluğu'nun temelleri üzerine inşa edilmiştir. Gerek kültürel gerekse dinî açıdan bu mirası devralan Avrupa küçük devletler halinde ortaya çıkmaya başlamıştır.

Avrupa açısından Ortaçağ her alanda olduğu gibi ticâret açısından da pek olumlu geçmemiştir. Kendi kıtalarından gelen Germen istilası tehlikesi, Müslüman Arapların bu kıtaya yaptıkları akınlar, skolâstik düşüncenin de etkisiyle kilisenin ticârete olumlu bir gözle bakmaması ve bu nedenler halkın ticârî faaliyetlere ilgi duymaması bu alanın gelişmesindeki en büyük engeller olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle uzun yüzyıllar ticârî faaliyetler yabancı tüccarların (Suriyeli ve Yahudi) elinde olmuştur.

Avrupa ticâretin gelişiminde Haçlı Seferlerinin olumlu etkileri olmuştur. Bu faydaları özetleyecek olursak Doğu ticâret yollarında etkinlikleri artmış, yeni tarım ürünleriyle tanışılmış, tarım teknikleri ileriemiş, teknoloji bakımından gelişmleler kaydedilmiş ve belki de en önemlisi Doğu toplumları ile tanışma kültürel bakımdan gelişmişliği arttırmıştır.

İlk Haçlı Seferi 1095 tarihinde yapılmış ve 1272 yılına kadar seferler devam etmiştir. 8 sefer düzenlenmiş ve bunlardan sadece üçünde Avrupalılar başarılı olmuştur. İlk Haçlı seferinde başarılı olan Avrupalılar ikinci seferde Selahaddin Eyyubiye kaybetmiştir. Tüm bu siyasi belirsizliklere rağmen özellikle Müslümanların etkisiyle Akdeniz'de önemli bir ticârî hareketlilik ortaya çıkmıştır. Akdeniz sahillerinde başlayan bu ticârî hareket denizcilik sektörünün gelişmesiyle farklı bir boyut kazandı. Özellikle burada Venedik ve Ceneviz göze çarpmaktadır. Bu iki devletle ilgili Roma başlığı içerisinde bilgi verilmiştir. Bu güzergâh üzerinde Tunus ve Sicilya önemli bir yer tutmaktaydı. Bu yol Sicilya'dan sonra Batı

Avrupa'ya kadar uzanmaktaydı. Bunlarla uyumlu olarak bankacılık müessesesi, çek ve senet kullanımı oldukça gelişmiştir. Bu gelişmeler 11. Yüzyıldan itibaren görülmektedir. Roma'nın bölünmesinden 11. Yüzyıla kadar geçen süreçte Avrupa'nın gerileme nedenlerini iklim bozulmasına bağlı olarak ortaya çıkan kuraklık ve kıtlık, İngiltere ve Fransa arasında özellikle tarımsal üretimi durduracak ve ekonomiyi bozacak olan yüzyıl savaşları ve tüm Avrupa'yı kasıp kavuran veba salgını olarak sayabiliriz. Daha sonra insanlar içinde bulundukları durumdan kurtulmak için arayış içine girmişler, kilisenin engellemelerine rağmen tıp alanında bazı gelişmeler olmuş ve ekonomideki dar boğazı aşmak için de ticârî ilişkiler geliştirebilecekleri farklı coğrafyalara gitmişlerdir. Ayrıca Avrupa'da yönetimsel anlamda da değişimler olmuş, derebeylik sistemi gittikçe çökmeye başlamış, merkezi otorite güçlenmiş ve krallıklar ön plana çıkmıştır. Tüm bu gelişmeler sonraki yüzyıllarda Avrupa'nın dünya politik ve ekonomik gücünün en önemli aktörlerinden biri olacağı süreci de başlatmış olacaktır.

Ayrıca Avrupa'nın orta çağ karanlığından çıkmasına yardımcı olan gelişmelere ve teknolojik yeniliklere bakacak olursan, günümüzde Amerika'nın yaptığı ve adına beyin göçü dediğimiz şeyin, daha o dönemde Avrupalılar tarafından uygulandığını görürüz. İlişki kurduğu Çin, İran ve Araplardan gerek tarım alanında gerek teknoloji alanında birçok şey almış ve bunları kendi faydalarına olacak şekilde geliştirip kullanmışlardır. Tüm bunlar Avrupalıların birçok alanda olduğu gibi ticâret alanında da ileri gitmesindeki etkenlerden bazılarıdır. (Beydilli, 1991: 136; Küçükkalay, 2014: s. 169-267; Hacıyev ve Bayramov, 2013: s. 190; Curtin, 2008: s. 141-145; Güran, 2013: 34).

2.1.9.2. Coğrafi Keşifler ve Sanayi Devrimi

Günümüzde dünyanın her alanda önemli bir gücü olan Avrupa kıtasının şekillenmesindeki en büyük etkenlerden biri de coğrafi keşifler ve sanayi devrimi olarak kabul edilebilir. Özellikle coğrafi keşifler beraberinde sömürgecilik faaliyetlerini de doğurmuş, bu sayede Avrupa insanı hem yeni fikirler hem ucuz insan gücü ve bu farklı coğrafyaların hammadde zenginliği hem de ürettiklerini pazarlayacak geniş ticâret alanları bulmuştur. Tüm bunlar Batı sanayileşmesinin temellerinin atılmasına da yardımcı olmuştur.

Bazı araştırmacılar tarafından insanoğlunun yaptığı ve tarım devrimiyle birlikte en büyük gelişme sayılan Sanayi devrimi önce İngiltere'de başlamış ve daha sonra diğer devletleri etkilemiştir. Buhar makinasının icadı, yeni enerji kaynaklarının-kömür, petrol, elektirik, mıknatıs-yaygınlaşması hem bu devrimin ortaya çıkardığı sonuçlar olmuştur. Ayrıca Batı dünyasında devrimin; nüfusun hızla artması, refah seviyesinin hiç görülmemiş derecede yükselmesi, tarıma dayalı ekonominin terkedilmesi, şehir toplumuna dönülme, gelir dağılımında ciddi değişmeler gibi sonuçları olmuştur. Sanayi Devrimine, bu devrimin bilimsel ve ekonomik etkilerine kısaca baktıktan sonra Avrupa'daki ticârî gelişmeleri incelemeye devam edebiliriz:

Keşiflerin en yoğun olduğu 15. ve 16 yüzyıllarda özellikle deniz ticâreti yoğun olmuştur. Başta Portekiz ve İspanyollar olmak üzere Avrupalı devletlerin en çok tercih ettiği deniz ticâreti bu devirde dünya ticâretinde ilk sırada yer alıyordu. Bu durum 15. ve 19. Yüzyıllar arasında yoğun bir şekilde devam etmiştir. 17. Ve 18. Yüzyıllarda kara ticâretinde de önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu asırlarda özellikle ticârete konu olan ürünler ve pazarlar çeşitlendi ve genişledi. İç ticaretten ziyade diğer ülkelerle yapılan alış-veriş daha fazla önem arz etti. Bu yüzyıllarda küresel ölçekli ticâretin bir sonucu olarak ticâret kumpanyaları ön plana çıkmıştır ve eski ticâret yolları önemini tamamen kaybetmese de ortaya çıkan yeni yollar buraların önemini azaltmıştır. (Küçükkalay, 2014; s. 343; Güran, 2013: 124; Cipolla, 2012: s. 44; Curtin, 2008: s. 225).

2.2. Modern Dönemde Dünya Ekonomisi

2.2.1. Japonya

Ülkenin büyük bir kısmı adalardan oluşmaktadır. Tarıma el verişli arazi de oldukça sınırlıdır. Deprem kuşağında bulunan ülkenin %70'i ormanlardan ibarettir. Ayrıca balıkçılık sektöründe dünyanın önde gelen ülkelerindendir. Japonya özellikle Meiji restorasyonu adı verilen döneme kadar dışa kapalı bir ticâret politikası izlemiştir. 17. Yüzyılın başında Hollanda ve İngiltere gibi Avrupa ülkelerine ticârî imtiyazların verilmesi, bu işe İspanyol ve Portekizlilerin de dâhil olması, ülkede hristiyan misyonerlerin faaliyetleri huzursuzluk ve kargaşaya neden oldu. Bunun

üzerine tüm dünyayla bağların koparıldığı bir içe kapanma dönemi başladı. Japonyanın asıl büyük dönüşümü İmparator Matsuhito'nun tahta geçtiği 19. yüzyılın 2. Yarısında olmuştur. Bu döneme Meiji restorasyonu da denmektedir. Bu dönemdeki en önemli gelişmelerden biri dışa kapalı politikanın terk edilmesi olmuştur. Batı yakından tanınmış, ABD ekonomik yönden takip edilmiş, Japon gençleri ve devlet eadamları bu ülkeleri tanımak amacıyla yurt dışına gönderilmiş, feodal sistem terk edilmiş ve modern anlamda sanayi kuruluşları oluşmaya başlamıştır. Bunun etkisiyle Mitsui, Yasuda, Mitsubishi ve Sumitomo gibi büyük şirketler kurulmuştur.

Japonya açısından dönüm noktası diyebileceğimiz önemli olaylardan birisi de 2. Dünya Savaşı olmuştur. Alınan ağır yenilgi sonucunda ekonomik yönden ülke oldukça zor bir döneme girmiştir. Ancak tüm bu olumsuz gelişmeleri 10 yıl gibi kısa bir sürede tersine çevirmeyi başaran Japonlar 1950 ile 1970 arasındaki gösterdiği ekonomik büyümeyle Dünya'nın en büyük güçlerinden biri oluştur. Tüm bu gelişmelerin temelinde aslında ülke insanının zihniyet kodlarının büyük rolü vardır. Bu durumu daha iyi anlayabilmek için birkaç örnek verecek olursak özellikle savaş yıllarından sonra devlet memurları hiçbir ücret talep etmeden bir saat fazla mesai yapmış, ister kendi işi olsun ister başkasının yanında işçi olarak çalışsın erken saatte eve gelen bir erkek mahalledeki insanlar tarafından dışlanmıştır. Tüm bunlara bakılınca bu durumun ulusal bir kalkınma hamlesi olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Bununla birlikte özellikle bilim ve teknolojiye yapılan yatırımlar meyvesini en azami derecede vermiş ve Japonya dünyaya teknoloji pazarlayan bir ülke konumuna gelmiştir. Bu teknolojiye bağlı olarak da özellikle otomotiv sektöründe ürettiği markalarla dünyanın en çok otomobil satan ülkelerinden biri olmuştur. (Kavas, 2001: 572-573; Hacıyev ve Bayramov, 2013: s. 299; Güran, 2013: 181; Küçükkalay, 2014: s. 371-372).

2.2.2.Rusya

Eski devirlerden beri çok geniş topraklara ve günümüzde de dünyanın en geniş yüzölçümüne sahip ülkesidir. Sınırları Büyük Okyanustan Kuzey Buz denizine, Çin'den Kuzey Kore'ye kadar uzanmaktadır. Bunların haricinde Moğolistan, Kazakistan, Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna, Belarus (Beyaz Rusya), Letonya,

Estonya, Finlandiya, Norveç, Polonya, Litvanya ve Baltık deniziyle de çevrilidir. Eski adı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği olan ülke Rusya ismini 1991 yılında bu birliğin dağılmasından sonra almıştır.

13. yüzyılda bir beylik olan ve "Ortodoks dünyası içinde kısa zamanda Bizans'ın siyasî mirasına sahip olmayı başaran Moskova Devleti genişlemek için yönünü Batı'ya çevirmiş, bu istikamette Litvanya ve bununla birliktelik içinde olan Polonya ile uzun mücadelelere girişmek zorunda kalmıştır. Büyük Novgorod Dukalığı'nın ele geçirilmesi neticesinde bunun dâhil olduğu Ticaret Şehirleri Birliği (Hanse) vasıtasıyla dünyaya açılan zengin ticarî irtibatlar kurmuş" (Beydilli, 2008: 254)tur.

Rusya açısından dönüm noktası sayılabilecek dönem Romanov Hanedanı zamanıdır (1613-1762). Japonya'nın 19. yüzyılın 2. yarısında modern anlamdaki dönüşümünü sağlayan İmparator Matsuhito, nasıl modern Japonya'nın mimarı ise Rusya açısından devleti küresel bir güç haline getirme adına temelleri atan da Romanov Hanedanı Çarı I. Petro (1672-1725) olmuştur. Petro ülkesini kalkındırmak için Avrupa'dan uzmanlar davet etmiş Rus gençlerini de eğitim için Avrupa'ya göndermiştir. Daha sonra kendisi de gelişmeleri yerinde görmek ve ülkesi adına kalkınma hamlesi başlatmak için Avrupa seyahatine çıkmış ve ülkesinde silah savaş malzemelerini üretmek için askerî bir sanayi kurmuştur.

Askerî mahiyetteki bu hareketten sonra asıl sanayileşme de 18. Yüzyıldan itibaren başlamıştır. Gerek malî gelişmeler gerekse teknolojik gelişmelerde Batı örnek alınmış, hammadde açısından zengin olan ülkede sanayi alanında hızlı bir büyüme olmuştur.

Rusya açısından 20. Yüzyıl hiç de iyi bir başlangıca sahne olmamıştır. Çarlık rejimine karşı halkın gösterdiği tepki sonucunda Lenin önderliğinde 1917 yılında Ekim Devrimi de denilen Bolşevik İhtilali gerçekleşmiş ve 1922 yılında da SSCB kurulmuştur. Yeni kurulan sosyalist devlette ekonomi de bu yönde bir gelişme göstermiş ve ekonomik gelişmeler devlet hâkimiyetinde bir seyir göstermiştir. 1950'lerden sonra ise ekonomide devletçilik anlayışı biraz yumuşamış, sosyalist etki devam etmekle birlikte serbest piyasa ekonomisine bir geçiş görülmüştür. (Güran, 2013: 178-179; Küçükkalay, 2014: s. 420-421).

2.2.3. Amerika Birleşik Devletleri

Amerika, kıta olarak 1492 yılında Avrupalılar tarafından keşfedilmiştir. Daha sonraki dönemde ise İspanyol, Fransız, Portekiz ve İngilizler burayı işkâl etmiş ve buranın asıl sahibi olan yerli halkların topraklarına el koymaya başlamışlardır.

Kıtanın keşfi sıralarında ülkede yerli halk denilen Kızılderililer yaşamaktaydı. Keşiften sonra ise, bugün de Amerika'nın toplam nüfusunun büyük kısmını oluşturan, Avrupa kökenli beyazlar ve köle tüccarlarının ülkeye getirdiği Afrikalı zenci köleler bu topraklara gelmeye başladı. 17. Yüzyılda köle olarak getirilen bu insanlar başlangıçta ülkenin güneyinde yaşarken köleliğin 1863'de başkan Lincoln tarafından kaldırılmasından sonra ülkenin diğer yerlerine de yayılmıştır.

Kıtanın keşfinden sonra Amerika toprakları İspanya, Portekiz, Fransa, Hollanda ve İngiltere'den oluşan Avrupa devletleri arasında paylaştırılmıştır. Özellikle İngiltere kendine ait kısımlardaki ve kendi çıkarlarına uymayan tarım dışı büyüme ve gelişmeye karşı çıkmış, bunun sonucunda da halkın karşı çıkması sonucu 1775-1783 yılları arasında devam eden özgürlük savaşı çıkmıştır. Bu savaş sonucunda 13 eyaletten oluşan ABD kurulmuştur.

18. yüzyıldan itibaren sanayide önemli gelişmeler yaşanmış ve ABD ekonomisi hızla büyümüştür. 1870 yılında ABD İngiltereden sonra sanayi üretiminde dünya ikincisi olmuştur. 1850'lerde tarım ülkesi konumunda olan ABD 1880'lere gelince 30 yıllık bu süre içerisinde sanayiye dayalı bir ekonomi halini almıştır.

20 yüzyılın başlarında ise gerek 1. Dünya Savaşı ve gerekse 1929 yılında ABD'de başlayıp bütün dünyaya yayılan Büyük Buhran ülke ekonomisini derinden etkilemiştir. 1933 yılında Başkanı seçilen Roosevelt buhran durumundan kurtulmak için adına New Deal denilen reformlar başlatmıştır. Ve böylece ABD yeniden dünyanın lider ülkelerinden biri konumuna gelmiştir.

II. Dünya Savaşı ABD ve ekonomisi için dönüm noktalarından biri olmuştur. Her savaşta olduğu gibi bu savaşta da katılan ve özellikle de mağlup olan ülkelerin, özellikle Almanya ve Japonya, ekonomileri ciddi problemler yaşamıştır. Galip tarafta yer alan Fransa ve İngiltere de özellikle Alman işgalinden dolayı ekonomik yönden zayıflamıştır. Savaşın yaradığı tek ülke ABD olmuş ve milli gelir iki katına çıkmıştır. Tıpkı Japonya'da olduğu gibi savaştan sonraki on yıllık süreç içerisinde gerek teknolojik gelişmeler gerek yüksek üretim potansiyeli ve gereke yurt içi ile yurt

dışına yapılan yatırımlarla ABD tüm dünyada ekonomi ve ticâretin lideri konumuna gelmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri tarım ve teknoloji üretimi ile satış stratejileri, küresel ölçekli büyük markaları, başta petrol olmak üzere yer altı kaynaklarının zenginliğiyle dünya liderliğini uzun yıllar sürdürmeye aday görünmektedir. (Erinç, 1991: 45; Hacıyev ve Bayramov, 2013: s. 295-326; Küçükkalay, 2014: s. 505-549).

2.2.4. İngiltere

Gerek İngiltere gerekse dünya tarihi açısından en büyük ekonomik gelişmelerden birisi hiç kuşkusuz Sanayi Devrimidir. Dünyanın en büyük sömürge devleti olan İngiltere bu sayede elde ettiği ham madde zenginliği ve ürettiklerini pazarlama potansiyelinin fazlalığı ile 18. yüzyılda sanayi devrimini başlatmıştır. 16. yüzyıldan itibaren sömürgecilik faaliyetleri sayesinde hızla artan nüfus, tarımdaki gelişmeler, yaşam standardının yükselmesi, alım gücü ve talebin artması, bankacılık sektöründeki gelişmeler İngiltere adına bu devrimin gerçekleşmesindeki en önemli etkenlerdir. Sanayi devrimini başlatan ülke olması nedeniyle İngiltere 19. Yüzyılda dünya ticaretinin en büyük gücü konımundaydı. Ancak yüzyılın sonu ve 20. Yüzyılın başından itibaren İngiltere bu üstünlüğünü ABD ve Almanya'ya kaptırmıştır.

Gerek I. Dünya Savaşı gerek büyük ekonomik buhran ve gerekse II. Dünya Savaşı İngiliz ekonomisinin inişli-çıkışlı bir seyir izlemesine sebep oldu. Özellikle II. Dünya Savaşı İngiltere için tam bir yıkım oldu. Oldukça fazla insanını kaybeden ülke yoğun olarak ABD'ye göç verdi. İngiliz hükümeti savaşın ardından bir dizi önlemleri ekonomik yönden istikrarın sağlanması için hayata geçirmeye çalışmıştır. Özellikle bu alanda 1970 yılından sonra başbakan Tatcher ciddi önlemlere başvurmuştur. "Neoliberalizm" denilen bir ekonomi politikası benimsenmiş ve bu da etkin sonuçlar vermiştir. 1980'lerden itibaren ekonomide tekrar canlanma görülmüştür. (Güran, 2013: 171; Hacıyev ve Bayramov, 2013: s. 325-330; Özcan, 2000: 299).

2.2.5. Almanya

Coğrafi Keşifler diğer Avrupa devletlerinin aksine Almanya açısından olumlu olmamıştır. Bu açıdan bakıldığında Alman ekonomisinin gelişimi özellikle İngiltere ve Fransa'dan farklılık gösterir. Mevcut ticâret yollarının değişini Alman şehirlerinin ticâret ve işçilik anlamında büyük sıkıntılara girmesine sebep olmuştur. 18. Yüzyıla kadar Avrupa'nın en az gelişen ülkesi Almanya olmuştur. 19. Yüzyıldan itibaren gelişim gösteren Almanya 1. Dünya Savaşı sıralarında Avrupa'nın en güçlü sanayi ülkesi konumundaydı.

I. Dünya Savaşı'nda alınan yenilgi Alman sanayisinin gelişimini durdurmuş, bu durgunlık ancak 1920'lerin ortalarından itibaren aşılmıştır. II. Dünya Savaşı sırlarında ise Almanya sanayi üretiminde Avrupa'da birinci, dünyada ise Amerika'dan sonra ikinci duruma gelmiştir. Ancak II. Dünya Savaşı Almanya için Rusya karşısındaki ağır yenilginin ardından yıkım ve felakete dönüşmüş, savaşın sonunda Almanya adeta iflas etmiş ve Doğu-Batı olarak ikiye ayrılmıştır. Sadece Almanya'yı değil tamamen dibe vuran Avrupa ekonomisini canlandırmak için ABD tarafından Marshall Planı devreye sokulmuş ve kıtayı ayağa kaldırmak için Almanya ile birlikte Avrupa ülkelerine para yardımı yapılmıştır. Almanya tarım ülkesi olmaktan çıkıp sanayi ülkesi olma özelliğine 1960'lardan itibaren kavuşmuştur. Tüm bu gelişmelerin ardından Almanya ağırmakina, kimya, otomotiv ve ilaç gibi sektörlerde gösterdiği başarıyla kısa denilebilecek sürede dışarıdan işçi göçü alacak seviyeye gelmiş ve bugün de Avrupayı ekonomik yönden ayakta tutan en önemli ülkelerden biri olmuştur. (Güran, 2013: 174-176; Hacıyev ve Bayramov, 2013: s. 297-298).

2.2.6. Çin

Eski dönemde ticârî gelişmelerin Çin lehine olmasının en büyük etkenlerinden birisi İpek Yolu'nun başlangıç noktasının Çin olması, bir diğeri de Avrupa açısından karanlık bir devir diyebileceğimiz Orta Çağ boyunca görülen gelişmelerdir. Bu durum Coğrafî Keşiflerle birlikte Avrupa lehine değişmiş, Avrupa kendisine doğal zenginliklerle dolu yeni coğrafyalar bulmuş ve ticâret rotaları değişmiştir. Ayrıca 15. yüzyılda Çin'e ekonomik gücünü kazandıran büyük gemilerle

yapılan deniz aşırı ticâret faaliyetlerinin bürokratların baskısı sonucu terkedilmesi de Çin açısından olumsuz doğurmuştur. Böylece ülke Asya ticâretindeki aktif rolünü terk ederek içe dönük bir ekonomi anlayışı benimsedi. Bu durum 18. yüzyılda Çin'in bu anlayışı terk etmesi, Avrupa ile ticârî ilişkilerini arttırması ve imalata dayalı üretimin çoğalmasıyla olumlu yönde bir seyir göstermiştir.

20. yüzyıla gelindiğinde ise Çin yer altı zenginlikleri sayesinde sahip olduğu hammadde kaynaklarıyla ve tarım alanındaki üretimiyle ekonomik anlamda gelişimini sürdürmüştür. 2. Dünya Savaşı sırasında ise Çin'i işkâl etmeye çalışan Japonya karşısında Rusya'nın desteği alınmış ve bunun da etkisiyle Çin'de sosyalist bir devlet düzeni içerisinde Çin Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu durum ekonomiye de yansımıştır. Süreç içerisinde toprakların devletleştirilmesi gibi belli ekonomik politikalar benimsenmiş ancak bu durumun 1980'li yıllara gelindiğinde olumsuzlukları görülmüştür. Bu olumsuzlukların giserilmesi açısından 1978 yılında yapılan reformlar etkisini göstermiş ve Çin 1980'lerden itibaren bazı tarım ürünlerinde dünyanın en büyük üreticisi konumuna gelmiştir. Bu gelişmeler sadece tarım alanında değil sanayide de kendini gösterir.

Özellikle ülke, nüfusunun çokluğu ve iş gücünün fazlalığı sayesinde dünyanın her yanından ve her türlü küresel firmanın imalatçılığının yapıldığı bir atölye gibidir. Çin ekonomik anlamdaki bu yükselişi sayesinde politik bakımdan da dünyanın en büyük güç odaklarından biridir. (Güran, 2013: 78; Hacıyev ve Bayramov, 2013: s. 348-349).

2.2.7. Fransa

Fransa'da modern anlamda ekonomik büyüme gerek kendi gerekse dünya tarihini de kökünden değiştirecek ihtilâlin yaşandığı 18. Yüzyılda başlar. İhtilâlin etkileri doğal olarak ilk başlarda ekonomik sıkıntılar doğursa da bu durum kısa zamanda olumlu yönde bir gelişme gösterdi. *"1790'dan 1815'e kadar Fransa büyük insan gücüne ihtiyaç gösteren ilk 'modern' savaşla karşı karşıya kaldı. Savaş süresince üretim artsa da teknolojik değişim çok yavaştı. Tüm Kıta Avrupa'sını ve hatta İngiltere'yi de etkileyen savaş sonrası durgunluğuna rağmen, 1815-48 döneminde Fransız ekonomisi 18. yüzyılda olduğundan daha yüksek bir oranda büyümeye devam etti."* (Güran, 2013: 176) Yüzyılın ortalarından itibaren Sanayi

Devrimi tamamlandı ve Fransa ciddi anlamda makineleşme ve fabrikalaşma oranına sahip oldu. Hatta sanayideki gelişmişlik düzeyiyle İngiltere'den sonra dünyada ikinci sırada yer aldı. Bu durum gerçekleştirilen ihracat bakımından da aynı oldu. Tabi ki bu durumda Fransa'nın sömürgecilik faaliyetleri sonucunda Asya ve Afrika'da ciddi pazarlar elde etmesinin de payını unutmamak gerekir. 20. yüzyılda ise 1. Dünya Savaşı, tüm dünyayı saran 1929 ekonomik buhran ve ardından gelen 2. Dünya Savaşı Fransız ekonomisi ve insan kaynakları açısından olumsuz gelişmeler olmuştur. Ancak 2. Dünya Savaşı sırasında ülkeyi bağımsızlığına kavuşturmak için başlatılan direniş hareketi Fransa'yı bir anlamda kendine getirecek temelleri atmıştır.

"Fransız direniş hareketi 1943'ten itibaren sürgünde hükümet kuran General Charles de Gaulle'ün liderliğinde etkili bir mücadele verdi. Savaşın sona ermesinin ardından de Gaulle geçici hükümetin başkanlığına getirildi ve ülkeyi yeniden inşa faaliyeti başladı." (Özcan, 1996: 181). Savaştan sonra gerileyen yaşam seviyesi ve yüksek enflasyonun hüküm sürdüğü ülkeyi içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için hazırlanan Marshall planının ülke için yeterli olmadığı görülmüş ve "bu sebepten Charles de Gaulle hükümeti krizden çıkışı iç kaynaklar yardımıyla gerçekleştirmeye başlamıştır. Sosyo-politik ve ekonomik sorunlar bütününün çözümüne yönelik olan bu politikalar ekonomi literatüründe *"Gaulleism" adını almıştır. 1954 yılından itibaren ekonomik canlanma görülmüştür. 1954-1958 yıllarında Fransa endüstrisinin gelişme hızına göre gelişmiş ülkelerin çoğunluğunu geçmiştir. Belirtmek gereken bir konu ülke ekonomisinin dış pazarlara yönelmesi sürecinin 1960'lı yıllarda başlamış olmasıdır. 1970'li yılların ortalarından itibaren "Gaulleism" politikalarının yerini liberal politikalar almaya başlamıştır."* (Hacıyev ve Bayramov, 2013: s. 332-333). Tüm bunlar neticesinde Fransa Avrupa ve Dünyadaki sayılı ekonomilerden biri haline gelmiştir.

2.3. Türk Kültüründe Ticâret

2.3.1. Eski Türklerde Ticârî Faaliyetler

Türlerin anavatanı, Türkistan olarak bilinen ve bugün Türk Cumhuriyetlerinin bir kısmıyla Çin, Moğolistan ve Rusya'nın da bir bölümünü içine alan geniş bir coğrafyaydı. *"Türk kelimesine kaynaklarda çeşitli anlamlar verilmekle birlikte 1911*

yılında neşredilen Uygurca bir belgede "kuvvet ve güç" mânasına geldiği görülmektedir." (Taşağıl, 2012: 467). Yaşadıkları coğrafyanın çetin ve zor şartlarını düşününce bu ismin anlamı daha iyi anlaşılmaktadır.

Türklerin bu topraklarda varlığı MÖ üç bin yılına kadar inmektedir. MÖ iki binli yıllara gelindiğinde ise Altay dağları ile Güney Sibirya'nın önemli iki kültür merkezi olarak ortaya çıktığı görülür.

Eski Türkler yüksek ovaları ve yaylaları bulunan Türkistan bozkırlarında göçebe bir yaşantı sürmekte ve buradaki iklim şartlarına uygun olarak da hayvancılıkla uğraşmaktaydılar. Hayvancılıkla birlikte hem toplumun tüketim şekli belirlenmiş hem de ticâret hayatı şekillenmiştir. Yemeklerde başlıca tüketim maddesi at ve koyun eti olmuş, bununla birlikte eti muhafaza teknikleri de geliştirmişlerdir. Bol miktarda et elde eden ve tüketen Türkler bunu koruyabilmek için de konserve yapmayı öğrenmiş, Çin'e de konserve et ihraç etmişlerdir.

Bunun yanında Türklerin ekonomik hayatını ve faaliyetlerini sadece hayvancılıktan ibaret düşünmek doğru olmaz. Tarım hayvancılıktan sonra Türklerin ikinci bir ekonomik faaliyeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Zirâî faaliyetlerin varlığı MÖ dört bin yılına kadar gitmektedir.

Ticâret ise eski dönemlerden bu yana tüm toplumlarda görüldüğü gibi Türklerde de önemli bir kazanç yolu olmuştur. Uzakdoğu- Önasya yolları üzerinde ticâret önemli bir okonomik faaliyet olarak yapılmaktadır.

Eski Türk devletlerine bakacak olursak Hun, Göktürk ve Uygurların gerek büyüklük gerekse devlet teşkilatı ve ekonomik canlılık anlamında ön plana çıktığını görmekteyiz. Öncelikle göçebe bir kavim olan Hunlar bu hayatın özelliklerine uygun olarak hayvancılıkla uğraşmanın yanında tarımla da ilgilenmişlerdir. Altay civarında açılmış sulama kanalları ve kazılarda ele geçirilen tarım aletleri bu durumun birer ispatı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bugünkü Moğolistan topraklarında göçebe kavimlerden güçlü bir devlet kurup Asya'da birliği sağladıktan sonra yönünü Avrupa'ya dönen Hunlar, özellikle Atilla zamanında büyük fetihler gerçekleştirdiler. Her ne kadar savaşçı ve yağmacı bir toplum görüntüsü çizseler de ticârî faaliyetlerde bulunmuşlardır. Hun devrinde, askerî güçlerine bağlı olarak, ticâret yolları üzerinde güvenlikte yoğun bir şekilde sağlanmış ve bu durum ticâretin gelişmesine katkı sağlamıştır. Bu dönemde Çin, İran

ve Hint ticâret yollarında bu devletlerle yapılan alış-veriş göze çarpmaktadır. Kâğıt, çini, cam ve ipek bu ticâretin önemli malları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Burada Hun devletinin birliğinin bozulmasından sonra Afganistan bölgesinden gelen Uar kabilesi ve bazı Hun kabileleri tarafından bugünkü Afganistan ve Tacikistan civarında kurulan Ak Hunlar ve bunların ipek ticâretinde oynadıkları role, ayrıca bir devlet için iktisadi hayatın ne derece önemli olduğuna değinmek faydalı olacaktır. Bu devlet 4. yy. ortalarından 6. yy. ortalarına kadar hüküm sürmüştür. Bu devlet özellikle ipek ticâretinde önemli bir paya sahip olmuş ancak bu durum Göktürklerin ortaya çıkmasıyla bozulmuştur. Bu konu hakkında Sadettin Gömeç şu bilgileri verir: *"Türkistan'nın ipek ticâretini elinde bulunduran Ak Hunlarla, Juan-juanlar arasında muhafaza edilen siyasî denge Kök Türklerin bu sırada ortaya çıkmasıyla bozuldu. Kök Türk Kağanlığı iktisadi refahı için bu yolu her ne surette olursa olsun ele geçirmek zorundaydı. Onlar da biliyorlardı ki bir devlet sadece savaş gelirleriyle ayakta duramazdı."* (Gömeç, 2012: s. 374).

Hunlardan sonra onların hâkim olduğu topraklarda kurulan bir diğer önemli Türk devleti Göktürklerdir. Göktürkler Hunların soyundan gelen ve dağınık halde bulunan toplulukları hâkimiyetleri altına alarak kurulmuşlardır. Türk ismini resmî devlet ismi olarak tarihte ilk defa onlar kullanır.

Göktürklerin tarımsal faaliyetleri hakkında Hunlar kadar bilgi bulunmasa da yapılan kazılarda tarım işlerinde kullanılan bazı eşyalara rastlanması ziraatin bu dönemde de devam ettiğini gösteren ipuçlarıdır. Yine Altay Dağı civarlarında bulunan ve devrine göre ileri bir teknoloji ve bilgi birikimini gerektiren sulama kanallarının varlığı da tarım uygulamalarının varlığı açısından önemlidir. Bu kanalların en önemlilerinden birisi 6. ve 8. yüzyıllar arasında Fergana ve civarındaki toprakların sulandığı kanallardır. (Kafesoğlu, 2002: s. 328).

Göktürkler açısından yaşadıkları coğrafyanın tabii sonucu olarak hayvancılık da önemli bir geçim kaynağıydı. Ayrıca tarım ve hayvancılıktan başka ipek yolunun da geçtiği bir coğrafya olması ticâreti geliştirmiştir. Bizans ve Çin'le ticârete dayalı anlaşmalar yapmışlar ve böylelikle İpek yolunun önemi bu dönemde oldukça artmıştır. Ayrıca bu dönemde kumaş ve deri parçaları yanında, bakır ve gümüş paralarla birlikte külçeler dahi ödeme aracı olarak kullanılmıştır. Bu da ticâretin hacmini göstermesi açısından önemlidir.

Göktürkler söz konusu olunca Türk tarihinin en eski yazılı metni olan Orhon Yazıtlarına da değinmek gerekir. Çünkü bu yazıtlarda da Çin devletiyle kurulan ilişkiler ve yapılan ticaretten, halka uyarılarda bulunurken, dolaylı da olsa bahsedilir. II. Göktürk Devleti zamanına ait bu yazıtlarda *"o bölgede yaşayan Türkler'e çeşitli uyarılar yer almakta ve Çinliler'in tatlı sözlerine, yumuşak kumaşlarına kandıklarında kendilerini bekleyen tehlikeler haber verilmekte"* (Kaçalin, 2007: 391).dir. Burada geçen çinlilerin yumuşak kumaşları ifadesinden bunun hem hediye hem de alışveriş metâı olduğunu görmekteyiz.

Hun ve Göktürklerden sonra bir diğer önemli devlet Uygurlardır. 744 yılında kurulan Uygurlar ayrıca Türk tarihinde yerleşik hayata geçen ilk devlet olarak kabul edilir. *"Göktürklerin yerine geçen Uygur hakanlığı altın, gümüş, bakır eşya işçiliğinin geliştiğini, tarım, bahçıvanlık ve sulama tesisleri ve kumaş imalatının ileri olduğunu biliyoruz."* Özellikle Çinlilerle yapılan ticarette demirden yapılan savaş aletleri ve kumaşın önemi oldukça fazladır.

Eski Türk devletlerinin birçoğunda olduğu gibi Uygur devleti açasından da Çin ile yapılan ticâret önemli bir yer tutmaktadır. Bu konuda Prof. Dr. Özkan İzgi "Çin Elçisi Wang Yen-te'nin Uygur Seyahatnamesi" adlı eserinde şu bilgileri aktarır: *"Çin'in komşuları ve diğer uzak ülkelerle yaptığı ticâret -bilhassa ipek ticâreti- kervanlarla yapılmıştır. Çinin Uygurlarla yapmış olduğu ticârette, her iki ülkenin mallarının değiştirilmesindeki gelişmeyi görmek mümkündür. Her iki ülke arasında gidip gelen ticâret heyetleri ve birbirine verdikleri mallardaki artış bunun en bariz örneğidir. 760 tarihinden sonra Uygurlar, Çin ile ilişkilerinin çok iyi olmasından faydalanarak sık sık at satıp uygun fiyata ipek almak için Çin başkentine heyetler yollamışlardır. Umumiyetle her sene Çin başkenti Ch'ang-an'a gelerek bir at için 40 ipekli parça alarak ticâret yapmışlardır. Bu heyetlerin her gelişlerinde on binlerce at gönderildiği düşünülürse, Çinlilerden almış oldukları ipeğin miktarı ortaya çıkar."* (İzgi, 2000: 34). Bu bilgilerden hareketle hem o dönem yaşantısı hakkında hem de ticârî ilişki içinde olunan ülkeler hakkında bilgi edinilmektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz bu üç büyük Türk devletinden başka özellikle Çin yazılı kaynaklarından edinilen bilgiler ışığında Kırgız Türklerinin de tarım faaliyetlerine bakabiliriz. Göktürkler devrinde Sibirya ve Yenisey civarında oturan Kırgızların arazileri tarım açısından oldukça elverişlidir ve bu topraklarda buğday, yulaf, arpa, darı yetiştirmektedirler. Tarımdan başka maden açısından da belirli bir

zenginliğe sahip olan Kırgızlarda bununla ilgili sanayii de gelişmiş ve ürettikleri silahları ihraç dahi etmişlerdir.

Kırgızlarından Çin kaynaklarında bu denli bahsedilmesi onların ülkeler arası ticârettte etkin rol oynadıklarını da gösteren bir ipucudur.

Tarım, hayvancılık ve ticâretin yanında eski Türklerde madenciliğin, özellikle de demirciliğin önemli bir yeri vardır. Hatta Göktürk dönemine ait eski Türk destanlarından Ergenekon'da demir dağın bir demirci yardımıyla eritilmesi ve yüzyıllardır yaşadıkları ovada mahpus olan Göktürklerin bu sayede buradan kurtulup eski güçlerine kavuşmaları demircilik ve demir madeninin önemini gözler önüne seren önemli bir delildir. Ayrıca buradaki demircinin bilge bir kişilik olarak ele alınması ayrıca dikkate değerdir. Demirin ve bununla ilgili imalatçılığın bu denli yaygınlaşmasında Türkistan coğrafyasının ve buradaki yaşam koşullarının da etkisi vardır. Demirden başka Türklerde altın, bronz ve altın işlemeciliği de oldukça gelişmiştir.

Demircilerden başka halıcılar, kilimciler, debbağlar, çizmeciler, çorapçılar, börkçüler, dokumacılar, terziler, marangozlar, tahta oymacılar gibi çeşitli meslek grupları da Türkistan'daki devletlerde görülmüştür. Çeşitli meslek dallarında görülen bu gelişmeler Türk devletlerinin yaşantılarına da yansımış ve yüksek bir kültür oluşmasını sağlamıştır. Özellikle Asya Hunları koltuk, sandalye ve perde gibi ev eşyaları kullanmışlar ve bunu Çinlilere de öğretmişlerdir. Hayvancılığın etkisiyle dericilik zanaatı da gelişmiş, örneğin bu meslek Bulgar Türklerinden Ruslara geçmiştir. Tüm bunlar ticârî ilişkileri geliştirmiştir.

Bir de ticâretin olmazsa olmazlarından ve karşılıklı mübâdelenin vazgeçilmez unsuru olan ödeme araçları vardır. Uygurlar döneminde ödeme aracı olarak "çav" adı verilen ve kâğıttan üretilen para birimi, gerek eski Türk topluluklarında ve gerekse Osmanlıda önemli bir yere sahip olan akçe para birimi, çeşitli kumaşlar ve altın, gümüş gibi değerli madenler kullanılmıştır.

Kullanılan tek para terimi çav veya akçe olmamıştır. *"Eski Uygur kayıtları aşağıdaki para terimlerini içerir: bakır "bakır para", yastuk "gümüş para", satır, sıtır, "satyr, gümüş para", kümüş "gümüş para" , altun "altın para", çao "kağıt para, banknot", yartmak "para, madeni para"."* (Sertkaya ve Alimov, 2006: s. 70). Kullanılan bu takas araç-gereçlerini incelediğimizde eski Türk toplumlarının coğrafyası, yaptığı meslekler, sahip oldukları yer altı zenginlikleri ve ticârî ilişki

içerisinde oldukları ülkeler hakkında da bilgi sahibi olabiliriz. (Kafesoğlu, 2002: s. 318-321; Tabakoğlu, 2014: s. 88-92; Küçükkalay, 2014: s. 62; Ögel, 2014: s. 90-394; Grenard, 1992: 15; Taşağıl, 2012: 469-471; Özyetgin, 2004: s. 92-97; Barthold, 2013: s. 26; Mandaloğlu, 2013: s. 131; Sertkaya ve Alimov, 2006: s. 13-14).

2.3.2. Büyük Selçuklu Devleti

İslamiyetin kabulünden sonra Tuğrul ve Çağrı Bey tarafından kurulan ilk evrensel ölçekli büyük Türk devletidir. Devleti oluşturan halkın sınıfsal yapısına bakacak olursak devlet göçebeler, köylüler ve şehirliler olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştır. Türkistan, Harezm, Afganistan, İran, Irak, Azerbaycan, Arap Yarımadası ve Anadoluyu kapsayan geniş bir coğrafyaya sahip olan Büyük Selçuklu Devletinde ticârete gereken önem verilmiştir.

Büyük Selçuklu devletinde ticâretin gelişmesi açısından en önemli olaylardan biri ikta sisteminin uygulanması olmuştur. İlk İslâm halifeleri tarafından uygulanan ikta, genel olarak devlet tasarrufundaki arazi ve taşınmaz malların mülkiyet, işletme veya faydalanma hakkını kişilere, özellikle devlet erkânı ve askerlere vermesidir. *"Büyük Selçuklular'da askerî iktâ sisteminin Sultan Melikşah'ın saltanatının ikinci yılından (466/1073) itibaren uygulamaya konulduğu ve on beşinci yılından itibaren de ülkenin her tarafında yaygınlaştığı anlaşılmaktadır.*" (Kucur, 2000: 47). Bu uygulama sayesinde devlet bürokraside görevli devlet memurlarına maaş verme yükünden kurtulmuş, toplanılan vergilerin hazinenin olduğu merkeze taşınmasındaki riskler ortadan kalkmış, merkezden uzak yerlerin harcamalarının daha hızlı karşılanması sağlamıştır. Ayrıca ordunun bu sayede toprağa bağlanması sağlanmış ve bu durumun hem ekonomik hem de siyâsî birçok faydası olmuştur. Devlet maaş vermeden orduyu beslemiş ve göçebe durumda bulunan Türkmen aşiretleri toprağa bağlayarak hem onları yerleşik hayata geçirmiş hem de ziraatın gelişmesini sağlamıştır.

Bu dönemdeki en dikkate değer ekonomik faaliyetlerden birisi kuşkusuz ticârî faaliyetlerdir. Özellikle Ortadoğu coğrafyasındaki hâkimiyet uluslararası ticâretin gelişmesine çok fazla katkı sağlamıştır. Bu durum Anadolu'daki ticâret faaliyetlerinin de gelişmesine katkı sağlamıştır.

Ticâret hem ülkelerarası hem de ülke içinde yapılmaktaydı. Dış ticâretle uğraşan, büyük zenginliğe ve nüfuza sahip olup devlet büyükleriyle yakın ilişkiler kuran bir tüccar zümresi oluşmuştu. İç ticâretle uğraşan orta ve küçük ölçekli esnaf ise özellikle şehirlerde mesleki bir örgütlenme olan loncalar şeklinde bir araya gelmişlerdi. Özellikle şehirlerde canlı bir imalat sektörü oluşmuştu. Ülkede yapılan hayvancılığın da etkisiyle pamuklu ve ipekli dokumacılığı ile deri işletmeciliğinde büyük gelişmeler görülür. Ayrıca demircilik ve buna bağlı üretimler, çinicilik, cam ve kâğıt üretimi de oldukça gelişmiştir.

Devlet yönetimi ticâret yollarının güvenliğine büyük önem vermiş ve bu sayede şehirler ekonomik bakımdan oldukça gelişmiştir. *"Selçuklular devrinde şehirler o kadar büyümüştü ki hemen hepsi bu şemaya göre surlar dışına taşmış; büyük ticâret ve sanayi merkezleri haline gelmiş; yüksek bir cemiyet ve kültür hayatı kurulmuş; her meslek ve sanat erbabı kendilerine mahsus çarşı ve mahallelerde yerleşmiş idi."* (Turan, 2003: s. 341).

Ticâretin gelişmesinde bu çarşı ve pazarların büyük rolü olmuştur. Ayrıca günümüzde de hâlen izleri görülen ve birer tarihî eser olan kervansarayların da ayrı bir önemi vardır. Ülkenin Horasan, Hârizm, Mâverâünnehir, Merv, Nîşâbur, Herat ve Isfahan gibi önemli merkezlerinde ticârî hayatın canlılığını göstergesi olan çarşı ve pazarlar kurulmuş, çok sayıda tüccar buralarda güvenli bir şekilde alış-veriş yapmışlardır. (Özgüdenli, 2009: 371-373; Tabakaoğlu, 2014: s. 123; Tomar, 2007: 204).

2.3.3. Anadolu Selçukluları

Büyük Selçuklu Devleti taht mücadeleleri sonucu beşe ayrılmış ve Büyük Selçuklu'dan ayrılan devletlerden biri de Anadolu Selçukluları olmuştur. Bu devlete Anadolu Selçukluları da denmiştir.

Anadolu'da ticâretin gelişmesindeki en önemli etkenlerden biri hiç kuşkusuz Anadolu Selçuklu dönemindeki uygulamalar olmuştur. Siyasî kargaşa ortadan kaldırılıp devlet güçlenmeye başladıktan sonra ticâret ve yolların güvenliği için de ciddi adımlar atılmış, böylece zengin bir ülke meydana gelmiştir.

Akdeniz hâkimiyetinin Avrupalılara geçmesi ve Haçlı seferlerinin etkisiyle Avrupalı devletlerin yavaş yavaş Orta Çağ karanlığından kurtulmaya yönelik

adımları Anadolu'daki ticâret yollarının önemini daha da arttırmıştır. Selçuklu sultanları bu maksatla devlet politikasını ve askerî hareketlerini ticârî unsurlara göre belirlemişlerdir. Buna örnek olarak Karadeniz ve Akdeniz limanlarının fethi sonucunda buralara Türk kökenli tüccarların yerleştirilmesini, Latinlerle yapılan ticâret anlaşmasını ve buralardan alınan düşük gümrük vergilerini sayabiliriz.

Devletin siyasî ve askerî teşekkülü nasıl ticârete göre ayarlandıysa ülke coğrafyasının eyalet, şehir, kaza ve köylerden oluşmasında da bu faaliyet dikkate alınmıştır. *"Şehirler yalnızca siyasi yönetim bağlamında değil, aynı zamanda, ekonomik anlamda da önemli birer merkez ve bazı üretim dallarından uzmanlaşmayı temsil ediyorlardı. Bu şehirlerde bahçecilik ve şehir hinterlantlarında tarım yapılıyor olmasına rağmen şehirlerde manifaktür üretim ve ticâretin yoğunluğu öne çıkıyordu."* (Küçükkalay, 2014: s. 231). Selçuklu döneminde Anadolu'da ekonomik yaşantı tarım, sanayi ve ticâret olarak üç alandan oluşmaktaydı. Tarım, göçebe yaşantıdan yerleşik hayata geçen ve böylece ekonomik faaliyetler içinde önemli bir rol üstlenen Türkmen köylüler tarafından yapılmaktaydı. Bunun haricinde devlet büyükleri ve ayanların sahibi olduğu büyük topraklarda özellikle koyunlarla yapılan hayvancılık ile kasaba ve şehir hayatının vazgeçilmezi olan meyve üretimi, bağcılık da önem arz etmekteydi. Bu bağlamda Bizans, Trabzon Rum İmparatorluğu ve Arap ülkelerine gönderilen hayvan ve hayvansal ürünlerle meyve ve bağcılıktan elde edilen çok ciddi gelirler elde edilmiştir.

Selçuklu ekonomisi için önemli bir kalem de sanayi idi. Oldukça gelişmiş olan sanayinin temelinde ise tarım ve hayvansal ürünler vardı. Anadolu'daki en önemli sanayi ürünlerini ise dericilik ve dokuma sektörü oluşturmaktaydı. Özellikle küçükbaş hayvancılığın yaygın olduğu günümüzde İç Anadolu'da bulunan şehir ve kasabalarda bez ve perde dokumacılığı kalite olarak en üst düzeydeydi. Bunun haricinde yine koyun sürüsü sahibi olan Türkmenlerin ustalıkla dokudukları halı ve kilimlerle Ankara'da üretilen kumaşlar dünyaca ünlü idi. Madencilikle ilgili sanat dalları da önem arz etmektedir. Bu sanat kolları ise daha çok Rum vatandaşlar arasında yaygındı.

Türklerde dericiliğin önemi çok fazladır. Anadolu'da debbâğlık denilen deri işlemeciliği ve bu mesleğin kurup geliştiren kişinin Âhî Evran olduğu kabul edilir. Âhîlik teşkilatının kurucusu ve pîri Âhî Evran'ın debbâğ olması nedeniyle Anadolu'da saraçlık ve ayakkabıcılık Âhilik teşkilatı içinde oldukça gelişmiştir.

Özellikle Diyarbakır ve Kastamonu Selçuklu döneminde Anadolu'da dericiliğin merkezi konumundaydı.

Tarım, hayvancılık ve bunlara bağlı sanayi kolları hiç kuşkusuz halkın çoğu toprağa bağlı olan Selçukluda oldukça önemli bir yere sahiptir. Ancak bu dönemde en önemli iktisâdî faaliyet ticâret olmuştur. Özellikle bankacılık ve ödeme sistemleri ile ilgili yaptıkları, Osmanlının da örnek aldığı toprak ve iktisat anlayışı Selçukluların ticârete verdiği önemin önemli bir göstergesidir. Bu anlamda Malazgirt Savaşı'ndan sonra 2. Kılıç Aslan zamanında Bizans'la gerçekleştirilen 1176 tarihli Miryekefelon Savaşı'nın önemi büyüktür. Anadolu'daki siyasî birliği kurmaya olan etkisi ve Haçlılar karşısında üstünlüğün tekrar Türklere geçmesi gibi siyasî sonuçları yanında savaşın ekonomik kazançları da olmuş, dünya ticâretinde Anadolu ve dolayısıyla Selçuklu söz sahibi olmuştur.

Kervanlarla yapılan dış ticâret Selçuklu'ya çok büyük kazanç sağlamıştır. Selçuklu Türkiye'sinde dış ticâret söz konusu olduğunda özellikle Bizans ve Araplar ön plana çıkmaktadır. Bu iki devlet haricinde komşu olan Trabzon Rum İmparatorluğu, Gürcistan, Rusya, İran, Ermenistan ve deniz ticâreti anlamında Karadeniz'de kolonileri olan Ceneviz de önem arz etmektedir. Özellikle Trabzon Rum İmparatorluğu, Bizans ve Ermenistan ile gıda ticâreti yoğun bir şekilde yapılmaktaydı.

Ticâret hayatının sadece toplumun ekonomik seviyesini yükselttiğini düşünmemeliyiz. Ekonomiyle birlikte sosyal ve kültürel refah da gelişmektedir. Bu anlamda Selçuklu döneminde Anadolu'da yolcuları üç gün bir ücret talep etmeden misafir eden kervansaraylar, misafirhaneler, imarethaneler, dinî boyutu da olan tekke ve zaviyeler gibi birçok yatırım yapılmıştır. Bu anlayışın oluşmasında hiç kuşkusuz eski Türk kültüründeki insana önem veren devlet anlayışıyla İslam dininin iktisat anlayışının da etkisi vardır. Mimârî anlamda Selçuklunun gerek iç ve gerekse dış ticârete verdiği önemin göstergesi olarak da inşa edilen bu yapılar ayrıca günümüzde de örnekleri çokça görülen ve uluslararası ticâreti geliştiren fuarları da oluşturdu. Devlet kontrol altında tuttuğu bu mekânların güvenliğini askerî güçle sağlar ve buralardan vergi alırdı.

Selçuklu sosyal ve iktisadi hayatı denince aklımıza iki şey gelmektedir: Esnaf teşkilatı ve kervansaraylar. Burada kervansaraylara ayrıca değinmek gerekmektedir. Buraları günümüzün sosyal tesisleri olarak düşünebiliriz. Bunlar sayesinde tüccarlar

kervanlarıyla güven içinde yolculuk yapabiliyor ve bu sayede toplum ile devletin refahına katkı sağlanmış oluyordu. Bu yapıların kuşkusuz en önemli özellikleri kale gibi güvenli olmalarının yanında Selçuklular zamanında ayrı bir önemle yapılmaları olmuştur. Bu yapılar bir günlük mesafe olarak düşünülen 30-40 km aralıklarla ticâret yolları üzerine inşa edilmiştir. Bu yapılar sayesinde tüccarın malı ve parası güvende olmuş hem de yolculuklarını rahat bir şekilde yapmışlardır. Buraların ayrıca vakıf olmasından dolayı insanların hayır yapmalarına da imkân sağlamış ve bu sayede mevki veya statü ayrımı yapmadan herkes üç gün buralarda ücretsiz konaklayabilmiştir. Kuruldukları yerler ise kervanlarla günümüze göre daha ağır hareket eden tüccarların en büyük korkularından biri olan ve eski dönem ticâretinde karşımıza çıkan eşkıyalara fırsat vermemek amacıyla sıkıntılı geçit yolları olmuştur. Bu yapılar daha sonraki dönemlerde de etkilerini devam ettirmiş, Osmanlı İmparatorluğu da bu yoldaki faaliyetlere geniş bir nispette devam etmiştir.

Selçuklu sosyal ve iktisadi hayatındaki önemli unsurlardan ikincisi ise esnaf teşkilatıdır. Bu teşkilat fütüvvet veya Ahilik adıyla faaliyetlerini sürdürmüş, sanayi ve iç ticâretin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Sadece bu alanlarda değil kırsalda gerçekleştirilen tarım alanında da etkili olmuştur. Bu birliğin Osmanlı'da adı lonca olmuştur. İlk örnekleri Roma ve Ortaçağ Avrupasında görülmekle birlikte Selçuklu zamanındaki Âhilik teşkilatı İslam inancı üzerine temellerini atmıştır. Fütüvvet anlayışı ilk olarak Abbasi döneminde ortaya çıkmış ve Selçuklular zamanında Anadolu'da oldukça yayılmıştır.

Âhîliğin Anadolu'da bu denli yayılmasında üretimin geleneksel usullerle ve küçük ölçekte yapılmasının etkisi büyük olmuştur. İnsanlar arasında ilişkilerin birincil ve samimi olması, geleneğe ve kültüre önem verilmesi bu yapıyı hızla yaygınlaştırmıştır. Bu sayede hızlı bir şekilde büyük şehirlerde teşkilat kurmuşlar ve her bir meslek gurubu birer cazibe merkezi olan zaviyelere sahip olmuşlardır. Bu yapının ekonomik hayattaki rolü yanında dinî-ahlâkî bir fonksiyonu da olup *"azaların dernekteki yerleri yukarıdan aşağı, Ahi Baba-Ahiler-Yiğitbaşılar-Genç İşçiler'dir."* (Akdağ, 2014: s. 28).

Bir mesleğe ilk kez adım atan ve günümüzde de çırak denilen kişiye bu yapı içerisinde yiğit denmiştir. Yiğit belli bir olgunluğa gelince Âhîlik derecesi kazanılırdı. Bu esnaf birliğinin siyasî yönü ve nüfuzu da olmuş, devlet ileri gelenleri ve büyük tüccarlar da ahi teşkilatına üye olmuşlardır. Ayrıca Anadolu'nun siyaseten

karışık olduğu, siyasî otoritenin zayıfladığı dönemlerde bunlar askerle yakın ilişki kurup silahlı bir güç olarak da devlete hizmet etmişlerdir. Yine Âhiler Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında büyük rol oynamış; Anadolu'da Moğol istilasına karşı durmuş, Selçuklu'nun yıkılma ve Osmanlı'nın kutulma dönemlerinde Anadolu'nun savunulmasında ve devlet otoritesinin sağlanmasında önemli roller üstlenmişlerdir.

Selçukluların ticârî faaliyetleriyle ilgili önemli bir husus da para ve sigorta ile ilgili uygulamalardır. Tüm bunların amacı, ticâreti daha canlı ve güvenli bir hale getirmek, iç ticâretin yanında uluslararası ticâreti de daha ileri götürmektir. İlk şekilleri önceki İslam devletlerinde görülen bankacılık Selçuklular tarafından daha da geliştirilmiş, bu sayede ülkenin her tarafında para akışını arttırıp ticâretin gelişmesini sağlayan bankerler görülmeye başlamıştır. Ayrıca ülkeler arası ticareti daha güvenli hale getirmek için bir nevi devlet güvencesi anlamına gelen çek, suftâce ve havâle senetlerinin kullanımı da oldukça yaygınlaşmıştır.

Geniş çapta yapılan ticârî ilişkilerde tüccarın bir yerden bir yere metâ denilen ticârete konu malını taşıması zor oluyordu. Özellikle ödeme aracı olan para gibi taşınır mallarda bu daha büyük güvenlik sorunları doğuruyordu. Bu maksatla süftece, poliçe ve kredi mektupları daha da önem kazanmıştır. Bu durum aynı zamanda dünya ticâreti açısından da büyük bir dönüm noktası olmuştur.

Selçuklu devletinde faiz ve kâr oranlarıyla ilgili de bazı uygulamalar da olmuştur. İslâm inancında faiz haram kabul edilmekle birlikte ticâret ve buna bağlı olarak kazanç elde etme teşvik edilmiştir. Bununla bağlantılı olarak günümüzdeki faizsiz bankacılık sisteminin de dayanak noktası olan ve emek-sermâye ortaklığına dayanan mudaraba olayına olanak tanımıştır. Bu sistem ticârî birliktelikte bir tarafın bilgi ve deneyimini diğer tarafın ise sermâyeyi ortaya koyarak yaptıkları ortaklıktır. *"Türkler de ticârî ortaklıkları geliştirmişler, hatta 13. Yüzyılın başlarından itibaren ortak tabiri bizzat tâcir anlamında kullanılmıştır."* (Tabakoğlu, 2014: s. 168). Bununla ilgili bilgilere Kaşgarlı Mahmut'un Dîvânü Lûgat-it Türk adlı eserinde rastlamaktayız. Mahmut eserinde manzum bir atasözünü açıklarken ortak kelimesini kullanır. Bunla birlikte "biste" kelimesini ise tüccarı evinde misafir edip onun mallarını satan, ona koyun bulup verdiği bu hizmet karşılığında yirmi koyunda bir alan şahıs olarak açıklar. Bu tespit ticâretin Türkler arasında şirket ve ortaklık

şeklinde yapıldığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. (Kâşgarlı Mahmud, Dîvânü Lûgat-it Türk, Çeviren Besim Atalay, TDK Yay., Ankara 2013, C. 4, s. 95).

Bu tür ortaklık ve şirketler Selçuklularda da sıklıkla görülmüştür. Ayrıca biste kelimesi açıklanırken verilen örnek bize günümüzde de hayvan ticâreti yapılan yerlerdeki komisyonculuğu hatırlatır. Farklı şehirlerden hayvan almaya gelen tüccarları evinde misafir etme ve alınan hayvan karşılığında belli bir pay alma günümüzde Doğu Anadolu'da hayvancılıkta devam eden bir uygulamadır.

Ticâret hayatı için bir devletin dikkat etmesi gereken önemli başlıklardan biri de sağlam para politikasıdır. Ticâretin hayata öneme sahip olduğu Anadolu Selçukluları da buna uygun politikalar belirlemiş; ticâret desteklenirken desimal denilen onluk para sistemi kullanılmıştır. Altından yapılan dinar ve on tanesi bir dinara eşit olan, halk arasında ise akçe olarak adlandırılan dirhem temel para birimini oluşturmuştur. Selçuklular ilk başlarda Anadolu'da ele geçirdikleri yerlerde Bizans paralarını kullanırken daha sonra dinar ve dirhemi ilk Selçuklu paraları olarak bastırmıştır. Altın para olan dinarın kullanımı ticâret hacminin büyüklüğünün bir göstergesi olarak görülebilir. (Akdağ, 2014: s. 32-33; Baykara, 2000: s. 129; Kucur, 2009: 384; Küçükkalay, 2014; s. 232-23; Sümer, 2009: 380; Tabakoğlu, 2014: s. 154-179; Tekin, 1994: 178; Turan, 1999: s. 93-112; Turan, 2003: s. 356-378).

2.3.4. Osmanlı Dönemi

Osmanlı Devleti gerek Türk devletleri gerekse Müslüman devletler arasında, yaşadığı süre ve uyguladığı politikalar bakımından; Türk, dünya ve İslam tarihine yaptığı etki ve katkılar açısından hem hüküm sürdüğü yıllar boyunca hem hasta adam olarak isimlendirildiği sıkıntılı dönemlerinde hem de yıkıldıktan sonra günümüzde bile birçok alanda uzman ve farklı coğrafyalardan bilim insanları tarafından konuşulmaya, tartışılmaya devam etmektedir. Gerek mensup olduğu kültür gerekse bağlı bulunduğu dinin ona verdiği sorumluluklar doğrultusunda, dünya tarihinin diğer büyük devlet ve imparatorluklarından farklı ve onlarla kıyaslandığında insana daha fazla değer veren, onu yaşatmaya çalışan bir felsefe içinde olmuştur. Bu durumun en büyük şahitleri olarak yüzyıllar boyunca hüküm sürdüğü ve bugün sadece ona ait izleri görebildiğimiz Avrupa ve Afrika kıtalarında, insana ve mekâna yaptıklarını sayabiliriz. Osmanlı'nın farkını gerek son dönemlerinde gerekse

yıkıldıktan sonra, sahip olduğu coğrafyaları ele geçiren diğer devletlerin yaptıklarıyla kıyasladığımızda daha iyi anlayabiliriz. Hayatın her alanında olduğu gibi ekonomi alanında da çağdaş devletlerle, özellikle Avrupa devletleri, kıyaslandığında kendine has bir sistemi olmuştur.

Edebiyat bilimi açısından geçerli olan devir-şahsiyet-eser ilişkisinin benzerini bir toplumun zihniyetini incelerken de düşünebiliriz. Toplumların zihniyetini parçası olan ekonomik hayat da ülke insanının yaşantısıyla yakından ilişkilidir. Nasıl ki Klâsik Türk edebiyatının çok çeşitli kaynakları varsa Osmanlı toplumunun da zihniyet dünyasını meydana getiren ve temelini İslâm dininin oluşturduğu kodlar vardır. Osmanlı, sistemini bir anda oluşturmamış; gerek Eyyübiler ve Memlükler gibi ilk İslâm devletleri gerekse Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri gibi devletlerin etkisinde kalmıştır. Örnek aldığı modellerden biri de ekonomi ile ilgili uygulamalar ve kurumlar olmuştur. *"İkta-tımar, mukataa, fütüvvet-ahilik-esnaf, hisbe-ihtisap gibi kurumların büyük ölçüde geçmiş İslam devletlerinden tevarüs edildiğini biliyoruz."* (Tabakoğlu, 2014: s. 187).

Osmanlı'nın çağdaşı olan Avrupa devletlerinden her konu da olduğu gibi ekonomik yönden de büyük farklar gösterdiğini görmekteyiz. Bundaki en büyük etken ise hiç kuşkusuz İslâmiyet olmuştur. Ticâret ve esnaflıkla ilgili uygulamaların temelinde de rakibini tamamen saf dışı bırakıp yok etmek yerine gerekirse onunla da dayanışma ve paylaşım içine girip kendini daha ileri götürme düşüncesi yatmaktadır.

İktisat anlayışı kültür anlayışıyla da yakından ilgili olmuştur. "Devleti yaşata ki insan da yaşasın!" anlayışında kültürel yönden kendini gösteren bu zihnî yapı ekonomide de her şeyi tüketmek yerine daha fazlasını üretmek şeklinde kendini göstermiştir.

Tarih boyunca özellikle cihân devleti olan tüm devletlerde olduğu gibi ticâret Osmanlı'da da büyük önem arz eder. Bunda, İslâmiyette helâl yolla yapılan alış-veriş ve bunun sonucunda elde edilen kazancın değerli olmasının da payı büyüktür. Eski Yunan ve Roma toplumlarında ticâret ve tüccara karşı görülen olumsuz yaklaşım Osmanlı'da tüm bu düşüncenin aksine devlet tarafından desteklenen ve himâye altına alınan bir faaliyet olmuştur. Ziraat ve madencilik sektörüne göre daha az vergiye tâbi olan tüccar, statü bakımından köylü ve esnaftan daha üstte görülmüştür.

"Ticârete ve tüccara gösterilen bu olumlu tavır, Osmanlı iktisadi dünya görüşünün iki temel prensibinden kaynaklanıyordu. (Genç, 2003; s. 206).

Provizyonizm denilen ilkeye göre ülkede üretilen ürünler bol, kalteli ve ucuz olmalı ki halkın refah seviyesi artsın. Bu ilkeye göre ticâret halkın maddî ve manevî refah seviyesini yükseltmek amacıyla amaç olmaktan ziyade araç olarak görülmüştür.

İkinci bir anlayış ise fiskalizm ilkesidir. Bu ilkede devlete ait parasal gelirleri her zaman en yüksek seviyede tutmak ve gelinen seviyenin altına indirmemek amaçlanmıştır. Buradaki temel amaç hazine gelirlerini devletin hem maddî gücü hem de toplumun manevî yönünü yükseltmek maksadıyla en üst seviyede tutmak olmuştur.

Bu iki ilkeye ilave olarak 16. yüzyıldan itibaren üçüncü bir yaklaşım daha ortaya çıkmıştır. Bu anlayış biraza da örf, âdet ve gelenekle ilgilidir. Eskiden beri devam eden düzenin dışına çıkmama şeklinde kendini kadim kelimesiyle ifade eden bu ilke *"kadimden olagelene aykırı iş yapılmaması" şeklindedir. Burada anahtar kelime olan "kadim" XVII. yüzyılda derlenmiş bir kanunnâmede, "Kadim odur ki onun öncesini kimse hatırlamaz" şeklinde tanımlanır, bu ise gelenekçiliğin ilke olarak ne ölçüde ve nitelikte yerleşmiş olduğunu gösteren veciz bir ifadedir."* (Genç, 2007: s. 526). Aynı yüzyılda, 16. Yüzyıl, ticâret baronlarının çıkarlarını ön planda tutan, bir ülkenin zenginliğinin ticâret ve sermâye çokluğuyla olduğunu savunan merkantalizm Avrupa'da ortaya çıkmıştı. Bu anlayış Osmanlı'da daha ziyade halkı düşünen anlayışın tam zıttı istikamettedir.

Osmanlı devletinin iktisadi zihniyetine, onun bu anlayışını oluşturan unsurlara ve onu Avrupa'dan ayıran yönlere baktıktan sonra devletin mali sistemine bakabiliriz. (Genç, 2003; s. 206; Tabakoğlu, 2014: s. 192).

2.3.4.1. Osmanlı Devleti'nde Mâlî Sistem

2.3.4.1.1. Toprak Sistemi

Osmanlı Devleti, tarıma dayalı bir topluma sahip olduğu için gelirlerinin büyük bir kısmını da toprakla uğraşan vatandaşından elde etmiştir. Bunun içinde çeşitli toprak sistemleri ve vergi çeşitleri oluşmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda arazi hukuki bakımdan genel olarak üç şekilde bulunabilirdi: Miri, mülk ve vakıf.

Miri topraklar devlete aittir. Bu yüzden de kimseye satılamaz, devredilemez veya vakfedilemez. Kendi içinde tapulu ve mukataalı arazi olarak ikiye ayrılan bu topraklara göre tapulu arazi belli bir kira karşılığında köylüye verilmiştir. Mukataalı araziler de ise uygulama biraz daha farklı olmuştur. Bu toprakları devletten kiralayan kişi arazisini başka bir kimseye kiraya verme hakkına sahip olmaktadır. Genellikle terk edilmiş yerler olan buralar çiftlik veya mezraa olarak geçmektedir.

Mülk arazinin ise sahibi vatandaştır. Bu toprakların temeli aslında mîrî araziye dayanmaktadır. Bu arazinin sahibi olan kimse arazisini hibe veya vakf etme ya da satama hakkına sahipti. *"Vakıf arazinin kaynağı ise mülk arazi idi. Mülk sahipleri, arazilerini, herhangi bir hayır kurumu yararına vakf edebilirlerdi. Bu takdirde mülkiyet vakfa geçerdi. Toprağın tasarrufu ve gelirinden faydalanma da vakfedilen maksada ait olurdu."* (Ünal, 2012: s. 89-97; Tabakoğlu, 2014: s. 248-249).

2.3.4.1.2. Devletin Gelir Kaynakları

Devlet genel olarak üç farklı yoldan gelir elde etmiştir. Bunlar mukataa, cizye ve avarız gelirleridir:

2.3.4.1.2.1.Mukataa Gelirleri:

Devlete ait vergi ve gelir kaynakları kısaca mukataa adı altında ifade ediliyordu. Mukataaları günümüz yaklaşımıyla (genellikle özel teşebbüs tarafından işletilen) Kamu iktisadi teşebbüsleri olarak görmek mümkündür.

Devlet mukataa gelirlerini toplamak için çeşitli yöntemlere başvurmuştur. Bunlar iltizam, emanet ve malikânedir: İltizam, mukataaların bir bedel karşılığında genellikle özel teşebbüs tarafından işletilmesidir. İltizam usulü Fatih zamanında sistemleştirilmiştir. Mukataaların işletilmesinde ikinci temel yöntem emanettir. Emanet, mukataaların emin denen memurlar tarafından işletilmesidir. Üçüncü temel yöntem malikânedir. Malikâne ömür boyu verilen iltizamlara verilen isimdir. XVII. Yüzyılın sonlarından itibaren (1695), özellikle maliyenin artan nakit ihtiyacının baskısı altında iltizamla işletilen mukataalar malikâne haline getirilmeye

başlanmıştır. Bu sistemde mukataa gelirleri birer peşin (muaccele) ve her yıl ödenecek taksitler (müeccele) karşılığında özel kesime satılmaktaydı.

2.3.4.1.2.2. Cizye Gelirleri:

Terim olarak cizye İslâm ülkelerinde yaşayan ve devlet tarafından can, mal, ibadet ve eğitim gibi hakları garanti altına alınmış olan gayr-ı müslim vatandaşlardan alına vergiye verilen addır. Bu vergi Osmanlı için ciddi bir gelir kaynağını oluşturur. 16. asra kadar bu vergi yerine haraç kelimesi kullanılmış, cizye ise verginin daha sonraki ismi olmuştur. Daha önceki Türk ve Müslüman ülkelerde de görülmüş ve Osmanlı tarafından da uygulanmıştır. Bununla birlikte *"cizye mükelleflerinin ehl-i kitap olması gerekirdi. Putperest ve Mecusiler üzerine cizye konması caiz değildi.* (Ünal, 2011: s. 153).

Bu vergi 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ile birlikte kaldırılmıştır. Ancak cizye, fermanda Müslüman olmayan halkın da askerlik yapacağı hükmü getirilince 1907 yılına kadar Müslüman olmayan halktan askerlik bedeli adı altında alınmaya devam etmiştir. (İnalcık, 1993: 48).

2.3.4.1.2.3. Avârız Gelirleri:

Bir diğer gelir kalemi ise ilk başlarda savaşlar gibi olağandışı zamanlarda alınan daha sonra ise sürekli hale getirilmiş olan avârızdır. Bu nakdî olarak alındığı gibi aynî olarak yani mal ve hizmet olarak da tahsil edilmiştir. Bu vergi Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte yapılan düzenlemeler neticesinde kaldırılmıştır.

Devletin genel olarak gelir kalemlerini açıkladıktan sonra özellikle "Tımar ve Vakıf" sistemleri üzerinde biraz durmak gerekmektedir:

2.3.4.1.2.4. Tımar Sistemi:

İlk İslam devletlerinden itibaren uygulana daha sonra Selçuklu zamanında ikta olarak adlandırılan ve buradan da Osmanlı'ya geçen tımar sistemi devletin askerî ve idarî oluşumunun temeli sayılmıştır. Gerek askerî anlamda gerek vergi gelirlerinin

düzenli olarak elde edilmesinde gerekse tarıma dayalı ekonominin düzenlenmesinde temel teşkil eden bir sistem olmuştur.

Ekonomiyi ayakta tutan en önemli gelir kalemlerinden biri olan tımar sistemi sayesinde devlet ziraattan alacak olduğu vergiyi çoğu asker olan tımar sahibi kişilere veriyor, böylece askere vereceği maaştan kurtulmuş oluyordu.

Bu sistem 17. Yüzyıldan itibaren ise önemini yitirmeye ve yerini mâlikâne, özel mülkiyet ve vakıflaşmaya bırakmıştır. (İnalcık, 2011: 117; Tabakoğlu, 2014: s. 302-303).

2.3.4.1.2.5.Vakıf Sistemi:

Vakfın temelinde hem insanî hem dinî hem de toplumsal amaçlar yatmaktadır. Vakıflar aslında İslâm medeniyetinin de önemli değerlerinden olan hayır kurumlarını ifade eder. Bu sistem aslında şahıs veya kurumların varlıklarını dini hizmetler için harcamayı ve böylece bir hayır kurumu oluşturmayı amaçlamaktaydı. Osmanlı'da başta padişahlar olmak üzere devlet ileri gelenleri ve zenginler vakıflar kurarak İslâmiyetin emrettiği sosyal yardımlaşma düşüncesini gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bu maksatla vakfın yönetici konumunda bulunan bir mütevellisi ve vakfın gelirlerini koruyup arttırmayı amaçlayan bir nâzırı bulunurdu.

Bu sistem Selçuklular ve özellikle Osmanlılar döneminde çok büyük önem arz etmiş hem toplumsal hayatı hem de ekonomik hayatı derinden etkilemiştir. Bu vakıflar her ne kadar özerk bir sivil toplum kuruluşu özelliği gösterse de devlet tarafından daima kontrol altında tutulmuştur.

Bu müesseseler Tanzimat'ın ilanına kadar etkinliğini sürdürmüş, kamuya hitap eden birçok hizmet vakıflar sayesinde yerine getirilmiştir. Eğitim-öğretim ve sağlık başta olmak üzere dini hizmetler ve belediye hizmetleri gibi sosyal yardımlaşma duygusunu geliştirecek birçok hizmet vakıflar sayesinde verilmiştir. *"Bir kişi vakıf bir evde doğar, vakıf bir beşikte uyur, vakıf mallarından yer ve içer, vakıf kitaplarından okur, bir vakıf mektebinde hocalık yapar, maaşını vakıf idaresinden alır ve öldüğü zaman vakıf bir tabuta konulup, vakıf bir mezarlığa gömülürdü."* (Bayartan, 2008: s. 161). Tüm bu örnekler Osmanlı'ya niçin vakıf medeniyeti dendiğini daha iyi göstermektedir. Bu sistem sayesinde hem toplumsal anlamda yardımlaşma duygusu gelişmiş hem de devlet kendi yapması gereken cami,

okul, hastane, medrese gibi ciddi anlamda maddi yük getiren harcamalardan kurtulmuştur.

Bu vakıfların *"bazıları ticari gelirlerle, yani kaynağında hiçbir devlet tahsisi bulunmayan, tamamen özel kazançlarla meydana getirilmiştir. Bütün bunlarla birlikte imparatorluğun en önemli iktisadi kaynağı olan zirai sahada yapılan büyük imar ve ıslah işlerinin de bazen vakıflar yoluyla yapıldığını görmekteyiz."* (Bayartan, 2008: s. 165).

16. asırda Osmanlı topraklarının %20'sini vakıf arazileri oluşturmaktaydı. *"Bu derece önemli bir paya sahip olan toprak vakıflar üzerinde gerçekleştirilen tarımsal faaliyetlerden elde edilen zirai ürünler, hayır amaçlı kullanılmakta ya da vakfiyede belirtilen hususlar çerçevesinde sarf edilmekteydi."* (Karaboğa, 2010: s. 7).

Vakıf araziler ve bunların gelirlerinin vakfiyelerde belirtilen yerlere harcanması biraz da devletin ve insanın zihniyetiyle ilgilidir. Bunlardan bazılarının kişilerin ticaretten elde ettikleri gelir sayesinde kurulması ise ülkedeki ekonomik refah seviyesini göstermesi açısından önemlidir. (Bayartan, 2008: s. 159; Günay, 2012: 475; Tabakoğlu, 2014: s. 306-307).

2.3.4.1.2.6. Tarım ve Hayvancılık

Osmanlı devleti üç farklı kıtada ve çok farklı iklim özelliklerine sahip bir coğrafyada hüküm sürdüğü için gerek tarım ve gerekse hayvancılık ekonomik faaliyet olarak büyük önem arz etmektedir. Coğrafyanın büyüklüğü ve buna bağlı olarak nüfusun fazlalığı tüm bu faaliyetleri daha da gerekli hale getirmiş; göçebe yaşayan aşiretlerin çokluğu, Nil ve Tuna haricinde Dicle, Fırat ve Aras gibi nehirlerin varlığı tarım ve hayvancılığı olumlu yönde tetiklemiştir. *"Kullanılan toprakların %90'a yakın bölümünde kuru tarım yapılır ve hububat ekilirdi."* (Pamuk, 2013: s. 38). Özellikle Anadolu'nun buğdayın anavatanı olması, toprakların verimliliği, hububatın gerek asker gerekse teba için vaz geçilmez olması ziraatin önemini daha da arttırmıştır. Buğday, arpa, bakla, nohut ve mercimek tüketilen başlıca gıda maddeleriydi.

Sayılan bu ürünler çoğunlukla günlük tüketim için önemliyken sanayi ve ticârete konu olan pirinç gibi maddelin üretimi de yapılmıştır. Büyük öneme sahip olan pirinç üretimi köylüler tarafından yapılmış, çoğunlukla ise mültezim elinde

bulunan devlet arazilerinde gerçekleşmiştir. Mültezimler tarafından satımı yapılan pirinç devlet için ciddi bir gelir kapısı olmuştur. Beypazarı, Niksar, Boyabat ve Tosya Anadolu'nun pirinç merkezleri olarak karşımıza çıkar. Rumeli'de ise üretimin Filibe önemli bir pirinç üretim merkezidir. Diğer önemli sanayi bitkileri pamuk, keten ve kendirdir. Özellikle dokumacılıkta kullanılan pamuğun ve bundan üretilen kumaşın ticâreti gerek iç piyasada gerekse dış piyasada oldukça yoğun bir şekilde yapılmıştır.

Tarım denince özellikle bağcılık dikkati çekmektedir. Bu uğraş ise oldukça geniş ve bazen kurak olan Anadolu topraklarının aksine köylüler tarafından değil sulama imkânının olduğu büyük şehir merkezlerine yakın yerlerde, normal şehir ve kasabalarda yaşayan insanlar tarafından yapılmaktaydı. Buralarda bağ, bahçe ve meyvelikler oldukça fazla bulunurdu. İstanbul, Bursa, Edirne, İzmitv gibi büyük şehirlerde yapılan üretim oldukça kârlı oluyordu. 17. Yüzyıldan itibaren ise tütün ve mısır yetiştiriciliği de Osmanlı topraklarında hızla yayılmış, bu ürünler önemli ihraç mallarından olmuştur.

Osmanlı toprak rejiminde çiftliklerin büyük önemi vardır. Çiftlik denilen bu araziler 60 ile 150 dönüm arasında değişmiş ve ziraate elverişli tımar, vakıf, mülk topraklarının temelini teşkil etmiştir. Özellikle köylü halkın temel toprak birimi olduğu için de çiftlik arazilerinin bölünmesi devlet tarafından yasaklanmıştır.

Tarımın Osmanlı'da ne denli önemli olduğunu göstermek açısından Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme'sindeki 17. yüzyıl İstanbuluyla ilgili şu bilgiler önemlidir. Çelebi eserindeo tarihte İstanbul'da 26 bin tarla, 57 bin çiftçi; 43950 bağ, bahçe ve bostanla her bağda birer adamdan 43950 adam; meyve ağacı aşlamak için 500 kişi; 500 sebzeci dükkânı ve burada bulunan 500 kişi olduğunu söyler. Ayrıca bu sebzeci dükkânlarında maydanoz, kerviz, hıyar, patlıcan, turp, şalgam, kabak, havuç, tere, pırasa, şalgam satıldığını da belirtir. (Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 1. Kitap (2012). Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s. 314-315).

Tarımdan başka Osmanlı ekonomisinin önemli unsurlarından biri de hayvancılıktır. Hiç kuşkusuz Türk toplumlarında bu uğraş Türkistan coğrafyasında göçebe hayat sürdüğü zamanlardan bu yana vazgeçilmez olmuştur. Gerek yapılan yaylacılık gerekse sert iklim koşulları karşısında et tüketme ihtiyacı hayvancılığı bir anlamda zorunlu kılmıştır. Bu durum Anadolu'da devlet kuran Osmanlı için de böyle

olmuştur. Tarımla kıyaslandığında daha kazançlı bir iş olması da bu mesleğe olan ilgiyi arttıran başka önemli bir etkendir.

Osmanlı'da hayvancılık günümüzde de şahit olduğumuz gibi Doğu Anadolu'da ve Türkmen aşiretleri arasında daha yaygındı. Osmanlı'da hayvancılık bakımından Diyarbakır, Erzurum, Urfa öne çıkmaktaydı. Bunun haricinde özellikle İç Anadolu ve Ege bölgesinde küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yaygındıve büyük bir ekonomik hareketliliğe sahipti. Arap yarımadasında ise Şam ve Mısır hayvancılık bakımından gelişmişti. Hayvancılık aynı zamanda dericilik sektörünün de gelişimine oldıkça katkı sağlamaktaydı.

Yine Seyahatnâme'de hayvancılıkla ilgili olarak İstanbul, Galata, Üsküdar ve Eyüp'de 999 kasap ve burada çalışan 1700 kişiden, 200 tane salhane yani mezbaha ve çalışan 1000 kişiden, 100 sığır kasabı ve 200 neferinden, 2000 mandıradan, 1060 âyan çiftliğinden, 800 tane eğrek denilen ağıldan ve ayrıca 2000 ağıldan, 700 koyun celebinden ve 55 Yahudi kasap dükkânından bahsedilir. (Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 1. Kitap (2012). Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s. 330). Bu da hayvancılığın Osmanlı'da ne denli önemli olduğunu göstermesi açısından önemlidir. (Akdağ, 2014: s. 504-507; Güran, 2013: 116; İnalcık, 2011: s. 68; Pamuk, 2013: s. 39-40; Tabakoğlu, 2014: s. 323-324; Türkiye Tarihi 2, 2009: s. 156; Ünal, 2012: s. 98-101).

2.3.4.1.2.7. Madencilik

Osmanlı döneminde maden işletmeciliğinin gelişmesindeki önemli etkenler askeriye ile ilgili ihtiyaçlar ve para basımıyla ilgili durumlardır. Maden kullanılarak imal edilen ürünler genellikle silahlar, tarım ve ev aletleridir. Bu işlerin yapıldığı yerler ise daha ziyade demirciler ve bakırcıların olduğu çarşılarda yapılmaktaydı. *"Osmanlı İmparatorluğu'nda her türlü maden devlete aitti. Devlet her bir maden kaynağını mukataa sayar ve genellikle madenciliğe vâkıf kişilere iltizam usulüyle işletirdi."* (Ünal, 2012: s. 206). Mültezimler işletme hakkını aldıkları madenler karşılığında devlete belli bir ödeme yapar, kalan kâr ise kendilerinde kalırdı. Maden işletme hakkı bazen de emanet denilen bir sistemle kişiye verilirdi. Buna göre devlet madeni işletilmesi ve gelirinin toplanması için bir memur görevlendirirdi. Ayrıca çıkarılan madenlerin yurt dışına satımıyla ilgili bazı kurallar söz konusuydu.

Öncelikli amaç iç piyasanın ihtiyacını karşılamaktı. Eğer bundan fazlası üretilirse ihraç söz konusu olurdu.

Ülkede çıkarılan başlıca madenler altın, bakır, gümüş, demir, kurşun, şap, kükürt ve güherçileydi.

2.3.4.1.2.8. Sanayi

Osmanlı sanayisi özellikle ülke içindeki ihtiyaçları karşılamaya yönelik olarak geleneksel metotlara bağlı bir şekilde lonca teşkilatı etrafında şekillenmekteydi. Lonca teşkilatına bağlı olarak da sanayinin en önemli öğesi küçük işletmeler olmuştur. *"Ulaştırma ve taşıma şartlarının yetersizliği yüzünden üretici ve üretim miktarlarını sınırlayan bu sistem genelde pazar imkânları kısıtlı ve kendi kendine yeten yerel bir Ortaçağ ekonomisi özelliklerini taşıyordu."* (Ünal, 2012: s. 107). Sanayi ürünlerini pazarlayacak iç piyasanın genişliğinden dolayı ürünleri ihraç etmek hiçbir zaman öncelikli olmadığından yerli sanayi istenilen oranda büyüyememiştir.

Sanayi denince Osmanlı'da akla öncelikle dokumacılık ve tekstil gelmektedir. Anadolu'da yapılan hayvancılık sayesinde dericilik ve dokuma her zaman büyük önem arz etmiştir. Buna bağlı olarak da dünya standartlarının üstünde ürünler ortaya çıkmıştır. İlk başlarda dünyanın en kaliteli dokumaları yapılırken 15. Yüzyıldan itibaren Avrupa'da teknolojik gelişmelere bağlı olarak kalitenin yükselmesi ve Osmanlı'nın başı çektiği Doğu sanayilerinin gelişmelere ayak uyduramaması bu alanda gerilemeye sebep olmuştur.

Osmanlı sanayisinin temelini oluşturan dokumacılık ve tekstil tarıma dayalı gelişimini sürdürtmüştür. Sanayi sistemi deri işlemeciliği, ipekli ve yünlü dokumacılık anlamında hayvancılıkla; pamuklu dokumacılık anlamında tarımla yakın ilişki halindeydi. Özellikle dericilik büyük şehirlerin yanında küçük kasabalarda dahi ticâret hayatına canlılık vererek gelişimini yüzyıllar boyunca sürdürmüştür. İstanbul, Edirne, Kayseri, Ankara, Bursa, Manisa, Tokat ve Konya dericiliğin yaygın olduğu şehirlerin başında gelmektedir. İpekli dokuma denince Bursa, yünlü dokuma denince de Ankara ön plana çıkmaktaydı. Bunlardan başka şehirlerde de yapılan dokumacılıkta önemli bir üretim kolunu askerî malzemeler oluşturmaktaydı. Bursa ve Bilecik'te ipekten başka kadife üretimi de yapılmaktaydı

ve bu anlamda önemli merkezlerdi. İlk başlarda hammadde olarak İran'dan gelmiş daha sonra 16. Yüzyıldan itibaren Anadolu'da da kalteli ipek üretimi yapılmıştır. Bursa ve Bilecik'in yanında İstanbul, Edirne, Amasya, Denizli, İzmir ve Konya ipekli kumaşların dokunması ve tüketilmesi bakımından başı çeken şehirler olmuştur.

Evliyâ Çelebi ipek şehri olarak nitelendirdiği Bursa'dan bahsederken şehir için ipeğin ve onunla ilgili han ve sanayinin önemini şu satırlarla dile getirir: *"Acem Hanı kale gibi büyük handır. 200 çeşit odaları vardır. Nahcıvan, Şirvan, Lahicân ve cihan yarısı Isfahan'dan gelen Acem tüccarlarının hepsi burada konaklarlar. İpek mizanı emini burada oturup iki yüz adamıyla gelen ve giden bütün ipek tüccarlarından gümrük alır. Senelil 300 kese iltizamlı büyük eminliktir. Zira Bursa'nın mahsulatının en büyüğü ipektir. Bu diyarda olan ipek, Acem diyarının Lahicân'ında ve Şirvan'ında olmazdır. Evvelâ çeşit çeşit kırmızı kadife işlenir ki Frengistan'ın Ceneviz'inde işlenmez. Renkli sereng, Bursa alacası, neftî ve mavi bezleri, kırk kalem peştemalları, Bursa ipeği keseleri ve fitil ibrişimi meşhur olmuştur."* (Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 2. Kitap (2012). Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s. 11-22). Ankara'da ise özellikle tiftik üretimi yapılmaktaydı ve bu yün tüm dünyaca tanınmaktaydı. Tiftikten yapılmış kumaşlar Polonya ve Rusya gibi kışın şiddetli geçtiği Avrupa ülkeleri tarafından çok fazla rağbet görüp aranmaktaydı. Dokuma sanayinin en önemli alanlarından bir de halı üretimi olmuştur. Günümüzde de el dokuma halılarıyla ünlü Uşak, Gördes, Kula, Milas, Lâdik gibi bazı Anadolu şehir ve kasabaları Osmanlı döneminden bu yana Avrupa tarafından da rağbet gören halı üretim merkezleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda sayılan kumaş türlerinin bazıları lüks tüketim sınıfına girmekteydi ve halktan ziyade Saray çevresinde rağbet görmekteydi. Ancak 17. Yüzyıldan itibaren müşteri algısında ve potansiyelinde köklü değişiklikler görülür. Artık bu tarz ürünler sadece Saray çevresine değil maddi durumu iyi olan kimselere ve orta sınıf vatandaşa da satılır hale geldi. Buna bağlı olarak günümüzde de geçerli olan ticârî bir gerçek kendini göstermiş, 18. Yüzyıldan itibaren üretilen lüks kumaşların kalitesi halka daha çok ve ucuz şekilde sunulabilmesi için düşürülmüştür. İmparatorluğun çeşitli yerlerinde ve özellikle Anadolu'da buna uygun kumaş üretim merkezleri gelişmeye başlamıştır. Örnek verecek olursak Felipe'de aba üretimi, Halep ve Antep'te pamuklu dokuma sanayi büyük gelişme göstermiştir.

15. yüzyıldan itibaren Coğrafî Keşiflerin etkisiyle Dünya ticâret merkezlerinde önemli değişmeler olmuş, kara ticaretinden fazla deniz ticâreti ağırlık kazanmıştır. Bu durum geleneksel üretim metotlarıyla üretimini devam ettiren Osmanlı esnafını ve sanayisini de olumsuz yönde etkilemiştir. Avrupa'nın dünya ticaretinde söz sahibi olmaya başlaması, zenginleşmesi ve gerçekleştirdiği hamlelerle yoğun hammadde ihtiyacı arayışına girmesi, sanayisi Avrupa'ya göre fazla gelişmemiş ancak hammadde bakımından önemli bir kaynağa sahip olan Osmanlı'yı oldukça zorlamıştır. Bu duruma karşı direnç gösteren devlet bunda 18. yüzyılın ortalarına kadar başarılı olmuş, ancak bu dönemden sonra biraz da Sanayi Devriminin etkisiyle nakit bakımından eli güçlü olan Avrupa ülkeleri karşısında direnci nispeten kırılmıştır. Tüm bunlara rağmen 19. Yüzyıla kadar ülke içerisinde yapılan üretim Osmanlı'nın ihtiyaçlarını karşılamaya yetmiş bu durum da esnafın ve meslek kollarının bir anda çöküşünü engellemiştir. Ancak 19. yüzyıl Osmanlı açısından önceki asra göre daha sıkıntılı olmuştur. Avrupa devletlerinin artan siyasî baskıları neticesinde birtakım toplumsal reformlar yapılmış, ekonomi de bu durumdan payını almıştır. Bilhassa II. Mahmut döneminden itibaren askerî ve ekonomik bakımdan Avrupa'nın gerisinde olunduğu fikri kendini yapılmaya çalışılan yeniliklerle daha fazla hissettirmiştir. İktisadî açıdan geleneksel metotlar yerini Batı kaynaklı kapitalizme bırakmaya başlamıştır. Özellikle Tanzimat Fermanı'ndan sonra devlet ekonomi politikalarını eksik gördüğü noktalara göre belirlemeye başlamıştı. Bu maksatla özellikle 19. Yüzyıldan itibaren modern anlamda sanayileşme girişimleri başlamıştır.

Osmanlı'nın modern anlamda sanayileşme çabaları ilk başlarda rekabet ve kazanç gibi ticâretin genel kurallarından uzak ordunun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik fabrikalardan ibaretti. Askerin giyim malzemeleri üretimi için iplik, dokuma ve deri sektörleri faaliyette bulunmuştur. İstanbul'da II. Mahmut zamanında askerî kıyafet imalatı için kurulan Feshane buna örnek olarak gösterilebilir. Tanzimat'la birlikte görülen sanayileşmeye örnek olarak İzmit'te kurulan çuha fabrikası, Hereke'deki halı fabrikası ve Bakırköy fabrikaları sayılabilir.

Dokuma haricinde devletin önem verdiği bir diğer sanayi kolu ise dericilik olmuştur. 19. yüzyılın başında özel teşebbüsle İstanbul'da kurulan debbağhane sonradan devlete geçer. Yüzyılın sonlarına doğru ise bu fabrikanın yanına, I. Dünya Savaşı'nda askerin ihtiyacının karşılanacağı, ayakkabı fabrikası da eklenir. Dokuma

ve deri sektörü haricinde devletin önem verdiği bir diğer alan silah sanayi olmuştur. Bu maksatla yapılan mermi, barut ve top fabrikalarını buna örnek olarak sayabiliriz. (Güran, 2013: 188; Pamuk, 2013: s. 191-201; Ünal, 2012: s. 108-109; Tekin, 1994: 177; Tabakoğlu, 2014: s. 328-332; Türkiye Tarihi 3, 2009: s. 198-241; Ünal, 2012: s. 112).

2.3.4.1.2.9. Ticâret

Yaklaşık 600 yıl hüküm süren Osmanlı Devleti incelenirken "Klâsik Dönem" ve "Yenileşme Dönemi" olarak iki farklı kategoride değerlendirilir. Osmanlının ticârî gelişimini de bu ayrıma göre bakmak gerekir.

Klâsik Dönemde zihniyet daha ziyade kanaatkârdır. Kapitalizme önem vermeyen toplumsal bir yapı vardır. Önemli olan ülkenin iç ihtiyaçlarını karşılamak ve toplumun ihtiyacını karşılayacak ürünlerin ihraç edilmesinden ziyade iç piyasada bol, kaliteli ve ucuz olmasıdır. Bu anlayış aynı devirlerde Avrupa'da görülen ve ihracatı önemseyen merkantalist anlayışla tamamen zıttır. Bu yüzden devlet yeterli görmediği hammadde ve kaynağın yurtdışına satışını da 18. yüzyıla kadar sınırlamış, bunu destekler mahiyette kapitülasyonları desteklemiştir.

Bu dönem zarfında aynı anlayış toprak sistemi için de geçerlidir. Toplum nispeten kapalı olduğu için paraya ve kazanca fazla önem vermez ve tüketeceği kadarını üretmeyi düşünür. Geçimlik diye tabir edilen bir üretim anlayışı olduğu için iç pazarda talep edilen ürün çeşitliliği de çok değildir. Çünkü tarımda asıl maksat ticâret düşüncesi değil teba ve askerin ihtiyaçların karşılamaktır.

Tarım haricindeki üretimin görüldüğü esnaf teşkilatında da anlayış aynıdır. Zanaat şehir ve kasabalarda örgütlenen Lonca teşkilatı aracılığı ile yürütülür. Bu birlik arasında ise geçerli olan ticarî kurallardan çok ahlaksal normlardır. Kaynaklar sınırlı olduğu için aynı mesleği yapan esnaf arasında eşit şekilde dağıtılır. Meslekte dayanışmayı sağlayan usta- çırak -kalfa ilişkisi bu yapısını Ahilik teşkilatının ahlaksal ve dinî boyutuna dayandırır.

Tüm bu değerlendirmelere bakarak ticâretin hiç olmadığından bahsedilemez. Kendi ahlâk kuralları ve değer yargıları içerisinde, Avrupa'dan farklı bir anlayış tarzında ticâret yüzyıllar boyunca etkin bir şekilde Osmanlı Devleti'nde yapılmıştır.

Osmanlı ticâretini iç ve dış ticâret olarak iki başlık altında toplayabiliriz:

2.3.4.1.2.9.1. İç Ticâret:

Osmanlı gibi ticarî anlamda dışa kapalı sayılan bir toplum için iç ticâret ekonomi açısından büyük önem oluşturmaktadır. Özellikle ülke içerisindeki ticârî faaliyetler sayesinde güçlü bir esnaf teşkilatı kurulmuş; bu sayede sarayın, ordunun ve halkın gereksinimleri karşılanmıştır.

Anadolu topraklarında Selçuklular zamanından beri esnaf ve zanaatkârlar mesleklerini açık veya kapalı çarşı ve dükkânlarda icra ediyorlardı. Bu durum Osmanlı zamanında da devlet tarafından geliştirilip kontrol altında tutularak devam etmiştir. Buralarda gerek toptan gerekse perakende ticaret yapılır, hammadde dağıtımı buralardan yapılırdı. Bu mekânlarda güne genellikle dua ile başlanırdı. Dua ile çarşıyı açıp güne başlama geleneği günümüzde de özellikle İç Anadolu'da devam ettirilmektedir.

Ticâret hayatında bedesten denilen mekânların da ayrı bir yeri vardı. Buralar pahalı kumaşlar ve değerli taşların saklandığı kapalı çarşı içinde bulunan yerlerdi. Burası demir kapılar yardımıyla çarşının diğer bölümlerinden ayrılır ve bu kıymetli mallar buradan satışa sunulurdu.

Toptan ticâretin yapıldığı yerler ise kapan hanları denilen yerlerdi. Günümüzde İstanbul'da bulunan Unkapanı bu hatıranın yaşanması ve bu mekânların görülmesi açısından önemlidir.

Ürünlerin tüketiciye ulaştırılması açısından günümüzde de önemini koruyan semt pazarları başka bir ticâret mekânı olarak karşımız çıkar. Buralarda satış yapan pazarcılar her gün farklı yerlerde kurulan pazarları dolaşırdı. "Cuma camilerinin bulunduğu yerlerdeki pazarlar da cuma günleri kurulur, böylece köylü hem ibadet eder hem de alışverişini yapardı.

Toptan veya perakende tüccarların alış-veriş yaptıkları mekânlardan biri de panayırlardı. Özellikle Rumeli'de faaliyet gösteren ve çoğu han gibi büyük mekânların içinde yer alan panayırlar hem yerli ürünlerin hem de ithal edilen ürünlerin satışının yapıldığı yerlerdi. Buraların özellikle köylülerin günlük yaşantısında önemli bir yeri vardı. Panayırlar daha ziyade Balkanlarda kurulmaktaydı. Yunanistan, Bulgaristan ve Yugoslavya'da kurulanlar bunların en canlı ve hareketli olanlarıdır. Günümüzdeki semt pazarları gibi panayırlar da belli bir

güzergâh üzerinde kurulup belli zamanlarda ve aynı satıcılar tarafından satış yapılmaktadır. İlk başlarda yerel özellikli olan bu mekânlar daha sonra uluslararası ticarette de etkin rol oynamıştır.

Ticâret hayatının en önemli taraflarından biri de tüccar veya tâcir denilen satıcılardır. Günümüzde de yaygın olan Osmanlı döneminde ticâretle uğraşanların Müslüman Osmanlı vatandaşları değil gayr-ı müslimler olduğu fikri gerçeği yansıtmamaktadır. Özellikle ülke içinde yapılan ticâreti 19. yüzyıla kadar hem gayr-ı müslim hem de Müslüman halk birlikte yürütmüşlerdir. *"Fakat XIX. yy. da durumun değiştiği, yabancı tüccarın önce toptan ticarete, 1838 Balta Limanı Muâhedesi sonrasında ise perâkende ticârete de başladıkları görülecektir."* (Osmanlı Devleti Tarihi, 1999: s. 571). Osmanlı devletinde ticâret yapıp para kazanmak veya ekonominin güçlü olması önemli olsa ve gerek İslamiyet'in gerekse devletin bu işe destek verdiği gerçeği varsa da bundaki asıl gaye toplumun huzuru, refahı, sosyal adalet ve ihtiyaçlarının karşılanması olmuştur. Bu amaçla devlet temelini İslam hukuku ve örfî hukuktan alan narh gibi fiyat politikaları belirlemiştir.

Kısaca bu uygulama devlet yetkilileri tarafından fiyatların kontrol altında tutulmasıdır. *"Osmanlılar'da günlük ve mevsimlik narhlar yanında savaş, abluka, kıtlık, tabii âfetler ve sikke tashihlerinden sonra yeni fiyat tesbitleri de yapılırdı."* (Kütükoğlu, 2006: 390). Bu uygulama halk için hayati olan olan et, ekmek ve temel gıda maddelerinde görülür; bunun dışında kalan ve lüks olarak nitelendirilen mallarda uygulanmazdı.

Narh her zaman ve her yerde aynı hassasisatle uygulanmamakla birlikte fiyatın belirlenmesindeki en önemli etkenlerden olmuştur. Devletin temel iktisâdî pirensiplerinden olan fiskalizme uygun olarak bir ürünün fiyatı bu uygulama sayesinde belirlenir ve kontrol altına alınırdı. Bu durum ayrıca tefecilik ve karaborsacılık gibi halkı ve ekonomiyi zor durumda bırakacak durumlara karşı bir tedbir olarak görülürdü. (Pamuk, 2013: s. 66; Tabakoğlu, 2014: s. 364; Türkiye Tarihi 2, 2009: s. 179; Ünal, 2012: s.142-144).

2.3.4.1.2.9.2. Dış Ticaret:

Bir devletin ekonomik yönden ayakta kalabilmesi için en önemli unsurlardan biri uluslararası ticârî bağlantılarıdır. Osmanlı da bu duruma çok önem vermiştir.

Hatta bu yüzden diğer devletlerle mücadele halinde olmuş ve savaşlar bile gerçekleşmiştir. Osmanlı'nın uluslararası ticârete yaklaşımı da tıpkı ülke içi ticârette olduğu gibi zihniyetiyle yakından bağlantılıdır. Bunlar arasında en belirleyici olan etkenler askerî ihtiyaçlarla sarayın ihtiyaçlarının giderilmesi, halkın ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla üretim yapan esnafın hammadde gereksiniminin karşılanması ve tabi ki devlet hazinesinin doldurulmasıdır. Bu maksatla Osmanlı, merkantalist politikalara göre hareket edip ihracatı önemseyen Avrupalı devletlerin tam aksi bir politika uygular ve ithalatı destekler. Tüm bunların haricindeki bir diğer önemli etken de politik anlamda yabancı ülkelerle iyi ilişkiler kazanmak ve müttefik elde etmek olmuştur.

Selçuklu zamanında dünya ticâretinde önemli bir güzergâh olan Anadolu Osmanlı zamanında da aynı önemini korumuş, Osmanlı devleti de bu toprakların ticâretin merkezi olmasına önem vermiştir. Osmanlı'nın kurulduğu yıllarda Akdeniz ve Karadeniz'de, özellikle de Avrupa ile ticâret ilişkilerini yürüten Venedik ve Ceneviz idi. Osmanlı'nın ilk yüzyıllarında Venedik ve Ceneviz'in kontrolünde olan Akdeniz dünya ticaretinin merkezi konumundaydı. Fakat Fatih Sultan Mehmet'in Karadeniz'e yönelik fetih hareketlerindeki başarısından sonra Cenevizlilerin bu bölgelerdeki ve Akdeniz'deki ticarî hâkimiyeti azaldı ve üstünlük Osmanlı'ya geçti. Zamanla ülke toprakları içindeki Latin nüfuzunun etkisinin azaltılmasıyla Karadeniz Osmanlı'nın iç pazarı haline dönüştü.

Doğu Akdeniz'deki üstünlüklerini kaybedip etki alanlarını Batı Akdeniz'e kaydıran Cenevizlilerin aksine Venedikliler, her ne kadar Osmanlı onların da bu bölgedeki hâkimiyetlerini kendi lehine çevirmiş olsa da, 17. yüzyıla kadar Doğu Akdeniz ticaretinde etkili oldular. Tabi bu durumun oluşmasında Osmanlı'nın ticarî faaliyetlerdeki amaçlarından biri olan ülkelerle siyasî ilişkilerini güçlendirme politikasının etkisi ihmal edilemez.

Ticarî anlamda Venedik'e bazı imtiyazlar verilmiş, bu durum sırasıyla Fransa, İngiltere ve Hollanda'ya da yansımıştır. Böylece Avrupa devletleriyle hem ekonomik hem de siyasî ilişkiler geliştirilmiştir. "*16. ve 17. yüzyıllarda Fransa, dış ticâretinin yarısını Osmanlı ülkeleriyle gerçekleştirirken büyük ticaret kumpanyalarının öncüsü olan İngiltere'de Levant Company, o ülkenin dünyadaki ticari yayılışının ve kapitalist gelişmesinin temelini atmıştır."* (İnalcık, 2014: s. 217).

Osmanlı'nın hangi şehirlerinin ticâret merkezi olduklarına bakacak olursak 14. yüzyılda Orhan Gazi tarafından alına ilk başkent Bursa ve I. Murat tarafından alınan ikinci başkent Edirne'nin önem kazanmaya başladığını görürüz. Bu durum Bursa açısından 14. Ve 15. Yüzyıllar boyunca devam etmiştir.

Bursa açısından önemli bir ticarî gelişme de I. Beyazıt (1389-1402) zamanında Tokat, Amasya ve Erzincan'ın fethedilmesiyle İpek Yolu'nun şehre bağlanmış olmasıdır. Böylece o dönemde Trabzon Rum İmparatorluğu'nun elinde bulunan ve Venedikle Cenevizlilerin ticarî anlamda hâkimiyetinde bulunan Trabzon limanının önemi azalmıştır. *"Antalya ve Alanya'nın da Osmanlı topraklarına katılmasıyla Batı'nın Hindistan ve Arap ülkeleriyle olan baharat vs. ticareti Osmanlı denetimi altına girmişti."* (Tabakoğlu, 2014: s. 371).

Osmanlı döneminde biraz da devletin dünya görüşü ve felsefesiyle ilgili olarak ithalat ve ihracatta çağdaşı olan Avrupalı devletlerden farklı olarak bazı kurallar belirlediğinden bahsetmiştik. Bu anlayışa göre hiçbir ürünün sarayın, ordunun ve en önemlisi de halkın ihtiyacını karşılamadan dışarı satılmasına müsaade edilmiyordu. Bu durumun takibi ise sıkı bir şekilde yapılmaktaydı. Bu yasaklı maddeler başında ise gıda maddeleri, sanayi ile ilgili hammaddeler ve silah sanayisine ait ürünler gelmekteydi. Devletin sıkı kontrolünde olan ihraç ürünlerinin bazen izinler dâhilinde satışına izin veriliyordu.

Tanzimat'tan önce ihracatı kısıtlayan ve devlet tekeli anlamına gelen diğer bir uygulamam da yed-i vahit usulüydü. Devlet tekeli anlamına gelen yed-i vâhid uygulamasını devlet 1826'dan beri uygulamaktaydı ve bu uygulama özellikle İngiltere'nin çıkarlarına uygun düşmediği için İngilizler kendilerine ayrıcalıklar verilmesi adına Osmanlı'ya baskı yapıyordu. Bu sırada patlak veren Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı karşısında İngilizlerin desteğine ihtiyaç duyan Osmanlı 1838'de II. Mahmut zamanında imzalanan Baltalimanı antlaşmasıyla bu uygulamayı İngilizler lehine kaldırmış, böylece İngilizler istedikleri hammaddeyi satın alma hakkı kazanmışlardır. Bu örnek Osmanlı ticâret politikasını yansıtması açısından önemlidir.

Devletin ticarî uygulamalarından biri de ülke dışından gelen tüccarlara uyguladığı vergi politikası olmuştur. Yerli Müslüman tüccarlar her zaman ülke içinde yapılan alış-verişlerde daha az vergi ödemiş, bu da Müslüman tüccarı yabancılar karşısında avantajlı konuma getirmiştir. Böylece *"Osmanlı tüccarları Akdeniz'in*

ticâret trafiğinde daha aktif olarak rol almaya ve birçok İtalyan limanlarına gidip gelmeye başlamışlardır." (Genç, 2003: s. 209). Ancak bu uygulama yukarıda bahsettiğimiz Baltalimanı anlaşmasıyla değişmeye başlamış, ilk başta İngilizlere verilen Osmanlı ürünlerini yerli tüccarlarla aynı vergi oranında alma hakkı 1841'e kadar diğer Avrupa ülkelerine de verilmiş ve böylece daha da sağlam hale gelen kapitülasyon sistemi Osmanlı ticaretine büyük darbe vurmuştur.

Osmanlı'nın Doğu ile yaptığı ticârete bakacak olursak Mısır ve Suriye'den sonra önemli bir merkez yine Suriye'nin bir şehri olan Halep'tir. İran tarafından gelen ticâret kervanlarının son durağının burası olması Halep'in önemini göstermesi açısından önemlidir. Burası Ayrıca Avrupa'ya açılan bir kapı durumundadır ve ipek ile kumaşın karşılıklı mübadelesi görülmektedir. Gerek pamuk ve gerekse deri Halep'te bolca bulunan hammaddelerdi.

Osmanlı'nın kuruluşundan 16.yüzyıla kadar önemli bir ticâret merkezi de Doğu Akdeniz ülkeler ile Mezopotamya bölgesi ve Arap çöllerini de kapsayan Levant bölgesi idi. Bu bölge Coğrafi Keşiflere kadar Doğu ile Batı arasında ticâretin en hareketli yerlerindendi. Keşiflerden sonra dünya ticaretinin merkezi Akdeniz'den okyanuslara kaymıştır. Levant bölgesinde Halep merkezli oluşan kumaş piyasası İngilizler lehine dönmeye başlamıştır. Bu durum Osmanlı'nın dünya ticaretinden aldığı payı azaltan etkenlerden biri olmuştur. Tabi bu durumda merkezi Halep olan ve 1581'de kurulan İngiliz Levent Şirketi'nin yaptığı büyük indirimlerin de etkisi olmuştur. Bir örnek verecek olursak kurulduğu tarihten 17. Yüzyılın ortalarına kadar İngiltere'de üretilen kumaşları Osmanlı topraklarında İngiltere'dekinden daha ucuza satarak dünya piyasasındaki Osmanlı yünlü sanayi hâkimiyetine büyük zarar vermiştir. Osmanlı uyguladığı kapitülasyon politikası sayesinde ticârî hareketliliğin Akdeniz çevresinden uzaklaşmaması için gayret etmiştir.

Genel olarak Osmanlı ekonomisinin 18. Yüzyılın ortalarına kadar Avrupa karşısında ciddi bir dış ticâret açığı vermemiştir. 18. Yüzyılın ilk yarısında sanayi ve tarım sektöründe, ihracatta gözle görülür bir büyüme olur. Ancak yüzyılın ikinci yarısında ise ekonominin tüm alanlarındaki geri gidiş kendini özellikle tekstil sektöründe hissettirir. Ankara, Bursa, Sakız ve Tokat gibi ipek, şal, sof üretimi yapan şehirlerde bu işle uğraşan tezgâh sayılarındaki ciddi düşüşler bunun en büyük göstergesidir.

18. yüzyılın ikinci yarısındaki daralmaya karşılık 19. yüzyıla bakacak olursak özellikle tarım ürünlerinin Avrupa ülkelerine ihraç edilmesi sayesinde dış ticâret açığı fazla olmamış ve hatta dış ticâret gelişmiştir. Büyük ölçüde tarıma dayalı olarak gelişen ihracat ve büyüme 1870'lerden itibaren düşüşe geçer.

"Kısaca denilebilir ki 1500-1890 arasında Ön-Asya, Balkanlar ve Arap topaklarını kaplayan geniş Osmanlı pazarı Avrupa'nın iktisadi gelişiminde ilkin Avrupa-Asya ticâretinde bir antrepo, sonraları bir pazar olarak kesin bir rol oynamıştır." (İnalcık, 2014: s. 318). Coğrafi Keşifler ve sömürgecilik faaliyetleri sayesinde nakit olarak çok güçlenen, ticâret yollarının okyanuslara kaymasıyla dünya ticâret hâkimiyeti kendi eline geçiren Avrupa için Osmanlı toprakları önce geniş nakit kaynaklarıyla istenilen her şeyin alınabileceği bir kaynak sonra ise alınan hammaddenin mamul ürünlere çevrilip bunların satılabileceği bir pazar konumuna gelmiştir.

Bu konuda Mehmet Genç hocanın yaptığı değerlendirme önemlidir: *"Osmanlılar, Batı ile Doğu arasındaki enterseküler trendi değiştirmek için insan-üstü gayretleri ile bizleri ve herkesi hayrete düşüren bir performans gösterdiler. Ama bu terendi değiştirmeyi başaramadılar. Bir kıta ile bir devletin başa çıkması kolay olmasa gerek. Kıtanın nüfus, teknoloji, iletişim, kaynaklarının büyüklüğü, verimliliği ve hepsinden önemlisi verimlilikteki sürekli artış ile Osmanlı'nın başa çıkması çok zor, hatta imkânsızdı. Nitekim 17. Yüzyılın sonlarına, hatta 18. yüzyılın ortalarına kadar nispeten yavaş seyreden değişmeler karşısında pekâlâ direnebilmişlerdi."* (Genç, 2003: s. 210). Gerek dinî açıdan gerekse örfî ve kültürel açıdan tamamen farklı olduğu Avrupa'ya bu direnci bazen askerî tedbirlerle bazen de önce kendi insanını düşünüp, ilk başta ekonomik gibi görünen ancak tamamen insanî ve ahlakî düşüncelerle hareket etmenin bir sonucu olarak, ihracatı yasaklayarak göstermiştir. İşte bu sayede Avrupalıların gittikleri diğer bölgelerde yapmaya çalıştıkları sömürge düzenine dayalı bir ticâret anlayışını Osmanlı üzerinde uygulayamamışlardır. (Genç, 2003: s. 208-213; İnalcık, 2014: s. 310; Pamuk, 2013: s. 73; Tabakoğlu, 2014: s. 371-383; Türkiye Tarihi 2, 2009: s. 181-183; Türkiye Tarihi 3, 2009: s. 228).

2.3.4.1.2.10. Osmanlı İç Ticâretinin Önemli Bir parçası olan Esnaf Teşkilatı

Kelime olarak sınıflar anlamına gelen esnaf; serbest çalışan, yaptığı işte yüksek bir sermâyeden ziyade kendi beden gücüne ihtiyaç duyan ve üye olduğu iş kolunda bu şekilde üretim yapan zanaatkâr veya küçük ticârethane sahibi kişidir. Osmanlı döneminde bu uğraşını şehir veya kasabalarda yapmaktalardı. Bu meslekle uğraşan kimselere ayrıca hirfet de denmiştir. Esnaflar günümüzün esnaf odaları diye tanımlayabileceğimiz, dinî-ahlakî kurallara önem veren Selçukluda ahilik, Osmanlıda ise lonca teşkilatı dene yapılar içerisinde örgütlenmiştir.

Osmanlı döneminde geleneksel metotlarla çalışmasını devam ettiren üretim sektörü ve bu alanda faaliyet gösteren yerli zanaatkârlar esnaf teşkilatı şeklinde bir araya gelmişlerdir. Nasıl ki Osmanlı'daki lonca teşkilatı fütüvvet ve ahiliğin devamıysa esnaf teşekkülleri de Selçuklunun devamı mahiyetindedir. Bu teşkilatın en önemli fonksiyonları arasında ürünün kalitesinin ve fiyatının kontrolünü yapmalarını, aşırı üretimi ve haksız rekabeti engellemelerini, işsizliğin önüne geçmeye çalışmalarını sayabiliriz.

Osmanlı'da daha çok şehir ve kasabalarda görülen esnaflık, çok fazla kâr amacı gütmeden aldığı hammaddeyi işleyip mamul hale getirdikten sonra satma ya da kendi şehrinde olmayıp başka şehirlerden gelen ürünleri veya malları toptancıdan halka belli bir kazanç karşılığında ulaştırma şeklinde tezahür etmiştir. Günümüzde de olduğu gibi toptancı ile müşteri arasında bir nevi aracı konumundadır.

Esnaflar arasında sorunları en aza indirmek amacıyla sıkı kurallar ve disiplinler söz konusu olmaktaydı. Yine de bir problem çıkarsa bunu gidermek Kadının yetki alanına girerdi. Konulan kuralları uygulamak için oluşturulmuş bir yönetim kurulu söz konusuydu ve bu kurulun başkanına ise Kethüda denirdi. Esnafın kendi arasından seçtiği Kethüda, esnafın diğer esnaflarla, mal alıp-sattığı kimselerle ve devlet yetkililerileriyle olan ilişkilerinde aracı konumunda bulunmuştur.

Esnaf teşkilatındaki görevlilerden bir diğeri ise muhtesiptir. Klâsik Türk şiirinde her ne kadar aklın yanında ve âşığın karşısında olumsuz bir tip olarak gösterilse de esnaflıkta piyasayı denetlemek gibi önemli bir görevi vardı. Temeli İslamiyet'e dayanan bu kurum ve meslek Hz. Ömer tarafından kurulmuştur. Esnaf teşkilatı içerisinde bulunan ve devletin temsilcisi konumunda olan muhtesip çarşı,

Pazar gibi ticâret mekânlarını dolaşır, ürünleri kontrol eder, yanlış yapılan durumlarda esnafa ceza uygulardı.

Esnaf teşkilatının önemli görevlerinden biri de devlet tarafından özellikle gıda ürünlerine konan en üst fiyat sınırı koymak anlamına gelen narh uygulamasını kontrol etmekti.

Esnaf birlikleri tarafından kurallara uymayan üyelere bazı cezalar verildiği de oluyordu. Bir örnek verecek olursak İslâm dinin tarafından yasaklanan fiyatı yükseltmek amacıyla müşterileri kızıştırmanın cezası kürek mahkûmluğu idi. Yine ayakkabıcı esnafının yaptığı hileli üretim sonucu pabucunun dama atılması da uygulanan cezalardan bazılarıydı.

16 yüzyıldan itibaren özellikle Coğrafî Keşifler ve değişen dünya ticâret yollarının etkisiyle Osmanlı esnafı bir değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir. Bunun nedenleri arasında yeniçerilerin ticâretle uğraşmaya başlaması, köyden kente göçün artması, gedik uygulamasına görülen değişiklikleri sayabiliriz.

"Osmanlı Devleti'nde önemli bir uygulama da şehir ve kasabalarda bulunması gereken dükkân ve usta sayısının ihtiyaca göre belirlenmiş olması" (Ünal, 2012: s. 128) ilkesine dayanan gedik sistemiydi. Kısacası bu uygulama meslek sahibi olan kimseye gerekli çalışma yetkisi ve çalışma mekânı iznini verirdi. Günümüzde devletin verdiği memur kadrosuna da benzetebileceğimiz bu sistem ihtiyaç durumunda bir meslek gurubuna ustalık ve dükkân açma izni verirdi. Bu sayede ticâret hayatında istihdam fazlalığı gibi bir sorunun önüne geçilmiş olurdu. Fiyatların aşırı artması engellenir, esnaflar birbirlerinin iş alanlarına girmez ve böylece meslek ahlâkına katkı sağlanırdı.

Osmanlı toplum yapısında Tanzimatla birlikte görülen büyük değişimden üretim ve tüketim yöntemleri de payını almış, bu durum esnef teşkilatlarını ve loncaları olumsuz açıdan etkilemiştir. Bu durumum ortaya çıkmasında Tanzimat sonrası ortaya çıkan serbest ticâret politikalarının, ülkede uygulanan geleneksel üretim metodlarının, ülkenin dünya pazarına açılması ve yabancı sermâyenin yeni üretim metotlarıyla ülkeye girmesinin de etkisi olmuştur.

Yine Tanzimatla birlikte görülen serbestlik politikalarının etkisiyle ithalat artmış, esnaf ise Avrupa menşeli bu ürünlerle rekabet edecek ucuz üretimi gerçekleştiremediği için zor durumda kalmış ve oldukça gerilemiştir. *"Devlet esnaf sisteminin çöküş döneminde birtakım düzenlemeler yapmaya çalışmıştır. Ancak tüm*

bu uğraşlarla da bir netice elde edilmemiş ve "1913'te bütün sınırlamalar ve Gedik usulü tamamen ortadan kaldırılmıştır. 1924'te Esnaf birlikleri resmen tarihe karışmıştır." (Ünal, 2012: s. 131).

Nasıl ki Osmanlı yaşadığı ve özellikle güçlü olduğu dönemde, kanaatimizce, bugün dünyanın ve insanoğlunun uygulamak isteyip de uygulayamadığı ahlaka dayalı bir sistem kurmuşsa bu zihniyetten esnaf teşkilatı da payını almıştır. Temelini İslam tasavvufu, fütüvvet ve ahilikten alan bu teşkilat yüzyıllar boyunca "insanı yaşat ki devlet yaşasın" fikrinin ticâret hayatında bir tezahürü olarak amacına ulaşacak şekilde mesleğini icra etmiştir. (Genç, 2003: s. 296-299; İlgen, 2014: s. 110; İnalcık, 2014: s. 310; Osmanlı Devletli Tarihi, 1999: s. 613; Tabakoğlu, 2014: s. 431-462).

İKİNCİ BÖLÜM

KLÂSİK TÜRK ŞİİRİNDE TİCÂRET

Ticaret; mal veya ürünlerin ekonomik değer taşıyan başka mal veya ürünlerle değiştirilmesi, alışverişinin yapılmasıdır. Bu faaliyetin ortaya çıkışı tükettiğinden fazlasını üreten insanın üretemediği başka ihtiyaçlarını karşılama isteği olmuştur.

Ticâret ilk olarak takas şeklinde yapılmıştır; çünkü insanın kendisinde olmayan mal ve hizmetleri elde etme arzusu değiş-tokuş ihtiyacını doğurmuş, bu durum da takası mecbur hale getirmiştir. Zaman içerisinde takası yapılan ürünlerin sayısının artması ortak değişim araçlarına ihtiyacı doğurmuştur. Böylece kumaş, pamuk, deri, değerli taşlar ve madenler, bazı gıda maddeleri takasta ortak değer olmuştur. Daha sonra para icat edilmiş ve değişim aracı olarak kullanılmaya başlamıştır. Paranın icat edilmesi ticaretin daha kolay yapılmasını ve yaygınlaşmasını sağlamıştır. Tarihin hangi döneminde olursa olsun ticârî faaliyetler küçük veya büyük, ilkel veya gelişmiş tüm devlet ve toplumlar için hayati öneme sahip olmuş, şehir veya kasabaların gelişimi ticârî mekân ve ticâret yolları üzerinde olmuştur. Ülkelerin siyasî ilişkilerinde de belirleyici unsurlardan olan ticâret, uğruna savaşların dahi yapıldığı bir etkinlik olarak da karşımıza çıkmıştır.

Toplumun her kesimini, toplumdaki her bireyi alıcı veya satıcı olarak bir şekilde etkileyen ticâret edebiyatın da ilgi alanına girmiş ve şâirlerin ilgisini çekmiştir. Yüzyıllar boyunca siyasî ve askerî alanda büyük başarılara imza atan Osmanlı Devetinin bu başarılarını destekleyen unsurlardan biri de sağlam bir ekonomik yapıya sahip olması ve önemli ticârî ilişkiler içinde bulunması olmuştur. Yaşadığı toplumun bir ferdi olan ve nabzını tutan Klâsik Türk edebiyatı şâirleri de şiirlerinde bu konuya kayıtsız kalmamışlar gerek gerçek ve gerekse mecazî anlamıyla, yazdıkları şiirlerin anlam yönünü daha da kuvvetlendirmek için ticâretle ilgili kavram ve terimleri şiirlerinde kullanmışlardır.

Şâirler tarafından kullanılan kavram ve terimlerden biri de ticârî mekânlar ve yerlerdir.

TİCÂRÎ MEKÂNLAR VE YERLER

1. BAHŞİŞGEH

Farsça bir isim olan bahşiş bir ödeme türüdür. Yine bu kelimenin üzerine Farsça zaman ve mekân bildiren bir ek olan "-geh" eki gelmiş, Farsça birleşik isim olmuştur. Bahşişin verildiği yer bahşişgeh olarak adlandırılır. Aşağıdaki beyitte rastladığımız kelime de mekân olarak kabul edilebilir. Şâir Kâ'be'nin mânevî zenginliğinden bahseder ve bu kutsal mekânı lütuf zenginliğinin bahşişgâhı olarak nitelendirir:

Kalmak muhâl kîse-tehî kimse Nâbiyâ
***Bahşişgeh**-i ganiyy-i keremkâr Ka'be'dür* *(Nâbi, G.100-10)*

2. BAKKAL

Arapça bir sıfat olan bakkal sebze, peynir ve zeytin gibi gıdaların ya da kumanya olarak adlandırılan bakliyatların satıldığı bir mekândır. Ayrıca bu satış işini yapan kimseye de bakkal denmektedir.

Hem bir mekân hem de bir meslek grubunu ifade eden bakkalın Türk toplum hayatında çok önemli bir yeri olmuştur. Zaten Klâsik Türk şâirlerinin yüzyıllar önce yazdıkları şiirlerde bile bu isme tesadüf etmemiz durumu daha da iyi ortaya koymaktadır.

İlk iki beyitte kelime satış yapan kimse anlamıyla kullanılmıştır. Ayrıca beyitlerden hareketle bakkal tarafından sirke ve kaşkaval türü peynir gibi gıda maddelerinin satıldığı da görülmektedir:

***Bakkâl** içürdi bana sarb sirke kâse kâse*
Döndi hem iki gözüm kan ile tolı tâse *(Tırsî, G. 183-1)*

*Eskilerden Yorgi **bakkâl** kaldı yüz yıllık dükkân*
Anda kurı elli yıllık kaşkaval eksük değül *(Tırsî, G. 126-3)*

Aşağıdaki beyitte ise mekân olarak ele alınmıştır:

*Kışın peynir içün **bakkâlları** geşt eyledüm bir bir*
Satılan kaşkaval ile tulumdur lur gördün mi *(Tırsî, K. 2-31)*

Aşağıdaki beyitlerde bakkal kelimesinin unvan veya meslek olarak kullanıldığı görülmektedir:

*Nâmı Oruç Bâli'dür birisi bir **bakkâldur***
Rûz-ı vaslı ol mehün 'îd-ı mübârek-fâldür
Ruhları gül sözleri şekker tudağı bâldur

'Âşık-ı dil-hastesi olan 'aceb hoş-hâldür
Hak budur bâğ-ı İrem'dür şehr-i İdincik ki var *(Ravzî, Muhammes 3-21)*

*Bir **bakkâldur** nâmı Bekir Şâh*
Ana gâyet letâfet virmiş Allâh *(Mânî, Şehrengîz 144)*

Zâtî'ye ait beyitte ise sevgili bir bakkal olarak nitelendirilmiştir ve cinas sanatıyla onun güzelliği dile getirilmiştir. Ey Allah'ım! Bakkal olan sevgili melek gibi yüzüyle âşığın gönlünü almaktadır. Ey göz! Eğer güzellikten anlıyorsan onun güzelliğine bakıp da kal!:

*Allâh ne melek-manzar olur dil-ber-i **bakkâl***
Ey göz nazar ehli isen eger yüzine bak kal *(Zâtî, G. 856-1)*

Bu mesleği yapanın işi terazi iledir. Yaptıklarında hassas olmalıdır. Dünya malı tarttıkları o terazide bugün bir hile yaparlarsa yarın ahrette kurulacak terazide kefelerinde günah daha ağır basabilir:

*Terâzû ana gerek **bakkâl** ola*
Ya bazirgân tâcir ü 'attâr ola *(Yunus Emre, G. 416-17)*

3. BÂZÂR (PÂZÂR, PAZAR)

Farsça bir kelime olan pazar, ticâret veya alış-veriş maksadıyla alıcı ve satıcının haftanın belli zamanlarında bir araya geldikleri üstü açık mekânlara verilen isimdir.

"Anlam genişlemesiyle şehrin bir plana göre düzenlenmiş geleneksel iş bölgesini veya caddesini, bir sapağını yahut bunun belli meslek erbabınca işletilen dükkânlar kümesinin oluşturduğu kesimini ifade eder." (Kallek, 2007: s. 194).

Şiirlerde pazar kelimesi çoğunlukla âşığın canının bela, sıkıntı, keder ve gam karşılığında satıldığı bir yer olarak ele alınmıştır. Aşk bir pazardır, sevgilinin yolu hep buradan geçer. Bazen can, cânânı almak ister. Bunun için tek geçer akçe âşığın canıdır. Sevgiliye kavuşmanın, pazarı revaçta bir yer yapmanın, orayı hareketlendirmenin tek yolu da budur. Âşık bir pervâne sevgili ise bir mumdur:

Nakd-i câna alalum kâle-i vasl-ı yâri
*Şem' ü pervâne-sıfat germ idelüm **bâzârı*** *(Azmizâde Hâletî, Müfred 541)*

Bâzâra verip cânını cânân ala gör kim
*Dernek dağılır bir dahi **bâzâr** ele girmez* *(Abdullah Nûrî, G. 48-4)*

Tâcir olarak nitelendirilen satıcı işinin ehli ve çevik olmalıdır. Ancak böyle olursa ticârette başarılı olur. Aslında tâcir âşıktır ve şâh ise sevgilidir. Onlar karşılıklı alışveriş içerisindedir. Burada satışa konu olan ise âşığın canıdır:

*Tâcir çevügi şâh ile kılur satu **bâzâr***
Cân bey'ini biz şâh ile kılalum efendi *(Kadı Burhaneddin, G. 278-3)*

Âşık bazen de aşkın pazara banzetildiği bu mekânda sevgiliye kavuşmak ister. Bu uğurda yaptığı ticaretten ise dert ve sıkıntı nakdi kazanmıştır:

*Talebkâr-ı visâlin olalı **bâzâr**-ı 'aşk içre*
Ne nakd-i derd ü mihnetler kazandım âh efendim âh (Şeref Hanım, G. 186-3)

Deher bir pazara banzer. Ancak âşık unutmamalıdır ki burada kendisi tek değildir. Onun ezeli düşmanı olan, sevgiliyle daima arasına giren "rakîb" yine karşısına çıkar:

*Kati germ olmasun **bâzâr**-ı dehr içre rakîb-i seg*
Hazer kılsun ki zîrâ ol çeker bir gün ziyân benden *(Fâizî, G. 117-4)*

Ancak onu uyarmaktan geri durmaz:

Yûsuf-ı Mısr-ı cemâle müşterîlenme Azîz
*Kim kumâşı işbu dükkânun kamu **bâzârıdur*** *(Mesihî, G. 50-5)*

Burası, pazar, ticâret yapılan bir yerdir. Ticâret erbabı her şeye hazırlıklı olmalıdır. Sevgili yüz vermez ve işler iyi gitmeyebilir:

Nakd-i cân sarf eylesen bir pula saymaz hûblar
*Eylemez bunlar inen bî-zerle **bâzâr** ey gönül* *(Hayretî, G. 248-3)*

Dükendi nakd-i eşküm gitdi 'aklum kalmadı sabrum
*Bu **bâzâr**-ı belâda ben fakîre çok ziyân oldı* *(Yahya, G. 443-3)*

Âşık bazen umutlanır:

El ele yan yana gül-geşt idelüm dirse o serv
*Turma âşık vir elün **bâzârlık** senden yana* *(Nesîb, Kıt'a 3-1)*

Bir Pazar yeri olan dünyada bazen ne kâr vardır ne de zarar:

*Bu fâ'ide yetmez mi ki **bâzâr**-ı cihânun*
Ne sûdını gördük ne ziyânına irişdük *(Âgâh, G. 216-5)*

Bazen hem kazanan hem de kaybeden olur:

*Eyle **bâzâr**-ı cihana bir alur gözle nazar*
Kimi hem-dest-i revâc ü kimi hem-gird-i kesâd *(Nâbî, K. 2-12)*

Sevgili nazlanır, buna âşık dayanamaz:

*Bilir **bâzârını** germ etmenin resmin ne kâfirdir*
Gelir hem bezme tenhâ hem peşîman gösterir kendin (Nedîm, G. 97-2)

Âşık kızar kendine ve mâşuğuna, onu hakir görür; terk etmek ister orayı:

Adniyâ kıymetüni bilmedi çün terkini ur
*Bî-vefâyıla ne lâzım satu **bâzâr** idesin (Adnî, G. 92-7)*

Sen sanursun ki seni biz severiz ey mehveş
Orta yerde dahi bîhûde yakarsın âteş
Var yürü dengin ara hâsılı denginle güleş
*Böyle **bâzâr-**ı muhabbetde gezersin serkeş*
Vâh zavallı fukarâ sen ne satarsın bilmem (Handî, Muhammes 23-2)

Fakat yine de sonunda kavuşma olmasa da en değerli metâı olan canını yok yere satsa da sevdiğinden vazgeçemez:

*Derler ki yâr ile satu **bâzâr** eylemen*
Vallâhi bana yâr ile bâzâr hoş gelir (Necâtî Bey, G. 166-4)

Metâ'-ı ârzû bir şûh-ı sûdâgerde kalmışdur
*Varup **bâzârına** Nâbî harîdâr ol dükânın bul (Nâbî, G.477-8)*

Çünkü âşığın sevgiliyle olan alışverişi sadece bu dünyada olan bir şey değildir. O ezelden onun derdiyle dertlenmiştir:

Biz ezelden derdini cân ile alıp satmışız
*Şimdi geldik sanma bizi aşkının **bâzârına** (Necâtî Bey, G. 504-6)*

Tabi ki pazar sadece âşık, mâşuk ve rakîbin mücadelesine sahne olan bir mekân değildir. Bazen tasavvufi manada ele alınır. Dünyanın geçiciliğinden, kadir kıymet bilinmezliğinden dem vurulur:

Bey' ü şirâyı degmez iken kâle-i cihân
***Bâzâr-**ı ârzûya düşen hûy u hâyı gör (Kâtipzâde Sakıp Dede, G. 81-2)*

Cevheri nâdân elinden müşterî alır ucuz
*Cevherî bilmez ne bilsin cevherin **bâzârını** (Nesîmî, G. 443-2)*

Burası ilmin, irfanın ve marifetin mekânı da olur. Burada kadir kıymet bazen bilinir, bazen de cehâletin, ikiyüzlülüğün alıcısı çoğalır:

Kâlâ-yı ma'ârif satılır sûklarında
***Bâzâr-**ı hüner ma'den-i ilm ü ulemâdır (Nedîm, K.21-8)*

***Bâzâr-**ı ma'rifetde terakkîdedür kesâd*

Buldı metâ'-ı cehl u riyâ Kâmiyâ revâc *(Kâmî, G. 23-7)*

Burası nazm pazarıdır. Burada insanın eli ve eteği ilim ve marifet cevheriyle dolu olur. Ancak herkes bu konuda şanslı değildir. Kimisi iflas edip etrafında boş boş dönen müflis gibi burada eli boş döner:

Dest ü dâmen gevher-i 'ilm ü ma'ârifden tehî
*Müşterî **bâzâr**-ı nazma müflis-i minkâleveş* *(Bursalı İffet, G. 55-5)*

Klâsik Türk şâiri kasideyle memduhunu; gazelle, şarkıyla sevgiliyi; diğer türlerle hayatın her safhasını ele aldığı gibi fahriyeyi de asla ihmal etmez. Onun şiiri söz pazarında terazide en ağır basan cevherdir, eşi benzeri yoktur. Bunu derken asla büyüklendiğini düşünmez. Meydan da okur ve "İşte söz pazarı, işte bunu tartacak gözler!" der:

Var mı ey kâmil-i devrân sözümün noksânı
*İşte **bâzâr**-ı suhan işte terâzû-yı nazar* *(Nâbî, K. 9-74)*

Sûk-ı 'irfânda n'ola bulsa revâyiş sühanüm
*Güher-i nazm iledür germî-i rûz-ı **bâzâr*** *(Mezâkî, K. 10-60)*

Gerekdir ma'na yohsa tumturâk elfâza bakmazlar
*Bu **bâzâr**-ı sühandır bunda kimse ihtişâm almaz* *(Hâzık, G. 113-10)*

Ve tabi, bu dünya Yunus gibi ömrün çabuk geçtiği bir yer olarak da düşünülebilir. O burada yokluk ile alışverişte dir ve her şeyi mutlak sevgili yolunda terk etmiştir:

Bu dünyânun meseli bir ulu şâra benzer
*Velî bizüm ömrümüz bir tîz **bâzâra** benzer* *(Yunus Emre, G. 69-1)*

*Bizüm **bâzârumuzda** yokluk alur müşteri*
Çün iş böyle harîdâr varını yagmâya virdük *(Yunus Emre, G. 143-4)*

Burası ben derdine düşenin asla kazanamayacağı, zarar edeceği bir yerdir. Sen değersizi değil kıymetli olanın peşinden koş, burada durma:

Menlik satanın çünki değal çıhdı kumâşı
*Var anda metâ' iste bu **bâzâra** yapışma* *(Nesîmî, G. 387-7)*

Nâbî aşağıdaki beyitte bu kelimeyi günümüzde de sıklıkla söylenen bir deyim içinde kullanmıştır: "ipliği pazara çıkmak".

Deyimin hikâyesi şöyledir: *"Çok eski devirlerde iplik büken tezgâhlar, fabrikalar yok iken, yün ve pamuğu evlerde genç kızlar ve kadınlar eğirip büker ve bunlar yumak hâlinde pazarlarda satılırmış. Bu ipliği güzel eğirmek, her tarafını*

aynı incelikte, kusursuz bükmek, düğümsüz, kopuksuz yumaklamak her kızın ve her kadının yapacağı iş değilmiş. Maharet isteyen bir işmiş. Yeni yetişen kızların ipliği, pazarda beğenildi mi ve çabuk müşteri bulup satıldı mı, bir övünme vesilesi olurmuş. Bu deyim günümüzde, hikâyesindeki mânânın bütün bütün aksine, "Hilesi hurdası belli oldu. Adı kötüye çıktı" anlamında kullanılır." (Gündüzalp, 2003: s. 76-77).

Şâir deyimi günümüzdeki olumsuz mânâsıyla kullanmıştır:

Gelse mîzân-ı cemâl ortaya ey Yûsuf-ı hüsn
*Katı çok kimselerün **ipliği bâzâre çıkar** (Nâbî, G.72-4)*

4. BEDESTEN (BEDESTÂN-BEZZÂZİSTÂN-BEZZİSTÂN)

"Türkçe'de bedesten olarak yerleşmiş bulunan kelimenin bezzâzistandan veya bezistândan geldiği ileri sürülmüştür. Eski Osmanlı-Türk şehirciliğinin ana prensiplerinden biri şehirlerde dinî ve ticarî merkezlerin kurulması olmuştur. Ticaret hayatı da yeni Türkleşen her şehirde ilk kurulan tesislerden olan ve mimarisi bakımından Ulucamiye benzeyen bir bedesten etrafında ve yakın çevresinde gelişiyordu. Bütün ticaret bölgesinin merkezi olarak kurulan bedesten, sağlam ve kâgir yapısı ile tüccarların değerli mallarını koruyan bir çeşit iç kale oluyordu. Bedestenlerin kâgir ve sağlam yapılar olması, ahşap dükkânların dehşet verici bir âfet halinde yayılan yangınlarda yok olması göz önüne alınarak hiç değilse değerli malları koruyabilmek bakımından daha emniyetli olmasıyla izah edilebilir. Şu hâlde bedesten çarşı ve endüstri mahallelerinin bir nevi çekirdeği durumunda idi. Çarşılar bunun etrafında biçimleniyor, yakınına tüccar hanları yapılıyor veya evvelce yapılanlar gittikçe yayılan sınırların içinde kalıyorlar, aralarda iki kenarında dükkânlar olan sokaklar meydana geliyordu. Bu gelişme İstanbul Kapalı Çarşısı'nın doğuşunun nasıl cereyan ettiğini gösterir." (Eyice, 1992: s. 302-303).

Aşağıdaki beyitte kelime gerçek anlamıyla kullanılmıştır. Sahra, çöl demektir ve orada hayat yoktur. Ancak bedesten bir şehrin en önemli ticâret mekânıdır. Tüm canlılığıyla şehre de canlılık katar. Çünkü en değerli mallar orada bulunur. Bedestenin kurulduğu bu mekân alışveriş sayesinde değerlenmiştir:

Bir dâd-sitâd oldı ki tüccâr-ı zaferden
*Sûdâger ile döndi **bedestâna** o sahrâ (Lebib, Tarih 8-26)*

Bu beyitte ise şâir kasidede övdüğü kişiyle; bedestenin tüccarların değerli mallarını koruyan, asayiş içinde ve şehrin en önemli yerinde bulunan bir mekân olmasını ilişkilendirmiş ve kelimeyi ustalıkla kullanmıştır:

Muhâfız oldu ol şeh-bender-i emniyyet-i şehreyn
*Miyân-ı beldeteyn olmuşken âsâyiş **bedestânı*** *(Lebîb, K.8-33)*

Muhabbet bir bedestendir. Âşığın karşısına muhabbet bedestânında gezerken rakip çıkar. Âşığın gönlü sevgiliyledir; ancak sevgiliye olan arzusu sevgiliyi ona düşman etmiştir. Bahtının yıldızı pazarını aydınlatmıştır. Bu pazarda satıcı aşktır; alıcılar ise binlerce gam olmuştur:

Çârsû-yı gönlümün kâlâ-yı zevke yok yeri
Gayre sat ey hâce-i gerdûn çok hâhişgeri
*Ben **bedestân**-ı mahabbetde gezerken serserî*
İtmiş a'dâ zîb-i dükkân-ı dil o meh peykeri
Şükr kim bâzârımı germ itdi bahtım ahteri
'Aşk dellâlımdır etrâfımda bin gam müşterî *(Şeref Hanım, Tesdis 8-1)*

Şükürler olsun bu sene mutluluk pazarında gönlüm neşe, sevinç bedestânına döndü. Şâir istek ve arzularına kavuşmuştur:

Hamdü-li'llâh oldu sûk-ı kâm-rânîde bu sâl
*Dil **bedestân**-ı şetâret hâme dellâl-ı safâ* *(Lebîb. K.13-36)*

Kelime farklı yazım şeklinde de kullanılmıştır. Burada bezzâzsitân olarak karşımıza çıkar. Âşık gam bedesteninde bir aşk hocası, üstadıdır. Onun sararmış yüzü ve gözyaşı dirhem ve dinara benzer. Beyitte âşığın aşk acısı içerisinde olması ticârî unsurlarla birlikte ele alınmıştır:

*Bugün **bezzâzsitân-ı** gamda ben bir hâce-i 'ışkam*
Ruh-ı zerd ile eşküm dirhem ü dînâr besbelli *(Ravzî, G. 620-2)*

5. BENDER (BENDERGÂH, BENDERGEH)

"Farsça liman demektir. Ticâret iskeleleri için kullanıldığı gibi şehir ve kasaba anlamında da kullanılmıştır." (Ünal, 2011: s. 105). Kelime ticâret yeri anlamında da kullanılır. Bender kelimesinin ayrıca "bendergâh, bendergeh" şeklinde Farsça yer bildiren "-gâh, -geh" ekini almış hali de vardır.

Şâir kelimeyi yeri gelmiş kendi şiiri ve yeteneğiyle ilişkilendirmiş. Burada bendergeh şairlerin toplandığı bir şiir meclisi olarak düşünülmüştür. Bu mekânda şiir metâının değeri kalmadığı için şâirin kendine boşuna alıcı aramasına gerek yoktur:

*Kalmadı kadri bu **bendergehde***
Satma Meşhûrî metâ'-ı eş'âr *(Meşhûrî, G. 43-7)*

Şâir bazen belâgat şehrinde taze nazım kumaşının kendini satmak için çok dükkânlar aradığını ancak bir alıcı bulamadığını belirtir:

*Nedîm hak bu ki **bendergeh**-i belâgatda*
Kumâş-ı nazm-ı terin gezmedik dükan mı kodı *(Nedîm, G. 148-6)*

Kelimenin tasavvufî olarak da kullanıldığına müşahede edilmektedir. Kişi bereket bendergâhının attârı olmak istiyorsa bu ancak fakirlikle ve her şeyi terk etmeyle olur. Zenginlik dükkânının güzelleşmesi terk metâı ile olur:

*Aceb mi fakr ile attâr-ı **bendergâh**-ı feyz olsam*
Metâ'-ı terk ile revnak bulur dükkân-ı istiğnâ *(Leskofçalı Gâlip, G. 4-6)*

Yokluk ikliminin liman tüccarı olmak istersen bu ticârette kullanılan malları kaybettiğinde sana vereceği perişanlığın sıkıntısını da zararı ve kazancı da göze alacaksın:

*Tâcir-i **bender**-i iklîm-i fenâ ol bilesin*
Renc-i husrân-ı metâ' u zarar (u) sûd nedür *(Mezâkî, G. 66-3)*

Bazen sevgili, onun güzelliği ve bu yolda çektiklerini anlatırken kullanılmıştır. Sevgilinin aşk satıcısı olabilmek için bu uğurda âşık her şeyini sevgiliye vergi olarak vermelidir:

*Sûdâgerân-ı aşkın olur **şâhbenderi***
Ol kim bu yolda mâmelekin bâca verdi hep *(Nâilî, G.16-3)*

Ey güzellik kumaşını satan put gibi güzel sevgili! Zaten bu ticâret limanında senin güzelliğin gibi kendime uygun hiçbir metâ bulunmaz:

*Görmedim hüsnün gibi hergiz bu **bendergâhda***
Ey büt-i kâlâ-fürûşum tab'ıma lâyık metâ' *(Meşhûrî, Kıt'a 22-1)*

6. BEY-GÂH

Farsça bir isimdir ve Pazar çarşı anlamında kullanılan kelimelerdendir. Alışveriş yapılan bir mekândır.

Beyitte Hz. Yusuf'a telmih yapılmıştır. O güzelliğiyle pazar yerinde çok yüksek değere satılmaktadır. Ancak şûh olan sevgilinin göz ucuyla bir bakışı onun tüm değerinin düşmesine yetmektedir. Beyitte ticarette bir gerçek olan değerli bir malı istemez görünüp o malın değerini düşürme söz konusu edilmiştir:

*Bahâ-yı sad meh-i Ken'ânı **bey'gâhında***
O şûh nîm-nigeh ile fürû-nihâde ider *(Şehrî, G. 39-2)*

Beyitte şâir zâhid tipini eleştirirken "vebâl almak" deyimiyle birlikte kelimeyi kullanmıştır. Şâir zâhidin nakde benzettiği ibadetiyle günahını aldığını söyler:

Alur vebâlimüzi nakd-i zühd ile zâhid
*Bu **bey'gâhda** benzer vebâlimüz hoşdur* *(Hecrî, G. 65-2)*

7. BİSMİLGÂH (BİSMİLGEH)-KURBÂNGEH

Bismilgâh, Farsça birleşik bir isimdir. Sözlükte *"sal-hâne, hayvan kesilen yer"* (Devellioğlu, 2012: 123) anlamlarına gelir ve günümüzdeki mezbahanın karşılığıdır. Kurbangâh da aynı anlama gelen Arapça-Farsça birleşik isimdir.

Âşk kurbangâhına âşığın gönlü vakfedilir. Bu ezelden sevgiliye verilen bir söz gibidir. Daha ecel kasabının eli satır kabzası bilmezken gönül kendini aşk kurbangâhına vakfetmiştir:

*Vakf-ı **kurbângeh**-i aşk idi gönül bilmez iken*
Dest-i kassâb-ı ecel kabza-i sâtûr henüz *(Nâilî, G.143-5)*

Nâilînin bu beyti Defterdâr Ahmet Paşa için yazılmış bir kasideden alınmadır. Burada yazı ile ilgili kelimeleri kullanır ve övdüğü kişinin hışmını kötüleri yontup düzelten bir mezbahaya benzetir:

*Tırâş eyler ise bedhânı **bismilgâh**-ı hışmında*
Devâtında nümâyân ney-tırâş-ı tîz ü bürrânı *(Nâilî, K. 36-5)*

Bu beyitte tüm hengâmesi ve karışıklığıyla bir idam yeri anlatılmaktadır. Eskiden cezası idam olan bir suçlunun cazasını infaz edecek olan cellat suçlunun çevresinde elinde kılıcıyla dolaşır, suçluya o yokmuş gibi davranırmış. Suçlu olan kişi ise hem korktuğu için hem de idamı beklemenin verdiği acıyla cezasının bir an önce infaz edilmesi için suçunu itiraf edermiş.

Burada şâirin suçu, âşık olmaktır. Karşılıksız aşkta sevgiliye olan duygular sır olarak saklanır ve ona açıklanmaz. Bir sır ateşli hastalık anında, sarhoşken ya da işkence görülen durumlarda açıklanır. Buradaki gaflet ise insana uyku durumundayken çöker. Ayrıca celladın takındığı umursamaz tavır suçlu için tam bir işkencedir. Beyitte cellat öldürücü etkisiyle sevgilinin gözüdür. Göz yaptığı tüm işkencelerle aşığa sevgiliye olan aşkını söyletmiştir[1]:

[1] Bu beytin açıklanmasında Prof. Dr. Halûk İpekten'in "Nâilî, Hayatı, Sanatı, Eserleri" adlı kitabındaki açıklamalarından yararlanılmıştır. Prof. Dr. Halûk İpekten, "Nâilî, Hayatı, Sanatı, Eserleri. Akçağ Yay., Ankara 2011, s. 136.

*Cürmüm ikrâr etdiren **bismilgeh**-i âşûbda*
Haşyet-i cellâd-ı çeşm-i pür-tegâfüldür bana *(Nâilî, G. 6-5)*

8. ÇARŞI (ÇÂRSÛ, ÇEHÂRSÛ, CEHÂRSÛ)

Farsça birleşik isim olan kelime sözlüklerde şu şekilde tanımlanır: *"Dört taraf, dört tarafı olan şey; pazar, çarşı."* (Devellioğlu, 2012: s. 173). *"İki tarafı dükkân ve üstü örtülü yahut açık ahz ü ita mahalli, pazar, sûk."* (Sâmî, 1989: s. 497).

Yukarıdaki tanımlar "çarşı" kelimesinin sözlük anlamıdır. Gerçek anlamı genelde tarih, kıt'a, kaside ve mesnevilerde kullanılmıştır. İlk beyitte şâir yapılan bir çarşıya tarih düşerken diğer beyitte ise ticârî bir gerçekten, yani çarşıda bir esnafın veya onun dükkânının bulunmamasının olumsuzluğdan bahseder:

Nedîmâ böyle tahrîr eyledi târîh-i itmâmın
*Yapan bu **çârsûyı** cûd-ı İbrâhîm Pâşâdır* *(Nedîm, Kıt'a 17-11)*

Bulınmazdı buhûr u misk ü 'anber
*Bu **çârsûlarda** attâr olmayaydı* *(Tırsî, K. 1-19)*

Ancak Klâsik Türk edebiyatında bu kelime alışveriş yapılan ve ticârî faaliyetlerin döndüğü yerden ziyade mecaz anlam yüklenerek kullanılır. Dünya, kalabalık ve karışık olması, herkesin bir isteğinin peşinde koşması gibi noktalardan çarşıya benzetilir. Dünyanın geçiciliği, aldatıcılığı ve boş olması anlatılırken anlamı güçlendirmek için kelimeden yararlanılmıştır:

Halk ider dâd u sited biz pür-telâş u bî-nisâb
***Çâr-sûy**-ı âlemün biz onmaduk dellâlıyuz* *(Nesîb, Müfred 19)*

İnsan bu âlem çarşısında telaş içinde ömür geçirir. Dünyanın işleriyle uğraşır durur. Aslında bütün bunlar onun da değildir. Hiçbir şeyi yoktur. Aynı zamanda kişi burada gurur ve kibir sahibi olmamalıdır:

Bu gülistânda benümçün ne gül ne şebnem var
*Bu **çârsûda** ne dâd ü sited ne dirhem var*
Ne kudret ü ne tasarruf ne bîş ü ne kem var
Ne kuvvet ü ne ta'ayyün ne zahm ü merhem var
Bu kâr-hânede bilsem neyüm benüm nem var *(Nâbî, Tahmîs 1-1)*

Çarşı bazen hüner ve marifetlerin sergilendiği bir mekân olarak kullanılmıştır. Nasıl ki insanlar kısım kısım değişik tabiatlara sahipse bu güzellikleri de her zaman anlamayabilirler. "Marifet iltifata tabidir. Müşterisiz metâ zayidir." atasözünde olduğu gibi kadir kıymet bilinmeyen yerde bu hünerleri sergilemek anlamsızdır.

Marifet burada şâirin sözleri yani şiirleridir. Marifetin değerinin bilinemeyeceği gibi bazen marifet satanlar da bulunur. Bunların hünerimiz dedikleri günahtan başka şey değildir.

*Nedir ol **çârsû-yı** pür-enver*
Anda râyiç metâ'-ı fazl u hüner *(Nedîm, M. 2-1)*

Kadrin anlar yok bilür yok her dür i sencîdenin
Tartısızdır derd ü hecri bu dil i rencîdenin
Câhile rüchânı yokdur zât ı 'irfân dîdenin
Boş hazefle farkı yokdur gevher i pâşîdenin
***Çârsû-yı** kâbiliyyetde terâzû kalmamış* *(Antepli Aynî, Tahmis 2-4)*

*Bu **çârsûda** ma'rifetin müşterisi yok*
Zihnî mezâda verme metâ'-ı belâgatın *(Erzurumlu Zihnî, G. 210-6)*

Satılmaz anda metâ'-ı günâhdan gayrı
*Diyâr-ı magrifetün **çârsûların** bilürüz* *(Nâbî, G.270-6)*

Beyitte şâir çarşı ağzından bahseder. Pazarlarda satıcılık, esnaflık yapanlar günlük konuşma dilinden biraz farklı, argo dediğimiz ve herkesin hoşlanmayabileceği bir dil kullanabilirler. Nâbî, açıkça ifade etmese de, bu vadide söz söyleyen herkesi beğenmez. O, bu tarz sözlere tenezzül etmez. Çünkü marifet mallarının en güzellerini o satmaktadır. Bu konuda uyarıda bulunmayı da ihmal etmez. Ayrıca o kıymetsiz malların kıymetli gösterilmesineden de rahatsızdır:

*Tenezzül eylemezüz **çârsû-yı** efvâha*
Metâ'-ı ma'rifetün kâr-hânesin bilürüz *(Nâbî, G.263-3)*

Çarşı kelimesi şâirler tarafından bazen de tasavvufî manada kullanılmıştır. Klâsik Türk şâirleri kendilerine tasavvufu bir vasıta olarak görmüş, ona ait unsurlardan da yararlanmışlardır. Tabi ki bu etkileşimde şâirin fıtratını, sanatını ve dünya görüşünü de hesaba katmak gerekir. Bu beyitte tasavvufi bir terim olarak rızadan bahsedilir ve çarşıya benzetilir. Rızâ, Allah'tan gelen her şeye kabul göstermektir: *"Rıza iki türlüdür: Allah'ın kulundan razı olması ve kulların Allah'tan razı olmaları."* (Uludağ, 2012: s. 295). Şâir bir kul olarak acz ve fakirlik içinde olduğunun farkındadır. Kendi iradesini Allah'a teslim etmiş ve ondan gelecek her şeye razı olmuştur.

Kâlâ-yı 'acz alup virürüz nakd-i ihtiyâr
*Dükkân-ı **çârsû**-yı rızâda oturmışuz* *(Nâbî, G.321-2)*

Cân tasavvufta Allah'ın tecelli ettiği insan ruhu anlamına gelir. İnsan can cevherinin çarşısındaki bir sermâyedir; yani her şeyiyle, tüm benliğiyle Allah'a aittir:

Reh-yâfte-i gevher-i gencîne-i esrâr
*Sermâye-dih-i **çârsû**-yı cevher-i cânsın* *(Nâilî, K. 25-5)*

Beden eski kabâ kumaşına benzetilmiştir. Bedenin istek ve arzuları Allah'ın rızası haricindeki şeyler olursa bu sonsuzluk âleminde insanı zarara uğratır. Beyitte şâir açıkça uyarıda bulunur:

Vücûd köhne kabâdır sen ana aldanma
*Ki **çârsû**-yı bekâda ziyân eder bu kumaş* *(Necâtî Bey, Terk. B. 1-4)*

Tasavvuf anlayışında asıl ve mutlak güzellik, sevgili Allah'tır. Bu âlemdeki her şey O'nun tecellisidir. Aşk bir şehir ve dünya bir pazardır. Buradaki güzellere ve güzelliklere bakıp mutlak sevgiliyi ayan beyan görüp mest olmamak mümkün değildir:

Mest olup gir şehr-i ışka gör Hakkı anda ıyân
*Sûret-i hûbân-ı âlem **çârsû** bâzâr mest* *(Nesîmî, G. 22-25)*

"Terk, bırakmak ve terk etmek demektir. Tasavvuf terimi olarak terk külah dilimine denir. Şâirler genellikle kelimenin her iki anlamını da kullanarak sanat yaparlar. Edhemî dervişlerinin tâc'ları dört terklidir. Bunlar dünyayı, ahreti, varlığı ve terk etmeyi simgeler. Bunu için terk-i dünya, terk-i ukbâ, terk-i hestî, terk-i terk deyimleri ortaya çıkmıştır." (Pala, 2000: s. 391) Beyitte terk kelimesi tasavvufi manasıyla kullanılır. Terk ve kendini her şeyden tecrit etme bir çarşı olarak görülür. Bunu gerçekleştirende hiçbir şeyin endişesi olmaz:

*Zihî feyz ü revâc-ı **çârsû**-yı terk ü tecrîdi*
Ki bâzârında hiç endîşe-i dünyâ vü dîn olmaz *(Hersekli Ârif, G. 69-4)*

Çarşı kelimesi sadece yukarıda açıkladığımız anlamlarıyla kullanılmaz. Bir de bu kelimenin "âşık, maşuk ve rakip" arasındaki münasebeti anlatan, dünyevi aşka bakan boyutu vardır. Sevgili güzellik ve fitne çarşısında alışveriştedir; ancak bu pazarlıkları ağyar ile yapmaktadır:

*Gamzeler dâd ü sitedde **çârsû**-yı fitnedür*
Gayrılarla korkarum var gizlü bâzârun senün *(Nâbî, G.434-2)*

***Çârsû-yı** Mısr-ı meclisde işitdük dün gice*
Germ imiş agyâr ile ey hâce bâzârun senün *(Zâtî, G. 675-5)*

Bazen de şâir aşk çarşısında sıkıntılar çeker. Sevgilinin kapısında bir köledir ve kendini şiirleriyle anlatır, ancak şiirine rağbet yoktur:

***Çârsû**-yı ışkun içre bunca şi'riyle Münîr*
Bir gedâdur sanki dervâze ider dîvân ile *(Münîrî. G. 279-5)*

Aşk derdiyle sararıp solmuş ve gözlerinden yaşlar revan olmuştur. Keder ve üzüntüden öyle ustalaşmıştır ki gam çarşısında bir sarraf olsa şaşılmaz:

Çihremi zer yaşumı sîm-i revân eyledi 'ışk
***Çârsû**-yı gamun olsam ne 'aceb sarrâfı* *(Sehâbî, G. 398-4)*

Bülbül ve gül mazmunları da çarşı kelimesiyle ele alınmıştır. Bu gül bahçesi çarşısında gül, güzelliğini satmak ister ve satıcı olarak da bülbülü görevlendirir. Bu güzelliği satın almak için ne rekâbet olacak ne pazarlıklar yapılacaktır:

Bülbülü dellâl eder gül hüsnünü satmağ için
***Çâr-sû**-yi gülşen içre gör ne sûdâdır yine* *(Necâtî Bey, K. 23-5)*

9. ÇİFTLİK

"Osmanlı toprak sisteminde ziraat yapılan belirli büyüklükteki araziye verilen ad. Çiftlik Farsça "cuft > çift" ile Türkçe "+lik" ekinden meydana gelmiş olup bir çift öküzle sürülebilecek büyüklükteki toprak parçalarını ifade eder. Önceleri timar sistemi çerçevesinde bir çiftçi aileye yetebilecek büyüklükte toprak birimi iken daha sonraları büyük ziraî işletmeleri ve mâlikâneleri ifade eden bir anlam kazanmıştır. Ayrıca Osmanlılar'dan önceki devirlerde de çiftçinin temel toprak ölçü birimini oluşturmuştur. Çiftçi-köylünün temel toprak birimi olduğundan çiftliğin parçalara bölünmesi yasaklanmıştı." (İnalcık, 2011: 68).

Osmanlı insanının genel anlamda geçimini tarım ve hayvancılıkla sağladığını düşündüğümüzde çiftliğin önemi daha da iyi anlaşılmaktadır. Şâir beyitte kelimeyi genel anlamıyla kullanır ve çiftlikte hayvancılıkla uğraştığından bahseder. Burada öncelikle bir ticaretten, koyun satma işinden bahsedilir. Ayrıca takımıyla satmak deyimi bu işin uygulanış şekliyle alakalıdır. Günümüzde de Doğu Anadolu'da hayvanlar satılırken büyük başlar için çiftiyle satmak, küçük başlar içinse takımıyla satmak deyimi kullanılır ve bu toplu satımlarda geçerli bir terimdir. 18. Yüzyıl şâiri olan Tırsî'nin bu tabiri kullanması terimin kullanıldığı zamanın tespiti açısından önemlidir:

***Çiftlik** hevesi kalmadı Tırsî takımıyla*
Satduk koyunı yok işümüz şimdi köpeklik *(Tırsî, G. 116-7)*

10. DÂD U SİTEDGÂH

Alışveriş yapılan mekânlardan biridir. -gâh, Farsça yer bildiren bir edattır. Alışveriş anlamına gelen "dâd u sited" kelimesine eklenerek bu işin yapıldığı yer anlamı kazanmıştırv ebirleşik kelime oluşturmuştur.

Beyitte geçen fenâ, kelime anlamı olarak yokluk ve hiçlik demektir. Tasavvufî mânâ da ise bir kulun kendi fiillerini görmemesidir. Klâsik Türk şiirinde ise dünya yaşantısı anlamında kullanılmıştır. Bu dünyada açgözlü olanların istedikleri hep daha çok kazanmak olursa gelecekleri ziyan olmuş demektir:

*Ehl-i tama'un **dâd u sitedgâh**-ı fenâda*
Âgâzı eger sûd ise encâmı ziyândur *(Sâkıb, G. 97-4)*

11. DESTGÂH

Günümüzde *tezgâh* şeklinde kullanılan kelime Farsça birleşik isimdir. Bazen bir atölye anlamında bazen iş yapılan alet anlamında kullanılmıştır.

Tezgâh eskiden özellikle halı ve kumaş dokumacılığı denince ilk akla gelen, fabrika üretimine geçmeden önce üretimin geleneksel yöntemlerle yapıldığı bir mekân olmuştur. Direk alışverişin yapıldığı bir yer değildi belki ama ticâret hayatının canlılığına katkı sağlayan en önemli unsurlardandı. Günümüzde büyük fabrikalarda, modern aletlerle ve kalabalık işçi gruplarıyla bu tarz üretimler yapılmakla birlikte, yine de "merdiven altı" diye tabir edilen ve daha küçük çapta üretimin olduğu, makinaya bağımlılığın daha az olup insan gücünün biraz daha ön planda tutulduğu atölyeler de mevcuttur. Hele hele buralarda büyük markaların "fason üretim" diye tabir edilen şekilde üretim yaptırım, buradan aldıkları ürünlere kendi markalarını damgaladıktan sonra satışa sunmaya devam etmeleri aslında bu tezgâhların önemini hiç de yitirmediğinin en önemli kanıtıdır.

Genelde Türk tarihinde, özelde ise Osmanlı döneminde kumaş ve halı dokumacılığı büyük önem arz etmiştir. Osmanlıda dokumacılıkla uğraşan esnafa "cullâh" adı verilmiştir.

"Cullâh genel adı altında anılan dokumacılar coğunlukla kaba bez, astarlık, alaca, tulbent, makrama, gömleklik cinsi bez ve kumaşlar dokurlardı. Cullâhların bez dokudukları tezgâhlar değişik ebatta ve büyüklükte olabilirdi. Bunların

dokunacak kumaşın cinsine göre tarak veya mekik ölçüleri de değişebilirdi. Tezgâhlar cullâh tarafından veya ısmarlama olarak yapılabildiği gibi hazır olarak pazardan da alınabilirdi." (Emecen, 1993: s. 83-84)

Şiirlerde bu kelime değişik şekillerde kullanılmıştır. Bu beyitte kumaş çeşitlerinden olan "çiçekli hıtâyî" ve "zerî dîbâ"dan bahsedilir. Ekmeğini kalemiyle kazanan bir kişi vardır ve bir tezgâhtan nasıl türlü güzel kumaşlar dokunup çıkarsa şiir tezgâhından da memduh güzel yazılar üretmektedir:

*Bu **destgâhda** me'kûlü hâmesi çıkarır*
Kimi çiçekli hıtâyî kimi zerî dîbâ *(Lebîb, K. 3-18)*

Şâir, "Allah; lutfedip bir kuyumcu gibi titizlikle, özene bezene güzel vasıflarla yarattığı bu beden kumaşından öyle sözler çıkarsın ki bunlar şiir ve inşa tezgâhını aydınlatıp doldursun." diye dua eder.

Hemîşe tâ kumâş-ı zer-keş-i vasf-ı keremkârın
*Ede lebrîz-i revnak **destgâh**-ı şi'r ü inşâyı* *(Nedîm, K. 9-48)*

Burada ise sevgiliye duyulan arzu bir tezgâh olarak düşünülmüştür. Onun dudağı ve çenesini arzuladığı için düştüğü hallari anlatırken bu kelimeyi kullanır:

Lebin aksi gözüm yaşını mey tek lâle-gûn etti
*Zenahdânın murâdın **destgâhın** ser-nigûn etti* *(Fuzûlî, G. 283-1)*

Şâir, bazen dünya tezgâhında kadir ve kıymetinin bilinmediğinden ve güzellikleri tadamadığından bahseder:

*Bu **destgâhda** bir kâh-danda bî-kadrüm*
Cihânda câzibe-i kehrübâ nedür bilmem *(Fâizî, G. 90-1)*

Bazen, bu tarih beytinde olduğu gibi, yapılan binaya tarih düşerken onu övmek için:

Birer mensûc-ı dil-keşdir der ü dîvârı kim gûyâ
*Dokunmuş her biri bir **destgâh**-ı zevk-ı â'lemde* *(Nedîm, Tarih 38-15)*

Bazen de muhatabına ikazda bulunup amel tezgâhında gururlanmamasını söylerken bu kelimeyi kullanır:

Cümle tedbîr-i ser-i kârda üstâdundur
***Destgâh**-ı amelün itmesün âlâtı gurûr* *(Nesîb, Müfred 10)*

12. DÜKKÂN, DÜKKÂNÇE

Arapça olan dükkân genelde küçük ve orta boy esnafın mekânı olmuştur. Çeşitli malların ve öte berinin satıldığı bir yer olmuştur. Dükkançe ise küçük dükkân anlamına gelir.

Kelime burada genel anlamıyla kullanılmış ve dükkânına müşterilerin kadayıf yemek için akın ettiği bir tatlıcıdan bahsedilmiştir. Beyitte müşterilerin yoğun şekilde akın ettiği kadayıf dükkanından bahsedilmiş ve bu durum *sinek gibi üşüşmek* deyimiyle anlatılmıştır:

Katâyıf yimege ilde heves var
*Üşer **dükkânına** 'âlem meges-vâr* *(İshak Çelebi, Şehrengiz 1-102)*

Bazen ticârî bir gerçek dile getirilir ki o da sermâyesi tam olmayan, alacaklarını tahsil edemeyen esnafın düştüğü haldir. Şâirler de bu gerçeği zaman zaman dile getirmiştir. Bunlardan biri de Tırsî'dir. Beyitte geçen cibre*, "sıkılıp suyu alınan üzüm veya başka meyvaların posası"* (TDK, 1998: s. 405)demektir. Şâir boş dükkânda sinek avlamaktan bahseder. Mizâhî bir üslupla işleri iyi gitmeyip dükkânı boş olan bir esnafın müşteri yerine ancak üzüm posasıyla yemleyip sinek avlayacağını söyler. Gerçekten de üzümün tatlı olan suyuna sinekler gelir:

***Dükkân**-ı tehîde oturup gâhî sinek tut*
Hem cibre-i engûr ile gel yemleyerek tut *(Tırsî, G. 25-1)*

Aşağıdaki beyitlerde çeşitli meslek gruplarından olan kuyumcu, attar, boyacı, şekerci ve bezzâz yani manifaturacıyı görmekteyiz. Şâirlerin ticâri hayatın temel taşı olan esnaflardan ve mesleklerden bahsetmemesi düşünülemezdi.

Kara boya gök çivîd idüp metâ'ın müşteri
***Rengzer dükkânına** dönmişdi târ olup zemîn* *(Âşık Çelebi, K. 11-6)*

Nakd-i gam olur ceyb-i ten-i 'uryânda
'Uşşâkun olur kelleleri meydânda
'Aşkı ne bilür cübbe vü destâr ehli
*Âteş mi olur **dükkân-ı bezzâzânda*** *(Nev'izâde Atâyî, R. 57)*

Gülzâr-ı melâhatda dil kâkül ile oynar
***'Attâr dükkân** açmış darçın höl ile oynar* *(Nigârî, G. 178-1)*

Cânîsin cânuma lîkin sen cânumun cânısın
*La'l kânıdur tutağun sen **şeker dükkânısın*** *(Kadı Burhaneddin, G. 1041-1)*

'Aks-i la'lünle gören der çeşm-i pür-eşküm benüm
*Dürr-i mercânla müzeyyen **sayrefî dükkânıdur*** *(Âhî, G. 24-3)*

Bu beyitte ise dükkânçe kelimesi kullanılmıştır. Şâir, külçe ile ifade edilecek kadar çok olan nazım kumaşının çok değerli olduğunu ancak bunun unutkanlık dükkançesinde kaldığını, buradan alıp bu mallarının pazarda değerlenmesinin memduhu sayesinde gerçekleştiğini belirtir:

*Kâlemin külçesi **dükkânçe**-i nisyânda idi*
Sen çıkardın anı bâzâr-ı revâca ammâ (Erzurumlu Zihnî, K. 18-64)

Şiirlerde dükkân bazen değerli sözler, marifet ve hüner satılan bir mekân olur. Şâirler bu durumlarda genellikle kendi şiirlerinin değerinden ve insanlar tarafından bunun kıymetinin bilinmemesinden bahseder. Şâirler, nasıl ki bir dükkân içinde değerli mallar olsa bile bunlara müşteri bulunmadığında bu mekân kapanırsa nazım cevherinin satıcıları olarak alıcıları olmadığından kendi dükkânlarını kapattıklarını söylerler:

Hâletîveş bir zamân gevher-fürûş-ı nazm idük
*Müşteri yokdur diyü bend eyledük **dükkânumuz**(Azmizâde Hâletî, G. 308-6)*

Sîne, gönül dükkâna benzetilmiştir. Sîne dükkânında marifet incileri hüzünlü bir şekilde beklemektedir. Ne bunları ortaya koyacak güç ne de bunları satacak bir dellâl bulunur:

*Ma'ârif dürleri mahzûn yatur **dükkân**-ı sînemde*
Ne nazma iktidârum var ne bir dellâlımuz vardur (Vecdî, G. 18-3)

Yeri gelir sevgilinin uğradığı ve tüm güzellik unsurlarını gizlice sattığı yer olur. :

Ögrendi ki gizlü sata gevherini la'lün
*Ya'nî ne kılınur k'anı **dükkâna** getürmez (Kadı Burhaneddin, G. 362-3)*

Çarşı ve pazar kelimelerinde olduğu gibi dükkân kelimesi de ahlâkî ve tasavvufî manada kullanılmıştır. Bu dünya bir gurbettir, insan burada geçici kalacaktır. Bu yüzden dünya malıyla âdemoğlunun oyalanmaması gerekir. Dükkân burada ayrıca maddî anlamda bir şeyin olmamasını ifade eder:

Diyâr-ı gurbete düşdüm gam u derd oldı yârânum
*Bu fânî 'âlem içre ne serâyum var ne **dükkânum***
(Hasan Ziyâ'î, Terc. B.-1 Bend 1-1)

Kesgil harâmdan elün kesgil gaybetden dilün
*'Azrâîl el'irmedin bu **dükkânı** dir gider (Yunus Emre, G. 35-4)*

Bunlardan başka kelime deyim şeklinde de karşımıza çıkmaktadır. "sinek avlamak" ve "dükkânı yağmaya vermek" deyimlerini örnek gösterebiliriz:

***Dükkân**-ı tehîde oturup gâhî sinek tut*
Hem cibre-i engûr ile gel yemleyerek tut *(Tırsî, G. 25-1)*

*Geçdim ben ad u sandan çıkdım ben o **dükkândan***
Hep ırz ile vakaarım yağmadır alan alsın *(Mısrî Niyâzî, G. 114-3)*

Bu beyitte sonbahar mevsiminde yaprakların sararıp dökülmesi anlatılır. Sonbahar rüzgârı güneşi altın varaklarla süslemiş, gülbahçesi sanki ince altın yaprakları işleyen zerkûb dükkânına dönmüştür:

Gülşene altun varaklar zeyn idüp bâd-ı hazân
*Güyiyâ zer-kûblar **dükkânı** oldı gülsitân* *(Bâkî, K. 22-1)*

Dükkân kelimesinin çoğulu ise *dekâkîn*dir. Dükkân kelimesiyle aynı anlam doğrultusunda şiirlere konu olmuştur. Bu kelimeyle ilgili kelimenin genel anlamıyla kullanıldığı örnek beyitte çarşı ve Pazar yerinde yapılan dükkânlardan ve bedestenden bahsedilir:

Hazâ'in sarf edüp sular getirdüp sûk u bâzâra
***Dekâkîn** ü bedestân ile tezyîn etdi ser-tâ-pâ* *(Nedîm, Kıt'a 47-11)*

13. GÜMRÜK

Gümrük aslında ticâretin direk alım-satım şeklinde yapıldığı bir mekân değildir. İthalât ve ihrâcat sırasında gümrüklere gelen mallardan alınan bir verginin adı gümrük vergisidir. Aynı zamanda bu işlerin idâre edildiği sınırlardaki binanın da adıdır. Yine de ticâretle uğraşan büyük tüccarların bir nevi devletle olan alışverişini ifade ettiği için mekân bahsinde ele alınmıştır. Gümrük kelimesi Nâbî Dîvânında vergi vergiyi alan memur anlamlarında kullanılmaktadır:

*Bu 'asrda adı mahrûsalarda **gümrükdür***
O gâretün ki beyâbânda reh-zenânun idi *(Nâbî, G.838-6)*

Bu devri yansıtan, belki de ticari anlamda devlet tarafından ticarette yaşatılan sıkıntıları anlatan en güzel örneklerden biridir. Burada gümrük uygulaması, vergisi bir nevi yağma ve çapula benzetilmiştir. 17. asırda çölde yağma ve çapul yapan eşkıyanın adının büyük şehirlerde gümrük olduğu anlatılmaktadır. Şair eleştirel bir tarzda bunu ifade etmiştir.

Bu beyitte de kaza bir gümrük memuru olarak düşünülmüştür

*Bu destgâhun urmada **gümrükçî**-i kazâ*
Tamgâ-yı lâ-sebât en a'lâ metâ'ına *(Nâbî, G.730-2)*

14. HİSÂB-GÂH

Hesabın görüleceği veya hesap verilecek yer anlamında Arapça hisâb ve Farsça yer bildiren -gâh ekinin birleşmesinden oluşmuş birleşik bir isimdir.

Bu kelime Nâbî tarafından senet anlamına gelen *temessük* kelimesiyle birlikte kullanılmıştır. Nâbî beyitte Peygamberimizden bahseder. Mahşer gününde Hz. Peygamberin ümmetinden güvenilir olanlara kefil olmasını bir iltifat olarak göstermektedir:

***Hisâb-gâh**-ı kıyâmetde iltifâtundur*
Temessük-i ümenâ yâ Muhammed-i 'Arabî *(Nâbî, K. 3-22)*

15. KÂRGÂH, KÂRGEH, KÂR-HÂNE

Farsça birleşik kelime olup iş yeri, fabrika, atölye gibi anlamlara gelmektedir. Şiirlerde dükkân kelimesine karşılık kullanıldığı da görülmektedir. Nitekim Tırsî berber dükkânı yerine kullanmaktadır:

*O semtün **kârgâh**-ı berberi meşhûr iken cânâ*
Tirâşum hâtırıy-çün anda pûyân olduğum yerdür *(Tırsî, G. 49-2)*

"Kârgâh, Kârgeh, Kâr-hâne" kelimelerinin "câh, ceh, çâh, çeh, bi'r, çarh, çerh, gabrâ, sun, zamâne, zamân, 'ârifûn, kân-ı endîşe, 'âlem-i fıtrat, cihân, mahabbet, muhabbet, çemen, dünyâ, 'âlem, arz u semâ, kumâş, güher, metâ', mâl, genc, gencîne, cevâhir, cevher, kâr, hikmet, zer, pîrûze, lü'lü, la'l, zer, sîm, mücevher, aşk" gibi kelimelerle kullanıldığı maşâhede edilmektedir.

*Bu **kâr-hâne**-i gabrâda hâce-i emele*
Kumâş 'arz idecek dükân bulunmadı hîc *(Rızâ, G. 21-5)*

Satup bu cânı derd alalı halk Bâliyâ
***Kâr-hâne**-i zamânenün işin bitürdiler* *(Bâlî, K. 19-9)*

*Fânîdür bu **kârgâh**-ı cihân*
Olma ser-beste kârına bir ân *(Ahmet Nâmî, Terc. B. 1 Bend 7-1)*

Azl kılmış beni amellerden
*Âmil-i **kâr-hâne**-i dünyâ* *(Fuzûlî, K.21-6)*

*Bu **kâr-hâne**-i 'âlemde eger kim itmedim bir kâr*
Velâkin hıdmet-i pîr-i mugânı ber-devâm itdim *(Nigârî, G. 460-5)*

*Bu **kâr-hâne**-i hikmetde ana hayrânuz*
Ne gönlümüzce günâh ü ne hod-sevâb itdük (Şehrî, G. 84-2)

Yukarıdaki beyitlerde kelime "hikmet, dünya, âlem, zaman, devir" gibi kelimelerle birlikte kullanılmış ve pîr-i mugâna olan hayranlık ve bağlılıktan, dünya istek ve arzularından, tüm bunların geçiciliğinden, devirden ve feleğe yapılan şikâyetten, dünyaya bel bağlanılmamasından bahsedilmiştir.

Bu kelimenin en güzel kullanımlarından birini Ahmedî'nin şu beytinde göemekteyiz. Kur'ân-ı Kerim'de, *"Allah dilediğini yaratır. O, bir şeyin olmasını dilediğinde ona sadece "Ol" der o da oluverir."* (Âl-i İmrân 3-47) (Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), 2007: s. 55) buyrulur. Bu âlemi ve ondaki tüm güzellikleri yaratan Allah'tır. Her şey O'nun sanatıdır. Bu yeryüzü O'nun tüm güzellikleri ortaya koyduğu bir atölyedir. Bu şaşılacak ve sırları karşısında hayran olunacak bir sanattır. *"O her şeyi yaratmış ve yarattığı o şeyleri bir ölçüye göre takdir etmiştir."* (Furkân 25-2) (DİB, 2007: s. 258). İşte bu yüzden O, kader üstâdıdır. Gönül aynasına güzelliğini nakşetmiştir. Böylece insanda Allah'ın yarattığı en değerli varlık, bir cevher olmuştur:

Bir agaçda zer ü pîrûzedür ü lü'lü vü la'l
*Var mıdur **kârgeh**-i sun'da fikr eyle kim halel (Ahmedî, Kaside 54-4)*

Buna benzer kullanımlar şu şiirlerde de dikkat çekmektedir:

Nazar itdükde bu zemîn ü semâ
*Bir 'aceb **kârgâh**-ı sun'-ı Hüdâ (Said Giray, M. 4-2)*

***Kârgâh**-ı 'âlem-i fıtratda üstâd-ı kader*
Eylemiş mir'ât-ı dilde nakş-ı hüsni cilve-ger
Tâ o demden rûzedâr-ı iştibâkuz muhtazar
'Îd-i vaslına o şâhun irmek olursa eger
Kebş-i cânı ana kurbân itmemek mümkin degül (Ahmet Nâmî, Tahmîs 5-2)

"Göklerin, yerin ve bunlardaki her şeyin hükümranlığı yalnızca Allah'ındır." (Mâide 2-120) (DİB, 2007: s. 126). "Vahyî kuluna Peygamberimiz hürmetine iki dünyada da mutluluk ver." diye şâir niyazda bulunur:

*Ey mûcid-i **kâr-hâne**-i arz u semâ*
V'ey mevkid-i meş'al-i zuhûr-ı dü-serâ
VAHYÎ kulunı şeh-i rusül hurmetine
Kıl iki cihanda mazhar-i zevk ü safâ (Vahyî, Rubâî 2-1)

"O, en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır." (En'âm 7-103) (DİB, 2007: s. 140) Kâr-hâne'ye benzetilen bu dünya üstâd olarak belirtilen bir yaratana sahiptir. Yaratıcının yüceliğini anlamak için ise kudret sahibi ve akıllı olmak gerekmektedir:

*Bu **kâr-hâne** bir üstâddan değil hâli*
Gerek bu kudrete elbette kâdir ü dânâ *(Fuzûlî, K.1-46)*

Bu dünya atölyesinin tek ve eşsiz üstadı ve her şeyi hakkıyla bilenin olarak Allah olduğunu belirten bu şiirlerden başka bu kelime doğa ve tabiatın canlanması ile ilgili olarak da bazen kullanılmıştır. Tabi burada da yine yaradana değinilir. Bağlar, bahçeler tekrar canlanmış ve bahar gelmiştir. Allah burada "reng-rezân" sıfatıyla anlatılmıştır. Ayrıca tüm nakışlar, yapılanlar O'na aittir. İnsanın bu dünyada başka bir kârı yoktur:

Geçmeden rengi zamân al ele rengîn ayağı
*Bâğlar **kârgeh**-i reng-rezân oldı yine* *(Zâtî, G. 1246-3)*

Nakş u nigâr ile durur kârımız
*Hem ne kadar var bu ne **kâr-gâh*** *(Nigârî, G. 625-4)*

Yeri gelip zamandan şikâyet edilip ona uyma tavsiyesinde bulunulurken:

Âdem gibi dilâ çün edüp meyl dâneye
*Geldün tenezzül-ile çü bu **kâr-hâneye***
Var-ısa meylün âh-ıla ger zindegâneye
Devr ü zamân ne eylese yer yok bahâneye
Gördün zamâne uymadı sen uy zamâneye *(Selikî, Tercî'-i Bend 7-1)*

Yeri gelip hikemî veya tasavvufî manada vücut anlatılırken ve bu beden köhneye benzetilirken:

*Dir Sinan Ümmî vücûdum ana bir **kâr-hânedür***
Ser göziyle görmeyen fehm eylemez dildârlıgım *(Ümmî Sinan, G.121-9)*

Bazen yolundan gidilecek pîr veya ârif anlatılırken:

***Kâr-gâh**-ı 'ârifûndur feyz alurlar cümlesi*
Bundan a'lâ bâb yok bize gerek bâb-ı rızâ *(Mehmet Sıdkî, G. 9-2)*

Bazen de aşk, muhabbet, gönül gibi sevgi ve sevgiliyle ilgili unsurlar anlatılırken bu kelime kullanılır. Kâr-hâne bazen harâb olur. Buranın mâmur olması ise ancak sâkînin şarap kadehini doldurmasıyla mümkündür:

Sâkî pür eyle câm-ı şerâb-ı mugâneyi
*Ma'mûr kıl harâba varan **kâr-hâneyi*** *(Avnî, G. 69-1)*

Aşk adına kârgâh denilen belâ, sıkıntı ve mihnetle dolu bir ocaktır:

*Bu dûdmân-ı 'aşk 'aceb **kârgâhimiş***
Mihnet bucagı derd evi künc-i belâyimiş *(Mânî, G. 36-3)*

Söylediği değerli sözler yani şiirinin dolaştığı söz vadisi olarak da kullanıldığı olmuştur:

*Bu **kâr-hânede** Nâbî peyâm-ı müjde-i vasl*
Metâ'-ı tâzedür ammâ velî nümâyişi yok *(Nâbî G.385-5)*

16. KÛÇE

Farsça bir isim olan kûçe *küçük ve dar sokak* anlamının yanında *çarşı ve pazar* manasına da gelmektedir.

Sevgilinin salınarak, gönülleri peşinden sürükleyerek yürüyüşü şehrin çarşı ve pazarlarında fitneye sebep olmuştur. Ona meftun olanları birbirine düşürmüştür. Nasıl ki bir pazarda değerli ve az bulunan bir ürün için müşteriler birbirine düşerse sevgilinin aşkına talip olan âşıklar da ona kavuşabilmek için birbirleriyle kıyasıya rekabet eder. Bu durum da aşk pazarında fitne ve kargaşaya sebep olur:

Şehr içinde çü revân oldı revân ben de didüm
*Fitne-y-ile pür olur **kûçe** vü bâzâr yine* *(Avnî, G. 65-3)*

Sevgili öyle güzeldir ki güneş, onun sırlı güzelliğinin çarşısında gece ortaya çıkan ve kendi hakkı olmayan bir şeye sahip olmaya çalışan bir hırsız gibidir. Güneş ondan bir şeyler almaya çalışır ve ancak bu şekilde var olabilir:

Bâg-ı inşâsına hayrân çeşm-i şûh-ı nergisi
Rişte-i efkârının âhû-yı manâ mûnisi
Sözlerinin nakd-i sâf-ı sîne-i hûbân mesi
Gevher-i güftârının kân müşterî-i müflisi
***Kûçe**-i esrârının hûrşîd düzd-i şeb-revi* *(Şeyh Gâlip, Tahmis 1-11)*

17. MANAV

Yunanca kökenli olan manav dir ve hem *"meyve, sebze satılan yer"* hem de *"meyve, sebze satan kimse"* anlamına gelmektedir. Kelime Tırsî tarafından kullanılmıştır. Şâir ticârî ilişkilerin döndüğü bu mekânı kendine has üslubuyla ele almıştır. Bu beyitte şâir çatıdan aşağı asılmış ve satılmayı bekleyen yaş üzümlerin bulunduğu bir manav dükkanından söz etmektedir:

Manav dükkânına vardum üzüm almağa seyr itdüm
*Hevengün ipleri **dükkândaki** çatuya bağlanmış* *(Tırsî, G. 93-6)*

Burada ise bir meyve olan muşmula ile birlikte kullanılır. Muşmula halk dilinde yüzü buruşmuş, kırışmış insanlar için "muşmula suratlı, muşmula gibi" şeklinde kullanılır. Şâir böyle kimselerin kendilerini kibar ve güzel kişilerle bir tutamayacağını söyler:

*Tartılur muşmulaveş dest-i **manavda** bunamış*
Bir tutar kendüsini tâze zarîfâne ile *(Tırsî, G. 170-7)*

Burada da Tırsî içinde bulunduğu karamsar ruh halini yine manav ve bununla tenasüplü kelimelerle ifade edmektedir. Bir manavda satıcılık yapmak ister ancak ne bunu yapacak eşyaları vardır ne de gönlünde isteği:

*Bir **manava** tablakâr olmak murâdum Tırsîyâ*
Dil şikest mîzân şikest hem tabla-i döngel şikest *(Tırsî, G. 26-5)*

18. SÛK

Kelime sözlükte *"Çarşı, pazar, alım satım yeri."* (Devellioğlu, 2012: s. 1123) anlamına gelir. *"Arapçası "mal sevkedilen yer" manasında sûk (çoğulu esvak) olup Kur'an'da müşriklerin Hz. Peygamber'in pazarlarda dolaştığı, dolayısıyla diğer insanlardan farkının bulunmadığı yönündeki eleştirilerine değinilen iki yerde geçmektedir (el-Furkan 25/7, 20)".* (Kallek, 2007: s. 194)

Şiirlerde diğer alışveriş mekânlarıyla aynı anlamlarda kullanılır. Tarih ve kıt'a beyitlerinde, kaside veya mesnevilerde kelimenin gerçek anlamını bulabiliyoruz:

Sıtanbulu kılup envâ'-yı şehr-âyin ile tezyîn
*Meserretler ile döndürdü her **sûkun** gülistâna* *(Nedîm, K.16-29)*

*Bu **sûk**-ı bî-bedel durdukça dâ'im ola bânisi*
Ki onunla nızâm-ı dîn ü devlet pây-ber-câdır *(Nedîm, Kıt'a 17-10)*

Burası yeri gelir ilim, irfan ve hüner pazarı olur. Burada irfan çarşısı bulunur ve burası marifet kumaşıyla donanmıştır. Marifet ehli hünerlerini ortaya koyup erbabına kumaşını sunar. Bu bir demdir, bazen insanı insan yapan güzellikler revaçta olur; bazen de bunların değeri anlaşılmaz.

*Tonatmışlar kumâş-ı ma'rifetle **sûk**-ı 'irfânı*
Hüner izhâr edip ehl-i ma'ârif 'arz-ı kâlâda (Sümbülzâde Vehbî, K.4-51)

*Demdür ki **sûk**-ı 'ilme gelüp nevbet-i revâc*
Merğûb-ı nâs şimdi metâ'-ı kemâldür *(Vahyî, K. 35-3)*

Toplumsal eleştiriyi de görmemiz mümkündür. Şâir yeri gelir kendisine maddi bir karşılık vermeyen, hünerini sadece güzel sözlerle geçiştiren padişahı bile eleştirir. Dünya bir çarşıdır. Burada herkes kendisi için değerli olan bir şeyler bulur. Bir lokma peşinden giden derviş de daha çok kazanmak isteyen zengin de:

*Şimdi **sûk**-ı nâsda câri olan bir iltifât*
Gûyiyâ dirhem-i meskûk-i sultân kalmamış *(Meşhûrî, G. 63-3)*

*Her metâ'un bir revâcı var bu **sûk**-ı dehrde*
Meyl eder dervîş olan peşmîneye dîbâya bây *(Nâşîd, G. 107-5)*

Dinî ve tasavvufî düşünceler anlatılırken yine "sûk" kelimesi önemli bir metâ olur, "fenâ" kelimesiyle çok sık birlikte kullanılır. *"Fenâ; yok olma, yokluk, geçip gitme. Ölümlülüğü ifade eder bekânın zıddıdır. Klâsik Türk şiirinde daha çok maddî varlık ve hayat çerçevesinde kullanılır."* (Pala, 2000: s. 137). Tasavvufta ise *"kulun fiilini görmemesi hali"* (Uludağ, 2012: s. 134). dir.

Güm-kerde oldu mâye-i 'ömr-i şerîf hayf
*Bilmem nedir bu **sûk**-ı fenâgehde sûdumuz* *(Erzurumlu Zihnî, G. 117-2)*

Beyitte ömrün yok olup gittiği; ancak hiçbir kazanç elde edilemediği anlatılır. Bir de salikler vardır. *"Allaha giden yolu tutana seyr halindeki bulunduğu sürece müritle müntehi (vâsıl, eren) arasındaki mutasavvite sâlik denir."* (Uludağ, 2012: s. 306). *"Taç; tarikat şeyhlerinin, ruhani saltanat ve manevi devlet simgesi olarak giydikleri külah. Mevlevilerde taca sikke denir."* (Uludağ, 2012: s. 306). Hakikat çarşısında değer bulmanın yolu ancak bir şeyhe bağlanmaktır.

Sâlikâ olmaz ise başda tarîkatden tâc
*Sikkesiz ol bulamaz **sûk**-ı hakîkatde revâc* *(Abdullah Nurî, G. 25-1)*

Namus tasavvufta *"kullarının uymaları ve uygulamaları için Allah tarafından konulan kanun ve hükümler"* (Uludağ, 2012: s. 271) anlamına gelir. Melami *"Hayrı izhar, şerri izmar etmeyen sâlik," yani "ibadetini gizli tutan, ama günahını gizlemeyen kimse,"* diye tarif edilir. (Uludağ, 2012: s. 242) Şâir kendisini namusu satmış, ar-namus şişesini kırmış ancak hakikatte Allah'a ulaşmaya çalışan bir melâmet ehli, bir sâlik olarak görür.

*'Ayniyâ **sûk** ı melâmetde satup nâmûsı*
Külhan ı 'aşka varup bir yatacak yer yaparız *(Antepli Aynî, G.73-5)*

Sıdkdur mâyesi esrâr-fürûş-ı 'aşkun
***Sûk-ı** vahdetde erâ'if ü ekâzib olmaz* *(Nâbî, G.257-2)*

Kur'ân-ı Kerimde Rabbimiz *"Herhangi bir kimseye uzun ömür verilmez yahut kısaltılmaz."* (Fatır 35-11) (DİB, 2007: s. 434). Alah vakti ve saati gelince can emanetini geri alır buyurur:

*Bu **sûkda** kime virdiyse mâye-i enfâs*
Gelince vacdesi kabza emân zamân mı virür *(Nâbî, G.82-4)*

Dünyadayken, ahret âlemi için hazırlığımızı yapmalı amel kesemizi sevaplarla doldurmalıyız:

*Bu **sûkda** bir fâ'ide i zâ'ide yokdur*
Sen kîse i âmâle hemân nakd i ziyân ko *(Antepli Aynî, G.175-7)*

Kelimenin sadece dini, tasavvufi ve hikemi anlamları şiirde kullanılmaz. En önemlilerinden biri olarak sevgiliye ait kullanımı da karşımızı çıkar. "gam, aşk, muhabbet, belâ" gibi kelimelerle tamlama kurarak kullanılmaktadır. Âşığın gözyaşı nakdi gam çarşısında kabul görmez. Gönlü süsleyen kavuşma kumaşının değeri ancak can cevheriyle ödenir:

Bahâ-yı kâle-i vasl-ı dil-ârâ cevher-i cândur
*Nukûd-ı eşk i âşık **sûk**-ı gamda nâ-revâdur hep* *(Nesîb, G. 8-3)*

Muhabbet çarşısında satım için değer bulan hicrandır. Bu yüzden aşk metâı çok ucuza gider:

*Mezâd-ı **sûk**-ı muhabbetde çokdu hicrânı*
Metâ'-ı 'aşkı anınçün ucuz bahâda gezer *(Mekkî, G. 16-2)*

Klâsik Türk şâiri için önemli bir husus da söylediği sözün, sühânının ne kadar değerli, eşi benzeri olmayan ifadeler olduğudur. Bu anlatılırken de karşımıza "sûk" kelimesi çıkar. Onun sözleri bazen mana çarşısının kendisi olur, bazen buranın değeri onun sühanıyla artar. Bu yoldan yürüyenlerin pîri de odur. Mana çarşısının cevher satan bir satıcısıdır ve elindeki inci satan kalemi onun tercümanıdır:

Gönül gencîne-i pür-gevher-i feyz-i İlâhî'dir
*Dehânım **sûk**-ı manîdir zebânım sûd-bahşâdır* *(Haşmet, K. 10-46)*

Didiler birden eyâ pîr-i reh-i nazm-ı sühan
*Ey kühen-cevherî-i **sûk**-ı beyân u tahrîr* *(Nâbî, K. 8-4)*

Sûk kelimesinin çoğulu ise *esvâk*tırdur. *Sûk* kelimesiyle aynı anlam doğrultusunda şiirlere konu olmuştur. Burada tasavvufî anlam vardır. Umursamazca gezilen dükkânlar ve pazar aslında dünyadır. Burayı umursamayıp hiçbir maddî unsuruna değer vermezsek sıkıntılardan kurtuluruz:

*Lâübâlî geşt ider **esvâk** u bâzârı ‘ıyân*
Kurtulur zucretden ol kes göstere iflâsını *(Mehmet Sıdkî, G. 198-4)*

19. TİCÂRET-HÂNE, TİCÂRETGÂH

Ticâret kelimesi Arapça, “-hâne, -gâh, -geh” ekleri de Farsçadır. Bunların birleşmesi sonucu Arapça-Farsça birleşik isim oluşmuştur. Bu iki kelime de *ticâretin yapıldığı yer* anlamlarına gelir. Diğer mekân isimleri kadar çok sık kullanılmaz. Aşağıdaki ilk örnekte Nâbî kendisine yakışır bir üslupla muhatabını uyarmaktadır. Dünya denilen bu ticârethânede en akıllı ticâret dünyanın çekiciliği karşısında ona bağlanmamak ve bu alışverişten kaçınmaktır. İnsan göz göre göre zarar edeceği bir pazarlığa girmemelidir:

***Ticâret-hâne**-i dânâ firîb-i dehrün ey Nâbî*
Gerekdür ihtirâz itmek ziyânı denlü sûdından *(Nâbî, G.581-5)*

Bu tahmîste ise duanın takva yolunda ilerlemek isteyenin en büyük dayanağı olduğu, sadakat ile bu yolda yürünüldüğünde her duanın kabul olacağı anlatılır:

İdüp emvâl-i sa‘yin zîver-i ceyb-i husûl ol kim
Bula çün kesb ile bâzâr-ı takvaya vusûl ol kim
Dilâ sen de harîd it tâcir-i sûk-i duhûl ol kim
Elifi aç sıdk ile âmâde-i nakd-i kabul ol kim
*Geçer elbet **ticâretgâh**-ı kâlâ-yı du‘âdır bu* *(Esad, Tahmis 1-4)*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TİCÂRETLE İLGİLİ KAVRAMLAR, TERİMLER, MESLEKLER

1. ABÎR

Turunç gibi güzel kokulu otlar ve döğülmüş miskten oluşan bir ilaç olmakla birlikte güzel koku anlamı da vardır. Şiirlerde daha çok güzel koku alarak kullanılmaktadır.

Özellikle sevgilinin saçıyla ilişkilendirilmakte; anber, ûd, gâliye ve misk gibi diğer güzel kokularla birlikte sevgiliye ait güzellik unsurlarından biri olarak ele alınmaktadır. Bazen abîr, sevgilinin güzel kokulu saçı karşısında pazarda değeri azalan ticari bir metâ olur. Bazen de sevgilinin saçının kokusu olarak kullanılır:

*‘**Abîr** ü anber ü ûdun sınıkdı kadr ü bâzârı*
Mu'anber zülfini ta kim sabâ anber-feşân itdi *(Nesîmî, G.405-7)*

*Ger **‘abîr** ü ‘anber ü yâ müşg ‘ûd u gâliye*
Her ne kim saçundan eydürler-ise çîndür kamu *(Ahmedî, G.533-6)*

Zâtî, sevgiliyi gül olarak düşünür. Onun mest olmuş gözlerle kendisini süzmesi ve abîr kokulu saçını çözmesi adeta onu öldürmektedir. Ayrıca sevgilinin saçları abîrin ta kendisidir ve bu saçlarla misk saçan ceylana sahiptir:

Süzme ey gül nergis-i mestânun öldürdün beni
*Çözme bu zülf-i **‘abîr**-efşânun öldürdün beni* *(Zâtî, G. 1497-1)*

Lebin ey şûh-ı gülfâmım gül-i handâna mâlikdir
***‘Abîr**-i kâkülün âhû-yı müşg-efşâna mâlikdir* *(Nigârî, G. 212-1)*

2. ÂHENGER-DEMİRCİ-HADDÂD

Âhenger *demirci* demektir. Türk kültüründe demir ve demirciliğin her zaman büyük bir önemi olmuştur. Eski Türk destanlarında dahi bu meslek karşımıza çıkmaktadır. Göktürk devletine ait “Ergenekon” destanında Türklerin yaşadıkları yerden çıkmaları ve tekrar dünyaya yayılmaları için yol gösteren kişi bir demircidir. O, demir dağı eritmiş ve Türk topluluğuna yol bulmuş bilge bir tiptir. Bu meslekten Klâsik Türk şâirinin de bahsetmesi gayet doğaldır.

Beyitte şâir âşık olmayan gönlü sert bir demire benzetmektedir. Ancak âşık olan gönül ise demirci dükkânındaki şekil alan ve eriyen, tavında dövülebilen demire

döner. Nasıl ki ateş sert bir demiri yumuşatırsa aşk da gönlü inceltir. Dövülüp kıvamına getirilen demir daha kaliteli olur ve daha fazla müşteri bulur:

Bir âhen-i serd idi dil âşık degülken şimdi ol
***Dükkân-ı âhengerdeki** kânûn-ı sûzân kendidür (Yahya, G.64-2)*

Ravzî bu bentte "Mehemmed Şâh" adlı İdincikli bir demirci ustasından bahseder. Bu mesleği genel anlamıyla kullanır:

*Biri **âhenger** Mehemmed Şâh'dur ol yârı gör*
Âheni nerm eyler âteş ol ruhı gül-nârı gör
Ko 'inâdı 'ârif ol dükkâna gel yalvarıgör
Küfr-i zülfi olmış îmân ehlinün zünnârı gör
Hak budur bâğ-ı İrem'dür şehr-i İdincik ki var (Ravzî, Muhammes 3-17)

Nâbî de demirin su ile olan ilişkisine değinir. Demir kor ateşten çıkınca örste dövülür ve son şeklini alabilmesi içinde suya sokulur. Bir anda suya batırılan kızgın demir ateşler saçar. Bu hadise ne kadar kuralına uygun olursa demirin kalitesi o kadar fazla olur. Şâir bu olayı maharet ve hüner ile birlikte ele almıştır. Hüner pazarının demircisi olarak nitelendirilen hüner sahibi insanlardır. Âhen, yani demir ise bu insanların marifetleridir. Şâir olarak düşündüğümüzde ise bunlar etkili söylenmiş sözler olur. Karşı tarafa tesir etmesi için bu sözlerin kıvılcımlar saçması yani gönülden çıkıp insanları etkilemesi gerekir:

*Saymaz **âhenger**-i bâzâr-ı hüner cevherdâr*
Çıkmasa âbdan âteş saçarak âhenümüz (Nâbî, G. 289-4)

Bu iki beyitte ise atasözlerinden hareketle irsâl-i mesel yapılmış ve bir işin değerinin ancak onun ehli tarafından bilinebileceği vurgulanmıştır. Bunu anlatırken demirci de kullanılmıştır:

Sôfî tanımaz sâfı ashâb-ı safâdan sor
*Çün âheni **âhenger** altunu tanur sarrâf (Nigârî, G. 378-6)*

Ne gam bilmezse ebnâ-yı zamân kadrini Meşhûrî
*Meseldendir ki cevher kıymetin **âhengerân** bilmez (Meşhûrî, Müfred 21)*

Haddâd da demirci anlamına gelir. Kelime özellikle kasîdelerde kullanılır. Nedîm, övdüğü kişinin cömertliğini mübalağalı bir şekilde anlatırken hâddad küresinden bahseder. Onun cömertlik bulutunda öyle bir zenginlik var ki buradan gelen ufak bir sızıntı, parça bile haddâd küresini gül hâline çevirip gülbahçesine getirir:

Ebr-i cûdunda var ol feyz ki reşhinden onun
*Gül olup kûre-i **haddâd** gülistâna gelir* *(Nedîm, K.15-17)*

Burada ise şâir, eceli haddâda benzetmiş ve değişik bir anlamda kelimeyi kullanmıştır. Ecel haddâdı yokluk örsüne başını koyup ansızın ona çekiçle vurur. Ölümün aniliği ve zamanının bilinmemezliği güzel benzetme unsurları ve demircilikle ilgili kelimelerin tenâsüplü kullanımıyla anlatılmıştır:

***Haddâd**-ı ecel başunı sindân-ı fenâya*
Koyup urusar nâ-geh ana mıtraka kıkı *(Ravzî, K. 12-10)*

Demirci, dükkânında demiri dövüp ona şekil veren onu işleyen ve satan kişidir. Ravzî'ye ait bu muhammes bendinde İdincik şehrindeki Demirci Mustafa adında, gönül alan güzel olarak nitelendirilen bir esnaftan bahsedilir:

*Dil-berün biri **demürci** Mustafâ bir mâh-ruh*
Ây olur bir kerre göstermez bana ol şâh ruh
'Arz ider ağyâra ammâ gün gibi hergâh ruh
Tan degül vird-i zebânum olsa her dem âh ruh
Hak budur bâğ-ı İrem'dür şehr-i İdincik ki var *(Ravzî, Muhammes 3-18)*

Tırsî bu meslek erbâbının kullandığı bir âletten, demirci makasından bahseder:

*Mıkrâz-ı **demürci** ufacık kesdi efendi*
Gösterdür irisiyle ufağı sana elbet *(Tırsî, G. 27-5)*

3. AHZ Ü İ'TÂ (AHZ U 'ATÂ, ATÂ VÜ AHZ)

Alışveriş anlamına gelen bir kelimedir. Bu kelime grubu ticâret kelimesiyle aynı anlam doğrultusundadır. Aynı zamanda "ahz u 'atâ" ve "'atâ vü ahz" şeklinde de kullanılır.

Beyitte iffet satıcısı olarak nitelendirilen sevgili ile ortaklığa kalkışan âşıktan bahsedilir. Onunla ortak olabilecek kişinin yeterli sermâyesi olması gerekir. Şirket, sermâye ve irtikâb (rüşvet) kelimelerini de kullanarak şâir bu durumu ifade eder:

Sûdâ-gerân-ı 'iffet ile şirket itme kim
*Ser-mâyesizce **ahz u 'itâ** irtikâbdır* *(Fatin, G. 55-2)*

Âşık, felek bezirgânıyla alışverişte dir. Ancak bezirgân hilekârdır ve âşık bunu bilir. Boşuna metâını övme, benim sana verecek bir pulum bile yok. Seninle bu alışverişi yapmam. Şükür ki talihim benim pazarımı aydınlattı. Hem benim satıcım aşkımdır ve binlerce gam müşterim de vardır:

Bir pula almam libâsıı fahrı ‘arz itse bana
Denk denk hicrân yükin tutdı gönül bâd-ı hevâ
Saklasın şâl u kumâşın bir yana virmem bahâ
*Ben bazargân-ı felekle eylemem **ahz u ‘atâ***
Şükr kim bâzârımı germ itdi bahtım ahteri
‘Aşk dellâlımdır etrâfımda bin gam müşterî *(Şeref Hanım, Tesdis 8-3)*

Ticâret iki taraflıdır ve tarafların her ikisinin de kazancı esastır. Bu manada herkes kazançlıdır. Bazen insanlar daha fazla kazanmak için hakkı olmayan yollara başvurur. Bu kânûnen yasak, dînen hoş karşılanmayan hatta haram olan bir iştir. Şâir de bu dünyada daha çok kazanmak için kimseyi aldatamayacağını söylüyor. Peygamberimiz de bir hadîsinde şöyle buyurmuştur: “*Bizi aldatan bizden değildir.”* (Müslim, Îmân 164, Fiten 16) Ayrıca Kur’ân-ı Kerim’de de *“Ölçü ve tartıda hile yapanların vay hâline! Onlar, insanlardan (bir şey) ölçüp aldıkları zaman tam ölçerler. Fakat kendileri onlara bir şey ölçüp yahut tartıp verdikleri zaman eksik ölçüp tartarlar. Onlar, büyük bir gün; insanların âlemlerin Rabbinin huzurunda duracakları gün için diriltileceklerini sanmıyorlar mı?”* (Mutaffıfîn 83/1-5) (DİB, 2007: s. 587) buyurulmaktadır. İslâm dininin ticârette aldatmaya bakışı bellidir.

Bunu düşünen şâir aslında ticâretin hem toplumsal ve hukuksal hem de etik, ahlâkî ve dînî boyutuna dikkat çekmiş oluyor:

***‘Atâ vü ahz** iden ma‘nâda birdür anlaruz anı*
Ma‘âş içün fenâda kimseye hîç mekr ü âl itmem *(Mehmet Sıdkî, G. 153-6)*

Bu beyitte ise Hak âşıklarından bahseder. İslâm inancına göre bu zaman dilimi çok değerlidir. Allah’ın günlük rızıkları bu vakitte dağıttığına, yapılan duaları ve ibadetleri daha makbul saydığına inanılır. Aşk pazarında olanın ticâreti gaflet uykusunun akşamında değil sabahın seher vaktinde olur. Bu vakit tan ağarmaya başladıktan güneşin doğmasına az bir süre kalmasına kadar devam eden zamandır.

Mes-i hâb-ı gaflet olmaz mahrem-i bâzâr-ı ışk
*Ehl-i ışkun **ahz ü i'tâsı** dem-i eshâr olur* *(Nesîb, Müfred 16)*

4. AKÇE (AKÇA)

Osmanlı devletinin temel para birimi olan akçe gümüşten imâl edilmiştir. Rengi itibariyle akçe adını almış ve şiirlerde yine renk bakımından âşığın sevgili uğruna döktüğü gözyaşına sıklıkla benzetilmiştir.

Zâtî’ye ait bu beyitte günümüzde de kullanılan bir atasözüne telmihte bulunulmuş ve âşığın ay yüzlü sevgili için gözünden döktüğü kanlı yaşlar nakde, ak

akçeye benzetilmiştir. Nakitten maksat akçe ve kara günden kasıt ise ayrılığın olduğu hicran günüdür:

Döküb saçmaga hecründe dem-i nakd eşküm ey meh-rû
***Ag akçe kara gün için** dimişlerdür meseldür bu (Zâtî, G. 1228-1)*

Sevgilinin yüzü Ka'be, kan dolu yaralar kızıl dinar ve gözyaşı ise akçe olmuştur. Süheylî'ye ait bu beyitte de akçe gözyaşını banzetilmiştir. Tabi bu benzerlikte bu para biriminin ak renginin gözyaşının rengiyle olan benzerliği de söz konusudur:

*Dâg-ı hûnînüm kızıl dînâr ü eşküm **akçedür***
Bana yüz sürmek cemâlün Ka'besine oldı farz (Süheylî, G. 146-3)

Şâir burada ise sevgili uğruna sararmış yanağın ve gözyaşı külçesinin bazen bir işe yaramayacağını, para etmeyeceğini; onun gönlünü almak için gerçek altın ve gümüşün de gerekli olduğu gerçeğini dile getirirken akçe etmek deyimini kullanır:

*Ruh-ı zerd **akçe** itmez nukre-i eşk ile iş bitmez*
Cevânun kalbini almak dilersen sîm ü zer göster (Yahya, G.96-3)

Kendini rind olarak gören Klâsik Türk şâiri içi içki meclisinin, kadehin ve şaranında çok önemi vardır. Şâirler, olan akçelerinin bu uğurda harcanması gerektiğini söylerler:

*Rinddür **akçesini** cümle virür bir kadehe*
Kîsesin kılmış iken pür-dür ü gevher nergis (Bursalı Rahmî, K.9-8)

Gözyaşın dil o la'l-i nâba virür
*Rind olan **akçesin** şarâba virür (Revânî, G. 99-1)*

Şiirlerde akçe dizmek deyimi de kullanılır. *"Küçük çocukların ön saçlarına nazar boncuğu ile altın veya gümüş para bağlamak yahut sünnet çocuklarının, hâfıza çıkacak gencin takyesi kenarına altın dizisi dikmek âdettir. Kadınların feslerine, saçlarına da altın dizmek âdeti hâlâ Anadolu'da vardır. Mühim bir servet sayılacak fesler vaktiyle çoktu."* (Onay, 1996; 95). Beyiite de Yunus Emre gönlü başındaki takkesini günde iki kez çözüp ağzına emzik verilen bir çocuk olarak düşünür ve nefsin eline düştüğünü, bir çocuğu annesinin beslediği gibi gönlünü de nefsinin beslediğini söyler:

*Günde iki kez çözerler başına **akça dizerler***
Agzuma emcek virdiler nefs kabzına düşdi gönül (Yunus Emre, G. 152-5)

Bu para birimi alışverişin vazgeçilmezidir. Burada ucuz bir şekilde satın alınan arpa tanesinden ve bu alışverişte elde edilen kârın mutluluğundan bahsedilir:

*Dânesin **akçeye** alan ögünür*
K'eline girdi râgeyân arpa *(Necâtî Bey, K. 24-11)*

5. ALICI

Ticâretin satıcıyla beraber en önemli unsurlarından biri olan kişinin Türkçe karşılığıdır. Müşteri anlamına gelir.

Klâsik Türk şiirinde âşık ile sevgili arasında bir ticâret ilişkisi söz konusudur. Burada sevgili âşığı bir iki kadehle kendine bağlar. O bir sâkî olarak düşünülmüş, âşığa şarap satıp karşılığında onun aklını almıştır:

Eyledi bir iki peymâneyle ser-gerdan bizi
*Âh o sahbâ satıcı akl **alıcı** kâfir kızı* *(Nedîm, G. 158-1)*

Kelime sevgiliyle ilgili kullanımlarında genelde "can almak" deyimi şeklinde karşımıza çıkar. Bu deyim öldürmek, helâk etmek anlamındadır. Gül olarak nitelendirilen sevgili taze misk gibi kokar. Aynı zamanda boyu servi gibidir ve nazı âşığın canını alır:

Ey gül ne aceb silsile-i müşg-i terin var
*V'ey serv ne hoş cân **alıcı** işvelerin var* *(Fuzûlî, G. 76-1)*

Bazen cânân ne kadar değerli olduğunun, âşığın gönlünü aldığının farkında bile değildir. Âşığı umursamaz:

Melâhat kânı kim bilmez ne sultân oldıgın cânâ
*Gönüller **alıcı** cân içre cânân oldıgın cânâ* *(Mehmet Sıdkî, G. 10-1)*

Sevgili vefâsızdır. Bu vefâsız kim diye soranlara "Gönlümün sıkıntısını alandır." demek en güzel cevap olur:

Kimdür şu bî-vefâ diyene hoş-cevâb olur
*Cânlar harâretin **alıcı** dil-küşâ-yı cevr* *(Ravzî, K. 7-34)*

Zor günler için saklanan parayla sevgilinin yanağındaki misk kokulu benden daha güzel alınacak bir şey olmaz:

Disem ak akçemüz kara gün içün
*Yüzde ol hatt-ı müşkbâr **alınur*** *(Bâlî, G. 27-4)*

Bazen şâir bu deyimle can alıcı melek olan Azrâil'i kasdeder:

*Gele sana cân **alıcı** dahı cân alur kılıcı*
*'Aklını başdan **alıcı** bir dem amân virmez ola* *(Yunus Emre, G. 6-3)*

6. ALIM-SATIM

Türkçe kelimelerden oluşan bir ikilemedir. Alışveriş anlamına gelir.

Bu kelime grubunun kullanımını daha iyi görmek açısından şâir Tırsî'nin kendine has üslûbuyla, eleştirel mâhiyette kaleme aldığı ve sevgiliyle birlikte bazı meslek isimlerinin de geçtiği "alur satar" redifli gazel faydalı olacaktır:

Sükkân-ı sünbeki hele sünger ***alur satar***
Nalbur gürûhı âheni ekser ***alur satar***

Buldukda müşterîsini hîç eylemez dirîg
Sîm ü zeri görince o dil-ber ***alur satar***

Kendüye san'at eyledi çingane karısı
Lonca yerinde kancık eşekler ***alur satar***

Koltukçı kısmı pâre diyü pârelenmede
Bir şey bulınca dördi berâber ***alur satar***

Tatlı görinmek isteyen ahbâba Tırsîyâ
Gâhîce Eğriboz işi köfter ***alur satar*** *(Tırsî, G. 55-1)*

Şiire baktığımızda nalburun demir, çingenelerin eşşek, bazı dostların da köfter denilen bir çeşit pestil aldıklarından bahsedilir. Hatta sevgili bile altın ve gümüşü görünce dayanamaz ve müşterisini bulunca ürün satan bir satıcı olur.

Bu kelimenin kullanımında da Klâsik Türk şâirinde sevgili önceliklidir. Sevgili âşığın canı karşılığında bûsesini veya nazını satar:

Nakd-i cân ***alub satarsın*** *dôstum sen bûseni*
Şekker-i lâ'l-i lebünden bana halvâluk gerek *(Zâtî, G. 686-5)*

Nakd-i cân ile dil oldı müşteri
Alınup satıldı *hem kâlâ-yı nâz* *(Nehcî, G. 141-6)*

Şâir bazen yazdıklarının değerinin bilinmemesinden şikâyet eder:

Kimseye kalb akçe denlü geçmiyor
Bir pula bin beyti ***alup satmıyor*** *(Şeref Hanım, K. 2-17)*

7. ALIŞ, ALIM VEYA ALMAK

Alıcı konumunda olan müşterinin yaptığı iş ve etkinliktir. Alışveriş faaliyetinin bir tarafını ifade eder.

Şâir, Hz. Yûsuf'un değerini anlatırken onun satın alınmasını tavsiye eder ve tâcir onu satın alırsa hazinesinin en değerli metâı olacağını söyler:

Gel iy tâcir ol Yûsufı satın ***al***
Ki kânında kıymetsiz olur güher *(Nesîmî, G. 151-6)*

Yunus Emre ilâhi aşkı anlatırken kullanır. Bu can Allah uğruna satılıktır. Ancak bu gerçeği insanlar göremediği için aşk pazarında bu cana alıcı çıkmaz:

'Işk bâzârıdur bu cânlar satılur
Sataram cânumı hîç kimse ***almaz*** *(Yunus Emre, G. 113-5)*

Aşağıda, şâir Bâlî'ye ait olan "alınur" redifli şiirde kelimenin "gönül almak, fetih yapmak, avlanmak, satın almak" gibi değişik anlamlarda kullanıldığını görüyoruz:

Hüsn-i ruhsâr-ile diyâr alınur
İki şÂHİdle bir hisâr ***alınur***

Alıcı şâh-bâz çeşmi görüp
Dil-i cuşşâk-ı bî-karâr ***alınur***

Kapdılar şâh-ı hüsni kûyında
Gâfilen şehr ü şehriyâr ***alınur***

Disem ak akçemüz kara gün içün
Yüzde ol hatt-ı müşkbâr ***alınur***

Bâlî bir çeşmi şâh-bâzı sever
Yavrı şâhinle çok şikâr ***alınur*** *(Bâlî, G. 27)*

8. ALIŞVERİŞ

Ticâret anlamına geldiği gibi ticâret hayatındaki alım-satım işinin bir diğer adıdır.

Beyitte kelime gerçek anlamında kullanılmıştır. Şâir bu pazar içerisinde elde edilen kârın doğru ve düzgün olmasını söyler. Kastettiği aslında dünya pazarıdır.

Bu bâzâr içre sag it kârın anda dost uyış yokdur
O cânibde dükân ü çâr-sû ***alış viriş*** *yokdur* *(Mehmed Sıdkî, G. 59-1)*

Burada da kelime gerçek anlamıyla kullanılır ve ham sofuya ağır bir serzenişte bulunulur. Sözlükte tasavvuf ehli, mutasavvıf, sofu manaları verilen sözcük bu manaları ile tasavvuf büyükleri, mutasavvıflar için zikredilen bir sıfattır. Sözcük Klâsik Türk şiirinde bu manasıyla pek kullanılmaz. *"Akıl temsilcisi bir tip olarak nitelenen sûfî (kaba sofu), Klâsik Türk şiirinde âşığın karşısında bir duruş*

sergiler. Sözde dindar geçinip bulduğu her fırsatta âşığı yeren sûfî, Klâsik Türk şâiri gözünde zâhid ile aynı düzlemde bulunan bir kişilik izlenimi verir" (Zavotçu, 2013: 665):

***Alış viriş** idene ta'n idersin*
Be hey sûfî sen oğlan olmadun mı *(Tırsî, G. 199-4)*

Şiirlerde âşığın sevgili ile münâsebetini anlatmak için şâirler bu tâbiri kullanmıştır. Sevgili az şey ile bu alışverişe girmez. Ona can ve gözyaşı nakdini vererek ancak kavuşulabilir. Bâzen de âşık gönlinü bir bûseye verir ki bundan daha güzel bir alışveriş olmaz:

Nakd-i cân ile harîdâruz metâ'-ı vuslata
*Eylerüz ol hâce-i hüsn ile biz **alış viriş*** *(Azmizâde Hâletî, G. 353-6)*

Nakd-ı sirişki sarf iledir bağl-ı kâm-ı dil
*Dolâbveş felek ki **alışlı verişlidir*** *(Erzurumlu Zihnî, G. 64-3)*

Vir bûse al gönlüm yetiş
*Olsun bu hoş **alış veriş***
Benden rica senden geliş
Kıyma bana yansın tenim
(Rûhum senindir sen benim) *(Ayşe Teymûrî, Muhammes Şarkı 7-9)*

9. ALTIN (ALTUN-ZER-ZEHEB)

Değerli madenlerden bahsedilince belki de dünyadaki birçok insanın aklına gelebilecek ilk maden altındır. Arapçası zeheb, Farsçası zerdir.

Dünyada az miktarda bulunduğu için oldukça değerlidir. Ticâret hayatında oldukça büyük bir öneme sahip olan bu değerli maden süs eşyası veya külçe halinde kullanılmış, alışverişi yapılmış ve alışverişlerde para olarak kullanılmıştır. Külçe halinde de olsa süs eşyası da yapılsa kolaylıkla eritilip piyasaya sürülebildiği için her zaman geçerliliğini kotumuştur.

Şiirlerde altın, para üretiminde kullanılan bir ödeme aracı olarak ele alınmaktadır. Sevgili hamama gitmiş ve oraya ücret verecektir. Şâir ise servi boylu ve gümüş tenli sevgiliye seslenir ve ücret olarak boşuna ücret sarfetmemesini, kendisinin canını bu uğurda seve seve feda edeceğini söyler:

Müzd-i hammâm Fuzûlî veririm can nakdin
*Kılmasın sarf-ı **zer** ol serv-kad ü sîm-endâm (Fuzûlî, G.182-10)*

Samimiyetle yapılan ibadetler beyitte altınla kıyaslanır. Salih amelin ilâhî güzelliklerin kaynağı olduğu ve ölünce öbür tarafa altın gibi maddî şeyler değil yapılan bu amellerin götürüleceği vurgulanır.

Cevher-i feyz-i ilâhî amel-i hâlisdir
*Yoksa ey hâce siyeh hâkine **zer** vermezler* *(Nâilî, G.126-3)*

Âşığın gönül gerçeğiyle dünyanın madde gerçeklerinden biri kıyaslanmıştır. Hırs ehline nasıl ki altın toplamak lezzetli gelirse âşığın da yanan gönlüne taze taze dert yaraları tatlı gelir:

Tâze tâze dâğ-i derdindir dil-i sûzânıma
*Fi'l-mesel hırs ehline cem'iyyet-i **zer** tek lezîz* *(Fuzûlî, G. 65-6)*

Bu beyitlerde de güneşin pençesindeki ay sâkînin elindeki altın kadehe benzetilmiştir. Ayrıca bezm meclisinin sultanı sevgilidir. Altın bir şamdana konan mum, sevgiliye onu çekemediği için kızmaktadır:

Göster feleğe pençe-i hurşidde mâhı
*Sâki yine dest'indeki câm-ı **zeri** doldur* *(Nâilî, G.67-3)*

***Altın** üsküfle varıp her meclise ağalanır*
Gör ne yüzden öykenirmiş şem'-i bezm-ârâ sana *(Necâtî Bey, G. 12-4)*

Şâirler, aşkları yüzünden kendinden geçip sararıp solmalarını altın ile ifade ederler ve altın gibi saramış yüzü çok kullanırlar. Aşk uğruna âşığın gözünden kanlı yaş akar, yüzü ise altın gibi sararır. Bu durumu kim görse âşığa yakıştırır:

Yaşumı yüzümde her ki göre dir
*Bir arada yaraşur la'l ü **zeheb*** *(Ahmedî, G. 52-6)*

Aşk aynı zmanda âşığın kalbini saflaştırıp temizler ve yüzünü de altın gibi sarartır:

Cevher degül midür dir isem ana kîmyâ
*Bu kalbi hâlis-ü-**zeheb** itdi likâmı 'ışk* *(Zâtî, G. 643-4)*

Zahit burada da eleştiriden nasibini alır. Toplum içinde altından hazetmezmiş gibi görünür ama tenhada koynuna atmaktan da geri kalmaz:

Hemân tenhâda kor buldukça zâhid koynuna yohsa
*Elinde tutmaga meclisde etmez sîm ü **zerden** haz*
(Sümbülzâde Vehbî, G. 140-4)

Burada da kişilik bakımından güvenilmeyen, sütü bozuk diye tabir edilen kişiler sikkesiz dirhem gibidir. Bunlar ayarı noksan, ölçüsü eksik altın para gibidir:

*Birisi bir **zeheb**-i kem-'ayâr-ı nâkıs-vezn*
Birisi dirhem-i bî-sikke-i fürû-mâye *(Nevizâde Atâyî, K.12-31)*

Bu beyitte üç ismi birden görmekteyiz. Sadece bu değil şâir, ucuz, tok ve susuz kelimelerininkini de vererek beyiti tamamlamıştır:

***Zer zeheb altundurur** dahı ucuz erzân rahîs*
Sîr ü şeb'ân tok susuzdur teşne hem 'atşân galîl *(Manzûme-i Keskin 175)*

Zer-i Mahbûb ise *"bir çeşit altın sikkedir. 1697 yılında kesilen tuğralı İstanbul altınının Mısırlılarca verilen adıdır. Sonra verilen paralara da bu ad verilmiştir."* (Onay, 1996: s. 101). Lebîb bu bentte övdüğü kişinin tok gözlülüğünü ve dünya servetine önem vermediğini anlatırken saydığı değerli nesneler arasında zer-i mahbubu da sayar:

Çeşmine gelmez gınâ-yı tab'dan dürr ü güher
*Adını anmaz demez aslâ **zer-i mahbûba** zer*
Nâ'il olsa neşr ederdi yaldızı yıldız kadar
Dâ'im eyler ehl-i 'irfâna telattufla nazar
Ehl-i cehli eylemez takrîb anın mehcûrudur *(Lebîb, Muhammes 7-2)*

Şâirler bazen de "işi altın olmak" deyimini isteğin gerçekleşip bir emele ulaşıldığı zaman kullanırlar:

***İşi kızıl altın oldu** tâ kim*
Bâdeyle Necâtî oldu mu'tâd *(Necâtî Bey, G. 51-7)*

*Her yanadan ayagına **altun** akup gelür*
Eşcâr-ı bâğ meded umar cûybârdan *(Bâkî, G. 371-3)*

Klâsik Türk şiirinde özellikle insanların kişilikleri anlatılırken bu kelimeden faydalanılır. Mert diye tâbir edilen iyi dürüst insanlar ayarı tam, namert denilen ve güvenilir olmayan kişiler ise eksik ayar olarak şiirlerde dile getirilir:

Belâya merd olanlar sabr eder nâmerd olan döymez
*Tamâm olsa ayârı etmez **altuna** ziyân âteş* *(Hayâlî, G. 228-3)*

10. ALTIN VARAK

Altın varak, süsleme sanatlarında kullanılan ve dövülerek inceltilip çşitli süslemeler yapılan altın levhalardır. *"Altın varak çeşitli süsleme sanatlarında kullanılan bir madde olmakla birlikte, eskiden kadınların kullandıkları yedi süs malzemesinden (her-heft) biri olarak da bilinir."* (Çetinkaya, 2010: s. 76)

Fuzûlî bu kasîde beytinde, övdüğü kişinin güzel yaradılışıyla son bahar mevsimini terbiye eylese bu mevsimde ağaçlardan dökülen yaprakların birer altın varak gibi olacağını söyler:

Hazan faslını ger tab'-i lâtifin terbiyet kılsa
*Döker **altın varaklar** adını berg-i hazân eyler* *(Fuzûlî, K.36-23)*

Şâir II. Beyazıt'ın oğlu Şehzâde Mahmut için yazdığı bu kaside beytinde sultanın talih ve bahtının açıklığından bahsederken bu malzemeyi kullanır:

*Fındıklara sitâreler **altın varak** sarıp*
Ta'lim-hânesine anun attılar nişân *(Necâtî Bey, K. 21-28)*

11. ANBÂR (ENBÂR)

Özellikle tahılların, bazen de çeşitli yiyecek ve eşyaların saklandığı yerdir. Kelimenin bir de ticârî anlamı vardır ki *"eşya taşıma işleri yapan kurum veya ortaklık"* (TDK, 2005: s. 88) demektir. Ancak iki örnek beyitte mecaz yoluyla, verdiğimiz ilk iki anlamıyla kullanılmıştır.

Bu beyitte mutluluk bir ambara benzetilir. Onun başakları her yeri doldurmuştur. Zâtî ise ömrü bir ambara benzetir. Nasıl ki bir buğday ambarına fareler dadandığında onu yedikçe içindeki ürünü tüketirlerse insan dünya malı için gece, gündüz çalışır ve bu durum onu kederlendirip sıkıntıya sokar. Şâir beyitte bu işlerin gereksizliğini dile getirir:

*Çü **enbâ**r-ı sa'âdet hûşesinden*
Pür olmışdur ser-â-ser beytü'l-ihvân *(Karamanlı Aynî, K. 21-36)*

Dâne içün gussa yirsin sen dahi leyl-ü-nehâr
*'Ömrün **anbârın** düketdiler iki mûş oldılar* *(Zâtî, G. 351-4)*

12. 'ANBER

Hind okyanusunda bulunan bir balığın karnından dışarı attığı siyah renkli ve güzel kokulu bir ur olan anber, Klâsik Türk şâirleri tarafından şiirlerde sevgilinin saçıyla ilişkilendirilip kullanılmaktadır. Bazen sevgilinin saçı kokusu itibariyle anbere benzer bazen de sevgilinin beni ve ayağının toprağı anber olur.

Burada kokunun Hint'ten getirilmesi ele alınmıştır. Sevgilinin yanağı ve beninde vefâ kokusu arayan âşığın gönlü bu kokuya tâlip olur. Sanki bunu Hint'ten gidip getiren bir tâcir gibidir:

Hatt u hâlinde vefâ bûyına dil tâlib olur
Gûyiyâ memleket-i Hind'e varur ***'anber*** *arar* *(Mânî, G. 28-4)*

Beyitte sevgilinin yüzündeki ben anber olarak ele alınır. Anber olan bu ben, âşıkta hep yaralara sebep verir. Kasîde beytinde ise anber sevgilinin güzellik bahçesindeki unsurlara hayran olmuş bir koku olarak ele alınır:

Figân kim dâg dâgum hâl-i rûy-i ***'anberînünden***
Ne hindûdur ki yanmaz tâb-ı rûy-ı âteşînünden *(Nedîm-i Kadim, Matla 2)*

Riyâz-ı hüsn ü bûy u zülf ü hatt u hâline meftûn
Semen gül 'ıtr u şeb bû nâfe 'ûd u müşg ter ***'anber*** *(Antepli Aynî, K. 7-5)*

Aşağıdaki ilk beyitte âşık sevgilinin güzel kokusunu gece koklamış ve saçını anbere benzetmiştir.

Haylice hôş-bûsun istişmâm itdim dün gice
Zülfini benzetdim 'ûd u ***'anbere*** *meşreb bu yâ* *(Fatin, G. 6-3)*

Ayşe teymûrî ise sevgilinin kokusunu anbere benzetir. Gül bahçesinde bu gece asıl maksat sevgilinin servi boyudur. Ayrıca anberden kasıt ise onun güzel kokusunu koklamaktır:

Seyr-i gülistândan bu şeb ol serv boyundur garaz
'Anberle *şebûdan murâd hep şemm-i bûyundur garaz(Ayşe Teymûrî, G. 20-1)*

13. 'ARSA

Temel anlamı üzerine bina inşa adilecek yer demektir. Beyitte dünya veya alışveriş yapılan bir yer olarak düşünülür. Hakk âşığı olan dünyanın maddesinden nasibi olduğunu düşünmez. Şiir ve hikmetli sözler söyleyerek coşar:

Yok durur dâd u sitedden behremiz bu ***'arsada***
Şi'r ü hikmet söylemekle böyle pür-cûş olmuşuz

(Mehmet Sıdkî, Tercî'-i Bend 2-3)

Ancak şiirlerde bu genel anlamının yanında çeşitli manevî durumları, duyguları ve lirik söyleyişleri ifade etmek için kullanılmıştır.

Bu bağlamda aşk âşığın kendi başını sevgili uğruna ortaya koyduğu, sevgilinin kıvrım saçlarının ise çevgan olduğu bir yerdir. Burada âşık perişan hallere düşer. Tabiki bu arsa güzellik mülkündedir ve buraya mâşuk gibi gönül alan bir güzel, âşık gibi de yiğit gelmemiştir:

'Arsa*-ı 'ışkda top eyledi başın Emrî*
Sen de ey zülf-i hamîde elüne çevgân al *(Emrî, G. 305-5)*

*Belâdan gam yimezdi **‘arsa**-i ‘ışkunda hâk olsa*
Disen Rahmî gibi bir ‘âşık-ı şûrîde-hâlüm var *(Bursalı Rahmî, G. 57-6)*

Mülk-i hüsne sana benzer hûb dil-ber gelmedi
***‘Arsa**-i ‘ışka benüm gibi dil-âver gelmedi* *(Ravzî, G. 608-1)*

Burası bazen de İlâhî aşkın yaşandığı bir yer olur. Buradaki sıkıntılara katlanmak ise mert insanın işidir. Dünyalık hazlar ve istekler peşinde koşmak kişinin nefsine uymasından ibârettir ki bu da nâmertlerin kârıdır:

***‘Arsa**-i ‘aşka girüp cevre sabır merd işidür*
Taleb-i hazz nefis-i kâzib ü nâ-merd işidür *(Mehmet Sıdkî, G. 60-1)*

Kelime sadece bununla sınırlı kullanılmaz. Dünya veya mahşer de bazen böyle bir mekân olarak ele alınır. Bu dünyada kişi hem bileği hem de yüreğiyle kendini gösterir. Mahşer arsasında ise kişinin nasibine göre cennet ve cehennem vardır:

*Tîg ile **‘arsa**-i‘âlemde dilîr*
Şevk ile çerh-i belâgatda münîr *(Hasan Ziyâ’î, M. 209)*

*Dürile **‘arsa**-ı mahşerde kamu*
Açıla dergeh-i uçmag u tâmu *(Sebâyî, M. 199)*

14. ‘ARZ

Kelimenin temel anlamı sunmak, önüne koymak, huzura getirmek demektir. Ticârî anlamda ise arz, mal veya hizmetlerin belirli bir piyasada, belirli bir zamanda ve belirli bir fiyattan satışa sunulmasıdır. Pazarlarda, marketlerde, mağazalarda, istediğimiz ürünleri satın almaya hazır buluruz. Pazarlardaki ürün miktarı arzı ifade eder.

Kelime beyitte ticâret terimleri ile kullanılır. Hz. Yusuf’un pazarda satılmasına telmih yapılmıştır. Bahar bir satıcı, tâcir; çemen ise Mısır ülkesidir. Bu mülke satıcının sunduğu Yusuf ise güldür, piyasaya arz edilen odur:

Bahâr tâciri Mısr-i çemen ganîlerine
*Bıraktı Yûsuf-i gül **arz** eyleyip gavgâ* *(Fuzûlî, K.1-13)*

İncelediğimiz dîvanlarda daha çok “arz” kelimesiyle kurulmuş tamlamalar, “arz etmek” deyimi ve “arz-ı hâl” tamlaması şeklinde kullanıldığını görmekteyiz.

Zaten arz-ı hâl kelime anlamı olarak dilekçe demektir. “*Kaynaklarda rikâ', ruk'a, mahzar, kâğıt ve son dönemlerde bazan arîza şeklinde de geçen arzuhal (arz-ı*

hâl), özellikle Osmanlılar'da en tabii bir hak olarak yaygın şekilde kullanılmıştır. Tarihî kaynak ve belgelerden, Türk-İslâm devletlerinde şikâyet veya istek sahibi kişilerin tek tek veya topluca, yazılı veya sözlü olarak arzuhal sundukları bilinmektedir." (İpşirli, 1991: s. 447).

Klâsik Türk edebiyatında şiirlerde âşık, sevgiliye duyduğu aşktan başına gelen sıkıntı ve derdini şikâyet etmek için arz-ı hâl yazar. Tabi bu yazı yine sevgilinin kendisine yazılır.

İlk iki beyitte sevgiliye sunulan arz-ı hâlin yazılı bir kâğıt olduğunu görürüz. Bu beyitte Gâlip hayıflanmaktadır. Eyvah Gâlip! Sultana yazdığın o arz-ı hâl hiç fayda etmezse… Nasıl ki yarık duvarın içine atılan her şeyi duvar lokma çeker gibi çekip o yarık hiç kapanmassa, benim rik'a ile yazdığım o çizgiler de faydasız olabilir ki bu emeğe yazık olur. Beyitte sevgilinin âşığa yüz vermemesi vardır:

Arz-ı hâl *ol şehe kâr etmeye Gâlib efsûs*
Rik'alar tu'me-keş-i rahne-i dîvâr ola hayf *(Şeyh Gâlib, G. 163-9)*

Bu beyitte ise Tırsî'nin derdi hep başkadır. Beyitte geçen âbâdî kâğıt Hindista'nın Devletâbâd kentinde üretildiğii için bu ismi alan kalın bir kâğıt cinsidir. Şâir yâre arz-ı hâl etmek için kâğıt yazıldığını ancak sevgilinin her kâğıdı beğenmeyip tercihinin âbâdî türü kâğıttan yana olduğunu söyler:

Arz-ı hâl *eylemeğe yâre yazarlar kâgaz*
Meğer âbâdî ola olmaz ana her kâgaz *(Tırsî, G. 40-1)*

Bu beyitte ise Ravzî, İdincik şehrinin Mehemmed adlı bir delikanlısından bahsederken bu kişiyi över ve ona âşıklarının çok arz-ı hâl yazdığından bahseder:

Birinün nâmı Mehemmed kendü bir 'ayyârdur
'Âşıkına rahmı yok bir bî-vefâ dildârdur
'Arz-ı hâl *eyler ana bilsem 'aceb kim vardur*
'Âlemi bir şîveye satmış geçer mekkârdur
Hak budur bâğ-ı İrem'dür şehr-i İdincik ki var *(Ravzî, Muhammes 3-26)*

Şâir övdüğü kişiye acziyetini ifade ederken, perişanlık ve yokluk arz-ı hâlini bu tarzda kasîde şeklinde uzun uzun anlatıp takdim etmeye cür'et ettiğini söyler:

Kasîde sûretinde cür'et etdim bast u takdîme
Bu gûne ***'arz-ı hâl****-i nâbe-sâmân u perîşânı (Sümbülzâde Vehbî, K.27-5)*

Yine sevgiye aşkını sunma söz konusudur. Bu sefer sunuşunu onun ayak bastığı zaman şerefle dolan toprağına yapmak ister:

Şeref-i makdemin hayâl edeyim
*Hâk-i pâye bir **'arz-ı hâl** edeyim*
Ben de 'İzzet gibi su'âl edeyim
Nereye sevdigim ugurlar ola *(Lebîb, Murabba 4-5)*

Arz kelimesi, "arz-ı hâl" tamlamasından başka "arz etmek" deyimi şeklinde de kullanılmıştır. Arz etmek yüksek makamda olan birisinden sıkıntıların giserilmesi veya isteklerin dile getirilmesi maksadıyla olur.

Klâsik Türk edebiyatında âşık için bu makam sevgilidir. Beyitte kişileştirilen göz içinde bullunduğu sıkıntılı durumu arz etmektedir. Âşığın aşk derdiyle düştüğü sıkıntılı durumu hem sevgili hem de onu gören insanların anlaması için bu vazifeyi kağıt ve kalem yerine gözler yerine getirmiştir:

Gözüm mâcerâ-yı gam-ı fırkati
*İder **'arz** kilk ü devât istemez* *(Yahya, G.146-4)*

Tahmise ait bu bentte şâir, eğer sevgili cânı gönülden canını isterse vereceğini hatta bana siyah zülüflerini arz ederse îmânını bile verebileceğini söylüyor:

İstese nakd-i dili cân ile cânân vireyin
*Küfr-i zülfini eger **'arz ide** îmân vireyin*
'Îd-i vasla dilese cânumı kurbân vireyin
Yolına ölme degül mi ben ana cân vireyin
Andan ol lebleri mül kâküli 'anber yolına *(Bursalı Rahmî, Tahmis 30-4)*

Âşık sevgiliye bazen sararmış çehresini bazen de çaresiz halini arz eder:

*Çihre-i zerdüni **arz itdün** ise yâra Münîrî*
Var dahı gam yime hergiz işün altun oldı *(Münîrî, G. 318-5)*

Şâir bir devlet büyüğünü över. Allah'ın lutfuyla olan o güzelliğini arz ettiğinden beri dünyada dünyada kötülük, kargaşa ve kavga olmadı.

*Celâli burka'ın açup cemâl **'arz ideli***
Cihânda olmadı kem 'ışk u şûriş ü gavgâ *(Hamdî Çelebi, K. 1-14)*

Sevgili bazen işve ve naz pazarında sevdalılarına dudağının türlü hallerini arz eder:

Şîve bâzârında sevdâyîlere hâl-i lebi
*Gâh şekker **'arz ider** geh habbetü's-sevdâ satar* *(Sehâbî, G. 110-4)*

Bazen gül bahçesinde güle yanağını, serviye boyunu arz edip onlara haddini bildirir:

*Ârızın **arz et** güle gülşende zibâlanmasın*
Serve göster kaddini nâz ile ra'nâlanmasın *(Ahmet Paşa, G. 252-1)*

Bazen âşık sevgilinin kendisine bûsesini arz etmesini ve yok demesinin padişaha yakışmayacağını söyler:

Revânî bendene yok dime bûseni lutf it
Şeh-i zamâna yaraşmaz ki ***'arz ide*** *iflâs* *(Revânî, G. 166-5)*

Yeri gelir âşık kendini, sevgilinin kapısına sıkıntılı halini anlatmaya gelen bir köpek olarak görür. Bu halini görüp durumu sultanına kapıcısının arz etmesini ister:

İtin ürüp bildirir kapın gedâsı geldiğin
Ehl-i hâcet geldiğin sultâna derbân ***arz eder*** *(Necâtî Bey, G. 119-5)*

Bazen de sevgili lutfedip halini arzetme iznini verse bile gönlünde durumunu anlatacak güç olmadığını, tâkâtinin kalmadığını söyler:

Ol tâb mı var dilde ki ***'arz eyleye*** *hâlin*
Virmiş tutalum gamzeleri lutf ile ruhsat *(Neşâtî, G. 12-2)*

Âşık, o kâmil insana eğer halini arz edebilirse ona olan derin sevgisini görebileceğini de söyler. Bazen de kötü insanların çok yanlışlık yaptığı ve her cimriye de mal için ihtiyacı arz etmemek gerektiği nasihatini verir:

Belki eylerdi perestişler o tersâ-beçeye
Sûret-i hâlimi ***arz etmek*** *olaydı kâbil* *(Meşhûrî, G. 87-3)*

Her le'îme mâl içün ***'arz itme*** *iy dil ihtiyâc*
Yapdılar gitdi muhannesler sehâvet yolların *(Süheylî, G. 258-6)*

Yine "arz etmek" deyimiyle aynı anlama gelen "arz eylemek" deyimi de vardır. Bunun şiirdeki anlamı ve kullanım şekli diğerinden farklı değildir. Bu beyitlerde de Allah'a durumunu bildirme, hasret ateşini sevgiliye bildirme ve başını vermek gibi anlamlarda kullanılmıştır:

Havâ serd oldu germiyyetle hâlün şaha ***arz eyle***
Hayâlî vakt-ı semmûr-ı vaşak hengâm-ı kakumdur *(Hayâlî, G. 129-5)*

Âteş-i hasret benüm kâr itdügini cânuma
Yana yana derd ile ***'arz eylesem*** *cânânuma* *(Zâtî, G. 1261-1)*

*Riyâ satup bize iy şeyh-i şehr '****arz eyleme*** *başun*
Cüvânân bezmidür bunda sorulmaz kimsenün yaşı *(Süheylî, G. 325-2)*

Mehmet Sıdkî'ye ait "arz" redifli bu gazelin tamamını verdik. Şiirde Allah'ın insana, şeytana, Hz. Âdem'e neler bildirdiği; bunun karşılığında bunlardan bu arza tabi olmayan şeytanın hali anlatılır. Ayrıca insanın bir derdi varsa bunu ancak

Allah'a açması gerektiğini söyler. Zaten Rabbimiz Kur'ân'da *"Bana dua edin, duânıza cevap vereyim."*(Mü'mîn 40-60) (DİB, 2007: s. 473) ve *"En güzel isimler Allah'ındır. O'na o güzel isimleriyle dua edin"*(A'raf, 7-180) (DİB, 2007: s. 173) buyurmaktadır. Asıl arz makamı O'dur. Bir anlamda bizim, O'nun nazarındaki yerimizi de dua etmemiz belirlemiyor mu? *"(Ey Muhammed!) De ki: "Duanız olmazsa, Rabbim size ne diye değer versin!"* (Furkan, 25-77) (DİB, 2007: s. 365).

Şâir anlatmaya devam eder ve daha sonra da devlet dairesinde işi olanların bir bir sızlanmayla işlerini arz etmek için dîvâna çıktıklarını söyleyip onları kınar. Son beyitte de Sultân'ın insanın her hâlini anladığı, O'nun bu durumları zaten bildiği, gönlündeki dertleri O'na arz etmeyip suskun olmanın en güzeli olduğu nasihatini verir. Nasıl ki bir devlet dairesinde Sultan'a usûlüne göre hâcet arz edilmeliyse Rabbimize hâlimizi arz ederken de edep içinde olmalıyız. Yine Rabbimiz Kur'ân'da bu işin nasıl olacağını bize söylüyor: *"Rabbinize alçak gönüllüce ve için için dua edin. Çünkü O, haddi aşanları sevmez."* (A'raf, 7-55) (DİB, 2007: s. 156).

Ayrıca 2. ve 3. Beyitlerde şeytana ve insana "arz" edilme kavramları vardır ki bunlar Kur'ân'da da belirtilmiştir. Şâir bu olaya telmihte bulunur. *"Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın göklere, yere, dağlara ve insana "emanet"i taşımayı teklif etmesine (bk. el-Ahzâb33/72) ve isimlerini sormak üzere varlıklarını meleklere göstermesine (bk. el-Bakara 2/31) arz denilmiştir. Biri arz, diğeri emir tarzında olmak üzere iki türlü teklif vardır. Arz şeklindeki teklifin kabul edilmesi mecburi değildir. Nitekim gökler, yer ve dağlar emaneti taşımayı kabul etmemişlerdir (bk. el-Ahzâb 33/72). Emir şeklindeki teklifin kabulü ise mecburidir."* (Aydınlı, 1991: s. 438).

Şeytan bu mecburiyete uymamıştır. Bir de dördüncü beyitte geçen "dîvâna arz" olayı vardır ki bu *"Osmanlılar'da genellikle devlet işleriyle ilgili bir mesele hakkında padişaha sözlü veya yazılı olarak bilgi sunma"* (Kütükoğlu, 1991: s. 438) anlamına gelir. Şâir beyitte bu işle görevli olanlar "erbâb-ı mesâlih" demektedir:

Eyleme fazl u kemâl varlıgın (it) cânâna ***'arz***
Müflis-âsâ eyle ancak yoklugun Rahmâna ***'arz***

Lutf u kahrın nüktesini bilmeyüp itdi 'inâd
Secde emrin ol vakit kim itdiler Şeytâna ***'arz***

Oldı çün bâr-ı emânet hâmili Âdem o dem
İtmediler 'arş u ferşe itdiler insâna ***'arz***

Sad-hezâr nâliş ile tahrîr-i mâdde eyleyüp
*Eyler erbâb-ı mesâlih fasl içün dîvâna **'arz***

Çünki hâle muttali'dür Sıdkiyâ sen ol hamûş
*Eylemek derd-i dili hâcet degil Sultâna **'arz*** *(Mehmet Sıdkî, G. 116-5)*

Maddemizi Behiştî'nin gönle seslenen şu beyitiyle bitirelim. Ey gönül! Hoppa ve hafifmeşrep olma; ağır ol, kıymetini ve değerini bil. Kendini, özünü Allah'ın yolu olan şeriata teslim et, O'na arz et ki senin için ölçü odur:

Mikdârunı bil hıffeti ko agır ol ey dil
***'Arz eyle** özün şer'a ki oldur sana mîzân* *(Behiştî, K. 3-31)*

15. ASSI

Fayda, kazanç, kâr gibi anlamlara gelir. Bu kâr ve faydayı bazen gönül, sıkıntılarla dolu muhabbet yolunda yürürken bunun sonunda ve aşk pazarında kazanır. Bu hâline de şükreder:

Ne mihnetler kazanmışdur gönül râh-ı mahabbetde
*Bî-hamdi'llâh ki çokdur **assımuz** bâzâr-ı 'aşkunda* *(Yahya, G.300-3)*

Kârun gerçeği ile Yunus bu dünyanın geçiciliği ve mal çokluğunun, ona boğulmanın fayda getirmeyeceği de dile getirilir:

Ne kadar çok ise mâlun ecel sana sunar elin
*Ne **assı** eyledi Kârûn bu dünyâya batmış iken* *(Yunus Emre, G. 273-8)*

Yunus devam eder. Çalap Tanrı her yerdedir. O her yerde hazırdır, yeter ki gözünü açıp bir bak. Eğer bu canın O'na tapmazsa bu dünyada kazançlı değil zarardadır:

Her kanda ki gözin baka Çalap hâzırdur mutlaka
*Şol cân ki tapmadı Hak'a **assısı** yok ziyândadur* *(Yunus Emre, G. 54-5)*

"Gevher veya cevher tasavvufta kandi kendine bir varlığı olup, gerçekleşmesi için başka bir nesneye ihtiyacı olmayan şeydir. Cevher değişikliğe uğradığı zaman âraz adını alır. Tasavvufta cevher Allah, O'ndan gayrı her şey ârazdır." (Pala, 2000: s. 85) İnsan öz cevherine kalp ve pul şeyler katarsa onu bozar. Bu kârı zararla değiştirmek gibidir. İnsan bu güzelliği görüp kârının peşinden koşmalıdır:

İy metâ'ın kalba satan güherine pûllar katan
***Assıyı** ziyâna satan assıya uzanmaz mısın* *(Yunus Emre, G. 267-3)*

Tasavvufta nefis kişinin sürekli mücadele ettiği bir düşman olarak ele alınır. Kişi kâmil olma mertebesine ulaşabilmek için kötülük tarafını temsil eden nefis ile

bir anlamda savaşmak zorundadır. Bunun için çile çekmek gerekir. Allah'ın derdi vücûda dolmuş ve onu yağma etmiştir. Şâir nefsiyle bu savaşı vermektedir. Ancak bu savaş zor ve çetindir. Bazen âşık gâlib gelemeyebilir:

Yagma kıldı bu vücûdum mülkünü derd-i Hudâ
*Kılmadı **assı** bu nefsânî savaşım neyleyem* *(Ümmî Sinan, G.104-4)*

Nasıl ki maddiyatın bile sahtesi insana fayda sağlamazsa, bu âlemde iyi şeyler yapıyorum diyenler bazen riya ve ikiyüzlülükle davranırlar. Bu hiç fayda sağlamaz:

*Kalb ile degalden kişi **assı** mı kılur kim*
Âlemde amel diyü işün zerk u riyâdur *(Münîrî, K. 6-24)*

16. ATLAS

"İnce ipekten ya da yüzü ipek, alt kısmı pamuktan dokunan desensiz düz renk bir kumaştır. Gösterişli parlak rengi, ince ve hafif oluşu dolayısıyla bilhassa kadınlar tarafından tercih edilirdi. Zarif Osmanlı hanımlarının elbise, şalvar ve bohçalarının kumaşı idi. Pamuk karışımlı kalınca olanlardan erkeklere şalvar dikimi de âdetti. Kur'an, bayrak, evrak gibi kıymetli eşyaların korunması için yapılan kılıf, örtü ya da keseler onlara verilen önemin bir göstergesi olarak bu değerli kumaştan yapılırdı. Mavi, yeşil, sarı vb. değişik renkleri olmakla beraber tercih edileni kırmızı idi." (Öztoprak, 2010: s. 108).

Bu iki beyitte kelime genel ticârî anlamıyla kullanılır. İlk beyitte geçen lombar tüccar gemilerinin veya diğer gemilerin ön ve arka kısımlarında kare şeklinde açılan deliklere denir. Aşağıdaki tarih beytinde yükü atlas kumaş olan ve lombarı bulunan bir tüccar gemisinden bahsedilir. Bu lombarların her biri ağzına kadar kırmızı atlas metâlarıyla dolu dükkânlar gibidir. Bunların kıymeti ancak can nakdiyle karşılanır:

Top tolu her biri bir dükkân gibi lombarının
*Âteşîn **atlas** metâı nakd-i cândır kıymeti* *(Haşmet, Tarih 13-33)*

Revânî'ye ait beyitte renk olarak kırmızı atlas karşımıza çıkar. Felekler yiyip içmek ve eğlenmek için anber kokulu çadır kurmuş; lâlenin ise otağı kırmızı atlastan olmuştur:

Sâyebân-ı 'anberîn kurmış felekler 'ıyş içün
*Kırmızı **atlasdan** olmışdur otağı lâlenün* *(Revânî, G. 202-6)*

"Atlas, beyitlerde en çok sözü edilen kumaştır. Hiçbir yıldızın bulunmadığına inanılan dokuzuncu göğe de atlas ismi verilir. Bu sebeple gök anlamıyla birlikte

tevriyeli kullanımı çok yaygındır." (Öztoprak, 2010: s. 108). Zâtî beyitte atlas kelimesinin gök anlamıyla tevriyeli olarak kullanmıştır. Âşık sevgiliye olan aşkından perişandır, âvâredir. Kadir bir kumaştır. Bu âvâre âşık onun kadir kumaşına astar olayım derken çarh-ı atlas olmuştur. Âhî ise kendini gam mülkünün sultanı olarak görür. Onun âhının ateşinden çıkan duman atlas felek üzerinde onun dîvânıdır:

Âstar olam deyu bir gün kabâ-yı kadrine
***Çarh-ı Atlas** oldı ey Zâtî âvâresi* *(Zâtî, G. 1612-5)*

Mülk-i ğam sultânıyam kim dûd-ı âhum âteşi
***Çarh-ı atlas** üzre zerrîn bârgâhumdur benüm* *(Âhî, G. 72-2)*

Bu beyitlerde ise değerli ve bahâ olarak daha az değeri olan kumaşlar kıyaslanmıştır. Hecrî burada sofi eleştirisi yapar ve onu alçak bir eşekle kıyaslar. Nasıl ki bir eşeğe palanı atlas çul gibi olursa; sofi için de onun hırkası değerli bir kumaş gibidir:

Hulle-i sündüs gelür sôfîye gerçi hırkası
*Çün hımâr-ı erzele palanı **atlas** çul gelür* *(Hecrî, G. 56-4)*

Bazen de değerli olan atlas kumaşı dünyanın geçiciliği ve değersizliğini anlatmak için kullanılır. Süslenmek bayanlara mahsus bir şeydir. Merd olan insana atlas ve dîbâ gibi değerli kumaşlarla süslenmek gereksizdir. Ona eski bir şâl bile yeter:

*Sana besdür **atlas** ü dîbâ yirine köhne şâl*
Merd olan zerrîn kabâlarla tonanmaz zen gibi *(Süheylî, K. 13-12)*

17. ATTÂR (AKTÂR)

Attar, güzel kokular satan kimseye denir. Klâsik Türk edebiyatında sevgilinin saçı; misk, anber ve öd gibi diğer güzel kokularla birlikte kullanılır. Ayrıca Ferîdüddîn-i Attâr'la bağlantılı olarak tevriyeli şekilde de ele alınmaktadır. Kelimenin aktâr şekli de mevcuttur.

Attar, 'anber gibi güzel kokular satar. En azından âşık böyle bilmektedir. Ancak bu bilgisi onu yanıltmıştır. Bunu da sevgilinin siyah renkli saçının kokusunu canında hissedince anlamıştır. Bu işi saçının 'anber kokusuyla sevgili yapmaktadır:

*Sanır idim ki 'anberi **attârlar** satar*
Cânım şemîm-i zülf-i siyehfâmın almadan *(Nedîm, G. 104-3)*

Beyitte "külbe-i attâr" tamlaması sevgilinin saçından kinayedir ve sevgilinin saçı ile çiçeğin kokusu kıyaslanır. Sevgilinin saçı kokusu tüm cihanı tutan güzelliktedir. Çiçek de kokusu itibariyle attâr kulubesi olup ona benzer:

Zülfün gibi hoş-bûlar ile tutdı cihânı
*Tagıtdı meger külbe-i **attârı** şükûfe* *(Münîrî, G. 275-3)*

Beyitte geçen höl kelimesi halk ağzında *"nem"* anlamına gelir ve bunu nemli toprak olarak da düşünebiliriz. Güzelliğin gülbahçesinde nasıl ki gönül sevgilinin saçıyla oynarsa attârın açtığı dükkânda da tarçın nemli toprakla oynar. Şâir tenâsüp sanatı yaparak bu anlamı yakalamıştır:

Gülzâr-ı melâhatda dil kâkül ile oynar
***'Attâr** dükkân açmış darçın höl ile oynar* *(Nigârî, G. 178-1)*

Âşık bu zamanın Mecnûnları içerisinde kendini dünyadaki en çılgın âşık olarak görür. Tüm aktarlar içinde de dillerde konuşulandır. İnsanlar Mecnûn'u unutmuş, daha çılgın olan âşığı ve onun aşkını dilden dile anlatmaktadırlar. Burada âşık sevgilinin güzel kokusuyla uğraştığı için bir aktardır:

Mecnûn-ı zamân 'âşık-ı şeydâ-yı cihânam
*Mezkûr-ı zebânam kamu **aktârlar** içre* *(Nigârî, G. 586-5)*

Nâfe kokusu kendinden daha güzel koktuğu için sevgilinin zülüflerini kıskanır. Şâir attâra seslenir ve miskin kelimesinde de kelime oyunu yapar. Hem misk kokusu hem de dilber olan sevgilinin saçının kokusuyla kendinden geçmiş bir miskin olarak kelime ele alınır. Misk nasıl ki ceylanın göbeğinden düşer, çıkarsa sevgilinin saçından da bu güzel kokular çıkar. Âşık ayrıca bu sevdayı aklından çıkartmalı yani untmalıdır:

*Öykünürmiş nâfe ey **'attâr** zülfi dil-bere*
Sen bu sevdâyı o miskînün dimâğından çıkar *(Zâtî, G. 237-5)*

Süheylî ise kendi sözünü övmekte ve bunu yaparken de Ferîdüddîn-i Attâr'dan tevriyeli olarak bahsetmektedir. Onun sözünün ateşi bir buhurdandan çıkan güzel kokular gibi tüm dünyayı kaplamıştır. Beyitte bir de Mesih kelimesi geçer. *"Elini sürdüğü, meshettiği hastaları iyileştirdiği için Hz. Îsâ Mesih sıfatıyla anılır."* (Zavotçu, 2013: s. 487). O, bu sözleriyle Attâr'ın nefeslerini Mesih'in hastalara şifâ vermesi gibi ihyâ etmiştir. Attar'ın sözlerini bir anlamda âleme o yaymıştır:

Mu'attar kıldı dehri micmerâsâ sûz-ı güftârum
*Mesîhâ gibi ihyâ eyledüm enfâs-ı **'Attâr'ı*** *(Süheylî, K. 45-18)*

Bu beyitte ise güzel kokusu ile bilinen ve edebiyatımızda kendine müstesnâ bir yer edinen gül, attâr olarak düşünülmüştür:

Şîşeler dizmezdi etrâfına şeb-nemden eger
*Çâr-sû-yı bâğ içinde olmasa **'attâr** gül* *(Revânî, K. 15-9)*

Sevgili bazen de tüm güzellik unsurlarıyla naz attârıdır ve saf, katıksız anberi kokusu yönüyle sünbül, kand ve karanfile benzeyen bu unsurlarıyla nazını satar:

*Kâkülün la'lün benün hattun eyâ **attâr**-ı nâz*
Sünbül ü kand ü karanfül anber-i sârâ satar *(Enverî, G. 74-4)*

Leskofçalı Gâlip kelimeyi tasavvufî anlamı olan bir beyitte kullanır. Bu dünyadaki maddî olan her şeyi terk edip asıl zenginlik dükkânının attârı olmak şaşılacak şey değildir. Çünkü asıl zenginlik dükkânı bu şekilde güzellik bulur:

*Aceb mi fakr ile **attâr-ı** bendergâh-ı feyz olsam*
Metâ'-ı terk ile revnak bulur dükkân-ı istiğnâ *(Leskofçalı Gâlip, G. 4-6)*

18. 'AVÂRIZ

Avârız, ilk başlarda savaşlar gibi olağandışı zamanlarda alınan daha sonra ise sürekli hale getirilmiş olan bir vergidir. Bu vergi vatandaştan nakit olarak alındığı gibi mal ve hizmet olarak da alınmıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte yapılan düzenlemeler sonucunda kaldırılmıştır.

Beyitte sevgilinin âşığı gözünden öpmesi bu kelime kullanarak anlatılır. Ey sevgili! Dudağının avârızı olarak bana dişlerini göster. Göz sedeflerime kıymetli birer inci olan dişlerini arz et:

*Göster **'avârız**-ı dehenin ya'ni dişlerin*
Asdâf-ı çeşmüme dür-i şehvârı eyle 'arz *(Karamanlı Aynî, G.244-4)*

Şâirler elem ve kederi bir avârız olarak ele alırlar. Yıkılıp harap olmuş gönül gam şâhının eski bir hazinesidir. Beden ise sıkıntı ve keder avarızına ait bir hânedir:

Şeh-i gamun dil-i vîrân kühen hızânesidür
*Beden **'avârız**-ı endûha baglu hânesidür* *(Nâbî, G.169-1)*

Âşık bazen de bu sıkıntı avarızından kurtulmuş olur. Çünkü aşkın aklını başından alması ve âşığı çıldırtması onun için en büyük akıl zenginliği olur. Deliren kişi ise bu sıkıntıları hatırlamaz. Bir anlamda vergiden muaftır:

*Vârestedir **'avârız**-ı âlâmdan gönül*
Feyz-i cünûn mâyesidir hûşumun benim *(Haşmet, G. 172-2)*

19. AYAR

Arapça bir isim olan kelime çok çeşitli anlamlara gelmekle birlikte ticârî olarak bizi ilgilendiren altın veya gümüş gibi değerli madenlerle ilgili kısmıdır. Özellikle bu değerli madenlerin karışımını ve saflık derecesini ifade etmek için kullanılan bir kelimedir.

Nasıl ki mihenk taşı altın veya gümüşün değerini ölçmek için kullanılır ve nakdin kıymeti böylece anlaşılırsa şâir de kendisinin kâmil bir insan olduğunu ve dagal yani geçmez akçe olmayan nakit, altın para gibi olduğunu söyler:

Var mı mehek ki tecribe gösder ki göresin
*Kim kâmilü'l-**'ayâram** ü nakdümde yoh dagal* *(Ahmedî, K. 55-25)*

Sevgili, yoluna her şeyin fedâ edileceği yegâne varlıktır. Her kim gönül alan sevgilinin uğruna cân nakdini vermezse, muhabbet ateşinde gönlünü temizlememiştir ve ona lâyık olmayan bir halde bulunur. Nasıl ki altın ayarının tam olması için ateşte işlemden geçmesi gerekirse âşığın gönlü de muhabbet ateşiyle yanmalıdır:

Reh-i dildârda cân nakdini şol kim nisâr itmez
*Mahabbet âteşinde zer gibi kalbin **'ayâr** itmez* *(Sehâbî, G. 152-1)*

Klâsik Türk şiirinde ayna olarak düşünülen gönül kişinin her zaman temiz tutması gereken bir yerdir. Bu yüzden insanın kendini ve nefsini tanıması, onun tüm isteklerine boyun eğmemesi gerekir. Mana sikkesi olarak da düşünülen gönül saf olursa ayarı tam olan, saf ve katışıksız olan değerli bir nakit olur:

Gönlünün âyînesin sâf eyle nefse ârif ol
*Sikke-i ma'nîde görsed nakdüni **ayârunı*** *(Cihanşah Hakîkî, G. 87-7)*

Sevgili âşıklarına karşı acımasız ve katı kalplidir. Eğer o, onu seven âşıkların sararmış ve altına benzeyen yanaklarının ayarını bilse sert yaradılışlı gönül mermeri bu ayarı anlayacak mihekk taşına benzer. Mihekk taşı altın veya gümüşün ayarını anlamak için kullanılan bir taştır:

*Âşıklarının bilse **ayâr**-ı zer-i rûyun*
Hârâ-yı dil-i saht-ı nihâdı mihekk olsa *(Nef'î, G.104-4)*

Beyitte ise şâir söylediği sözler ve bunların mânâlarını gümüşe, nazım ve nesrini de altına benzetmiştir. Övdüğü kişi bu söz ve mânâların ölçüsü, ayarı tam yâni değerli olan nazım ve nesirlerinin terâzi kefesidir. Memdûhunu kadir, kıymet bilen sanatına değrer veren biri olarak övmektedir:

Sîm-i elfâz u meânîye olup mi'yâr hem
*Nazm u nesr-i zer-**ayârın** keffe-i mîzânıdır* *(Meşhûrî, K. 2-9)*

Bu beyitte ise kadeh ve şarap anlatılırken kelime kullanılır. Rind olanların bakışı değerli taşlarla aynı ayarda olan kadehin kıymetini anlayacak bir mihekk taşıdır. Bu güzel kadehin değerini ancak rind olan bilir:

Kupa-i meyle mihekk-i nazra-ı rindânda
*Gevher-i yâkût-ı la'lin hem-**ayârıdır** kadeh* *(Meşhûrî, G. 30-5)*

20. AYNA (ÂYİNE)

Ayna her şeyden önce bayanların kendisine bakıp süslendiği ve kendilerini muhatabına beğendirmenin vasıtası olarak kullanılan bir süs eşyasıdır. Şiirlerde sevgilinin kendisi, yüzü ve yanağının yanında gönül ve özellikle aşığın gönlü bir aynadır. Kelime daha çok âyine şeklinde kullanılmaktadır.

Sevgili ay yüzlü bir berberdir ve âşık onu binbir arzuyla sevmektedir. Mesleğini yerine getirdiği bu dükkânda güneş ona aynadır ki ay, dünya, güneş ve felek de birer ayna olarak şiirlerde düşünülebilir. Bu duruma müşteri kızmaktadır. Beyitte geçen müşteri yıldızı ve ayın gök cisimleri olduklarını da unutmamak gerekir:

Sevmişem yüz şevk ile bir berber-i meh-peykeri
*Ana hôrşîd **âyine** olmaga kızkın müşterî* *(Zâtî, G. 1579-1)*

Fuzûlî bu kasîde beytinde övdüğü kişiyi ikbâlin yüzüne ayna tutan bir âyine-dâr olarak düşünür. Halk bu kişiye rızâ gösterse şaşılacak bir şey değildir. Çünkü onun zamanı talihin, bahtın ve mutluluğun görüldüğü bir zamandır:

Görünse halk rızası zamaneden ne aceb
*Zamâne sûret-i ikbâle oldu **âyinedâr*** *(Fuzûlî, K.17-7)*

Şâir bu beyitte övdüğü kişiyi ayna ve aynadâna benzetir. Zihnin boş olsa bile hiç önemli değildir. Çünkü sen nur ile dolusun. Sen sonuç olarak bu nurların yansıdığı hem bir ayna hem de bu aynanın saklandığı kapsın:

Hâlî ise zihnin n'ola envâr ile pürsün
*Hâsıl bu kim hem **âyine** hem âyine-dânsın* *(Nâilî, K. 25-13)*

Aynayı, sevgilinin kullandığı süs malzemesi olarak ele almaktan da şâirler geri durmaz. Süheylî sevgilinin yüzünü hilâl şeklinde olan ayın aksinin düştüğü, yansıdığı gümüş bir aynaya benzetir. Bazen de sevgilinin gözüne nergis naz sürmesi

çeker. Güzellik bağında bu bağa tazelik veren akarsu ise sevgilinin hizmetinde olan bir âyinedâr olur:

Râ-yı ruhsâre mi rûyundaki ya yâre midür
*Ya gümiş **âyinedür** düşmiş ana 'aks-i hilâl* *(Süheylî, G. 197-3)*

Çeşmine tâ ki çeke sürme-i nâzın nergis
*Bâgda cûy-ı çemen **âyinedâr** oldı yine* *(Neşâtî, G. 105-3)*

Aynanın tasavvufî anlamı da vardır. Buna göre insan, Allah'ın kendi zatını görmek için yarattığı bir aynadır. Bu durum beyitlerde karşımıza tecelli aynası olarak çıkar. Burası *"güzellik aynası ve sıfatların zuhur ve tecelli mertebesi"* (Uludağ, 2012: s. 55). dir. Allah'ın bu aynada tecelli etmesi bir sevgi göstergesi, insana olan bir lutuftur. Ancak Allah güzelliğini bu aynaya bakarak seyrederken insan onu göremez. Şâir bu gerçeği beyitte dile getirmiştir:

*Gerim-teveccüh-i **âyîne-i** tecellî kim*
Olur nezâresine "len-terâni" âyinedâr *(Şehrî, K. 3-38)*

21. BAGAL

Farsça koltuk anlamına gelen kelime *ceyb ü bagal* ikilemesi şeklinde kullanılmıştır. Günümüzde de koltuğu dolu olmak deyimi zenginliği ifade etmek için söylenir. Şiirde de Fuzûlî bu deyimi dile getirir:

Mün'im sıfatı libâsı fâhir
*Ceyb ü **bagali** dolu cevâhir* *(Fuzûlî M. 1140)*

22. BÂĞBÂN (BAĞÇEVAN)

Klâsik Türk şiirinde bağın bekçiliğini ve bakımını yapan görevlidir. Bahçıvan bazen bağda yetiştirdiklerini satmaktadır. Burada bâğbân âşığın güzel yaradılışıdır. Ona yüzlerce kez aferin ki seni methetmekle gülleri çok ucuza verdi. Onun methi karşısında yetiştirdiği güllerin değeri düştü ve onlar bedavaya gitti:

*Bu **bâğbân**-ı tab'uma sad âferîn kim*
Virdi cihâna medhün ile râygân gül *(Revânî, K. 16-31)*

En önemli kullanım şekli sevgili ve gül bahçesi ile ilgilidir. Revânî kadehi, sevgilinin güzellik meclisinde güller bitiren güzelliğin gülbaçesinin bahçıvanı olarak niteler:

Güller bitürdi bezm-i cemâlinde dil-berün
*Gülzâr-ı hüsne oldı meger **bâğbân** kadeh* *(Revânî, G. 37-2)*

Meşhûrî ise rakîb ile âşık arasındaki meseleye bağbânı da dâhil eder. Nasıl ki âşık sırf sevgiliye kavuşmak umuduyla ağyâra katlanırsa bâğbân da dikenin sıkıntısına bir gül için katlanır. Yoksa âşık rakipten hiçbir zaman haz almaz. Beyitte "Gülü seven dikenine katlanır." atasözünü de bulabiliriz.

*Çeker bir gül içün hârın cefâsın **bâğbân** yoksa*
Olur mu âşık âyâ bir zamân ağyârdan mahzûz *(Meşhûrî, G. 68-6)*

Nâilî sevgiliyi yeni yetişmiş taze bir fidan ve gül olarak niteler. "kim bilir" diye sorarak da onun yetiştiği bağı ve onu yetiştiren bahçıvanı merak eder:

*Nahl-i nev-resdir o şûhun **bâğbânın** kim bilir*
Tâze bir güldür açılmış gülsitânın kim bilir *(Nâilî, Müfret 28)*

Aynı anlama gelen bahçıvan kelimesi de vardır. Kelime aslen Farsçadır ve geçimini sağlamak maksadıyla ürün yetiştirip satan kimseye denir. Beyitte, bu anlamıyla kullanıldığını görmekteyiz:

*Hep **bağçevanlarun** gözi yazlarda açılur*
Burnında çiçeği o hıyarun güzelliği *(Tırsî, G. 198-4)*

23. BAHÂ (DEĞER-KIYMET)

Bu kelimeler yakın anlamlı sözcüklerdir. Ticârete konu olan bir malın maddî değerini ifade etmek için kullanılırlar.

Beyitte ticârî bir gerçekten bahsedilir. Bir ürün piyasada az olursa onun fiyatı yüksek olur. Tıpkı sevgilinin çok değerli olan bûsesi için kendisine verilen bir âşığın canını az bulması gibi:

Bin câna virmese nola bir bûsesini yâr
*Az olıcak metâ olur anun **bahâsı** çok* *(Yahya, G.174-3)*

Yine ticârette kurallardan biri bir ürünü fırsatçılık yapıp değerinin üstünde bir bedele satmamaktır ki bu durum hoş karşılanmaz. Sevgili de onun güzellik kumaşına tâlip olan âşıktan hakkı olandan fazlasını istemektedir:

Olduksa harîdârı hemân kâle-i hüsnün
*Satmak ne revâ **gâlî-bahâya değerinden*** *(Meşhûrî, G. 97-2)*

Şiirlerde de genellikle sevgilinin değeri, güzelliği, eşsiz olması, ona ulaşmanın güçlüğü gibi konularda kullanılır.

Sevgilinin kaşı gibi unsurları yok yücedir ve bu yüzden buna sahip olmak çok büyük bedel gerektirir. Âşığın bunları elde etmek için yeterli dirhemi yoktur, çünkü o

fakirdir. Zaten sultan olan sevgili de onun bu fakirliğiyle böyle bir işe kalkışmasına ancak gülüp geçer:

Şehün kaşını görmekde behâçun oldı çok dirhem
*Ne haddün var fakîr anda **bahâlıdu**r yüri ebsem*
(Karamanlı Aynî, Muammâ 26)

Sevgili Klâsik Türk şiirinde güzellik bakımından Yûsuf-ı sânî yani ikinci Yûsuf olarak adlandırılır. O terâziden iner ve kavuşma metâı için bu yüzden ağır bahalar ister:

Bu gün o Yûsuf-ı sânî iner terâzûdan
*Metâ'-ı vasla anunçün agır **bahâ** ister* *(Nevizâde Atâyî, G. 55-2)*

Şâir kendi kıymetini de unutmaz. Sevgili onun gözünde can metâının en kıymetlisidir. Onun dudağının değerini, değersiz bir köle gibi görünse de, ferâsetiyle anlayacak bahâdadır. Ayrıca kendisi gibi bir kölesi olduğu için, sevgili tarafından kıymeti bilinecek ve iltifat edilecek bir âşıktır:

***Kıymet**-i metâ'-ı câna hemân la'lün anlaruz*
*Bir bende-i kemîneyüz ammâ **bahâlıyuz*** *(Behiştî, G. 210-3)*

İltifât it dil-berâ dünyâya virme hâtırun
***Kıymetin** bil çünki Yahyâ gibi var bir çâkerün* *(Yahya, G.196-5)*

Özellikle değer ve bahâ kelimelrinde sevgiliyle ilgili unsurları ele aldık. Bunlarla yakın anlamlı olan kıymet kelimesinde ise daha ziyâde diğer kullanımlarına bakalım istedik. Özellikle şâir Âgâh'a ait aşağıdaki "kıymet" redifli gazel konuyu daha iyi anlamamıza, kelimenin değişik anlamlardaki kullanımını görmemize yardımcı olacaktır. Bir şeyin kıymeti onun değerinden anlayan, onun ehli ve erbâbı olan insanlar tarafından bilinir. Şâir bunu her beyitte farklı bir konuya değinerek, uygun benzetmeler kullanarak açıklayıcı bir şekilde anlatmıştır:

Kimse bilmez ben kadar zevk u temâşâ kıymetin
*Lâle-i dil-hûn bilür dâmân-ı sahrâ **kıymetin***

Ehl-i tecrîd oldugum çün i'tibârum kalmadı
*Hayf bilmezler bu kâfirler Mesîhâ **kıymetin***

Gark-ı bahr-ı hicrden sor lezzet-i dîdârını
*Sâkin-i sâhil ne bilsün dürr-i yektâ **kıymetin***

Pençe-i küstâh-ı 'ismetdür girîbân-gîr olan
*Yoksa Yûsuf sanma bilmezdi Züleyhâ **kıymetin***

Tavf iderken gird-i kûyun didi Âgâh ol sanem
*Ka'be kadrin bilmeyen bilmez kilîsâ **kıymetin*** *(Âgâh, G. 286)*

Bu kelimeleri ele alıp da şâirlerin kendi şiir veya nazımlarının değer, kıymet ve bahâsına değinmemeleri düşümülemezdi. "Mârifet iltifâta tâbidir." sözünde olduğu gibi iltifat gören bir hüner, sahibine daha da bir iştiyak verir ve onun daha başarılı olmasını sağlar. Ayrıca bir iş erbâbının kendi yaptığı işin ustalığını beğenmesi kadar doğal bir şey de yoktur. Mâkul ölçüler de olduğu müddetçe bu durum da motive edici ve başarıyı arttırıcı bir faktördür. Buna uygun olarak şâirler yer yer kasîdelerde yer yer gazellerde ve diğer nazım şekillerinde kendilerine ve şâirliklerine değinmişlerdir.

Şâirler kendilerine bu övgüyü yaparken biraz da kıymet bilinmemezlikten şikâyet ederler. Değer verilecek şey yeri gelir söz olur yeri gelir fikir olur. Kıymet bilinmesi de yeri gelir sevgiliden, yeri gelir devirden beklerler. Anlayan kimse olmadığında ise söz cevherleri olduğu yerde durur:

*Suhan **kıymetin** fehm ider kimse yokdur*
Kanı şimdi 'âlemde sarrâf-ı mâhir *(Mânî, K. 1-15)*

*Derûn-ı dilde tursun çünki yokdur **kıymetin** anlar*
Sebebsiz gevherim taşa urup hussâdı lâl etmem(Sümbülzâde Vehbî, G. 177-8)

Dünyanın kendisi de hiçbir kadri ve kıymeti olmayan bir kumaştır. İnsanın temiz olan nakdini yani ömrünü bu yolda tüketmemesi gerekir:

*Kâlâ-yı gîtî bî-kadr-i **kıymet***
Ol nakd-i pâki gel itme efşân *(Ayşe Teymûrî, K. 2-14)*

Bazen fikir kazmasını ele alan şâir onunla derinlerde cevher dolu hazineler bulur. Bu hazînelerin en ufak parçası bie tüm dünyanın malına bedeldir:

Tîşe-i fikr ile bir kân-ı güher buldum ben
*Ki **değer** her güheri nice cihân mâl ü menâl* *(Nef'î, K.36-47)*

Değerinin bilinmesi istenen şey bazen, vakti saati geldiğinde tüm güzelliği görülecek bir yer olmuş:

Gerçi kim vardır onun her demde başka ziyneti
Rûze eyyâmında da inkâr olunmaz hâleti
*Şimdi anlanmaz hele bir hoşça kadr ü **kıymeti***
Seyr-i Sa'd-âbâdı sen bir kerre ıyd olsun da gör *(Nedîm, Şarkı 17 Bend 3)*

Yeri gelmiş ehli elinde değer bulan ve erkeklik elbisesi olan ve çobanlrın kullandığı bir eşyâ, kepenek olmuş:

*Ne bilür **kıymetini** zen-sıfat olan kişiler*
Oldı 'âlemde hemân kisvet-i merdân kepenek (Karamanlı Aynî, G.299-4)

Yeri gelmiş bu sevgilinin dudağına değince cana can katan, her damlası cevhere benzeyen şarap olmuştur:

*Mey gibi kanı bir güher her katresi cânlar **değer***
Hakkâ ki câna cân katar yâr ile olsa leb-â-leb (Nef'î, K.62-4)

Ayrıca kasîdelerde de kendine yer bulmuş ve övülenin yüceliği, onun en ufak bir hareketinin veya bir adımının bile insana neler kazandırdığı ve hatta sabâ rüzgârının istek ve arzuları bile anlatılmıştır:

***Bahâdur** Hândur u sultân u ânun*
*Yolının tozı cânlara **bahâdur** (Ahmedî, K. 30-22)*

Lutf idüp hâk-i hakîrün yüzine bassan kadem
*Kadr ü **kıymet** buluban gerdûn gibi a'lâ olur (Revânî, K. 5-8)*

*Almak için **kiymetiyle** sebzeden şeb-nem dürün*
Yâseminden sîm dökmüş yâ semenden zer sabâ (Fuzûlî, K.5-2)

Dînî, tasavvufî ve ahlâkî durumlar da ihmâl edilmez. Yunus Emre, diliyle aşk diyenlere seslenip aşkın izzetinin maddî değer olmadığını anlatmış; Fuzûlî ise âriflere seslenmiş, değerinin çok olmasını isteyenin öfkeyle değil sükûnetle hareket etmesi gerektiğini anlatmaya çalışmıştır:

Diliyile 'ışk diyenler bilmediler 'ışk neydügin
*Benüm cevâbum sen eyit 'ışka 'izzet midür **bahâ** (Yunus Emre, G. 2-4)*

*Bin iken kadr ü **kıymetin** bir olur*
Muztarib olsa kalbin ey ârif

Eyle teskîn-i kalb hâsıl kim
Elfi tahrik-i kalb eyler elif (Fuzûlî, Mukattaat 17)

24. BAHŞİŞ

Bahşiş, yapılan bir iş karşılığında kişiye hakettiğinin haricinde verilen paradır. Ayrıca tarihimize baktığımızda birçoğumuzun bilebileceği "cülûs bahşişi" tabiri vardır. Bu bahşiş, *"Osmanlı pâdişahlarının tahta çıktığı zaman sadrâzamdan başlayarak devlet ileri gelenlerine, âlimlere ve kapıkulu ocaklarına, kanuna göre belli miktarlar üzerinden verdiği para"* (MEB, 1995: s. 229)dır.

Anlatıldığı kadarıyla da eskiden Karadeniz'de adına "keser bahşişi" denilen bir hediye geleneği varmış. Yörenin ileri gelen, zengin insanları, toprak sahibi ağalar

kendilerine "konak" yaptırdıklarında işi yapan ustaya işi bitirdiği gün bir bahşiş verirmiş. İş bitince ustabaşı hâne sahibinin huzuruna çıkar ve sembolik olarak elindeki usta âleti olan keseri onun önüne atarmış. Konağı yapılan kişi de zenginliğine yakışır bir şekilde hatırı sayılır miktarda bir araziyi veya parayı bu ustabaşına verirmiş. Belki günümüzde bu şekilde yüklü ödeme yapılan bahşiş verme hasletimiz yok ama bazen taksicilere, bazen de evimize bir iş yapmaya gelen işyeri sahibinin ustalarına az da olsa para veriyoruz.

Bahşiş, özellikle kasidelerdeki kullanımıyla karşımıza çıkar. Burada mübalağa sanatı yapılarak ihsan ve bağış demek olan *kerem* bile mumduhun ocağındaki sofranın bağımlısıdır. O, çalışıp kazandıklarını cömertliğiyle insanlara bahşiş olarak verir:

Kerem ki sofre-keş-i dûdmân-ı himmetdir
*Eder **atiyye-i cûduyla** kesb-i sâmânı* *(Nef'î, K. 31-34)*

Şâir övdüğü kişiyi ve onun üstün özelliklerinin anlatırken maddî anlamdaki zenginliğini, eli açıklığını bu kelimeyi kullanarak ifade ediyor. Yeri gelir memduh, bahşiş vermenin ne olduğunu herkese öğretir; yeri gelir onun az bir bahşişi dünyanın tüm servet ve mülklerinden daha fazla olur:

***Bahşiş**-âmüz-ı kerem hazret-i sâlih paşa*
Ki der-i devletidir mesken-i erzâk-ı butûn *(Nâilî, K. 17-15)*

*Cûdı anun az **bahşiş** itdüginde hergiz yitmeye*
Mâl u genc ü Mısr u Şâm u mülk-i İsfâhân ana *(Ahmedî, Kaside 6-31)*

Şâirler sevgiliyi ve kendilerini de unutmazlar: Sevgili hesapsız bahşişiyle mutluluk veren bir sultandır:

*Eyler o şâh-ı kâm-yâb **bahşiş**-i şevk bî-hisâb*
Keçgül alup ele rebâb gelmiş olup gedâ-yı ney *(Şeyh Gâlib, G. 305-14)*

Onun kalemi hep yeni sözler söyler. Tüm dünyaya bu sözleriyle başak başak büyük inciler hediye eder:

*Ol kilk-i ter-zeban kim güftârı **bahşiş** eyler*
Dünyâya hûşe hûşe lü'lü-i şehvârı *(Nedîm, K.38-15)*

Yine kasidelerde tabiat tasviri yapıldığı durumlarda da kelimenin kullanımını görmekteyiz:

Zer-i hurşîdini mîzân ile sarf eyler çarh
*Nice yanında onun **bahşişi** meydâna gelir* *(Nedîm, K.15-30)*

Şiirimizde bahşiş anlamına gelen *in'âm u ihsân, kerem, cûd, sehâvet, lütuf, atiyye* gibi kelimeler de vardır. Bunlarla ilgili verdiğimiz örnek beyitlerde de "bahşiş" kelimesiyle aynı anlamlarda kullanıldığını görürüz:

*Yem-i **in'âm u ihsânunla** 'âlem şöyle gark oldı*
*Hicâb idüp yüzine kef tutar bahr ey **kerem** kânı* *(Vecdî. K. 27-8)*

O kim kilk-i ezel evsâf-ı pâkinde rakam kılmış
*Sehâvet ma'deni **cûd u 'atâ** bahrı **kerem** kânı* *(Mânî, K. 2-11)*

İkişer yüz guruş mâhiyye ihsân eyledin hakkâ
*Şeref bir akçeye şâyân degilken ey **kerem** kânı* *(Şeref Hanım, K. 57-2)*

*Dirîğ etme gedâyân-ı derinden nakd-i **ihsânın***
Zamân-ı devlet-i hüsnünde âlem kâm-yâb olsun *(Nedîm, G. 113-3)*

*Kapundan itdiler her **lütfa** maksûd*
*Tapundan tutdılar **ihsâna** ümmîd* *(Karamanlı Aynî, G.127-2)*

Hele Şeyhî şu kapıdan gözet ihsân u kerem
Ki kemîn bendesidir mülk-i cihân pâdişehi *(Şeyhî,G.197-7)*

Var mı bir kîse tehî şimdi çemen mülkinde
Cümle ezhârı ganî eyledi ihsân-ı nesîm *(Yahya, G.236-3)*

Son olarak da ilâhî bahşişten bahsedebiliriz. Şâir zahid ile ilgili eleştiri yaparken özellikle ilk mısrada "Allah'ın ihsânını isterken insanın elinin O'nun cömertliği karşısında dilenci olması" anlamı bu konudaki tüm gerçekliği gözler önüne sermektedir:

*Deryûze elin hâhiş-i **ihsân**-ı Hudâda*
Ey zâhid-i huşk eyleme bîhûde küşâde
Yagdırmayıcak aşk ile nîsân-ı sirişki
Gevher bulamazsın sadef-i dest-i duâda *(Şeyh Gâlip, Rubai 43)*

25. BAKIR

Kırmızı renkte olan bakır insanoğlunun ilk kullandığı madendir. "Esmer kırmızı renkte bir madendir. Özellikle kolay işlenebilme özelliği olduğu için altın-bakır alaşımı para basımında yaygın olarak kullanılmaktadır. Hem altın ve gümüşle olan ilişkisi hem de Türk kültüründe bakır işlemeciliği sanatı ve bakırcılık mesleğiyle kendine yüzyıllar boyunca önemli bir yer edinen bakır şiirlerde de çeşitli şekillerde kullanılmıştır.

Klâsik Türk şâirleri bakırı genellikle değerinin düşüklüğü, insanın değerinin azlığı, sahtekârlık, kuyumculuk ve altın gibi değerli madenlerle kıyaslama konularında ele alırlar.

Niyâzî Mısrî, beyitte sahtekâr bir kuyumcunun bakır ve demiri altın ve gümüş olarak satmasını ele alırken insanın mânevî anlamdaki yetersizliğinden bahseder:

Kuyumcısın kalpazan usta görsin iş bozan
*Altun gümüş satarsın **bakır-ıla** demiri* *(Niyâzî Mısrî, G.191-6)*

Tırsî ise ilk beyitte kendisi gibi değerli bir insanın süprüntü olarak görüldüğünü ve insanlar nazarında kıtmetinin anlaşılmadığını anlatır. İkinci beyitte ise değersiz bir insanın konuştuklarının dedikodu olmasını, içinden değeri çok olmayıp bakır çıkarılan bir madene benzeterek anlatır:

Süpründilikde kalmış Tırsî gibi cevâhir
*Çıkdı **bakır** ayârı kahrından oldı hâmûş* *(Tırsî, G. 91-6)*

*Ma'deninde pîç gibi **bakır** çıkar külçe gelür*
Böyle mahlût olduğından kîl ü kâl eksük değül *(Tırsî, G. 126-4)*

Ravzî; arkadaşı hırsız, kendisi de onun suç ortağı olan birinin değerini düşürmesini "altın adını bakır kılmak" deyimiyle anlatır. Tıpkı rakîb ile arkadaş ve onun yanında olan sevgilinin kendi değerini düşürmesi gibi:

Hem-demi luss kendüsi düzd ortagı
Kıldı altûn adını bakır gidi *(Ravzî, K. 15-15)*

İgende olmasun agyâra hem-ser
*Sakınsın altun adın **bakır** eyler* *(Mânî, Şehrengîz 128)*

Akçe, Osmanlı'nın gümüşten üretilen temel para birimidir. Devletin zayıflamaya başladığı ve ekonomik yönden kötüye gittiği dönemlerde ayarı ve içindeki gümüşü düşürülüp içine bakır katılırmış. Bakırı çok olanın ise değeri fazla olmazmış. Şâir de beyitte, ellerin yârin güzelliğini seyrederken onun kendisini görmemesini onun için gözlerinden akıttığı gözyaşı akçesinin bakır olmasına bağlıyor:

İl cemâlün seyr ider cânâ görünmezsin bana
*Yohsa pür-hûn gözlerümün akçesi **bakır** mıdur* *(Zâtî, G. 174-3)*

26. BALIKÇI

Balık tutan ve bunu satarak geçimini sağlayan kimseye balıkçı denir. Tırsî aşağıdaki beyitte şâirlerden bahsederken balıkçı esnafını benzetme unsuru olarak

kullanır ve onları çiroz olarak niteler. Çiroz, yumurtasını bıraktıktan sonra zayıflayıp güçsüz düşen uskumru balığına dendiği gibi bu benzerliğinden dolayı halk arasında çok zayıf kimselere de denir. Kelime sanatlı bir şekilde kullanılmıştır. Kendisi hüner denizinde çiroz bir şâirdir. Balıkçılar olarak nitelediği ise devrin büyük şairleridir. Şiir yazılan bu ortam hünerlerin sergilendiği bir denizdir. Kendisine bir düzen yapabileceği konusunda dikkatli olmalıdır:

*Ey şâ'ir-i çiroz hazer it kim **balıkcıyân***
Bahr-i hünerde itmeyeler bir düzen sana (Tırsî, G. 13-2)

Burada ise şâir için mahlas neyse teknesiyle fırtınaya yakalanan bir balıkçı için de kayık-hâneye sığınmak odur:

*Çırnık-ı **balıkçı** ile furtınaya olsa düş*
Hîç kayık-hâne kadar mahlas mı var deryâb ana (Tırsî, G. 14-2)

27. BAŞMAKÇI

Ayakkabıcı demektir. Ravzî, İdincik'i anlattığı bu bendinde ayakkabıcı olan bir esnaftan bahseder. Onun boyunun düzgünlüğünden, yüzünün güzelliğinden ve ona gönül veren kalplerin onda hikmet bulup hizmetine meyletmek istediğinden bahseder:

*Biri bir **başmakcı** dil-ber kaddi mevzûn şekli hûb*
Ayağa saldılar işin yoğ iken hergiz 'uyûb
Çekdürürken dâ'imâ 'uşşâka envâ'ı görüp
Hıdmetine meyl ider hikmet budur kim her kulûb
Hak budur bâğ-ı İrem'dür şehr-i İdincik ki var (Ravzî, Muhammes 3-101)

Yine aynı şâir bu beyitte gönle seslenir ve aşk derdine her gördüğü güzele meylederek çare bulamayacağını; kendi hâlindeki gibi olan nice ayakkabıcı olduğunu söyler:

Derd-i 'ışka çâre sor her gördügünden ey gönül
*Başına gelmiş benüm hâlüm niçe **başmakcı** var (Ravzî, G. 195-3)*

28. BATMAN

Geçmişte Türkistan'da yaşayan Türk toplulukları, İran ve Anadolu'daki Türkler tarafından kullanılan 2 ile 8 okka arasında ağırlığı değişen bir ölçü bürümüdür. Büyü, ağır gibi anlamları vardır. Ayrıca arazi ölçüsü olarak da kullanılmıştır. Günümüzde İç Anadolu ve Doğu Anadolu'da bazı şehirlerde hem ağırlık hem de arazi ölçü birimi olarak kullanılmaktadır. (Kallek, 1992: 199-200).

Bu iki mesnevi beytinde de kelime ağırlık birimi olarak kullanılmıştır. İlk beyitte bin batman altından bahsedilir. İkinci beyitte ise bahsedilen kişinin eli kantara benzetilmiş ve bu ağırlığı kendi tartmaktadır:

*Ki bin **batman** zer-i surh-ıdı sâfî*
Yıkardı bir uruşda kûh-ı Kâf'ı *(Câmi'î, M. 3234)*

Destesi gürz-i Nerimân kendi
*Şekl-i kantâr ile **batman** kendi* *(Nevizâde Atayi, M. 1930)*

29. BAY

Kelime sözlükte *zengin* (Dilçin, 2009: s. 40) manasına gelir. İncelediğimiz şiirlerde genellikle zıt anlama gelen "fakir, gedâ, yoksul" gibi kelimelerle birlikte kullanılmıştır.

Yunus Emre olaya dinî açıdan yaklaşır. Zenginlik kişinin sahip olduklarıyla ölçülür. Esnaf olanın dükkânında yeterli mal ve sermâyesi olmalıdır. Ayrıca insanın zenginlik veya fakirliği sorgulanmamalıdır, çünkü kişinin bu durumu Allah'ın tasarrufundadır:

*Bana gelsün yohsul olan **bay** ola*
Bu mâl u ser-mâye dükkân benümdür *(Yunus Emre, G. 31-5)*

Kimi baydur kimi yoksul dime kim
*Eger **baydur** eger yoksul ol eyler* *(Yunus Emre, G. 95-9)*

Şâirler ağırlıklı olarak Allah karşısındaki fakirliği ifâde ederken ya da sevgiliyi anlatırken bu kelimeyi kullanırlar. Yunus'a ait ilk beyitte Allah'ta bir olmaya insanları davet ederken ikinci beyitte ise zenginliği de yoksulluğu da O'nun verdiğini söylüyor:

*Bana gelsün yohsul olan **bay** ola*
Bu mâl u ser-mâye dükkân benümdür *(Yunus Emre, G. 31-5)*

*Kimi **baydur** kimi yoksul dime kim*
Eger baydur eger yoksul ol eyler *(Yunus Emre, G. 95-9)*

Bu beyitte ise şâir günümüzde de geçerli olan bir durumu anlatıyor. Yazın yoksul olsun zengin olsun insanların gezip dolaştığı yerler, kışın fakr ehlinin hoşça oturduğu yerler olur. Gerçekten de bir şehrin halka açık mesire yerlerinde zengin fakir demeden insanlar özellikle de yazın gezip dolaşır ve piknik yaparlar. Kışın ise bu mekânlar genellikle evsiz barksızların veya alkol ve uyuşturucu bağımlısı gibi toplumun hor baktığı insanların uğrak yeri olur. Fakr ehli de kendini yoksuldan daha

yoksul görür ve onların asıl zenginlikleri insanlar tarafından anlaşılmaz. Burada şâir gerçek anlamı söyleyip aslında uzak olanı kastetmiştir:

*Yazın yohsul u **bayun** geşt-gâhı*
Kışın fakr ehlinün hoş külhenidür *(Dede Ömer Rûşenî, G. 21-3)*

Burada aya benzetilen sevgiliyle yoksul ve bay kelimeleriarasında bir ilişki kurulmuş ve sevgili bay ile eşleştirilmiştir:

Eksikliğini yüzüne urma kamerin kim
*Yoksula itâb eyleyicek **bayı** kınarlar* *(Necâtî Bey, G. 155-2)*

Zâtî ise burada ömrün biteceği ve ecelin zengin fakir ayrımı olmadan herkese geleceği gerçeğini anlatır:

'Ömrünün peymânesi pür olıcak Zâtî ecel
*Bir tutar **bay**-ü-gedâyi sana bir sahbâ satar* *(Zâtî, G. 376-7)*

Sevgili pâdişâhtır. Ey pâdişâhım! Nasıl ki gül zengin ya da fakir herkes içinaynı değerdeyse senin güzelliğine de herkes deli gibi tutulmuştur. Sevgili herkesin nazarında değerli görülür:

Hüsnünün âşüftesidür her gedâ vü her ganî
*Pâdişâhum bir degül mi yohsul ile **baya** gül* *(Revânî, G. 231-6)*

30. BÂYİ'

Günümüzde bir malın satış hakkını elinde bulunduran işletme ve bu satışı gerçekleştiren kimse anlamına gelen Arapça bir kelimedir. İlk beyitte âşık sevgiliye kavuşmanın müşterisidir. Aşk pazarında bâyi'lik yani satıcılık ancak böyle olur:

Müşteri ol bu nigârun vaslına
*'Işk bâzârında **bâyi'** bundadur* *(Karamanlı Aynî, G.171-3)*

Bâyi'nin sattığı ürün karşısında alıcı olan müşteri elindeki parasını vermek zorundadır:

Cevâhirin dökegör çün senin durur bâzâr
*Zamâne **bâyi'** ü cân müşterî cihân dellâl* *(Şeyhî, K.3-54)*

Bazen muhabbet çarşısında satan da satılan da, zarar da kâr da bir olmuştur. Burada ilâhî aşktan bahsedilmektedir:

Bu çâr sûy ı mahabbetde nakd ı sûd u ziyân
*Mübî' ü **bâyi'** ü dellâl ü güft ü gû birdir* *(Antepli Aynî, G. 41-6)*

31. BAYTAR/BÛRİYÂ-BÂF/ZER-DÛZ

Baytar, *hayvanlara bakan hekim veya veteriner* demektir. İncelediğimiz eserlerde bir beyitte karşımıza çıktı. Bu beyitte ayrıca *"hasırcı"* anlamına gelen *bûriyâ-bâf* ve *"sırma işleyicisi"* anlamına gelen *zer-dûz* meslekleri de karşımıza çıkmaktadır. Bunlarla ilgili fazla örnek olmadığı için bu üç mesleği aynı başlık altında ele aldık.

Ahmedî, beytinde dört farklı mesleği saymış; Nef'î ise kendini övdüğü bir gazel beytinde bu meslekleri kullanmıştır. Şiiri "bûriyâ-bâf", şâiri ise "zer-dûz" olarak nitelendirir. O kendi şiirini överken başkalarınınkini hasır dokumasına benzetir. Kendininki ise sırma ile işlenmiş kumaş gibidir. Kendi ürünü değerli olduğu için asıl rağbet buraya olmalıdır:

Kaçan ***'attâr*** *ola san'atda* ***baytâr***
Nice ***zer-dûz*** *ola* ***bûriyâ-bâf*** *(Ahmedî, G. 326-7)*

Acep mi ***bûriyâ-bâfân****-ı nazma kılmasak rağbet*
Bizim Nef'î gibi bir şâ'ir-i ***zer-dûzumuz*** *vardır (Nef'î, G. 36-5)*

32. BEDEL-SEMEN

İki kelime de değer, kıymet, baha, fiyat, tutar anlamlarına gelir. Ticârette alınan bir ürünün karşılığında bir bedel ödenir. Sevgili âşığa visâli yani kendisine kavuşmayı satmaktadır. Ancak buna âşık bir bedel ödemek zorundadır. Bu ise hicrân kılıcıdır. Bunun karşılığında âşığın ödeyeceğini yine sevgili belirler:

Dilber ki tîr-i hicri visâle ***bedel*** *verir*
Lâyık ki hırz-ı cân ola zîrâ güzel verir (Şeyh Gâlip, G. 84-1)

Bazen de şâir kendi şiirinin, gazelinin benzersizliğini dile getirmiştir:

Her şi'ri gerçi tâ ezel düşdükçe söyler ***bî-bedel***
Nef'î'nin ammâ bu gazel zeyn etdi dîvânın yine (Nef'î, G. 103-5)

Tabi ki Klâsik Türk şâiri sevgiliyi unutmaz. Onun gibi güzel bu dünyada yoktur; kirpiği, gözü ve kaşına da denk gelecek hiçbir şey yoktur. Bazen de sevgilinin yerini tutabilecek tek şey gökteki güneştir:

'Âlemde efendi sana benzer güzel olmaz
Bu kirpüge bu göze bu kaşa ***bedel*** *olmaz (İshak Çelebi, G. 101-1)*

İnmese eger tâc-ı melâhat ana gökden
Her yirde dimezlerdi o şemsün ***bedelidür*** *(Zâtî, G. 313-5)*

33. BEZİRGÂN (BÂZERGÂN- BÂZÂRGÂN)

Farsça bir kelimedir. Bunlar özellikle büyük şehirlerin ihtiyacı olan ürünleri uzak diyarlardan ve şehir dışından sağlayan satıcılardır. *Kelime daha sonraları hilekâr ve tefeci tacir için de kullanılmıştır. XVII. yuzyıldan sonra ise gayri müslim ve özellikle Musevi ticaret erbabına delalet eder olmuştur. Osmanlı ülkesinde ticaret yapan beratlı Avrupa tüccarına da bazen bezirgân denilmiştir. Ortacağ'lardan beri bezirgânların şehirden şehire, ülkeden ülkeye aylarca süren seyahatleri, karşılaştıkları çeşitli olaylar, surlarla çevrili Türk-İslam şehirlerinin kapılarından giriş çıkışları, uzak ülkelerde gördükleri ve duydukları acayip şeyler özellikle halk edebiyatı için zengin ve ilgi çekici bir malzeme olmuş, halk arasında şifahi olarak dilden dile dolaşmıştır. Ayrıca, "Korkak bezirgân ne kâr eder ne ziyan"; "Bezirgân züğürtleşince eski defterleri karıştırır" gibi ceşitli atasözlerine de konu olmuştur."* (İpşirli, 1992: s. 103).

Aşağıdaki beyitlerde sevgili bezirgâna benzetiliştir. Gönlün sahibi olan sevgilinin güzellik gibi çok kıymetli bir sermâyesi, satacağı bir malı vardır. O bezirgân olsa buna şaşılır mı?

*'Aceb mi olsa **bâzergân** o dildâr*
Güzellik gibi bir ser-mâyesi var *(Mânî, Şehrengîz 106)*

Gerek tasavvuf edebiyatının gerekse Türk edebiyatının en büyük şâir ve gönül insanlarından Yunus Emre'ye ait dîvândaki gazellerden alınan aşağıdaki beyitlerde bezirgân, daha çok Allah aşkını anlatırken kullanılmıştır. Yunus, kendini bir bezirgân olarak niteler. Çıktığı bu yol çetindir, kimse de kendine özenmemelidir. Zîrâ bu yolculukta çok tüccâr zarar etmiştir.

Aynı zamanda bu işle uğraşan satıcı kararlı olmalıdır. Elinde bulunan metâları satmak ve kâr etmek için bu önemlidir. Bunun içinde uzak diyarlara gitmek veya pazar pazar gezmek gerekir:

Yûnus'ı 'âşık diyüben zinhâr özenüp gelmenüz
*Çok **bezirgân** ziyân ider varıcagız ırak çava* *(Yunus Emre, G. 2-9)*

Benüm bunda karârum yok ben bunda gitmege geldüm
***Bezirgânam** metâ'um çok alana satmaga geldüm* *(Yunus Emre, G. 179-1)*

Ümmî Sinan da mutasavvıf bir şâirdir. O da Yunus gibi kendini bezirgân olarak görür. Onun alışverişi de ilâhî aşkın pazarıdır:

*Der Sinan Ümmî **bâzergânam** bâzâra gelmişem*
Müşterî olanlara alım satım budur hemân *(Ümmî Sinan, G.125-7)*

Anlamını açıklarken kelimenin hilekâr ve düzen-bâz satıcılar için de kullanıldığını söylemiştik. Beyitte sevgili böyle kötü, alçak bir satıcıdır. Ancak âşık bunu en iyi kendi bilmesine rağmen yine de onun bazarına gitmekten kendini alamaz:

*Niye geldin dedirmekden **bezirgân**-ı leîmâna*
Ne gelmezsin bize çokdan dedirmek daha evlâdır *(Meşhûrî, Müfred 17)*

34. BEKÇİ

Osmanlı Devleti'nde "sancak-ı şerif"in koruyuculuğu yapan ve hizmetinde bulunan görevlilere bekçi denirdi. Genel anlamıyla ise bir şeyi veya bir yeri bekleyip korumakla görevli kimsedir. Ayrıca toplumuzda bahalleyi geceleri bekleyen kolluk görevlisi de gece bekçisi olarak adlandırılmıştır.

Sevgilinin yanağı bir hazinedir. Ona kimse el uzatamaz. Çünkü buranın bekçiliğini ejderhâlar yapar. Tırsî ise kelimeyi kendine has üslûbuyla gece mahalleyi koruyan kolluk kuvveti anlamıyla kullanır. Kendini bekçiye benzeten şâir sabaha kadar mahallede bekçi gibi gezdiğini, ancak kendine samimi ve tanıdık bir dost olarak mahallenin köpeklerinden başkasını bulamadığını söyler:

Genc-i ruhuna kim el suna kim
***Bekçilerin** ejdehâdır ey dost* *(Ahmet Paşa, G. 19-5)*

***Gicelerde subha dek gezmekdeyüm** bekçi gibi*
Bulmadum kelb-i mahalle gibi özge âşinâ *(Tırsî, G. 15-5)*

Şâir, bu beytinde sevgilinin güzellik bağının bekçilerinden bahseder ve buraya fitne ile hilenin bekçi olduğunu söyler. Sevgilinin benleri ise bu bekçileri aşıp çabuk bir şekilde gülbahçesine girmiştir. Sevgilnin güzelliği bir bağa ve onun bakışları, gamzesi, saçları gibi güzellik unsurları da aşığı bu bağa sokmayan ayyâr u fitneye benzetilen bir bekçiye benzetilmiştir:

*Ayyâr u fitne **bekçiyiken** bağ-ı hüsnüne*
Çâbük değil mi girdi gülistâne benlerin *(Şeyhî, G.99-2)*

35. BERÂT

Diğer adı nişandır. Devlet memurluğunda tayin, bir şeyin kullanım hakkı, bir gelirden elde edilen pay gibi durumlarda bir ayrıcalığı ve izni ifade edip padişahın mührünü taşıyan belgeye denir. Berat verilme nedenleri çok çeşitli olmakla birlikte bunlar arasında ticârî nedenlerde bulunurdu. *Kırım hanları, Eflak ve Boğdan voyvodaları tayinlerinde, yabancı devlet konsoloslarının Osmanlı topraklarındaki vazifelerinin kabul edildiğini belirtmek üzere, elçilik ve konsolosluklarda tercümanlık yapacak olanlarla Osmanlı tebaası olup Avrupa tüccarı ve hayriye tüccarı adıyla özel statüde ticâret yapacak olanlara da berat verilirdi."* (Kütükoğlu, 1992: 472)

Resmî anlamda berat padişah tarafından verilen bir belgedir. Klâsik Türk şiirinde ise sevgili sultan veya şâh olarak anıldığından berat onun tarafından verilir. Verilen bu berat ile padişâhın emri yerine gelmiş olur. Kadı'nın emri altında bulunup esnafı denetlemekle görevli bir memur olan akıl muhtesibine bu hükümden sonra gerek kalmadı:

*Hükm-i **berât** u emr-i hümâyûnı işledi*
Kalmadı bunda muhtesib-i 'akla rûy u râh *(Nehcî, G. 268-3)*

Eğer sevgiliye güzellik beratı verilecekse bu da ancak kâtib-i kudret olarak nitelendirilen Allah (c.c.) tarafından verilir. Onun gerdanındaki beni ise, Allah tarafından güzellik beratına mühür vurulurken kalemden dökülen bir damladır:

***Berât**-ı hüsnüne tugrâ çekerken kâtib-i kudret*
Düşürmiş hâmeden bir nokta cânâ gerden-i nûra *(Nehcî, G. 284-3)*

Sevgili seçilmiştir. Onun güzelliği, güzellik şâhının dîvânında sunulması için ona beratla verilmiş bir ayrıcalıktır:

Hatt ile virildi sana ey mâh melâhat
*Dîvân-ı şeh-i hüsnde var anı **berât** it* *(Yahya, G.24-1)*

Bazen de sevgilinin anber kokulu yanağı ona güzellik beratı olarak yazılan bir yazıdır:

Hat 'azl-i hüsn virmedi ey nâzenîn sana
*Oldı **berât**-ı tâze hat-ı 'anberîn sana* *(Nâbî, G.4-1)*

Yukarıdaki beyitlerde beratın hat, tuğra, nokta, azl, kâtip, dîvân gibi kelimelerle tenâsüplü bir şekilde kullanıldığını da görmekteyiz.

Nedîm ise kelimeyi padişah için yaptığı övgüde genel anlamıyla kullanır. Sultan için bastırılan sikke ve okutulan hutbe onun adıyla şeref bulur, izzet ve şan beratı ise değerini onun tuğrasıyla elde eder:

Olup nâm-ı şerîfiyle müzeyyen sikke vü hutbe
*Vere tuğrâsı ârâyiş **berât**-ı izzet ü şâna* *(Nedîm, K.16-39)*

Beratın geçerliliğinin padişahın tahtta olduğu müddetçe olduğunu ve padişah değişikliği olduğunda da geçerliliğini koruyabilmesi için tecdid olduğu belirtilen yenisinin verildiğini yukarıda belirtmiştik. Nâbî bu beytinde tecdid-i berât terimini kullanarak bu konuya ne kadar vâkıf olduğunu bizlere gösterir. Kişinin nakde benzettiği gözyaşını Allah'ın huzurunda dökerek makbul bir Müslüman olması konusunda sürekli niyazda bulunmasını ve kabul beratını yenilemesini söyler:

Dîvân-ı İlâhide döküp nakd-i sirişkün
*Ma'mûre-i İslâmuna tecdîd-i **berât** it* *(Nâbî, G.27-3)*

Klâsik Türk edebiyatında sadece sevgili hususunda değil diğer konularda da beratın Allah tarafından verileceği dile getirilir. Şâir Nâşid de irfan tekkesinin himmet sahibi bir pîri olabilmek için şiir beratını Allah'a sunmak gerektiğini, çünkü ilahi sırlara ancak O'nun izniyle ulaşılabileceğini söyler:

*Nâşidâ tevfîk'a 'arz eyle **berât**-ı şi'ri kim*
Tekye-i 'irfânun oldu pîr-i sâhib-himmeti *(Nâşid, G. 100-9)*

36. BERBER

Saç ve sakal kesen, tarayan meslek erbabına ve bu işin yapıldığı ticârî mekâna berber denir. Ayrıca tarih terimi olarak ordu esnafı arasında sayılan ve askeri traş eden kimselere de berber denmiştir.

Şiirlerde sevgilinin berbere benzetildiğine rastlanmaktadır. Zâtî sevgiliyi büyük bir istekle, tutkuyla sevdiği ay yüzlü bir berbere benzetir. Müşteri kelimesiyle şâir söz oyunu yaparak onu hem dükkâna gelen müşteri, hem de müşteri yıldızı olarak düşünür. Bu berbere de güneş ayna olmuş, müşteri ise bu duruma kızmıştır:

*Sevmişem yüz şevk ile bir **berber**-i meh-peykeri*
Ana hôrşîd âyine olmaga kızkın müşterî *(Zâtî, G. 1579-1)*

Beyitte Pazar ve dükkân gibi alışverişle ilgili kavramları berberlik mesleğiyle birlikte çeşitli anlam ilişkileri içinde görmekteyiz. Nergis elinde altın gibi sarı bir tâs ile çemen pazarında dükkân süsleyen bir berberdir:

Tâs-ı zerrînle ârâyiş-i dükkân itdi
*Oldı bâzâr-ı çemende yine **berber** nergis* *(Bursalı Rahmî, K.9-7)*

Bu beyitlerde ise ise şâir Tırsî, semt berberinde ve onun dükkânından bahseder. Yeri gelir o dükkâna, sevgiliye seslenip, kendi gittiğini söyler; yeri gelir o mekâna tıraşsız olan ağyârı yani rakîbi gönderir:

*O semtün kâr-gâh-ı **berberi** meşhûr iken cânâ*
Tirâşum hâtırıy-çün anda pûyân olduğum yerdür *(Tırsî, G. 49-2)*

Nâ-tirâş olduğın ağyârun işitdük bilürüz
*Bir tirâş olmag içün gözleri **berberde** midür* *(Tırsî, G. 67-7)*

Şuh olan sevgili aynı zamanda âşığı parlaklığa düşüren, onu aydınlatan bir berberdir. Aynı zamanda onun güzellik aynası nurlar yansıtır. Gümüş olan sînesinde ise bambaşka haller vardır ki âşık ona batlıkça onun gözlerine aydınlık gelir:

*Revnak-fügen ey şûh sana **berberlik***
Âyine-i hüsnünde ne bu enverlik
Var hâlet-i dîger o gümüş sînende
Bakdukca gelür dîdeme rûşen-gerlik *(Said Giray, Rubai 24)*

Abdal kelimesi tasavvufta *"dünyadan habersiz kalacak kadar kendini ahrete, gönlünü Hakk'a veren saf derûn insanlar, ermişler"* (Uludağ, 2012: s. 19) anlamındadır. Abdalların bir özelliği de çâr-darb denilen saç, sakal, kaş ve bıyık traşı yapıp bu şekilde halkın içinde baş açık ve yalın ayak dolaşmalarıdır. Beyitte şâir kendini böyle bir abdâl olarak görür. Beyitte bu mazmun açık olarak söylenmese de biz bunu berber ve diğer ifadelerden anlamaktayız. Kendisi böyle bir berberin abdâlıdır:

*Pâ-bürehne baş açuk abdâlıyam bir **berberün***
Şeyh Câmî görse olurdı trâş ol dil-beri *(Zâtî, G. 1579-3)*

Baht ve tâlihin kubbesi bir berber dükkânı gibidir. Güneş bu dükkânın içine parlak bir ayna asmıştır:

Sanki bir berber dükânıdur sipihrün kubbesi
Asmış içinde anun mir'ât-ı rahşânı güneş *(Hasan Ziyâ'î, K. 4-19)*

37. BEY'

Satma veya satın alma anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Klâsik Türk şiirinde Hz. Yusuf'a telmihte bulunulduğunda ticârî kavramlar çok sık kullanılmıştır. Bu durum bey' kelimesi için de geçerlidir.

"Kardeşleri tarafından yok pahasına satılan Yûsuf'u alan kervancıbaşı onun değerini anlar ve bir söylentiye göre onu Mısır'da, köle pazarında satarken ağırlığınca altına satışa çıkarır." (Zavotçu, 2013: s. 796). Şâir, bu olaya telmihte bulunur.

Yusufum! Sana sâhib olup da seni satmaya kalkan akılsız, senin güzelliğinin zevkini ne bilsin. Bunu ancak senin değerini anlayan bilir:

*Seni mâlik olup iy Yûsufum **bey'** eyleyen nâ-dân*
Ne bilsün zevk-i hüsnün kendüyi 'İbrî-fürûş anlar (Süheylî, G. 81-4)

Burada ise âşık İlâhî sevgili olan Allah'a kendini satmak ister:

Alursan yoluna cânım fedâ olsun senün yâ Rab
*Hıyâlin câna **bey'** eyler bâzârın zevkı hôş geldi (Ümmî Sinan, G.184-2)*

38. BEYTÜLMÂL (BEYTÜ'L-MÂL)

Devlet hazinesi anlamına gelen bir terimdir. Hem bir mali kurum hem de fiziki bir mekânı ifade etmektedir. İlk olarak İslam devletinde oluşturulmuş bir kurumdur. Başlangıcı Hz. Muhammet'in Medine dönemine kadar gitmekle birlikte asıl düzenli kuruluşu Hz. Ömer zamanında olmuştur. Osmanlı Devleti'nde ise devlet hazinesi adını almıştır.

Özellikle kaside beyitlerinde kelime karşımıza çıkar. Şâirler övdükleri kişinin yaptıklarıyla devlet hazinesini yani beytülmâli cennete dönderdiğini söyler ve bir anlamda güçlü bir devletin sağlam bir mâliyeyle olabileceği gerçeğini bize hatırlatır:

*Behişte döndi anun sa'yi ile **beytü'l-mâl***
Ki oldı hep der ü dîvârı hışt-ı sîm ü zer (Âşık Çelebi, K. 14-164)

Kelime bu genel anlamının dışında farklı anlam ilişkileri içinde de kullanılmaktadır. Yukarıda beytülmâlin hem bir mekân hem de burada bulunan mallar için kullanıldığını söylemiştik. Nâbî beyitte kelimeyi dediğimiz ikinci anlamıyla kullanır. Hicran çarşısında ticârî değeri olan ürün olarak gam beytülmâli satılmaktadır:

*Sûk-ı hicrânda mezâd olmakda **beytü'l-mâl**-i gam*
Var ise vâreste olmış mübtelâlardan biri (Nâbî, G.836-10)

39.BEY Ü ŞİRÂ'

Arapçadır ve alış-veriş anlamına gelir. Klâsik Türk şiirinde eğlence meclisine neşe ve canlılık katan en önemli unsurlardan biri olan sâkî satıcı olarak karşımıza çıkar. O meyhanede kadeh verir ve içki sunar.

Klâsik Türk şâiri zamanda aklın karşısında gönlün yanındadır. Ayrıca akıl gitsin baştan, mest olalım da demektedir. Ey sâkî, şarap kadehini ver elime; karşılığında akıl nakdimi al. Bırak alışverişimiz aracısız, elden ele olsun:

Sun destüme ayağı ele nakd-i 'aklı al
*Olsun ko sâkî **bey' u şirâmuz** yed bi-yed* *(Vusûlî, G. 22-2)*

Bilü; *"bilgi, ilim, irfan, idrak, malumat"* (Dilçin, 2009: s. 45) anlamlarına gelir. Beyitte gönül ile akıl ince bir yolda yürür. Yaptıkları aşk ticâretidir; yoksa kazanç için bir alışveriş değildir:

Bilün ile gönülüm yörir idi ince yol
*Işk ticâretleri **bey' ü şirâdan** degül* *(Kadı Burhaneddin, G. 1300-11)*

Bu ticârette dînî ve âhlâkî konular unutulmaz. İlk beyitte Kur'ân-ı Kerim'den bir âyetten alıntı vardır: *"Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır."* (Cum'a 62-9). Beyitte geçen "zeru'l-bey'" ifâdesi "alışverişi bırakın" anlamındadır. Şâir bu ifadeyle insanlara bazı gerçekleri hatırlatır:

Kıyâmet koptu iy tâcir zeru'l-bey'
*Ki yohdur ol günün **bey' u şirâsı*** *(Nesîmî, G. 425-9)*

Tevfik; *"Allah'ın, kulun fiilini rızasına ve muhabbetine uygun kılması ve iradesine ve rızasına muvafık işler yapmayı ona nasip etmesi"* (Uludağ, 2012: s. 358)dir. Allah'ın tevfiğini kazanmak para sarfetmekle değil, samimiyet nakdiyle olur:

Sarf-ı ser-mâye-i sâmân ile der-dest olmaz
*Nakd-i ihlâsla olur **bey u şirâ**-yı tevfik* *(Haşmet, K. 14-3)*

Dünya değersiz bir kumaş ve dünyevî istekler de bir pazardır. Dünya bu ticârete değmezken onu elde etmek için kopan yaygaraya bak:

***Bey' ü şirâyı** degmez iken kâle-i cihân*
Bâzâr-ı ârzûya düşen hûy u hâyı gör *(Kâtipzâde Sâkıp Dede, G. 81-2)*

40. BEZZÂZ

Kelime aslen Arapçadır ve günümüzdeki manifaturacının karşılığıdır. Bez veya manifatura ürünleri satan kişiye denir.

Şem'î ise nesîm rüzgârını bezzâz olarak ele alır. İlkbahar rüzgârı gülün güzelliğinin bohçasını açmış, bu çemen pazarında ise bu güzelliğin satıcısı bülbül olmuştur:

*Açdı gül hâcesinün tengini **bezzâz**-ı nesîm*
Oldı bâzâr-ı çemende yine bülbül dellâl *(Şem'î, K. 8-8)*

Bu beyitte Mânî mesleği genel anlamıyla kullanır. Gümüş tenli, güzellikte eşi ve benzeri olmayan Hasan adlı bir bezzâzdan bahseder:

*Biri **bezzâzlar** içre Hasan'dur*
Güzeldür bî-bedeldür sîm-tendür *(Mânî, Şehrengîz 120)*

Âşığın teni üryân olur ve onun cebinde ancak gam nakdi bulunur. Aşk meydanında âşıklar cânlarını verirler. Cübbe ve destar ehli vâiz, müftü, müderris gibi tiplerdir ve bunlar akıllarıyla hareket ettiği için aşkı bilmezler. Tıpkı bez tâcirlerinin dükkânlarında ateşin olmayacağı gibi her şeyi terk etmeyen kimse aşkı bilemez:

Nakd-i gam olur ceyb-i ten-i 'uryânda
'Uşşâkun olur kelleleri meydânda
'Aşkı ne bilür cübbe vü destâr ehli
*Âteş mi olur dükkân-ı **bezzâzânda*** *(Nevizâde Atâyî, Rubâ'î 57)*

Bazen de şâirler kasîdelerde doğa ile ilgili tasvirler yaparken bu meslekten yararlanır. İlk beyitte zemin bir bezzâzdır ve bu bahçeye çok güzel, renkli elbiseler dikmiştir:

Açtı anber hokkasın sahrâda attâr-ı sabâ
*Düzdü rengin câmesin bostânda **bezzâz**-ı zemîn* *(Amet Paşa, K. 23-2)*

41. BÎ-BEDEL

Kelime, *eşi benzeri olmayan* anlamının yanında ticâretle ilgili olarak herhangi bir karşılık vermeden alınan malı da ifâde eder.

Benzersiz kavuşma kumaşına can nakdi yakışır. Onun yakut gibi olan dudağının kıymetli bûsesi bir hazine gibidir. Âşık, o eşsiz sevgilinin uğruna gözyaşı naktini çürütür, yine de sevgiliye yaranamaz:

*Kâlâ-yı vasl-ı **bî-bedeli** nakd-i cân deger*
Kıymetli bûse-i leb-i yâkûtu kân deger *(Sümbülzâde Vehbî, G. 67-1)*

*Yaşı nakdin çürütdi yoluna ey **bî-bedel** rûh*
Dahi Sun'î yaramaz mı sana hey bî-vefâ 'ömrüm (Sun'î, G. 122-8)

Bedelsizliğin de bedeli vardır. Bedel kelimesi bir malın veya eşyanın karşılığı olan değer, bunun karşılığında ödenen ücret, fiyat gibi anlamlara gelir.

Sevgili âşığın canını zorla almıştır. Eşi benzeri olmayan sevgili canımı zorla aldı. Hele bunun karşılığında merhamet edip bedel olarak bûse verirse ne güzel karşılık olur:

Cânum aldı cebr ile la'linden ammâ rahm idüp
*Bûse virürse bedel ol **bî-bedel** ni'me'l-bedel (Hasan Ziyâ'î, G. 265-4)*

Sevgilinin yolunda can verip ölmek gayet güzeldir. Ama verdiği bu canın yerine de benzersiz bir bedel gerekir:

Yolında ölmege kişi gâyet güzel gerek
*Gitdükde cân yerine bedel **bî-bedel** gerek (İshak Çelebi G. 138-1)*

Şiirde "bî-bedel" kelimesi daha ziyâde yukarıda verdiğimiz ilk anlamıyla kullanılır. Sevgili efendidir. Âşık eşi benzeri olmayan sevgiliye canını verir. Sana hasta olan bu âşığına sen kırılma, onun bu hastalığı iyileşmez:

*Göricek kim ola cân virmeye sen **bî-bedele***
'Âşık-ı hastana incinme efendi sümeye (İshak Çelebi, G. 245-4)

Şâirler kelimeyi övgü veya dua için de kullanabilirler. Benzersiz olan bu çarşıyla din ve devlet nizam bulur. Onun bânisi de Allah uzun ömür versin:

*Bu sûk-ı **bî-bedel** durdukça dâ'im ola bânisi*
Ki onunla nizâm-ı dîn ü devlet pây-ber-câdır (Nedîm, Kıt'a 17-10)

Bazen şâir sevgiliyi fazla büyütmek istemez. Ey ârif olan kişi! Sevgilinin güzelliğini anlatıp durma. Yoksa kendini gösterişli bir metâ, benzersiz bir kumaş sanır:

Halka ta'rîf itme 'ârif hüsnini ol hâcenün
*Kendüyi garrâ metâ'-ü-**bî-bedel** dîbâ satar (Zâtî, G. 377-8)*

42. BİLEZİK-DEMLÜC

Bayanların çok sık kullandığı ve Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan bileziğe şiirlerde az da olsa rastladık. Tespit ettiğimiz bu beyitte şâir bir atasözü şeklinde kelimeyi kullanır. Kendi bedenin halka şeklinde altın bir bileziğe benzetir. Sevgili âşığa daima cefâ eder. Sanatın altın bilezik olduğunu bildiği için sevgili

bedenimi cefâ ile yoğurur ve sararmış bedenim halka şeklinde altın bir bileziğe döner:

*Çü bildi **san'at altun bilezikdür***
Cefâdan cism-i zerdüm halka eyler *(Gelibolulu Sun'î, G. 32-4)*

Beyitte geçen demlüc kelimesi de bilezik anlamına gelir. Burada da kelime genel anlamıyla kullanılmıştır:

*Aldı ol **demlüci** 'Arab eline*
'Azm kıldı gitdi kendü yolına *(Şeyyad Hamza, M. 680)*

43. BİLLÛR

"Gayet parlak ve şeffaf (saydam) taş veyâ pek saf ve temiz beyaz cam, kristal" (Devellioğlu, 2012: s. 119) demektir.

Asırlık zâhidler bugün yüz taneli teşbihin bir tanesi karşılığında billûr kadehi sattılar. Beyitte zâhit tipi eleştirilmektedir. Zâhitler her zaman böyledir:

*Câm-ı **billûrun** bu gün bir dânesine satdılar*
Sübha-i sad dânesini zâhid-i sad-sâleler *(Gelibolulu Sun'î, G. 15-4)*

Klâsik Türk şiirinde özellikle sevgilinin sînesi parlaklığı, saf ve temizliği dolayısıyla billûr olarak düşünülür. Âşığın gözüne aydınlık veren o ince, narin vücudu nurdan yaratılmıştır. Ayrıca sevgilinin bâzûları, kolları da bazen billûr olarak değerlendirilir. Bu haliyle bezme sâkî ancak sevgili olur:

*Rûşen oldu çeşmime bu sîne-i **billûrdan***
Kim vücûd-ı nâzenînin halk olunmuş nurdan *(Sümbülzâde Vehbî, G. 208-1)*

Ben mi sâki olayım bezme dururken sevdiğim
*Böyle sîmin saklar **billûr** bâzûlarla sen* *(Nedîm, G. 103-4)*

Zâtî'de olduğu gibi peri gibi güzel olan sevgili bazen de cennet bağı içindeki billûr bir şimşir ağacına benzetilir. Nâilî ise güneşi billur bir şişeye benzetir. Güneşin olduğu yerde hava aydınlıktır ve keder bulutlarıda bu havalarda olmaz. Eğer beyitte âfitâb kelimesini sevgili olarak düşünürsek, sevgilinin olduğu yerde âşığa sıkıntı ve keder olmayacağı anlamı da çıkarılır:

Bir perîye germ olub hammâmda didüm ana
*Bâg-ı cennet içre bir **billûrdan** şimşâdsın* *(Zâtî, G. 1064-5)*

*Misâl-i şîşe-i **billûr**-ı âfitâb olamaz*
Bu fasl içinde sehâb-ı keder havâda bedîd *(Nâilî, G.30-3)*

Atâyî ise bu beyitte kış mevsiminin soğukluğu ve sertliğini *şahne* denilen memurun soğuk sözleriyle ilişkilendirmiştir. Onun bu sözleri billûr kadehi kırmış, lâ'l taşını da toz haline getirmiş ve döküp saçmıştır:

Dönüp bârid kelâmı şahnenün bâd-ı zemistâna
*Kırıldı câm-ı **billûr** oldı rîzân la'l-i rümmânî* *(Nevizâde Atâyî, G. 222-6)*

44. BİNÂ

Yapı ve ev gibi anlamlarının yanında *"yapmak, kurmak, inşa etmek, bir düşünce sistemine göre yapmak"* gibi anlamları da vardır.

Kelime aşağıdaki beyitte genel anlamıyla kullanılmıştır. Müsemmen kelimesinin *sekizgen* anlamı olduğu gibi "kıymet biçilmiş veya biçilen kıymet karşılığında satılmış şey" (Devellioğlu, 2012: 866) anlamına da gelir. Burada daha ziyade sekizgen şeklinde mermerden yapılmış bir bina olan havuzdan bahsedilir:

*Müsemmen havz-ıdı mermer **binâsı***
Suyı şîrîn latîf idi havâsı *(Câmi'î, M. 4996)*

Klâsik Türk şâiri vefâsız sevgiliye seslenir ve ona uyarıda bulunurken güzelliğinin güvenilmemesi gereken bir binâ olduğunu söyler:

*Pâdişâhum bu **binâ**-yi hüsne itme i'timâd*
Kasr-ı 'ahd-i bî-vefâlar gibi bî-bünyâd olur *(Zâtî, G. 297-3)*

Aşk da temelinde belâ olan bir binâdır. Âşık ise bu belâya rızâsı olan kişidir. Yine de âşık, akan gözyaşı dünyayı sele verse bile bunda endişelenecek bir durum olmadığını çünkü gönlünde aşkının sağlam bir binâ gibi durduğunu söyler:

*'Işkun **binâsını** çü belâ-y-ıla urdılar*
'Âşık kim ola ol ki belâya rızâsı var *(Ahmedî, G.254-3)*

Cihânı seyl-i sirişküm harâba virse ne ğam
***Binâ**-yı hâne-i 'ışkun çü dilde muhkemdür* *(İshak Çelebi, G. 56-3)*

Âşığın sabrı da ne kadar sağlam yapılırsa yapılsın, aşk derdinin zelzelesiyle yerle bir olan bir binâ olur:

*Sabrum **binâsını** ne kadar muhkem eylesem*
Eyler harâb zelzele-i ıztırâb-ı 'ışk *(Emrî, G. 249-2)*

Vücûd içinde gönül gibi sağlam bir nakdi barındıran hikmetli sırlarla yapılmış bir binâdır. Bazen de ömür tükenen her günü duvarından bir taşın eksildiği binâ olarak düşünülür:

*Vücûd bir **binâ** durur sırr-ı hikmet içinde*
Gönül bir bünyâd durur nakd ol bünyâd içinde *(Yunus Emre, G. 295-1)*

*Günde bir taşı **binâ**-yı ömrünün düşdü yere*
Can yatır gaafil binâsı oldu vîran bî-haber *(Niyâzî Mısrî, G. 132-2)*

Mutasavvıflar için suret, yani görünen şekil ve biçimler pek önemli değildir. Asıl önemli olan sırların saklı olduğu hazînelerdir. O, asıl hazînelerin saklı olduğu yıkık yerlerde en güzel hâlini bulur. Bu yüzden binaya benzettiği sureti harâb etmek onun için önemlidir:

*Fahrdur sûret **binâsını** harâb itmek bize*
Kenz-i mahfî birle biz ma'mûr olan vîrânlaruz *(Behiştî, G. 197-4)*

Şiir de binâya benzetilebilir. Şiir, mânâ âleminin avlusunda görünen, kimsenin söylediğine benzemeyen ve yepyeni şeyler ifâde eden bir binadır:

***Binâ**-yı şi'r Nâbî öyle 'âlîter gerekdür kim*
Nümâyân ola sahn-ı 'âlem-i ma'nî zemîninden *(Nâbî, G.563-9)*

45. BİTMEK

Türkçe olan *bitmek* fiilinin birçok anlamı olmakla birlikte biz şiirlerde geçen ve değer ifade eden *"sona ermek, tamamlanmak, tükenmek, hiç kalmamak"* anlamları üzerinde duracağız.

Sevgilinin yakuta benzeyen dudağı tükenmez bir hazinedir. Hiçbir şekerci dükkânı da onun tatlı dudağı gibi olamaz:

***Bitmez** lebi yâkûtı gibi kânlar içinde*
Yokdur şeker agzı gibi dükkânlar içinde *(Hamdî Çelebi, G. 131-1)*

Şâir, âşığa sevgilinin gönlüne giden yolu tarif eder. Eğer âşık onun gönlünü almak isterse altın gibi sararmış bir yüz ve gümüş gibi gözyaşlarının para etmeyeceğini, bunun ancak gerçek altın ve gümüşle olacağını söyler:

*Ruh-ı zerd akçe itmez nukre-i eşk ile iş **bitmez***
Cevânun kalbini almak dilersen sîm ü zer göster *(Yahya, G.96-3)*

Âşık için alışverişin en güzeli sevgiliyle olan, kârın en tatlısı da bu ticâretten elde edilendir. Âşık bu yolda sıkıntılar çeker ve yarasına kavuşma merhemini sevgilinin sürmesini ister. Fakat o buna karşılığı gamze ile verir ve hep o kârlı çıkar:

Zahmuma merhem itmedün vaslun
*Kıla ey gamze kâr **bitmeye** mi* *(Gelibolulu Sun'î, G. 203-4)*

Allah, O'nun yolunda sarfedilen paraları bitirmez. Sanki kudret eli varmış gibi onların değerini arttırır:

*Bir akçenin **bitirdiğin bitirmez** yüz kişi varsa*
Aziz etmiş anı Allâh hemânâ dest-i kudretdir *(Necâtî Bey, Kıt'a 20-1)*

Nâbî beyitte mânâ ve Allah'ın hazinelerinden bahseder. Her şeyi veren O olduğu için, Ganî olan O olduğu için hazineleri tükenmez ve tüm bu dünyanın nimetleri O'nun elindedir ve tüm bu nimetler mutlak hazineleri yanında sınırlıdır. Kur'ân'da bu konuyla ilgili *"Hiçbir şey yoktur ki, hazineleri yanımızda olmasın; biz onu ancak belli bir ölçüyle indiririz."* (Hicr 15-21) (DİB, 2007: s. 262). buyurulmaktadır. Şâir, tüm bu gerçeklerin bir mânâ hazinesi olduğunu, eğer insanın eşyanın bu hakikatinden nasibi varsa alması gerektiğini; aynı zamanda insanın elindeki servetin harcandıkça bittiğini ancak O'nun servetinden hiçbir şey eksilmediğini anlatır.

Hissen var ise hazâ'in-i ma'nâdan
Âgeh olagör hakâyik-i eşyadan
*Herkes yir içer döker saçar kârı **biter***
Eksilmez o şey hazîne-i Mevlâ'dan *(Nâbî, Rubâ'î 171)*

Beyitte geçen mühürdâr, *"eskiden devlet erkânının mühürlerini muhafazaya ve onun emriyle icap eden evrakı mühürlemeye memur olan kimseye verilen isim. Beylerbeyinin iç ağalarından olup paşanın evraklarına mühür basan ve yazışmalardan sorumlu olan memur"* (Ünal, 2011: s. 498)dur. Mühürdarların değerini arttıran asıl şey divitindeki kalemdir. Eğer o olmazsa sadece bir parmak ve ona yazarken sürdüğü tükrük ile hiçbir değeri kalmaz. *"Âlet işler, el övünür."* (Türk Atasözleri ve Deyimleri (MEB), 1997: s. 21) tam da bu beyte göredir:

*Sâde engüşt ü büzâk ile **biter** kârları*
Kalem olmazsa devâtında mühürdârlarun *(Nâbî, G.420-5)*

46. BORÇ

Genelde daha sonra ödenmek koşuluyla alınan para veya maddı değeri olan bir malı ifade eder. Ayrıca bir kişiye karşı yerine getirmek zorunda olunan söz ve yükümlülük de borç kelimesi ile ifade edilir.

Klâsik Türk şâirine göre borçlu olan âşıktır. Âşığın ödemek zorunda olduğu bu borcun alacaklısı sevgilidir. Sevgilinin bazen her türlü felâketi satın alınır. Senin

belân karşılığında sana can borcum var. Ödemeye geldim, ama bu borcunu almazsın. İşte asıl belâ budur:

*Can nakdi **borcum** idi belâna ana ne söz*
*Geldim edâya **borcum** alınmaz belâ budur* *(Hayâlî, G. 179-2)*

Bazen satın alınmak istenen ise onun bûsesidir. Dil nakdini vermiş, karşılığında alacağı olan bûsesini almaya gelmiş; fakat o gonca ağızlı alacaklısından kaçar:

*Nakd-i dil almış-durur bir bûse **borcı** vardur*
Anun içün Emrîye görinmez ol gonca-dehen *(Emrî, G. 366-6)*

Şâir bazen de ölüme borçludur. Ey ölüm sana can borcum var bilirim. Ancak ben ömür nakdimi sevgilinin gamına verdim. Sana ise verecek sözümden başka bir şey kalmadı:

*Nakd-i 'ömri gama virdüm sana cân **borcum** var*
Benden ey merg alacagun senün ikrârumdur *(Emrî, Kıt'a 135-3)*

Ey Emrî bu vefâsız dünya için gözyaşı ökme. Güneş ona bir şey borç vermedi; ama şemnem gözyaşını döktü. Sonunda eline ne geçti (senin de eline bir şey geçmeyeceği gibi:

Sîm-i eşki dökme Emrî bî-vefâ dünyâ içün
*Mihr ne **borç** eyledi nakdini şebnem n'eyledi* *(Emrî, G. 551-5)*

Yunus da dünyadan borçlu gitmemek gerektiğini anlatır ki bu kul hakkıdır. Ey hakkı görmeyen, bilmeyen kişi! Öfkelensen de, söğsen de, tahkîr etsen de sana derim ki bu dünyadan öbür âleme kul hakkıyla gitme!

*İnileyin eydürisem gel boynunda **borç** kalmasun*
Kakır söger buşar bana eydür ki iy Hakk'ı görmez *(Yunus Emre, G. 104-7)*

47. BOSTANCI (BÛSTÂNCI)

Bağ ve bahçe işleriyle uğraşıp ürün yetiştiren kimseye bostancı denmektedir. Bu meslek erbâbı elde ettiği ürünleri pazara götürüp satmaktadır. Günümüzde bu iş daha ziyade toptancılar eliyle yapılmaktadır.

Tarım ve bağ-bahçe işleriyle uğraşmak beden gücü gerektirir ve zordur. Üreticiler bazı sıkıntılarla karşılaşır. Aşağıdaki beyitlerde bu durumdan ve nasıl ürün elde edebileceklerinden bahsederler.

Bostancıların kuraklıkta kederlenirler ancak yağmur yağdığında sebzeler çoşar ve bol ürün elde edilir. Aynı durum sebzeler sulandığında da geçerlidir:

*Kurak olsa mükedderdür bütün **bûstâncılar** ammâ*
Kudurur sebzeler yağmur yağup bûstâne düşdükçe (Tırsî, G. 173-6)

Çıkup yerden sarımsak anı bamya gördi büzildi
*Suladukça dibin **bûstâncılar** oldı semer peydâ (Tırsî, G. 12-5)*

48. BÖREKÇİ (BÖREKCİ)

Börek yapıp bunu satan kimsedir. Karşılaştığımız beyitte şâir, aklını başından alan İdincikli bir esnaftan bahseder:

*Bir **börekcidür** biri sevsem 'aceb mi anı ben*
Dâ'imâ 'âşkı furûnında yanar cân ile ten
Bağrumı gerçi kıyar nâz ile ol nâzük-beden
Hoş gelür cevri bana ammâ miyâne itmeden
Hak budur bâğ-ı İrem'dür şehr-i İdincik ki var (Ravzî, Muhammes 3-23)

49. BURKA

"Peçenin Arapçası. Eskiden yüzünü gizlemek isteyen erkekler de burka ile gözleri açıkta bırakacak şekilde giyerlermiş. Günümüzde Afgan kadınlarının giydikleri göz yerine gelen kısmı dantelâlı bütün vücudu örten bir dış örtüsü." (Ünal, 2011: s. 132).

Hamdî Çelebi bir kasîde beytinde kelimeyi övdüğü kişi için kullanır. Burada ticâretin kurallarından biri olan arz kelimesi geçmektedir ki bir ürünün piyasaya sunulmasıdır. Memduh burada cemâlini arz eder ki bunun için de burkasını kaldırmaktadır. O, yücelik ve büyüklük burkasını yüzünden kaldırıp cemâlini gösterdiğinden beri bu dünyada kavga ve karışıklık olmamıştır. Övdüğü kişinin cihâna düzen vermesinden bahseder:

*Celâli **burka'ın** açup cemâl 'arz ideli*
Cihânda olmadı kem 'ışk u şûriş ü gavgâ (Hamdî Çelebi, K. 1-14)

Münîrî beytinde sevgiliyi âftâb olarak niteler. Bu âftâbın yüzünü siyah bulut bir perde şeklinde, burka gibi kapatır. Sevgilinin mutluluk sahibi, mutluluk veren yüzünü bu burka yüzünden âşık göremez. Bursalı Rahmî ise sevgiliye sitem etmektedir. Seher vakti gönlünü alan yârin kaşlarını seyrettiğini ve bunun üzerine sevgilinin yüzüne burka örtüp kendinden yüzünü sakladığını söyler. Aslında ona bir şer yapmadığını ve kendisinin niye böyle davrandığını sorar:

Âftâbun yüzine ebr-i siyâh olur hicâb
***Burka**' ile görmez olduksa yüzüni zî-safâ (Münîrî, G. 9-2)*

Seher nezzâre-i ebrû-yı yâr-ı dil-sitân itdüm
*Nihân itdi yüzin **burka'** salup bilsem ana nitdüm*
Bir âh-ı sûz-nâk idüp cihânı pür-duhân itdüm
Yüzüme dest-mâlüm ebrveş dutdum figân itdüm
Hilâl-âsâ bugün bir şâhid-i mahcûb sevmekden
(Bursalı Rahmî, Muhammes 16-3)

50. CÂN-BÂZ

Canını tehlikeye atarak sirklerde tehlikeli gösteriler yapan kimseye denir. Klâsik Türk şiirinde ise âşık sevgili karşısında canbaz özellikleri gösterir.

Şiirlerde ip üstünde oyunlar oynayan ip canbazlığı yapan âşıktır. Beyitte âşık sevgilinin ipe benzeyen saçlarında akıl terazisini kaybetmiş ve canbazlık yapmaktadır. Zaten sevgili başka türlüsünü kabul etmez:

Düşürmeyince terâzû-yı 'aklı oynatmaz
*Ne turfadur resen-i zülf-i dost **cân-bâzı*** *(Hamdî Çelebi, G. 157-3)*

Kelimenin bir de ticâret hayatını ilgilendiren anlamı vardır. Buna göre ise canbaz hayvan alışverişiyle uğraşan kimseye denir. Aşâğıdaki beyitte şâir kelimeyi ticaretteki anlamıyla kullanır:

On iki guruş ile gelüp at pazarında
*At beygir alup satıcı **cân-bâz** olamazsın* *(Tırsî, G. 155-4)*

51. CÂRÎ

Kelimenin sözlükte "*akıp devam eden geçerli olup yürürlükte bulunan* anlamlarına gelir.

Ekonomi terimi olarak da cârî hesap kavramına bakacak olursak *"İki mâlî kuruluş veya iki kimse arasında fâiz ve sermâyeleri hesaplanmak üzere tutulan karşılıklı hesap, alacak verecek hesâbı."* (MEB, 1995: s. 1328) olarak tanımlanır.

Şâir bir anlamda insanların bulunduğu pazarda, bu aslında Osmanlı toplumudur, geçerli olanın sadece kuru bir iltifat olduğundan şikâyetçidir. Kendisi bie şâir olarak yazdıklarının karşılığını maddî olarak alamamaktan dertlidir. Eğer sultânı sevgili olarak düşünürsek de bu sevgilinin âşığa yüz vermemesidir:

*Şimdi sûk-ı nâsda **cârî** olan bir iltifât*
Gûyiyâ dirhem-i meskûk-i sultân kalmamış *(Meşhûrî, G. 63-3)*

Kelimenin şiirde ticârî anlamdan ziyâde diğer anlamlarıyla kullanıldığını görürüz. Fuzûlî ciğer kanı ve gözyaşını kıyaslar. Sevgili için ciğer kan ağlar, göz

kanlı yaş akıtır. Bir vakit ciğerim kanı gözüm yaşını geçmişti. Ama aşk eski âdetin devâm etmesine hükmetti:

Sebkat etmişti ciğer kanı gözüm yaşına bir vakt
*Aşk hükm etti yine **cârî** ola âdet-i sâbık* *(Fuzûlî,G.151-6)*

Nehcî'ye göre parmaklarının ucundan akıp giden bu güzel mânâlı şiirler sevgilinin güzelliğinin mucizesindendir:

Cemâlün mu'cizindendür ki NEHCÎ
*Benânından olur **cârî** bu ma'nâ* *(Nehcî, G. 15-9)*

Fuzûlî Kânûnî'yi övdüğü bu kasîdede onun hilâfeti ve saltanatının devâm ettiğini anlatmaktadır. Nef'î ise bu kasîdede övgüsünü yaparken, onun devrinde kendisi gibi bir gönül ehline nasıl olur da pâdişâhın değil feleğin fermânının geçerli olacabileceğini sorar:

Hem hilâfet hükmünü hem saltanat fermânını
*Bundan etmiş âleme **cârî** mürûr-i rûzgâr* *(Fuzûlî, K.11-5)*

Ne revâ sencileyin pâdişehin devrinde
*Böyle **cârî** ola ehl-i dile fermân-ı felek* *(Nef'î, K. 25-3)*

Biraz da şâirlerin tasavvufî içerikli şiirlerine bakmak gerekir. Ahmet Nâmî, Allah'ın var olan her şeye lutf ve kahır hükmünün geçerli olduğunu ancak gerçek mânâda O'nun kahrının da bir güzellik barıdırdığını söyler. Hulûsî ise Hakk'ın tüm isim ve sıfatlarının yarattığı şeylerde hâkim olduğunu, insana ders olarak da O'nun birliğini söylemenin yeteceğini anlatır:

*Mümkinâta gerçi hükm-i lutf u kahrı **cârîdür***
Kahrı da ma'nîde ammâ iltifâtıdur yine *(Ahmet Nâmî, G. 97-4)*

*Ey Hulûsî zikr-i Hak eşyâda **cârî** mutlak*
Sana olsun bu sebak tevhîd edelim tevhîd *(Hulûsi, G. 20-5)*

52. CEB (CEYB)

Gömlek yakasında bulunan açıklığa cep denir. Kelime beyitlerde karşımıza bazen *"kese"* kelimesiyle birlikte çıkar. Nâilî'ye ait beyitte bu örneği görürüz. Şâir, gururlu insanların kendine verdiği zarar yüzünden kendisine dönüp kimsenin bakmamasını iflas etmiş kişinin kesesinin ve cebinin boş olmasına benzetir:

*Kalmışdı **ceyb** ü kîse-i müflis gibi tehî*
Günc-i derim hasâret-i ehl-i gurûrdan *(Nâilî, K. 22-12)*

Şâirler yeri gelir söz söyleme kabiliyetlerini överken de bu kelimeden yararlanır. Nef'î bu kıt'a beytinde marifet ve hüner denizinin cebinin ve kenarının incilerle dolu olduğunu; bu denizdeki tüm sahilinin gösterişli sözlerin çöpünden uzak ve tertemi olduğunu söyler. Ahmet Nâmî de kendi nazmını temiz bir inciye benzetir ve gülün cebine aldığı şebnem gibi görür:

Kulzüm-i ma'rifetim ***ceyb*** *ü kenârım pür-dürr*
Sâhilim pâkdir âlâyiş-i hâşâkimden *(Nef'î, Kıt'a 8-8)*

Dürr-i pâk-i âbdâr-ı nazm-ı Nâmî zann idüp
Aldılar ***ceybine*** *güller bî-nihâye şebnemi* *(Ahmet Nâmî, G. 385-7)*

Kelime bu kasîde beytinde ise terazi kefesi ile birlikte kullanılmıştır. Şâir kîse kelimesiyle birlikte kullanmış ve şikâyet etmektedir. Bu hayatta istek ve arzu nakidi kesesine hiç girmemiştir. Onun cebini ağzına kadar malla dolduran ise hep vesvese ve kuruntular olmuştur:

Girmedi kîsemize gerçi nukûd-ı âmâl
Mâlihulyâdır eden ***ceybimizi*** *mâl-â-mâl* *(Sünbülzâde Vehbî, G. 175-1)*

Vahyî ise bu gazel beytinde sevgiliden bahseder ve gönlü bir cebe benzetir. Lutuf kokusu gönül cebinden haşre kadar ayrı olmaz. Saçın, yakıcı olan güzel kokulu anber tarafından kıskanılsa buna lâyıktır. Sevgilinin kâkülü anberden daha güzel kokar:

Bûy-ı lutfı ***ceyb****-i dilden haşre dek olmaz cüdâ*
'Anber-i sûzâna reşk itse revâdur kâkülün *(Vahyî, G. 165-4)*

53. CELLÂD

Verilen idam cezasını infaz etme görevini yerine getiren görevliye denir. *"Eskiden cellâdlar genellikle kara tenli(renkli) olur ve çoğunlukla Çingenlerden seçilirdi. Ölüm emrini yerine getirecekleri vakit ise kırmızı elbise giyerlerdi. Böyle günlerde pâdişâh da kırmızı kürk (kaftan) giyerdi. Cellâd, ölüm emrini (infâz) önce suçlunun çevresinde, kızarmış gözleri ile öfke ile dolaşıp ani hareketler yapar suçluya kırgın gibi davranırmış. Cellâdın ilgisiz davranışı şâirin söylemiyle idâm yerinde suçluya suçunu itirâf ettiren bir yaptırım işlevi görür."* (Zavotçu, 2013: s. 152-153)

Klâsik Türk şiirinde cellâdlık sevgiliye has bir özelliktir. Sevgili özellikle gamzesinin kan dökücülüğü cellâddır. Âşık sevgiliyle girdiği alışverişte bir kâr elde etmek ister. Nasıl ki sultan yazdığı yazıyla suçlunun idam fermanını yazarsa sultan

olan sevgili de yanağının güzelliğiyle âşığın idam fermanın imzalar. Cellâd olan gamze de bu hükmü uygular. İşte âşık için tek kazanç budur:

*Gamze-i **cellâdın** etdi âşıkın kârın tamâm*
Ey şeh-i bî-dâd hattın dahı fermân almada (Nedîm, G. 136-3)

Sevgililer binlerce büyü yapıp fitne ve karışıklık çıkarırlar. Sevgilinin cellâd olan gamzesi ancak kan döker:

Ey neden fitne güzeller bin füsûn eyler bana
*Hançer-i **cellâd**-ı gamzen arz-ı hûn eyler bana (Handî, G. 36-1)*

Ümmî Sinan ise Allah aşkının olduğu bir meydanda şehit olmayı ister ve canını alacak olan da cellâddır:

Bugün meydân-ı 'aşkında şehîd olmak murâdımdur
*Buyur **cellâd** gerek mahfî gerek âşkâre kılsunlar (Ümmî Sinan, G. 56-6)*

54. CERRÂH

Eskiden doktora verilen isimdir. Günümüzde ise ameliyet yapan operatör doktora denir.

Klâsik Türk şâiri kolay kolay cerrâhtan kendisine, derdine devâ bulmasını ve yaralarını iyileştirmesini istemez. Çünkü onun âşığa vereceği merhem ona fayda etmez. Nâbî de ister merhem olsun ister olmasın sînesinin sıkıntılarla dolu olduğunu ve mutluluk dükkânının cerrâhının merhemini başkasına vermesini ister:

*Gayre satsun merhemin **cerrâh**-ı dükkân-ı neşât*
Zahm ile pürdür derûnum merhem olsun olmasun (Nâbî, G.603-4)

Klâsik Türk şiirinde özellikle sevgilinin derdiyle hasta ve yaralı olan âşığı iyileştirmeye çalışan; fakat bunda başarılı olamayan bir tip olarak karşımıza çıkar. Şâir mübalağalı bir söyleyişle sevgilinin aşkı karşısındaki dert ve ızdırabını, yaralı hâlini anlatır. Benim sînemdeki yaraları cerrâhlar dikse; bir yandan yarayı diken ip, diğer yandan da derdim yaralanır, mecrûh olur. İkisi de benim bu halim karşısında kanlı gözyaşı döker:

*Dikse sînem zahmını **cerrâhlar** mecrûh olup*
Rişte kan ağlar bana bir yana sûzem bir yana (Hayâlî, G. 21-3)

Yine bu beyitte de âşığın sıkıntı dolu gönlünü cerrâhın dikmesinin faydasızlığı ve bu yüzden ona duyulan sitem anlatılır. Çünkü sevgilinin peykânı, yani oka benzeyen kirpikleri onun gönlünü gamla doldurur; ancak âşık bu durumdan

hoşnuttur. Bu okları gönlünden almasını, onlara göz dikmesini istemez. Âşığı asıl bu incitir:

*Ben nice incinmeyem zahmum diken **cerrâhlara***
Göz diker peykânına ki bu dil-i pür-gamdadur (Gelibolulu Sun'î, G. 46-3)

Ahmet Paşa'da olduğu gibi bazen de sevgiliye ait bir güzellik unsuru cerrâh olarak düşünülür. Âşık sevgilinin yüzüne bakınca onun aklı başından gider. Sevgilinin gamzesi bir cerrâhtır. Âşığın gönlüne gamze cerrâhı gam oklarını gönderir:

Dilde gam peykânı var aç yüzünü al aklımı
*Kim çeke **cerrâh**-ı gamzen sîneden ol temreni (Ahmet Paşa, G. 347-5)*

Bu beyitte ise kelime genel anlamıyla kullanılmış ve hüner dolu, akıllı ve hacamatta onun benzeri bulunmayan bir cerrâhtan bahsedilmiştir:

*Nedür ol pür-hüner **cerrâh**-ı dânâ*
Hıcâmetde bulınmaz ana hemtâ (Vahyî, Lugaz 23-1)

55. CERRÂR

"Dilenci" anlamına da gelmektedir. Her ne kadar resmî anlamda bir meslek olmasa ve ticâret hayatının içinde yer almasa da çeşitli anlam ilişkilerini görmek açısından bu maddeye dâhil ettik. Tırsî kelimeyi genel anlamıyla kullanır. Dilencilikten kazandığı paralarla bir çadır almış fakat bunu yüklemek için beygir almaya parası olmadığından şikâyet eder:

***Cerrârlık** ile gerçi ki bir çader idindüm*
Yükletmeğe beygir alacak sîm ü zerüm yok (Tırsî, G. 109-5)

Şâir ne Rum ve Hint'ten gelen ticâret sonucu elde edilen para keselerine sahip olmuş ne de Çin'den gelen değerli kâseleri istemiştir. Eski bir testi ile mey-hâne kapısında içki dilencisi olmuştur:

Ne nâ'il-i kîsehâ-yı Rûm u Hindem
Ne mâyil-i kâsehâ-yı Çîn ü Sindem
Bir köhne sifâl ile der-i meykedede
***Cerrâr**-ı meyem hemân ki rindem rindem (Nehcî, Rubâ'i 102)*

Klâsik Türk şiirinde ayrıca âşık sevgiliden bir şey istemesi bakımından, dudağından bûse istemektedir, bir cerrâr olarak ele alınır ve şâir bunun ayıplanmamasını ister:

Bûse cerr itse lebünden Şem'iyi ayb itme kim
*Suhte mezmûm olur âlemde **cerrâr** olmasa (Şem'î, G. 149-5)*

Sevgili aya benzer ve onun kadar parlaktır. Ey ay yüzlü sevgili! Felekler senin olduğun yerde elinde çerâğ ile gezen bir dilenci; ay ev yıldızlar ise burada senin dinar ve dirhemindir:

*Çarh kûyunda çerâg ile gezer **cerrârdur***
Mâh u encüm anda ey meh dirhem ü dînârdur (Emrî, Kıt'a 80-1)

56. CEVHER-MÜCEVHER (GÜHER, GEVHER, CEVÂHİR)

Arapça rübâî bir masdar olan cevher, *elmas ve değerli taşlar* için kullanılan bir sözcüktür. Cevher ve mücevher kelimeleri değerli taşların geneli için kullanılan bir kavramdır. Ama tanım yapacak olursak: *"Pırlanta, elmas, inci, zümrüt gibi değerli taşlara, bu taşlarla yapılmış küpe, bilezik, iğne, kolye gibi takılacak süs eşyalarına mücevher denir."* (Yeni Hayat Ansiklopedisi, 1990: s. 2423)

Klâsik Türk edebiyatında da akîk, la'l, yakût, inci, zümrüt vs. değerli taşlar cevher ve mücevher olarak adlandırılır.

"Gevher, güher, cevâhir" kelimeleri de cevher ve mücevher anlamlarına gelir. Bu yüzden bunlar için ayrı bir başlık açmayacağız.

İnsanlar hayatlarını devam ettirmek ve para kazanmak için bazı işlerle uğraşırlar. Bu uğraşlardan biri de ticarettir. Bazen o kadar çok kazanç elde edilir ki deyim yerindeyse kişinin kapısı ve bacası zer ve gevher yani para dolar. Bu kazanç sanki dünyanın tüm kazancı gibidir:

*Zer ü **gevher** o kadar var ki der ü bâmında*
Masraf-ı ma'den ü yemm hâsıl-ı dünyâdır bu (Şeyh Gâlip, Tarih 34-2)

Ancak Klâsik Türk şâirlerinin dünya malına bakışı her zaman böyle değildir. Şâirler dünya malının, tâcın, tahtın ve saltanatın hiç kimseye bâkî kalmayacağı gerçeğini de bazen değerli taş manasında cevher veya mücevher kelimesini kullanıp hatırlatırlar:

***Mücevher** tâc-ı devlet kimseye sûd itmez ey Nâbî*
Nice şâh-ı cihânun çeşmi ol efserde kalmışdur (Nâbî, G.240-5)

*Başuna tâç-ı **mücevher** isteme ey bagrı taş*
Kân delüp la'le irişmek fikrin it dilden tırâş
Pâdişâh olsan dahi ol la'l olur bagrunda baş
'Âkil oldur kim komaz bir taş bir taş üstine(Gelibolulu Sun'î, Murabba 10-3)

Kelimenin bir de tasavvuftaki anlamı vardır ki *"İlahi (rahmanî) nefes, küllî heyula ve bundan belirip ilahi kelimeyle varlık kazanan mevcut"* (Uludağ, 2012: s.

88) demektir. Aşağıdaki beyitlerde bu ilâhi cevherden, ruh olan cevherden bahsedilir. İnsan bu nurdan oluşmuştur. Bu sır her yerde herkese açılmaz:

*Bak ne **cevherden** olunmuş terkîb*
*Gör ne **gevherden** olunmuş tertîb* *(Erzurumlu Zihnî, M. 1-27)*

***Cevherîler** katında kâ'ide böyle durur*
*Kadrini bilmezlere göstermedi **gevherin*** *(Yunus Emre, G. 254-7)*

Zaten bu yolda can gevheri verilmezse kavuşmak imkânsızdır. Sen deniz gibi ol ki gönül sedefine Güher gerekmektedir:

Sarf olmayınca gevher-i cân vasla çâre yok
*Bahr ol gözüm ki dil sadefinde **güher** gerek* *(Çâkerî, G. 70-2)*

Bazen cevher kelimesinin, Horasan ve Şam'da üretilen kılıçlardaki siyah ve beyaz dalgalı benekler anlamında kullanıldığı da olmuştur:

Varını hep şâhid-i şemşîre çaldurdı 'adû
***Cevher**-i tîğün yolına virdi âhir nakd-i cân* *(Mesihî, K. 5-18)*

Yeri gelir sevgilinin güzelliğini anlatmada kullanılır. Sevgilinin saçı, dişi, yüzü, yanağı ve buradaki beni, ayağının tozu cevher veya mücevhere benzetilmiştir. Âşığın gözü sevgilinin ayağının tozuyla mücevher bir kadehe döner. Bazen de gamze ipine dizilmiş gözyaşı incileriyle gönül, aşk çarşısındaki cevher dükkânı gibidir:

Ruhun 'aksi ile yaşum mey-i gülfâma dönmişdür
*İzün tozı ile çeşmüm **mücevher** câma dönmişdür* *(Emrî, G. 164-1)*

Rişte-i gamzemde lü'lü'-i sirişkümle yüzüm
*Çâr-sû-yı 'ışkda **cevher** dükânıdur gönül* *(Şâhî, G. 86-7)*

Ayrıca yukarıdaki beyitte Necef şehrinden bahsedilir ki burası Bağdat'ta, Hz. Ali'nin türbesinin bulunduğu ve nüfusunun çoğunun Şiilerden oluştuğu bir şehirdir. Şiiler tarafından bu türbenin olduğu yerin toprağı şifalı olarak kabul edilir. Bu olaya sevgiliyle bağlantı kurulurken telmihte bulunulur.

Güzelliğin ve aşkın kıymetini ancak cevhere âşina olanlar bilir. Sevgilinin saçı, yanağı ve beni Necef işi bir mücevher gibidir:

Kıymetin ancak bilir cevher-i şinâs hüsn ü 'aşk
*Bir Necefkârı **mücevherdir** o zülf ü hâl ü ruh* *(Kazım Paşa, G. 10-4)*

Şâirler bazen de kendi söylediği sözün değerini cevâhir ile ifade eder ve sözleri mana saçan cevher olur. Ayrıca onların kelâmları, sözleri gönül ile alakalıdır ve hepsi güzel kadar değerlidir:

Bu feyz-i şevk ile bir genc girdi destüme kim
*Zebân-ı hame **cevâhir**-nisâr-ı ma'nâdur* *(Neşâtî, K. 15-27)*

Şâirleriz alâka-i dildir kelâmımız
*Yek rişte üzredir **güher**-i intizâmımız* *(Şeyh Gâlip, G. 110-1)*

Ravzâ, Peygamberimiziz kabrinin olduğu yerdir. Gece ve gündüz ayın ve güneşin O'nun ravzasını aydınlatması gibi, yıldızlar da mücevherden kandiler gibi, Allah'ın bir lutfu olarak, bu güzel mekânı aydınlatır:

Mihr ü meh gibi o vâlâ ravzâda rahşân olup
*Zib-bahş olmuş kanâdîl-i **mücevher** rûz u şeb* *(Neşâtî, K. 2-19)*

Kelime bazen yetenek ve hüner mânâsında da kullanılmıştır. Gönül hazinesi hüner madeniyle doludur. Ne kadar kazılırsa o kadar Güher çıkar. Böyle olanın Allah kemâlâtına zarar getirmez:

Bilsem ne ma'den-i hüner oldı bu kân-ı dil
*Kazsam ne denlü ol kadar âlâ **güher** çıkar* *(Nehcî, G. 130-4)*

*Egerçi sen gühersin **gevherün** pâk*
Kemâluna ziyân itmez senün hâk *(Hümâmî, M. 1830)*

Bazen bir devlet büyüğü övülürken onun kereminin feyziyle her yerin nisan yağmuru gibi cevhere boğulacağı söylenir:

Bulaydı feyz-i nem-i cûdun ebr-i nîsânî
*Ederdi gark-ı **cevâhir** muhît-ı zehhârı* *(Nef'î, K. 46-37)*

Nâilî'ye ait bu kasîde beytinde ise düşman için bedgüher kelimesini kullanır. Kötü tabiatli düşmanın küçük hileleri senin azminin doğruluğunun yolunu kesemez:

Olur mu râh-zen-i râstkârî-i azmin
*Adû-yı bed**güherin** hîle-i çeb-endâzı* *(Nâilî, K. 8-17)*

Kasîdelerde bir din büyüğü övülürken onun değeri ifade edilir. Uğruna can cevâhiri verilir. Ayrıca Nâbî, Mevlânâ için söylediği bu kasîdede onun ağzının cevherle dolu olduğunu ve onun da hikmet hazinesinin kilidi olduğunu ifade eder. Mevlânâ'nın cevher saçan toprağının verdiği mutluluk, insanların bakışlarına cevÂHİr gibi sürme olur ve onlara değer katar:

*Yüz dili ile **cevâhir**-i cân eyleyem nisâr*
Çün hâk-i pây-i hazret-i sultâna ermişem *(Şeyhî, Terkîb-i Bend1-3)*

*N'ola **cevâhir** ile olsa Mesnevî memlû*
Kilîd-i genc-i hikemdür zebân-ı Mevlânâ *(Nâbî, K. 6-11)*

*Revâc-ı kühl-i **cevâhir** mi kor nazarlarda*
Safâ-yı hak-i cevâhir-feşân-ı Mevlânâ *(Nâbî, K. 6-3)*

57. CÜZDAN

Özellikle para, kâğıt vb. şeylerin konulduğu küçük çanta veya taşıma kabına denir. Beyitte gülün bülbüle nazını anlatılırken cüzdân kelimesini de kullanır. Gonca açılmaz ve yaprağını bülbüle göstermez. Bunu yaparken de yapraklarını cüzdânda saklar:

Goncalar şöyle kavuşdurdı girîbânı ucın
*Güllerün bülbüle göstermedi **cüzdânı** ucın* *(Nevizâde Atâyî, K. 29-1)*

Nâbî ise ümidi cüzdâna benzetir. Harmandan kasıt olarak bu dünyayı düşünebiliriz. Bu dünya harmanında elde edilen nakit, kazanç bir kul için Allah katında karşılığı beklenen şeylerdir ve bunların ümidini insan içinden eksik etmez:

Kanı ol gün ki ola dest-zed-i kîse-berân
*Toldı nakdîne-i hırmân ile **cüzdân**-ı ümîd* *(Nâbî, G. 52-7)*

58. ÇALIŞMAK

Türkçe bir fiildir çalışmak. Bir şey meydana getirmek, bir şey öğrenmek, bir şey yapmak için çabalamak, gayret etmek, emek harcamak; iş yapmak, iş görmek anlamlarına gelir. (MEB, 1995: s. 481).

Aşağıdaki beyit aslında konuyu her boyutuyla ele almamız için yeterli olacaktır. Kişi her ne için gayret ederse ona sahip olur. Hiçbir emek karşılıksız kalmaz. Sen çalış gayretli ol. Gayret kuşağını beline bağla. Çalışıp çabalamak kişiyi istediğine götürür:

***Çalış** şedd-i nitâk-ı gayreti**n** der-miyân eyle*
İder vâsıl kişiyi matlabına ‘âmem-i gayret *(Mehmet Sıdkî, G. 34-4)*

İnancımıza göre rızık Allah’tandır. Kur’ân’da *“Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allah'a ait olmasın.”* (Hûd 11-6) (DİB, 2007: s. 221) buyurulmaktadır. Bu rızık için insaoğlu çalışmalıdır. Yine Kur’ân’da *“Allah’ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara. Dünyada da nasibini unutma.”* (Kasas 28-77) (DİB, 2007: s. 393) buyurulmaktadır. Bu da insana Rabbinden, çalışıp kazanması için yapılan en güzel tavsilerdendir. Hem ahiret yurdu hem de bu dünya için çalışmak en güzeli olsa gerek.

Klâsik Türk şâirleri de bu konulara iki boyutlu bir şekilde değinmişler ve çalışmanın önemine dikkat çekmişlerdir.

İnsanın gönül dünyasına hitabeden ve gönül ehli birinin nelere dikkat etmesi ve nelerden kaçınması gerektiğini anlatan; tüm bunlar için ne şekilde çalışıp çabalaması gerektiği nasihatini veren "çalış" redifli bir şiir… Şâir tüm bu duygularını çalışmak fiilini kullanarak en zarif şekliyle dile getirmiş. Hakk'ın bezminde; O'nun kudretini anlamak için, ilim irfan yolunda, hekîmâne bir şekilde, dostların gönüllerine huzur vererek ve rind meşreb çalışmanın güzelliklerini anlatır. Ayrıca şeytanın yolundan gitmeme tavsiyesinde bulunur:

'Ömrini itme telef 'ilm ile 'irfâna çalış
Bu tarîk ile dilâ kurbet-i Rahmâna ***çalış***

Sa'y(i) inkâra düşüp gitme tarîk-ı cebre
Sana kim söyledi var mezheb-i şeytâna ***çalış***

Virme fırsat sakın ol düşmen-i kâfir-kîşe
Bu cihâda şeb ü rûz turma şecî'âne ***çalış***

Olagör bezmine mahrem o şeh-i devrânın
Pîşe-gâhında nedîm olmaga merdâne ***çalış***

Urma dil neşterini kimseye bî-hûde yere
'İlm-i nabza heves it turma hekîmâne ***çalış***

Eyle evvel sözi sencîd-i derûnunda tamâm
Yüri var tesliye-i hâtır-ı yârâna ***çalış***

Kaçma vahşî gibi Sıdkî giregör her bezme
Ülfet it herkes ile meşreb-i rindâna ***çalış*** *(Mehmet Sıdkî, G. 109)*

59. ÇAYLAKÇI-BAYRAKÇI-BARDAKÇI-ÇANAKÇI

Bu mesleklere çok fazla rastlamadık. Ravzî'ye ait bu gazelde karşımıza çıktığı için hepsini bir başlık altında inceledik.

Şâir beyitte bardakçıdan bahseder. Sevgilinin la'l olan dudağının kâsesinde âşık bir katre su içememiştir. Ama onun şehrinde şimdi bir bardakçı dükkân açmıştır. Bu şehir sevgilinin kûyu ve bu bardakçı da rakîb olabilir. Bunu ticârî açıdan değerlendirirsek meslek erbabının bir dükkânı olur ve orada satıp para kazanmak için bir şeyler üretir:

Kâse-i la'linden olmadı içem bir katre su
*Şehrümizde şimdi dükkân açdı bir **bardakcı** var (Ravzî, G. 195-6)*

Bu beyitte ise çanakçı sevgilidir. Parmağında fır fır dönen altın bir kâse ile İdincik şehrinde güzel bir çanakçı vardır:

Barmagında kâse-i zer Ravziyâ fır fır döner
*Şehr-i İdincik'de bir garrâ güzel **çanakcı** var (Ravzî, G. 195-7)*

Çaylak, *"yırtıcılardan, uzun kanatlı, çengel gagalı, küçük kuşları ve fareleri avlayarak beslenen tavuk büyüklüğünde bir kuş"* (Zavotçu, 2013: s. 190)tur. Bunu satana da çaylakçı denmiştir. Şâir beyitte gönlünü bir kuşa, sevgiliyi de pâdişâha benzetmiştir. Âşığın gönül kuşunun kanadı sevgilinin eşiğinde bulunan nice çaylakçılar tarafından parçalanmıştır. Âşık sevgili karşısında gönlü kırıktır:

Pâre pâre eylediler bâl-i murg-ı bâlümi
*Pâdişâhum âsitânunda niçe **çaylakcı** var (Ravzî, G. 195-5)*

Âşık, eleminden âh çekmektedir ve onun bu inlemeleri feleğin burçlarına bir 'alem gibi dikilmiştir. Burası muhabbet meydanıdır. Bu meydanda onun gibi nice bayrakçılar vardır. Bu beyitte âşık, sevgili ve rakîb ilişkisini anlatırken şâir bayrakçı tabirini kullanmıştır. Tabi ki bayrakçının işi 'alem dikip satmaktır:

Burc-ı çarha kim 'alem dikdi benüm âhum gibi
*Gerçi meydân-ı mahabbetde niçe **bayrakcı** var (Ravzî, G. 195-4)*

60. ÇENGÎ

Düğün ve eğlencelerde para karşılığında tutulan ve burada oynayan bayanlara verilen isimdir.

Beyitlerde bu anlamda kullanılmıştır. Özellikle Tırsî, çalgıcı takımının düğünlerde para karşılığı tutulduğunu, çengini de bu takımın içinde olduğunu ve odalara dolup insanları eğlendirdiğini anlatır. Ayrıca çengi de işret meclislerinin gûyende, tiryâki ve bengi ile birlikte vazgeçilmezlerindendir:

Akçe ile tutarlar takımıyla düğün olsa
*Anda dahi bir otaya **çengîleri** toldur (Tırsî, G. 48-7)*

*Kimi gûyende kimisi **çengî***
Kimi teryâki kimisi bengî (Said Giray, M. 4-22)

Klâsik Türk şâiri bu kelimeyi sevgiliyle ilgili kullanırken gök cisimlerinden bahseder. Beyitte sevgili Ay olarak düşünülmüş ve Zühre yıldızıyla Güneş onun

güzellik şahının meclisinde çengilik ve def-zenlik yapan iki güzel cariye olarak ele alınmıştır:

Zöhre-vü-hôrşîd ey meh bezm-i şâh-ı husnüne
*Biri **çengî** biri def-zen iki hasnâ câriye* *(Zâtî, G. 1442-2)*

Yine Sümbülzâde Vehbî'ye ait kasîde beytinde de fikir bir çalgıcı, şarkıcı olarak düşünülmüş ve Güneşle Ay onun elinde bir def olmuştur. Zühre yıldızı ise onun hayal meclisinin çengisidir:

Mutrib-i fikrin elinde def midir hurşîd ü mâh
***Çengî**-i bezm-i hayâlin Zühre-i zehrâ mıdır* *(Sümbülzâde Vehbî, K.31-3)*

61. ÇİFTÇİ (DİHKÂN)

"Çiftlik, ziraat yapılan yer demek olup, umumiyetle 'bir çift öküzün işleyebileceği arazi' olarak tanımlanmıştır." (Ünal, 2011: s. 170). Bu arazide çalışan ve geçimini topraktan elde ettikleriyle sağlayan kimseye de çiftçi denir. Çiftçi anlamına gelen bir diğer kelime de Farsça dihkândır.

Osmanlı geniş topraklara sahip, tarıma dayalı bir toplumdur. Temel geçim kaynağı ise çiftçilik olmuştur. Bu toplumun her türlü yapısal unsurunu şiirine yansıtan Klâsik Türk şâiri şiirinde çiftçilikten de yararlanmıştır. Bu kavramı da şâirler yeri gelmiş genel anlamıyla kullanmış, yeri gelmiş sanatlar yoluyla farklı anlam ilişkileri içinde ele almıştır.

Çiftçinin geçin kaynağı ekip diktiği topraktan elde ettiği mahsuldür. Bazen ürün istediği gibi olmaz ve zarar edebilir. Nâbî de bu beyitte değerinin çiftçi elinde zarara uğrayan bir arazi gibi olmasının önemli olmadığını; çünkü kıymet toprağının sadece bir yerden değil, binlerce farklı topraktan bir araya geldiğini ve bunun kıymetine zarar veremeyeğini söyler:

*'Aceb ki kıymetümüz zâyi' eylese **dihkân***
Hezâr mezra'adan cem' olınma hırmeniyüz *(Nâbî, G. 311-5)*

Şâir Tırsî yine kendine has alaycı üslûbuyla kelimeyi ilk beyitte genel manasıyla kullanır. Dülgere burg, keser gerekirse çifçiye de yoprağı işlemesi için sığır gerekir. İkinci beyitte ise şâir şiirini çiftçi eline düşmüş bir doğana benzetmiştir:

Dülger olsam bana bir burgu keser mi bulınur
***Çiftçi** olmak dilesem bana bakar mı bulınur* *(Tırsî, G. 57-1)*

*Toğan-ı nazmumuz **çiftçi** eline düşmişe döndi*
Mülevves itmesün ölçüm olan murdâre gösterme *(Tırsî, G. 172-7)*

Hayâlî burada sâkîye seslenir ve kendini bu dünyada, zühd mezrasında kazancı olmayan bir çiftçiye benzetir. Çünkü bu mezraya dolu vurmuş tüm ürünleri yanmış ve toprak da kara bir yer olmuştur. Yaptığı ibadetlerden Allah katında bir kazanç elde etmediği hissine kapılan şâir bunu dihkân, mezra, dolu vurmak, bî-hâsıl ve kara yer kelime ve kelime gruplarını tenâsüplü kullanarak anlatmaya çalışmıştır:

*Sâkî ol **dihkân**-ı bî-hâsıl benem dünyâda kim*
Mezra-ı zühdün dolu urdu kara yir eyledi *(Hayâlî, G. 608-4)*

62. ÇİL

Kelime şiirlerde genelde çil akçe veya çil para şeklinde karşımıza çıkar. Bu tabir de ayarı tam olan mâdenî para için kullanılır.

Tırsî kelimeyi genel anlamıyla kullanır ve insânî bir gerçeği, yani kişinin bu dünyada sahip olduğu parayı harcamanın zevkini ve mutluluğunu dile getirir. Bu durum ticâret erbabı için ayrı bir zevk olabilir:

***Çil pâre** girerse elüme bende efendüm*
Sarf eylemenün var bilürüm zevk u safâsı *(Tırsî, G. 185-12)*

Beyitte erba'în çekmek terimi kullanılmıştır ki bu da *"tarikat mensuplarının 40 günlük halvete kapanıp ibâdet ve pergizle vakit geçirmeleri"* (Pala, 2000: s. 128) demektir. Çile kelimesiyle aynı anlama gelmektedir. *"Edebiyatta şâir, sevgiliden dolayı çektiği ızdırapları bu çile dönemine benzetirdi."* (Pala, 2000: s. 96) Şâir zâhide seslenir ve bu çileyi çekmekle gümüş tenli sevgiliye kavuşamayacağını, eğer çil akçesi varsa bunun olabileceğini söyler. Bu vuslat için gerekli olan mânâ değil maddedir:

Erba'în çekmek ile vasl olımazsın zâhid
*O şeh-i sîm-tene olmayıcak akçan **çil*** *(Emrî, G. 304-4)*

Aynı tâbir çil akçe ile birlikte bu beyitte ise doğa ve tabiat unsurları için kullanılmıştır. Burada da bahar tasvîri yapılmaktadır:

*Saçıldı âleme **çil** akçe erba'în içre*
Ki toldı ceyb-i cibâl ile dâmen-i sahrâ *(Mânî, K. 3-5)*

63. ÇORBACI

Yeniçeri ocağında subaylardan bir kısmına verilen isimdir. Beyitte genel anlamıyla kullanılmıştır. Bu beyitte ayrıca çorbacı ve ırgat örneğinden hareketle mesleklerin zorluk derecesi ve kazançları da kıyaslanmaktadır. Subay olan

çorbacının durumu mamur olarak, geçimini bedeniyle çalışarak sağlayan ırgatın durumu ise berbat olarak nitelendirilir. Tabi ki yaptığı işin hem konumu hem de kazancı çorbacıyı bu halde gösterir:

*Kimi **çorbacı** kimisi ırgâd*
Kimi ma'mûr kimisi ber-bâd *(Said Giray, M. 4-27)*

64. DÂD U DİHİŞT

Satmak ve vermek anlamına gelen farsça bir kelime grubudur. Ayrıca ticâret anlamında kullanılan bir kelimedir. Şiirde benzer anlam içerir. Güzellik çarşısında gamze dellâldır. Bu çarşıda alışverişte sürüm çoktur ve işler yolundadır. Gamzenin sattığı karışıklık kumaşının alıcısı çoktur. Beyitte şâir âşıklar arasında yan bakışın çıkardığı fitne ve karışıklığı pazar tasviri yaparak anlatır:

***Dâd ü dihişde** çârsû-yi hüsni bî-kesâd*
Dellâl-i gamze kâle-i âşûb ider mezâd *(Esad, G. 31-1)*

65. DÂD Ü SİTÂD DÂD Ü SİTED

Farsça olan kelime grubu *"alışveriş"* anlamına gelir. Gerek gerçek gerekse mecazî anlamda alışverişin işlendiği beyitlerde kullanıldığı görülmektedir.

Bazen hikemî içerikli bir beyitte kullanılır. Felek: Gökyüzü, çarh; tâli', baht, devir. *"Klâsik Türk şiir ve nesrinde genellikle olumsuz sözcükler ile birlikte sunulan felek olumsuz temsîlî (hayâlî, tasavvûrî) kişiliğiyle âşığın (dolaylı olarak da yazar ve şâirin) karşıtı bir duruş sergiler. Tâli', baht olarak alındında âşığın sıkıntı ve güçlükleri ilk akla gelen sorumluluklarındandır."* (Zavotçu, 2013: s. 237-239) Burada da olumsuz bir durumda kullanılır ve bu sefer hüner erbâbının karşısında onunla olan alışverişin muhatabıdır:

*Ehl-i hünerle **dâd u sited** etme ey felek*
Bir pûla verse cevher-i 'irfân alır mısın *(Sümbülzâde Vehbî, G. 209-4)*

Yine Klâsik Türk şâirinin bu kelimeyi de en kullandığı durumlardan biri sevgiliyle olan münasebetlerdir. Beyitlerde sevgilinin saçı ve gamzesiyle âşık ticârete girişmek ister. Ancak bu genelde sonu zarar edilen bir ticârettir. Ayrıca kavuşmak da bir alışveriş olarak görülebilir. Şâir burada buna engel olanlara karşı çıkar:

'Ayniyâ sûd u ziyânı seherî zâhir olur
*Şeb-i târîkdedir **dâd u sitâd**-ı gîsû* *(Antepli Aynî, G. 173-7)*

Vir nakd-i cânı la'line sanma bahâsı çok
*Gamzeyle itme **dâd u sited** kim kazâsı çok* *(Esad, G. 117-1)*

***Dâd u sited**-i vuslat işârâtına mevkûf*
Bâzâr-ı pes-perdenin ibrâzına söz yok *(Haşmet, G. 141-2)*

Arsadan kasıd bu dünyadır. Bu dünyadaki nasîbimiz kazanç, mal-mülk değildir. Biz hikmetli sözler söyleyerek çoşkun olmuşuz:

*Yok durur **dâd u sitedden** behremiz bu 'arsada*
Şi'r ü hikmet söylemekle böyle pür-cûş olmuşuz
(Mehmet Sıdkî, Tercî'-i Bend 1-5)

Klâsik Türk şâirlerinin meyhâne anlamında kullandığı kelime virâne, yıkık ve harâb olmuş yerler için kullanılır. Beyitte kelime mey-hâneyle irtibatlı kullanılmıştır:

Bu demde olur zînet-i bâzâr-ı harâbât
*Ednâsı bu **dâd u sitedün** ratl-ı girândur* *(Kâmî, K. 23-8)*

İnsan bazen dünyanın maddiyat ve dedikodu gibi tüm sıkıntılarından kurtulup rahatlamak ve huzura ermek ister. Beyitte Nâbî bunu ifade eder:

*Ne kayd-ı **dâd u sited** var ne kâl ü kîl-i hisâb*
Bihişt zevki ki var kûşe-i ferâgatdür *(Nâbî, G.87-5)*

66. DAGAL

Farsça bir isim olan bu kelime hîle veya sıfat olarak *hileci* anlamlarına gelir. *"Geçmez akça manasında da kullanılır."* (Nâcî, 2009: 103) demektir ki ayarı düşük olan, hileli paralar için kullanılır.

Beyitte sevgilinin âşığa karşı merhametsizliği anlatılırken onun kalbi taşa ve gözyaşı da değersiz paraya benzetilmiştir.

(Ey sevgili!) Ayarı tam olan gümüş, taşı deler diye söylerler ancak benim erimiş gümüşe benzeyen gözyaşlarım senin taşa benzeyen gönlüne kâr etmedi, onu yumuşatamadı. Çünkü benim bu alışverişte kullandığım paranın değeri düşüktü:

Yaşlarum sîm-i müzâbı gönlüne kâr itmedi
*Gerçi kim dirlerdi sîm-i **bî-dagal** taşdan geçer* *(Münîrî, G. 71-4)*

Klâsik Türk şiirinde para birimleri insan fıtratı ve kişiliğiyle yer yer bağlantılı kullanılmıştır. Bu beyitte de saf ve ayarı tam olan altın para samimi ve iyi niyetli insana, hâin olanlar da içinde bakır olan dagal, değeri düşük mangıra benzetilmiştir:

Hâlisîn makbûl olurlar şübhesiz
*Hâ'inîn bir **dagal** mankûrdur* *(Mehmet Sıdkî, G. 94-10)*

Yine bu kaside beytinde Ahmedî'de aynı durumdan bahseder. İnsanın nasıl bir kişiliğe sahip olduğunu anlamak için değerli madenler gibi mihenk taşı bulunmaz.

Bunun için tecrübe gerekir, yani insan sarrafı olmak lazımdır. Kendini ayarı tam olan altına ve içinde hile bulunmayan değerli paraya benzetir:

Var mı mehek ki tecribe gösder ki göresin
Kim kâmilü'l-'ayâram ü nakdümde yoh ***dagal*** *(Ahmedî, Kaside 55-25)*

Aynı şekilde Klâsik Türk şâirinin olumsuz bir kişilik olarak ele aldığı zâhid sahtekâr, vâiz de hileci kişilerdir:

Zer-i 'irfânı sarf itmek ne mümkin
Ki zâhid kalbazan vâ'iz ***dagaldır*** *(Nigârî, G. 245-7)*

67. DÂMEN (DÂMÂN)

Etek demektir. Klâsik Türk edebiyatında etek namus ve iffetin sembolü olmuştur. *"Nitekim "eteği temiz olmak" deyimi iffetli anlamında kullanılmıştır. "Eteği kirlenmek" ise namusuna dokunulmak anlamı taşır. Sultanların eteği lutuftur. Onun için sultanların eteği öpülür. İhtiyaç sahipleri yardım talep edecekleri zaman sultanın veya yetki sahibinin eteğini öpmeleri, isteklerinin olduğuna delâlettir. Onun için şâirler "Düşkünlerin ümit eli, sultanın (sevgilinin) himmet eteğindedir" derler."* (Öztoprak, 2010: s. 125).

Klâsik Türk şiirinde bu kelime sevgiliyle ilgili çok sık kullanılır. Nigârî'nin aşkı pazara benzettiği beytinde olduğu gibi tasavvufî mânâda kullanılır. Burası aşk pazarıdır ve buradaki alışverişte biraz uyanık olmak, işin hilesini bilmek gerekir. Bu yüzden burada nâmûsun yeri yoktur. İsmet perdesi bırakılıp rezillik eteği tutulmalıdır ki daha çok kazanç elde edilsin:

'Aşk bâzârında nâmûs âr kâr itmez belî
Perde-i 'ısmetden el çek ***dâmen-i rüsvâya*** *bah (Nigârî, G. 129-4)*

Beyitte Necâtî Bey, âşığın gözlerini sevgilinin eşiğine ermek için yüz binlerce inci ve mercan döken bir eteğe benzetir. Zâtî de yine aynı konuya değinir. Necâtî Bey diğer beytinde ise sevgilinin olduğu yâri kâbe olarak düşünür ve âşığa kâbeye gidenlere dikenler sarılacağı için aşk köyünün kervânının eteğini bırakmamasını öğütler. Bu bir ticâret kervanıdır. Bu dikenlerde yolda tüccarın karşısına çıkan eşkıyadır. Beyitte etek sığınılacak ve güvenli bir yerdir:

Eşiğine ermek için dide-i ***ter-dâmenim***
Göz yumup açınca yüz bin dürr ü mercân arz eder (Necâtî Bey, G. 119-6)

Dâmenüm *hecründe itdi dürlü gevherlerle pür*
Çeşmesâr-ı çeşmümün olsun öninden sonı gür (Zâtî, G. 287-1)

*Koma elden kârbân-ı kûy-i aşkın **dâmenin***
Ka'beye gidenlere har-ı mugaylân sarmaşır *(Necâtî Bey, G. 194-5)*

Nâbî ise kelimeyi farklı bir anlam ilişkisi içinde kullanır. Onun sözleri bir cevherdir ve o bu sözleri hazineler dolusu olarak saçmasa varak yani kâğıtlar etekler dolusu cevherlere sahip olamazdı. Nef'î ise memdûhuna, onu medh etme eteğini nazım incileriyle doldursa da ona olan borcunu ödeyemeyeceğini söyler:

Biz nisâr eylemesek gevheri mahzen mahzen
*Nâ'il olmazdı varak gevhere **dâmen dâmen*** *(Nâbî, G.643-1)*

*Muhassalı dür-i nazmımla **dâmen**-i medhin*
Pür eylesem yine mümkün değil edâ-yı düyûn *(Nef'î, K.58-42)*

Nâilî'ye ait bu beyitlerde "dâmen-âlûde" ve "ter-dâmen" ifadelerini görürüz. Bunları iffetsiz ve namussuz anlamlarında kullanır. İlk beyitte âşık, ikinci beyitte ise sevgili için bu ifadeleri kullanır:

***Dâmen-âlûdeliğim** aşka ederdim ta'lîk*
Verse âlâyişe ruhsat nazar-ı pâk bana *(Nâilî, G.4-2)*

Mestâneliğim bir büt-i sîmîn-ten içindir
*Kan ağladığım bir gül-i **ter-dâmen** içindir* *(Nâilî, G.42-1)*

68. DAMGA (TAMGA)

Türkçe bir isimdir ve kişilerin imzası, mührü olarak kullanulır. Ayrıca vergi anlamı da vardır. Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan damga bayrak, silah, kumaş vb. şeylere de vurulmuş; bir anlamda sembol olarak da kullanılmıştır.

Damganın ayrı bir özelliği de gümrüklerden vergi alınan mallar üzerine vurulup gümrük vergisi anlamında kullanılmasıdır. Bu vergi çeşidi Osmanlı'da büyük bir öneme sahipti. Bu amaçla kumaşlara da vurulmaktadır.

Şiirlerde bu kullanımı karşımıza çıkmaktadır. Bazen âşığın vücudundaki yara ile damgalı kumaş arasında bağ kurulur. Âşığın derisi kumaş, üzerindeki yara ise kanlı olup kırmızı renkli olmasından dolayı al damga olarak düşünülür. Ayrıca damga vurulmamış kumaş ticârî anlamda değere sahip olmaz. Kumaşa vurulan damga bu ürüne bir anlamda resmiyet kazandırmaktadır:

Kolumda dağ ile kocsam miyânın ictinâb etme
*Olur her bî-bedel ince kumâşın al **tamgası*** *(Hayâlî, G. 596-4)*

Ele girmez metâ'ı gavgâsız
*Akçe etmez kumaşı **tamgasız*** *(Nedîm, Mes.2-2)*

Damga sadece kumaş üzerine vurlmaz. Çeşitli eşya veya belgelere de vurulurdu. İlk beyitte tasa benzetilen gönle vurulmuş damgadan bahsedilir. Klâsik Türk şiirinde sevgiliye kavuşmak veya onun vuslatı için bu kelime kullanılmıştır. Aşk cevheri kimyâ ilmi ile elde edilen bir kâr, kazanç olmazsa gönül tası kabul damgasının işlenmesine uygun olmaz:

*Tas-ı dil olmaz sezâ-yı nakş-ı **tamga**-yı kabûl*
Cevher-i 'aşk eylemezse anda kâr-ı kîmiyâ *(Nevizâde Atâyî, G. 1-2)*

69. DAVAR (TAVAR)

Kelime günümüzde büyük baş hayvanlar için kullanılmakla birlikte eskiden koyun ve keçi sürülerine bu isim verilirdi. Şiirlerde *tavar* şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı döneminde tarım ve hayvancılığın önemi düşünüldüğünde dönem ticâretinde koyun ve keçinin önemi daha iyi anlaşılır. Tırsî de kelimeyi genel anlamıyla bu önemi doğrultusunda kullanmıştır. İki beyitte geçen Dobruca Osmanlı döneminde Silistre eyaletine bağlı bir yerken günümüzde çoğu Romanya'da, bir kısmı ise Bulgaristan sınırları içinde bulunan bölgenin adıdır. Beyitlerden hareketle bölgede hayvancılığın önemli olduğunu görmekteyiz. İlk beyitte şâir pazarda yaptığı alışveriş sonucu ettiği zarardan bahseder:

Gelürse Dobrıca beygirleri bu bâzâra
*Bizüm de hissemüze bir çürük **tavar** düşer* *(Tırsî, G. 47-7)*

Rûm ili beygirleri tenbel olur sanma sakın
*Dobrıca etrâfınun eşkin **tavarın** görmişüz* *(Tırsî, G. 79-7)*

Mal veya davar dünyalık diye adlandırılan, canın karşılığı olmayan ve fazla değer verilmemesi gereken şeylerdir:

*Bahâsı cânum anun mâlıla **tavar** degül*
Sevdük mi ele girür sevdükler virmeyince *(Yunus Emre, G. 297-5)*

70. DEFÎNE

Türkçe karşılığı gömü veya gömme, Farsçası genç demek olan; yer altına gömülmüş para anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Eski devirlerde kişilerin elde ettikleri kazançlarını emniyetli bir şekilde saklayacakları banka gibi kurumlar

bulunmadığı için para veya değerli madenler çeşitli kaplarla toprağa gömülmüştür. Bazen bu değerli şeyleri gömen yerini söylemeden ölür ve bunlar daha sonra meraklıları tarafından aranıp bulunabilirdi. Hatta günümüzde bile bu defineler çeşitli büyülerle tılsımlanır ve bulmaya çalışanlara cin musallat olabilir düşüncesi hakimdir. Eskiden de bu tılsım dolayısıyla defineyi bulan kişinin yılan gördüğüne inanılırdı. Bu nedenle şiirde define yılanla birlikte anılmıştır.

Beyitte kav kelimesi geçmektedir ki bu ağaçların gövdelerinde oluşan ve ateş yakmak için kullanılan bir maddedir. Keyf ehli kibrit veya çakmak olmasına rağmen sigara tablaları yanında kav ve çakmak taşı da taşır, sarma tütünle yaptıkları sigaralarını bununla yakarlardı.

Bu nedenle kav, keyf ehli olan yani tütün tiryakisi olanlar için bir definedir. Bu definenin tılsımını açacak olan ise akçedir:

Akçedür anun tılısm-ı a'zamî ol feth ider
*Bir **definedür** ki ehl-i keyf olan yârâne kav* *(Tırsî, G. 161-5)*

Şâirler şiirlerinde tılsım ve yılanı define ile birlikte sık sık kullanmışlardır. Bazen gönül cevheri ten toprağında gömülü bir define olur ve onu elde edebilmek için tılsımlı bir yılana benzeyen nefsi yok etmek gerekir; bazen aşk, şiir tılsımı açıldığında ortaya çıkan bir define olur ve bunun karşısında Kârûn'un definesi yerlere geçer; bazen de kav gibi bir madde keyif ehline define olur:

Defn itdi hâk-i tende kazâ cevher-i dili
*Mâr-ı tılısm-ı nefsi helâk it **define** aç* *(Emrî, Kıt'a 42-3)*

Tılısm-ı şi'r açılup genc-i 'ışk olalı 'ayân
*Utandı yirlere geçdi **define**-i Kârûn* *(Âşık Çelebî, G. 65-4)*

Yine aşk, âşığın vîrâne olmuş bedeninde kendini tende oluşan yaralarla belli eden bir define olur:

*Cism-i vîrândadur **define**-i 'ışk*
Dâg yetmez mi 'Âşık ana nişân *(Âşık Çelebî, G. 49-5)*

Şâirler ilâhî duyguları da ifadeyi ihmal etmezler. Defîne yeri gelir Ka'be yeri gelir kelîme-yi tevhîd olabilir ki bu gönlü süsleyen bir defînedir:

Sandûka-i cevâhir-i esrâr Ka'be'dür
*Gencîne-i **define**-i âsâr Ka'be'dür* *(Nâbî, G.100-1)*

*Niçe zîbâ **definedür** dilde*
Mazhar-ı lâ ilâhe illallâh *(Ravzî, K. 2-60)*

71. DEFTER

"İslâm ve Türk devlet bürokrasisinde çeşitli kayıtların tutulması için kullanılan evrakın bir araya getirilmiş şekli. Malî teşkilâtı başlangıçta İlhanlı tesirinde gelişen Osmanlı Devleti'nde de sistemli bir şekilde defter tutma usulü mevcuttu." (Göyünç, 1994: s. 88-89).

Beyitte ömür bir nakide benzetilmiş ve hayat sanki bir ticâret ilişkisi gibi düşnülmüştür. İnsan dünyada bir alışverişte gibidir ve aldıklarının karşılığındaki borcunu ömrünü vererek kapatacaktır. Bu hesap da mahşerde önüne konacak defterle anlaşılacaktır:

Nakd-i 'ömrün neye sarf oldı hisâb eyle diyü
Rûz-ı mahşerde şehâ önüne defter korlar *(Behiştî, G. 162-3)*

Klâsik Türk şâirleri defter kelimesini öncelikli olarak aşk ve sevgili ile ilgili konularda kullanmıştır. Âşık kendini parçalanmış ve çoğalmış yaralarıyla aşkın hesapsız defteri olarak görür. Bazen sevgilinin yüzü yazılı bir defter olur. Eşi benzeri olmayan bu yüzün, naz hesâbını nazar ehli muhâsibe verir:

Nokta-i dâg u medd-i şerha ile
***Defter**-i bî-hisâb-ı ışkız biz* *(Haşmet, G. 103-3)*

*Erkâm-ı **defteri** yüzünün iy naziri yok*
Ehl-i nazar muhâsibe virür hisâb-ı nâz *(Karamanlı Aynî, G.210-7)*

Sevgili burada ise beylerbeyi olmuştur. O, tımar sisteminin kaydını deftere tutar. Gönül de eğer bu tımardan isterse bu deftere adını yazdırmak zorundadır:

Açtı gördü defterin hüsn ile ol beğler beği
*Sen de timâr ister isen ey gönül geç **deftere*** *(Necâtî Bey, G. 449-5)*

Bu beyitte "defteri dürülmek" deyimi vardır ki öldürülmek anlamındadır. Hayâlî de kendini, Mecnûn'un defterini felek dürdüğünden beri aşk ülkesinin pâdişahı olarak görür. Usûlî ise bu dünyanın sultanlarına ölümü hatırlatır ve sahip olduklarına yuf der:

*Düreli dest-i felek **defterini** Mecnûnun*
Kişver-i aşka seni sâhib-i tuğra biliriz *(Hayâlî, G. 208-5)*

Dürülür çün kamu defterleri tômâr gibi
*Dehr sultânlarının **defter** ü dîvânına yûf* *(Usûlî, G. 57-3)*

Defterinin dürülmesinden rakîb de payını alır. Bazen de gönül bir defter olur. Âşığın gönül defterinde; sevgilinin yaptığı nazın, verdiği eziyetin ve başına açtığı

belâların sığacak yeri yoktur. Hatta bunlar sevgilinin olduğu illerde kitaba sığmaz ve hesâba gelmez derecede çoktur:

Çün ki arz itdün Münîrî nâme-i ikbâlüni
***Defter**-i ömr-i rakîbi âhir-i kâr ol dürer* *(Münîrî, G. 122-5)*

*Dil **defterinde** nakd-i belâ çok hisâbı yok*
Sıgmaz kitâba cümlesinün fasl u bâbı yok *(İshak Çelebi, G. 137-1)*

Didüm hisâb ile cevr it didi bizüm ilde
*Ne nâza **defter** olur ne cefâ hisâba girür* *(Hamdî Çelebi, G. 27-4)*

İslâm inancına göre insanların dünyada yaptıkları her türlü olumlu-olumsuz fiillerin-amellerin yazıldığı ve kendilerine kitap şeklinde sunulacak Kur'ân-ı Kerîm'de de belirtilen amel defteri vardır. (bk. el-İsrâ 17/13-14).

Klâsik Türk şâirleri defter kelimesi olunca bu konuya da değinmişlerdir. Gelibolulu Sun'î, çektirdiklerinin çokluğu yüzünden sevgiliye hesap gününün elemini hatırlatır ve bugünü bilsen cevr defterini Aslıyla yakardın der. Nef'î ise dertlerinin hesaba ve kitâba gelecek olduğunu bilse hesap günü ve amel defterine râzı olduğunu söyler. Sevgilinin verdiği dertler çok fazladır:

*Aslıyla yakardun oda sen **defter**-i cevri*
Fi'l-cümle bileydün elem-i rûz-ı hisâbı *(Gelibolulu Sun'î, G. 184-4)*

*Rûz-ı şumâr u **defter-i a'mâle** kâ'iliz*
Ger derdimiz bilinse hisâb u kitâb ile *(Nef'î,G.106-4)*

72. DEFTERDÂR

Osmanlı devletinde hazineden sorumlu olan kişiye defterdâr denmiştir. Devlet hazinesine girip çıkan her türlü paradan o sorumlu olmuştur.

Bu kasîdede şâir bahar tasvîri yapıp gül ve nevrûzdan bahsederken defterdârı kullanır. Defterdâr defteri sultana sunar. Şâir de övdüğü kişinin bu mertebede olduğunu ve kırmızı yapraklarıyla gülün onun defterdârı olduğunu, kapısına nevrûzun gelip defter arz ettiğini söyler. Mâlî hesaplar da bu defterlerde tutulmaktadır. Deterdâr aslında sultan adına bu defteri tutar. Bir anlamda devletin alacağı olan vergi gibi girdiler bu deftere işlenir. Bu bağlamda beytin ticâretle ilgisini kurabiliriz:

*Al evrâk ile gül olmasa **defterdârun***
'Arz ider miydi gelüp kapuna defter nevrûz *(Bursalı Rahmî, K.7-21)*

Burada ise Ahmet Nâmî, o devrin defterdârının çocuğuna ait düğüne tarih düşmüştür. Nedîm ise Ali Bey adlı bir defterdârın bu göreve atanma tarihini düşer:

*Sûr-ı mîrzâlarına hazret-i **defterdârun***
Nâmî dîvân-ı hâtırdan idince fâli
Geldi bu mısra'-ı ferhunde vü düşdi târîh
Hak mübârek ide sûr-ı dü-murâd ikbâli *(Ahmet Nâmî, T. 18)*

Dedim târîhini sadr-ı güzîne harf-i mu'cemle
*Ali Begle efendim buldu **defterdârlık** izzet* *(Nedîm, T.43-7)*

73. DEĞİRMEN (DEGİRMEN)

Tahılları öğütmek için kullanılan araç veya yapılardır. Frınların olmadığı ve herkesin ekmeğini evinde pişirdiği dönemlerde un elde etmek için kullanılan değirmenler günümüzde daha ziyade sembolik anlamda ve turistik amaçlı olarak kullanılmaktadır.

Yunus Emrenin şiirlerinde karşılaşılan kelime dünya yerine kullanılmıştır ve dünya, insanları gaflet sepetinde tane misali öğüten bir değirmendir. Burada unu öğüten değirmenci ise Azraildir. Öğüne ise insanların kendisi veya ömürleridir:

*Bu dünyânun misâli benzer bir **degirmene***
Gaflet anun sepedi bu halk ögünen dâne *(Yunus Emre, G. 313-1)*

***Degirmene** varursun degirmenci sorarsın*
'Azrâîl dirlerimiş ol unı ögüdene *(Yunus Emre, G. 313-2)*

74. DELLÂK

Halk arasında tellâk da denir ve hamamlarda müşterileri keseleyerek yıkayan kimseye verilen isimdir. Kelime şiirlerde genel manasıyla kullanıldığı gibi çok farklı anlam ilişkileri içierisinde de kullanılmıştır.

Bu beyitlerde dellâk kesesinden ve onun boşluğundan bahsedilir. Yapılan işin karşılığında bu işle uğraşanlar belli bir ücret almaktadır. Nâbî istek ve arzularının hiç olmamasını, Süheylî ise iyilik ve güzelliği faydasız, boş insanlardan beklemeyi dellâk kesesiyle anlatmıştır. Çünkü bu yorucu olmakla birlikte kazancı fazla olmayan bir iştir:

Ser-engüştümdeki nâhundan özge nukre girmez hîç
*Benüm cîb-i ümîdüm **kîse-i dellâke** dönmişdür* *(Nâbî, G.66-5)*

İstemek nakd-i kerem her ebter ü Etrâkden
*Sîm ü zer ummak gibidür **kîse-i dellâkden*** *(Süheylî, G. 239-1)*

Bu kelime kullanılırken "halvet, müşteri, külhan, peştemâl, germâbe, kîse, hammâm" gibi kelimelerle tenâsüplü olarak ele alınmıştır ve özellikle sevgili bir tellâk olarak düşünülmüştür. Bazen de âşık, sevgili ile hamamda bir araya gelemezse güzel bir dellâkla hem-halvet olmak ister:

Olmadım germâbede yek-ten o cism-i pâk ile
*Bârî hem-halvet olaydım bir güzel **dellâk** ile (Sümbülzâde Vehbî, G. 232-1)*

Haşmet ise onu put gibi güzel olarak niteler ve o sîmîn bedenlidir. Şâir ticârî unsurları da kullanmayı ihmal etmez ve onunla bir arada ve yalnız olamamasını müşterisinin çokluğuna bağlar. Eğer onu yalnız bulup da onunla baş başa kalabilse peştemelin altındaki güzellikleri de görecektir:

*Külhan etdi dilimi bir büt-i **dellâk** çi sûd*
Kesret-i müşterîden halvete nevbet gelmez (Haşmet, G. 114-3)

*Mihekke urdum ol sîmîn beden **dellâki** halvetde*
Gümüş gibi neler gördüm o zîr-i peştemâlinde (Haşmet, G. 224-3)

Bazen de sevgili peri gibi güzel bir dellâk olur. Bedeni tertemizdir ve âşık ona kavuşamamanın verdiği çaresizliği yaşamaktadır:

*Bir perîyi sevüp ol dilber-i **dellâk** yine*
Taş sokmış beline ol beden-i pâk yine
Gögsini bagrına basmışdur olup hâk yine
N'ideyin çâre nedür veh basayım bagruma taş
(Gelibolulu Sun'î, Murabba 6-7)

Dellâk yeri gelir sevgilinin anber kokulu saçına elini dolamış bir rakîb olur ve bu âşığı perişan eder.

Dest-i dellâki görüp ol zülf-i 'anberfâmda
Başuma kaynar sular koydı duşa hammâmda (Behiştî, Matla' 31)

Dellâk burada ise hasetten ölen gönlü yıkayan bir gassâl olmuştur. Behiştî de Ehrimenden bahseder. *"Zerdüştlerin inandıkları kötülük ve karanlık tanrısına bu ad verilir. Şeytanlar ordusunu yönettiğine inanılan Ehrimen aynı zamanda bir çirkinlik sembolüdür."* (Pala, 2000: s. 125) Şâir onun görüntüsüne, çirkinliğine atıfta bulunur ve böyle bir dellâkın hamamda canını alacak bir Azrâil gibi olacağını söyler:

*Dil hasedden öldi tâ **dellâk** degdi cismüne*
Ölmezin sanurdı bu bî-çâre degme derd ile (Zâtî, G. 1470-2)

*Beni yatursa ogsa Ehrimen sûretlü bir **dellâk***
Basup cânum alur hammâm içinde tut ki 'Azrâ'îl (Behiştî, G. 301-2)

Beyitte ise şâir tasavvufî bir anlamı ifade etmektedir. Burada sîne hamama benzetilir ve Allah yolunda yürümeye çalışan sâlik kendini buranın dellâkı olarak görür. Nasıl ki dellâk hamama gelenleri yıkayıp temizlerse Hak âşığı olan da kalbini mâsivâdan temizlemenin derdindedir. Aşk yolu her zaman çetin ve zorludur. Bu yolda çile, ızdırap ve gözyaşı vardır. Gönül aynı zamanda bir çocuktur ve saf, masumdur. Onu gece ve gündüz gözyaşıyla temizlemeye çalışır:

*Sîne hammâmında **dellâk** olmaga meyl eylerüz*
Âb-ı çeşm ile o tıflı rûz u şeb gasl eylerüz *(Mehmet Sıdkî, G. 104-1)*

75. DELLÂL

Alışverişte alıcı ile satıcı arasında aracı olan ve satılacak malı satan kimseye denir. Halk arasında tellâl şeklinde teleffuz edilen sözcük günümüzde daha çok "Herhangi bir şeyi, olayı veya bir şeyin satılacağını halka duyurmak için çarşıda, pazarda yüksek sesle bağıran kimse, çağırtmaç" manasıyla meşhur olmuştur.

"Dellâl, Klâsik Türk şiirinde adı anılan meslek erbâbı arasındadır. Hakîkî ve mecâzî olarak ticâretin işlendiği ve ticârî öğelerin anıldığı, çarşı ve pazardan (bâzâr) söz edilip alım-satımın işlendiği beyitlerde bir ilgi kurularak dellâl sözcüğü de zikredilebilir. Eski çağlarda çarşı ve pazarlarda bir dellâl mutlaka bulunur, satıcı ile alıcıyı bir araya getirir, alışverişin hareketlenmesini sağlardı. Satılacak mala müşteri bulur, satışta önemli rol oynardı. Bu bağlamda aşk bir meydan ya da pazar, sevgili güzellik satıcısı, âşık da güzellik müşterisi olduğu için dellâlı sık sık aşk pazarında görmek de mümkündü." (Zavotçu, 2013: s. 190-191).

Âşık beyitlerde, güzelliğini satan sevgiliye sadık bir müşteri ve onun derdini canını verip almaya her zaman talib olan bir alıcıdır.

*Cân virüp sana gönül derd aldı ben **dellâlıyam***
Lebleründen ey sanem dellâla helvâlık gerek *(Hamdî Çelebi, G. 89-4)*

Cân diler ki sata ol bâzârda bu gönlümi
*Ben hûb ile sataram kâlâyile **dellâlumı*** *(Kadı Burhaneddin, G.825-2)*

Nasıl ki dellâl pazarda alıcı ile satıcı arasına girip alışverişi kızıştırır, pazarı canlandırırsa bu aşk pazarında da sevda satıcısı olan sevgili aşka tali polan müşterilerini yani aşıklarını nazıyla birbirine düşürür:

*Girdi **dellâl**-ı kirişme araya*
Eyledi meydânı pür-gavgâ-yı nâz *(Nehcî, G.141-5)*

Dellâli bazen güzel sözlerin revaçta olduğu şehirde şiir alıp satarken de görebiliriz:

Bugün şehr-i belâgatde biz Emrî hâce-i na˙muz
*Metâ'-ı şi'r alur satur niçe **dellâlümüz** vardur (Emrî, G. 169-5)*

Bazen çalıntıya benzeyen şiirleriyle, övgüye değer şâirlerin dellalından mahrum olan müteşâirleri uyarırken onu buluruz:

Eseri kâle-i düzdîdeveş anun kim olur
*K'ola **dellâl**-ı senâ-yı şu'arâdan mahrûm(Kâtipzade Sâkıb Dede, G. 407-5)*

Bülbül ise aşk dellâllığı yapar. Gül çemen pazarında bülbülü aşk dellalı yapmış onu bağırtıp çağırtmaktadır. Ağzından çıkan güzel sözleri yine gül Yûsuf'una satmaktadır:

Bâlî çemende bülbüli **dellâl-ı** 'ışk idüp
Gül Yûsuf'ına hüsn-i kelâmın satar yürür (Bâlî, G. 39-5)

Tabiatle ilgili unsurlar anlatılırken de dellâl kullanılır. Nasıl ki ayın nurlu ışığı hâleyi ilgilendirmezse sevgilinin güzelliğine de dellâl karışamaz:

Cemâl-i hûbdan **dellâleye** ne
Çerâğ-ı nûr-ı mehden hâleye ne (Celilî, Mesnevî 1998)

Aşağıdaki beyitlerde ise Nabî, devirden, muhabbet ve yapılan iyi şeylere değer verilmemesinden, ikiyüzlülerden şikâyet eder. Muhabbetin göze hoş gelen kumaşının revâcını arttıracak, arayı bulup satışını gerçekleştirecek dellâl yoktur:

Nâbî mürâ'iyân bize itsün mi iltifât
*A'mâlümüz fürûhte **dellâlümüz** mi var (Nâbî, G.157-5)*

Nâbî kumâş-ı çeşm-rübâ-yı mahabbetün
*Tervîc içün miyânede **dellâli** kalmadı (Nâbî, G.820-9)*

Toplumdaki güzel bir hasleti, dâvete icâbet etmek, anlatırken kullanılır. Akılsız olanlar bunun O'nun rızâsını kazanmak için yapıldığını bilmez, senle ilgili olduğunu sanırlar:

'Aceb gâfil ki ol da'vet icâbet ma'nisin bilmez
*Zihî nâdân sana nisbet ide **dellâl** ü dellâki (Süheylî, K. 46-6)*

Maddî veya manevî dünyalık uğruna kimseye mihnet etmemeden bahsedilirken de kullanılır. Şâir güleü isteyen bir diken, zamanın büyüklerinden gelecek ihsanlara gönül bağlayan olmadık. Değerden düşmüş bir ticâret metâıyız ama satıcıların da omuzlarına yük olmadık:

Şevk-i gül-i ümmîd ile hâr olmamışuz
Dil-beste-i lutf-ı rüzgâr olmamışuz
Biz köhne metâ'-ı bî-revâcız ammâ
***Dellâllarun** dûşına bâr olmamışuz* *(Nâbî, Rubâ'î 75)*

Klâsik Türk şâirinin hoşlanmadığı vâiz eleştirilirken dellâl bu sefer karşımıza olumsuz bir tip olarak çıkar. Vâiz dünyaya gönlünü kaptırmış, kendinde olmayan şeyleri satmaktadır. Bu haliyle o istek ve arzu dükkânının satıcısıdır:

Dil-beste-i zîver ü kabâdur vâ'ız
Üftâde-i mazlak-ı riyâdur vâ'ız
Satar o metâ'ı halka kim kendide yok
***Dellâl**-i dükânçe-i hevâdur vâ'ız* *(Nehcî, Rubâ'i 71)*

Yûsuf peygamber Kur'ân'da adı peygamberlerdendir. Hz. Yâkub'un oğludur. Klâsik Türk şiirinde kendisinden sıklıkla bahsedilir. Özellikle çok güzel bir insan olması nedeniyle sevgiliyle kıyaslanır. Şiirlerde kuyuya atılıp buradan çıkartılması ve terazi ile tartılıp ağırlığınca altın karşılığında satılması yönleriyle sıklıkla işlenir.

Bu beyitte de ise şâir Yûsuf ve Yâkub peygamberlere telmihte bulunarak kendini aşk dellâlı olarak görür ve mecâzî bir ticâretten bahseder:

Ya'kûb-ıla kıldum figân Yûsuf-ıla oldum revân
*Şehr-i Mısırda bey' olan **dellâl**-ı bâzârda idüm* *(Ümmî Sinan, G.113-10)*

Dellalı, alıcı ile satıcı arasındaki ilişkiyi kuvvetlendirmesi ve pazara hareket getirmesi açısından günümüzdeki reklamcılara benzetebiliriz. Tabi bunu yaparken bazı kurallara uymak ve kimseyi kandırmamak zorundadır. Nâbî'ye ait beyitte hile ile kusurlu malın satımını yapmaya çalışan dellâldan bahsedilir ki böyle bir tipin Osmanlı esnaf teşkilatı olan Ahilikte yeri yoktur. *"Sahte/yanıltıcı reklâm" vb. usullerle hem haksız rekabete yol açmak zaten mümkün değildi. Çünkü bugün "yalancı reklâmcılar" diye çevirebileceğimiz "boş yere bağırıp çağıran tellâllar", zaten Ahiliğe giremeyen, girişi kabul edilmeyen zümreler arasındaydı."* (Köksal, 2006: 104). Böyle bir satıcı tipi hem meslek erbabı arasında hem de halk içinde kendine pek yer edinemezdi:

Pâ-mâl ider biri birine cûş-ı müşteri
*Bin 'ayb ile satarsa da **dellâlümüz** bizüm* *(Nâbî, G.502-2)*

Maddemizi yine Nâbî'ye ait *Hayriyye* adlı eserden alınan ve dini ticârî mal gibi alıp satan bir Kadı'dan bahsettiği beyitlerle sonlandıralım. Şâir burada Kadı'yı bir dellâl olarak niteler. Kadı sanki kanunu daha fazla verene satan bir satıcıdır ve

rüşvet alıp bunu da bir hakmış gibi görür. Mahkemede taraflar arasında arayı bulması gereken miyâncı ise sanki mahkemedeki mübâşir olmuş, Kethüdâ ise kişinin malını her an almaya hazırdır:

*Kâdı **dellâl** u miyâncı muhzır*
Kethüdâ mâlına kabzın hâzır *(Nâbî, M. 1252)*

Burada mahkemede kurulan rüşvet düzeninden, adaleti dağıtması gereken bu makanda ne Allah ne de padişah korkusu olmadığından bahsedilir:

***Rişvetin** adını koymuş mahsul*
*Kim ola ki itmeye **mahsûlı** kabul* *(Nâbî, M. 1276)*

Pâdişâh korkusı Hak korkusı yok
*Rişvete hırsı kadar **deyni** de çok* *(Nâbî, M. 1253)*

Şâir bu beyitlerde 17. yy. adalet ve yargı sistemine, devlet görevlilerinin mesleklerini nasıl kötüye kullandıklarına dair bize ipuçları da verir.

76. DEMİR-HADÎD-ÂHEN

İnsanlık tarihi açısından önemli bir yere sahip olan ve sanayide de kullanıma en elverişli element olarak kabul edilen demirin Arapçası *hadîd*, Farsçası ise *âhen*dir. Bu maddede üç kelime birlikte değerlendirildi.

Demirin çeşitli alanlarda kullanılması medeniyetin daha hızlı gelişmesini sağlamıştır. Türk tarihi açısından da demirin büyük bir önemi vardır. Gerek demir işçiliği ve gerekse demirden ürün yapımı Türkistan'da oldukça yaygındır. Demir ile olan ilişki edebî eserlere de yansımıştır. Millî destanlarımızdan Ergenekon'da demir dağdan ve bilge tipli bir demirciden bahsedilmesi bunun en somut örneklerindendir.

Şiirlerde ise altın ve gümüş gibi değerli madenlere kıyasla daha ucuz olması, sevgilinin taş kalpliliği, askerî gücü temsil eden kılıçla ilişkilendirilmesi gibi noktalarla ele alınmıştır.

Kalpazan ayarı düşük, sahte para basanlara denir. Burada işini hakkıyla yapmayıp bakır ve demiri altın ve gümüş diye satan bir kuyumcuda bahsedilir. Aynı zamanda altın ve gümüşle bakır arasındaki ilişkiyi de beyitte görmekteyiz:

Kuyumcısın kalpazan usta görsin iş bozan
*Altun gümüş satarsın bakır-ıla **demiri*** *(Ümmî Sinan, G.191-6)*

Dinî açıdan baktığımızda Kur'ân'da bir sûrenin adı da "hadîd"dir. Allah burada demiri insanların yararlanması için yarattığını bildirir: *"Kendisinde müthiş bir*

güç ve insanlar için birçok faydalar bulunan demiri yarattık (ki insanlar ondan yararlansınlar).” (Hadîd 57-25) (DİB, 2007: s. 540).

Gerçekten de insanlar, yüzyıllar boyunca demiri silah yapımında kullamışlar ve ülke savunması açısından çok faydasını görmüşlerdir. Şeyhî de bu beyitte gökten inen demirden yani bir ülkenin düzenini sağlamadaki en önemli unsurlardan biri olan askerî güçten bahseder. Bunu da kılıçla sembolize eder:

*Gökden **hadîd** indiği be’s-i şedîd ile*
Ya’nî kılıc k’ucunda bulur mülk-i dîn sebât (Şeyhî, Terk. B., Bend 1-1)

Şâirler tıpkı çelikte olduğu gibi demiri de sevgiliyle ilişkilendirerek kullanmışlardır. Âşığın âhı taşı, demiri deler fakat sevgilinin nazik bedenindeki taşa ve demire benzeyen kalbine tesir etmez. Bazen de âşığın gönül sıkıntısına devâ sevgilinin okun ucundaki sivri demir gibi olan kirğikleridir. Âşık gam hazinesinin kapısının da demirden yapılma bir kapısı olmasını ister ki devâ bulsun:

*Seng ü **âhenden** geçer âhum sana itmez eser*
Kalbün ey nâzük-beden taşdan demirden pek midür (Yahya, G.118-3)

Gönlümün zahmına peykânını ettim merhem
*Genc-i gamdır n’ola ger böyle **demir** kapılıdır (Fuzûlî, G. 93-6)*

Bazen dilber olan sevgili demircidir ve yüreği taştandır. Âşık gönlüne seslenir ve çektiğinin nasıl bir zahmet olduğunu sorar. Çünkü sevgilinin soğuk demir gibi sert olan kalbine âşık ne nasihat ederse etsin hiç fayda etmez:

*Sevme gel ol **demirci** dil-berini*
Yüregi taş Kaya’yı n’eylersin (Ravzî, G. 428-2)

Eder mi pend o mehin kalb-i âhenîne kâr
*Soguk **demir** ne dökersin gönül nedir bu 'anâ (Lebîb, K. 5-26)*

Manevî anlamda “âh”, *“âşığın iç âlemindeki ateşin ve elemin ifadesi olan bir nida”* (Uludağ, 2012: s. 26)dır. *“Allah kelimesinin ilk ve son harfi bir araya getirilirse ‘âh’ meydana çıkar. O halde âh, Allah demektir. Âşığın âh demesi, O’na sığınması anlamına gelir.”* (Uludağ, 2012: s. 26). Tabi ki Allah kendine sığınanı asla yalnız ve karşılıksız bırakmaz. Yunus da bu gerçeği ifade eder ve Allah yolunda ermiş olanların âhına kimsenin dayanamayacağını, bu sözün demir bir kalkan gibi onları koruduğunu ifade eder. Bu yüzden onlara atılacak olan oklar da boşunadır:

Erenlerün âhına tag-taş katlanımadı
*Kalkanı **demir** ise okları atmak gerek (Yunus Emre, G. 141-5)*

77. DENK (DENG)

Yük hayvanları tarafından her iki yanlarına konulan ve birbirine eşit olan yüklere denir. Ayrıca tüccarların kar maksatlı taşıdıkları eşyaya da denmektedir.

Bu kelimeyi çok fazla tespit edemedik. Bu beyitte de yük kelimesiyle birlikte gerçek anlamıyla kullanıldığını görmekteyiz. Şâir uzak mesafeye, kâr elde etmek amacıyla ve binek hayvanıyla yük taşımadan bahsederken kendine seslenir:

Yol uzun işlemez merkeb yükün agır olursın ***deng***
Bu kâr-ü-bârı ey Zâtî yüri var târ-ü-mâr eyle *(Zâtî, G. 1237-5)*

78. DERBÂN

Kapıcı anlamına gelen bir kelimedir. Beyitte hekimler bir derbân olarak düşünülür. Ey Ravzî! Tabîb derbânları olsa ve âşık onlardan dermân istese bu bile inleyen âşığın derdine yine de ilaç olmaz. Ticârî manada düşünecek olursak doktorların kapısında kapıcı olan âşık derman talep etmekte ve ilaç istemektedir. Tabi bu tedavinin maddî bir de karşılığı vardır:

Olsa ***derbân****-ı etibbâ eylese dermân taleb*
Ravziyâ derdine olmaz 'âşık-ı zârun 'ilâc *(Ravzî, G. 151-5)*

Klâsik Türk şiirinde en önemli kapı sevgilinin bulunduğu yerin kapısıdır. Âşığın karşısına bu kapıda çıkan engellerden biri de ağyar ile birlikte derbândır ve onu bu kapıdan men eylerler:

Gehî ***derbânı*** *men' eyler gehî agyâr olur mâni'*
Bize bu bâbda elbette bir bedkâr olur mâni'(Sümbülzâde Vehbî, G. 143-1)

Sevgili şâhtır ve onun en yakınındakilerden biri derbândır. Âşık şâh olan sevgiliye hâlini anlatmak ister ancak karşısına onu çaresizlik içinde bırakan derbân çıkar. Bu durum karşısında o, ne yapıp onları kime şikâyet edeceğini bilemez:

Menzil 'ışk oldı dile gayret komazmış anda fer
Nitekim olur harîm-i şâh ***derbân*** *ile zabt* *(Bursalı Rahmî, G. 105-2)*

Bilmezin nic'ideyin kime şikâyet ideyin
Şâha ahvâlümi 'arz itmedi ***derbânları*** *(Ravzî, G. 650-3)*

Bazen de kasîde beyitlerinde şâir, övdüğü kişinin büyüklüğünü ve cömertliğini belirtmek için derbândan yararlanır. O cömertik sahibi şâhların en büyüğüdür. Öyle kerem sahibidir ki meşhûr Hâtem-i Tâyî bile onun kapısında derbân olur:

Sen şehenşâh-ı kerîmi vasf eden vassâflar
*Hâtem-i Tâyî kapında hâcib ü **derbân** eder* *(Meşhûrî, K. 8-33)*

79. DESTÂR

Sarık veya tülbend anlamına da gelen destâr eski zamanlarda kullanılan bir kıyafettir. Özellikle sevgilinin saçlarından bahsedildiği durumlarda destâr önemli bir giyim malzemesi olarak karşımıza çıkar. Tasavvufî anlamda ise tarîkat ileri gelenlerinin sardıkları sardıkları çeşitli renk ve şekillerdeki sarıklara denir.

Osmanlı toplumunu düşümdüğümüz ise eskiden günümüzdeki gibi mağazalar veya alışveriş merkezlerindeki dükkânlar bu denli yaygın değildi. İnsanların çoğu ihtiyaçlarını pazarlardan karşılıyordu. Şâir hem elbisenin hem de bu destârın insanoğlunun ihtiyaç vaya talebi doğrultusunda pazarın süsü ve vazgeçilmez bir ticâret metâı olduğunu söyler:

*Oldı ser-cümle câme vü **destâr***
İktizâ ile zînet-i bâzâr *(Nâbî, M. 7-249)*

Şehrî'ye ait beyitte sevgilinin perçemiyle ilgili kullanılmıştır. Sevgilinin saçı misk kokulu sünbül gibidir. Şâh olan sevgilinin, bahar vakti misk kokulu sünbülün çıkması gibi, perçemi destârın altından sabredememiş ve kendini âşığa göstermiştir. Sun'î'ye ait beyitte de destârı bu kez dellâk olan sevgilinin kirpik kılıcına baş eğip kendini ona teslim eden âşık takar:

Çıkdı şâhından bahârun sünbül-i müşgîn-demi
*Sabr ider mi zîr-i **destârında** yârün perçemi* *(Şehrî, G. 126-1)*

Görüp müjgân tîgin Sun'î bir mahbûb dellakin
*Tıraş oldı mûyın ana **bî-destâr** baş egdi* *(Gelibolulu Sun'î, G. 215-12)*

Münîrî ve Sehâbî Klâsik Türk şâirlerinin olumsuz baktığı sûfî ve muhtesib tiplerini beyitlerinde ele alır. Şâirler bu beyitlerde destârı ayrıca şarap ve sarhoşlukla birlikte kullanır. Bir beyitte destâr şaraba karşılık rehin verilmiştir, diğerinde ise âşufte olarak değerlendirilmiş ve sarhoşluğun bir alâmeti olmuştur:

*Kıldum şarâba cümle-i **destârını** girev*
Sûfî benümle düşdügiçün taylesânda çep *(Münîrî, G. 20-4)*

Muhtesib bilmezdi ser-mest oldugum veh kim bu gün
*Anladı keyfiyyetüm âşüfte **destârum** görüp* *(Sehâbî, G. 26-3)*

Hamdî Çelebi ise destârı tâc u devlet gibi dünyaya olan düşkünlüğün sembolü olarak görür. İzzet o tecrîd ehli olan insanların bu dünyalıklara gönüllerinde meyil bulunmaz.

Tâc u devlet hil'at-i 'izzet o tecrîd ehline
*Kim dilinde ragbet-i dîbâ vü **destâr** olmadı* *(Hamdî Çelebi, G. 168-2)*

80. DESTMÂL

El bezi anlamına gelen kelime Klâsik Türk şiirinde mendil karşılığında kullanılmıştır. Türk kültüründe eski devirlerden beri mendilin önemli bir yeri vardır. Birbirini seven aşıkların sevgilerini ifade etme vasıtalarından biri olan mendil özellikle gönül verdiği delikanlıya genç kızlar tarafından sevgi nişânesi olarak işlenip oyalanıp verilmiş ya da gönderilmiştir.

Ravzî beyitte sevgiliye seslenir ve silerken mendilin elini okşamasını bir ticâret erbâbının eline mâlını alıp okşamasına benzetir. Nasıl ki tüccar için eline servetini almak, ona dokunmak bir mutluluksa; sevgili de eline aldığı bu mendili aynı mutlulukla okşamaktadır. Ayrıca destmâl de bir ticâret ürünüdür ve çarşı-pazarlarda özellikle bayanların rağbet gösterdiği bir maldır:

*Silerken destüni gördüm ki cânâ **dest-mâl** ohşar*
Hemân ol hâceye benzer ki almış deste mâl ohşar *(Ravzî, G. 264-1)*

Dest-mâl kelimesinin kullanıldığı beyit veya bentlerde de kırmızı kelimesi çokça geçmektedir. Kırmızı mendilin de Klâsik Türk edebiyatında sevgiliyle ilgili kullanılan bir güzellik unsuru olduğunu görmekteyiz. Bu murabbâ bendinde sevgili süslü bir gül, âşık bir bülbül, sevgilinin güzelliği ise bir gül bahçesidir. Sevgilinin berrak gerdanı üstündeki gül renkli, yani kırmızı mendil ise âşıkların gönüllerine binlerce hile ile tuzaklar kurar:

Bir gül-i zîbânun oldum cân ü dilden bülbülü
Gülşen-i hüsn içre bitmiş ya'ni kim sakız gülü
Rengler eyler dil-i 'uşşâka yüz bin al ile
*Gerden-i berrâkı üzre **dest-mâl**-i gülgülî* *(Nâşid, Murabba 10)*

Yine Ahmet Paşa da bu beyitte sevgilinin kırmızı dudağı ve kan ilişkisi mendilin rengiyle ilişkilendirilip kullanılmıştır:

Ne lâ'l olur ki yâ Rab lezzetinden
*Dolar kan ile şekker **dest-mâli*** *(Ahmet Paşa, G. 353-4)*

Bu kasîde beytinde de kırmızı zanbak kına yakılmış bir el gibi düşünülür. Gül ise ele altın sırmalı kırmızı bir mendil sunar. Yine burada da kırmızı rengi görmekteyiz:

Muhannâ pençeye döndi çemende kırmızı zanbak
*Sunar gül destine bir **dest-mâl**-i al-i zer-târı* *(Nevizâde Atâyî, K.8-11)*

81. DEVLET

Kelime sözlükte *mutluluk, zenginlik, talih, rütbe, makam, talih* gibi anlamlara gelir. Şâirler de yeri gelmiş konumuza uygun olarak kelimeyi "zenginlik" anlamında kullamışlardır.

Kasîdelerde kişi övülürken onun zamanının saaâdet, zenginlik, şan ve şeref zamanı olmasına şükredilir. Onun devleti aynı zamanda yaşanılan devletei burada yaşayan halka güvenlik, eminlik ve koruyuculuk sermâyesi olur. Nasıl ki bir tâcirin sermâyesi ne kadar çok olursa kendini o kadar güvende ve emin hisseder, aynı durum memdûhun ülkeye sağladığı bu sermâye için de geçerlidir:

*Bihamdillah yine ikbâl ü **devlet** 'izz ü şân buldı*
Zemîn ser-mâye-i re'fet zamân emn ü emân buldı *(Nevizâde Atâyî, K. 20-1)*

Kelimeyi sadece zenginlik anlamıyla kullanılmıştır dersek yanlış ifade etmiş oluruz. Genellikle saadet ve zenginlik anlamlarını içermektedir. Şâir beyitte gözünden dökülen la'l ve inciyi gözyaşıyla birlikte sevgilinin ayağının toprağına onun saadet ve zenginliği için atması gerektiğini söyler. Zaten sevgilinin gönlünün isteği ona hizmetçi olacak ve sıkıntı çekecek bir gönüldür. Yoksa onu şerefinin zenginlik ve makama ihtiyacı yoktur:

***Devletine** her ne la'l ü dür ki cem' etti gözüm*
Yüz suyula hâk-i pâyine nisâr etsem gerek *(Şeyhî, G.96-2)*

Murâd-ı hâtırı cebr-i dil-i halâyıkdır
*Fütuvetinde ne **devlet** ne câh lâzımdır* *(Nâilî, G. 63-12)*

Bu beyitte de *"Meyveli ağacı taşlarlar!"* (MEB, 1997: s. 91) atasözüne telmih yapılmış; bu bağdaki her ağacın, tabi ki mecaz anlam içeriyor, devlet ve şeref meyvesinin sahibi olduğu söylenmiştir:

*O bâğın her dırahtı mîvedâr-ı izz ü **devletdir***
Atarlar taşı elbette dıraht-ı mîvedâr üzre *(Nedîm, Kıt'a 82-2)*

Memduhun zenginliğini güneş, altın bir iple ölçmeye kalksa da kıyamete kadar onun bu zenginliğinin genişliğini ve derinliğini bulamaz:

Rismân-ı zer ile haşre dek ölçerse güneş
*Bulmaya **devletin** bahrına umk u sâhil* *(Necâtî Bey, K. 14-19)*

Bu tarih beytinde Nâbî, yaptırak kişiye ona uzun ömür ve zenginlik getirmesi, avlusunda mutluluktan başka bir şey olmaması yolunda dua etmektedir.

*Sâhibine ola ser-mâye-yi cömr ü **devlet***
Bulmaya sahnına yol cıyş u safâdan gayrı *(Nâbî, Târih 62-2)*

Şâir burada ise Osmanlı toplumundaki önemli dînî eğitim kurumlarından olan tekke ve medreselerden bahseder. Buraya devam eden kişilerin Allah'a şükür ve senâ etmesini büyük bir nimet ve zenginlik olarak görür:

Ne ni'metdür ki erbâb-ı savâmi' şükr-gûyâsı
*Ne **devletdür** ki ashâb-ı medârisdür senâ-hânı* *(Âşık Çelebi, K. 3-38)*

Dünya makamı, bunun telaşı insanı çaresiz kılar. Bu bir zenginlik gibi gözükse de kişiyi kendine mahkûm eder. Kişinin elde ettiği makamlar öyle olmalı ki her bir mertebede ona zenginlik versin. Çünkü bu zenginlik ve makama güvenilmez. Eğer düvenilirse sonu adeta bir kuyuya düşmek olur. Her şey yerle bir olur:

Acaba dağdağa-i câha düşen bîçâre
*Terk-i âsâyişi ser-mâye-i **devlet** mi sanır* *(Şeyh Gâlip, G. 73-6)*

Devlet-i dünya seni bir rütbeye muhtâc eder
***Devlet** oldur kim sana her rütbeden vere gınâ* *(Niyâzî Mısrî, G. 14-2)*

Ey hâce böyle devlet ü câha dayanma kim
*Bu **devletin** sonu let ü bu câh çâh olur* *(Ümmî Sinan, G. 17-7)*

82. DEYN-DUYÛN

Deyn Arapça "borç" anlamında bir kelimedir. Duyûn ise bunun çoğuludur. Kelimenin genel anlamına bakacak olursak birisine ait bir emanetin kişide bulunması boyna borçtur. "boynuna borç olmak" günümüzde de kullanılan ve "yapılması gereken bir görev, yük" gibi anlamlara gelen bir deyimdir. Bir emanet gerdanlık misali, ehline, sahibine verilmesi gerekli boyna borç olan bir yüktür:

***Deyndir** boynına mânende-i tavk*
Ki emânâtı ide ehline sevk *(Nevizâde Atâyî, M. 1206)*

Klâsik Türk şiirinde âşık sevgiliye can borcu olan kişidir ve bu vereceğini hemen ödemek ister. Ey gümüş tenli ve put gibi güzel olan sevgili! Sana benim can vermek borcumdur. Hemen bu borcumu teslim edeyim ki zaten Peygamberimiz (s.a.v.) "Borç dinin kusurudur." demektedir:

Sana cân virmek ise borcum ancak ey büt-i sîmîn
Hemân kabz ile teslîm ideyin ***"e'd-deynü şeynü'd-dîn"***
(Hasan Ziyâ'î, G. 337-1)

Âşık ruhların yaradıldığı elest meclisinde sevgilinin dudağını öpmek karşılığında can nakdini vermeyi taahhüd etmiştir. Onun da sevgiliden alacağı vardır. Ey gönül! Söyle sevgiliye, verdiği sözü unutmasın ve bana olan dudağından alacağım bûse borcunu artık ödesin:

Ezelden bûse-i la'lün alup cân nakdin etmiş 'ahd
Gönül şimden-gerü teslîm etsün çünki ***deynidür*** *(Vusûlî, G. 66-4)*

Nâbî ise dünyayı bir çarşı olarak görür ve burada insanın borç senedi olduğunu söyleyerek insanın Allah'a olan can borcunu dile getirir:

Sûk-ı devrânda biz ol ***deyn*** *temessükleriyüz*
Hep bizüm hâtemümüzdür basan ikrârumuza *(Nâbî, G.798-5)*

Şâirler bazen kendilerini överken de bu kelimeyi kullanır. Nâilî, kendisini mânâ hakanlarının sultanı olarak görür ve sözündeki zenginlik sermâyesinin nakdiyle borçluların kendilerine yük olan borçlarından kurtulacağını söyler:

Benim ol husrev-î hâkânî-i ma'ni ki olur
Nakd-ı ser-mâye-i feyzimle girânbâr-ı ***duyûn*** *(Nâilî, K. 17-55)*

83. DÎBÂ

İpekli bir kumaş olan dîbâ Klâsik Türk şiirinde şâirlerin bahsettiği değerli kumaşlardandır. Nasıl ki kumaşlar içerisinde ipekli olanların ayrı bir yeri varsa âşığın varlık sebebi olan sevgili de altın ve gümüşle işli ipek kumaşlara layıktır.

Âşığın sevgiliye olan aşkından sadece benzi değil tüm bedeni sararıp solar. Bu beden üzerinde çıkan yaralar aslında birer yara değil; cevherlerle süslenmiş kıymetli dîbâ kumaşından bir elbisedir. Nasıl ki üzeri taşlarla süslenmiş dîbâ kumaştan bir elbisenin ticârî anlamda değeri çok fazladır, âşığın aşkından dolayı vücudunda oluşan yaralarda sevgisinin ispatı olarak o denli kıymetlidir:

Görinen cism-i zerdüm üzre yir yir dâğlar sanma
Cevâhirle müzeyyen giydüğüm kıymetlü ***dîbâdur*** *(Enverî, G. 39-4)*

Bazen de bu sevgilinin siyah saçlarının örtüldüğü dîbâ bir külah olur. Misk gibi değerli bir koku nasıl ipek içinde saklanırsa, sevgilinin saçı da dîbâ bir külah tarafından örtülür:

*Zülf-i siyehün çıkmadı **dîbâ** külehünden*
Zîrâ ki harîr içre olur misk-i ter ey dost *(Ahmet Paşa, G. 15-4)*

Sevgili pâdişahtır. O, nasıl böyle değerliyse onun giydiği şeyler de baştanbaşa süslü birer atlas ve dîbâ kumaştan elbise olur. Zaten ona ne giyerse de hep yakışır:

Geyersen pâdişâhum gey yaraşur
*Ser-â-ser atlas u **dîbâ**-yı zîbâ* *(Hasan Ziyâ'î, G. 15-4)*

Sehâbî'de olduğu gibi sevgili bazen mâh yani ay olarak değerlendirilir. Âşığın gönlü yârin köyünün etrafını çevreleyen bir şu'ledir. Ay'a benzeyen sevgilinin üstündeki kıyafet yani dîbâ elbise de altın işlemeli sanılır:

Şu'le-i dil kûy-ı yâr etrâfın aldı şöyle kim
*Mâhımun egnindeki **dîbâyı** zer-keş sandılar* *(Sehâbî, G. 142-2)*

Bazen kelime kasîde beyitlerinde övgü maksatlı kullanılır. Behiştî gamı kendisi için dîbâdan daha değerli bulur. Çünkü himmet ehline dünyanın süsü değerli görünmez:

Gelmez ey dil gam palâsından bana **dîbâ** 'azîz
Himmet ehline görinmez zînet-i dünyâ 'azîz (Behiştî, G. 195-1)

84. DİNAR

İlk İslâm devletlerinden beri kullanılan altın paraya denir. Osmanlı Devleti'nde de kullanılan bir para birimi olmuştur.

Klâsik Türk şâiri şiirlerde kelimeyi hem genel anlamıyla hem de âşığın gözyaşı, yüzü ve gözüyle ilişkilendirip kullanmaktadır. Âşığın sararmış yanağı ve buradan akan gözyaşı bir nakittir. Sevgili nezdinde bu paranın geçerliliğinin olmaması, dirhem ve dinarın değerinin azalması ve piyasa değerinin kaybolması gibidir:

Kaldı nukûd-ı eşk-i ruh-ı zerd geçmeden
*Gitdi revâcı dirhem u **dînârı** bozdılar* *(Yahya, G.75-4)*

Yine âşığın kanlı yarasıda kızıl renginden dolayı dinara benzemektedir:

Dâg-ı hûnînüm kızıl **dînâr** ü eşküm akçedür
Bana yüz sürmek cemâlün Ka'besine oldı farz (Süheylî, G. 146-3)

Şâir bu beyitte ise sevgiliye olan sevgisinden dolayı âh ettiğinde ağzından çıkan ateşin parlaklığının ona sunduğu dinarlar olduğunu söyler. Burada gözyaşı

veya sararmış yanaktan farklı olarak âh ettiğinden çıkan alev rengi itibariyle bir para birimine benzetilmiştir. Bu benzetme orijinal olması hasebiyle dikkate değerdir:

Sanmanuz kim görinür âh idicek şu'le-i nâr
Dehenümden iderem dil-bere 'arz-ı ***dînâr*** *(Nev'îzâde Atâyî, G. 50-1)*

Yüzünün güzelliğiyle gümüşe benzeyen şuh sevgili, bütün güzellik unsurları ile bir hazîne gibidir. Onun gözleri de bu hazinede benzeri dünyada bulunamayacak saf ve ayarı tam dinar gibidir:

İki ***dînâr****-ı hâlisdur bulunmaz 'âynı 'âlemde*
O gözler genc-i hüsninde o şûh-ı sîm-sîmânun (Zâtî, G. 736-5)

Dinar para biriminin kullanıldığı beyitlerde Mâlîk-i Dînâr, Klâsik Türk şiirinde telmih yoluyla adı geçen kişilerdendir. *"Âlim ve zâhitlerin meşhurlarındandır. Basra'da yaşamıştır. El emeğiyle geçinip Mushaf-ı şerîf yazarak ücretiyle teayyüş ederdi. Mâlîk-i Dînâr sözü has isim olmakla beraber zengin ve kâmrân manasına da gelir."* (Onay, 1996: 512)

Mâlîk-i Dînâr *gibi* ***mâlik-i dînâr*** *iken*
Jende-pûş oldı giyüp bir hırka-i sad-pâre gül (Âşık Çelebi, K. 4-8)

Bu beyitte de zenginliğiyle ünlü olup Allah'a (C. C.) şirk koştuğu için yerin dibine batırılan Kârûn'a ve Hz. Îsâ'ya telmihte bulunulmuş ve dinara düşkün olmanın insana verebileceği zarar anlatılmıştır. Buna olan düşkünlük haddinden fazla olursa cehennemde kişiyi azap bekleyebilir:

Yirün eflâk ola 'Îsî gibi terk it ki dünyâyı
Nice geçdi yire Kârûnı gör ***dînâr*** *sevmekden (Zâtî, G. 1197-6)*

Dirheme kılma heves kim var anun sonında hem
Eyleme ***dînâra*** *meyli âhırında nâr var (Zâtî, G. 488-6)*

Yine bu mesnevî beytinde de kelime genel anlamıyla kullanılmaktadır:

Alup dirhem-i nakd ü ***dînârunı***
Soyar câmeni belki destârunı (Cinânî, M. 2238)

85. DİRHEM

Araplar tarafından kullanılan gümüş sikkenin Osmanlı Devleti'nde aldığı isimdir. Dirhem aynı zamanda bir ağırlık ölçüsü olarak da kullanılmıştır.

Şiirlerde hem para birimi hem de ağırlık birimi olarak kullanılmıştır. Bu beyitte Tırsî dükkânda sattığı mürekkebin ağırlığı için kelimeyi kullanır:

Dükkânda satardum koyı yârâna mürekkeb
***Dirhemciği** bir pâreye ammâ ne mürekkeb* *(Tırsî, G. 22-1)*

Şâir burada da ticârî bir gerçeği, yani bir malın piyasada azalması durumunda fiyatının artacağını ifade eder. Dirhem burada da ağırlık ölçüsüdür:

*Kaht olursa **dirhemin** üç pâreye çıksa alur*
Ehl-i keyfî taş ile çakmak konan hemyâne kav *(Tırsî, G. 161-4)*

Bu beyitlerden ilkinde yapılan iyiliğin karşılığında alınacak sevaptan bahsedilir. Allah için ne kadar dirhem harcanırsa bunun karşılığı kişiye on sevap verileceği söylenir:

İtmez ol hayrı varanlar Yemen'e
*Yazılır **dirhemin**e on hasene* *(Nevizâde Atâyî, M. 1478)*

Tasavvuf da işlenen konulardan biri olur. Burası gam köşesi ve yokluk pazarıdır. Burada maddi değeri olan para gibi şeyler geçerli değildir.

Fenâ bâzârıdur bu gûşe-i gam
*Degül ser-mâyesi dînâr u **dirhem*** *(Behiştî, M. 163)*

Klâsik Türk şiirinde sık yapılan benzetmelerden biri de âşığın döktüğü gözyaşlarının dirhem veya dinara benzetilmesidir. Dünyaya değer verenler gerçek dinar ve dirheme bakarken onun asıl kazancı gözünden döktüğü ve dirheme benzeyen gözyaşlarıdır:

Gam çeker gönlüm gözümdür keffe-i mîzân ana
*Sîmden **dirhemler** oldı eşk-i dür-efşân ana* *(Emrî, G. 15-1)*

Hâsılum oldı benüm sîm-sirişk ü rûy-ı zerd
*Ehl-i dünyâ **dirhem** ü dînâre bakup eglenür* *(Nevizâde Atâyî, G. 29-8)*

Sevgilinin güzelliği ile Hz. Yusuf'un güzelliği de Klâsik Türk şiirinde her zaman kıyaslanmış ve sevgili daha üstün tutulmuştur. Yusuf'un dirhem dirhem satılması da sevgilinin ona denk olmasındandır:

*Satar kendüni **dirhem dirhem** ey dil Yûsuf-ı Mısrî*
Diyelden ol nigârı Yûsufa mânend ü hem-tâdur *(Gelibolulu Sun'î, G. 53-2)*

Âşıkın vücudunda sevgili yüzünden açılan gönül yaraları da dirheme benzer ve âşık bu dirhemlerle muhabbet pazarında çok kârlı bir alışveriş yapar:

*Ne gerek eyler isem **dirhem**-i dâğı îsâr*
Ser-i bâzâr-ı mahabbette biri beş kazanır *(Şeyh Gâlip, G. 73-4)*

86. DİRLİK

Osmanlı tarih terminolojisinde devlet görevlilerine verilen maaş ya da devlet arazilerinin gelirlerine verilen isimdir. Ayrıca kelimenin *"hayat, sağlık, varlık, geçim, huzur"* gibi anlamları da vardır.

Devlet tarafından verilen dirlik bir maaş veya kazanç kapısıdır. Kişiye bu dünyada bir anlamda dirlik verir. Şâir için ise sevgilinin ayağının toprağı dünyalara değişilmeyecek, iki dünyada da âşığa dirlik arazisi olarak yetecek kadar değerlidir. Kişi açin asıl zenginlik budur:

Virmegil dünyâya yârün ayağı toprağını
*Ey gönül iki cihânda yiter ol **dirlik** sana* *(Şem'î, G. 8-6)*

Kelimenin şiirlerde kullanımına baktığımızda ikinci verdiğimiz anlamlarıyla kullanıldığını görmekteyiz. Bu dirlik bazen sevgilinin kendisiyle bazen de onun dudağı, gözleri ve onunla ilgili düşüncelerle elde edilir. Sevgilinin dudağı bazen Hz. Îsâ'nın ölüleri dirilten nefesi gibi âşığa can, damarına kan (dayanak) verir.

*Dostum sensüz ne **dirlik** bana cânumsun benüm*
Sıhhatüm 'ömrüm hayât-ı câvidânumsın benüm *(Zâtî, G. 880-1)*

*Lebün **dirlik** dile virürse tan mı*
Dem-i 'İsâ virür şiryâna heylâc *(Karamanlı Aynî, G.88-2)*

87. DOĞRAMACI (TOĞRAMACI)

Dülger, neccâr ve marangoz anlamında kullanılan bir kelimedir. Kelime tespit ettiğimiz beyitte genel anlamıyla kullanılmıştır. Bu meslek erbabının yaptığı iş ve kullandığı malzemelerden bahsedilen beyitte onun kış için ocak yaparken demir çivi bulamayaıp tahta çivileri kullandığı söylenir:

*Şitâ içün iki tennûr yapsa **toğramacı***
Demür çivi bulamazsa şecer kırar geçürür *(Tırsî, G. 45-4)*

88. DOLANDIRMAK

Ticârette asla hoş karşılanmayan ve haksız kazanç elde etme yolu olarak görülen bu fiil, şâirler tarafından da ele alınmıştır.

Beyitte ise Haşmet kelimeyi genel anlamında kullanır ve evrakta sahtecilik olarak nitelendirebileceğimiz, bazen karşılıksız çek bazen de senet sahteciliği diye adlandırılan bir durumdan bahseder. Esnafı dolandırmak için alacağı olan esnafın borç senedine sahte mühür vurulmaktadır:

Hâtem gibi nâm ister isen semt-i sehâda
Bas mührü temessüklere esnâfı ***dolandır*** *(Haşmet, K. 23-47)*

Öncelikle âşık sevgiliyle girdiği aşk alışverişinde her zaman ziyanda olan taraftır ve sevgili onu çeşitli şekillerde aldatmaktadır. Bu ticâret heves, istek pazarında yapılmaktadır. Gönül ile zülüf alışverişin taraflarıdır. Ancak sevgilinin zülfü kendini güvenilir bir satıcı olarak göstermiş ve âşığın gönlünü dolandırmıştır:

Bâzâr-ı heves içre kalb idi gönül ammâ
Nâziklik ile zülfün anı da ***dolandırdı*** *(Necâtî Bey, G. 576-3)*

89. DÜĞME (DÜGME)

Giyeceklerin iliklenmesine yarayan veya süs olarak giyeceklere dikilen kemik, metâl, sedef gibi sert maddelerden yapılan yassı, yuvarlak küçük parçalarına denir. İncelediğimiz şiirlerde düğmenin altın ve yâkût gibi maddelerden yapıldığnı görmekteyiz.

Beyitte çarşı-pazarda satılığa çıkarılan bir dilberden veya cariyeden bahsedilir. Onun daha fazla fiyat etmesi için saçları açılıp saçılmış, kıyafetinin düğmeleri açılmıştır. Özene bezene süslenen bu dilberin değerini arttıran bir ayrıntı olarak da kıyafetinin düğmesinden bahsedilir:

Düşüp bu keyf ile sünbül çözüldü ***dügmeleri***
Edip tekellüfü târh oldu şâhid-i bâzâr *(Şeyh Gâlip, K.16-3)*

Nâbî, bu kasîde beytinde övgüde bulunurken güneşin ikbâl yağmurunda altın bir düğme; yuvarlak olan ayın ise makam mutfağında gümüşten bir kevgir olduğunu söyler:

Mihr barânî-i ikbâline zerden ***düğme***
Kurs-ı meh matbah-ı câhında gümüşden kef-gîr *(Nâbî, K. 8-32)*

Zâtî, beytinde sevgili karşısında kendini bir köle olarak görür. Sevgili bir şâhtır ve âşık onun için döğünürken kabaran yerleri bir düğme gibi olur. Süheylî ise gümüş bedenli sevgilinin naz ile düğmelerini çözse onun sînesinde parlak bir ay ve yıldızlar görünür:

Ol dögünmekden kabarmış yirler ana **dügmeler**
Cism-i zerdün bendene şâhum libâs-ı zer yiter *(Zâtî, G. 307-4)*

Nâz ile ***dügmelerin*** *çözse o sîmînberümüz*
Görinür anda nücûm ile meh-i enverümüz *(Süheylî, G. 112-1)*

Neşâtî de sevgiliyi bir şâh olarak niteler. Âşık, sevgilinin altın sırmalı düğmelerini çözmesinden sonra açılan elbisesi sonrası nâzik bedenini seyretmiş ve bunun karşısında mest olmuştur. Bursalı Rahmî ise kasîde beytinde gül ve karanfilden bahsederken bu kelimeyi kullanır. Gülün her goncası yâkût bir düğmeye dönmüştür. Karanfil bunu gömleğinin yakasına eğer dikerse şaşolacak bir şey değildir. Bu goncalar o kadar değerlidir:

Seyr it beden-i nâzükini çâk-i kabâdan
*Mestâne o şeh **dügme**-i zer-târ güşâde* *(Neşâtî, G. 110-2)*

*Her goncası bir **dügme**-i yâkûta dönüpdür*
Dikse nola ger anı girîbâna karanfül *(Bursalı Rahmî, K.12-4)*

90. DÜNYÂLIK

Maddi anlamda elde edilen servet ve zenginliğe denir. Kelime bir beyitte karşımıza çıkmış ve burada da genel anlamıyla kullanılmıştır. İnsan bu dünyada geçinmek için bir işle meşgul olmak zorundadır. İnancımıza göre rızık Allahtandır.

Şâir bu gerçeğe vurgu yapar ve geçim ya da kazanç için başını kimseye eğemeyeceğini, bunun için sadece Allah'tan istekte bulunacağını söyler:

*Ser-fürû eyleyemem herkese **dünyâlık** içün*
Serimi secde-geh-i bezm-i ha(s)sân eyleme yâ Rab
(Mehmet Sıdkî, G. 23-2)

91. DÜR-İNCİ-LÜ'LÜ

"Dür" ve "lülü" de inci demektir. En güzelleri Hint Okyanusu ile Kızıldenizi birbirine bağlayan Aden Körfezi'nden kıkarılır. Şiirlerde dür-i Aden tamlaması şeklinde de kullanılmaktadır. Ayrıca şâirlerin şiirleri ve güzel sözlerde inciye benzetilir. "*İnci, sadef denilen deniz hayvanının karnında oluşur. Nisan mevsiminde sahile çıkan sadef, midye gibi yapısıyla kapakçığını açarmış. O sırada karnına düşen Nisan yağmurunun damlasını yutup denize dönermiş. Denizdeki tuzlu su ortamında bu saf yağmur tanesi hayvana bir ızdırap verince sadef bunun acısından kurtulmak için bir sıvı salgılarmış. Bir müddet bu sıvının hükmü geçince sadef, tekrar sıvı salgılarmış. Bu sıvılar katılaşarak birbiri üzerine yapışır ve böylece inciyi oluştururmuş."* (Pala, 2000: s. 116-117).

Sevgilinin inci gibi olan dişleri o kadar değerlidir ki tıpkı bir ticârî metâ gibi ona dünyadaki tüm insanlar alıcı olmuştur. O öyle bir incidir ki hiç kimse onu alacak değerde parayı bulamaz, onun maddî olarak karşılığını verecek hiçbir değer yoktur:

Dür dişlerüne halk-ı cihân müşterî velî
*Kimse bahâ yitürmez ana ol bir **incidür*** *(Süheylî, G. 76-3)*

Beyitlerde sevgilinin dişinin ve âşığın gözyaşının inciye benzetilmesi ve incinin Aden'den çıkarılması ele alınmıştır. Buradan çıkarılan inciler büyük ve değerli olur. Klâsik Türk şiirinde de bu durum sıklıkla ele alınmış ve incinin en kalitelisinin çıkarıldığı bu yer şiirlerde işlenmiştir. İlk beyitte hüsn-i talil yapılarak gözden çıkan gözyaşı cevheri tıpkı inciyi çıkaran nisan yağmuru gibi düşünülmüştür. Bu gözyaşının damlası bile ziyan olmaz ve çok değerl incilere dönüşür:

Çıkarur lü'lü dişün şevki gözüm cevherini
*Sanma kim dürri hemân **bahri 'Adenden çıkarur** (Karamanlı Aynî, G.134-3)*

*Gözlerinden dökülen **dürr-**i girânmâye olur*
Sanma kim zâyi' olur katresi bu 'ummânın *(Nigârî, G. 401-6)*

Bazen tabiatla ilgili unsurlar anlatılırken inci kullanılır. İnci aynı zamanda sevgilinin gerdanı, dudağı olarak da ele alınabilir. Rüzgâr ovanın yüzüne çok değrli inciler saçar ve sabâ rüzgârı da çemene misk kokuları getirir. Sevgilinin gerdanı ise incinin bile dokunduğunda inciteceği nâzikliktedir:

*Yazı yüzüne hevâ **lü'lü**-yi lâlâ ki saçar*
Çemen içinde sabâ müşk-feşan olsa gerek *(Şeyhî, G.97-2)*

Gerdeni gâyet ile nâzikdür
*Korkarın anı **incidür lü'lü*** *(Hasan Ziyâ'î, G. 384-2)*

Bazen sevgilinin vasıflarını anlatmak için söylenecek sözler gönül kesesinde gizli duran inciye benzer:

Sözlerim çok senin evsâfına masrûf idecek
*Kîse-i dilde olup **dürr** ü güher veş pinhân* *(Leyla Hanım, K. 5-24)*

Şâirler bazen inciyi kendi şiir yeteneklerin anlatmak için de kullanır. Necâtînin beyaz kâğıda yazdıkları yaradılışının cevherinde olan hesaba gelmez, değerli inci gibi sözlerdir:

Şâhâ Necâtî gevherinin tab'ı cevheri
*Dizdi beyâz kâgıda **lü'lü-yi** bî-şümâr* *(Necâtî Bey, K. 6-35)*

Şiirlerde "umman" ve "gavvâs", gibi kavramlar geçer. *"Gavvâs; dalgıç, inci ve sünger bulmak, denize düşen bir şeyi çıkarmak ya da deniz dibinde çalışmak için suya dalan, denizin dibine inen kimse. Klâsik Türk şiir ve nesrinde ilim, aşk, bazen şiir denize, âşık ve âşığın gönlü de inci çıkarmak için denize dalan gavvâsa*

benzetilir(teşbîh). Bazen de açık istiâre ile gönül ve âşık yerine kullanılır." (Zavotçu, 2013: s. 263-264).

Beyitte kavuşmak bir inci olarak düşünülmüştür. Kavuşma incisinin talibi olarak ummana dalmasının kınanmasını kabul etmez ve diğerlerinin de ümidi olup buraya daldıklarında kınamayacaklarını söyler. Zaten gavvasın maksadı, onun ummandaki sulara gark olmasının sebebi inci aramaktır. Sevdaya tutsak olmayan ise bu durumu hiç anlamaz:

*Ağlamakla **dürr**-i vasla tâlib oldum tan degül*
Eylese gavvâs olanlar bahr-i ummândan ümîd *(Avnî, G. 9-2)*

*Maksâd-ı gavvâs-ı deryâ cüst-cû-yı **incidir***
Gark-ı âba sevk iden hep ârzû-yı incidir *(Ayşe Teymûrî, G. 14-2)*

Ne anlar çekmeyen mey olmayan sevdâ giriftârı
*Nigârîyi ki ol kenz-i hafîdir **dürr**-i meknûndur* *(Nigârî, G. 155-8)*

Yunus ise burayı Allah aşkının olduğu bir umman olarak düşünür. Tasavvufta ise umman varlığı ve insan-ı kâmili ifade eder. Burası bir bedel ister. Bedel olmadan bir şey alınmaz. Dalacak olanların cana ve başa kıyması gerekir:

Bu 'ummânda delim dürlü güher vardur ele girmez
*Bahâsuz **inci** bulunmaz câna başa kıyan gelsün* *(Yunus Emre, G. 230-4)*

"Dür" kelimesi bazen "dürr-i yetîm" tamlaması kurar. Biricik ve eşsiz inci demek olan bu tamlama Peygamberimiz için kinâye yoluyla kullanılır:

*Şol **dürr**-i yetîm-i sadef-i âlem-i cân kim*
Bir görmege anı dü cihân nîm-bahâdur *(Münîrî, K. 6-34)*

92. EDİKCİ-MÛZEGER-HAFFÂF

Edik, askerlerin savaşa giderken giydikleri bir çizme türünün adıdır. Bu işle uğraşana da edikçi denmektedir.

Beyitte bundan başka, fazla örneğine rastlamadığımız için bir başlık altında incelediğimiz, mûzeger ve haffâf da vardır. Mûzeger de çizmeci demektir. Haffâf ise ayakkabıcı demektir. Tüm bu meslek isimleri beyitte genel anlamıyla kullanılmıştır. Bu meslekle uğraşanlar hem alıcı, müşteri hem de satıcıdırlar. Bu esnafların hem alıcı hem de satıcı olmalarının toptancılıkla bir ilgisi olabilir. Netice de yapmış oldukları bu ayakkabı çeşitleri için ustalar toptancılardan hammadde almak durumundadırlar ve böylece onlar da bir müşteri konumunda olurlar:

Edikci** nedür **mûzeger** dahı **haffâf
Alıcı dahı müşterî hem hırîdâr *(Manzûme-i Keskin 327)*

93. ELDEN ALMAK, ELDEN PARA ALMAK-VERMEK, ELDEN ÇIKMAK

Bu deyimlerin alışveriş ve ticaretle ilgili bağlantıları düşünülerek aynı başlık aynı başlık altında ele alındı. Deyimler sırasıyla, *"Pazar veya çarşıdan değil de sâhibinden almak.", "Belli bir vesîkaya bağlamadan birisinden borç para almak-vermek.", "Satılmak."* (MEB, 1995: s. 807-808) anlamlarına gelir.

İlk beyitte sevgili artık aşk pazarına gelmez. Bizzat gelip âşığın kalp nakdini kendi almak ister. Gözleri kararmıştır ve âşık bundan korkmaktadır.

Gözlerine sürme çekmişler o çeşmi alalar
*Göz karardurlar ki nakd-i kalbi **elden alalar*** *(Zâtî, G. 419-1)*

Ama bu beyitte şâir umudunu kaybetmez. Ona kavuşma ümîdim bu yolda yoldaşım olmasa ayrılık eşkiyası can metâımım elden alırdı:

***Elden** metâ'-ı cânumı **alurdı** hecr-i râh-zen*
Zâtî ümîd-i vasl-ı yâr olmasa yoldaşum benüm *(Zâtî, G. 897-5)*

Elden çıkarmak da bir satış şeklidir. Daha doğrusu satışın usûlüyle ilgili bir deyimdir. Biraz da mecburiyetten satma anlamı içerir. Beyitlerde inceleyelim. Sabır nakdini elden çıkarırsan bu durumdan kork; çünkü bu ayrılığa aşkın gam pazarı dayanamaz. Âşık sevgiliden kaynaklanan sıkıntının bu pazarında ancak sabırla ayakta durabilir. Bu da elden giderse vay onun hâline!

***Elden çıkarırsın** hazer et nakd-ı şigîbi*
Bâzâr-ı gam-ı aşk bu germiyyete döymez *(Nâilî, G.154-2)*

Âşık, sûfî'ye seslenmeyi de unutmaz. Ey sûfî, aşk metâına gönül nakdimi veririm. Bu pazarlığa sevgiliyle tabi ki girerim. Niçin onunla bu pazarı, pazarlığı elden çıkarayım ki?

Virürem nakd-i dili sûfî metâ'-ı 'ışka
*Niçün **elden çıkaram** buncılayın bâzârı* *(Behiştî, G. 504-4)*

Tabi âşığın çâresiz olduğu zamanlar da vardır. Yâri kim görmüştür ki o da gösün. Burada deyim kaybetmek anlamında kullanılmıştır:

***Elden çıkardum** anı*
Çeşmüm akıtdı kanı
Ol yâr-ı nev-cevânı
Kim gördi kim işitdi *(Ravzî, Murabbâ 28-2)*

Yine aynı anlama gelen "elden saçalum" deyimini de görürüz. Deyim bu sefer de tasavvufî içerikli bir beyitte kullanılmıştır. Ey Ahî, eğer bu fâni dünyanın ehli değilsen bu ten varlığını elden saçmak gerek:

Âhi'yâ ehli degülsen bu fenâ dünyânun
*Geçelüm varlığın **elden saçalum** n'olsa gerek* *(Âhî, G. 60-5)*

Elden çıkarmak deyiminin tam tersi anlamda olan "elde tutmak" deyimi de vardır. Bu ise, *"1. Sâhibi olsun olmasın, bir malı tasarrufu altında bulundurmak. 2. Bir iş veya duruma hâkim olmak. 3. Bir malı satmayıp bekletmek."* (MEB, 1995: s. 808) anlamlarına gelir.

Tabi ki tüm bu tasarruf şiirde sevgiliye aittir. O bazen şâh-ı cihân olup Cem'in kadehi gibi âşığın cevherini elde tutar, bazen de pîr-i mugân olup şarap kadehini elde tutar:

Yaraşır ger cevherin idrâk edip şâh-ı cihân
***Elde tutsa** dâ'imâ gönlünü câm-ı Cem gibi* *(Nef'î, Kıt'a 3-3)*

Sâkiyâ varup ayagına niçe düşmeyelüm
*Bâde-i pîr-i mugân **elde tutar** hürmet idüp* *(Ravzî, G. 103-4)*

"Elden gitmek" deyimi ise daha ziyâde para almadan, satmadan bir şeyi kaybetmek anlamında kullanılır. Şâir beyitte kendince garip olan bir durumu bu deyimle anlatır. Yemen topraklarını kaybettik diye üzülenler, Habeş mülkünü ise dellâl çağırtarak kendileri satmaktadır:

*Yemen iklîmi **elden gitdi** dirlerken garâbet bu*
Habeş milkini dellâle virüp dirler mezâd eyle *(Süheylî, K. 11-4)*

94. ELMAS (ELMÂS)

Elmas, doğal maddeler içinde en sert olan mineraldir. Maddi olarak büyükdeğere sahiptir. Özellikle renksiz, uçuk mavi veya saydam olanları en değerlisidir. Elmas çok sert olduğu için kolay kolay zarar görmez, sadece kurşunla işlenebilir. Elmas tozunun bir özelliği kişiyi zehirlemesidir. Ayrıca elmas kırıntıları açık yaralara serpildiğinde o bölgeye zarar verir.

Beyitte inciye benzetilen sözün değerini daha iyi anlatabilmek için elmasla kıyaslama yapılmıştır. Nehcî şiirini kaleminin beyan ipliğine dizdiği inciye benzetir. İnciye benzeyen sözleri o kadar değerlidir ki elmasla yakutun kıymetini, piyasa değerini düşürürler:

Şu dürler kim çeker silk-i beyâna hâmen ey
*Revâc-ı kıymet-i **elmâs** u yâkûtı şikest eyler* *(Nehcî, G. 125-5)*

Klâsik Türk şiirinde elmas tozu, âşığın aşk acısıyla vücudunda oluşan yaralara basılan bir merhem gibi görülür. Beyitte elmas parçalarından bahsedilir ki bu normalde âşığın yarasına basılmasını istediği şeydir. Âşığın yaralı gönlü için elmas kırıntısına gerek yok, aşkın zahmetinin ızdırabı ona yeter:

*Rîze-i **elmâsı** n'eyler dil-fikâr-ı tîg-ı gam*
Iztırâb-ı zahm-ı 'ışka râhat-ı merhem fedâ *(Mezâkî, G. 7-5)*

Yine bu beyitlerde elmas parçalarının öldürücü etkisi üzerinde durulmuştur. Hafîd'e ait beyitte âşık, sevgiliye cânân diyebilmesinin şartını yarasına elmas saçıp saçmaması olarak görüyor. İkinci beyitte ise rakı öldürücü elmas parçası, şarap ise ferahlatan yâkût olarak görülüyor:

***Rîze-i elmâs** saçarsa yarama yâr em demem*
Ey tabîbim vermedir cân câna cânândan garaz *(Hafid, G.136-3)*

***Rîze-i elmâsdur** her katresi içme 'arak*
Dâ'im elden koma yâkûtı müferrihdür şarâb *(Nevizâde Atâyî, Tar.48-1)*

Bu beyitte ise mecliste elden ele dolanan parlak kadehi Bâkî, elmas parçasına benzetir ve onun çok değerli olduğunu vurgular:

Müselles gösterür dâyim temâşâ eylesen elde
*Meger kim pâre-i **elmâsdur** câm-ı dırahşânı* *(Bâkî, K. 5-15)*

Yine Bâkî'ye ait bu beyitte elmas sevgilinin gamzesiyle ilişkilendirilip kullanılmıştır. Sevgilinin gözü kan saçmakta olan bir kâtildir. Şâir sevgiliye seslenir ve kan döken gözlerinin gamzesinin elmas hançeri varken kesinlikle demirden yapılmış kılıca ihtiyaç duymayacağını söyler:

*Hançer-i **elmâs**-ı gamzen var iken hûnî gözün*
Çekmesün 'âlemde tîg-i âhenînün minnetin *(Bâkî, G. 383-4)*

Burada da, ateş saçan elmas bir hançere benzeyen sevgilinin gamzesinin demir örse dokunduğunda onu su gibi yapacağı söylenerek elmasın sertliği vurgulanıyor:

*Ne gamze hançer-i **elmâs**-ı âteşin-dem kim*
Dokunsa şa'şa'ası âb ederdi sindânı *(Nâilî, K. 6-28)*

Bu beyitlerde ise elmasın süs eşyası olarak kullanımını görüyoruz. İlk beyitte yüzük süsü olan bir elmasla sevgili ilişkilendirilmiştir. İkinci beyitte ise elmastan yapılmış bir aynadan bahsedilir ve bu bayanların işvesinin bir göstergesidir:

O sîm-endâmı aldık halka-yı âgûşa bir kerre
*O **elmâsın** hele zîb-i nigîn-dân olduğun gördük* *(Nedîm, G. 58-2)*

*İdüp **elmâsdan** âyîne vü zerden şâne*
Gösterür halka yine şîve-i duhter hâtem *(Bâkî, K. 19-4)*

95. EMÂN

İslâm ülkesinde yaşayan veya îslâm ordusuna teslim olmak isteyen gayr-ı müslîme verilen can ve mal güvencesine emân denir.

Osmanlı Devleti'nde de uygulanan emân çok çeşitli alanlarda uygulanmış bu alanlardan bir tanesi de ticâretle ilgili konular olmuştur.

Şâir bu tarih beytinde övdüğü kişiyi Hz. Süleyman'ın veziri olarak görür ve dünyanın onun sayesinde güvende olduğunu vurgular. Bunu yaparken de ticârî terimleri kullanmıştır. Ticârette emân almak ve ticâreti nakitle yapmak nasıl tüccara güç ve güven verirse dünyanın düzeni ve güveni açısından övülen kişi de bunları sağlar:

Sen Âsaf-ı zamân ol âsâyiş-i cihân ol
*Ser-mâye-i **emân** ol nakd ü selem mübârek* *(Haşmet, Tarih 6-7)*

Eman padişah tarafından verilmektedir. Klâsik Türk şiirinde sevgili padişah veya sultan olarak nitelendirildiği için emanı o verir. Ondan bunu isteyen ise âşıktır. Beyitte dert ülkesinin padişahı olan sevgiliden âşık aslında bu emanı istemez. İçinde bulunduğu dertli duruma şükreden âşık dudaklarından devâ umanlara bu kurtuluşu, ayrıcalığı veren sultana sitem eder ve niçin eman verdiğini sorar:

Pâdişâhâ devlet-i derdinle şâkir olmayıp
*Leblerinden em dileyene **emân vermek** neden* *(Necâtî Bey, G. 388-5)*

Yine sultan olan sevgiliye seslenilir. Âşık sevgiliden gönül ülkesine akıl askerlerinin girmesi için eman vermemesini ister. Sevgiliden aşk aslanını görevlendirip gönül ülkesine girmek isteyen bu askerleri yok etmesini söyler:

Kırup mahv itmeye dilden cünûd-ı 'aklı sultânım
***Emân** virme bu iklîme o şîr-i 'aşkı me'mûr it* *(Mehmet Sıdkî, G. 29-6)*

96. EMLÂK

Taşınmaz olarak adlandırılan evi arsa gibi gayrimenkulün genel adıdır. Tüm bu mallar servet ve zenginlik göstergesidir.

Klâsik Türk şâiri için servet sevgili uğruna harcandığında değer kazanır. Zâtî bazen akıl, sabır, karar ve tâkat gibi duyguları, halleri nakit ve sevgilinin yoluna harcanan emlâk olarak düşünür; bazen de onunla girdiği aşk pazarlığında zarar edip kaybettiklerini emlâkı olarak ele alır. Kendini bie anlamda sevgiliyle girdiği aşk alışverişinde iflas etmiş tüccara benzetmiştir:

Nakd-i 'akl-ü-tâkat-ü-sabru-karârum kalmadı
*Yoluna harç itdüm ey hâce kamu **emlâki** ben* *(Zâtî, G. 1047-3)*

Görmedük bâzârumuzdan zerre denlü fâ'ide
*Yoluna harc itdük ey hâce kamu **emlâkümüz*** *(Zâtî, G. 501-5)*

Şâirler ağyar olarak nitelendirdikleri rakipleri de ihmal etmezler. Sevgili bir zamanlar güzelliğini onlara iltizam olarak vermişken rakiplerin şimdiki amaçları da sevgiliye kavuşma emlâkidir. İltizam olarak verilen toprak devlet tarafından kişiye geçici olarak verilir. Yoksa tapusu kişiye ait değildir:

Bir zamânlar eylemişken hâs-ı hüsnü iltizâm
*Kasdı zannım şimdi agyârun visâl **emlâkine*** *(Nâşid, G. 88-7)*

Kelime bazen genel anlamıyla kullanılmıştır. Nedîm burada Rum, Acem ve Arap mülklerinden, topraklarından bahseder:

*Müsahhar emrine **emlâk**-ı şâhân-ı Arab cümle*
Hem iklîm-i güzîn-i Rûm u hem mülk-i Acem hâlâ *(Nedîm, Kıt'a 50-7)*

Süheylî ise insanoğlunun yaradan ve rızıklandıran Allah (C. C.) tarafından yokkan var edilmesini ve daha sonra çok değerli dünyalıklarla donatılmasını anlatır ve bir anlamda da yine bizim bir hiç olduğumuzu, her şeyin onun tasarrufunda bulunduğunu hatırlatır:

Beni ketm-i 'ademden zâr iden ol Hâlık u Rezzâk
*Yazupdur levha-i cebhemde mâl ü rızk u **emlâki*** *(Süheylî, K. 46-25)*

97. EMTİ'A

Sözlükte ticârete konu olan malların genel adıdır. Özelde ise kumaş türü ürünler için kullanılır.

Bu âlemde hep ucuzu gözleyen satıcının eline geçen bir mal hiçbir hâlde değerini bulmaz. Genelde ucuz olan malın kalitesi de düşük olur. Bu şekilde yapılan ticâret kimseye fayda getirmez:

'Âlemde harîdâr-ı nigeh-sâz-ı rahîsa
*Der-beste olan **emti'a** hâl açılmaz* *(Esad, G. 83-5)*

Şâirler kelimeyi sılıkla söz ve şiirlerini överken kullanmışlardır. Nef'î, söz kumaşının değerini felek ayaklar altına alıp düşürmeye çalışırken sözlerinin kendine bir yol, tarz bulup değerlendiğini söyler:

*Buldu bir gûne revâc-ı **emti'a**-i güftârım*
Ki felek eyler iken kadrini pest ü pâmâl *(Nef'î, K.36-57)*

Haşmet kendini söz kumaşının en büyük satıcısı olarak görür. Onun sînesi de şiir mallarıyla dolu değerli bir sandukadır:

Benim ol hâce-i şehbender-i kâlâ-yı sühan
*Sîne sandûka-i pür-**emtia-i** eşârdır* *(Haşmet, K.13-31)*

Zihnî ise memdûhuna seslenir ve ondan nazmının çok değerli kumaşına bir kapı açıp o şerefli eliyle değerinin daha da artmasını ister:

*Lutf edüp **emti'a**-i fâhire-i nazmımda*
Bir kapu aç ki bula dest-i şerîfinle bahâ *(Erzurumlu Zihnî, K.18-65)*

98. ENDÂZE

Özellikle kumaş ölçmeye yarayan 60-65 cm civarında bir uzunluk ölçübirimidir. Kumaş tüccar sınıfının en çok alım-satımını yaptığı mallardan biridir. Tenasüp yoluyla kumaş, ipek, endâze ve mîzân gibi kelimeler bir arada kullanılmıştır.

Tâcir aynı zamanda işi gereği hesap kitap işlerini, ölçüyü ve tartıyı iyi bilmek zorundadır. Mîzân tartı âleti, nev-i harîr ise ipekli bir kumaştır ve ipekli kumaşlara genel olarak verilen isimdir. Ticârete konu olan bu tarz malların değerini arttıran tâcirin onları yeterince incelemesi ve kalitesini ortaya çıkarmasıdı. Bu da onları ölçüp biçmesiyle olur:

Kıymet ü kadrin o demlerde bilür nev'-i harîr
*Ki giçe tâcirün **endâze** vü mîzânından* *(Nâbî, G.635-5)*

Haşmet'e ait beyitte sevgili periye benzetilmiştir. Peri gibi olan sevgilinin çok değerli olan kavuşma kumaşı bir şekilde ölçülmüş endâze uzunluğudur. Haşmet diğer bir beyitte ise gönlü akıl ile kıyaslarken endâzeyi ölçüt ve kıyas gibi bir anlamda

kullanır. Gönül, avuntu pazarının süslü, değerli kumaşıyla ve akıl endâzesisle aynı ölçüdedir:

Kâlâ-yı girân-kadr-i visâli o perînin
*Bir vech ile peymûde-i **endâze** degil mi* *(Haşmet, G. 247-4)*

***Endâze**-i şu'ûr ile peymûdedir gönül*
Zîbâ-kumâş-ı kâle-i bâzâr-ı tesliyet *(Haşmet, G. 28-3)*

Bazen aşk bir delilik pazarıdır ve âşığın teni açılmış yaralarla doludur. Bu pazar hiçbir zaman ne kadehsiz ne de endâzesiz kalır.

Gelür bir dem teninde dâg-ı şerha gösterür 'âşık
*Bu bâzâr-ı cünun peymânesiz **endâzesüz** kalmaz* *(Nâbî, G.258-3)*

Bazen de sevgilinin âşığa ettiği cevr bir elbisedir. Sevgili de bu elbise için âşığa onun gönlünü kıran çok kumaşlar ölçüp biçer. Nigârî sevgilinin yanağını aydınlık bir muma benzetir. Bundan bahseden âşık belâ bulup ölçüden çıkar ve başını kaybeder:

*Nice kez dil sındı ana turmayub **endâzeler***
*Biçmege bana libâs-ı cevrini **endâzeler*** *(Zâtî, G. 421-1)*

Şem'-i ruhsârınla bahs itmiş kim ol bulmuş belâ
*Kat'-ı ser olmuş olur maktû' çıkan **endâzeden*** *(Nigârî, G. 553-4)*

99. ERZÂK

"rzk" kökünden türeyen ve Arapça rızk sözcüğünün çoğulu olan bir isimdir. Yiyecek içecek için kullanılır ve azık anlamı da vardır.

İslam inancı gereği rızk Allahtandır. Zaten Allah'ın (C. C.) isimlerinden biri de rezzâktır ve *"yaratmış olduğu canlıların hava, su başta olmak üzere tüm ihtiyaçlarını karşılayan, onların yeme içme, mal, mülk edinmelerini sağlayan, akıl fikir verip verip vahiy göndermek suretiyle onları destekleyen, her türlü rızkı sürekli veren"* (MEB, 2009: 306) anlamındadır. Tabiki en yüce makam O olduğu için dünyadaki tüm bu nimetleri veren yine O'dur. Bu işi yerine getirmesi için de sırtında bulut şalı olan karasız gökyüzünü görevlendirir. Bu kararsızlığı ise bulutların her mevsinde çeşitli hallere bürünmesi ve bazen yağmur, bazen kar getirmesi olarak düşünebiliriz. Beyti ticârî açıdan değerlendirecek olursak çarşı özellikle gıda maddelerinin alım-satımının ve alışverişinin yapıldığı bir mekândır. Buradan yapılan alışverişle insanlar erzâklarını temin eder. Allah'ta bilinmezlikler çarsısından emrindeki gökyüzüyle rızıklandırma işini gerçekleştirir:

*İder hep çâr-sûy-ı gaybdan **erzâkum** âmâde*
Sipihr-i bî-karârun püşt-mâl-i ebr dûşında *(Nâbî, G.764-2)*

Nâbî bilinmezlik çarşısından hazırlanan erzaktan bahseder. Bunu, gökyüzünden gelen yağmur hazırlar. Yâni şâir insan rızkının Allah (c.c.)tarafından verildiğini belirtir.

Klâsik Türk şiirinde de özellikle kaside beyitlerinde övülen kişinin büyüklüğünden bahsederken erzak kelimesinin kullanıldığını görmekteyiz.

Meşhûrî bu beytinde memdûhunun lütuf ve ihsan kapısını isteği, ihtiyacı olan insanların kıblesi olarak nitelendirir. Onun himmetin güzelliğiyle dolu eli, ihtiyaç ehlinin isteklerine cevap veren ve nakit erzakı onlara bölüştüren bir eldir:

Der-i lutf u keremi kıble-i ehl-i hâcât
*Dest-i hüsn-i himemi maksem-i **erzâk**-ı nakîd* *(Meşhûrî, K. 24-19)*

Yine yağmur damlaları nisan bulutlarıyla toprağa değerli bir cevher gibi yağarak tüm erzâkın taşıyıcısı olur:

Yağardı katre-i bârân gibi zemîne güher
*Olurdu hâmil-i **erzâk** ebr-i nisânî* *(Nâilî, K. 6-38)*

Burada da yine doğadan bahsedilir ve kar anlatılır. Baştan ayağa kar tüm çemenliği, zemini beyaz bir bulut gibi kaplamıştır. Bu bir anlamda Allah'ın verdiği ve vereceği yiyeceğin yani nimetin, rızkın kokusudur. Son iki beyitte hem bahar yağmurlarının hem de kışın yağan karın tüm yeryüzünü kaplamasındaki İlâhî hikmeti ve canlıların ihtiyacı olan rızkın vesilesi olması dile getirilmektedir:

Döşendi yine çemenzâre berf ser-tâ-pâ
*Misâl-i ebr-i sefîd ü sepîd-i **erzak**fâm* *(Nevizâde Atâyî, K.10-12)*

100. ERZÂN

Kelime ucuz anlamına gelmektedir. Hz. Yûsuf'a telmihte bulunularak kullanılan bu beyitte çarşı bir muhabbet çarşısıdır. Burada güzellik Yûsuf'u satılmıştır. Ne yazık ki bu mutluluk metâı değerinin çok altında satılmıştır:

Satıldı sûk-ı mahabbetde Yûsuf-ı hüsnün
*Metâ'-ı behceti **erzân** bahâya hayfâ hayf* *(Hâzık, G.135-3)*

Aşağıdaki beyitte erzân kelimesinin sevgilinin dudağıyla ilişkilendirilip kullanıldığını görmekteyiz. Sevgilinin dudağından alınan bûse sermâyesi, malı içi şarap dolu ağır bir kadeh gibidir. Lâl taşı gibi değerli olan bûse metâına âşığın verdiği hiçbir bedel ona karşılık gelemez:

Mâye-i bûs-ı lebi ratl-ı girândur yârun
*La'l-i sengîn-bahâ 'âşıka **erzân** olmaz* *(Kâtipzâde Sakıp Dede, G. 244-5)*

Bu tahmîste ehline söylenip câhile söylenmemesi gerektiği tavsiye edilen inci gibi sözün değerinin çok olduğu ve bunlara istenen karşılıkların verilenlerden daha fazla olması gerektiği anlatılır:

Bilen erbâb-ı 'irfandur yine mikdâr-ı 'irfânı
Olan sâhil-nişîn idrâk ider mi ka'r-ı 'ummânı
Suhan dürr-i yetîmin itme zîb-i gûş-ı nâ-dânî
*Kelâmun ehle tevcîh eylemekdür sana **erzânı***
İdüp erbâb-ı cehle 'arz-ı isti'dâd n'eylersin *(Vahyî, Tahmîs 8-4)*

İnsana sonsuz bir hayat veren istek ve arzulara karşılık kişi bedel olarak canını da verse bu onun karşılığı olamaz:

Virür insâna hayât-ı ebedî
*Cân-bahâ olsa da **erzândur** berş* *(Nâbî, G.358-3)*

101. ESNAF

İnsanlık tarihi kadar eski olan esnaflık geçimini sağlamak amacıyla üretim faaliyetinde bulunan kişilere verilen isimdir. Esnaflık ve bunların yaptığı üretim insanlık tarihi boyunca tüm toplumlarda büyük önem arz etmiştir. Osmanlı'da ise özellikle küçük ve orta boyutta iş yapan ve ticâret hayatının içinde bulunan esnaf zümresi devletin ticârete bakış açısının da etkisiyle büyük boyutta iş yapan tüccardan daha önemli olmuştur. Kendinden önceki Tük-İslâm devletlerinden etkilenerek esnaf teşkilâtını kuran Osmanlı'da bu zümre 13. Yüzyıldan itibaren Lonca teşkilâtı adıyla örgütlenmiştir ve diğer adı ehl-i hıreftir. Günümüzde de meslekî örgütlenmeyi sağlamak için Esnaf ve Sanatkârlar Odası olarak bu birlikler devam etmektedir.

Tırsî'ye ait bu beyitte kelime gerçek anlamıyla, zanaat erbabı olarak kullanılır. Tiryaki esnafından maksat tütün, afyon, kahve gibi kullanıldığında insana ferahlık veren ve kullanıcılarını tiryaki yapan ürün satıcılarıdır. Osmanlı toplumunda zaman zaman bu ürünlere padişehler tarafından yasaklar uygulanmıştır. Her zaman uygulanmasa bile bunları kullanmak özellikle ramazan'da toplum tarafından da hoş karşılanmaz. Dolayısıyla esnaf da bu ürünlerin satışını bu ayda pek yapamaz. Ramazan ayının bitmesi bu satıcılar için aslı bayrandır. İster büyük ister küçük esnaf olsun işlerinin açılacağı için çok mutludurlar. Adeta çifte bayram yapacaklardır:

Oldı ramazân âhir ü îd eyledi cümle
*Tiryâkiler **esnâfınun** a'lâ vü gedâsı* *(Tırsî, G. 185-9)*

Bu beyitlerde ilâhi manada esnaflıktan bahseder. Bu peygamberler ve eşleri insanlık halkasının ilk esnafları, temsilcileridir. Dünyada aydınlık bir yoldan gitmek isteyen insan esnaf olarak düşünülmüş ve bu yolunda Allah yolu olduğu anlatılmıştır:

*Ser-halka-i **esnâf**-ı beşer Âdem ü Havvâ*
Belkîs ü Süleymân-ı cihân Âsiye Sârâ (Nigârî, Terc. B. 820 Bend 3-2)

Hakikat kârıbanına uyagör
*Katı rûşen yola gider ol **esnâf*** *(Niyâzî Mısrî, G. 41-7)*

Sevgilinin bazen kıvrımlı saçlarının tellerine gam esnafı dolar. Sevda mülkünün muazzam karanlığı güya bunun içindir. Her bir tel âşıga bu denli elem verir:

*Mûy-ı jülîdemdedir cem'iyyet-i **esnâf**-ı gam*
Mülk-i sevdânın budur gûyâ sevâd-ı a'zamı (Fuzûlî, G.285-3)

Sevgili esnafların sultanıdır. Âşık, söze gelince "Onunlayım!" der. Ancak hakîkatte onun kölesidir. Keyif onun değil mi? Kim ne der:

Suverde gerçi gedâyım suhanda Meşhûrî
Berâberim derim esnâf-ı keyle keyfime ya (Meşhûrî, G. 107-5)

102. EŞREFÎ

"Akkoyunlular devrinde kullanılan bir nevi altın para olup 50 Osmanlı akçesi değerinde idi. 1518 tarihli Harput kanunnamesinde Şamî Eşrefî için 40 Osmanlı akçesine karşılık geldiği belirtilmektedir. Ayrıca Yavuz Sultan Selim'in Mısır'da kestirdiği sultanî denilen sikkeler de eşrefî olarak anılmıştır." (Ünal, 2011: 237)

Kasîde beytinde Necâtî Bey memdûhunun, tüm Osmanlı ülkesini adaleti ile yönetip ihsan ve bağılamasıyla her sabah eştrefî altın dağıtarak insanların geçimini sağlamasına yardımcı olduğundan bahseder. Bu kişi sanki bir işveren gibi düşünülmüştür:

Adlin eliyle âleme kesb-i ma'âş için
*Her subh-dem bir **eşrefî** eder atâ seher (Necâtî Bey, K. 9-38)*

103. EV-HÂNE-BEYT

İnsanların veya ailenin yaşadığı yer anlamına gelen ev kelimesinin Farsçadaki karşılığı hâne, Arapçası ise beyttir.

Günümüz dünyasında, özellikle emlâk piyasasında karşılığı dâire olan evin ticârî olarak önemli bir yeri vardır. Eskiden konak, köşk, kasır gibi yapıların;

günümüzde de zenginlerin sahip olduğu lüks konut ve yalı gibi binaların yanında ev, daha ziyade orta sınıf vatandaşın mülkü olarak dikkat çeker.

Ev ticârî anlamda bir mülktür ve onun sahibi olan kişi mülkü hakkında tüm tasarruf hakkına sahiptir. Alır, satar, yapar veya yıkar. Klâsik Türk şiirinde gönül şâh olan sevgilinin sahip olduğu ve âşığın hiçbir tasarrufunun bulunmadığı bir evdir:

Sana ne ortada ÂHÎ gönül ol şâhundur
*Kendü mâlik **evine** gâh yapar u gâh yıkar* *(Ahî, G. 19-5)*

Yine de bu durumdan haberdar edilecek tek yer sevgilidir. Çünkü onu tamir etmek ancak onun elindedir:

Gönül vîrânedür ey cân haberdâr eyle cânânı
*Harâb oldı mahabbet **hânesi** mi'mâra 'arz eyle* *(Hasan Ziyâ'î, G. 401-2)*

Aşk sultanı olan sevgilinin siyah saçlarıyla süslediği bir beyttir. Aynı zamanda gönül Kâ'be ile bir tutulur ve gece rengi yani siyah bir elbiseyle örtülmüştür:

Zeyn eder sevdâ-yı zülfünle anı sultân-ı aşk
*Câme-i şeb-rengde **beyt**-i muallâdır gönül* *(Şeyh Gâlip, G. 201-3)*

Sadece gönül değil aynı zamanda aşk, muhabbet, cân veya ömür de bir ev veya hâne olarak görülür. Sevgilinin derdiyle ağlayan çılgın âşığın gözyaşı seli buraya zarar vermez. Çünkü bu aşk hânesinin temeli gam taşıyla atıldığı için burası çok sağlamdır:

Zarar virmez ana seyl-i sirişk-i âşık-ı şeydâ
*Esâsı seng-i gamla muhkem olmuş **hâne**-i aşkun* *(Yahya, G.207-3)*

Bu beyitte ise göz sevgilinin ayağının tozunun misafir edildiği bir mekândır:

Çeşm-i Emrî içerü alup kapar kapusını
*Rûzgâr ile **evine** gelse ayagun tozı* *(Emrî, G. 526-5)*

Beytle kurulmuş ve farklı anlamlara gelen çeşitli kelime gurupları vardır. Klâsik Türk şiirinde bu kelimeler de işlenmiştir. Devlet hazinesi anlamına gelen beytü'l-mâl, Kâbenin etrafı için kullanılan Beytü'l-Harâm, Peygamberimizin yakın akrabalarını ve ev halkını ifade eden ehl-i beyt, Hz. Yakub'un Yusuf peygamberin hasretinden yıllarca ağlayarak gözlerini kaybettiği beyt-i ahzân bunlardan bazılarıdır:

*Behişte döndi anun sa'yi ile **beytü'l-mâl***
Ki oldı hep der ü dîvârı hışt-ı sîm ü zer *(Âşık Çelebi, K. 14-164)*

Mülûk-ı 'âlem içinde kime müyesserdür
*Ki hutbesi ola **Beytü'l-Harâmda** mezkûr* *(Nâbî, K. 7-91)*

*Hûn-behâ-yı ehl-i **beyt** [kim] bülbül-i bî-çâredür*
La'l ü yâkût ile zer kim pür durur dâmân-ı gül *(Selîkî, K. 22-2)*

Ömür veya devlet ezel mühndisi olarak nitelendirilen Allah'ın (C. C.) süslediği bir mekândır:

İde dâ'im mühendis-i takdîr
***Hâne**-i ömr ü devletin tezyîn* *(Nâbî, Târih 51-28)*

104. FÂHİŞ

Arapça bir sıfat olan bu kelime *mübalağalı ve aşırı* anlamlarına gelir. Ekonomik anlamda ise genelde bir malın fiyatı için kullanılır. Bir ürünün değerinden yüksek bir ücretle satılması fâhiş fiyat kelime grubuyla ifade edilir.

Karşılaştığımız ilk beyitte kelime ekonomik anlamıyla kullanılır ve alışverişte kazıklamak anlamına gelen gabn-ı fâhiş tamlaması şeklinde kullanılır. Terazi kefesine irfânın eşsiz incisiyle katırboncuğunun aynı değerde olduklarını söyleyip koymak satıcının muhatabını kazıklaması gibidir. İrfân eşsiz bir inciye benzetilir ve bu düzeyde olmayan düşünceler de katırboncuğu olarak düşünülür. Bunlar değer olarak asla bir olmaz:

*Velîkin gabn-ı **fâhişdür** bu kim har-mührenün böyle*
Dür-i yektâ-yı 'irfân ile yeksân ola mîzânı *(Nehcî, K. 5-60)*

Bu beyitte ise kelime ekonomideki anlamıyla değil bir şeyin artması anlamıyla kullanılmıştır:

*Belâ budur ki bu denli fesâd-ı **fâhiş** ile*
Yine vücûdları din ü devlete elzem *(Nef'î, K.37-33)*

105. FÂİZ-RİBA- RİBH-NEMÂ- GÜZEŞTE

Türkçe'de genel olarak Arapça kökenli fâiz adıyla bilinen kelime Arapça'da ayrıca riba anlamına da gelmektedir. Artma, çoğalma demektir. Ticârî terim olarak borç verilen para veya mal karşılığında verilen tutarın haricinde fazlalık almaktır.

"Faiz Kur'an'da yasaklanmış olmakla beraber İslam dünyasında ve Osmanlı devrinde muâmele-i şer'iyye adı altında uygulanmıştır. Bilhassa vakıf paraların faizle borç verildiği çok görülür." (Ünal, 2011: s. 570).

İslam dininin fâiz karşısındaki tavrı net ve bellidir. Allah (C. C.), gerek Kur'an'da, gerekse hadisler vasıtasıyla uyarı ve ikazını yapmış; bu konuda ısrarcı olanların akıbetlerinin hiç de hayır olmayacağını bildirmiştir. Bu konuda Kur'an'da *"Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz vermeyin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz."* (Âl-i İmrân 3-130) (DİB, 2007: s. 65) buyurulur. Kur'an'da yine *"İnsanların malları içinde artsın diye faizle her ne verirseniz, Allah katında artmaz."* (Rûm 30-39) (DİB, 2007: s. 407) buyurulur.

Bu konuda Peygamberimizin hadisleri de bizim için yol göstericidir ve içinde İlâhî ikazları barındırır:

"Cabir (Radiyallahu Anh) Peygamberimizden şöyle rivayet eder:

"Rasulullah (Sallallahu Aleyhi ve Sellem) faiz yiyene, yedirene, faiz muamelesini yazan kimseye ve bu muamelenin şahitlerine lanet etti! ve:

'Onlar günahta eşittir!' buyurdu."

(Müslim 1598/106, Ebu Yağla 1849, İbnu'l-Carud 646, Beyhaki 5/275, Begavi 2054, Ahmed 1/393, 3/304, Tayalisi 343, İbni Hibban Mevarid 1112)

Başka bir hadiste ise Ebu Hureyre (Radiyallahu Anh) şöyle rivayet eder:

"Nebi (Sallallahu Aleyhi ve Sellem):

'Helak edici yedi şeyden uzak durunuz!' buyurdu.

Sahabeler:

−Ya Rasulallah! Onlar nelerdir? dediler.

Rasulullah (Sallallahu Aleyhi ve Sellem):

1) 'Allah'a şirk koşmak,

2) Sihir yapmak,

3) Haklı olmanın dışında Allah'ın haram kıldığı nefsi öldürmek,

4) Faiz yemek,

5) Yetimin malını yemek,

6) Düşmanla karşı karşıya iken savaştan kaçmak ve

7) Zinadan korunmuş saf mü'min kadınlara zina iftirasında bulunmaktır!' buyurdu."

(Buhari 2615, Müslim 89/145, Ebu Davud 2874, Nesei 3673, Albânî İrva 1335)" (http://www.hadisler.com/?pid=p&id=758).

Dinî açıdan ve günümüz ticâret terimi olması açısından bu şekilde olan fâiz konusu kavram olarak kendine edebiyatta da yer bulmuştur. Kelimenin "ribâ, ribh,

güzeşte, nemâ, murâbaha" gibi karşılıkları da vardır. İncelediğimiz eserlerde özellikle "fâiz" kelimesinin çok kullanıldığını tespit ettik. Buna karşılık "murâbaha" terimine hiç rastlamadık. "nemâ", "ribâ", "ribh" ve "güzeşte" ile ilgili az da olsa örnek bulabildik.

Bu beyitte kelime, deyim yerindeyse, beyitin son harfine kadar fâiz anlamıyla kullanılmıştır. Sevgilinin dudağını almak isteyen âşıktan canından daha fazlasının istenmesi, tıpkı borç verenin alacaklısından parasının fâizini istemesine benzer:

Leb-i yâr almag ile cânı kanâ'at kılmaz
Benzer ol dâyine kim ***ribhini*** *ister vâmun (Azmizâde Hâleti, G. 437-4)*

Beyitte ise faiz alan kişilere ağır sözler söylenir. Elbise ve fâiz ile vücûdunı süsleyen kişiler ağaçlara sarmış yılanlar olarak nitelendirilir:

Ribâyile *ridâlarla vücûdın zeyn iden eşhâs*
Şu ef'îler gibidür Rahmiyâ eşcâra sarmaşmış (Bursalı Rahmî, G. 102-5)

Bu beyitte de Osmanlı toprak sistemindeki terimlerden biri olan "mâlikâne" geçmektedir. Bu arazi kişiye ömrünün sonuna kadar satmamak veya miras bırakmamak koşuluyla verilir. Buradan elde edilen tüm gelirler verilen kişiye aittir. Bu tarz topraktan elde edilen gelirle kalemin içine konulduğu devât arasında ilişki kurulmuştur. Devâtta olan kalemin fazla mürekkebi nasıl damlarsa, bu araziden de her zaman az da olsa devlet gelir elde eder:

Egerçi ***fâ'izi*** *akmazsa da tamar Nâbî*
Devâtdur kalemün mâlikânesin bilürüz (Nâbî, G. 263-7)

Şâir bu beyitte ise sözü, sırta yükleyip sokak sokak gezerek satılacak bir mal olarak ele alır. Satınca da onun fâizini yediğini söyler. Belki bu beyitle, söylediği şiirlerin derûnundakiler yanında sadece fâizini teşkil ettiğini anlatmak istemektedir:

Yükledüp arkasına kili zukâklar dolaşup
Satıcak ***fâ'izini*** *yirdüm içinden ben hep (Tırsî, G. 23-6)*

"Nemâ" kelimesine bakacak olursak fâizden başka, *"büyüme, uzanma. Neşv ü nemâ: nebatların (bitki) gelişmesi."* (Devellioğlu, 2012: s. 961) anlamının da olduğunu görürüz.

Aşağıdaki iki beyitte kelimenin kullanımına bakabiliriz. İlk beyitte çemenin bâc vergisi alma yerinde, bâcgâhta lâlenin yüceliği anlatılırken nemânın damga vurmasından; yani onun yüceliğini daha da arttırmasından bahsedilir:

*Bâcgâh-ı çemende urdı **nemâ***
Âl-i vâlâ-yı lâleye tamgâ *(Nâbî, M.8-85)*

Bu beyitte ise Peygamberimizin ehl-i beytinden bahsedilir ve Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in Hz Ali ve Hz. Fatma'nın çocukları olması, onların ailesinin artıp çoğalması "nemâ" tabiriyle karşılanmıştır:

Zuhûrı nahline Zehrâ olupdur Fâtıma sâkî
*Hüseyn ile Hasan şâhı **nemâsı** murtazâ geldi* *(Hâşim, G. 172-7)*

Beyitte geçen "güzeşte" kelimesi, faiz anlamından ziyâde ilk anlamı olan "geçmiş, önceki" anlamıyla kullanılmıştır. Bu anlamının da görülmesi ve ekonomi ile ilgili bir kavram olan "müflis" kelimesinin geçmesi dolayısıyla beyiti açıklamak istedik. Beyitte, bir zamanlar padişah fermanı getirenlerin sürekli bu işin güzelliklerini anlatması iflas etmiş bir kişinin eski ihtişamlı günlerini anlatmasına benzediği söylenir:

*Hat-âverler **güzeşte** hüsn ü ânın yâd eder gâhî*
Misâl-i merdüm-i müflis zamân-ı devletin söyler
(Sümbülzâde Vehbî, G. 77-3)

Nef'î, övdüğü kişinin himmet bulutunun yağmurundaki bir damlanın bile çoğalıp, bir tufan koparacak sermâyeyi kazanma kabiliyetine sahip olduğunu söyler:

***Fâ'iz** olsa dehre ger bârân-ı ebr-i himmeti*
Katre isti'dâd-ı kesb-i mâye-i tufân bulur *(Nef'î, K. 9-26)*

Yine övdüğü kişi sayesinde mutluluk çoğalmış, tembellik ve miskinlik metâı ise kimse tarafından rağbet görmemiştir:

*Olur ne kimse bu denlü sa'âdete **fâ'iz***
Görür ne kimse metâ'-ı keselde böyle kesâd *(Nef'î, K. 30-7)*

106. FAKÎH

Dinî hükümler konusunda derin anlayış ve kavrayışı olan, insanın lehindeki veya aleyhindeki hükümleri delilleriyle ortaya koyabilecek ölçüde fıkıh ilminde uzmanlaşan kimse. Bir kimsenin fakih olabilmesi için Arapçayı ayrıntılı olarak bilmesi, Kur'ân-ı Kerim, hadis ilimlerinde derinleşerek otorite olması, yaşamış olduğu çağın meselelerini İslam'a göre yorumlayabilmesi, davranışlarının İslam inançlarıyla uyumlu olması ve iyi niyetli olması gerekir. (Dînî Terimler Sözlüğü (MEB), 2009: s. 84-85).

Edebiyatta ise tıpkı vaiz gibi eleştirilen bir tiptir. Akla önem verip aşkı bilmeyen, ondan anlamayan olumsuz bir tip olarak ele alınır. Bu beyitte Usûlî geçim derdinde, düşüncesinde olan veya kazancıyla övünen gereksiz bir kişi olarak fakihi ele alır. Bu fazlalık ve gereksiz olan şeylerin de insana erdem kazandıramayacağını söyler:

*Ögünüp akl-ı ma'âş ile fuzûl olma **fakîh***
Ya'ni insâna fazîlet mi verirmiş fuzulât *(Usûlî, G. 8-6)*

Beyitte şâir şarabın, kendisine yakın olan insanın akıl ve din nakdini aldığı gerçeğini fakîhe seslenerek anlatır. Tabi burda kötülük yapan bu kişinin öldürülmesinin dînen câiz olduğunu ve kanının helâl olduğunu söyleyip bu söz oyunuyla şarap içmekten vazgeçemeyeceğini dile getirir:

Mukârin oldugınun nakd-i 'akl u dînin alur
*Degül mi duhter-i rez kanı ey **fakîh** mübâh* *(Sehâbî, G. 46-5)*

Astrononi ilminin inceliklerini fakîh konuşarak anlatmaya çalışır. Ancak bu hikmetli hazineyi anlatmaya çalışan fakîhin sözleri, tüm bu açıklamasını sevgilinin yüzünden almaktadır. Konuşulan bu sözler sevgilinin yüzünün bu hazinesinin yansımasıdır:

*Hey'etün şerhini mantıkdan beyân eyler **fakîh***
Kenz-i hikmetden kelâmun ihtisâbıdur yüzün *(Cihanşah Hakîkî, G. 42-7)*

Beyitte fakîhin aşka karşı olan anlayışsızlığı vurgulanır. Kişi gönüller süsleyen bir sevgiliye âşık olup onu severse fakîhin "niçin ve neden" tarzı sorularından kurtulur. Çünkü o gönülden anlamaz ve her şeye aklıyla yaklaşıp onu sorgular. Aşk ise sorgulanmaz ve nedeni de fazla araştırılmaz. O, gönül işdir. Âşık olan bu sorgudan kurtulur:

Yüri var 'âşık ol cânâ sevüben bir dil-ârâyı
***Fakîhün** kurtulur 'âşık olan çün ü çirâsından* *(Dede Ömer Rûşenî, G. 59-6)*

107. FAKİR (FAKÎR)

Parası olmayan, yoksul vaya züğürt diye tabir edilen kimseler için kullanılır. Tasavvufta ise insanın her şeyiyle Allah'a (c.c.)muhtaç olmasıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de de bununla ilgili *"Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise her bakımdan sınırsız zengin olandır."* (Fatır 35-15) (DİB, 2007: s. 435) buyurulmaktadır.

Alışveriş ilişkilerinin meydana geldiği pazar da işler her zaman yolunda gitmeyebilir. Bazen satıcı iflas edip fakir düşebilir. Burada âşık belâ pazarında

sevgiliyle ticârete tutuşmuştur. Elinde nakit olarak verecek gözyaşı vardır. Bu da tükendiği için aklı başından gitmiş, zararı çok olmuş ve fakirleşmiştir:

Dükendi nakd-i eşküm gitdi 'aklum kalmadı sabrum
Bu bâzâr-ı belâda ben fakîre çok ziyân oldı *(Yahya, G.443-3)*

Sevgili bir tabiptir ve ona hasta olan âşıklar hep kavuşmayı arzular. Âşığa da zengin fakir tüm âşıklar, sevgilinin kapısının şifâ kapısı olduğunu söylerler. Âşık çaresizdir:

Tabîbüm haste 'âşıklar visâlün ârzû eyler
*Kapun dârü'ş-şifâ dirler **fakîr** ü bâyı söyletsen* *(Süheylî, G. 167-2)*

Gönül onun aşkına yağma verilmiş ve sayılı zenginlerdenken âşık fakir düşmüştür. Yine de o kavuşma ümîdini gönülden bırakmaz. Sevgiliye hitap ederken de kendinden "fakir" diye bahseder:

Dilüm yagmâ idüp ol gamze-i Tâtâr mansûrı
Fakîr oldum meded ma'dûd iken agniyâlardan (Said Giray, G. 136-2)

Ümîd-i vasl ile eyler dil iktisâb-ı ferah
Fakîre defter-i hattındadır hisâb-ı ferah (Şeyh Gâlip, G. 32-1)

Aslında kendisi de farkındadır sevgiliye kavuşamayacağının. Ey sâkî! Bu yüzden o, zenginlerin yemeği olan kavuşma güllacını ummaz; gamın bağımlısı olmuştur.

Gülâc-ı vaslun ummaz dil gamun 'ayyâşıdur sâkî
***Fakîre** ol nasîb olmaz ekâbir aşıdur sâkî* *(Behiştî, G. 559-1)*

Âşık tüm bu sıkıntılardan sonra fakir düşmüştür. Yârân'a da hiçbir şeyinin kalmadığının bildirilmesini ister. Eğer sevgili vefâ zekâtı vermek isterse de ondan daha muhtaç bir fakir bulunamaz. Kendisine verebilir. Sevgilinin vefâsızlığına dem vurur:

*Hâlümi yârân sorarsa bî-cihet kaldum **fakîr***
Şeş-cihet vîrân muhassal hâsıl-ı evkâf yok *(Hasan Ziyâ'î, G. 216-6)*

*Eger zekât-ı vefâya **fakîr** ister isen*
Cihânda Hamdîden özge bulınmaya muhtâc *(Hamdî Çelebi, G. 18-7)*

Nâbî ise fakir halinin bile Kârûn'a tekme vurup onu alaşağı edeceğini; fersiz gözlerinin bile feleklere alın kırışıklığı satacağını söyler. Bir nevi korkusuz olduğunu ve meydan okuduğunu ifade eder:

Eflâke çîn-fürûş-ı cebîndür hasîrümüz
*Kârûn'a püşt-pâ urur ednâ **fakîrümüz*** *(Nâbî, G.255-1)*

Fakirlik öyledir ki fakirlerin şânı zenginlerden gâh daha yüksek gâh daha güzel kokulu olur. Onlarda beğenilmemezlik olmaz:

*Olur şân-ı **fakîrân** agniyâdan gâh bâlâter*
Düşer gâh cûd u 'anber nâ'il-i kadr-ı pesend olmaz (Nâbî, G.313-5)

Allah yücelerin yücesi, zenginlerin en zenginidir. Klâsik Türk şâiri de bunun farkındadır. Ayşe Hanım bunu ifade eder. Ne yazık ki bu dünyanın esiri, kimsesiz bir fakiri ve de hakiri olduğunu söyleyip "şâh-ı ihsân" olan Allah'tan meded umuyor:

*Esef esîrim bî kes **fakîrim***
Ben pek hakîrim ey şâh-ı ihsân *(Ayşe Teymûrî, K. 1-2)*

Tevekkül, bir işle ilgili her türlü tedbiri alıp işi Allah'ın takdirine bırakıp kadere razı olmaktır. Bu konuda Kur'ân'da *"Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (O'na dayanıp güven). Şüphesiz Allah tevekkül edenleri sever."* (Âl-i İmrân 3-159) (DİB, 2007: s. 70) buyurulmaktadır. Kanaat ise hırslı ve açgözlü olmayıp dünya malına karşı tok gözlü bir duruş sergilemektir. Tevekkül dönmemiz gereken yön, kanaat ise asıl zenginliktir:

*Tevekküldür **fakîrün** kıblegâhı*
Kanâ'at hod hemân altun olukdur *(Şeyhülislâm Yahyâ, Tar.21-2)*

Bazen de şâirler insanın içini hem dînî açıdan hemde sosyal açıdan rahatlatan konulara da değinirler. Muhtaç olan birine, belki de kendi muhtaçlığımızı daha iyi görebiliriz, yardım etmek de bunlardan biridir. Bunun dünyanın zenginliklerine değeceği de düşünülür:

*Devâ itmek **fakîrün** hâcetini*
Hakîkâtde deger 'âlem harâcı *(Vecdî, G. 65-2)*

Tabi kasîde beyitlerinde de devlet büyükleri unutulmamış, şâirler kendi fakirliklerini bazen onlara açmışlar ve onların keremini istemişlerdir:

Yine bunula kul olmak kapında sultânım
Fakîre genc-i kerem mahz-ı pâdişâhîdir (Nâilî, K. 32-9)

Bir zerd-rû **fakîre** nigâh etse lutf ile
Yâd eylemez vücûh ile kibrît-i ahmeri (Sümbülzâde Vehbî, K.39-28)

Mutasavvıflar insanları önce ikiye ayırır: *"Avâm yani halk, hâvas yani nitelikli kişiler. Genellikle sûfî olmayanlar, âlim bile olsalar avâm sayılır. Havâs ise*

kendi içinde iki kısma ayrılır: Havâs, nitelikli kişiler, aydınlar ve hassu'l-havâs yani üstün niteliklere sahip bulunan kişiler, arifler, seçkinler. Havâs, avâmın yaşadığı dini hayatla yetinmez, bunun üstünde bir dini hayat yaşamak için çabalar. Hassu'l-havâs ise mükemmel bir dini ve manevi hayat yaşar. Tasavvuf avâmın değil, havâssın yoludur." (Uludağ, 2012: s. 161).

Beyitte Yunus Emre bir manada kendi mertebesini anlatıyor. Ben öyle bir hayat yaşıyorum ki onu sıradan insanlar anlayamaz. Çünkü ben hâss-ı havâs içindeyim:

Oruç-namâz zekât hac cürm ü cinâyet durur
***Fakîr** bundan âzâddur hâss-ı havâs içinde* *(Yunus Emre, G. 303-4)*

108. FAKR- FÂKA

Fakir kelimesiyle aynı anlama gelen kelimelerdir. Gerek gerçek anlamı gerekse tasavvufî anlamı aynıdır. Tasavvufta da yine kulun Allah karşısında aciz olduğunun farkında olmasıdır.

Fakr ve fakirlik kavramı Klâsik Türk şâirlerinin de oldukça ilgisini çekmiştir. Şâirlerin tasavvuf yönü ister ağır bassın, isterse de şâirlerin tasavvufla pek ilgisi olmasın birçoğunun az da olsa bu konuya değindiğini görüyoruz. Bu konudan bahseden şiirlerdeki temel nokta asıl zenginliğin Allah'a ait olduğu, O'nun gücü ve zenginliği karşısında insanın âciz ve fakir bulunduğu gerçeği olmuştur.

Kelimeyi açıklarken önceliğimiz ticârî kavramlarla bağlantısıdır. Hırs pazarında fakr tacı değerli bir metâ olarak alışverişe sunulmuştur. Bu malın müşterisi çoktur ancak yine de insanlar zenginlik malından vazgeçemediler:

*Tâc-ı **fakrı** itdiler bâzâr-ı hırs içre mezâd*
Müşterî çogaldı ammâ agniyâdan geçmedi *(Ravzî, G. 628-4)*

Bu konuya özellikle Fuzûlî'nin oldukça yer verdiğini görüyoruz. Gerek gazel ve gerekse kasîdelerinde bu konudaki hassasiyetini dile getirmiştir. O, kendini "fakr" ve "fenâ" yolunun en büyük yolcusu, kanaat mülkünün sırtında fakirlik hırkası olan sultanı olarak görür. Bolluk içindeyken onu terk etme ve fakirlikte şükredebilmenin insanı ne mertebelere götüreceğini anlatır. İnsanın dünya malı ile imtihanı zenginlik ve fakirlik halinde kendini daha iyi gösterir. Allah insanı zenginliğin gururu ve fakirliğin ümitsizliği karşısında imtihana tabi tutar:

Sâyir-i kâr-gâh-i sabr ü sükûn
*Sâlik-i şah-râh-i **fakr** ü fenâ* *(Fuzûlî, K.21-2)*

Ey Fuzûlî ben kana'at mülkünün sultanıyım
*Saltanat esbâbı eğnimde pelâs-i **fakr** bes* *(Fuzûlî, G. 128-7)*

*Tenâ'umda gurûr ü **fakrda** hırmân şi'âr etme*
Ki hikmet bu iki hâlette halkı imtihân eyler *(Fuzûlî, K.36-4)*

Özünü hiçbir zaman fakirlikten ayırmak istemez ve insanlara da seslenir. *"Ey huzur için lâzım gelen şeyleri toplamakla rahata kavuşacağını sanan insan, gel cahillik etme. Fakr yolunu tut. Dünyada sultanlık ancak fakr imiş. "Fakr imiş" demekle kendinin de bunu evvelce bilmediğini, sonradan tecrübe ile öğrendiğini anlatıyor:"* (Tarlan, 2001: s. 357).

Fakr imiş **fakr** Fuzûlî şeref-i ehl-i vücûd
Özüne eyleme hem-dem fukarâdan gayrı (Fuzûlî, G.272-7)

Tabi ki bu konuya değinen sadece Fuzûlî olmamıştır. Şeyh Gâlip de Hz Ebûbekir'e telmihte bulunur. Onun tüm malını Allah yoluna verip fakirlik ve yokluğu seçtiğini; kendisinin de yokluk mülkünün aşk zenginliğini istediğini ve hazinesinin fakirlik cevhariyle ağzına kadar dolu olduğunu ifade eder:

"Ekrizullâhda" ser-mâyesinin etdi î'sâr
*Sûreti-i müntehâb-ı **fakr** ü fenâdır Sıddîk* *(Şeyh Gâlip, K. 2-11)*

Hâh-ı istiğnâ-yı aşkız nîstî milkindeyiz
*Gevher-i **fakr**-ile mâl-a-maldır gencînemiz* *(Şeyh Gâlip, G. 111-7)*

Aşağıdaki beyitlerde şâirler genel anlamıyla kendilerini fakirlik mülkünün sâkinleri veya sahiplari olarak görürler. Bunun asıl devlet ve tükenmez hazîne olduğunu, fakirliğin kendilerinin övünç kaynağı olduğunu; bu kapının şifâ kapısı olduğunu ve Peygamberimizin bu şekilde şefeatini istediklerini belirtirler:

*Serîr-i mülk-i **fakrun** mâlikidür*
Olıgör NEHCÎ hıdmetkâr-ı 'âşık *(Nehcî, G. 177-9)*

Nefsini bilen erermiş bir tükenmez devlete
***"Fakru fahrî"dir** NİYÂZÎ bil o devletden garaz* *(Niyâzî Mısrî, G. 175-5)*

***Fakr** ile teslîm durur dünyâda bizim fahrımız*
Etmeziz ey hâce biz mâl-ı firâvân ile bahs *(Usûlî, G. 10-3)*

*Meded öldüm gam-ı 'azl ile derd-i **fakr u fâkayla***
Kapun dârü'ş-şifâsından demidür eyle dermânı *(Âşık Çelebi, K. 3-50)*

109. FES

Osmanlı döneminde kullanılan yünden yapılmış ve kırmızı renkte imal edilmiş bir başlıktır. II. Mahmut döneminde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra eskinin izlerini silip askerî anlamda köklü değişiklikler yapma isteğinin bir sonucu olarak resmî başlık olarak kabul edilmiştir. Fas kökenli bir başlık olduğu için fes adını almıştır. Çeşitleri vardır. 1925 yılında çıkarılan Şapka Kanunu'na kadar kullnılmıştır.

Şâirler için fesin şekli, rengi, cinsi vs. çok önemli değildir. Onlar için önemli olan fesin altında kalan sevgilinin saçlarıdır. Âşığın gözü, fesin altından sarkmış olan kâküldedir." (Öztoprak, 2010: s. 141).

Nedîm ve Şeyh Gâlip'e ait beyitlerde ise Cezâyirli ve fesli sevgiliden bahsedilir. Cezâyir, Osmanlı'nı Kuzey Afrika'daki eyaletlerinden biridir. Merkeze de biraz uzaktır. Baştarda ise *"Osmanlı donanmasında kullanılan kadırga cinsinden bir çeşit savaş gemisi"* (MEB, 1995: s. 271)dir. Bir dâneli ve kırmızı fesli Cezâyir âfeti âşığı aşk denizinde bir gemi eylemiştir.

Deryâ-yı aşka dün beni baştarda eyledi
*Bir dâne al **fesli** Cezâyirli âfeti* *(Nedîm, G. 153-4)*

Bu beyitteki Cezâyir eyâletinden hareketle fesin ortaya çıktığı Fas ülkesini de düşünebiliriz. Ticârî olarak bu ürünün kaynağını görmüş oluruz. Çünkü iki ülke de Osmanlının Afrika'daki toprak parçalarıdır. Fesin ortaya çıktığı yer olarak da Fas kabul edilir ve bu iki ülke de birbirine yakındır. Fesin buralarda daha çok kullanımı da doğaldır.

Bu beyitte de Hasan Yâver, sevgilinin saçını sünbül ve reyhâna benzetir ve anber kokularına sahip olarak düşünür. Fesin altındaki bu güzel kokulu saça bağlandığını söyler:

Sünbül ü reyhân gibi gâhî nihân geh âşikâr
*Zîr-i **fesde** zülf-i 'anber-bûya oldum mübtelâ*
(Enderunlu Hasan Yâver, G. 15-4)

110. FESH-NESH

İki kelimenin de sözlük anlamı hükümsüz bırakma, dağıtma, ortadan kaldırmadır.

Fıkhî terim olaraksa *"hukukî varlık kazanmış bir akid veya hukukî işlemin taraflarca yahut yargıç tarafından geriye dönüşlü veya dönüşsüz olarak bozulmasını,*

infisâh ise boyle bir bozma iradesi yahut beyanı gerekmeksizin kendiliğinden sona ermesini ifade eder." (Bardakoğlu, 1995: s. 428).

Bu beyitte Nâbî kelimeleri ilk anlamıyla kullanıp "kâdı-i endişe" kelime grubuyla ilişkilendirmiştir. Endişe hüküm icrâ eden bir kâdı olarak düşünülür. Endişe kâdısı bağışlama ve lutuf senedini imzalamasa da bu senedin kendisi bu anlaşmanın bozulmasını istemez, Sevgilinin endişeleri bir kâdıdır. Âşığa afv ve keremini bağışlamak için verdiği sözden vazgeçmek ister ancak âşık elinde senedi olduğu için bunu kabul etmez:

*Hüccet-i 'afv ü kerem itmez kabûl-i **fesh ü nesh***
Kâdı-i endişe imzâ-yı cevâz itmezse de *(Nâbî, G.736-3)*

Zâtî ise bu beyitte ölüm gerçeğini ifade eder. Beyitte nesh kelimesi yazı anlamıyla düşünülmüş ve alın yazısı anlamını karşılamıştır. Âb-ı Hayvân ise insana ölümsüzlük verdiğine inanılan sudur. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah (C. C.) cennet ehlini cemâliyle müjdeler: *"O gün birtakım yüzler aydındır. Rablerine bakarlar."* (Kıyâme 75/22-23) (DİB, 2007: s. 577).

Eğer ecel günü yazılıp insanın Cemâlullâha kavuşma anı geldiyse bunun önüne ölümsüzlük suyu dahi geçemez:

*Geldi yâkûtuna hat oldı cemâl âyeti **nesh***
Âb-ı Hayvân dahi mâni' olamazmış ecele *(Zâtî, G. 1462-6)*

Çemen bir levhadır. Allah'ın verdiği nimetlerin görüldüğü bu yerde kudret kâtibi en güzel şekilde yazısını yazmış ve sanatını göstermiştir. Dünya bir levha ve yarattıkları ise oraya Allah'ın yazdıklarıdır:

Yazar lutf âyetin levh-i çemende kâtib-i kudret
*Ki **nesh eyler** letâfetde hat-ı yâkût u reyhânı(Şem'î, K. 15-4)*

"Hatt-ı yâkût", Müs'tasamî'nin îcâdettiği yazı usulüdür. Çok değerli bir yazıdır. Ama sevgili söz konusu olunca hiçbir şeyin hükmü ve değeri eskisi gibi olmaz. Onun yanağına hatt-ı reyhânî yazılmış ve diğer yazının hükmünü ortadan kaldırmıştır:

*Hatt-ı Yâkût'ı geldi **nesh itdi***
'Ârızunda o hatt-ı reyhânî *(Ravzî, K. 9-101)*

111. FINDIK ALTINI

"Sultan Üçüncü Ahmet zamanında yirmi üç ayarında ve bir dirhem beş buğday ağırlığında kesilen altın sikkenin adıdır." (Pakalın, 1983: 626). *"Bundan*

sonra kesilen altın paralar ekseriya bu isimle anılmış, yalnız ağırlığı ayrıca zikrolunmuştur. Bunların ilk kesilişlerinde adı cedid zer-i İstanbul iken Mısır'da evvelâ zencirli ve sonraları fındık altını adı bilhassa III. Mustafa devrinde ve 1788 tarihinden itibaren İstanbul'da yayılmıştır." (Ünal: 2011: 252).

Şâir, Klâsik Türk şiirinde pek de alışık olunmayan bir şekilde, sevgiliye yalvararak onu bu altın parayla ikna etmeye çalışır. Sevgilinin âşığın aşkına maddî değeri olan bir şeyle, parayla karşılık vermesi Klâsik Türk edebiyatında görülmeyen bir durumdur:

Fındık altınıyla *yalvarsam gerek cânâneye*
Üçceğiz yapsam gelür bî-şübhe bende hâneye *(Tırsî, G. 181-1)*

112. FİLORİ

Flöri veya florin adıylada anılan bu para birimi İtalya'nın Filoransa şehrinde darp edildiği ve üzerinde zambak resmi bulunduğu için bu adı almıştır. Daha sonra Avrupa ülkelerine ve Osmanlı'ya da yayılmıştır.

Beyitte geçen karz-ı hasen tamlaması bir kimseye karşılıksız, ihtiyacından dolayı Allah rızası için verilen borç paraya denir. Sevgili âşık için tabi ki karşılıksız her şeyin verileceği yegâne varlıktır. Şâirimiz âşığa teni gümüşe benzeyen sevgiliye eğer kendinden böyle bir borç isterse asla ona yok dememesini nasihat eder:

Yok dime hîç ***filoriyi*** *vir o sîm-tene*
Çekmek isterse eger kim seni karz-ı hasene *(Gelibolulu Sun'î, G. 154-1)*

Bu para biriminin üzerinde zambak resminin olduğunu söylemiştik. Emrî'nin beytinde geçen bahar, bağ, sebz kelimelerine bu gözle de bakabiliriz.

Hıl'at-i sebzini geydürmiş idi bâga bahâr
Etegi tolu ***filoriye*** *satupdur erzân* *(Emrî, K. 1-15)*

113. FÜLS-İ AHMER (FÜLÛS-I AHMER)

"Mangır adı verilen bakır para mânasına gelen bir tâbirdir. Fulûs-u Ahmer kırmızı, kızıl para demektir. Bakır paralar kırmızı olduğu için bu tâbir meydana gelmiştir. Halk dilinde Fulûs-i ahmer suretinde kullanılan bu tâbirin doğrusu fels-i ahmer'dir. Mangır, gümüş olan beyaz akçaya nisbeten kıymeti düşkün olduğu için fulüs ü ahmer'e muhtaç denilmek suretiyle yokluk, züğürtlük ifade edilirdi." (Pakalın, 1983: 637). Şiirlerde karşımıza çoğulu olan fülûs-ı ahmer şeklinde de çıkar.

Dinar, dirhem ve akçe gibi diğer paralarda olduğu gibi âşığın sevgili uğruna çektiği sıkıntılar, döktüğü gözyaşı veya vücudunda oluşan yaralar anlatılırken bu para biriminden de yararlanılır.

Âşığın çektiği sıkıntılar yani bu uğurda katlandığı gam, sevgiliyle arasında alışverişin olduğu bir pazardır. Burası öyle bir yerdir ki sayısız hazine ve sınırsız zenginlik burada bir bakır mangır yârine bile geçmez:

*Bâzâr-ı gamda geçmeye bir **füls-i ahmere***
Ol mâl-ı bî-kıyâs-ıla bu genc-i bî-şümâr *(Şem'î, K. 12-8)*

Sevgili uğruna dökülen gözyaşı kanlı olduğu için renk itibariyle kızıl olan bu para birimine benzetilmiştir. Ziyâ'î, kendisini sultân olan sevgili karşısında sınırsız gözyaşı fülsüyle zengin olarak görür:

***Füls**-i eşk-i çeşm hadsiz var iken*
Pâdişâhum her gedâ müflis midür *(Hasan Ziyâ'î, G. 113-4)*

Bu beyitte ise şâir gözlerinden döktüğü kanlı yaşları nakit olarak düşünür. Sevgilinin yanında ise bunlar füls-i ahmer gibi bir değere sahip olmamış ve o bunları boşa harcamıştır:

*Bulmadı bir **füls-i ahmerce** yanunda i'tibâr*
Nakd-i hûn-ı eşk-i çeşmüm yok yire itdüm telef *(Yahya, G.172-3)*

Hayâlî ise yaradılışını ve söz söyleme yeteneğini över. Onun sözleri cevher, tabiatı ise hazinedir. Tüm bunların yanında değerli mallar bakır bir mangır hükmünde bile değildir:

CevÂHİr-i suhanım var tabiatimdir kân
***Fülûs-ı ahmere** degmez yanımda mâl-i menâl* *(Hayâlî, K. 10-18)*

*Hayretîyem ben ne var yoğ ise **füls-i ahmerüm***
Sînede ey hâce dâğ-ı bî-şümârum var yeter *(Hayretî, G. 65-5)*

114. FÜRÛHT

Satma ve satış anlamlarına gelen Farsça bir isimdir. Şâir burada aşk satıcısıyla alışverişte dir ve satılan sevgilinin çok değerli olan naz ve işve kumaşıdır. Sevgili bunu satmaya çalışmaktadır. Ey sabâ rüzgârı! Âşık bülbülün sesiyle benim inlemelerimi kıyaslamayı bırak ve benim sesimi dinle. Çünkü benim sesim Allah vergisidir:

Kumâş-ı 'işve ki yârin girân metâ'ıdır
***Fürûhta** anı harîdâr-ı 'aşka sâ'îdir*

Nevâ-yı bülbül-i şûrîdeye kıyâsı ko
Sabâ enînimi gûş eyle kim semâ'îdir *(Esad, Nazm 18)*

Nâbî ikiyüzlü insanlardan şikâyet eder. Bize onlar mı iltifat etsin? Oysa yaptığımız şeyleri satacak (onları anlatacak) dellâlimiz yok ki!

Nâbî mürâ'iyân bize itsün mi iltifât
*A'mâlümüz **fürûhte** dellâlümüz mi var* *(Nâbî, G.157-5)*

Nâbî beyitte "dellâl" olmanın önemini ve zorluğunu anlatmıştır. Hiç kimse eğer dellâlin omzunda satılan metâyı ve onun omzunun nasıl iki büklüm olduğunu görmese satma kelimesinin kudretini arayıp bulmaz:

*Kimse sormaz kendü bulmaz kudret-i harf-ı **fürûht***
Dûş-ı dellâlün metâ' bey'ine dâl olmasa *(Nâbî, G.743-7)*

Ayrıca şâir insanlardaki dünya hırsını da unutmaz. Burası alışverişin yapıldığı bir kâr elde etme yeridir. Bu dünyâda göz, altının güzelliğini görme hırsıyla dolmuştur:

*Olmış bu kârgâh-ı harîd u **fürûhtde***
Ma'şûk-ı çeşm hırs-ı cemâl-i nigû-yı zer *(Nâbî, G.155-6)*

115. FÜRÛŞ

Satıcı dmek olan Farsça bir sıfattır. Başka kelimelerle birlikte kullanılıp anlam kazanır.

Sevgili en gözde satıcıdır. O bazen âşığın can nakdini görür ve bal dudağından ona şeker satar; bazen âşığa canı ve dili karşılığında aşk şarabından satar, bazen de âşığa işve satar:

Göricek cân ile nakd-i revânı 'âkibet Yahyâ
*Lebün kandini bâzâr-ı vefâ **şekker-fürûşundan*** *(Yahya, G.282-5)*

Bu beyitte de sabun satmaktan kasıt sevgilinin güzel kokusudur. Bunu düşündükçe inleyen âşıkların gönlünü şenlendirelim:

*Hüsn-i **sâbûn-fürûşı** yâd idelüm*
Dil-i 'uşşâk-ı zârı şâd idelüm *(Neşâtî, Şehrengîz 52)*

Sevgilinin kırmızı dudağı kaynağı Kevser ırmağında olan bir ateştir. O, Hızır'a hayat veren ırmaktır. Bunun aşkıyla şarap satar.

La'l-i lebi ki âteş-i Kevser-nijâddır
*Hızr-ı hayât aşkı ile **mey-fürûş** olur* *(Şeyh Gâlib, G. 87-4)*

Âşık sevgiliye sitem etmeyi de unutmaz. Kavuşmak için ona yalvarıp yakarmış, kendini beğenmiş sevgiliye çok değer verdiğini söylemiştir. Ama o bunu yeterli bulmaz:

Kâlâ-yı vasla nakd-i niyâzı begenmedün
*Ey **hod-fürûş** virdügümiz kem bahâ degül* *(Nâbî, G.485-3)*

Vâiz ve mugbeçe de şiirlerde unutulmaz. İşretten anlamayan vâizin sohbeti akılda hiş kalmaz; ancak mey satan muğbeçe ise güzel sözler söyleyen ârif gibi tesirlidir:

Vâ'iz-i bî-'işretin sohbeti kılmaz eser
*Mug-beçe-i **mey-fürûş** 'ârif-i ma'nâ gibi* *(Nigârî, K. 813-63)*

Ey muğbeçe, nasıl bir şarap satarsın ki bana verdiği bu ateşle yerde insanlar gökte ise melekler yanar:

*Dutuşup âteşim ey mugbeçe ey **bâde-fürûş***
Yerde âdem yakılur nârımla gökde sürûş *(Nigârî, Kıt'a 781-1)*

Nâbî ise devrinden şikâyet etmekte güzelliklerle çirkinliklerin artık bir farkı kalmadı; bu dünya çarşısında bir hüner yok, herkes kendini beğenmiş. Ayrıca bu çarşıda güzel şeyler satanlarla ikiyüzlülük satanların farkı kalmadı:

Ticâretgah-ı dehrün çâr-sûsın yokladum Nâbî
*Metâ'-ı ma'rifetden zerre yokdur **hod-fürûşında*** *(Nâbî, G.764-5)*

Bu çâr-sûda 'aceb fark olunmadı kaldı
***Riyâ-fürûş** ile **halvâ-fürûş** sâbûnî* *(Nâbî, G.858-2)*

Şâirler kendilerini övmekten geri durmazlar. Bu Ahmedî midir yoksa gevher gibi sözler satan bir bilge midir? Hatta bu sözler Yunan hikmetleri gibidir:

*Bu Ahmedî midür ya hakîm-i **güher-fürûş***
Bu söz midür ya hikmet-i Yunân mıdur nedür *(Ahmedî, G.145-7)*

Ey güzellik kumaşını satan put gibi güzel sevgili! Bu ticâret-hânede senin güzelliğin gibi satılan bir kumaş görmedim. Zaten senin bu güzellik kumaşını, güzel yaratılışını satın alacak bir bedel de yoktur:

Görmedim hüsnün gibi hergiz bu bendergâhda
*Ey büt-i **kâlâ-fürûşum** tab'ıma lâyık metâ'* *(Meşhûrî, Kıt'a 22-1)*

116. GÂLİYE

"Misk ile anberden yapılmış siyah, kokulu bir madde olup boya olarak kadınlarca saçlara ve başlara sürülür." (Devellioğlu, 2012: s. 316) Ticârete konu olan bir metâdır.

Sermâye ticâretin olmazsa olmazıdır. O ne kadar çok olursa satıcının temeli o denli sağlam olur ve ticâret ilişkisinden edeceği kâr artar. Nef'î, övdüğü kişinin yaradılışının sünbül kokusuyla gâliye gibi olan nesîm rüzgârı bir vakitliğine yoldaş olsa bu rüzgâra sermâye olarak yüz bin yıl yeteceğini söyler:

Şemîm-i sünbül-i hulkuyla hemdem olsa ger bir dem
*Yeter ser-mâye yüz bin yıl nesîm-i **gâliye**-sâya (Nef'î, K. 19-28)*

Fuzûlî beyitte bir savaş tasvîri yapar. Âşıklar saf olan askerler gibi sevgilinin dudağının hazinesine saldırır. Sevgilinin güzelliği ise savunma maksatlı hisârını güzel koku olan gâliye ile kurar. Yine bir kasîde beytinde Atâyî, övdüğü kişinin lutuf teriyle göğün attâr şişesini; yaradılış zamanının bereketiyle de yeryüzünün bir gâliye kutusu olduğunu söyler:

Saf-ı uşşâk hucûm etti meger kim hüsnün
*La'l-ı gencînesine **gâliyeden** çekti hisâr (Fuzûlî, K.40-4)*

Reşh-i nem-i lutfıyla felek şîşe-i 'attâr
*Feyz-i dem-i hulkıyla zemîn **galiye-dândur** (Nevizâde Atâyî, K.11-26)*

Sabâ rüzgârı bugün gâliye ve miskler saçmaktadır. Galiba gül kokulu ve yâsemin yüzlü sevgili gelmektedir:

***Gâliye** müşk-feşândır bu gün âhû-yı sabâ*
Gâlibâ dilber-i gül-bûy u semen-rûy gelür (Nigârî, G. 171-3)

117. GANÎ

Kelime *zengin, varlıklı, bol* anlamlarına gelir. *"Tasavvufta ise "tam ve kâmil mülkiyet" demektir. Mutlak olarak ganî (zengin) Allah'tır; çünkü her şeyin zatı O'nundur. Mâliku'l-mülk O'dur, insanlar ise fakirdir. Hak ile kendini zengin bilen (istiğna bi'l-Hak) O'ndan başkasına muhtaç olmaz; zira Hakk'a sahip olan, her şeye sahip olur."* (Uludağ, 2012: s. 147).

Aşkın verdiği üzüntü âşığın temiz gönlünün zenginliği olur. Ancak bu alışverişteki asıl kazancı göremeyen kişi, âşığı iflas denizine düşmüş sanır:

*Ey Ziyâ'î gam-ı 'aşk ile **ganîdür** dil-i pâk*
Gören ammâ bizi gark-ı yemm-i iflâs sanur (Hasan Ziyâ'î, G. 80-3)

Şâirler de şiirlerinde genellikle kelimenin bu tasavvufî anlamı üzerinde durmuşlardır. Bu yolda yürüyen için dünya malı değersizdir. Zengin olanlar bu dünyada mallarını daha varlıklı olmak için harcar. Şâir kendini fakir olarak niteler ve tüm varlığını yokluk uğruna ucuza bıraktığını söyler:

*Mâlı sarf ider **ganîler** varlıg-ıçun ben fakîr*
Yohlıg-ıçun varlıgumı râyîgân terk itmişem (Ahmedî, G.421-2)

Bu beyitte eşik kelimesi geçmektedir. Tasavvufta eşik, Allah'a ulaşma noktasında vesile olan din büyüğünün oturduğu yeri ve onun vasıtasıyla Allah'a ulaşmayı temsil eder. *"Aynı zamanda eşik, bir dervişlik, bir yokluk, gönül alçaklığı timsalidir; ayaklar altına döşenmiştir. "Eşik gibi ayaklar altında" deyimi, bu inancın bir ifadesidir. Bu inanç halka da yayılmıştır. Halk da eşiğe basılmayacağı, eşiğe oturulmayacağı inancını benimsemiştir; hatta eşiğe basanın, oturanın iftiraya uğrayacağı inancı da vardır. "Beşikten eşiğe kadar" deyimindeki "eşik" ise ölüm çağıdır; ecel, bu deyimle ahretin eşiği sayılmakta ve deyim doğumdan ölüme dek anlamını vermektedir."* (Gölpınarlı, 2004: s. 116).

Tasavvuf ehli her zaman kanaatkâr olmayı salık verir. Şâir burada Allah'a yalvarıyor ve gözlerine kanaat kimyasının toprağını sürme yapmasını, dünya eşiğinden de kendisini ganî etmesini yani aslında kendi yoluna yaklaştırmasını istiyor:

Sürme it çeşmüme kîmyâ-yı kanâ'at hâkin
*Ehl-i dünyâ eşiginden beni sen eyle **ganî** (Said Giray, G. 157-6)*

Rahmî'ye ait bu müseddes bendinde ise "ledün ilmi"nden bahsedilir. Bu Allah tarafından insanlara bahşedilen bir ilimdir. Kur'ân'da da *"Kendisine tarafımızdan bir ilim öğretmiştik."* (Kehf 18-65) (DİB, 2007: s. 300) buyurulur ki bu ledün ilmidir. Ledün ilmi insana Allah katından gönderilen, okuyup öğrenilmeyen ve o kişiye ait sırları ifade eden biri ilimdir.

Şâir kalbindeki mâsivâyı silip attığını, ledün ilmiyle dolduğunu, gönlünün aşkla zenginleştiğini, sürekli Allah'ı zikredip dünyanın acı veya tatlı her şeyini bıraktığını anlatır:

Ne cânda mâ-sivâ kaydı ne dilde kîl ü kâlüm var
Dem-â-dem zikr-i Hakk ile ne şîrîn hasb-ı hâlüm var
Ne dünyâdan ne 'ukbâdan cevâb ile su'âlüm var
Ledünnî ilmine düşdüm benüm gizlü makâlüm var
***Ganîdür** gönlüm 'ışk ile ne mâl ü ne menâlüm var*

Ne vasl-ı yâre handânam ne hicrândan melâlüm var
(Bursalı Rahmî, Müseddes 12-1)

Tabi bu konunun sadece tasavvufi açıdan ele alındığını söyleyemeyiz. Şâirler sevgiliden bahsederken de bu kelimeyi kullanmışlar. Bazen sevgilinin hayâli âşığı o kadar zengin eder ki artık onun gözünden değerli tüm gider:

*Şol denlü **ganî** kıldı beni genc-i hayâlün*
Kim düşdi gözümden dür ü la'l ü güher ey dost (Münîrî, G. 23-2)

Bu arada kasîdelerde övülen kişinin vesile olduğu zenginlikleri de unutmamak gerekir. Onun devrinde fazilet sahibi herkes zengin olmuş, bir tek şâirimiz fakir kalmıştır ve yazdığı kasideyle bu durumu ifade eder. Ayrıca onun devletinin sığınağında zengin fakir herkes zengindir ve büyük şerefi karşısında ise makam, mansıp, mal aşağılık durur.

*Meyl-i devrün mâl ile her ehl-i fazl oldı **ganî***
Lîk işbu arada ben kalmışam ancak fakîr (Karamanlı Aynî, K.30-24)

***Ganî** durur kenef-i devletinde bay ü geda*
Deni durur şeref-i izzetinde câh ile mâl (Necâtî Bey, K. 63)

Onun kerem vaktinde bağışlamayı seven eli dünyayı zengin kılar, hazinesi boş ummanı doldurur:

Ol şeh ki kef-i himmeti hengâm-ı keremde
*Dünyâyı **ganî** kânı tehî bahrı ber eyler (Nef'î, K. 11-21)*

118. GANÎMET

Savaşlarda düşmandan elde edilen ve maddî değeri olan her türlü eşya, mal ve malzemeye denir. İslâmiyette ganimet malının beşte biri devlet hazinesine kalır, diğer kısmı ise savaşa katılan askerler arasında bölüştürülür.

İnsan bu dünyada geçimini veya zenginliği ancak kazanarak elde edebilir. Bu durumlar içinde karşısına bazen fırsatlar çıkar. Ey sâkî! Bahar geldi, getir o saf kadehi ki mutluluk kazanacak, elde edilecek zamandır. Bu fırsat bir ganimettir. Bunu değerlendirmek gerekir:

Gel ey sâkî bahâr irdi getür câm-ı musaffâyı
*Safâ kesb idecek demdür bu fırsat-ı **ganîmetdür** (Hasan Ziyâ'î, G. 64-2)*

Bu kelime şiirlerde daha ziyâde hiç hesapta yokken ele geçen kazanç anlamında kullanılmaktadır. Şâirler sıklıkla ele geçen bu fırsatın kaçırılmaması konusunda muhataplarına uyarılarda bulunurlar. Ganimet olarak bilinecek en önemli

şeylerden birisi zamandır. İnsan ömrü sınırlı olduğu için zamanın kıymeti bilinmeli ve ümitsizliğe düşülmemelidir:

Bu fakr u fâkadan olma igen gamgîn ü şâd ol şâd
*Sakın vaktüni fevt itme **ganîmetdür** bu fursat dost (Karamanlı Aynî, G.75-6)*

119. GAVVÂS

Dalgıç demektir. *"Dalgıç, inci ve sünger bulmak, denize düşen bir şeyi çıkarmak ya da deniz dibinde çalışmak için suya dalan, denizin dibine inen kimse. Klâsik Türk şiir ve nesrinde ilim, aşk, bazen şiir denize, âşık ve âşığın gönlü de inci çıkarmak için denize dalan gavvâsa benzetilir (teşbîh). Bazen de açık istiâre ile gönül ve âşık yerine kullanılır."* (Zavotçu, 2013: s. 263-264).

Bu şiirde âşığın gönlü çok derin denizlere inci çıkarmak için dalan bir gavvâs olarak ele alınmıştır. Refîk olarak nitelendirilen sevgilinin de çıkarılan bu değerli taşlara müşteri olmasını ister:

Çün zümürrüd kıldı aynımı akîk
Mû-be-mû eyler gönül fikr-i dakîk
*Dil çü **gavvâs** oldı der-bahr-ı amîk*
Dür getürdi gel harîdâr ol refîk (Nesîmî, T. 129)

Nigârî ise aşkı bir suya, kendi şirin canını da gavvâsa benzetir. Bu aşk denizinde o sevgilinin saf bir cevher olan la'l dudağını ister:

Tâ talebkâr-ı leb-i la'linem ey gevher-i hâs
*Lücce-i 'aşkınadır cân-ı şirînim **gavvâs** (Nigârî, G. 59-1)*

Aynı zamanda sevgiliye kavuşmak isteyen âşık da bir gavvâs olmalıdır. "dürr-i şeh-vâr" olarak nitelendirilen sevgiliye kavuşmak isteyen âşık, bu aşk deniziyle yakın olmalı ve ona dalmalıdır:

*Vaslını bulmak dilersen aşka **gavvâs** ol yürü*
Âşina ol bahr ile ey dürr-i şeh-vâr isteyen (Ahmet Paşa, G. 226-6)

"Şiir ustaları da kendilerini mânâ incileri çıkaran birer dalgıca benzetirler." (Pala, 2000: s. 148) Zâtî kendisinin mânâ incilerini barındıran hüner denizi olduğunu söyler. Onda olanı bulacak fikir dalgıcı yoktur. Ayrıca dua da eder ve bu şiir denizinde onun nazmından başka inci arayanın gavvâs gibi başı aşağı olmasını ister. Bu deryada kendi şiiri varken başka söze gerek yoktur:

*Ka'rumuz **gavvâs**-ı efkâr-u-tasavvur bulımaz*
Bizdedür dürr-i ma'ânî ma'rifet deryâsıyuz (Zâtî,G.528-3)

*Zâtî'yâ **gavvâs** gibi başı olsun aşaga*
Kim ki nazmun var iken bahre talub ararsa dür (Zâtî, G. 287-7)

120. GAZEL-HÂN

Gazel okuyan kimse demektir. Arapça gazel ismiyle Farsça okuyan, okuyucu anlamlarına gelen -*hân* sıfatının birleşmesinden oluşmuştur.

Klâsik Türk şiirinde bülbül güzel sesiyle bir gazel-hândır. Zâtî, bu beyitte gülbahçesi pazarında bülbülü kırmızı ve yeşil yapraklar açan bir gazelhân olarak düşünmüştür:

*Bâzâr-ı gül-sitânda **gazel-hân**-ı bülbüle*
Evrâk-ı âl açıldı yeşil bir cerîde gül (Zâtî, G. 850-5)

Bu beyitte tasavvufi bazı terimler vardır. Bunlardan biri de kalenderdir ki bu "*iki âlemden ilgisini kesen dünyayı ve ahreti umursamayan" kimsedir. Kalender örfe, ananeye, âdetlere ve toplumun kurallarına karşı ilgisizdir. Hiçbir şeye aldırmaz."* (Uludağ, 2012: s. 205). Kelender olmanın bir alâmeti tâcı yani dünyalık her şeyi bırakmaktır. Hecrî her şeyi terk edip gazâle yani ceylana benzeyen bir güzelin arzusuyla bu istek ve arzularının gazel-hân olduğunu söyler:

Terk-i tâc edüp kalender olup âhir Hecriyâ
*Bir gazâlün şevkı-la şevkum **gazel-hân** olmada (Hecrî, G. 120-5)*

121. GEÇİNMEK

Türkçe bir fiildir ve okonomik anlamda hayatını devam ettirmek için gereken maddî kazanç anlamı vardır.

Kelimenin "kendi gereksinimlerini başkalarından sağlamak" (TDK, 2005: 737) gibi bir anlamı da vardır. Burada ise âşık ve rakip karşımıza çıkar. Âşığın gönlü zengindir ve rakip de buradan faydalanıp geçinir. Ancak birinin eteğine yapışarak yani onun gölgesinde bu iş bir yere kadar devam eder. Bu yüzden rakibin, kendi sermâyesi olmadan yaptığı bir ticârette, iflası kaçınılmazdır:

***Geçinürdi** gınâ-yı kalbe mâlik âsitânunda*
Bihamdillâh rakîbün zâhir oldı şimdi iflâsı (Ravzî, G. 578-7)

Şâir övdüğü kişiye bir anlamda maddî anlamda içinde bulunduğu pek de parlak olmayan durumunu ifade ederken kelimeyi bu anlamda kullanır:

*Kalensöveyle **geçinsin** deyip verilmedi hiç*
Ne mansıb u ne ze'âmet ne bir çürük tîmâr (Sümbülzâde Vehbî, K.50-58)

Haşmet ise bu beyitte kendi gönlünü padişahlara has özellikleri nakşeden bir ressama benzetir. Öyle bir ressamdır ki onun kaleminin gölgesinde usta nakkaş Mânî geçinir:

Dil ol ressâm-ı nakş-endâz-ı vasf-ı padişâhî kim
***Geçinsin** sâye-i kilkimde Haşmet Mânî vü Erjeng (Haşmet, K. 5-25)*

122. GEDÂ

Kelime *dilenci, köle ve yoksul* anlamlarına gelir ve "bay u gedâ" şeklinde de sıklıkla kullanılır. Şiirlerde, aynı anlama gelen diğer kelimelerle benzer şekilde kullanılmaktadır.

Feyyaz, Allah'ın *bolluk, bereket veren* anlamına gelen sıfatlarından biridir. Hisse ise ticârî ilişki içinde olan ortakların her birinin payı demektir. Allah'ın büyük ihsânıyla verdiği nimetlerden zengin, fakir herkes payını alır.

Tâ ki feyyâz-ı ezelden irişüp lutf-ı 'azîm
*Ni'met-i Hak'dan ala hisselerin bay u **gedâ** (Nevizâde Atâyî, K.22-44)*

Fakr ile gınâ zînet ü zîverle bilinmez
Fark edemedik şehr-i bekâ bay u gedâsın (Haşmet, K. 23-93)

Yukarıdaki beyitte ise fakir ile zenginin, tıpkı sonsuzluk şehrinin fakir ve zenginini anlayamadığımız gibi, görünüşünden anlaşılamayacağı belirtiliyor.

Tirsî'nin ise burada zengin ve fakirle birlikte bahsettiği, turşu gibi suratı görüldüğünde herkesin ona güleceği ve sakallarını kimseye de saydırmanın bir gereği olmayan kösedir:

Her birine lihyesin saydurmanun yok âlemi
*Turş-rûyun ey köse görse güler bay u **gedâ** (Tırsî, G. 16-3)*

123. GENC

Farsça bir kelimedir ve hazîne, define anlamlarına gelir. *"Klâsik Türk şiirinde sevgili ile ilgili birçok güzellik unsuru hazîneye benzetilmiştir. Her şeyden önce sevgilinin güzelliği bir hazînedir. Çünkü o hazînenin içinde la'l (dudak), pirûze (hat), inci (diş), yakût (ağız) vs. kıymetli mücevherler vardır. Sevgilinin aşkı ve vuslatı âşık için birer genç sayılır. Ayrıca hazinenin toprağa gömülmesi, define oluşu, sevgilinin yılan saçlarının o tılsımlı hazîneyi bekleyişi, harâbelik yer, toprak, yılan vs. ile birlikte de söz konusu edilir."* (Pala, 2000: 151).

Öncelikle hazîne, kişinin zenginliğinin belirtisi olarak da ele alınır. Bunun devam edebilmesi için de tüm bu zenginlik unsurlarının korunması ve elde tutulması gerekir:

*Ne kim var mâl u **genc** ü il vilâyet*
Senündür cümlesin eyle himâyet *(Câmi'î, M. 3840)*

Bu kelimenin Klâsik Türk şiirinde sadece sevgiliyle ilgili kullanımını değil çok çeşitli anlamlara gelecek şekilde ele alındığını görmekteyiz. Biz bu maddeyi yazarken daha ziyâde genel anlamıyla kullanımına yer verdik. Ahmedî'ye göre önemli olan zenginliğini arttırmak değil ilim bakımından ileri gitmektir ki kişinin ömrünün artması buna bağlıdır. Asıl zenginlik bilgi bakımından seviyenin yükselmesindedir:

*İlmi arturgıl dilersen **genc** ü mâl*
K'artar ol sarf itdügünce mâh u sâl *(Ahmedî, M. 2503)*

Çünkü mal ve hazîne arttıkça kişinin dünyaya karşı olan kazanma hırsı da artar ve bu durum insana boş yere sıkıntı verir:

*Nice kim artar kişide mâl u **genc***
Dahı artar hırs-ıla bî-hûde renc *(Ahmedî, M. 325)*

Yunus, Allah'ı (C. C.) pâdişâh olarak görür ve hem kendisini hem de dünyevî anlamda neyi varsa O'nun yoluna verdiğini söyler:

İy pâdişâh iy pâdişâh uş ben beni virdüm sana
***Genc** ü hazînem kamusı sensün benüm önden sona (Yunus Emre, G. 8-1)*

124. GENCÎNE

Genc kelimesiyle aynı anlamdadır. Yine onun gibi hazîne, define anlamlarına gelir. En sık kullanıldığı yönlerden biri sevgilinin güzellik unsurlarının anlatımıdır.

Sevgiliyle ilgili kullanımına örnek verecek olursak o, la'l taşına benzeyen dudağa sahiptir. Nasıl ki cevher bir hazinede saklıysa onun dudağı da âşığın sinesinde, gönlünde saklıdır:

Esrâr-ı gam-ı la'l-i lebin sînede mahfûz
*Mânend-i güher kim ola **gencînede** mahfûz (Sümbülzâde Vehbî, G. 139-1)*

Aynı zamanda sevgilinin âşığa gösterdiği vefâsı da bir hazinedir. Sevgiliyi burada askeri çok olan beye benzetir ve nasıl ki bir bey, askeri çok olduğunda hazinesini onlara açarsa âşığı çok olan sevgiliden de vefâ hazinesini kendilerine dağıtmasını ister:

***Gencîne**-i vefâyı tağıt kullaruna kim*
Leşker çoğ olsa begler açarlar hazîneyi *(Revânî, G. 456-2)*

Şiirlerde gönül de bir hazineye benzetilir. Nasıl ki hazîneler değerli taşları, cevheri barındırırsa gönülde de âşık için en değerli şey yani mâşuğuna olan sevgisi vardır. Bu açıdan gönül bir hazinedir:

*Hamdüli'llâh tolı **gencîne**-i dil*
Güheri kimseden almalı degil *(Nevizâde Atâyî, M. 374)*

Vehbî ise devrin şâirlerinden şikâyet eder. Bu devirde yaşayan ve kendilerine ait özgün sözler söyleyemeyen şâirlerin eski devir şâirlerinin eserlerine hazineye saldıran harâmîler gibi saldırdıklarını söyler:

*Kudemânın bulup âsârını **gencîne**-misâl*
Etdiler cümle harâmî gibi yagmâ-yı sühan *(Sümbülzâde Vehbî, K.51-72)*

125. GINÂ

Zenginlik ve bolluk anlamlarına gelen başka bir kelimedir. Aynı zmanda Allah'ın isimlerinden biridir, *hiç kimse ve hiçbir şeye ihtiyacı olmayan* anlamındadır.

Beyitte zenginlik çarşısının gösterişli âlemi ile alışveriş dükkânının süsü yanlış yapılan bir şey, rüşvet yemek olarak görülür:

*Revnak-fezâ-yı sûk-ı **gınâ** irtikâbdır*
Zîb-i dükân-ı bey' ü şirâ irtikâbdır *(Fatin, G. 55-1)*

Kelimenin bundan başka bazen karşımıza beyitlerde de çıkan "zengin" anlamı da vardır. Beyitte "el vermek" deyimiyle kullanılmıştır. Bu deyimi şöyle açıklayabiliriz: *"Birisini kabul edip tarikate almaya "El vermek" derler. Aynı zamanda, tarikate ait bir şeyi, bir töreni yapmak yahut bir hastalığa okumak için izin almayı, izin vermeyi de bu tabirlerle söylerler. "Okumaya el almış, eli var" gibi."* (Gölpınarlı, 2004: s. 107).

Âşığa burada el veren, onu aşkında Kays'ın bile karşısında daha üstün yapan kısacası ona bu izni veren "gına"dır.

*Bir **gınâ** el virdi 'ışkunda bana kim çeşm-i Kays*
Sîm-i eşkümden revâ olsa eger kim vâmdâr *(Azmizâde Hâletî, G. 294-4)*

Aşağıdaki kasîde ve mesneviye ait beyitlerde anlatılan kişiler özellikle mânevî zenginlikleriyle ön plana çıkarılırlar. Onların sahip olduğu zenginlik kadir ve kıymet, fakirlik ve yokluk, hikmet ve marifettir:

Bilip o dürr-i zî-kadrûn bahâsın
*Eder tahkîk âlemde **gınâsın*** *(Şeyh Gâlip, Mesnevi 4-19)*

*Yokdur anın nisâb-i **gınâdan** nasibi kim*
Fakr u fenâ mu'âmelesinden nekâl eder *(Nâilî, K. 1-38)*

Bu beyitte kelime bıkkınlık ve usanç anlamında kullanılmıştır. Sevgilinin gamı onun kölesi olan âşığa bazen bıkkınlık verir. Ama bu da normaldir ki kimyâ uğraşanı nasıl fakir ederse aşk toprağı da âşığı dertli eder:

*Verdi gamın gedâya **gınâ** gerçi hâk-i aşk*
Eder fakîr sahibini kimyâ gibi *(Necâtî Bey, G. 602-3)*

Dünyanın zenginliği insanı o zenginliği sağlayan tüm makamlara muhtaç eder. Ancak asıl zenginlik kişi için bu makamların bir araç olması ve kişinin bu makamlarla değerinin, zenginliğinin artmasıdır:

Devlet-i dünya seni bir rütbeye muhtâc eder
*Devlet oldur kim sana her rütbeden vere **gınâ*** *(Niyâzî Mısrî, G. 14-2)*

Sevgilinin boyu, onun nazlı ve edâlı yürüyüşü seyretmeyi sevenleri coşturur. Onların bu coşkun hareketleri bir gönül tesellisi ve zenginlik sebebidir. Âşık aynı zamanda onun dert ortağı olan bülbülün sedâsıyla yetinmesini bilir. Gına ehli varsın o şarkıcılarla günlerini gün etsinler:

Nezzâre-perestân-ı hırâm-ı kad-ı yâre
*Cünbişleri esbâb-ı tesellâ vü **gınâdır*** *(Nâilî, K. 14-23)*

Sadâ-yı bülbüle gül bang-ı bülbül 'âşıka besdür
*Mugannîlerle varsun 'ayş u nûş itsün **gınâ** ehli* *(Nevizâde Atâyî, G. 260-4)*

Kelimenin en yoğun kullanım şekli ise dünya malının geçiciliği, buna meyil edilmemesi gerektiği, bu malın insana sıkıntı ve güçlükten başka bir şey kazandırmadığı, buna kendini çok kaptıranın Allah'ı unutabileceği, kişinin öbür dünyaya giderken yanında tek götürebileceğinin sonsuzluk azığı olduğudur:

*Meyl etme dilâ künc-i **gınâ** renc ü 'anâdır*
Yanınca berâber gidecek zâd-ı bekâdır(Sümbülzâde Vehbî, TerC. B. 3-1)

Dünyada kanaat köşesinde rızık verici Allah'a (C. C.) tevekkül etmeyen zenginlik hazinesine sahip olamaz:

*İremez genc-i **gınâya** bu harâb içre şu kim*
Râzıka künc-i kanâ'atde tevekkül idemez *(Zâtî,G.545-3)*

Bu beyitte "gına" kelimesi "zengin" anlamında kullanılmıştır. Fakirlik ve zenginliği şâir Hz. İsâ ve Kârûn'a telmihte bulunarak anlatmıştır. Hz. İsâ Kur'ân'da da bildirildiği gibi (Nisâ 156-158) gökyüzüne, Allah katına çekilmiş; Kârûn ise isyânından dolayı yerin dibine geçirilmiştir. Zengin ve fakir tezatı birbirine zıt bu iki hadiseyle anlatılmış ve Allah katındaki asıl zanginliğin ne olduğu vurgulanmıştır:

*Bilmek istersen eger fakr u **gınânun** rütbesin*
Eyle anı hâlet-i 'Îsî vü Kârûn'dan kıyâs *(Sehâbî, G. 169-4)*

Hatta bu dünya bir sıkıntı mekânı olarak görülür. Şâir bu yerde cÂHİllik hazinesinin sahibi olan hiçbir kimseyi, zengin ve cömertliği çok olarak görmediğini ifade eder:

Bu tengnâda mâlik-i kenz-i kanâadan
*Bir kimse görmedim ki yesâr u **gınâsı** çok* *(Meşhûrî, G. 77-4)*

Şâirler tüm bu duyguları ifade ederken bu kavram karşısında kendi durdukları yeri de ifade etmeyi ihmal etmemişlerdir. Kendilerini genelde fakir, dünyanın süsüne meyil etmeyen ama gönlü zengin ve zillet gibi görüne bu köşenin zenginliğinin sahibi olarak görürler. Ayrıca bu dünya malından da bıkmışlardır; çünkü aşkın tok gözlülüğü sayesinde iki âlemin zenginliğini de istemezler:

*Fakîrüz gerçi kim ammâ **gınâ**-yı kalb ile bizi*
Gören kimse sanur yir gök götürmez mâlumuz vardur (Emrî, G. 169-4)

Atlas u dîbâyile fahr itmezin 'âlemde ben
*Kûşe-i fakr u mezelletde **gınâya** mâliküz* *(Ravzî, G. 315-7)*

*Biz fakîriz kim **gınâmız** var inâdan çün bizi*
Etdi müstagnî iki âlemden istignâ-yı aşk *(Usûlî, G. 58-15)*

126. GİRÎBÂN

*Elbise yakası*na girîbân denir. Kelime çeşitli anlam ilişkileri içinde kullanılmıştır.

Nâbî beyitte yakasını fakirliğin pençesine, eteğini ise iflâsın hor ve hakirlik eline kaptırdığını anlatır. Diğer beyitte de şâir sevgiliden bahseder. Onun dudağını düşünmekten etekleri lâ'l mahzeni, bakışının istek ve arzusuyla da elbisesinin yakası bâzâr-çâk olmuştur:

*Pençe-i fakrdan **girîbânum***
Hâr-ı iflâs elinde dâmânum *(Nâbî, M.7-200)*

Lebün endîşesiyle mahzen-i la'l oldı dâmânlar
*Nigâhun şevkine bâzâr-çâk oldı **girîbânlar*** *(Nâbî, G.90-1)*

Âşık bu beyitte gamın eline düşmüştür. Gam eliyle ten yakamı çekip yırttım. Sevgilinin meclisinde ise cân nakdini toprak eyledim. Hem rûhunu hem de bedenini onun yoluna vermiş, harcamıştır:

*Dest-i gamla ten **girîbânın** çeküp çak eyledüm*
Meclis-i dildârda cân nakdini hâk eyledüm *(İshak Çelebi, G. 176-1)*

Beyitte Neşâtî gülün gonca halinden sonra açılmasını anlatır. Goncanın büyümesi ve serpilmesini yakasının açılmasına, gülün kızarıp açmasını da yanağının kızarmasına benzeterek anlatmıştır:

*Kızarmış rûy-ı gül çâk eylemiş gonçe **girîbânın***
N'ola nergis de alsa destine câm-ı zer-endûzı *(Neşâtî, G. 126-2)*

Şâirler kendilerini överken de bu kelimeden yararlanmışlardır. Nef'î kendini övdüğü bu kasîde beytinde gönlü içinden türlü cevherler çıkardığı bir sadef olarak düşünür. Onun gönlünden çıkardığı bu cevherler, şâirlerin daha önce söylenmemiş fikirleri ve sözleri olur. "gûy-ı girîbân-ı hulel" tamlamasından da yakası açılmamış, yani daha önce söylenmemiş sözleri anlayabiliriz:

Her ne gevher ki çıkarsam sadef-i dilden eder
*Bikr-i fikr-i şu'arâ gûy-ı **girîbân**-ı hulel* *(Nef'î, K. 53-45)*

127. GÜL-ÂB

Gülsuyu demektir. Günümüzde de özellikle mevlitlerden sonra câmilerde dağıtılan ikramların peşinden gülsuyu dökme âdeti vardır. Klâsik Türk şiirinde ise sevgilinin kullandığı veya onun güzelliğini ifade eden kokulardan biri olarak ele alınır.

Yahya misk ve gül suyunun değerini sevgilinin lutuf kokusundan aldığını söyler. Nasıl ki ticârî bir malın değerini az olması belirlerse sevgilinin kokusu çok özeldir ve değerlidir. Bu benzer ürünlerin değerini belirler:

*Şemme-i lutfun virüp hâsiyyet-i müşg ü **gül-âb***
Kadr ü kıymet bulmada âb ü türâb-ı Edrene *(Yahya, G. 311-6)*

Şiirlerde nûr âyetinden de bahsedilir. Nûr, Kur'ân-ı Kerîm'de hem bir sûre hem de ayet olarak karşımıza çıkar. *"Nûr, dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki türlü telakkî edilmiştir. Dünyevî nûr Allah'ın lutfu ile maddî varlıklarda beliren nurdur.*

Uhrevî nûr ise Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan nurdur. Klâsik Türk şiirinde insan güzelliği metâfizik bir mâhiyet içinde nûr olarak telakkî edilir. Bu ışık her şey, her yer ve her zaman içinde değişiklik gösterebilir. Nûrun zıddı zulmetir. Bu yönüyle yüz ve yanak nûr; saç ise zulmet sayılır. Sevgilinin ayağı toprağı âşığın gözüne nu bağışlar. Tasavvufta her şeyin aslı nûr-ı Muhammedî'dir." (Pala, 2000: s. 318).

Klâsik Türk şâirinin nûr âyetiyle anlatığı insan güzelliği en önce sevgiliye ait olan güzelliktir. Bu beyitte de Nehcî, sevgilinin sîm tenine bu âyetin misk ve gülsuyuyla yazıldığını söyler. Behiştî'de olduğu gibi bazen de aşk bahçıvanı tüm âlemi gül suyuna gark eder:

*Ol mûy degül misk ü **gül-âbıyla** yazılmış*
Nûr âyeti tavîz içün sîm tenünde *(Nehcî, G. 290-3)*

*Bâgbân-ı 'ışk iderdi 'âlemi gark-ı **gül-âb***
Ham vücûdum gülşen-i 'irfâna dolâb eylese *(Behiştî, G. 451-2)*

Sevgilinin gül kokulu yanağı âşığın güzünde bir sırdır. Onun için döktüğü gözyaşları gül suyu kokar ve bu güzel kokudan cân dimâğı muattar olsa hiç şaşılmaz:

Ruh-ı gülfâmı çeşmümde nihândur n'ola olursa
*Dimâg-ı cân mu'attar eşkimüz bûy-ı **gül-âbından*** *(Âgâh, G. 270-2)*

128. GÜMÜŞ-SÎM

Sîm de gümüşle aynı anlama gelen Farsça bir isimdir. Gümüş kuyumculukta, para üretiminde ve sanayide kullanılan beyaz renkli ve parlak bir madendir. Altına göre daha bol ve ucuz olması, kolay işlenebilmesi gibi nedenlerle süs eşyası üretiminde oldukça önemli bir yere sahiptir. Eski dönemlerden beri özellikle para üretiminde kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde de tüm bu alanlarda kullanılmış, Osmanlı'nın temel para birimi olan akçe gümüşten yapılmıştır. Hatta gümüş işlemeciliği ile uğraşan simkeşlik mesleği dahi olmuştur.

Bu lugaz beyitinde gümüşün süslemede kullanımından, altın ve gümüşü alınan bir nesnenin süsünü kaybettiğinden bahsediliyor:

*Gâh olur **sîm** ü zere müstagrak*
Gâh 'uryân kalur bî-revnak *(Fatin, Lugaz 5)*

"Gümüş, Klâsik Türk şiirinde daha çok rengi ile ele alınır. Öncelikle ay'ı, hilâli ve ay ışıklarını ifâde eder. Sevgilinin bedeni, çenesi, kolu, eli, burnu, yüzü vs. de sîme benzetilir." (Pala, 2000: s. 354).

Beyitte gümüş yâre özenince sîm-keşlerin elinde işleniyor ve asıl değeri, daha doğrusu sevgili karşısındaki değersizliği ortaya çıkıyor:

*Sîm-keşler **gümüşi** çekdi çevirdi vâfir*
Yâre öykünmek ile zâhir olup hâmlıgı *(Nevizâde Atâyî, G. 255-3)*

Ayrıca sevgilinin de süsü ve güzelliğini arttıran, tamamlayan bir değerdir. Bir gümüş kemer onun belinin ortasında bir süs ve ticâret malı taşıyan bir gümüş kervanı gibidir:

***Sîmîn-kemer** ki zîver-i mûy-ı miyânıdur*
*Çengelli belde sanki **gümüş** kârbânıdur* *(Nâbî, G.107-1)*

Gümüşle süslenmiş kadeh de Klâsik Türk şiirinde sıkça kullanılır. Ey sevgili, elinle bize güzel kokulu bir kadeh sun. Kadehteki bu güzel kokuyla zer ve sîm de dökülür gider:

Yine bir kadeh râh-ı reyhân-nesîm
*Sun ey cân ki ne zer kalısar ne **sîm*** *(Çakerî, K. 6-18)*

Sîm; bazen sevgilinin damga vurulmuş koluna benzetilebilir. Nasıl ki gümüşün değeri, rağbeti resmî damga vurulunca artarsa gümüşe benzeyen kolun da değeri ona vurulan damgayla yükselir:

*'Aceb mi sâ'id-i **sîmînine** na'l açsa kim ol şûh*
Gezer mi dest-i ragbetde gümüş gelmezse tamgâya
(Sümbülzâde Vehbî, Müfredat 16)

Bazen de şâir sevgilinin gönlünü alamayınca onu avlamak için gümüşü tuzağa koyar:

Sîm ü zerden dâm idüp ol vahşiyi eyle şikâr
'Adliyâ sayd olduğı yokdur gazelle bir gazâl (Adlî, G. 76-5)

Âşık sihir bilip bir cadı olmak ve kendini gümüş bir süpürgeye çevirip cânânın olduğu eve yüz sürmek ister:

*Sihr bilsem bir **gümüş** cârûb ederdim kendimi*
Yüz sürerdim şol eve dâ'im ki cânan andadır *(Ahmet Paşa, G. 42-2)*

Şâirler bazen kasîde beyitinde övgü maksatlı kullanır. Aşk potasında kimcimsini eritip saflığını ortaya koyarsa onu altın ve gümüş bile kıskanır:

*İ'tibârın etti ta'mîm reşk eder ona zer u **sîm***
Pûte-i aşkında her kim eyledi cismin müzâb *(Halil Nuri, K. 5-6)*

Ayrıca tasavvufî duyguları ifade ederken de kullanılmıştır. Altın veya gümüş ateşte işlemden geçip pişerek değeri nasıl artıyorsa Allah yolunda giden sâliğin de en büyük sermâyesi ve kazancı bu yolda pişmektir:

*Âteşe girmeklik ile kâl olurmuş **sîm** ü zer*
Kâl idüp telvîni yakmak sâlikin ser-mâyesi (Hüsameddin Uşşâkî, G. 191-2)

Zaten dervişlik bağışlanan biri kötü duygularından, kalb olan kısımlarından ayrışır ve sak hale gelip gümüşlenir:

Her kime kim dervîşlik bagışlana
*Kalbı gide pâk ola **gümüşlene** (Yunus Emre, G. 324-1)*

129. HAKKÂK

"Hak eden, oyan demektir. Taşın, madenin veya tahta ve sairenin üzerine oyarak süsler yapan veya yazılar yazan sanatkârlar hakkında ve bilhassa mühür kazıcılar için kullanılırdı. Hakkâklar ayrıca eski para kalıpları, madalya kalıpları, şemseli cilt kalıpları ve eski matbaa harflerini hazırlarlardı. Bunların yaptıkları örnekleri kâğıt üzerine basarak bir albüm vücuda getirirler, müşteriler bu albümlere bakarak kazdıracakları desenleri seçerlerdi. Böyle albümlere hakkâk mecmuası veya hakkâk defteri denirdi." (Ünal, 2011: s. 284).

Klâsik Türk şiirinde özellikle sevgilinin dişleri hakkâk kelimesi ile birlikte ele alınmıştır. Onun dişleri inciye benzer ve dişlerine çok güzel şekillerde işlemeler yapılmaktadır. Sevgilinin güzel vasıflarını yazarken, nazm ederken inci gibi dişlerine bu işlemeleri şâirin kendi hakkâk-i tab'ı yapmıştır:

Şol güzel kim dişleri lû'lûya geçdi hurdeler
*Vasfını nazm itmede **hakkâk**-i tab'um dür deler (Zâtî, G. 435-1)*

Şâir bu beyitte olduğu gibi bazen de kendini överken bu kelimeden yararlanır. Sözi imkân hazinesinde el değmemiş bir cevherdir. Onun hakkâk olan, söze damgasını vuran üstadı ise belâgat kılıcı ile şâirin kendisidir:

Sühen bir nâ-tırâşîde güherdür kân-ı imkânda
*Benem tîg-i belâgatle anun üstâd-ı **hakkâki** (Süheylî, K. 46-31)*

Bundan başka çeşitli anlam ilişkileri de karşımıza çıkmaktadır. Ey Nâbî, taş gibi katı olan kalbe harfleri kullanıp eser yapmanın hakkâklik yapmaktan zerre kadar farkı yoktur:

Eser itdürmenün harf-i niyâzı kalb-i sengîne
*Ser-i mû farkı yokdur Nâbiyâ **hakkâkliklerden** (Nâbî, G.560-7)*

Şâir burada da hasedi hakkâk olarak düşünür. Kendi bağrının delinmesinden bahseder. Bu işten anlamayan olur olmaz kimseler ise hasedin bağrımı delmesini cevhere benzeyen diş gibi düşünür:

*Yiridür iy SÜHEYLÎ delse **hakkâk**-i hased bagrum*
Ki olmaz kimseler ol cevher-i dendânedür dirler *(Süheylî, G. 68-5)*

130. HALÂYIK

Kadın köleler, câriyeler veya hizmetçiler için kullanılan bir kelimedir. Haşmet para toplama ve biriktirme isteğinden bahseder ve bunun iffet dolu gönlüne bir yara olacağı söyler. Ayrıca mal ve mülk isteğinin kişiyi kendine köle edeceğini düşünür ve bunun câzibesine kapılıp kendini sıkıntıya sokmayacağını anlatır:

Cem-i nakdîne bana dâg-ı derûn-ı iffet
*Celb-i emvâl-i **halâyıkla** zihamdâr olamam* *(Haşmet, G. 171-3)*

Şâir şeh olarak nitelediği sevgiliye seslenir ve Hâlık olan Allah'ın (C. C.) onu ne güzel yarattığını; onun bu güzelliği karşısında halâyıkların hayran olduğunu söyler:

Ne sûret virmiş iy şeh sana Hâlik
*Ki hayrândur cemâlüne **halâyık*** *(Ahmedî, G.336-1)*

Nâilî ve Haşmet ise bu kelimeyi dünya istek ve kazançlarının olumsuzluğunu ifade ederken kullanır. Gönlün istekleri, hizmetçi olan gönlün sıkıntısıdır. Cömertlik için kişiye ne zenginlik ne de makam gerekir.

*Murâd-ı hâtırı cebr-i dil-i **halâyıkdır***
Fütuvetinde ne devlet ne câh lâzımdır *(Nâilî, G. 63-12)*

Mısrî ise Allah aşkı yolunda gidenlerden bahseder ve O'nun yolundan gidenleri halâyığa benzetir. Böyleler aşk ehli içinde bir kervândaki hayvanların boynunda asılan çıngırak gibidir. Kervâna yardıncı olurlar ve kaybolmasını önlerler:

*Kârbandır bu **halâyık** dâimâ*
Ehl-i aşk içinde olmuşlar ceres *(Niyâzî Mısrî, G. 152-3)*

131. HALHAL (HALHÂL)

Eski devirlerde kadınların aya bileklerine taktıkları kadın süs eşyalarından olan ve altın, gümüş gibi madenlerden yapılan bilekliklerdir.

Şiirlerde genellikle sevgilinin güzelliğini simgeleyen takılardan biri olarak ele alınır. Tabi bu takıların yapıldığı altın gibi bazı değerli madenler vardır. Bu sayede halhalın ticârî değeri ve ona gösterilen rağbet de artmaktadır. Âşık sevgili için çektiği acılardan inler vaziyettedir. Bedeni iki büklüm olmuş ve sararmıştır. Bu sararmış haliyle âşığın can kuşu sevgilinin ayağına altın halhal gibi olur:

İki bükdün bu ten-i zerd ü nizârım gûyıyâ
*Murg-ı cân ayağına altınlı **halhâl** eyledin* *(Necâtî Bey, G. 294-2)*

Mânî bu beyitte hüsn-i ta'lîl ve kişileştirme yaparak, altın halhalın yârin ayağına takılmasını kendi canını kurtarmak için ona yalvarmasına bağlar. Âgâh'a ait beyitte ise âşık ay yüzlü sevgilinin ayağına halhal olur. Bunun konuşmayla değil sevgilinin ayağına sarılmayla olacağını söyler:

*Cânumı kurtarmagiçün ol **halhâl**-i zer*
Lutf idüp yârün düşüp ayagına yalvaralar *(Mânî, G. 18-3)*

Hâsıl olmaz müdde'â rif'atle pâ-mâl ol da gör
*Pek sarıl o mehveşün pâyîne **halhâl** ol da gör* *(Âgâh, G. 114-1)*

Kelime bazen de kuş ve güvercin kelimeleriyle birlikte ele alınır. Cân kuşu veya devlet kuşu ibareleriyle birlikte, yine sevgilinin ayağının süsü olarak kullanılır:

Murg-ı devletdür hadeng-i yâr ayagında anun
*Halka-i zahmum kızıl yâkûtdan **halhâldür*** *(Emrî, G. 104-4)*

İlk beyitte şarap ve kadehi kırmızı bir güvercin, sâkînin parmağı da onu saran gümüş bir halhaldır. Diğer beyitte ise sevgili bir melek, aşk fezâsı içinde felek ise mavi bir güvercindir. Bu güvercine ay, hâlesini halhal yapmıştır:

Oldı bir al kebûter mey-i nâb ile kadeh
*İtdi sâkî ana engüştini sîmîn **halhâl*** *(Yahya, G. 225-2)*

Gök kebûterdür fezâ-yi 'ışkun içre bu felek
*Hâleyi ana kamer **halhâl** idübdür ey melek* *(Zâtî, G. 683-1)*

132. HÂLİS

Arapça bir sıfattır ve *hilesiz, hurdasız ve katkısız* anlamlarına gelir. Özellikle içine başka maden katılmamış ve değeri yüksek olan altın için kullanılmıştır:

Nazar itdi tabak içinde hatun
*Konılmış üç yüz a'lâ **hâlis** altun* *(Behiştî, M. 698)*

Yaptığı ticârî faaliyet sonrası kazançta olan kişi merd-i kâr olarak nitelendirilir. Bu kişi yaptığı işin karşılığında ayarı tam, damgalı çil altınlar ister.

Bâkî didi isterem ey
***Hâlis** ü meskûk zer-i çil hezâr* *(Nâbî, M.10-45)*

Klâsik Türk şiirinde özellikle içinde kötülük beslemeyen kalp halis olarak nitelendirilir. Şeyhî kelime-i tevhidin değersiz kalpleri hâlis şekle getitren değerli bir cevher olduğunu söyler:

*Kîmyâdır ki kalbi **hâlis** eder*
Cevher-i lâ ilâhe illallâh *(Şeyhî, K. 1-6)*

Temizlenip saf hâle gelmeyen kalbi ise sarraf beğenmez. Bu saflık ise ancak aşkla olur. Kişinin yüzünü ve kalbini ise aşk katıksız, saf bir altına çevirir:

*Arıt pâk eyle kalbin eyle **hâlis***
Beğenmez böyle kalbi anla sarrâf *(Niyâzî Mısrî, G. 41-6)*

Cevher degül midür dir isem ana kîmyâ
*Bu kalbi **hâlis**-ü-zeheb itdi likâmı 'ışk* *(Zâtî, G. 643-4)*

Klâsik Türk şâirinin söylediği sözler de ayarı tam ve değerli altın gibi olmalıdır. Her yerde kabul görmeli ve işin ehli olan söz erbabı rağbet göstermeli:

*Zer-i **hâlis** gibi makbûl ola her yerde sözün*
Cân ile rağbet ede nükte-şinâsân-ı suhan *(Nef'î, K.60-53)*

Kişinin temiz yaradılışının ayarı olgun ve saf olduğu için terazi gibi paraya istekli olmaz:

*'Ayâr-ı tab'-ı pâkün oldugı-çün **hâlis** ü kâmil*
Terâzû gibi olmadun hevâ-yı dirheme mâyil *(Süheylî, Müsemmen 1-3)*

İnsanoğlu yaradılışından gelen temizlik ve olgunluğa sahiptir. Bazen hayatta böyle insanların değeri bilinmez. Ancak bu durum saf altına benzer. Bu altını eritseler bile değerinden nasıl bir şey kaybetmezse böyle kimselerinde değeri düşmez:

Kemâl erbâbı kesr-i kadr ile bî-i'tibâr olmaz
*Zer-i **hâlis** şikeste olsa da nâkıs-'ayâr olmaz* *(Sümbülzâde Vehbî, G. 106-1)*

Âşığın gözü gümüş simalı sevgilinin güzellik hazinesinde olduğu için bu âlemde eşi benzeri olmayan halis bir dinardır. Bazen de sevgilinin güzel kokulu saçları kalbe mutluluk verip onu temiz hâle getirir:

*İki dînâr-ı **hâlisdur** bulunmaz 'âynı 'âlemde*
O gözler genc-i hüsninde o şûh-ı sîm-sîmânun *(Zâtî, G. 736-5)*

Kıldı gönlümüzi ol zülf-i mu'anber ***hâlis***
Getürür kalbe safâ ger ola 'anber hâlis *(Vusûlî, G. 87-1)*

133. HALLÂC

"Pamuk ve yünü yay ve tokmakla kabartan, diten kimse" (Ünal, 2011: s. 288) demektir.

Bu beyitte âşıktan bahsedilir. Âşık bir hallâcdır ve dünya onun yaptığı ticârî faaliyetler sonucu kâr elde ettiği bir mekândır. Eğer aşk hallâcı bu kâr-hânede ne yaptı diye sorulursa onun aşk acısından dolayı çektiği âhın şiddetli rüzgârı gökyüzündeki bulutu pamuk gibi savurmuştur:

Sehâbı atdı pamuk gibi sarsar-ı âhı
Disen ne işledi bu kâr-hânede ***hallâc*** *(Emrî, Kıt'a 45-3)*

Şiirlerde en çok sevgiliyle ilgili kullanılmış ve bu anlam ilişkisi içierisinde ele alınmıştır. Beyitte sevgili parlak bir aya dünya da hallâca benzetilmiştir. Dünya hallâcına gece sevgiliyi sorsam onun penbeliğinin, parlaklık ve güzelliğinin sevgililerin güzellik kumaşından kaldığını söyler:

Sü'âl itdüm gice ***hallâc****-ı çarha mâh-ı tâbândan*
Eyitdi penbedür kaldı kabâ-yı hüsn-i hûbândan *(Emrî, G. 396-1)*

Edebiyatta hallâc kelimesinin sık kullanıldığı bir yönde Hallâc-ı Mansûrdur. Hallâc hicrî 2. Yüzyılda yaşamış, Ene'l Hakk dediği için derisi yüzülerek idam edilmiş ve edebiyatta aşk şehidi olarak anılan bir mutasavvıftır. *"Edebiyatta darağacı ve Ene'l Hakk münasebetiyle sıkça anılan Mansûr, inancı uğruna her şeye göğüs germe ve ölmenin sembolü olarak bilinir."* (Pala, 2000: s. 168). Necâtî Bey bu beyitte ham sofu, zâhitten bahseder. Saht ve nerm tezatını kullanan şâir zâhidi ve Hallâcı bu zıtlıkla ele almış; aşk meydanında sert bir mizaca sahip zâhidin bu haliyle Hallâc-ı Mansûr gibi olamayacağını söylemiştir:

Aşk meydânına Mansur olamaz zâhid-i saht
Çekemez her nice nerm ise kemânı ***hallâc*** *(Necâtî Bey, G. 41-3)*

Yine bu beyittede kelime söz oyunları yardımıyla Hallâc ile ilişkilendirilir ve onun vücudunun parçalanması, bedeninden akan kanlar anlatılır:

Ne denlü eylesen perver perâkende ider âhir
Atar penbe gibi cismin kazâ kavsi ile ***hallâc*** *(Mehmet Sıdkî, G. 38-2)*

Bazen de şâirler bu dünyayı bir oyun alanına, insanı ise bu kötü dünyada hallâca benzetirler. Burada felek şâhı kişiyi bir gün mât edecektir. Bu oyundan

kişinin kazançlı çıkmayacağı, hallâca benzeyen dünyanın tüm dükkân ve işleri bozacağı, bu kâr-hânede insanın hallâc gibi dağılacağı anlatılır:

Seni ferzîn-i felek bir gün ider âhir mât
Tutalum bâzi-i dünyâda imişsin ***hallâc*** *(Said Giray, G. 23-2)*

Dagıtdı var ise ***hallâc****-ı dehr dükkânın*
Ki penbesiyle pür oldı bu kubbe-i mînâ *(Mânî, K. 3-3)*

134. HAMAL (HAMMÂL)

Belli bir ücret karşılığında sırtında veya elinde yük taşıyan kimseye denir. Eskiden bu meslek gurubu oldukça fazla iş sahasına sahpti.

Tırsî kapan hamalından bahseder. *"Kapan, ekseriya gıda maddeleri tartmakta kullanılan büyük terazi, kantar demektir. Bu kelime zamanla kapan şeklini almış ve şehrin ihtiyacı için un tartılan yere Unkapanı, yağ tartılan yere Yağkapanı, bal tartılan yere Balkapanı vs. denmiştir. Buralar yiyecek maddelerinin toptan ticaretinin yapıldığı yerlerdir."* (Ünal, 2011: s. 375) Hamalların çalışıp geçimini sğladığı yerlerden biri de burasıdır. Şâir kendini kapan hamalına benzetir ve tüccarlar içerisinde onlar gibi nöbet tuttuğunu; bunca zamandır da yellenmek gibi ne sıkıntılar çektiğini anlatır:

Kapan ***hammâlı****veş nevbet tutardum hâcegân içre*
Neler çekdüm efendi zarta-âsâ bunca demlerdür *(Tırsî, G. 56-6)*

Klâsik Türk şâiri bu kelimeyi sadece maddi yükle ilgili olarak kullanmamıştır. Fuzûlî bu bentte mal biriktirme düşüncesiyle kendini kaybetmiş olan insanlarla yükü arttıkça sıkıntısı da artan hammâlı kıyaslar. Nasıl ki yük taşıyan bir hamalın taşıdığı yükün ağırlığı arttıkça sıkıntısı da artıyorsa malı çok yapmak için bu dünyada rahatı kaçan insanın öbür dünyada da azâbı çok olur:

Ey ki endîşe-i mâl ile serâsime olup
Dün ü gün dehrde aşüfte geçer ahvâlin

Cem'i mâl eylediğin rahat içindir ammâ
Rahatın eksik olur her nice artar mâlin
Mali çok etme hazer eyle azâbından kim
Renci artar ağır oldukça yükü ***hammâlin*** *(Fuzûlî, Mukattaat 25)*

Yine bu beyitte de manevi sıkıntı ve ağır ithamlarla birlikte kelime kullanılır. Kişiye onu sevmeyenlerin, düşmanının yaptığı kınama yer ve gök dolusu ağır yük gibi gelir. Nice hammâllar da olsa böyle bir yükü kaldıramazlar:

Ta'n-ı düşmen hey nice bâr-ı girândur yir ve gök
İdemez ana tahammül olsalar ***hammâller*** *(Zâtî, G. 448-6)*

Mehmet Sıdkî ise değersiz ve alçak olan nefsini varlık yükünün hamalı olarak görür. "hestî" tasavvufî bir terimdir ve "terk" kavramıyla açıklanır. *"Terk"in dört şekli vardır ve bunlardan biri de "Terk-i hestî: Sâlik kendi varlığını da terk ederek, Hak'ta fâni olur."* (Uludağ, 2012: s. 353) şeklinde tanımlanır. Şâir Peygamber efendimize seslenir ve değersiz nefsinin varlık yükünün hamalı olduğunu, bu çaresize O'nun yardımcı olmasını ister:

Bu hestî bârının ***hammâlı*** *oldı nefs-i nâ-dânî*
Bî-çâre Sıdkînin ol dest-gîri yâ Resûla'llâh *(Mehmet Sıdkî, G. 180-17)*

Bu beyitte ise hammâl olan sevgilidir. Şâir deyr kelimesini hem kilise hem de dünya anlamında; çelîpâ kelimesini ise hem put hem de kâhkül anlamında kullanır. Sevgili gönülleri süsleyen güzelliğiyle bu dünyaya asıl değerini verir. O ayrıca kâfir saçlı ve güzel kâküllü bir hammâldır:

Deyre sûret viren ol hüsn-i dil-ârâmundur
Zülf-i bedkîş ile ***hammâl****-ı çelîpâsın sen* *(Hasan Ziyâ'î, G. 316-3)*

135. HAMAM (HAMMÂM)

Hamamın Türk toplumunun yaşantısında çok önemli bir yeri vardır. Temizlik ihtiyacının karşılandığı bu mekân eski devirlerde oldukça rağbet görmekteydi. Özellikle İstanbul'un fethinden sonra, temizliğe verilen önem doğrultusunda, gerek İstanbul gerekse imparatorluğun dört bir yanında binlerce hamam yapılmış ve Türk hamamı olarak tanınan bu mekân dünyaca da ünlü olmuştur.

Halkın günlük yaşantısında bu derece önem sahip bu yerin Klâsik Türk şiirinde de çok çeşitli anlam ilişkileri içinde kullanıldığı görülmektedir. Buraya gelen insanlar aldıkları hizmet karşılığında bir bedel ödemek zorundadırlar. Tüm ticârî işletmelerde olduğu gibi hamam için de bu geçerlidir. Servi boylu ve gümüş bedenli sevgili hamama gitmiştir ve ücret olarak altın sarf edecektir. Ancak âşık onun bu ücreti vermemesini, kendisinin bu hizmet karşılığında bedel olarak cân nakdini vereceğini söyler:

Müzd-i ***hammâm*** *Fuzûlî veririm can nakdin*
Kılmasın sarf-ı zer ol serv-kad ü sîm-endâm *(Fuzûlî, G.182-10)*

Gümüş tenli sevgilinin beden güzelliği ve bu güzelliğin görülmesi karşısında duyulan hayranlık sıklıkla şiirlerde dile getirilir. O, zarif dudaklı, taze zülüflü ve güzel bedenlidir.:

Hammâm *ki âyîne-i sîmîn-bedenândur*
'Uşşâk-sıfat âteşi kalbinde nihândur *(Nâbî, G.208-1)*

Hammâma *girdi nâz ile bir sîm-ten güzel*
Leb âbdâr zülf mutarrâ beden güzel *(İshak Çelebi, G. 160-1)*

Sevgilinin özellikle cinsel yönden anlatıldığı bir mekân olarak sıklıkla kullanılır. Vehbî bu beyitte seslendiği mahbûbuyla burada yalnız kalmak isteğini ve onun tenine olan arzusunu şuh bir edâ ile dile getirir:

Perî-rûyum işitsem girdigin ***hammâma*** *'uryân-ten*
Bulup halvetde her 'uzv-ı nihânın öpsem olmaz mı
(Sümbülzâde Vehbî, G. 244-4)

Hamama ait halvet ve külhan bölümleri de şiirlerde sıklıkla kullanılır. Halvet, hamamlarda yalnız ve tek başına yıkanılan bölümdür. Kelimenin "yalnızlık ve yalnız olunan yer" gibi anlamları vardır. Klâsik Türk şâiri için ise halvet ancak sevgiliyle olur ve hamam denince de akla gele en önemli özelliktir. Âşığın amacı mâşuk ile hamamda tek başına kalabilmektir:

Etdi germiyyet-i vuslat o perî tenhâda
Yâr ile halvet imiş lâzımesi ***hammâmın*** *(Haşmet, G. 159-4)*

O perîye sana pek geçdi sıcagım diyerek
Ne yaparsan yapagör halvet-i ***hammâma*** *düşür (Sümbülzâde Vehbî, G. 79-3)*

Külhan ise hamamlarda ısınma işinin gerçekleştirildiği yerdir ve hamamın altında bulunur. Mekânın sıcaklığı buradan gelir. Şiirlerde ise âşığın gönlü sevgilinin aşk ateşiyle dolu bir külhan olarak düşünülür. Gönül külhanında ateşin yandığı ve sevgiliyle başbaşa kalınmak istenen bir hamamdır:

Nâr-ı şevkünle yakup 'AYNÎ gönül külhanını
Sana ***hammâm****-ı dilin hâs idüben halvet ide* *(Karamanlı Aynî, G.155-7)*

Bu beyitte ise Zâtî günümüzde de kullanılan "Hamama giren terler." atasözüne telmihte bulunur:

Didüm 'ışkunda bu dîdem dür-i eşkin döküb saçdı
Didi dil-ber meseldür bu ki ***hammâma giren derler*** *(Zâtî, G. 203-4)*

136. HÂNÜMÂN (HÂNMÂN)

Farsça isim olan bu kelime *ev, hane, bark, ocak* gibi anlamlara gelir ve şiirlerde karşımıza hânumân şeklinde de çıkar. Maddî değeri olan gayrımenkullerden olan hânmân, şiirlerde çok değişik anlam ilişkileri içerisinde kullanılmıştır:

Nâilî beyitte kelimeyi genel anlamıyla kullanır, gönül huzur ve mutluluğunun maddî değeri olan şeyleri terketmeyle sağlanabileceğini belirtir:

*Dil terk-i **hânümân** ile mesrûr o denli kim*
Güyâ ki nakdin atlas u dîbâcâ verdi hep *(Nâilî, G.16-2)*

Burada âşığın gönlü bir kervan, canı ise bir ev-barktır. Sevgilinin gözleri âşığın gönül kervanını yağmalayan harâmîler, eşkıyalar göndermiştir. Özellikle uzak diyarlara ticâret maksatlı giden kervanlara eşkıyanın saldırması en büyük tehlikelerden biridir. Sevgilinin yanakları ise âşığın cân evine ataeş düşürmüştür. Âşığın sevgili karşısındaki perişanlığı anlatılmaktadır:

*Od urdı ruhları yine cân **hânmânına***
Yağmacı saldı gözleri dil kârbânına *(Revânî, G. 403-1)*

Klâsik Türk şiirinde özellikle âşığın sabrı hânmân olarak düşünülülmüştür. Sevgilinin gönül alan bakışlarının saldırısı karşısında âşık sabrını yağmaya vermiştir. Özellikle zengin kişiler ya da eski Türklerde hakan ve yönetici konumunda olanlar *"bayran ve düğünlerde ziyafet verir, gayet değerli kaplarda yemek dağıtılır, altın ve gümüş çatal-kaşıklar kullanılırdı. Yemeğin sonunda bu eşyalar orada bulunanlarca paylaşılır ve kapışılırdı."* (Pala, 2000: 172). Bu geleneğe hân-ı yağma yani yağma sofrası denilirdi. Sevgili karşısında âşığın aklının başından gitmesi ve sabrının kalmaması bu geleneğe telmihte bulunularak anlatılır:

***Hânmân**-ı sabrumı yagmaya virdüm Yâverâ*
Bir fidâkâra kazârâ oldı cânum mübtelâ *(Enderunlu Hasan Yâver, G. 16-5)*

Âşık, cânânın gönül alan gamzesinin güzelliğini görünce sabır hânümânını yağmaya vermek zorundadır:

*Virür yagmâya lâbüd **hânümân**-ı sabrını 'âşık*
Görince türk-tâz-ı gamze-i dil-cû-yı cânânı *(Ahmet Nâmî, G. 373-3)*

Yine mutasavvıf şâirlerin şiiirlerinde ya da hikemî üslupla yazılan şiirlerde karşımıza çıkar. İlk beyitte aşk ehli olanın dünyalık anlamında ne varsa bırakması gerektiği söylenir.

'Işk ehli vâlih ü hayrân gerek
Bî-karâr u deng ser-gerdân gerek
*Müflis olub **hânmândan** geçüben*
Bî-kumâş u bî-ser ü sâmân gerek *(Dede Ömer Rûşenî, Tuyuğ 92)*

Burada ise evsiz barksız, iflas etmiş, üstünde elbisesi olmayan, başı açık ve sefil, perişan vaziyette abdal dervişten bahsedilir:

Yazık degül mi olam ser-bürehne kâse tehî
*Tamâm müflis-i **bî-hânmân** garîb-i diyâr* *(Nâbî, K. 10-38)*

137. HÂRÂ-HÂRE

Bir kumaş türüdür. Kumaş türleri Osmanlı toplumunda ve ticâret hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Beyitte bundan bahsedilmiştir. Nedîm "anda" ifadesiyle bu yerde değerli kumaşların değil kumaştan değerli olan sözün gelen satıcılara satıldığını söyler:

*Ne hıtâyî var anda ne **hâre***
Söz satarlar varan harîdâra *(Nedîm, Mesnevî 2-3)*

Nedîm bu şarkı bendinde sevgiliyi elinde müzik âleti olan, çifte benli, gümüş gerdanlı, güneş yüzlü, gül yanaklı, pembe kerrâkeli ve mor hâreli elbisesi olan bir âfet olarak niteler:

Sînemi deldi bu gün bir âfet-i çâr-pâreli
Gül yanaklı gülgüli kerrâkeli mor hâreli
Çifte benli sîm gerdenli güneş ruhsâreli
*Gül yanaklı gülgüli kerrâkeli mor **hâreli*** *(Nedîm, Şarkı 42 Bend 1)*

Yukarıdaki bendde ve Atâyî'ye ait bu kasîde beytinde "mor hâre" ve "siyeh hârâ" ifadeleriyle kumaşın rengi hakkında bilgi edinebiliriz.

Giderdi cevşen-i sîmîn ile şemşîr-i zerrînin
*Zemâne giydi altun tügmeli telli siyeh **hârâ*** *(Nevizâde Atâyî, K.1-3)*

Aynı zamanda bu kasîde beytinde ise Nedîm, hârenin dalgalı bir kumaş olduğunu söyler. Ayrıca üzerinde parlak ve göz alıcı dalgaları da vardır:

Gümüş renginde bir dîbâ biçinmiş cedvel-i sîmîn
*Velîkin **hâre** gibi mevci var şeffâf u nûrânî* *(Nedîm, K.11-59)*

138. HARAÇÇI (HARÂCCI)

"*Genel olarak tebaanın mal varlığından alınan vergileri ifade eden harâc zaman içinde özellikle toprak vergisi için kullanılmıştır."* (Kallek, 1997: 71).

Tırsî kelimeyi genel anlamıyla kullanır ve günümüzde vergi kaçırmak diye adlandırabileceğimiz bazen ticâretle uğraşanlarında başvurduğu bir olaydan bahseder. Tabi ki vergi vermek her zaman kolay bir iş değildir. Şâir; vergiyi almaya gelen bu memurun korkusundan kaçıp yollara düştüğünü anlatır. Kendisini ormanda sürek avının muhatabı bir ava ve haraççıyı da peşindeki avcıya benzetir:

Harâccı *korkusından yola çıkmış*
Yaza katlanmamış sermâde gelmiş *(Tırsî, G. 92-2)*

Küp gibi düşdüm ***harâccı*** *korkusından ormana*
Çergemi yakdı benüm bir delü seyrân istemem *(Tırsî, G. 137-4)*

139. HARÂMÎ

"Hırsız, haydut, yol kesen. Sevgilinin gözleri ve gamzesi harâmî özellikleriyle doludur. Âşığın yolunu keser, canına kasdeder." (Pala, 2000: s. 173).

Tâcirin taşıdığı mal helâldir. Âşığın en değerli varlığı olan gönlü bir tâcir olarak düşünülür. Sevgilinin harâmî olan gözleri gönül tâcirinin tüm mallarını yağma eder. Âşık için sahip olduğu mallar ise canıdır:

Harâmî *gözleri dil tâcirini*
İdüp yağma halâli aldı gitdi *(Karamanlı Aynî, G.462-3)*

Beyitte sevgilinin saçı, gözü ve kirpiklerinin düşüncesi gönülden hiç eksik olmayan harâmîler olarak düşünülmüştür:

Gönülden eksük olmaz fikr-i zülf ü çeşm ü müjgânun
Bu vîrân olası benzer ***harâmîler*** *yatagıdur* *(Hasan Ziyâ'î, G. 69-2)*

Bazen de akıl bir kervân, saf ve temiz şarap ise bu kervanı dağıtan bir eşkıya olur. Vehbî ise söz yağmalamaktan bahseder. Kudemâ olarak nitelendirilen eski büyük şâirlerin sözleri hazineye benzer. Bu sözleri yeniler birer harâmî gibi yağmalamışlardır:

Harâmîdür *tagıdur kârbân-ı 'aklı meger*
Ziyâ'iyâ mey-i nâb elde hep tutulmakda *(Hasan Ziyâ'î, G. 406-5)*

Kudemânın bulup âsârını gencîne-misâl
Etdiler cümle ***harâmî*** *gibi yagmâ-yı sühan* *(Sümbülzâde Vehbî, K.51-72)*

140. HARC-HARCAMAK

Harc bir iş için harcanan para veya yapılan masraftır. Ayrıca devlet memurlarına yaptıkları bir yakım işler karşılığında verilen ödenek veya devlet

dairelerinde yapılan bazı iş ve işlemler karşılığında vatandaştan alınan para anlamına da gelir.

Kelimenin *"Osmanlı devletinde asker tâyinleri için kullanılan ve alınacak asker miktarını belirten deyim."* (MEB, 1995: s. 1154) anlamı da vardır. Yine günümüzde de kelimenin memurlar için, tayin olduklarında veya görevli olarak başka bir yere gittiklerinde "harc-ı râh" yani "yolluk" olarak kendilerine ödenen para anlamında kullanıldığını görmekteyiz.

İncelediğimiz şiirlerde ise daha çok *harcamak veya sarfetmek* anlamlarına gelen "harc etmek, eylemek" ve "harca sürmek" deyimi şeklinde kullanıldığını görüyoruz.

Âşık için bu kelimede de sevgili yoluna verilecek olan en değerli varlığı canıdır. Bu uğurda can nakdini verir; ancak karşılığında ondan dert alır. Kavuşmak yine başka bahara kalmıştır, bu yüzden de bu alışverişin yani kavuşma ümidinin bağının bu harca değmeyeceğini düşünür. Diğer beyitte ise şâir, tüm varını sevgili yoluna harcamayanın her şeyinin yok olmasını ister:

Nakd-i cân ***harc*** *itdüm ancak derdi tahsîl eyledüm*
Bâg-ı ümmîd-i visâlün harca degmez hâsılı *(Hasan Ziyâ'î, G. 467-2)*

Dil ü cân nakdini ***harc*** *eyledüm yolunda ey dilber*
Yog olsun sana her kim virmez ise cümleten varın *(Turâbî, G. 35-2)*

Bu beyitte ise şâir kendini sevgili yolundaki abdal olarak görür. Abdal, "birinin yerine geçmek, değiştirmek, karşılık" anlamlarına gelen "bedel" kelimesinin çoğuludur. *"Nefislerini ruhlarına bedel ettikleri, diledikleri zaman diledikleri yerde kendilerine bedel birer cesetle görünebildikleri yahut erenlerin biri ölünce Allah tarafından bir başkasının onun yerine geçirilmesi dolayısıyla Hakk âşıklarının bir kısmına abdâl denmiştir." (Pala, 2000: s. 12).* Bunlar aynı zamanda *"sayıları yedi, yetmiş, ya da kırk olarak gösterilen bir evliya zümresi. Abdâl-ı Hak, abdullahi evliya, hak erenler. Dünyadan habersiz kalacak kadar kendini ahrete, gönlünü Hakk'a veren saf derûn insanlar, ermişler.*" (Uludağ, 2012: s. 19) olarak nitelendirilirler. Cübbe ve destâr ise tarikat ehli insanlara mahsus kıyafetlerdir.

Ey sevgili, Enverî senin yolunda baş açık bir abdal olmak için cübbe ve sarığını satıp harceder:

Baş açuk abdâlun oldı yoluna ***harc i****tmeğe*
Cübbe vü destârı başdan Enverî cânâ satar *(Enverî, G. 84-5)*

Söz ancak ehlini muhatap olarak bulursa değer kazanır. Bunun en güzel muhatabı da âriflerdir. Nesîmî; Hakk'ı anlatan bir sözün ancak ârif olanın anlayabileceği bir şey olduğunu, bu yüzden de bu sözün değerli olması için onlara safedilmesi gerektiğini söylüyor:

İy Nesîmî sözini âriflere ***harc*** *it revân*
Nitekim kadrin bilen katında söz bulur revâc *(Nesîmî, G. 32-8)*

Yine kelime, "harcamak için ortaya çıkartmak" anlamına gelen "harca sürmek" deyimi şeklinde de kullanılmıştır. Burada da rindler vardır. Klâsik Türk şâiri kendini her zaman bir rind olarak görür. Rind olan âşıklar, sevgilinin la'l dudağının kırmızı şarabı istediğini gördüğü için kanlı gözyaşlarını onun yoluna harcamak istediler:

La'l-i lebler bâde-i yâkûtı ister gördiler
Rindler la'l-i şirişk-i çeşmi ***harca sürdiler*** *(Emrî, Kıt'a 99-1)*

Yokluk toprağı, benimyara dolu tenimi gamların bürüdüğünü görünce onu gizli, gömülü bir hazine sanıp harcamak istedi. "gerd-i fenâ" tamlamasını ölüm olarak düşünürsek şâirin gam ve kederden ne kadar acı çektiği ve onu bu acıları belki de öldürmek istediğini anlaybiliriz:

Gördi gam basmış ten-i pür-dâgumı gerd-i fenâ
Harca sürmek *istedi gencîne-i medfûn sanup* *(Emrî, G. 51-2)*

Aşağıdaki gazel şâir Hayretî'ye aittir ve "harc eyledi" redifiyle yazılmıştır. Bu gazelde şâir sevgili yolunda neleri harc ettiğini anlatır. Gönlü kavuşma metâını almak için cevher gibi değerli gözyaşlarını ve maksat Ka'be'sine varmak için tüm varını harcadığını söyler. Ancak dilberin yani sevgilinin bunlardan habersiz olduğunu ve uğruna harcadıklarının hiçbirini bir pula bile saymadığını, onlara hiç değer vermediğini; yine bu aşk şehrinin şeyhi olan sevgilinin aşk metâının kadrini bilmeyip uğruna can nakdini bile vermesini önemsemediğini hayıflanarak anlatır.

Dil metâ'-ı vasl için çok eşk-i ter harc eyledi
Bilmedi olmaz yere bunca güher ***harc eyledi***

Varımadı Ka'be-i maksûda kaldı râhda
Gerçi kim varın tağıtdı niçeler ***harc eyledi***

Zülfünün bir şemme bûyın almağ için bâd-ı subh
Berg-i gülden bâğda çok sîm ü zer ***harc eyledi***

Şeyh-i şehr almadı bir nesne metâ'-ı 'ışkdan
Nakd-i 'ömri bilmedi ol bî-haber ***harc eyIedi***

Bir pula saymadı sîm-i eşki dilberler dirîğ
Dökdi saçdı Hayretî ya'nî güher ***harc eyledi*** *(Hayretî, G. 467)*

Harcamak ise genellikle parayı sarfetmek, elden çıkarmak anlamında kullanılır. Beyitte geçen rakip, kendini yalan ve dolanlarla, acıdırarak sevgilinin gözüne girmeye çalışır. O sahtekârdır. Sevgiliye, harcadığı kızıl akçeleri gözünden akan kanlı yaş gibi gösterir. Sevgili de kendisine değer verdiğini sanar:

Kallâbdur rakîb kızıl akça ***harcanur***
Dilber görüp gözinden akan kanlu yaş sanu *(Emrî, Kıt'a 72-1)*

Sevgilinin sadece saçı uğruna bile âşık ömür nakdini harcayabilir. Onun saçının sevdası ve kâkülünün arzusuyla âşık çok zaman âvâre gibi gezer:

Hevâ-yı kâkülünle niçe demler oldum âvâre
Nigârâ nakd-i 'ömri ***harcanup*** *sevdâ-yı gîsûda* *(Ravzî, G. 484-4)*

O nigâr'ın uğruna âşık gözünden gümüş gibi gözyaşları döker. Âşığı, servi boylu sevgilinin ayağına su gibi döktüğü bu gözyaşları için kınarlar ama o bunları hiç önemsemez. Onun yolunda harcanmayı göze almıştır. Ama sevgili buna hiç önem vermez. Yine olan âşıga olmuş ve onun güzelliği harcanmıştır:

Serv-kadler kademinde döke saça su gibi
Gözyaşın ***harcanalım*** *ko bizi a dîvâna* *(Necâtî Bey, G. 514-5)*

Sîm-i eşküm gördügince hande eyler ol nigâr
Yine bizden ***harcanur*** *turmaz güzelüm şîvekâr* *(Nevizâde Atâyî, G. 79-1)*

Bu beyitte ise "dür" ve "yetîm" tabirleri vardır. "Dürr-i yetîm" tâbiri edebiyetta Peygamberimiz için kullanılır. Gözüm benzeri olmayan, eşsiz incileri yani gözyaşlarını harcasa ne olur ki! Ben bunca zamandır aşkının deryası içinde yüzen bir bahrîyim, yüzücüyüm:

Nola dür ***harcasa*** *'aynum bu yetîm eşküm benüm*
Bunca yıldur 'ışkunun deryâsı içre bahrîyem *(Zâtî, G. 914-2)*

Senin aşkından perişan olmuş bu ser-geştelerin gözyaşları harcanmış çok mu? Ey sevgili onlar bu can nakdini, ten kesesinde senin için taşıyorlar. Değil onların gözyaşlarını kendilerini harca, israf et! Sana hepsi değer:

Kîse-i tende seninçün götürür cân nakdin
Aşk ser-geştelerin ***harca*** *sür israf eyle* *(Hayâlî, G. 541-4)*

Bu beyit de ise Bursa şehrinden bahsedilirken, onun günleri kesedeki değerli nakde benzetilmiş. Bakıp seyredilen bayramın günleri bitmiştir. Bu bitiş harcanmak olarak görülür:

*Yirine **harcandı** nakd-i kîse-i eyyâmını*
Bursa şehrinün temâşâ eyleyen bayramını *(İshak Çelebi, G. 283-1)*

Bu beyitte ise şâir fıkıh ilminin Allah'ın emilerini anlatan faydalı bir ilim, bu dünyada biriktirilen akçe ve paradan ibaret servetin çerçöp olduğunu söylüyor. Ayrıca dünya varlığının harcanması gerektiği ve kişiye fayda sağlamayağı anlatılıyor:

Fıkh ferâ'iz 'ilm-i 'âmdur 'âm-ile hâs olma kim
*Hâsılın **harca** vefâ kılmaz akçe vü hem pul sana* *(Ümmî Sinan, G.8-4)*

141. HARÇLIK

Bazı küçük ihtiyaçlar için ayrılan az miktardaki para demektir. Aşağıdaki iki beyitte de kelime genel anlamında kullanılmıştır. İlk beyitte arpa kıtlığının halkta meydana getirdiği maddî sıkıntı, ticâret hayatında meydana gelen darlık ve özellikle çiftçilikle uğraşan köylü kesimin ürün kıtlığı karşısında yaşadığı zor durum anlatılır:

*Kalmadı at ü don u hem **harçlık***
Eyledi halka çok ziyân arpa *(Necâtî Bey, K. 24-8)*

Harçlık aynı zamanda devlet görevlilerine belli hizmetler karşılığı verilen parayı da ifade etmektedir. Bu paraya harçlık denildiği de olmaktadır. Beyitte bu genel anlamıyla kullanılmaktadır:

*Verip yol **harçlığın** davetçiler gönderdi sahrâya*
Getirdi sayesinde âb-ı şâdırvâna aşk olsun *(Şeyh Gâlip, Tarih 13-6)*

142. HARÎDÂR

Ticâretin en önemli taraflarından birini karşılayan ve müşteri anlamına gelen Farsça birleşik bir isimdir. Klâsik Türk şiirinde müşteri anlamında en çok kullanılan sözcüklerden biridir.

Şiirlere bakacak olursak âşık sevgilinin aşkını isteyen en önemli müşteridir. Beyitte sevgilinin dudağı şifa ayetlerinin sırrını saklayan bal şerbetine benzetilir. Âşık ise bu dudağı taleb eden ve tüm benliğiyle kendini sevgiliye kaptıran durumundadır:

Şerbet-i şehd-i lebündür sırr-ı âyât-ı şifâ
*Bu Süheylî cândan olmışdur **harîdârun** senün* *(Süheylî, G. 168-6)*

Kavuşmak için herkes canını fedâ eder ama o daha bu pazara alıcı olarak girmemiştir. Gözü de şimdiden korkmuş ve alıcıların bu hâlinden Allah'a sığınmıştır:

Cân fidâ eyler imiş herkes metâ'-ı vuslata
*Ben **harîdâr** olmadum yokdur bahâsı vâkı'â(Enderunlu Hasan Yâver, G. 7-4)*

Kâlâ-yı dil ü câna meger ragbet ider mi
*Bu seyr-i **harîdârdan** Allah'a sıgındum (Âgâh, G. 250-3)*

Bu pazara o da girmiş, fakat bu durum ona ağır gelmiştir. Çünkü ona herkes tâliptir. Sevgili de değerini yüksettikçe yükseltmiş, âşık da siteme başlamıştır:

*Olduksa **harîdârı** hemân kâle-i hüsnün*
Satmak ne revâ gâlî-bahâya değerinden (Meşhûrî, G. 97-2)

Aşağıdaki beyitlerde kelime deyimlerle birlikte ustalıkla kullanılmıştır. "akşam pazarı", "son pişmanlık fayda etmez", "bir pula satılmak", ve "değer bulmak" deyimlerini örnek olarak verebiliriz. Bunlar günümüzde de sıklıkla kullandığımız sözlerdir. Özellikle ilk beyitte "yüz-zülf" ile "sabah-akşam" kelimelerini lef ü neşr sanatına uygun olarak şâir çok hoş kullanır. Âşık sevgilinin yüz güzelliğine kavuşma ümidiyle siyah saçlarının müşterisi olmuştur. Bu bir atasözüdür ki akşam pazarı sabaha göre daha bereketli olur. Sevgilinin saçının siyahlığı ile akşam pazarı ilişkilendirilir:

*Yüzi ümmîdine oldum siyeh zülfin **harîdârı***
Meseldür bu sabâha yümn olur akşam bâzârı (Emrî, G. 541-1)

Bu beyitte ise daha önce yaşadığı elemlerden sonra tecrübesini aktarır ve uyarısını deyimle yapar:

***Harîdâr** olma nakd-i cân-ıla her yûsuf-ı hüsne*
Yakînî hecri yâd it assı itmez son peşîmânlık (Yakînî, G. 93-5)

Bu iki beyitte de sözün değerinden anlayanın muhakkak olacağını ve sevgiliye canla alıcı olmanın değersizliğini deyimle anlatır:

Ahmed eger sözlerin kâsid olursa gam degil
*Cevher-i nazmın bahân bulur **harîdârın** gelir (Ahmet Paşa, G. 97-8)*

Şu kim cân nakdi ile vasl-ı yâra
***Harîdâr** olmadı bir pul bahâsı (İshak Çelebi, G. 305-4)*

Bu beyitte de hüsn-i ta'lîl sanatını, hamamın yanma nedeninin sevgilinin vücûdunun güzelliğini ve uyumunu görmesine bağlı olduğunu anlatmak için kullanır:

Görüp tenâsüb-i aczâsın ol gül-endâmun
*Yanar derûnı **harîdâr-ı** vasla hammâmun* *(Nâbî,G.421-2)*

Sözün biraz da dinî-tasavvufî manaların anlatımındaki kullanımına bakabiliriz. Burada söz üstâdı Nâbî karşımıza çıkar. Şâir, Allah'ı naz çarşısının güzellikler satan yaradanı olarak niteler. Bunları görmek ve almak isteyen gözler için meydana çıkardığını anlatır. Ayrıca isteyeceği şeyleri kendileri de muhtaç, aciz ve değersiz olan insanlardan istemeyeceğini söyler:

Sâni' istiğnâ-fürûş-ı çâr-sûy-ı nâz iken
*Eyler incâm-ı **harîdârân** içün izhâr-ı sun'* *(Nâbî,G.375-6)*

Lutf-ı mahlûk-ı talebkâra talebkâr olamam
*Dâde-i 'âciz-i nâ-çîze **harîdâr** olamam* *(Nâbî,G.523-1)*

143. HATTÂT

Arap harflerini kullanarak sülüs ve nesih gibi yazı çeşitleriyle güzel yazı yazan sanatkârdır. Bu mesleğin Osmanlı toplumunda ne kadar önemli olduğunu, İstanbul'un özellikle 15. yüzyılın sonlarından itibaren hat sanatının ve hattâtlığın merkezi olmasına bakarak da görebiliriz. "Kur'ân Mekke'de indi, Mısır'da okundu, İstanbul'da yazıldı!" sözü de bu gerçeği ifâde etmesi açısından oldukça mânidardır.

Beyitte gönül kendine sikke vurulan bir dinara benzetilir ki dinar da bir para birinidir ve ticaretteki en önemli değişim malzemesidir. Bu para birimine yapılan işlemlerden bazıları hattât tarafından gerçekleştirilir. Çizgileri bir hattât, nakışları ise bir nakkâş tarafından yapılmıştır:

Dilün dînârına sikke vuran kimdür nedür hattı
*Anun hattına kim **hattât** anun nakşına kim nakkâş*
(Karamanlı Aynî, Tercî-i Bend 56-4)

Bu mesleğin en güzel kullanım şekillerinden biri sevgili ile ilgili durumlar olmuştur. Klâsik Türk şiirinde yazı ve çizgi anlamına gelen "hat" kelimesi deyinde şâirler sevgilinin yanağındaki ayva tüyünü düşünmüşler ve bu kelimeyi sevgiliyle ilgili olarak oldukça sık kullanmışlardır. Tabi ki hat kelimesi bu sıklıkla kullanılırken hattât da ihmal edilemezdi. Örneğin bu beyitte Meşhûrî, sevgiliyi kaleme benzeyen kaşlarıyla gönlünü alan bir hattât tazesi olarak anlatır:

Gösterip kilki gibi ebrûların
*Aldı gönlüm gitdi **hattât** tâzesi* *(Meşhûrî, Müfred 55)*

"Bir de hüsn-i hatt tâbiri vardır ki bu da güzel yazı demektir. Osmanlı sıbyan mekteplerinde çocuklara Kur'ân-ı Kerîm kıraatinin yanı sıra hüsn-i hat da öğretilirdi." (Derman, 1997: s. 494). İmam-Hatip liselerinde aynı adla bir derts dahi vardı. Şâirlerde bu kavramı şiirlerinde kullanmışlardır. Sevgili burada şâh olarak düşünülmüş ve en güzel yazıların hattâtlar tarafından kendisine yazıldığı kişi olmuştur. Ama yine de bir yazı ne kadar güzel olursa olsun ona lâyık olamaz:

Hüsn-i hatt ile yazılmazdı o şâha nâme
Bilse ma'nâsın eger yazdıgı lafzın ***hattât*** *(Sümbülzâde Vehbî, G. 135-3)*

Tıpkı nakkâş da olduğu gibi Allah (c.c.) ezel veya kudret hattâtı olarak düşünülür. İlk beyitte sevgilinin güzelliğini en temiz şekliyle kudret hattâtı olan Allah (c.c.) yazmaktadır:

Kîl ü kâlüm safha-i süfr-i cemâlünde senün
Hüsn-i hat ile yazar ***hattât-ı*** *kudret sâfiye (Said Giray, G. 142-3)*

Bu beyitte ise ezel hattâtı sevgilinin güzelliğini yazmaktadır. Buradaki Mushaf kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'in isimlerinden biridir. Klâsik Türk şiirinde ise sevgilinin yüzü bazen mushafa benzetilir. Ezel hattâtı güzellik mushafında sevgilinin tasvirini yaparken kusursuz bir şekilde onun ağzını sanki kendisine bağışlamanın bir işareti olarak yaratmıştır:

Mushafında hüsnünün surhiyle ***hattât-ı ezel***
Agzunı gûyâ nişân-ı vakf itmiş bî-galat (Dede Ömer Rûşenî, G. 32-2)

Beyitlerde şâirler yeri gelmiş yazı çeşitlerinden veya yazı ile ilgili terimlerden de bahsetmişlerdir. Buradaki murakka'; *"hattat meşknâmesi, birbiri üstüne yapıştırılarak mukavva gibi olmuş bir kâğıt üzerine yazılan meşk, güzel yazı örneği"* (Devellioğlu, 2000: s. 684) demektir. Midâd, ise mürekkebin diğer bir adıdır. Nedîm beyitte memdûhuna mehdiyede bulunur ve onun murakka' yazısını Allah (c.c.) yazdığını; eğer hattâtlar bu yazının misk kokulu mürekkebini bulsalar onun cân gözüne sürme olarak çekeceklerini söyler:

Ki bir âlî murakka' yazdı kim ger bulsa ***hattâtan***
Midâd-i müşk-bûyun kûhl ederler dîde-i câna (Nedîm, K.16-19)

144. HAVÂLE

Kelime yapılması gereken bir iş vaya bir şeyi başkasına bırkma ve gönderme demektir.

Bu tâbir Osmanlı toprak ve vergi sisteminde de kullanılan bir terimdir. Anlamına bakacak olursak karşımıza şöyle bir açıklama çıkar: *''Devletten herhangi bir şekilde alacağı olanlara para karşılığında muayyen mukataaları iltizam edenlerden tahsil olunmak üzere verilen emir veya müsaadeye ve mukâtaa gelirini toplamak için görevlendirilmiş memurlara da havâle denmiştir.* (Ünal, 2011: s. 309).

Şiirleri incelediğimiz zaman havâleyi isteyen ya da havâle memurunu gönderen sultan sevgilidir. O aşk ülkesinin sultanıdır. Âşığın can nakdini almaya memurlar gönderir. Bazen bu görevli âşığın canını alan gamze olur. Defteri açar ve oradaki borç yazısını âşığa gösterir:

Cân nakdin almaga yine sultân-ı 'ışkdan
Başladı gelmege bana her gün ***havâleler*** *(İshak Çelebi, G. 32-5)*

Aldı cânlar nakdini olup ***havâle*** *gamzesi*
Şimdi gelmiştir hattı uşşaka defter gösterir *(Hayâlî, G. 68-4)*

Âşığın aşk sultanına olan borcu bitmez. Sultana bunun için sitem eder. Ey sultanım, ben fakirim ve sana verecek bir şeyim yok. Niçin kirpiğin borç almak için bana havâleleri gönderir:

Bu fakîrin ne borcu var şâhım
Ki müjen gönderir ***havâleleri*** *(Necâtî Bey, G. 5571-3)*

Bazen de sevgili birkaç tane mültezimini havâle gönderir. Bunlar da ortaklık kurup bana sitemini iltizâm ederler:

Bir-iki mültezimi eyledi ***havâle*** *bana*
Ki iştirâk ile etmişler iltizâm-ı sitem *(Nef'î, K.37-31)*

Beyitte geçen hüccet kelimesi de Osmanlı diplomatiğinde geçen ve senet anlamına gelen bir terimdir. Sevgili ve âşık arasında alacak-verecek davası olmuştur. Şâir sevgilinin gönlüne taliptir. Bunu almak için memur olarak şâir kendisi gitmiştir. Bu davaya delil olarak da sevgilinin yanağındaki hattı gösterir:

Oldu Ahmed gönlün almağa ***havâle*** *hâcibin*
Ârızın hat gösterir bu da'viye hüccet gibi *(Ahmet Paşa, G. 334-8)*

Sevgili kendini beğenmiştir. Gönül madeninde la'l madeni olduğunu bilip nasıl da üstüme oklarını havâle memuru olarak gönderdin:

Kûhsâr-ı sîne ma'den-i la'l oldugın bilüp
Nâvekleründen üstine saldun ***havâleler*** *(Behiştî, G. 151-3)*

Âşık onun uğruna can vermek için o kadar isteklidir ki sevgiliye gamze oklarını canını alması için göndermemesini söyler. Çünkü o can vermeye can atar:

*Kılma tîr-i gamzeni cânâ **havâle** cânuma*
Ben hod anı sana virmek isterem bin cân ile *(Münîrî, G. 279-4)*

Kelime kasîde beyitlerinde de kullanılmaktadır. Şâirin övdüğü kişi fetihler yapan bir hükümdardır. Hilâl, altın almak için havâle görevlisi olarak üstüne gelmiş ve elinde de bunun için üzengi sâhibi olan o Şâhın mührünü tutmuştur:

Gelmiş **havâle** üstüne zer almaga hilâl
Destinde var nişân-ı Şeh-i mâlik'ür-rikâb (Necâtî Bey, K. 3-8)

Şâir bu beyitte de kale, top ve havâle kelimelerini tenâsüplü kullanarak duygusunu ifade eder. Senin hâlinin hayâli, benim beden kaleme havâle olarak top göndermiş ve bu kaleyi yerle bir etmiştir:

Top yıkıpdır hayâl-i hâl-i ruhun
*Bedenim ka'lasın **havâle** ile* *(Necâtî Bey, G. 454-4)*

145. HAZÎNE

Altın ve gümüş gibi değerli eşyalardan oluşan servete dendiği gibi define veya gömü anlamına da gelmektedir. Klâsik Türk şiirinde kelime genel anlamıyla kullanıldığı gibi sevgilinin kendisi, ona ait güzellik unsurları, şairlerin şiirleri birer hazinedir

Hazîne sahibi olmak zenginlik göstergesidir ve bu zenginlik genelde hükümdar veya sultanlara ait olur. Bu mesnevî beytinde kelime genel anlamıyla kullanılır. Birçok mala sahip olan, bunlar neticesinde de hazîne toplayan ve düşmanlarını dize getiren bir kimseden bahsedilir:

*Mâl dökdi vü **hazîne** eyledi cem'*
K'ide Rûma düşmen olanları kam' *(Ahmedî, M. 578)*

Meşhûrî beyitte âşığın sevgili için hissettiği aşk ateşinden dolayı çektiği âhın gönlünde saklı hazineden geldiğini ve bununda gönlünde muhabbet ateşini yaktığını söyler:

*Âh-ı cân-kâh-ı **hazînemde** harâret gâlib*
Var ise dilde yine nâr-ı muhabbet gâlib *(Meşhûrî, G. 17-1)*

Dost olan sevgilinin hayâli bile hazineye benzeyen bu gönlü tamir etmeye yeter. Nasıl ki hazinenin kıymetini padişâh bilirse gönlün de kıymetini pâdişâha benzeyen sevgili bilir:

Gönlüm 'imâret eylese tan mı hayâl-i dost
*Genc ü **hazîne** kıymetini pâdişâh bilür* *(Hamdî Çelebi, G. 53-2)*

Burası görünmez bir hazinedir ve öyle her kula gösterilmemelidir. Çünkü burada ay gibi olan sevgili vardır:

Agyâr görmesün meded ol sîm-sîneyi
*Gösterme her gedâya görünmez **hazîneyi*** *(Âgâh, G. 328-1)*

Bazen de şâirin söylediği şiirler anlam bakımından eşsiz olduğu için şâirler gönüllerini içinde mânâ cevherleriyle dopdolu hazîne olarak düşünür:

Ma'ânî gevheri yatur dilümde
***Hazîne**-ber-hazîne genc-ber-genc* *(Nehcî, G. 79-2)*

146. HEBÂ

Bir işe yaramadan yok olma, faydasız, nâfile gibi anlamlara gelir. Beyitte ticâret hayatıyla insan ömrü ilişkilendirilmiştir. Hebâ olmak ticârette istenmeyen bir durumdur ve zarar etmeyi ifade eder. Kârlı bir alışveriş yapamayan tüccar nasıl elindeki nakdi hebâ eder, zarara uğrarsa faydasız ve boş yere harcanan ömür de kişiyi öbür dünyada zarara uğratır:

*Bir tîcaret kılmadım ben nakd-i ömr oldu **hebâ***
Yola geldim lîk göçmüş cümle kervan bî-haber *(G. 132-4)*

Şiirlerde bazen sevgili yolunda onun ayrılığının mahvettiği âşığın varlığı hebâ olur, bazen Hak yolunda O'nunla bir olmak uğruna beden varlığı hebâ edilir bazen de iş bilmez kâtiplerin elinden şiir hebâ edilir.

Târ-mâr-ı fîrkat-ı dîdârınam ey dil-rübâ
*Tâb-ı tâkat yok heme variyyetim olmış **hebâ*** *(Nigârî, G. 20-1)*

Ko ikiligi birlige yet ışk-ı yâr-ıla
*Geç gayrdan ki gayrun olur varlığı **hebâ*** *(Şem'î, G. 9-4)*

Feryâd ü figân ki dürr-i nazmı
*Kâtibler eder **hebâ**-i mensûr* *(Necâtî Bey, Kıt'a 31-2)*

Gönlü süsleyen sevgilinin geçtiği yollarda beden toprak olur. Bu hebâ olma zahmettir, sıkıntıdır; ancak bu sıkıntı hebâ olmaz. Ayrıca burası istek ve arzuların olduğu bir meclistir. Burada emeline ulaşmak isteyen gam çekicilerin feryâdları hebâ olmaz:

Güzârgâh-ı dil-ârâda hâk olan cismün
*Hebâsı zahmet olur zahmeti **hebâ** olmaz* *(Vahyî, G. 107-8)*

Her biri meclis-i maksûdda bir şem' oldı
Olmadı gussa-keşânun çekilen âhı ***hebâ*** *(Nâbî, K.24-9)*

Şeyh Gâlib, Mevlevîleri unutmaz. Dünyanın on yüzlü ve aldatıcı olan her türlü kazancını zarar bilip yokluk köşesinde yatan Mevlevîler olduklarını dile getirir:

Deh-rûz kâr u bârını dehrin ***hebâ*** *bilip*
Peygûle-i fenâda yatan Mevlevîleriz *(Şeyh Gâlib, Tahmis 7-2)*

147. HEDİYE (HEDÂYÂ, HEDİYYE, TUHFE, PÎŞ-KEŞ)

Hediye, bir kimseyi memnun etmek, onun gönlünü almak veya ondan hoşlandığını göatermek için verilen armağana denir. Ayrıca şiirlerde hediyeyle aynı anlama gelen Arapça *tuhfe* ve Farsça *pîş-keş* kelimeleri de kullanılmıştır.

Hediye değer verilen ve kendisi için önem atfeden insana verilir. Klâsik Türk şiirinde âşık için en değerli varlık sevgilidir. Bu yüzden en değerli hediye âşık tarafından sevgiliye verilendir. Bunlar da âşığın canı, gözü veya yüzü olabilir.

Âşık, canı çok değersiz olduğu için sevgilinin eşiğine bunu hediye vermeye utanır. Çünkü bu mekânda böyle nice metâlar toprak olmuş, değerini kaybetmiştir. Bu yüzden böyle ağlayıp inleyerek ayağına kıymetsiz de olsa la'l ü zer getirdim. Bu değerli taşlar Klâsik Türk şiirinde âşığın gözyaşları ve sararmış yüzüdür

Cân ***tuhfe*** *itmege işigüne utanuram*
Kim hâk olupdur anda bunun bigi bin metâ' *(Ahmedî, G.318-5)*

Gözüm yüzüm ayağına tuhfe
Yüz zâr ile la'l ü zer getirdi *(Şeyhî,G.174-7)*

Âşık, âşığın gönlü sevgiliye nazım cevherini ve canını hediye verir; peşkeş çeker. Bazen bunları sultan olan sevgilinin huzuruna çıkarır, bazen gönül nakdi verilir; canan bunu alır ancak canını almak için nazlanır:

Ey Sehâbî güher-i nazmum ile cân nakdin
Pîş-keş *itmege dil der-geh-i sultâna çeker* *(Sehâbî, G. 87-5)*

Gönül nakdini almış bî-tekellüf bir teveccühle
O şûh-ı bî-vefâ cân ***tuhfesin*** *almakda nâz itmiş* *(Yahya, G.160-4)*

Bunların hepsi ona kavuşmak içindir. Ancak sevgiliyle girilen bu alışverişte kavuşma revâcgâhında dil ve cân hediyesi elinde sevgilinin kâkül metâını almış şekilde kalmıştır:

Revâc-gâh-ı visâlinde ***tuhfe****-i dil ü cân*
Metâ'-ı kesmehar-ı rûy-ı dest olup kalmış *(Nâilî, G.177-3)*

İnâyet bir kumaş olarak düşünülmüştür. Kelime tasavvufta, *"Allah'ın kulunu kayırması"* (Uludağ, 2012: s. 186) anlamına gelir. Bu yolda yürüyen sâliktir. Allah kendi yolunda yürüyenlere bu kumaşı taşıyan kervanlardan hediyeler verir:

Bir râha sâliküz ki kumâş-ı 'inâyeti
*Ahbâbına **hediyye** virür kârbânları* *(Nâbî, G.855-7)*

Şâir övdüğü kişiyi yüceltir: Senin Bağdat'tan aldığın tuhfe ve Bahreyn diyarından aldığın haraç cevher saçan, cömert olan el ve gönlünün yongasıdır. Kılıcının korkusuyla din düşmanlarına baş eğdirip her taraftan sana gelen mallar bir haraç ve hediyedir:

Tirâşedür dil ü dest-i güher-feşânından
*Harâc-ı hıtte-ı Bahreyn ü **tuhfe**-i Bagdâd* *(Nevizâde Atâyî, K.21-42)*

Bîm-i tîgı itdürüp a'dâ-yı dîne ser-fürû
Her tarafan geh harâc u geh **hedâyâdur** gelen (Neşâtî, K. 18-15)

Şâirler kendi yazdıklarının kıymetli olduğunu anlatmayı da unutmaz. Onun şiirine tüm cihân alıcı olsa da şaşılmaz. Nazmı Acem'den gelen nâdide bir hediyedir. Ayrıca hiç söylenmemiş ve ölçülüp biçilerek ifâde edilen bu sözleri hediye nakdiyle dolu değerli bir kesedir:

Nazm-ı Vehbî'ye cihân olsa harîdâr nola
***Tuhfe**-i nâdiredir şimdi 'Acem'den gelmiş (Sümbülzâde Vehbî, G. 118-5)*

Hak budur VAHYÎ bu şi'r-i tâzemün her nüktesi
***Tuhfe**-cûy-ı nakd-i hemyân-ı te'emmüldür benüm (Vahyî, G. 195-5)*

Bunların kadrini öyle herkes de bilemez. Bu sözler gönülden gelen ve irfan ehline söylenen sözlerdir:

Dürr-i akdes kadrini herkes ne bilsün Sıdkiyâ
*'Âlem-i dil **tuhfesidü**r ehl-i 'irfâna sözüm* *(Mehmet Sıdkî, G. 151-5)*

Âşık hediyeyi her zaman vermez, bazen de alır. Ancak onun sevgiliden alacağı hediye gam, keder ve sıkıntıdan başka bir şey değildir:

İkbâl ile dil oldı hemân taht-ı ye's-i şâh
*Geldi **hediyye** zer-ger-i gamdan kemer bize*
(Said Girây, Terk. B. 1, Bend 3-2)

148. HEMYÂN

"Kese, torba, çanta" (Sami, 2015: s. 1171) anlamlarına gelir. Beyitte de para taşınan bir kese olarak ele alınmış ve şâir kendini bu kesenin içine girip çıkan kalp bir akçeye benzetmiştir:

Mankır-âsâ kâle gelmez mashara ebyâtumuz
*Bir züyûf akçe gibi **hemyâna** girmiş çıkmışuz* *(Tırsî, G. 80-6)*

149. HESAP- ŞÜMÂR (HESÂB, HİSÂB)

Hesap kelimesi sözlüklerde *"Alacaklı veya borçlu olma durumu. 4. Ödenecek ücretin dökümünü ve tutarını gösteren kâğıt, hesap pusulası, adisyon"* (TDK, 2005: s. 880) gibi anlamlara gelir ve Arapçadır. Şümâr ise *sayı ve hesap* anlamına gelen Farsça başka bir sözcüktür.

Beyitte âşık ile sevgili alışveriş içerisindedir ve sevgili bir satıcıdır. Âşığa güzelliğini satan sevgili bunun karşılığında alıcı olan âşığa yüklü bir hesap çıkarmıştır:

Mikdârını sevdâger dilber ne suâl eyler
*Hüsnine kıyâs itsün benden ne **hisâb ister*** *(Nigârî, G. 156-9)*

Beyitte Osmanlı dönemine ait bir geleneği görmek mümkündür. Özellikle ramazanlarda hayır yapmak isteyen hâli vakti iyi kişiler esnafa borcu olan ve bu borcunu ödemekte bazen zorlanan insanların veresiye defterindeki borçlarını onların haberi olmadan kapatırlarmış. Nedîm de burda bayram geldiğini ve sevgili için ağlayıp inlediğini, sevgilinin kendisine bir güzellik yapıp hicrân defterini bir hesaplamasını söyler. Çünkü bu defterindeki borçlar ancak sevgilinin cömertliğiyle kapanır:

Yok mu bir lutfun Nedîm-i zârına ıyd üstüdür
*Defter-i hicrânı sultânım **hesâb** etmez misin* *(Nedîm, G. 73-6)*

Âşık bazen çektiği sıkıntının çokluğunu dile getirir. Şâir, gönül defterindeki belâ nakdinin çokluğunu hesap kelimesi ile anlatır:

*Dil defterinde nakd-i belâ çok **hisâbı** yok*
Sıgmaz kitâba cümlesinün fasl u bâbı yok *(İshak Çelebi, G. 137-1)*

Bu beyitte Ahmet Paşa, orijinal benzetmeler kullanarak sevgilinin ağzını sıfır sayısına ve boyunu bir sayısına benzeterek on rakamına ulaşır. Nokta ağızlı ve servi

boylu sevgiliden bu kadar bûse alır. Kendisi rakam ehlidir ve sevgili söz konusu olunca hesaptan anladığını dile getirir:

Ağzı sıfrı ile kaddi bize on bûse verir
Anlarım ben bu **hisâbı** ki ben ehl-i rakamım (Ahmet Paşa, G. 221-3)

Hesap kelimesi söz konusu olunca şâirler hesap günü ve amel defterinden de bahsederler. Hesap vakti geldiğinde terazi kefesinde kişinin günah veya sevapları tartılacaktır:

*Elde kitâbım çokdur **hesâbım***
'Acz ü sevâbım der keff-i mizân (Ayşe Teymûrî, K. 1-14)

İnsanın parmağını kullanarak yaptığı hesaba "parmak hesabı" denir. Bu tabir de şiirlerde karşımıza çıkmaktadır. Revânî sevgililerin nâfe kokulu saçlarının kokularının taraklar tarafından dağıtıldığından ve böylece tarakların âşığa parmak hesabını öğrettiğinden bahseder:

Nâfe-i zülfin Revânî tağıdur her dil-berün
*'Âşıka **barmak hisâbın** gösterürler şâneler (Revânî, G. 61-5)*

150. HIRKA- PEŞMÎNE

Kültürümüzde özellikle tarikat üyelerinin giydiği yakasız bir üst kıyafetidir. Halk tarafından da giyilen hırka tasavvufî anlamda günahları örten bir perde olarak görülür. Klâsik Türk şiirinde "hırka-i tecrîd" şeklinde de kullanılmıştır. Peşmîne ise hırkanın diğer adıdır.

"Hırka-i tecrîd" tarikate yeni giren kişinin eski alışkanlıklarını bi tarafa bırakmasının sembolüdür. Haşmet bu beyitte dokumacılıkla ilgili terimlerden yararlanarak tecrit hırkasının mâtem elbisesine döndüğünü, gönlün âh atkısıyla kendi hırkasının kumaşını kendi diktiğini söylüyor:

***Hırka-i tecrîdimiz** döndü libâs-ı mâteme*
Târ u pûd-ı âh ile nesc etdi dil peşmînesin (Haşmet, G. 189-3)

Yunus hırkayı günahlarına perde olarak görür. Onun gönlü başka fikri başka söylemektedir. Düşüncesi kötülüklerle doludur, başka bir yerdedir. Gönlü ise farklı bir pazardadır ve sırlı sözler barındırır:

***Hırkam** suçuma perde endîşem fâsid yirde*
Gönlüm ayruk bâzârda dilümde sözüm esrâr (Yunus Emre, G. 41-6)

Bu beyitte de hırkanın diğer adı olan peşmîne ile birlikte Peygamberimizin kızı Hz. Fatma, damadı Hz. Ali ve torunları Hz Hasanla Hz. Hüseyin'den oluşan ev

halkını ifade eden âl-i ‘abâ ifadesi geçmektedir. Vehbî de kendini giydiği “hırka-i peşmîne” ile Peygamberimizin “ehl-i beyt”i gibi süslenmiş kabâ ehli olarak görür:

*Bir **hırka-i peşmîne** ile âl-i ‘abâveş*
Pür-zîb ü tecemmül görünen ehl-i kabâyız(Sümbülzâde Vehbî, Terc. B. 1-3)

Haşmet bu beyitte tasavvufî mânâya değinmiştir. Külâh ve hırkayı kadeh, aşk ve şevki ise şarap olarak düşünmüştür. Tüm bunlarla kendinin vahdet mey-hânesinin süsü olan Mevlevî olarak tarif eder:

*Sâgar külâh u **hırka** hum u bâde ışk u şevk*
Mey-hâne-zîb-i vahdet olan Mevlevîleriz (Haşmet, G. 96-2)

Irz, namus demektir ve tasavvufta *“kullarının uymaları ve uygulamaları için Allah tarafından konulan kanun ve hükümler; şeriat”* (Uludağ, 2012: s. 271) olarak tanımlanır. Zâtî, sofiyi “Keskin sirke küpüne zarardır.” atasözü ile uyarır. Beyitte şâir, bir din adamı için de her zaman geçerli olan bir gerçeği bizlere hatırlatır. Keskin sirke nasıl küpüne zarar verirse, sofi de eğer kırıc olursa ar ve namus hırkasına zarar verir, onu bozar:

*Sarp olma sôfî **hırka**-i ‘ırzun halel bulur*
Eyler ziyânı sirke ki sarp ola kabına (Zâtî, G. 1437-6)

151. HITÂYÎ

Bir cins ipekli kumaştır. Lebîb’e ait kasîde beytinde bu kumaşın üstündeki desenden bahsedilir ve kelime tezgâhla birlikte kullanılır. Nedîm’in mesnevî beytinde ise söz bir kumaş olarak düşünülmüştür. Anlattığı yerde hıtâyî veya hâre tarzı kumaşların değil, gelen satıcılara söz satıldığını söyler:

Bu destgâhda me’kûlü hâmesi çıkarır
*Kimi çiçekli **hıtâyî** kimi zerî dîbâ (Lebîb, K. 3-18)*

*Ne **hıtâyî** var anda ne hâre*
Söz satarlar varan harîdâra (Nedîm, Mesnevî 2-3)

152. HÎLE-MEKR-ÂL

Bu kelimeler *“oyun, düzen, aldatma”* anlamlarına gelen Arapça kelimelerdir. Özellikle ticârî ilişkilerde hoş karşılanmayan bu durum, ne yazık ki daha fazla kazanmak için çok başvurulan bir yöntem olmuş ve Klâsik Türk şâirlerinin şirlerinde gerek gerçek gerekse mecâzî anlamda ticâretin işlendiği beyitlerde kendine hatrı sayılır bir yer bulmuştur.

Behiştî beytinde gamı bir pazar olarak düşünür. Burada yapılan alışverişte kendisi bir tüccardır ve kazancına, işine hîle katmamıştır. Bunu ifade ederken de Klâsik Türk şiirininde hoş gözle bakılmayan sofu tipini eleştirir ve onun yaptığı ibadette riyâkâr olduğunu, bunu da maharetmiş gibi pazarladığını dile getirir:

*Bâzâr-ı gamda kârumıza **hîle** katmaduk*
Sûfî gibi riyâyı hüner diyü satmaduk *(Behiştî, G. 256-1)*

Cünûn erbâbı için yani aşk duygusuyla aklı önemsemeyenler için akıl, müşterilerin aldatıldığı ve kandırıldığı bir dükkândır. Bu ehil kimseler yapılan yanlışlığın farkına vardıkları için içinde hîle düzenlene bu mekânı sahibinin başına yıkmıştır:

*Gördiler dükkân-ı **mekr**-i ‘aklı erbâb-ı cünûn*
Başına ol hîle-perdâzun dükânın yıkdılar *(Sehâbî, G. 77-5)*

Klâsik Türk şiirinde mecâzî ticâretten bahsedilirken alışverişi gerçekleştiren en önemli taraflar âşık ve sevgili olur. Bir de bunlara ilaveten olumsuz ve düzenbaz satıcı olarak rakip karşımıza çıkar. Ancak sevgili köü işler yapıp kendisini aldatmaya çalışan rakibin hilelerine kanmaz. Âşık pazardaki alışverişi kendisine daha uygun fiyat sunan gönülle yapar:

Çok da aldanmaz rakîb-i bed-fi‘âlin mekrine
Eyledi tenhâda bu dil yâr ile bâzârı sag *(Mehmet Sıdkî, G. 125-2)*

Bu durumda asıl oyuna gelen kâfir askeri olan rakip olur:

Agyârdan ayırdılar ey meh-likâ seni
*Bir **hîle** ile leşker-i küffârı bozdılar* *(Yahya, G.75-2)*

Tabi âşık her zaman bu ticârette kazançlı olmaz. Onun metâı can ve gönüldür. Bunları sevgili uğruna elinden çıkarır. Ancak vuslat mümkün olmazsa zarar etmiş olur ve her şeyini kaybeder. Klâsik Türk şiirinde sevgili âşığı yaptığı büyüleriyle etkileyen bir büyücüdür. Onun en büük sihri ise güzelliğidir. Ancak bunu âşığa canı ve gönlü karşılığında satacağını söyleyip âşığın tüm sermâyesini elinden alır. Sonra ise güzelliğini ona vermez. Bu bir satıcı olan âşık için en büyük aldamacadır:

Metâ‘undan ziyân itdün elünden çıkdı ser-mâyen
*Buna benzer sana ey hâce bir **mekr**-i füsûn olmaz* *(Ravzî, G. 346-3)*

Bu konuya farklı bir açıdan bakılacak olursa İslâm dininde hile ve aldatmaya yer yoktur. Kazancın çeşitli yolları vardır ancak bunun en güzeli insanları aldatmadan yapılandır. Bu işin erbapları görünüşte aynı işle uğraşırlar. Fakat bazıları

hileye başvurur. Bu fani dünyada daha çok kazanmak için kimse böyle yollara yönelmemelidir. Bunu düşünen şâir aslında ticâretin hem toplumsal ve hukuksal hem de ahlâkî ve dinî boyutuna dikkat çekmiş oluyor. Peygamberimiz de bir hadisinde şöyle buyurmuştur: "*Bizi aldatan bizden değildir."* (Müslim, Îmân 164, Fiten 16). Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'de de *"Ölçü ve tartıda hile yapanların vay hâline! Onlar, insanlardan (bir şey) ölçüp aldıkları zaman tam ölçerler. Fakat kendileri onlara bir şey ölçüp yahut tartıp verdikleri zaman eksik ölçüp tartarlar. Onlar, büyük bir gün; insanların âlemlerin Rabbinin huzurunda duracakları gün için diriltileceklerini sanmıyorlar mı?"* (Mutaffifîn 83/1-5) (DİB, 2007: 587) buyurulmaktadır.

'Atâ vü ahz iden ma'nâda birdür anlaruz anı
Ma'âş içün fenâda kimseye hîç ***mekr ü âl*** *itmem (Mehmet Sıdkî, G. 153-6)*

Hileli satışın nasıl yapıldığı ise "kazığınca satmak" deyimiyle ifade edilmiştir. Bu deyim *"Bir malı, bir kimseye değerinden çok pahalıya satmak, alışverişte aldatmak"* (TDK, 2005: 1123) anlamına gelen kazıklamak kelimesiyle aynı anlamdadır. Beyitte de alıcı durumunda olan âşık satıcı olan sevgili tarafından kandırılmış ve kendisine keyif verecek olan testide şarap yerine boza satılmıştır:

Mey-nâb diye lalini kazıgınca satarken
Bak kûze-i keyfiyyete keskin boza çıkdı (Hafîd, G. 267-2)

Bu şekilde hileli satış yapan kişi bazen şeytanın bile aklına gelmeyecek şeyler düşünür ancak Allah (c.c.) böylelerine asla fırsat vermez ve keseleri hep boş kalır:

Hîle *ta'lîm iderken İblîse*
Ehl-i sûkı yine tehî kîse (Vahyî, Lugaz 16-6)

153. HİSSE-PAY (HİSSEDÂR, HİSSEMEND)

Hisse *pay ve nasîp* anlamında Arapça bir isimdir. Ticârî ve ekonomik anlamda bu kelimeler, maddî karşılığı bulunan değerlerden alınacak hakkı ifade eder.

Tırsî insanoğlunun bu dünyadaki maddî nasibi ve aç gözlülüğünü ifade etmiştir. Yeri gelmiş herkesin payına bir malın güzeli düşerken kendisine ise en değersizinin geleceğini söylemiş; yeri gelmiş kardeş payı olayına ince bir göndermede bulunmuştur. Tüm kazancı kardeşçe pay ederken kendi altınları alır, karşısındakine ise küçük bir kesedeki bakır mangırları bırakır:

Gelürse Dobrıca beygirleri bu bâzâra
Bizüm de ***hissemüze*** *bir çürük tavar düşer (Tırsî, G. 47-7)*

*Kardaş gibi **pay** eyleyelüm cümle kazancı*
Altunı benüm mankır-ı hemyân senün olsun *(Tırsî, G. 148-5)*

Klâsik Türk şâiri için ise sahip olunacak en büyük hisse veya pay sevgiliden alınacak haktır. Yârin saçlarının yanında sümbülün kıymeti ikinci plandadır. Sabâ rüzgârı sevgilinin kıvrımlı saçlarının güzel kokusunu her yara taşır. Sünbül bu güzellikten payını almış ve her yere bu kokuyu yaymaktadır:

*Şemîm-i çîn-i zülfinden o yârün **hissedâr** olmuş*
Sabânun lutfını her cânibe neşr itmede sünbül (Şeyhülislâm Yahya, G.213-4)

Sevgilinin zülfünün kokusu âşığa her zaman taze sünbül gibidir. Âşığın bu düşünceden dolayı âh etme zamanı onu saçının kokusundan gönlünü hisse sahibi kılar:

***Hissedâr** eyler şemîminden dili hengâm-ı âh*
Fikret-i zülfün ki her dem tâze sünbüldür bana *(Nâilî, G.6-3)*

Ayrıca âşığın sevgilinin gamından her zaman bir payı vardır:

*Gamdan olsun yine bir **hissesi** vardır şimdi*
Gâlib ol rütbede nâ-kâm degildir bilirim *(Şeyh Gâlib, G. 214-6)*

Nâbî ise kendini bu konuda şanssız bulur. Onun nasîbine nerede ay parçası gibi bir güzel çıksa ya ona çok sitem eder ya da istediği gibi olmaz:

***Hisseme** kanda ki bir dilber-i meh-pâre çıkar*
Tâli'ümdür yâ sitemkâr ü yâ âvâre çıkar *(Nâbî, G.72-1)*

Şâir bu beyitte de bayanların kısmetsizliğinden yakınır. Delikanlıların güzellerinin bayanlara nasîb olmayacağını ve güzellik dağıtıldığında erkeklere bayanlardan daha fazlasının düştüğünü söyler:

Hüsn-i cüvân nisâya ne mümkin k'ola nasîb
*Her **hissede** zükûra nisâdan füzûn düşer* *(Nâbî, G.188-2)*

Kelime bazen de kişilere övgü maksatlı kullanılabilir. Övülen kişinin talih ve devletinin fazlalaşması için şâir Allah'a duâ eder ve onun dertlilere devâ olan lutfundan, merhametinin gölgesinden gerek kendisinin gerekse herkesin hisse almasını ister:

***Hissemend** oldu devâ-hâne-i eltâfından*
Kimi tiryâk-ı rahîkî kimi câm-ı Cem-şîd *(Lebîb, K.4-35)*

Devha-i ikbâl ü bahtun ser-bülend itsün Hudâ
*Her diyâr olsun zılâl-ı re'fetünden **hissedâr*** *(Yahya, G.105-7)*

Kapunda kullaruna kısmet idersin lutfun
*Kamusı andan ola **hissedâr** bir mikdâr* *(Mânî, K. 4-35)*

Peygamberimizin öbür dünya için şefâat vadeden hadisinden hareketle şâirimiz; Allah katında büyük insanlara şefâat edeceğini söyler ve bundan kemter bir kul olarak kendisinin de nasiplenmesi için Peygamberimize yalvarır:

Hadîsinde kebâ'ir ehli mev'ûdü'ş-şefâ'atdir
*Ne var bu kemterin de **hisse**-i incâza şâyân et* *(Lebîb, K.1-16)*

Nâbî, beyitte kendi şiirinin mânâlarını över. Herkesin hissesinin işe yaramaz şeylerle olduğunu, kendi şiirindeki mânâların kimse tarafından kendinden sonra gelen şâirlerde bulunamadığını anlatır:

*Herkesün **hissesi** hâs olmag ile Nâbî'nün*
Bulmadı kimse bu ma'nâları eslâfında *(Nâbî G.745-2)*

154. HİZMETKÂR (HİDMETKÂR, HIDMETKÂR)

Yaptığı iş karşılığında aldığı ücretle geçimini sağlayan kimseye hizmetkâr denir. Genelde erkek olur. Şâir Âhî, beyitte sevgili ve tüccardan bahsederken hizmetkârı kullanır. Âşığı tüccarla kıyaslar. Güzel, âşıklarına karşı vefâlı olmalıdır. Tüccar da odur ki emrindeki hizmetkârı ona uysun.

Güzel oldur ki vefeyleye 'âşıklarına
*Hâce oldur ki ri'âyet ede **hıdmetkârı*** *(Âhî, G. 136-2)*

Beyitte âşık olarak zikredilen bir Allah dostudur ve ona hizmetten bahsedilir. Nehcî ise Allah'a âşık olana hizmetkâr olmaktan bahseder. Çünkü o, fakirlik mülkünün saltanatının sahibidir:

Serîr-i mülk-i fakrun mâlikidür
*Olıgör NEHCÎ **hıdmetkâr**-ı 'âşık* *(Nehcî, G. 177-9)*

Atâyî ise sanatlı bir şiirin kendi değerini arttıracağından sözeder. Çünkü bu yolda hizmet eden kişi sanatla değer kazanır. Şâir diğer beytinde ise şarabı padişah, üstündeki damlaları ise bu hükündârın tacı olarak görür. Cem ise bunun hizmetkârıdır:

Kadrümi nazm-ı musanna' nola efzûn itse
*Çünki zî-kıymet olur san'at ile **hidmetkâr*** *(Nevizâde Atâyî, K.14-39)*

Tâc-ı habâbı çünki giye şehryâr-ı mey
*Ola hezâr Cem nola **hidmetkâr**-ı mey* *(Nevizâde Atâyî, G. 238-6)*

155. HOKKA

Mürekkep konulan kaba hokka denir. *"Bazı müfessirler, Kalem suresinin başındaki "nun" (o) harfini hokkaya benzetmişler ve arkasından gelen "kalem" kelimesiyle ilgisini düşünerek Allah'ın hokka ve kalem üzerine yemin etmek suretiyle bunların önemine dikkat cektiğini söylemişlerdir."* (Derman, 1998: s. 216). Klâsik Türk şiirinde sevgilinin dudağı veya ağzı şekil yönünden hokkaya benzetilir.

İnsanoğlunun varolduğu günden beri değerli taşlar önem arzetmiştir. Ayrıca alım-satımda ve ticarette de oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. Klâsik Türk şiirinde ise bu taşlar sevgilinin güzelliğini ifade eden unsurlar olarak ele alınmıştır. Bu beyitte sevgilinin la'l olan dudağı aynı zamanda hokka gibidir ve dişleri de inciye benzer. Bu dudak ve dişlerin gerçek olup olmadığını soracağız. Ayrıca sevgilinin dudağı gibi bir mercan hokkası bulunmaz. Onun dişleri de eşsiz bir inciye benzer:

***Hokka**-i la'lde incü düzümini gördüm*
Sorıcâğâz leb ü dendân didiler gerçek mi (Kadı Burhaneddin, G. 157-6)

*Bir **hokka**-i mercân mı olur dürc-i lebünveş*
Dendânuna benzer dür-i nâ-yâb görilmez (Ahmet Nâmî, G. 151-3)

Sevgilinin mey renkli olan dudağı âşıklarını kendisine mest ve hayran bırakır. Ki sevgilinin şarap rengindeki dudağına hokka-i mercân derler:

Mest ü hayrân eylemişdür vâlih ü şeydâların
*La'l-i meygûnun ki dirler **hokka**-i mercân ana (Ravzî, G. 13-3)*

Sâbit'e ait bu beyitte devât kelimesini görmekteyiz. Onun hokkası altındandır ve içinde cân cevherinden oluşmuş bir macun vardır. Burada beden bir hokkaya, bedenin içindeki cevher olan can da mürekkebe benzetilir. Beyitte insanın mânevî yönü üzerinde durulur:

***Hokka**-ı zerdür devâtı kim derûnında hakîm*
Cevher-i cândan mürekkeb bir aceb ma'cun bulur (Sâbit, K. 4-17)

156. HOKKA-BÂZ

"Hokkalar altına koyduğu yuvarlakları el çabukluğu ile kaybeden veya dokunmaksızın bir hokkadan öbürüne geçiren ve bu gibi şaşırtıcı oyunları yapan santkâr; eskiden bu sanatı hep Yahudi sanatkârlar yapardı." (Ünal, 2011: s. 324).

Klâsik Türk şiirinde bazen sevgili, onun gözü bazen de aşk bir hokka-bâzdır. Beyitte Nigârî bu oyunu sevgiliyle gayet güzel ve uyumlu bir şekilde anlatmıştır.

Hokka-bâz olan sevgili, cevher kutusunda la'lden bir mühür olan dudağıyla oyun oynar. Eğer ince ve hassas bir bakışa sahipsen dikkatini hokka-bâz olan sevgiliye ver:

Dürc-i güherde hâtem-i lâ'l oynadır Nigâr
*Bârîk-bîn isen nazarın **hokka-bâza** tut* *(Nigârî, G. 14-4)*

Sevgilinin gözü öyle bir hokkabâzdır ki gönül taşını âşığın sînesinden kapıp saklar. Âşık onun oyunlarına dikkat etmelidir:

Dil mühresini sîneden itdi kapup nihân
*Gel gör ne **hokka-bâz** imiş çeşm-i dil-rubâ* *(Nehcî, G. 16-4)*

Aslınsa aşk bir oyundur. Bunu âşıkla sevgili oynar ve hokka-bâz da aşkın kendisidir. Ey ağzı hokkaya benzeyen sevgili! Aşk hokk-bâzı gönül taşını kapmış ve mahbûb ile bu oyunu oynamaktadır:

*Dil möhresini kapdı yine **hokka-bâz**-ı 'ışk*
Ey agzı hokka oynadı mahbûb şu'bede *(Zâtî, G. 1383-6)*

Bazen de sevgilinin sadece ağzından çıkan tatlı sözler dahi âşığı kendinden geçiren bir sihir gibi olur ve bu sihri hokka-bâz dahi yapamaz:

Sözün melâhati şûrîde eyler işideni
*O sihri kim dehenün itdi **hokka-bâz** idemez (Hamdi Çelebi, G. 67-2)*

İnsan dünyada kendini Allah'tan uzaklaştırması bakımından sürekli mücadele halindedir. Münirî nefis mücadelesini anlatırken bu meslekten yararlanmıştır. Çarh, felek bir hokkabazdır ve bu oyunu oynarken insanın gözünü bağlamıştır. Şâir kâfir nefsinin eline düşmesini feleğe bağlar, çarh onu hokka-bâzlıkla kandırmıştır:

*Gözümüzi bağlamasaydı bu çarh-ı **hokka-bâz***
Nefs-i kâfir-kîş inende bize itmezdi hücûm *(Münîrî, G. 202-3)*

Bu kez de nefsin kendi hokka-bâzdır ve insanın bedeni ise içinde bu oyunun oynandığı türlü oyunlar bulunan bir sandıktır:

*Nefsdür bir **hokka-bâz** anun beden sandûkıdur*
Gösterür bâzîçeler her demde ol sandûkdan (Dede Ömer Rûşenî, G. 55-6)

157. HÜCCET-BÜRHÂN

İkisi de delil ve senet anlamına gelen kelimelerdir. Klâsik Türk şiirinde hüccet ve bürhân kelimelerinin kullanımıyla ilgili şâirlerin iki konuya yoğunlaştıklarını görüyoruz: Birincisi sevgili, ikincisi Peygamberimiz ve dînî konular.

Âşık sevgilinin kölesidir. Hem kendisi hem de gönlü onundur. Âşık sevgiliye bunlar için aynı bedeli kesmesini, bu nakdini almak için de yazılı bir senet vermesini istiyor:

*Nakd-i revânın almaga vir **hüccet**-i hatin*
'Abd-i mükâteb ile dili hem-bahâya kes *(Esad, G. 99-2)*

Ey Nâbî! Eğer sevgili kendisine olan muhabbetinde noksanlık olduğunu düşünüp seni dava ederse, mahkemeye delil olarak yârin yanağında yeni çıkmış tüyleri gösterebilirsin:

Yâr eyler ise da'vî-i noksân-ı mahabbet
*Nâbî hat-ı nev-hîzi sana **hüccet** olurdı* *(Nâbî, G.842-7)*

Sevgilinin kan dökmeye sadece gamzesi yoktur. La'l dudağı da buna mâhirdir. Zaten gamsesi bunun için la'line izin vermiştir. Bunun ne anlama geldiğini sevgilinin anlaması için onun kırmızı yanağı delildir. O yanal sevgilinin dudağı kan döktüğü için yâkût gibi kızarmıştır:

Kanını dökmege ruhsat verdi gamzen lâ'line
*Hatt-ı yâkûtun senin bu ma'niye **hüccet** gibi(Ahmet Paşa, G. 334-3)*

Güzellik bir hâkimdir ve gönül kavuşma hükmünü hüccet olarak yazması için bu hâkime cân nakdini rüşvet olarak vermektedir:

Hâkim-i hüsne gönül cân nakdini rüşvet virür
*Vaslunı hükm eyleyüp hattun hemân **hüccet** virür* *(Hasan Ziyâ'î, G. 63-1)*

Burada da Nedîm, nazlı olan sevgiliye seslenir ve ona uygun gördüğü hâne için hüccet ister:

*Münâsibdir sana ey tıfl-ı nâzım **hüccetin** al gel*
Beşiktaşa yakın bir hâne-i vîrânımız vardır *(Nedîm, G. 26-3)*

Karamanlı Aynî ise Hz. Ömer için yazdığı bu kasîde de onu Peygamberimizin dininin delili ve senedi olarak görür. Niyâzî Mısrî de âriflik davası iddiâ edene seslenir ve bu gönül davası için elinde hüccet ve bürhân gerektiğini söyler:

*Tapun 'alemde **hüccetle** olupdur*
*Resûlün dîninün **bürhânı** Fâruk* *(Karamanlı Aynî, K. 9-3)*

Ma'rifet da'vâsın eden müddeî bilmez mi kim
*Dildeki da'vâya elde **hüccet ü bürhân** gerek* *(Niyâzî Mısrî, G. 77-4)*

Nâilî ise muhatabına mülâyemet tavsiye eder. Dünyadaki tüm insanlar sana karşı yalancı şâhitlik yapsa da sen hiçbir dâva ve delil olmadan onlarla barış içinde ol:

*Dünyâ ile sen sulh ol bî-**hüccet** ü bî-da'vâ*
İsterse cihân halkı hep şâhid-i zür olsun *(Nâ'ilî, G. 265-3)*

Nevizâde Atâyî, kendi yazdıklarını hüccet olarak gösterir. Nâbî ise Manisa'yı övdüğü bu beyitte açan lâleleri, kırmızı yakuta benzetmiş ve onların Manisa'nın yüz güzelliğinin senedine vurulan bir olduğunu söylemiştir:

*Bu tomârum yiter ma'nâsı mülk oldugına **hüccet***
Bi-hamdillah ki yok mazmûnına hasmun da inkârı *(Nevizâde Atâyî, K.5-48)*

Ne lâle her biri yâkut-ı sürhdür k'olmış
*Nigîn-i **hüccet**-i hüsn-i 'izâr-ı Magnîsâ* *(Nâbî, K.22-14)*

158. ISMARLAMAK

Sözlükte *"bir şeyin yapılmasını veya getirilmesini, bu işlerle uğraşan birine söylemek, sipariş etmek ve parasını kendi ödeyerek başkaları için yiyecek veya içecek getirilmesini söylemek"* (TDK, 2005: s. 917) gibi anlamlara gelir.

Bu fiili kullanırken şâirler sevgiliyi merkeze almışlardır. İlk beyitte şâir sevgilinin saçından, canıyla hissettiği güzel kokusu için sabah rüzgârı kervanına hediye ısmarlarken ikinci beyitte ise dil, âşığın gönlüne nasihat edip cân nakdi karşılığında dert almasını söylerken bu alışveriş pazarlığını ısmarlar:

Şâm-ı zülfünden meşâm-ı cânıma bir şemme bü
*Kârbân-ı bâd-ı subha armağan **ısmarlarım*** *(Ahmet Paşa, G. 217-3)*

Nakd-i cân vir alıgör derdini dir gönlüme dil
*Pend idüp oglana **ısmarladı** bâzârlıgı* *(Bursalı Rahmî, G. 222-4)*

Kelimenin bazen de emanet etme anlamı ile kullanılığı olmuştur. Emrî, gönül hazinesinin anahtarını gönlüne ferahlık veren sevgiliye emanet ederken; Ziyâ'î ise toplumumuzda da çok sık kullanılan Allah'a ısmarlamak deyimini bir ayetten iktibasla beyitte *Tanrıya ısmarladum* şeklinde dile getirmiştir. Ay gibi güzel sevgiliyi alıp bilinmeyen bir yere götürmüşlerdir. O da *"Allah en iyi koruyandır"* (DİB, 2007; 247) diyip onu Tanrı'ya emanet eder:

Al kilîdin gönül hazînesinün
*Ol büt-i dil-güşâya **ısmarla*** *(Emrî, G. 506-2)*

Seyre alup gitdiler ol mâhı tenhâ bu gice
*Tanrıya **ısmarladum** "fa'llâhu hayrun hâfızâ"* *(Hasan Ziyâ'î, G. 4-3)*

159. ITR

"Güzel kokulu yağ ve terkip" (Nâcî, 2009: s. 243) demektir. Atâyî, nesîm rüzgârını Çin'den ıtr kokusu getiren ve getirdiği malları satmak için sergileyen bir satıcı, tüccâr olarak görür:

*Çîn'den geldi 'Atâyî yüki hep **'ıtr**-ı 'abîr*
Yaydı kâlâsını sûdâ-ger-i dükkân-ı nesîm *(Nevizâde Atâyî, K.26-7)*

Yine diğer güzel kokularla birlikte sevgiliyle ilgili kullanılmıştır. Bu gazel beytinde saçlarla alakalıdır. Dostların, sevgililerin misk gibi kokmaları gerektir. Yoksa ıtırsız olan saçların kilden bir farkı olmaz:

Gerekdir müşk-efşân bûy-ı yârân
***'Itırsız** târına kilden ne hâsıl* *(Nigârî, G. 425-3)*

O nîk-ahlâk kim mânend-i servî cümle eczâsı
*Âbir ü **ıtr** u ûd u müşk ü anberden ibâretdir* *(Şeyh Gâlip, Takrîz 30-1)*

Şeyh Gâlip de yukarıdaki beyitte güzel ahlâklı ve serviye benzeyen sevgilinin güzelliğini tamalayan parçalardan biri olarak ıtrı ele alır.

Kelimenin diğer kullanımları ise genelde kasîdelerde karşımıza çıkmıştır. Bu beyitte Fuzûlî Peygamberimizin gül kokusuyla ilgili ıtr kelimesini kullanır:

Şeb-nem-i gül-zâr-i ruhsâr-i Resülû'llah'dır
*Neşr-i **ıtriyle** kılar her dem anı iş'âr gül* *(Fuzûlî, K.9-11)*

160. İBRİŞİM

"İşletmelerde kullanılan bükülmüş ipek ipliği. İbrişimden püskül, kumaş veya kese gibi şeyler de yapılır. Bükülmemiş ipeğe nazaran daha kuvvetli olduğu için ipekli kumaşları genellikle ibrişimle dikerler." (Ünal, 2011: s. 337-338)

İncelediğimiz eserlerde Necâtî Bey'e ait bir beyitte rastladık. Çok fazla kullanılmadığını görmekteyiz. Burada da kelime gerçek anlamıyla ele alınmıştır. Burada yarayı dikmek için kendisine ısmarlanan ibrişimi kervana yükleyip getiren bir satıcıdan bahsedilir:

*Yaraya **ibrişim** götürür mü şu kimse kim*
İnce şarâb elinle yetişmiş ola yükü *(Necâtî Bey, G. 572-6)*

165. İFLÂS

Ticârî hayatda istenmeyen bir durumdur. Ticaretle uğraşan bir kişinin borçlarını ödeyemediği için her şeyini kaybetmesi yani batmasıdır.

Klâsik Türk şiirinde âşık sevgili karşısında iflâs etmiş, her şeyini kaybetmiş durumdadır. İflas derdimi anlatacak olursam sevgili ne kadar zenginse ben de bir o kadar az şeye muhtacım. Onun varlığı yanında benim sahip olduğum bir şey yoktur. Âşık burada ondan bir beklenti içindedir. Halini ona arz etmiştir ki bu zenginliğinden az bir ihsanda bulunsa tüm dertlerinden kurtulacaktır:

*Derd-i **iflâsımı** şerh eyleyelim bir şemme*
Ne kadar yâr ganîdir o kadar muhtâcım *(Nigârî, G. 483-2)*

Zaten ona yok demek yaraşmaz. Çünkü o, bu devrin sultanıdır. Nasıl ki sultanlar kölelerine ihsanda bulunursa sen de bana bûseni bağışla ve büyüklüğünü göster:

Revânî bendene yok dime bûseni lutf it
*Şeh-i zamâna yaraşmaz ki 'arz ide **iflâs*** *(Revânî, G. 166-5)*

Aşk derdinden dolayı çekilen sıkıntılar âşık için iflâs gibi görünebilir ancak durum hiç de öyle değildir. Ey Ziyâ'î! Benim temiz gönlüm asıl zanginliğe aşk derdiyle sahip olur. Görenler bizi iflas denizinde boğulur sanır ancak asıl zenginlik bundadır:

Ey Ziyâ'î gam-ı 'aşk ile ganîdür dil-i pâk
*Gören ammâ bizi gark-ı yemm-i **iflâs** sanur* *(Hasan Ziyâ'î, G. 80-3)*

İnsandaki asıl zenginlik gönül zenginliğidir. Buna sahip olmayanlar gerçek iflas edenlerdir:

Geçinürdi gınâ-yı kalbe mâlik âsitânunda
*Bihamdillâh rakîbün zâhir oldı şimdi **iflâsı*** *(Ravzî, G. 578-7)*

Bazen de şiirlerde bu kelimeyle ölüm arasında bağlantı kurulur. İnsanlar terk-i dünya etmeyi yani ölmeyi bir kayıp, iflas sanarlar. Dünyadaki maddiyata sahip olmayı ise asıl zenginlik olarak görürler. Ancak durum tam tersidir:

Terk-i dünyâ itmegi **iflâsa** 'illet sandılar
Mâlik-i kâlâ-yı dehr olmagı devlet sandılar (Ravzî, G. 281-1)

162. İĞNECİ (İGNECİ)

İğne yapan kimseye denir. Klâsik Türk şiirinde sevgilinin öldürücü ve yaralayıcı özelliğini ifade etmek amacıyla kirpikleri kılıç ve hançere benzetilir. Ayrıca kirpikler gözde saf şeklinde dizilmiş iğne de olabilir

Şâir beyitte sevgilinin saf olarak dizilmiş kirpiklerinden bahseder. Onun bu halini şâirin gözü görse sevgilinin kirpiklerini binlerce iğnesi olan iğneci dükkânına benzetir:

Çeşmümün her kim nazar kılsa saf-ı müjgânına
*Benzedür bin sûzeni çok **igneci** dükkânına* *(Emrî, G. 507-1)*

163. İĞNE (İGNE-SÛZEN)-İPLİK (RİŞTE)

Klâsik Türk şiirinde karşımıza kumaşlarla ilgili çok geniş bir kullanım alanı çıkmaktadır. Kumaş söz konusu olunca şâirler iğne ve iplikten de bahsetmektedirler. Şâirler ipliği yeri gelmiş sevgiliyle ilgili yeri gelmiş tasavvufî anlamda ele almışlardır. Ayrıca kendi şiirlerini, nazımlarını da överken kelimeden yararlanırlar. Yine sevgiliyle ilgili kullanımlarda "rişte-i cân" tamlamasına sıkça rastlamaktayız. İplik anlamında "rişte", iğne anlamında "sûzen" kelimesi de kullanılmaktadır.

Mutasavvıf bir şâir olan Mehmet Sıdkî sevgili olarak Allah'ı görür ve bahsettiği pazar da bu aşkın alınıp satıldığı aşk pazarıdır. Ey sevgili! Güzellik metâının satıcısına bir nazar eyle, bir bak. Bu pazara nice güzellik satıcıları geldi ancak yaşlanmış, bunamış şekilde elinde bir yumak iplikle geldiler. Güzelliğin gelip geçici olduğu anlatılmaktadır:

Nazar eyle harîdâr-ı metâ'-ı hüsnüne cânâ
*Gelür bâzâra fertûte elinde bir kelep **iplik*** *(Mehmet Sıdkî, G. 142-4)*

Fuzûlî, sevdâyı iplik gibi uzun bir yola benzetir. Bu uzun yolda aşk derdinden yaşadığı sıkıntılar yüzünden düştüğü hâli de iğne gibi incelmek deyimiyle karşılar:

*Bu ne iştir ki bizi **iğne** kimi inceldip*
*Salar **iplik** kimi her dem bir uzun sevdâya* *(Fuzûlî, G. 244-4)*

Ahmet Paşa ise güzelliği geline benzetir ve tenini bu güzellik gelini için cevher dizeceği bir iplik gibi görür. Döktüğü kanlı gözyaşları ise bu ten ipliğini kırmızıya çevirir:

Nev-'arûs-ı hüsnün adına cevâhir dizmege
*Bir tel **ipliktir** tenim kim eşkim eyler al anı* *(Ahmet Paşa, G. 351-2)*

Şâirler kelimeyi bazen de dînî, tasavvufî anlamda kullanmıştır. Meşhûrî bu beyitte tarîkati bir ipe benzetir ve övdüğü kişiyi özündeki cevherle tarîkat ipine süs veren, onun değerini arttıran; tamamen bir şeyh gibi konuşması ve edâsı, üslûbu olan eşsiz bir kişi olarak dile getirir:

*Olaldan **rişte**-pîrâ-yı tarîkat gevher-i zâtı*
Güzîde cünbüş-i vaz' u edâsı cümle şeyhâne (Meşhûrî, Kıt'a 9-6)

Klâsik Türk şâiri kendi şiirini de överken bu kelimeleri kullanımıştır. Özellikle "rişte-i nazm" tamlaması karşımıza çıkar. Yahyâ, geline benzettiği şiirini süslemek için nazım ipliğine nice taze, yeni inci gibi olan sözler dizdiğini söyler. Neşâtî ise rişte-i nazma gönül denizinden çıkarıp bu vâdiye yaydığı inci gibi sözlerle süs verdiğini dile getirir:

Arûs-ı nazmunı Yahyâ müzeyyen itmek içün
*Getürdi **rişte**-i nazmıyla niçe lü'lü-i ter (Yahyâ K.2-23)*

***Rişte-i** nazma Neşâtî yine virdün ziynet*
Bahr-ı dilden çıkarup bir nice dürr-i menşûr (Neşâtî, K. 16-28)

Şâirlerin kendini övmesinden bahsederken Nef'î'nin kendi sözünü övdüğü bu ünlü kasîde beytine değinmek gerekir. Onun sözü içinde gizli sırlar barındıran bir delildir. Yine sözü inciye benzeyen Fatiha suresinin anlamının dizildiği tesbih ipi gibidir:

*Ukde-i ser-**rişte**-i râz-ı nihânîdir sözüm*
Silk-i tesbîh-i dür-i seb'a'l-mesânîdir sözüm (Nef'î, K. 1-1)

Şâirler özellikle rişte kelimesiyle birlikte cân kelimesini de kullanıp tamlama oluşturmuşlardır. "rişte-i cân" sevgili uğruna fedâ edilir. Fuzûlî sevgilinin yanağına dökülen güzel kokulu saçlarını kıskanmakta ve bunu kıskandığı için onun cân ipi yanmaktadır:

*Reşk oduyla yakılır **rişte**-i cânım ki niçin*
Değer ol ârıza gîsû-yi mu'anber güstâh (Fuzûlî, G. 59-3)

Tırsî, kendine has üslûbuyla "ipliği pazara çıkmak" deyimini kullanmıştır. Rakîbin ipliği pazara çıkınca, sadece seyret ve ona ipucu, koz verme. Çünkü eskiden bizim ondan daha kötü hallerimiz vardı. O da senin foyanı ortaya çıkarır:

*Rakîbün **ipliği bir gün çıkar bâzâra** seyr eyle*
Sakın ser-rişte virme eskiden urganumuz vardur (Tırsî, G. 59-3)

Bu beyitte ise insanoğlunun akıp giden zaman ve ömrün tükenmesi karşısındaki çaresizliğine değinilmektedir. En büyük kazanç zamanın durmasıdır; fakat zaman kimsenin elinde olan bir şey değildir. Ne yazık ki geçici olan ömrün ipi bizim elimizde değildir:

Kâr mevkûf-ı zamân lîk zamân elde degül
*Hayf ser-**rişte**-i 'ömr-i güzerân elde degül* *(Âgâh, G. 232-1)*

164. İHTİSÂB

"Çarşı ve pazardaki fiyatları, alışverişi ve kalite kontrolü işlerine ihtisâp" (Ünal, 2011: s. 342) denir. *"Bugün özelde ölçü tartı aletleri, fiyatlar ve karaborsacılığın, genelde mesleki ilkelerin/standartların denetimi Başbakanlık Türk Standartları Enstitüsü'nün tesbitleri doğrultusunda Maliye, Ticaret, Sanayi ve Sağlık bakanlıkları ile belediyelerin"* (Kazıcı, 1998: s. 145) sorumluluğundadır.

Klâsik Türk şâirleri tarafından kelime ya sevgiliyle ilgili ya da ahretteki hesap günü ile ilgili kullanılmıştır. Sevgilinin yanağı, beni, dudağı ve saçının hesâbını görmek için ihtisâb görevi Allah tarafından aşk hesapçısına verilmiştir. Beyitte sevgilinin güzellik unsurları ile ticârî terimler arasında bir tenâsüp yapılmıştır:

Ol hat u hâl u ruh u zülfün hesâbın kılmağa
*Hâsib-i ışka müyesser oldı Hakdan **ihtisâb*** *(Cihanşâh Hakîkî, G. 3-7)*

Fakîh, dini konulardaki hükümleri nasıl aklıyla açıklıyorsa sevgilinin sûretini de böyle açıklamaya kalkar. Ancak onun yüz güzelliğinin açıklanması, hesabı hikmet hazînelerinden çıkan kelimelerle olur. Bu muhasebe de akıl işe yaramaz:

Hey'etün şerhini mantıkdan beyân eyler fakîh
*Kenz-i hikmetden kelâmun **ihtisâbıdur** yüzün* *(Cihanşâh Hakîkî, G. 42-7)*

Vecdî ise bu beyitte övdüğü kişiye seslenir. Kendinin sahipsiz ve musîbetlere uğramış olduğunu; hâlini görerek değerlendirmesini yapmasını ve bağışlayan Allah'ın bir kulu olarak kendisini koruyup bahtiyâr etmesini ister:

*Bilüp hâlî hisâb eyle musâb ol **ihtisâb** eyle*
Rahîm ol kâm-yâb eyle esirge 'abd-ı rahmânı *(Vecdî, K. 27-17)*

Burada ise şâir haşr ve hesap gününden kendinin rahat olduğunu, kendine bu gün hesap sorulmayacağını; gönlünün asıl hesabının sevgilinin acıyıp esirgeme zamanında olduğunu söyler. Yani o, hesaba burada sevgili tarafından çekilecektir:

*Çün Hakîkî fârigem min yevm-i haşr ü **ihtisâb***
Rahmetün devrindedür yevmü'l-hesâbı gönlümün (Cihanşâh Hakîkî, G. 39-7)

165. İHTİYÂC- MUHTÂC

İhitiyaç gereksinim duyulan şey, muhtaç ise ihtyacı olan kimseye denir. Klâsik Türk şiirinde sevgiliye ait her şeye âşık muhtaçtır. Âşık için ihtiyaç duyulan sevgilinin kendisi, ona kavuşma isteği veya onun dudağından alınan bir bûse olabilir. Kavuşma bir metâdır ve bu malın pazardaki satış değerini sevgilinin dudağından alınan bir bûse arttırır:

*Cân virüp itse nola her kişi cânâ **ihtiyâc***
Bûse-i la'lün virür vaslun metâına revâc *(Şem'î, G. 24-1)*

Bu ihtiyaç bazen de hüner erbabının söze muhtaçlığı olur ve Vehbî'nin beytinde olduğu gibi şâirin söyledikleri devrinde tüm sıkıntıları giderir:

Zamânında suhan buldu revâcı
*Hüner erbâbı çekmez **ihtiyâcı*** *(Sümbülzâde Vehbî, K.7-107)*

İhtiyaç yeri gelir şarap kadehine, yeri gelir dünya malına olur. Gönül hânesi şarabın verdiği aydınlığa muhtaçtır ve o olmadan bu ziyâdan yoksundur:

Dil rûşen olmaz ÂHÎ câm-ı mey olmayınca
*Câm olmayınca hâne **muhtâc** olur ziyâya* *(Âhî, G. 102-5)*

Şâirler yeri gelir nasihat etmekten de kendilerini alamazlar. İnsan bu dünyada ihtiyacını değersiz insanlara açmamalıdır. İhtiyaç halden anlayan, doğru insanlara söylenmelidir:

*Her le'îme mâl içün 'arz itme iy dil **ihtiyâc***
Yapdılar gitdi muhannesler sehâvet yolların *(Süheylî, G. 258-6)*

Kelime bazen de fakir, yoksul anlamında kullanılır. Bir şeyin kıymeti onu elinde bulunduramayanlar tarafından daha iyi bilidir. Yemeğin kıymetini nasıl ki aç olanlar bilirse altın ve gümüşün değerini de fakir ve yoksul olanlar bilir:

Hazz-ı ni'met n'idügin bilmek dilersen aca sor
*Kadr-i sîm ü zer nedür fehm itmege **muhtâca** sor* *(Vecdî, Matla 17)*

Nâbî ise bizlere kanaatkâr olmayı öğütler. Az olana çok, pervaneye bülbül, dikene ise gül demek… Arsaya benzeyen bu dünyadaki en önemli kurallardır. Zaten bunu gerçekleştiren insan hiçbir şeye muhtaç olmaz:

*Bir cüz'e dahı kül dimege **muhtâcuz***
*Pervâneye bülbül dimege **muhtâcuz***
Bu 'arsada muktezâ-yı âdâb budur
*Hâr ise bile gül dimege **muhtâcuz*** *(Nâbî, Rubâ'î 85)*

Kanaatsiz insanın hâlini ise Ahmedî bu mesnevî beytinde dile getirir. Böyle kişi her türlü şeye sahip olsa bile gözü doymaz bir hâldedir. Tüm dünya elinde olsa da kendini muhtaç hisseder:

Bî-kanâat tohlıgında ac olur
*Ger cihân anunsa hem **muhtâc** olur* *(Ahmedî, M. 3191)*

166. İLTİZÂM

Klâsik Türk şiirinde tıpkı mukataa veya mâlikâne kelimelerinde olduğu gibi bu kelimenin kullanımında da sevgiliyi ön planda görmekteyiz. İltizam usulünün en büyük özelliği açık arttırma yoluyla devlete daha çok gelir sağlamak için en çok parayı verene bu toprakların kullanım hakkının verilmesidir. Burada sevgilinin güzelliği bir mülk olarak düşünülmüştür. Bir zamanlar buranın kullanım hakkı âşığa aittir, mültezimi odur. Ancak sevgilinin güzelliğine kavuşma mülküne daha çok bedeli ağyar vermiş ve mültezim o olmuştur. Sevgiliye kavuşma ve ayrılık tüm bu tenasüplü kelimelerle ifade edilmiştir:

*Bir zamânlar eylemişken hâs-ı hüsnü **iltizâm***
Kasdı zannım şimdi agyârun visâl emlâkine *(Nâşid, G. 88-7)*

Mukâtaa gelirlerini toplamak için görevlendirilen memurlara havale denmektedir. Bu memurlar merkezden yani padişah adına gönderilmektedirler. Beyitte sevgilinin sultan olması mazmunu vardır. Sevgili tarafından bir iki tane mültezim havale memuru olarak gönderilmiştir. Bu memurların ortaklık yapıp geldiği yer ise iltizam alınan toprağa benzeyen sitem olmuştur:

Bir-iki mültezimi eyledi havâle bana
*Ki iştirâk ile etmişler **iltizâm**-ı sitem* *(Nef'î, K.37-31)*

Bazen de bu memur sevgilinin kendisi olur ve o âşıklarla girdiği alışverişte tüm dünyayı bedavaya alır:

Cihânı hîçe alaldan 'aceb emînüz kim
*Ziyâde buldı hisâb iden **iltizâmumızı*** *(Yakînî, G. 189-2)*

Bu beyitte kelime genel anlamıyla yani bir terim olarak kullanılmış ve kişiye iltizam olarak verilen mal ve mülkten bahsedilmiştir:

*Bana **iltizâm** itdügün mülk ü mâl*
Alursam olur bî-tevakkuf vebâl *(Cinânî, M. 494)*

167. İMTİYÂZ

Ekonomik veya ticârî açıdan ayrıcaliklı olmayı ifade eden ve kapitülasyon anlamına da gelen bir kelimedir. Osmanlı devleti 14. Yüzyıldan 1914 yılına kadar Avrupalı devletlerin ticârette artan etkilerine binâen çeşitli dönemlerde bu ayrıcalıkları tanımıştır.

Klâsik Türk şiirinde ticaretle ilgili kelimeler yardımıyla sevgili ayrıcalıklı ve imtiyazlı durumda olduğu ifade edilir. İmtiyazlı olan sevgilidir veya âşık ayrıcalık istiyorsa bunu yine sevgiliden talep eder, yani imtiyazı veren de sevgilidir. Bir devlet nasıl bu imtiyaz için başka bir devletle anlaşma yaparsa âşık da ahitleşmeyi sevgili ile yapar. Tüm sermâyesi olan naktini, anlaştığı tüccar olan sevgilinin ayağına saçmış ve bu ticârî ilişkide değerli olan imtiyazı ondan almıştır. Sevgilinin aşkını almak için girdiği bu alışverişte ayrıcalıklı konuma gelmiştir:

Tamâm-ı nakdin edip pâ-nisâr-ı hâce-i ahd
*Ticâret-i güher-i **imtiyâzdan** geldin* *(Nâilî, G.211-6)*

Tabi âşık, âşıklar zümresi içinde farklı konuma gelmek için sevgiliden talep ettiği bu imtiyazı alma konusunda her zaman bu kadar rahat değildir. Mâşuk, bu ayrıcalığı ona sunarken uğruna sıkıntılar çekip inleyen Nâmî'ye lütufta bulunmuş olur ancak bunu yaparken de kızgınlık ve öfkesini göstermekten geri durmaz:

*Zümre-i 'uşşâk içinde virmek için **imtiyâz***
Nâmî-i zâra hele hışm itse lutf-âmîz ider *(Ahmet Nâmî, G. 143-5)*

Bu kelimeyle ilgili diğer önemli bir husus da insanı etkileyen söz veya şiirin anlaşılması konusunda kişinin ayrıcaliklı olmasıdır. Nükte, herkesin anlayamayacağı derin anlamlı sözlerdir. Önemli olan söz ehlinin bu sözlerini anlayabilmektir. Bu kelâmı fehm edenler imtiyazlı kişilerdir ki bunlara aşk olsun, ne mutlu onlara:

Nükte fehm-i kelâm-ı ehl-i suhan
*Sâhîb-i **imtiyâza** 'aşk olsun* *(Nâbî, G.628-5)*

Hatta süslü ve sanatlı bir söz gönül ehli olanı daha mükemmel hâle getirir. Böylece bu insanlar ayrıcalıklı olurlar:

*Zîver-i nazm ile bulup **imtiyâz***
Olmış-idi ehl-i dilün ekmeli *(Süheylî, Kıt'a 34-3)*

168. ÎRÂD

Kelime bir mülkten elde edilen kira, kazanç veya ürün anlamlarına gelir. Gelir ve gider anlamındaki "îrâd ü masrâf" kelime grubu şeklinde de kullanılır.

Şiirde sevgili kendi mülkünden âşığa îrâd eder. Dilberin cefâsı âşık için masraftır. Sevgili artık bunu bıraktmış ve âşığa gelir olarak vefâyı vermiştir:

Cefâsı masrafın terk itdi dil-ber
*Vefâlar sana **îrâd** eyledi dost* *(Karamanlı Aynî, G.64-6)*

Beyitte bahsedilen kişi vergi tahsildârıdır ve geçimini bundan sağlar: ancak o gelir toplamaya ve mal biriktirmeye rağbet etmez. Peşinden koştuğu kazanç Allah'ın rızâsıdır:

Muhassıllıkda mahsûlü rızâ tahsîlidir ancak
*Degil emvâle mâ'il ragbet etmez cem'-i **îrâda*** *(Sümbülzâde Vehbî, T.24-8)*

Şeyh Gâlib'in bu beytine tasavvufî açıdan bakacak olursak kalem ifadesi karşımıza çıkar. Kur'ân-ı Kerîm'de *" Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de mürekkep olsa, arkasından yedi deniz daha ona katılsa, Allah'ın sözler (yazmakla) tükenmez. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."* (Lokman 31-27) (DİB, 2007: s. 412) buyurulmaktadır. *"Ayrıca bir sûre de "Nûn ve'l-Kalem" âyetiyle başladığı için Kalem sûresi diye anılır (nr. 68). Kalem her şeyden önce ilmin temelidir. Hüsn-i hat'ta her bir yazı çeşidine "kalem" tabir olunur. Levh-i mahfuz'da olacak şeyleri yazan bir ilahî kalem vardır. Allah her şeyden önce Levh ile Kalem'i yarattı. Tasavvufa göre levh, Tanrı'nın bilgisi; Kalem de irâdesidir. Bu yüzden Kalem'e "akl-ı kül" veya "akl-ı evvel" diyenler de vardır."* (Pala, 2000: s. 226).

İnsan O'ndan yani Allah'tan kopup da bu dünyaya gelince aşk derdine düşmüş ve bu yazıyı da kalem rind olana gelir olarak yazmıştır. Rindin yazdığı şiir ise ona şikâyetten bir azık olarak yazılır:

*Derd-i aşkı kalem ol rinde ki **îrâd** yazâr*
Zâde-i tab'ına şekvâdan anın zâd yazâr *(Şeyh Gâlip, G. 79-1)*

Bir de bu dünyada değerli sözlere kulak tıkamış olanlar vardır. İnci gibi manası olan sözlere kulak tıkayanlara dünyanın örneğini, meselini getirsen hiçbir şey anlamaz:

Dür-i ma'nîden olan gûş-ı kabûlı mesdûd
*Anlamaz eylesen **îrâd** cihânun meselin* *(Nâbî, G.551-4)*

Şâir beyitte, Osmanlı için asker masrafını karşılamanın aslında ne kadar zor olduğu gerçeğini anlatır, Allah bu masrafı karşılayacak gelir konusunda devlete güç vermesi için dua eder:

Leşker-i masrafa tâkat getürülmez Nâbî
*Kuvvet ihsân ide Allâh meger **îrâda*** *(Nâbî, G.765-7)*

Şâir burada da toplumları kemiren rüşvet gerçeğini dile getirir ve devrin büyükleri tarafından bunun normal bir kazançmış gibi kabul görmesini eleştirir:

***Îrâd**-ı mu'ayyeni gibidür*
Rüşvet bu zamâne kibârun *(Enderunlu Hasan Yâver, G. 107-4)*

Tabi ki kazanmak ve harcamak güzeldir ama bu gelir gideri ayarlamak; bir evi veya bir ülkeyi yönetmek hiç kolay değildir. Nasıl kazanılıp da nasıl harcandığının sıkıntısını bilmeyen, bir sofradan iştahla yemek yiyen hizmetliler gibidir. Hizmetli onun önüne efendisi tarafından nasıl konulduğunu bilmeden sadece yer. Ama onu bir dekazanana sormak gerekir:

*Mihnetin anlamayan masraf ile **îrâdun***
Süfreden lezzet alur zümre-i huddâm gibi *(Nâbî,G.833-8)*

Şâirler kasîdelerde övdükleri kişilerin özelliklerini anlatırken de bu kelimeyi kullanır. Onun yüce isminin her bir harfine İran'ın tüm mahsullerini ve Hind'in bütün gelirlerini verseler, bunları şânını karşılayacak bahâ defterine yazsalar bile, yine de karşılık gelecek bir servet vermiş olmazlar:

Onun her harf-i âlî-şânına olmaz bahâ ancak
*Eger **îrâd**-ı Hindi katsalar mahsûl-ı İrâna* *(Nedîm, K.16-20)*

169. ÎSÂR-NİSÂR

"Îsâr" kelimelesi sözlükte ikram etme, bahşiş veya cömertçe verme anlamlarına gelir. "Nisâr" ise saçma veya düğünde saçılan para anlamındadır.

Klâsik şiirimizde âşığın sevgili uğruna harcadıkları onun uğruna îsâr ettikleridir. Ticâretle ilgili birçok unsurda olduğu gibi bu kelimelerde de âşık ile sevgili bir alışveriş içerisindedir. Âşığın bu ticârette elinde olan nakidi hasret gözyaşlarıdır. Nasıl ki cömert insanlar ellerinde bulunan bol mikterda nakidi ihtiyaç sahiplerine dağıtmak için saklarsa âşık da zenginliği olan gözyaşı nakdini yârin hayâli için tutar:

Bi sirişk-i hasreti çeşmüm hayâl-i yâr içün saklar
Nukûd-ı vâfirin ehl-i kerem ***îsâr*** *içün saklar*
(Enderunlu Hasan Yâver, G. 72-1)

Sevgili yoluna dâima karşılıksız hediyeler verilen ve uğruna her şey fedâ edilen olmuştur. Âşık her ne halde olursa olsun maddî değeri olan bir şey olmazsa canını ona hediye eder veya yoluna saçar. Sevgilinin yeri gelir ayağına çınar ağacının inci saçan elinden şebnemler saçılır, yeri gelir âşığın gözü sevgili yoluna yâkût ve la'l saçar. Yoksa bunlar usta binici olan sevgilinin atının ayağındaki naldan çıkan kıvılcımlar değildir:

O serv ayagına ***îsâra*** *Vecdî râh-ı gülşende*
Çenârun dâne-i şeb-nemle pürdür dest-i dür-pâşı (Vecdî G. 67-6)

Dem-â-dem yoluna yâkût u la'l ***îsâr*** *ider çeşmüm*
Degüldür şeh-süvârum na'l-i esbünden şerer peydâ(Sehâbî, G. 9-2)

Bazen de sevgilinin inci dişini anlatabilmek için âşık gösterişli gazeller söyler ve gönül ehli olanlar onun meclisine inci ve cevher saçar:

Söyledüm lü'lü dişün vasfında bir garrâ gazel
Ehl-i diller bezmine dürr ü güher ***îsâr*** *idüp (Ravzî, G. 106-2)*

Sâkîler inci ve yâkût, rint olanlar ise şarap ve rakı hediye eyler:

Aşkına rindân için mecliste geh mey geh arak
Bezme sâkîler ***nisâr****-ı dürr ü yâkût eylesin (Nâilî, G.283-3)*

Âşık onun inci dolu dudağına canını ve başını vermek için hiç tereddüt etmez, hatta iki dünyayı ayağı yoluna verseler bile onun değerini karşılamaz.

Lâ'l-i dür-pûşuna cânını ***nisâr*** *etsen nola*
Âşık-ı ser-bâz olanlar cân ile başdan çıkar (Necâtî Bey, G. 197-4)

Bir gezden iki kevni eger ideler ***nisâr***
Ayagunun gubârı behâsına ola az (Ahmedî, G. 283-4)

Âşık bazen de derviş gibi yoksul görünür ama batında yoluna vermeye hazır hazineler sahibidir:

Zâhirde gözüm dervîş bir nesnesi yok ammâ
Yolında ***nisâr*** *için bin bin güheri vardur (Karamanlı Aynî, G.140-5)*

Bazen de kendindeki zenginliği cömertçe veren sevgili olur. Âşığın gönlünü şahinin avını avlaması gibi çalmak için altın saçan saçlarını kullanır. Aynı zamanda

sevgilinin gözleri cevher saçar. Zaten gözyaşının değerini kaybetmesi bununla yüzünü yıkamamasıdır:

*Şâhîn-âsâ gönlümi çalmak diler kim zer-**nisâr***
Kâkülin tâvus-per ü rengîn ü âl eyler nigâr *(Nigârî, G. 195-3)*

*Yüz yumadı çü dîde-i gevher-**nisârdan***
Düşdi yetîm-i eşk nazar-ı i'tibârdan *(Vusûlî, G. 136-1)*

Âşık bazen de işi o kadar ileri götürür ki canını sevgili yoluna değil, onun yoluna kendisini götüren kervancının himmetine sevgilinin yurdu göründüğü için hediye verir:

Müjde ey Mîr Nigârî görünür menzil-i yâr
*Cân **nisâr** eyleyelim himmet-i sârbânımıza* *(Nigârî, G. 610-9)*

Bu kelimeler sadece sevgiliye hitâben kullanılmamıştır. Şâirin sevgiliden sonra bu kelimeyi en çok kullandığı yer kasîdeler olmuştur. Övülen kişi, yaradılış bahrinden dîdenin çıkardığı mânâ incileri onun ayağına serilendir. Gül yüzünün devrinde gülün tüm varlığı, güzelliği bile ona hediye edilir. Bu uğurda her seher vakti gül dükkânı yağmalanır:

Çıkardı dürr-i ma'ânîyi bahr-ı tab'ından
*Dem-â-dem itmek içün dîde pâyuna **îsâr*** *(Süheylî, K. 42-26)*

*Gül yüzün devrinde varın küllî **îsâr** itmegin*
Her seher-geh göresin yağmalanur dükkân-ı gül *(Münîrî, K. 22-27)*

Onun himmet terazisi hep güzellikler verir. Siyah bir taş parçası bile himmetini şaçtığı için inciye dönüşür:

*Dem-i **nisâr**-ı kef-i himmetinde yeksândır*
Ya rîze seng-i siyeh ya dür-i hoşâb olmuş *(Nâilî, K. 18-26)*

Üçüncü bir işleme şekli de şâirin kendi sanatı ve sanatçılığı ile ilgilidir. Şâirler yeri gelir yaradılıştan gelen, Allah vergisi olan mana cevherlerini hediye eder ve bu irfan hazinelerinin kilidini açar. İçinde sakladığı bu mana dürlerini eğer âleme saçarsa da uçsuz bucaksız bir umman olur. Ayrıca onun cihâna cevherler saçmada kaleminden dökülenlerle elinden dökülenler birdir. Hem madde hem de mana bu âleme hediye eder:

Ma'ânî gevherin etmekde tab'ın Nâilî îsâr
Tılısmın feth edip gencîne-i irfâna el sunmuş *(Nâilî, G.179-7)*

Bâtınımda muhtefî olan ma'ârif dürlerin
*Âleme **îsâr** edem bir bahr-ı bî-pâyân olam* *(Usûlî, G. 77-2)*

*Cihâna eylemede Nâbîyâ **nisâr**-ı güher*
Dehân-ı hâme ile dest-i cûdumuz birdür *(Nâbî, G.78-5)*

Yunus'a göre uğruna en çok şey verilen mâşuk Allah'tır. (c.c.) Aklını, fikrini, canını ve gönlünü O'nun yoluna saçar. Âşık olan maddî ve manevî her şeyini O'na vakfeder. Fikrinde, zikrinde, idrâkinde, dilinde, gönlünde hep mâşuğunun sevgisi ve hayâli mevcuttur. Zaten bunlar âşığın her şeyidir ve âşığın bundan başka malı mülkü yoktur:

*Cân u gönül 'akl u fehim **nisâr** olsun ma'şûkaya*
Pes 'âşıkun andan ayru dahı ne mülk ü mâlı var *(Yunus Emre, G. 32-2)*

170. İSRÂF

Elde edilen kazancın hadinden fazla ve gereksiz harcanmasına denir. İsrâf hem dinî açıdan hem de örf ve gelenek bakımından hoş karşılanmayan bir durumdur.

Bu konuyla ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de de gerekli uyarılar yapılmıştır: *"Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü O, isrâf edenleri sevmez."* (A'râf 7-31) (DİB, 2007: s. 153).

"O, çardaklı-çardaksız olarak bahçeleri, ürünleri, çeşit çeşit hurmalıkları ve ekinleri, zeytini ve narı (her biri) birbirine benzer ve (her biri) birbirinden farklı biçimde yaratandır. Bunlar meyve verince meyvelerinden yiyin. Hasat günü de hakkını (öşürünü) verin, fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez." (En'am Suresi 6-141) (DİB, 2007: s. 153).

"Akrabaya, yoksula ve yolda kalmış yolcuya haklarını ver, fakat saçıp savurma." (İsra Suresi 17-26) (DİB, 2007: s. 283).

"Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır." (Furkan Suresi 25-67) (DİB, 2007: s. 364).

Allah (c.c.), bu konuda gerekli olanı söylemiş; insanlara her türlü nimeti verdiğini, bunlardan yeme hakları olduğunu ama bu konuda ölçülü olmaları ve başkalarını da bu ölçüden ayrılmadan koruyup gözetmeleri gerektiğini belirtmiştir.

İsraf kişide var olanı gereksiz yere harcaması ve tüketmesidir. Şirde bu bazen taze kumaşa benzeyen ve daha önce söylenmemiş olan orijinal söyleyişlerdir. Nâbî

şiirlerini taze anlamlar içeren kumaşa benzetir. Ben bu sözleri sarf edip ortalığa döksem ne olur ki; benim söz şehrinde bunları koyup da satacağım dükkânım yok ki:

*İtsem kumâş-ı tâzemi **isrâf** Nâbiyâ*
Mahrûsa-i suhanda dükânum mı var benüm *(Nâbi, G.498-6)*

Bu beyitte işret âlemi ve pîr-i mugân'dan bahsedilir. Fuzûlî övdüğü kişiyi mün'im yani yediren, içiren, eli açık olan olarak niteliyor. Dediğim öyle güvenilir bir sözdür ki mün'imlerin zamanında, onların malına işret âleminden başka zarar verecek bir şer yoktur. Beyiti, bu tarz insanların etrafında oluşan ilim ve irfan meclisi olarak da ele alabiliriz:

Öyle emniyettir eyyâmında kim mün'imlerin
*İşret **isrâfından** özge mâline yoktur hater* *(Fuzûlî, K. 34-18)*

Bu beyitte ki cur'a ve pîr-i mugân kelimelerine bakacak olusak; *"Pîr-i mugân: Mey-hânecilerin en yaşlısı, pîri. Tasavvufî Klâsik Türk şiir ve nesrinde mey-hâne tekke, pîr-i mugân da tekkenin şeyhi olarak algılanır."* (Zavotçu, 2013: s. 592). Cur'a ise *"yudum, içim, kadehin dibindeki son damla ve tasavvufî olarak sâlikin erdiğ iseyr makamı, sâlikten saklı kalan sır ve makamlar. Sulûk esnasında sâliki bürüyen sıfat ve hallerin isimleri."* (Uludağ, 2012: s. 91) anlamlarına gelir. Hum ise şarap küpüdür. Bazen Klâsik Türk şâirinin bu tür kavramları hangi anlamıyla ele aldığı tam anlaşılamayabilir. O pîr-i mugân şarap küplerini hemen eline alsın. Her ne kadar kadehlerin dibindeki cur'alar isrâf olacaksa da önemli değil:

Tek hemân pîr-i mugân humları ihrâz etsin
*Gam değil her ne kadar cur'alar **isrâf** olsa* *(Nâilî, G. 305-3)*

Beyitte "âb-ı hayvân"dan bahsedilir. Bu kaynağı tam olarak bilinmyen, içene ölümsüzlük veren bir sudur. Bu suyun kaynağını Hz. Hızır ve Hz. İlyas'ın bulup içtiğine, bundan dolayı kendilerine kıyamete kadar Allah tarafından ölümsüzlük verildiğine inanılır. Klâsik şiirimizde ise bazen şâirlerin güzel sözleri, şiirleri bazen de sevgilinin dudağı âb-ı hayâta benzetilir.

Beyitte şâir gönlüne seslenmektedir. Ey gönül! Akıttığın bunca gözyaşı artık yeter. Ölümsüzlük suyuna benzeyen o gözyaşlarını isrâf etme. Bu sefer şâir sevgili uğruna kendi döktüğü gözyaşlarını bu suya benzetir ve vefâsız sevgiliyi için bu suyun israf olduğunu söyler:

Ey dil ey dil yeter bu eşk-i revân
*Etme **isrâf** o âb-ı hayvanı* *(Şeyh Gâlib, G. 317-7)*

Sevgilinin güzelliği bir hazinedir ve o hazînenin harâbâtta kalıp kimselere görünmemesi gerekir. Ancak sevgili bu hazinesini ma'mûr etmiş yani başkalarının da dikkatini çekmiştir. Şâir bu durumu kabullenmez. Bana karşı korkusuz olman ve nazını bana yapman gerekirken bunu başkalarını nasıl israf edersin:

Genc-i hüsnün bilmezem böyle neden ma'mûr olur
*Şol kadar k'**isrâf** edersin nâz ü bî-pervâlığın (Ahmet Paşa, G. 170-3)*

İsraf edilmemesi gereken bazı insanı ve manavî değerler de vardır ki bunların başında insan ömrü, vakit ve mal-mülk gelmektedir. Niyâzî Mısrî, insanın bu güzel ömrünü riyâ ve ikiyüzlülükle geçirip hebâ etmesinden şikâyet eder:

Riyâ ile bu ömr-i nâzenîni
*Nice bir sarf edüp idersin **isrâf** (Niyâzî Mısrî, G. 41-2)*

Bir başka önemli husus da zaman kavramı ve bunun nasıl değerlendirildiği konusudur. Çünkü ömür bize Allah'ın bir emanettir. Bu emanetin güzelliklerinden biri de zamandır. Aynî de bu konuyu beytinde ele almıştır. Ömür ona derler ki insan vaktini kemâl sahibi insanlarla harcamalı ve israf etmemeli, buna sebep vermemelidir:

*'Ömr ana dirler kişi tazyî' u **isrâf** itmeyüp*
Sarf-ı evkâtın anun sâhib-kemâliyle ide (Karamanlı Aynî, G.411-4)

171. İSTİGLÂL

Kelime *"ipotek, ev, dükkân, tarla ve bunlara benzer gayrimenkulün geliri, karşı gösterilecek rehine koyma"* (Devellioğlu, 2012: s. 524) anlamındadır.

Tespit edilen bu beyitte Nâilî, "âşığın gönül mülkünün sevgiliye ipotek edilmesi" şeklinde kelimeyi ekonomi terimi olarak kullanmıştır:

Olanlar Nâilî imzâ-nüvîs-i hüccet-i hûbî
Gönül mülkünü **istiglâl** edip merbûh yazmışlar (Nâ'ilî, G.87-9)

172. KABÂ

Bir üst giysisi olan kaba Klâsik Türk şiirinde gerek sevgilinin güzelliğiyle gerekse tasavvufî anlamıyla kullanılmıştır. Tasavvuf terminolojisinde dervişin kıyafeti olan kaba, sevgiliyle ilişkilendirildiğinde insanın maddi varlığını temsil eder. (Pala, 2000: s. 219).

Rind bir şâir olan Nedîm kelimeyi sevgiliyle ilgili olarak kullanır. Sevgilinin sâf sînesi gümüş renkli kabâdan, kaftandan göründükçe âşığın canı teninde, ayna üstünde dönen gümüş renkli cam boncuklara benzer:

*Göründükçe o sîm-âbî **kabâdan** sîne-i sâfın*
Döner âyîne üzre mühre-i sîm-âba can tende *(Nedîm, G. 134-5)*

Sonsuzluk alışverişin yapıldığı bir çarşıdır. Vücut ise eskimiş bir kaba kumaşıdır. İnsan buna aldanmamalıdır. Çünkü bu kumaşla bu pazarda ticârete kalkışan zarar eder:

*Vücûd köhne **kabâdır** sen ana aldanma*
Ki çârsûyi-bakâda ziyân eder bu kumaş *(Necâti Bey, Terkîb-i Bend 1-4)*

Atâyî'nin bu kasîde beytinde geçen Zâl ve Behmen Şehnâme'de geçen ve kahramanlıklarıyla Klâsik Türk şiirinde kendilerinden bahsedilen İranlı hükümdarlardır. Şâir övdüğü kişiye Zâl'ın ancak bir muhasebeci, Behmen'in ise altın işlemeli kabâ giymiş bir hizmetçi olacağını söyler:

Yaraşur olup mürîd-i sikkedârun Zâl-i zer
*İtse meydânunda hidmet Behmen-i zerrîn-**kabâ*** *(Nevizâde Atâyî, K.18-5)*

Usûlî, beyitte kabâ'yı derviş hırkası olarak ele alır. Fakirlik meydanında olan dervişin gerçek varlığı bu olmalıdır. Yoksa dünyanın istek ve arzularını ifade eden işlemeli kaftanlar mânevî anlamda kabâ ehline göre değildir:

*Fakr meydânından hak bu kim **kabâdır** varımız*
Bunca şevketle şeh-i zerrîn-kabâ-yı rûzgâr *(Usûlî, K. 1-19)*

Atâyî bu bendinde ise "tâc ve kabâ" tabirini kullanır. Kabâ denilen bu kıyafet de burada; altın işlemelerle süslü elbiseler, başa zenginlik veya hükümdarlık alâmeti olarak takılan tâc gibi fenâ bezminde bulunan fakirlik ehlinin değer vermediği kıtafetlerden sayılır:

Dehre istingâ satan olup emîr-i tâc-dâr
Başına almaga zerrîn-efseri itmez mi 'âr
Câme-i zer-beft ile lâzım mı çetr-i zer-nigâr
Bûriyâ-yı fakr ile besdür sifâl-i kûy-ı yâr
*Mahrem-i bezm-i fenâ tâc u **kabâyı** neylesün*
(Nevizâde Atâyî, Tahmis 4 Bend 2)

Âşık Çelebi bu durumu gayet güzel ifade eder. Hak yolunda giden birinin mal, mülk, tâc, kabâ, ev, bark gibi hiçbir şeyi olmaz. Dünyalık anlamında o, garip ve müflistir:

Garîb ü müflis ü ser pâ-bürehne vü 'uryân
*Ne hân-mân u ne tâc u **kabâ** ne mâl u menâl* *(Âşık Çelebi, K. 5-17)*

Haşmet ise devlet kabâsından bahseder. Baht, tâlih, rütbe veya makam elbisesi insanın dış görünüşüne bakıp da zorla verilmez. Bu süslü elbise herkesin kişiliğine göre hediye edilir:

*Uymaz endâma tekellüfle **kabâ**-yı devlet*
Herkesin mevhibedir zatına zîb-i câme *(Haşmet, G. 227-2)*

173. KADI

Osmanlı Devleti'nde bugünkü hâkimin yaptığı işi yapan kişidir. Hukukî bakımdan şer'î mahkemelerin başkanı olan kadının sadece yargı ile ilgili görevleri yoktur. Hem bulunduğu bölgenin güvenliğinden sorumlu olmak hem de noterin yaptığı onay işlemini yapmak da kadının görevleri arasında olmuştur. (Ünal, 2011: s. 363-364).

İncelediğimiz şiirlerde bu mesleğin pek de olumlu bir şekilde ele alınmadığı söylenebilir. Bazen kadı'nın haksız uygulamalarla zulm ettiği zamanki durumundan bahsedilmiştir. Çünkü her toplumda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da bu mesleği hakkıyla yapanlar olduğu gibi hatalı kararlar veren, insanlara zulm edenler de olmuştur. Dilimizde kullanılan ve "küpünü doldurmak" deyimiyle ilgili anlatılan hikâyede sergilediği olumsuz tavır bunun en güzel örneğidir. Şâirler de bu durumdan faydananıp çeşitli anlam ilişkileri içinde bu durumu kullanmışlardır.

İflas etmek ticâretteki olumsuz durumlardan biridir. Beyitte şâir kadı olduğu halde kendi zulm eden birinin kuyumcu gibi aç ve iflas etmiş kişiye benzediğini anlatır:

*Kişi ki **kâdı** iken kendi zulm-dîde ola*
Şu ac müflise benzer ki ol ola zerger *(Âşık Çelebi, K. 14-133)*

Bu beyitte ise kadı'nın yargı ile ilgili yönü ele alınmış ve şarap içen birini tıpkı vâiz, sofu gibi kınamasından bahsedilmiştir. Ancak şâir, şarap içmeyle haksız mal yemenin Allah katında bir olmayacağını söyler:

*Bana ta'n itme iy **kâdı** bir olmaz*
Şarâb içmekle yimek mâl-ı îtâm *(Karamanlı Aynî, G. 330-4)*

Nâbî de endişeyi bir kadıya benzetir. Âşık için asıl bağışlama makamı sultan olan sevgilidir. Endişe kadısı, bağış ve kerem senedini sultan olan sevgili

imzaladıktan sonra kabul imzasını atmasa da önemli değildir. Çünkü sultanın hükmü bu kadı'nın lağvetme ve hükmü bozmasını kabul etmez:

Hüccet-i 'afv ü kerem itmez kabul-i fesh ü nesh
***Kâdı**-i endişe imzâ-yı cevâz itmezse de* *(Nâbî, G. 736-3)*

*Mansıb olsa **kâdılar** hiç kimseye kılmaz nazar*
Kim denilmişdir îzâ câe'l kazâ amye'l-basar (Aziz M. Hüdâyî, Müfred 68)

174. KÂFİLE-SÂLÂR

Kafile veya kervanlarda önderlik yapan, ticaret nakliye yönünü oluşturan birliği yönten kimsedir. Özellikle ticâretin kervanlarla yapıldığı eski dönemlerde şiirlerde kâfile reisi de çeşitli anlam ilişkileri içerisinde kullanılmıştır.

Nâmî baharın gelişini bu kelimeyi kullanarak anlatmıştır. Menekşe bir anlamda baharın başlangıcını müjdelemektedir ve bahar bir kafile reisidir. Bunun için de pazara metâ'ını yani menekşeyi satmak için şâiri getirmiştir:

*Nâmî getürüp **kâfile-sâlâr**-ı bahârı*
'Arz itdi metâ'ın yine bâzâra benefşe *(Ahmet Nâmî, G. 368-5)*

Beyitlerde genellikle bir kişideki olumlu meziyetler anlatılırken bu kelime kullanılır ve bu kişi övülürken, bu olumlu durumu ifâde edilirken kişinin burada başı çektiğinden bahsedilir.

Nef'î ilk beyitte övdüğü kişiyi hüner kazanan büyüklerin başı olarak niteler ve akıl ile gönül ehli olanlar ise onun hizmetinde bulunur. İkinci beyitte ise şâir, kendini aşk Kâ'besinin yolundaki kâfile reisi olarak görür:

*Ol **kâfile-sâlâr**-ı kirâm-ı hüner-endûz*
Erbab-ı dil ü dâniş ana hayl ü haşemdir *(Nef'î, K.59-20)*

*Ol **kâfile-sâlâr**-ı reh-i Ka'be-i aşkım*
Kim nâle-i uşşâk-ı sadâ-yı ceresimdir *(Nef'î, G. 39-4)*

Emrî de sevgili için döktüğü gözyaşlarından bahseder. Ardarda akıttığı bu yaşlar katara benzemiştir ve bu hâlini görenler de kendini bu kafilenin başı sanmaktadır:

Yaşumun katreleri bagladı sol resme katâr
*Ki gören kimse beni **kâfile-sâlâr** sanur* *(Emrî, G. 146-4)*

Şâirler bazen de ilâhî aşktan bahseder. Aşk söz konusu olunca samimiyet çok önemlidir. Hâlis bir kalp, Allah aşkı uğruna bu meydana giren aşk ehli için onu emeline ulaştıracak bir rehber yani bir kâfile-sâlârdır:

*Ehl-i ‘aşkın **kâfile-sâlârıdur** bu ‘arsada*
Vâsıl eyler ‘âşıkı maksûda reh-berdür hulûs (Mehmet Sıdkî, G. 113-5)

175. KÂFUR

Uzak Doğu’da ülkelerinde yetişen tıp ilminde kullanılıp hoş kokulu olan bir maddedir. Klâsik Türk şiirinde sevgilinin bedeni ve gerdanı kâfur olarak düşünülmüştür. (Devellioğlu, 2012: s. 553; Pala, 2000: s. 225).

Ayrıca anavatanı Uzak Doğu olunca Anadolu’ya kervanlar yardımıyla getirilmiştir ve ticârette kullanılan bir metâ olarak da şiirlerde kullanılmıştır. Şiirde kervân sabah rüzgârıdır ve onun yükü de güzel kokulu kâfur ve isfidâc denilen allıktır:

***Kâfûr** u isfidâc ki bu denlü yüklenür*
Nerden götürüriki aceb kârbân-ı subh (Münîrî, K. 20-18)

Beyitte Yakînî, sevgilinin bedenini kâfûra benzetir ve kâfûr bedenli sevgili parlak tenini gösterince meclisin mumu yüzünün parlaklığını kaybedip hazan yaprağına döner:

Berg-i hazâna döndi ruhı şem‘-i meclisün
*Sen ‘arz idince gün gibi **kâfûrdan** beden (Yakînî, G. 146-4)*

Beyitlerde özellikle mum ile olan ilişkisi açısından ele alındığını da görmekteyiz. “şem’-i kâfûr” tamlaması bu bağlamda karşımıza sıkça çıkar. Vusûlî bu beyitte sevgilinin gerdanını sîmîn ve kâfûr olarak düşünür:

Rûy-ı zerdümden kaçurma gerden-i sîmînüni
*Zînet içün zer varak çek şem‘-i **kâfûr** üstine (Vusûlî, G. 162-2)*

Yine kelimenin mumla birlikte aydınlatma yönü sevgiliyi anlatmak için kullanılır. Sevgili burada “ay” olarak düşünülmüş ve onun meclise gelip burayı aydınlatmasıyla “şem’-i kâfûr”a gerek kalmaz:

*Şem’-i **kâfûra** komaz hâceti menzil bedre*
Her şeb ol mâh gelüp mesken ider bezmümüzi (Nehcî, G. 335-2)

Bu kasîdede ise Vahyî mutluluk veren istek meclisinde, övdüğü kişi sayesinde ümîdin kâfûrdan mumunun yandığı ve bu meclisin aydınlandığı için şükreder:

Hamdü li ’llâh yine bezm-i emel-i şâdîde
*Şem‘-i **kâfûrî**-i ümmîd fürûzân oldı (Vahyî, K. 21-2)*

176. KÂİME

Osmanlı'da kâğıt para için kullanılan bu tabirin mektup, arîza ve tezkire gibi anlamları da vardır. Karşılaştığımız beyitte para anlamıyla kullanılır. Sevgilinin ağzından çıkan evet sözcüğünün kokusu temiz bir misk kokusu gibidir. Bunun için de âşığın ona verdiği, onun için için çıkardığı kâime değerini daha da arttırır:

*Çıkarsa **kâ'ime** bil kim bir iki yüz daha artar*
Dehânın bir evet söylerse bûyı müşk-i tâhirdir (Ayşe Teymûrî, G. 13-2)

177. KÂLÂ-KÂLE

Şâirler kumaş anlamına gelen bu iki kelimeyi de kumaşta olduğu gibi sadece bir giyim objesi olarak kullanmamışlardır. Gerek âşığın duygularını gerek kendi şiir kabiliyetlerini ve gerekse bir kasîde de övgü yaparken bu kelimelerle çeşitli durumları ifade etmişlerdir.

Bazen sevgiliye kavuşmak kumaş olur. Vasl bir kumaş, âşığın sînesi ise bunun satıldığı bir ticâret hânedir. Bu alışverişteki altın ve gümüş paralar da âşığın yarası ve gözyaşıdır. Bunlar paranın değerini arttırmaktadır:

***Kâle**-i vaslun içün kârgeh-i sînemde*
Olmada dâġ u sirişkümle müheyyâ zer ü sîm (Vahyî, G. 184-3)

Bu pazarda kumaşın değerini belirleyen sevgilidir. Gam kumaşının değerini arttıran ne yazık ki mutluluk nakdinden âşığa hiç sermâye ayırmaz. Bu yüzden elinden sabır ve rahatı da kaçmış, daha çok kazanacağım derken emel kumaşından hep zarar etmiştir:

*Germiyet-i revâc viren **kâle-i** gama*
Nakd-i sürûrdan bize ser-mâye virmemiş (Sâkıb, G. 298-6)

Kaçdı destimdeki ser-mâye-i sabr u ârâm
*Sûd ümîdinde ziyân oldu bana **kâle**-i kâm (Lebîb, Terk. B., 3 Bend 5-3)*

Sâkıp Dede, başka şâirlerin övgüsünü almayan bir eseri çalıntı kumaşa benzetir. Ârif Hikmet ise devletin bir mertebesine kendisinin geçtiğinde bu makamın değerinin nasıl artacağını anlatmıştır. Devletin düzeni Hikmet'in fikirlerinin eline geçerse kabiliyetin yeni kumaşının değerini görsünler:

*Eseri **kâle**-i düzdîdeveş anun kim olur*
K'ola dellâl-ı senâ-yı şu'arâdan mahrûm(Kâtipzade Sakıp Dede, G. 407-5)

*Bahâ-yı **kâle**-i nev-nakş-ı isti'dâdı görsünler*
Geçerse dest-i fikr-i Hikmet'e endâze-i devlet (Hersekli Ârif, G. 23-7)

178. KALAY

Kalay, gümüş gibi gri renktedir. Paslanmaya karşı oldukça dayanıklıdır. *"Bu özelliğinden ötürü diğer metâllerin (korozyondan korumak amacıyla) kaplanmasında kullanılır. Tarihçesi MÖ 3000 yıllarına dayanır. Antik Mısır'da ve Mezopotamya'da bronz alaşımında kalay kullanılmıştır."* (https://tr.wikipedia.org/wiki/Kalay).

Çok çeşitli kullanım alanları olan kalay, pahalı olmamakla birlikte özellikle Türk kültürü için büyük önem arz etmiştir. Yüzyıllar boyunca insanımız mutfaklarında bakır kaplar kullanmış, bu kaplardaki aşınmanın zararları da bunları kalaylamak yoluyla bertarâf edilmiştir. Şiirlerimizde de bu özelliği ile ilgili kullanımlar mevcuttur. Ümmî Sinan bu beyitte kalaysız bir kabın insana layık olmayacağı gibi, kalbini Allah'ın birliği ve nurlu isimlerini zikretmeyle temizlemeyen bir insanın da Allah'a layık olamayacağını söyler:

Kıl musaffâ kalbini tevhîd ü esmâ nûr-ıla
İnsâna lâyık dimezler kim kalaysız olsa kap *(Ümmî Sinan, G.15-9)*

Burada şâir İlâhî madenlerle dolu bir hazine olduğundan bahseder. Nasıl ki altın, gümüş ve bakırın çoğo bir hazine oluşturursa onlar kadar değerli olmas da kalayın da çoğu bir değer ifade eder:

*Gâh olur bakır **kalay** u gâh olur altın gümüş*
Gâh olur âlemde her ma'denlere kân olurum *(Niyâzî Mısrî, G. 90-6)*

Bu beyitte ise şâir güneşe seslenerek ayın parlaklığıyla kalaylanmış bir cevize benzediğini ve bu süslü elbisesinin onun üzerinde ödünç ve eğreti olduğunu söyler:

'Âriyetdür libâs-ı zerrini
*Ey güneş meh **kalaylı** bir kozdur* *(Gelibolulu Sun'î, G. 61-6)*

179. KALLÂB

Kelime sözlükte Sahte para basan kalpazan anlamına gelir. Ayrıca kişilik özelliği olarak düzenbaz ve hilekâr anlamlarına da gelir.

Beyitte kelime hem sahte para basan anlamıyla hem de hilekâr anlamıyla kullanılmış ve rakîb bir kallâb olarak düşünülmüştür. Rakîb aslında kızıl akça harcarken onu sahtekârlıkla sevgiliye gözünden akıttığı kanlı yaş gibi gösterir:

***Kallâbdur** rakîb kızıl akça harcanur*
Dilber görüp gözinden akan kanlu yaş sanur *(Emrî, Kıt'a 72-1)*

Bu beyitte ise kelime verdiğimiz birinci anlamıyla kullanılmış ve anlatılan kişi iç temizliği olmayan, düzenbaz ve hîlekâr olarak ele alınmıştır. Usûlî ayrıca kallâbı yüzü kara olarak niteler. Bilinmezliğin aydınlık mihekine çıkarılırsa kallâbın siyah yüzlü olduğu anlaşılır:

*Dışı saf u içi **kallâb** imişsin*
Yürü ey müdde'î kezzâb imişsin *(Usûlî, M. 3-25)*

Çün zâhir ola şol mihek-i şeb-çerâg-ı gayb
***Kallâb** u kulled ikisi de rû-siyâh olur* *(Usûlî, G. 17-5)*

Burada da Behiştî kendi şâirlik yeteneğini tâlibi çok olup kendisine hiç kavuşulamayan kimyâ ilmine benzetir. Nasıl ki bu ilmin neticesinde kimse bir şey elde edemezse onun gibi şiir yazmayı da kimse başaramaz. Bu işi yapmaya çalışan câhil ve sahtekârlar yüzünden de çok sıkıntı çektiğini ifade eder:

Tâlibi çok vâsılı yok kîmyâdur nazmı çün
*Ey Behiştî yandug ammâ câhil ü **kallâbdan*** *(Behiştî, G. 421-5)*

180. KALP

Kelime ayarı düşük, sahte para için kullanıldığı gibi kendisine güvenilmeyen kimseler için de kullanılır. Klâsik Türk şiirinde kelime genelde gönülle ilişkili kullanılmıştır. Beyitte rakibin gönlü kalp bir metâ gibi değersizdir. Sevgili eğer bu metâı alıp bunlarla alışveriş yaparsa bu ticaretten bir şey kazanamaz. Sevgili bazen de bu durumun farkında olur. Rakibin gönül nakdi sahtedir:

Metâ'-ı kalb-i agyârı o dildâr
*Alup bâzâr iderse **kalp** bâzâr* *(Emrî, Kıt'a 177-1)*

***Kalp** oldugını nakd-i dilün bildi o dildâr*
Eşkünde çıkardı kızılın dîde-i hûnbâr *(Emrî, Kıt'a 202-1)*

181. KALPAZAN

Her ne kadar bir meslek sayılmasa da bu işle uğraşan insanlar tarihin her devrinde ve hemen tüm toplumlarda olduğu gibi Osmanlı'da da olmuştur. Netice itibariyle bu uğraştan, sahtekârlıkla da olsa, geçimini sağlayan insanlar vardı. Bu nedenle meslekler başlığı altında bu maddeyi de ele aldık. Kelime sözlükte *"1. Sahte para basan veya piyasaya süren kimse. 2. Yalan ve hile ile iş gören (kimse)."* (TDK, 1998: s. 1176) anlamlarına gelmektedir. Şâir beyitte kelimeyi kuyumcu ile birlikte kullanmış ve kalpazana eleştirel bir şekilde yaklaşmıştır. Bakır ve demiri altın ve

gümüş diyerek sattığından bahseder. Kalpazanlık mesleğinin amacına uygun hareket etmektedir:

*Kuyumcısın **kalpazan** usta görsin iş bozan*
Altun gümüş satarsın bakır-ıla demiri *(Tırsî, G.191-6)*

Burada ise şâir kalpazanı Klâsik Türk şiirinin olumsuz gözle baktığı zâhid ve vâizle birlikte ele almış; bunların irfan ehli olmadığını, yani gönülden anlamayacağını söylemiş ve zâhidi sahtekâr olan kalpazana benzetmiştir:

Zer-i 'irfânı sarf itmek ne mümkin
*Ki zâhid **kalbazan** vâ'iz dagaldır* *(Nigârî, G. 245-7)*

182. KÂN

Maden ve değerli bir madenin bulunup çıkarıldığı kaynak anlanlarına gelir. Medenler derinlerde saklı olduğu için Klâsik Türk şiirinde şâirler bu kelimeyle *künc, derûn, mahfuz, kûh, meknuz, nihân* gibi kelimeleri birlikte kullanmışlardır. Ayrıca değerli taşlara da sıklıkla değinilir.

Kân, değerli taşlar (özellikle la'l taşı) ve dudak ilişkisi Klâsik Türk şiirinde sıklıkla birlikte ele alınan bir kullanım şekli olmuştur. Ayrıca şarap da renk itibariyle bu kelimlerle ilişkilendirilir ve kullanılır. Sevgilinin la'l olan dudağına kırmızı şarap gönül hazinelerinin gizli yakutudur:

La'l-i lebine şarâb-ı hûnîn
*Yâkût-ı nihân-ı **kân**-ı dildir* *(Şeyh Gâlip, G. 101-2)*

Sevgilinin dudağıyla madende gizli olan değerli bir taşı iklişkilendirir. El değmemiş la'l taşı maden içinde nasıl gömülü durursa sevgilinin la'l gibi kırmızı olan dudağının hayâli de âşığın sinesinin bir köşesinde gizli bir şekilde saklı durur:

Hayâl-i la'l-i lebin künc-i sînede meknûz
Derûn-ı kânda mahfûz la'l-i nâb gibi *(Sümbülzade Vehbî, G. 250-2)*

Tasavvufî konular anlatılırken de kullanılır. Burada şâir ticârî kavramları da kullnmıştır. İlâhî aşk bir ummandır ve burada cevherler çoktur. Bu cevheri satan sarraf olur ki bu tükenmez bir hazînedir:

Gelün 'ummâna talalum isteyüp gevher bulalum
*Satalum sarrâf olalum zîrâ dükenmez **kânımış*** *(Yunus Emre, G. 121-5)*

Nef'î kendi sözünü dünyanın hazîne sermâyesi olarak görür. Şâir bu cevherini övme gereği bile duymaz çünkü ehli olan bunun kıymetini zaten bilmektedir:

Ehl olan kadrin bilir ben cevherim medh eylemem
*Âlemin ser-mâye-i deryâ vü **kânıdır** sözüm* *(Nef'î, K. 1-4)*

Yakut aslında hazineler içinde bir taş olarak Allah tarafından yaratılmışken o sevgilinin la'l'e benzeyen dudağını kıskandığı için bu taşa dönüşmüştür:

Öykündü benzer ey meh lâ'l-i lebine nâ-geh
*Urup taş etmiş Allâh yâkutu **kân** içinde* *(Necâtî Bey, G. 520-7)*

Âşığın sevgili için döktüğü kanlı gözyaşı da la'l madeni olarak tasvîr edilir. Buradan akan yaşlardan âşık öyle sıradan olanlarını kirpiğine asmaz:

***Kân**-ı la'l olmış durur kan aglamakdan gözlerüm*
Kirpügine asmaz oldı degme dürr ü gevheri *(Âşık Çelebi, G. 11-3)*

Kasîdelerde övülen kişi cömertlik madeni veya kaynağı olarak görülür:

Âsuman-ı izz ü devlet âfitâb-i ma'delet
*Bahr-ı cûd-ı mekremet **kân**-ı sehâ kûh-ı vakâr* *(Usûlî, K. 3-21)*

Tabi bir de işin eğitim ve bilgi boyutu vardır. Nasıl ki uygun ve güzel bir eserin oluşması için belli bir olgunluğa ihtiyacı varsa madendeki altının oluşması için de zamana ihtiyaç vardır. Şâir beyitte bu gerçeği dile getirir:

Hem münâsib ola mikdâr u eser
*Müddet-ile olur mürekkeb **kân**-ı zer* *(Ahmedî, M. 3798)*

183. KANNÂD

Şekerci demektir. Konu şekerci olunca Klâsik Türk şâiri için sevgilinin dudağının tatlılığı daima önemli olmuştur. Sevgilinin lâ'l dudağının aksi bile şekercilerin dükkânlarını güzel şekerlerle süslemeleri için yeterlidir:

Aks-i lâ'linden dükânın (dü kânın) çeşm-i ter zeyn eylemiş
*Şişede **kannâdlar** rengin şeker zeyn eylemiş (Necâtî Bey, G. 252-1)*

Kasîdelerde de şâirler hem kendilerinden hem de memdûhlarından bahsederken şekerciyi kullanmışlardır. Nef'î sözlerinin dinleye verdiği mutluluk ve lezzetle yaradılışına kannâd denmesinin oldukça uygun olduğunu söyler:

Görünce lezzet ü keyf-i kelâmımı yaraşır
*Denilse tab'ıma hem mey-fürûş u hem **kannâd*** *(Nef'î, K. 30-60)*

Nedîm ise övdüğü kişinin tatlı vasıfları karşısında kannâd dükkânının bile onun adını ağzına alamayacağını söyler:

Şîrîn o kadar vasfın ile kâm-ı temennâ
*Kim söz açamaz bahsine **kannâd** dükânı* *(Nedîm, K.26-12)*

184. KANTAR

Kantar ağırlık tartmaya yaraya bir alettir. Ayrıca 44 okka yani 56.452 kilograma denk gelen ağırlık ölçüsüdür. (Ünal, 2011; 372).

Sevgili âşığa karşı dürüst davranmaz. Eğer âşık sevgilide bir dirhemlik hakikat görse, burada dirhem bir ağırlık ölçüsüdür, ayağına sadâkati kantarlar dolusuyla serperdi. Âşık bir anlamda sâdık olmanın koşulunu dile getirmekte ve bunu ticârî unsurlarla ifade etmektedir:

Sende bulaydım ey güzel hakikatin bir dirhemin
*Ayagına serper idim sadakati **kantâr** ile* *(Ayşe Teymûrî, Müfret 11)*

Bu kaside beytinde Nedîm, memdûhunun fazilet madeninin altınını dünyaya öyle bir verdiğini ve bunun ağırlığının kantar veya teraziyle ölçülemeyeceğini söyler:

Lîk sen âleme ey ma'den-i ifzâl zeri
*Şöyle verdin ki ne **kantara** ne mîzâna gelir* *(Nedîm, K.15-31)*

185. KÂR

Yapılan iş veya filler anlamı olmakla birlikte ticârette elde edilen para kazancını da ifade eder.

Ticâret bir alışveriştir ve sonunda kâr veya zarar olur. Âşık sevgiliyle girdiği bu ilişkide kazanç ve kâr olarak gamı elde etmiştir:

Ben yâr gamın kazandum ey dil
*Olmaz mı senün de kesb ü **kârun*** *(Enderunlu Hasan Yâver, G. 107-2)*

Klâsik Türk şâirinin en büyük kârlarından biri sevgilidir. Ancak kâr deyince onu elde etmek, sevgisini kazanmak veya ona kavuşmak düşünülmemelidir. Onun kârı feryâd ve figân, gamze okuyla kalbini delen sert bir bakış, rakîbine vefâ gösterilip kendine sitem edilmesi ya da yârin zülfüne kurulmuş bir tuzaktır. O aşk ehlidir ve bu yolda ölmek de ölmemek de onun için birdir:

Bir âfet-i cân aldı karârumnı menüm
*Feryâd ü figân eyledi **kârumnı** menüm*
Âşüfte vü âvâre vü nâlân kıldı
Bilmem dahi n'tdi dil-i zârumnı menüm *(Nedîm-i Kadim, Rubâi 6)*

*Çeşm-i hışm ile kıya bakdukca câna **kâr** ider*
Gamzenün her biri ey kaşı kemân gûyâ bir ok *(Şâhî, G. 76-2)*

*Mâni olma gamze-i hûn-hâr görsün **kârını***
Aşıkun yolunda ölmek ölmemek yeksândur *(Yahya, G.53-3)*

*Rakîbe **kârı** vefâ imiş ehl-i ‘aşka sitem*
O şûh içün nice şey dirler idi gerçek imiş *(Sâkıb, G. 309-3)*

*Kâkül-i yâr iledür **kârı** dil-i şeydânun*
Rîsmânın kurar üstâd-ı resen-bâz bülend *(Yahya, G.41-2)*

Sevgilinin o keskin yan bakışları her şeyden önce kârını, kazancını göz değmesi olan nazarda olduğunu anladı ve inleyen âşıkların gönlünü almak için sihir yaptı:

Sihr itdi almada dil-i ‘uşşâk-ı zârını
*Evvel nazarda gamzelerün gördi **kârını*** *(Nevizâde ‘Atâyî, G. 224-1)*

Âşık çektiklerinden dolayı dertlidir ve felekten şikâyet eder. Çeliği bile delen gönlümün inlemesi feleğe kâr etmedi, o hâlâ eziyet eder. Artık gözlerim kan ağlamasın çünkü onlar çok zayıftır:

*Çarha **kâr** etmedi âh-ı dil-i fûlâd-güdâz*
Nice kan ağlamasın dîde ki rikkat yeridir *(Nâilî, G. 60-4)*

Bazen peri yüzlü güzelleri şiir ile kendine bağlar. Onun bu yaptıklarını değil başka şâirler, sihir ile büyücüler dahi yapamaz. Bu en kârlı ticâret olsa gerek ki hem sözleri çok değer bulur hem de gönüller kazanılır:

Eyler ‘Atâyî nazm ile mâ’il perî-peykerleri
*Şâ‘ir degül efsûn ile ol **kârı** sâhir eylemez* *(Nevizâde ‘Atâyî, G. 93-5)*

Şâirler mânevî kârı da anlatırlar ve muhataplarına uyarıda bulunmayı ihmâl etmezler. Bunların en başında da dünya malına karşı gösterilen hırstır. Bu konuda Kur’ân-ı Kerîm’de *“Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçimliğidir, oysa asıl varılacak güzel yer Allah’ın katındadır.”* (Âl-i İmrân 3-14) (DİB, 2007: s. 50) buyurulmaktadır. İnsanın gönlünde bunlara her zaman meyil vardır ancak tüm bunlar heveslilerinin başının derdi olur:

*‘Âlem-i dilde **kâr**-gerdir hırs*
Her heveskâra derd-i serdir hırs *(Tecellî, Müfred 6)*

En büyük ve mutlak kârı elde etmek isteyen, Allah C. C. ki O ser-kâr olarak nitelendirilmiştir, inkârı bırakır ve Allah’ı ikrâr eder. Yoksa O’na inkâr ile ulaşılmaz. İkrar, *“Allah’a olan inancını kişinin söylemesidir. Erenler yoluna girmeye “İkrar vermek” denir. Hâl ehlince en büyük yemindir.”* (Gölpınarlı, 2004: s. 160).

***Serkâra** erişmek dileyenler eder ikrâr*
İnkârı ko inkâr ile în kâr ele girmez *(Abdullah Nûri, G. 48-2)*

"Beytullah, Allah'ın evi yani Kâbe demektir. Âşığın gönlü sevgiliye yöneldiği için kalp de Kâbe olarak kabul edilir. Kâbe vuslat makamı, gönlün Hakk'a, kalbin sevgiliye yönelmesi. Bu makamda âşığın sevgilisine ermesi için ihrâma girmesi icap eder. Hacılar Kâbe'ye giderken, âşıklar dostlarına giderken ihrama girerler. Hacılar Kâbe'yi, Kâbe Hakk âşıklarını tavaf ve ziyaret eder. Zahirdeki Kâbe ibadet, bâtındaki Kâbe temâşa içindir. İki Kâbe (Beytullah) vardır: Mekke'deki bina ve gönül (kalp, dil), yani Kâbe-i Halil ve Kâbe-i celil. Sûfilere göre gönül Kâbe'si daha önemlidir." (Uludağ, 2012: s. 200). Zaten bu dünya her şeyiyle fânidir:

Eğer bir kişinin maksadı Allah'ın bulunduğu ve O'nun evi olan gönül makamıysa dünyanın kâr ya da zarar kısacası her şeyinden vazgeçmelidir:

Kalbün ola beytu'llah anda buluna ol şâh
*Maksûdun ise bu câh bu **kâr** u hebâdan geç* *(Handânî, G. 14-6)*

*Gel beru ey gafil insan ne 'aceb **kâr** eyledin*
Kendi kendine bu fânî dünyâyı yâr eyledin *(Hulûsi, G. 47-1)*

Şâirler bazen devirden, bazen de insanların sıkıntılarına kimsenin ilgi göstermemesinden yakınır. Namuslu olmak veya vefalı olmak bazen hiç kâr etmez. Bu yüzden sermâye olarak düşünülen ümitler rüşvet olarak görülür:

***Kâr** etmiyor sadâkat ü iffet zamânede*
Ser-mâye-i husûl-i ricâ irtikâb imiş *(Hersekli Ârif, G. 86-4)*

Yeri gelir şiirini de över. Gönlün beğendiği dokuma tezgâhı üzerinde kâr elde edilen kumaşlara şiiri hoş bir kumaş etmiştir:

Mezâki hak bu ki minvâl-i dil-pesend üzre
*Nesîc-i **kâruna** nazmı hoş kumâş itdüm* *(Mezâkî, G. 319-5)*

"Kâr u bâr" ve "kesb ü kâr" kelime grupları da "kâr" kelimesiyle aynı anlama gelir. Yukarıdaki beyitlerde "kâr" kelimesini yeteri kadar açıkladığımız için burada sadece örnek beyitler vereceğiz. Şâirler bu kelime gruplarını kullanırken de sevgili, tasavvuf, devrin kadir bilip bilmemesi ve kendi şiirleri gibi benzer duygu ve düşüncelerini ifade etmişlerdir:

*Mey ü ma'şuka oldı **kâr** u bârı*
Memâlik kârını sen göre bârî *(Celilî, M. 1889)*

*Saçın hevâsı yele verdi **kâr** u bârımızı*
Ki müşg-i Çin gibi terk eyledik diyârımızı *(Ahmet Paşa, G. 328-1)*

*Cihânun **kâr** u bârından geçüp tut dâmen-i 'ışkı*
Vücûd-ı nazenînün hod alur âhir 'adem bir gün *(Süheylî, G. 245-4)*

***Kâr** u bârun bâd-ı gam dirsen ki ber-bâd itmeye*
Bâdeden başun götürme Rahmiyâ hem-çün habâb *(Bursalı Rahmî, G. 12-5)*

*Yele virdi neşâtum **kâr** u bârın bâd-ı âhumla*
Figân baht-ı siyâhumdan şikâyet rûzgârumdan *(Yahya, G.280-2)*

*Dehrin iki kadehle degiş **kâr** u bârını*
Bilme cihân umûrunu rind-i cihân isen *(Şeyh Gâlip, G. 182-4)*

Gel bu 'ilm-i kâle kalma bâkî kalmaz ol sana
*Kesb ü **kârın** olmayınca çâre kılmaz ol sana(Ümmî Sinan, G. 8-1)*

Kat-ı menâzil itmede turmaz gözüm yaşı
*Devlet müyesser olmaz imiş kesb ü **kâr** ile* *(Münîrî, G. 291-3)*

186. KARYE

Osmanlı Devleti'nde Köy ve küçük kasabalar için kullanılan bir tabirdir. (Ünal, 2011: s. 384). Kelimeye baktığımızda anlamının maddî değeri çok olan mülkler veya emlâk gibi değerli şeyler olmadığını görürüz.

Yine de burası bir toprak parçasıdır ve azda olsa ticârî bir değeri vardır. Bu beyitte Aynî, ömür boyu elde ettiklerinin değerli mülkler olmadığını, kazancının şarap mülkü veya bir karye olduğunu söyler:

***Karye**-i kurrâbe vü mey mülkidür*
Hâsıl-ı 'ömrüm ne emlâk u ziyâ' *(Karamanlı Aynî, G.256-2)*

Nâbî yiğit ile ârifi kıyaslar. Ârif, ilim sahibi değildir. O, Allah'ı sıfat ve isimleriyle bilen kişidir. Herkes ârif olamaz. Asıl hüner gidilen her şehirde bir ârif bulmaktır. Yoksa her karyede bir yiğit, güçlü bir insan bulunur. Beyitte fizikî güçten ziyâde gönül gücünün önemi vurgulanır:

Hünerün var ise bir şehrde bir 'ârif bul
*Yosa her **karyede** bir nice bahâdır bulunur* *(Nâbî, G.70-2)*

Nâbî bu beyitte ise güzellik şâhı olan sevgilinin peşinden koşup bu uğurda gönlü harâb olan âşıkların hâllerini haraç ve öşür alınamayan boş karyelere benzetir:

*Vîrâne **karyeler** gibi kim yok harâc ü 'öşr*
Çok dil-harâbı ol şeh-i hüsnün hisâbsuz *(Nâbî, G.299-2)*

187. KARZ

Ödünç ve borç anlamlarına gelir. Biz bu kelimeyi öncelikle Said Giray'a ait aşağıdaki "karz" redifli bir gazelle açıklayıp sonra değişik birkaç anlamı için bazı beyitlere bakacağız.

Bu gazelde kelime terim anlamıyla kullanılmıştır. Şâir, borç aldığı zaman sıkıntılardan kurtulduğunu, imdâdına "karz"ın yetişdiğini; insanların dahi buna ne kadar ihtiyacı olduğunu anlatır. Şâir, aldatılmış, perişan olmuş ve her şeyini kaybetmiş bir halde olduğunda borca sarılır. Parasız kaldığında gönlünün feryâd ettiğini ve isteklerine onu borcun ulaştırdığını belirtir. Dünyanın sahibi bir sultan dahi yoksul düşebilir, imdâda yine o yetişir. Zengin bir kuyumcudan kaf dağı kadar altını olsa da ondan istendiği gibi yardım asla istenmez. O sevgili gibi "âfet-i cân"dır ki gölge gibi Sa'îd'i asla terk etmemiştir.

İtdi beni magbûn-ı cihân âh meded karz
Şûrîde vü bedkâr-ı zamân âh meded ***karz***

Ol bî-derem oldukça bana dest-res eyler
Dil ise ider zâr hemân âh meded ***karz***

Sultân-ı cihân olsa dahi meskenet eyler
Makrûz-ı 'âleme vir aman âh meded ***karz***

Zer-gerden eger kulle-i kâf olsa da gelmez
Böyle dile bir bâr-ı girân âh meded ***karz***

Rûm içre Sa'îdâ seni terk itmedi aslâ
Sâyen gibi ol âfet-i cân âh meded ***karz*** *(Said Giray, G. 85)*

Bir tâcir ticâreti nasıl kendi malıyla yaparsa en güzel kazancı elde eder, bir şâir de başkasına ait manaları almamalı. Kendine ait orijinal şeyler söylemeli ki usta bir şâir olsun:

Şa'ir oldur 'AYNÎyâ kim ***karz****-ı ma'nâ itmeye*
Tâcir oldur ki ticâret kendü mâlıyla ide *(Karamanlı Aynî, G.410-7)*

Bu beyitte de fâizsiz verilen borç manasına gelen "karz-ı hasen" tamlamasını görüyoruz. Gümüş tenli sevgili eğer âşıktan fâizsiz borç isterse o da parayı esirgememeli, ona yok dememeli ve o borcu vermelidir. Yoksa sevgili âşıktan ne zaman bir şey istemiş canından başka (En azından Klâsik Türk şiirinde bu durum kolay kolay gerçekleşmez.):

Yok dime hîç filoriyi vir o sîm-tene
*Çekmek isterse eger kim seni **karz-ı hasene** (Gelibolulu Sun'î, G. 154-1)*

188. KÂSİB

Arapça çalışmak anlamına gelen kesb kökünden türemiş bir sıfattır. Çalışan ve bunun karşılılığında maddî gelir elde eden kişiye denir.

Özellikle tasavvufî anlamı olan şiirlerde bu dünyanın istek ve arzuları için çalışan kimse kâsib olarak ele alınır. Dünya istek ve arzuları bir çarşıdır; bu çarşının ustası olan kazanç sahibi ise daima harman nakdini ümit metâları için harcar. Dünya bir harmandır ve buradan elde edilen nakit yani kazanç kişiye faydası olmayan dünyevî istekler için harcanmamalıdır:

Virür metâ'-ı ümîdini nakd-i hırmâna
*Hemîşe **kâsib**-i erbâb-ı çârsû-yı hevâ (Ahmet Nâmî, G. 15-3)*

Zaten asıl sevgili ve dost daha çok kazanmak için çalışmamalıdır. Kişi bu dünyada Allah için güzel şeyler yapmaya çalışmalıdır. Çünkü Allah insanın kalbine yaptığı güzel işlere bakar, O insanların serveti veya zenginliği ile ilgilenmez. Allah rızası ancak bu şekilde kazanılır:

Oldı 'arz anda kesb-i a'mâl
*Olmaya habîb **kâsib**-i mâl (Nev'î, M. 122)*

189. KASR

Arapça bir isim olan kasr köşk ve saray gibi anlamlara gelir. Ömür veya beden de bazen kasr olarak düşünülür. Nâbî bu rubâîsinde insanlara bazı gerçekleri hatırlatır. Gelip geçici olan güç ve kuvvete ilgi, bunun verdiği dünyalık mutluluklarla gururlanmak, kişinin kılık kıyafetiyle övünmesi gereksiz şeylerdir. Çünkü bunlar ölümlü ve fâni olan beden kasrı için lüzumsuz süslerdir:

Bu devlet-i fânîye bu ragbet çokdur
Bu çihre-i ikbâle bu nahvet çokdur
Başunda bu kubbe denlü destâr nedür
*Vîrân olacak **kasra** bu zînet çokdur (Nâbî, Rubâ'î 56)*

Çünkü ölüm vakti geldiğinde cân nakdi alınınca ömür kasrı yıkılıp bozulacaktır:

Alup nakd-ı cânını anun ecel
*Yıkıldı bulup **kasr**-ı 'ömri halel (Cinânî, M. 914)*

Klâsik Türk şiirinde sevgilinin bahsi geçen yerlerde onun kûyu, yani yaşadığı yer Firdevs cennetini andıran ve türlü mücevherlerle bezenmiş bir kasrdan daha üstün tutulur:

*Tururken kûyun ey hûrî gerekmez **kasr**-ı Firdevsî*
Eger pîrûze-vü-yâkût-u-lâ'l olsa içi taşı *(Zâtî, G. 1683-2)*

Bu taştan katı gönlüne nice kâr eylesin efgânı
*Bu gökden yüce **kasrına** nice erişsin ekşim* *(Ahmet Paşa, G. 186-3)*

Lâle Devrinin güzellerini ve güzelliklerini anlatan Nedîm, bu şarkı bendinde Sa'd-âbâd'dan bahseder. İstanbul'un özellikle Lâle Devrinde önemli bir gezinti ve mesire yeri olan Sa'd-âbâd, özenilerek yapılmış kasr gibi binâlarıyla da meşhur olmuştur:

Şimdi Sa'd-âbâda bak evvelkinden a'lâ mıdır
Gör hele dünyâyı eski bildiğin dünyâ mıdır
*Bu görünen bir müzeyyen **kasr**-ı müstesnâ mıdır*
Yohsa nehr-i cennet üzre cisr-i nev-peydâ mıdır *(Nedîm, Şarkı 19 Bend 1)*

Vehbî ise Klâsik Türk şiirinde olumsuz bir tip olarak ele alınan vâizi eleştirirken cennetteki köşklerden bahsetmiştir:

*Vâ'iz sadakât ile satar **kasr**-ı cinânı*
Fehm eyle ki cennet dahi sîm ü zere muhtâc *(Sümbülzâde Vehbî, G. 32-5)*

Bazen de kelime genel anlamıyla kullanılır. Bahsi geçen yerdeki kasrın emsâli cennette bile bulunmayacak derecede güzel olduğunu ve insanlarca ilgi gördüğünü anlatır:

*İçinde mu'teber bir **kasr**-ı 'âlî*
Bulınmaz bâg-ı cennetde misâli *(Câmi'î, M. 1749)*

190. KASSÂM

Vefat eden bir kimsenin sahip olduklarını varisleri arasında bölüştüren memura denir. Kassamlık görevini kazasker veya kadılar yerine getirmiştir. (Ünal, 2011: s. 386).

Nâbî kelimeyi burada genel anlamıyla kullanmış ve kassâmların mirasçıların haklarını taksim eden, bunların kontrolünü yapan memurlar olduğunu söylemiştir:

Verese hakkı iken binde birin eyleyemez
*Mâla **kassâmlarun** itdügi teftişlerün* *(Nâbî, G.465-3)*

Âşık Çelebi ise kalemin özelliklerini anlatırken onu hayır ve şerri, yani iyilik ve kötülükleri ayırt eden bir kassâm olduğunu söyler:

Mebde-i isbât u mahv u merci'-i havf u recâ
*Kâr-ı bahşîş nef' ü zarr **kassâm**-ı hayr u şer kalem (Âşık Çelebi, K. 7-3)*

Burada geçen Kassâm-ı Ezel tamlaması ile Allah (C. C.) anlatılmıştır. Sevgilinin dudağının fikrini aklından geçirmeden âşığa hiçbir vakit huzur ve düzen olmaması hikmetli bir iştir. Aslında bu fikri insanın ezelini elinde tutan Allah (C. C.) o zamandan beri aklına koymuştur. Bu fikir onun cânının bir parçasıdır:

Ne hikmetdür bu kim fikr-i lebünsüz bana dirlik yok
*Meger kim anı **Kassâm-ı Ezel** bahs itdi cânumdan (Behiştî, G. 426-4)*

191. KASSÂR

Osmanlı döneminde günümüzdkie kuru temizlemecinin vazifesini yapan kişiye denmiştir. Yıkamak ve leke çıkarmakla görevlidirler. Şâir bu mesleği genel anlamıyla kullanmıştır. Çarşılarda yer alan dükkânlarında bu işle uğraşan ve bez türü şeyleri temizleyip parlatan bir esnaf gurubudur. Günümüzle kıyasladığımızda ise kassâra kuru temizlemeci de diyebiliriz:

Cilâ görmezdi bez envâ'ı aslâ
*O çârşûlarda **kassâr** olmayaydı (Tırsî, K. 1-11)*

192. KAŞIKÇI

Sözlükte *"kaşık yapan veya satan kimse ve şimşir, kemik, bağa vb. nden kaşık oyan, süsleyen zanaatçı"* (TDK, 2005: s. 1101) anlamlarına gelmektedir. Şâir bu mesleği verdiğimiz ikinci anlamıyla kullanır ve altın, pirinç gibi malzemelerle süsleme yapan bir meslek erbâbı olarak karşımıza çıkarır:

***Kaşıkçılar** kaşığa zer nişân içün Tırsî*
Pirinç teller[i] alur da eğer kırar geçürür (Tırsî, G. 45-7)

193. KÂTİB

Ararpça ktb yani yazmak fiilinden türeyen, yazan, yazıcı anlamına gelen bir kelimedir. Oosmanlı'da özellikle mahkemelerde ve başka devlet direlerinde yazıcılık işinden sorumlu memurdur. Ayrıca sekreterlik ve noterlik gibi görevleri de olmuştur. Eskiden metinler matbaa olmadığı için el yazısıyla çoğaltılmaktadır. Bu nedenle Klâsik Türk şiirinde şâirler bazen yazım kurallarına dikkat etmeyip yanlış yazan kâtiplerden şikâyet etmişlerdir. (Küçükaşçı, 2002: s. 49; Zavotçu, 2013: s. 416).

Beyitte şâir övdüğü kişiyi kalem ehli, güzel yazan, temiz söyleyişi olan, eşi ve benzeri olmayan bir kâtip olarak görür. Eserlerin, özellikle, matbaanın olmadığı ve el yazmasıyla verildiği dönemlerde iyi ve doğru yazan bir kâtibin önemi her zaman vurgulanmıştır. Bu durumu sadece bir kasîde beytinde övgü maksatlı yapıldığını düşünmemek gerekir:

Hôş-nüvîs ehl-i kalem âsaf-ı zîbende-rakam
*Münşi-i pâk-edâ **kâtib**-i bî-misl ü bedel* *(Naîlî, K. 19-14)*

Klâsik Türk şiirinde kâtip denilince en çok kullanılan anlam Allah'ın (c.c) ezel kâtibi olması özelliğidir. "Kâtib-i takdîr" veya "ezel kâtibi" gibi tamlamalar şeklinde karşımıza çıkan kullanım Allah (c.c.) için insanın kaderini ezelde yazması dolayısıyla kullanılır.

Nâbî yerine gelmeyen, tamamlanmayan istek ve arzularının takdîri yazan Allah (c.c.) tarafından insana verilen bir izin olduğunu anlatırken, Ahmet Paşa ise kıt'a beytinde övgüde bulunduğu kişiye devlet okullarının nâmıyla süslenmesini ve güzel bir hal almasını levh-i mahfûz'da Allah'ın yazdığını söyler:

*Ümîd **kâtib**-i takdîrden müsâcadedür*
Cerîde-i emelüm nâ-tamâm kalmışdur *(Nâbî, G.142-5)*

*Yazmış ezel kitâbına takdîr **kâtibi***
Kim nâmın ile zeyn ola devlet mekâtibi *(Ahmet Paşa, Kıt'a 33-1)*

198. KAZANÇ-KAZANMAK

Kazanç, ticâretle uğraşan kimsenin elde ettiği servet, zengiklik, mal gibi maddî şeylere denir. Bunun haricinde çıkar, fayda gibi anlamları da vardır. Kazanmak ise kelimenin köküdür ve benzer anlamlara gelir.

Âşık için en büyük kazanç sevgili yolunda elde edilendir. Âşık, bazen şuh olan sevgiliye binlerce keselik gözyaşı nakdini telef edip gurur ve büyüklenme kazandırır:

Hezâr kîse nükûd-ı sirişk oldı telef
*O şûha mâye-i nahvet **kazandırıncaya** dek* *(Nâbî, G.406-15)*

Bazen de sermâyesi olmayan sersem bir gönül sevdâya tutulur. Her zaman amaçsız bir kâr elde eder. Kazanmamış mı olur? Yâni âşık dîvânedir. Yine de kazanmaz mı?

Dil-i ser-geşte-i bî-mâye düşübdür tâ ki sevdâya
*Dem-â-dem kâr-ı bî-gâye **kazanur** ol kazanmaz mı* *(Nigârî, G. 686-4)*

Âşık bu alışverişte hep kazanandır! Burası aşk pazarıdır ve ticâret burada yapılır. Bu ticâretteki gam, dert, sıkıntı ve mihnet kazancı hiç eksik olmaz. Âşığa sermâye olarak gözyaşı nakdi ve saramış bir yüz yeter. Yine de âşık hâline sükreder:

*Ben yâr gamın **kazandum** ey dil*
Olmaz mı senün de kesb ü kârun (Enderunlu Hasan Yâver, G. 107-2)

*Az zamânda nice bin derd **kazan** ey Yahyâ*
Nakd-i eşkün ruh-ı zerdün sana ser-mâye yeter (Yahyâ G.123-5)

*Ne mihnetler **kazanmışdur** gönül râh-ı mahabbetde*
Bî-hamdi'llâh ki çokdur assımuz bâzâr-ı 'aşkunda (Yahyâ, G.300-3)

Bu yolda, bu alışverişte yenidir. Eğer o yara dirhemlerini onun yoluna saçarsam muhabbet pazarının daha başında bire beş kazanırım:

Ne gerek eyler isem dirhem-i dâğı îsâr
*Ser-i bâzâr-ı mahabbette biri beş **kazanır** (Şeyh Gâlib, G. 73-4)*

Rakîb perişan olmuştur. Yüzü karadır ve o karayı gizlemektedir. Ama bu kimin umurunda olur. Bunları hep kendi yaptı, kendi kazandıkları:

Kimden tutar imiş yüzünün karasın rakib
*Kendüzi etdi kime ne kendi **kazancıdı**r (Necâtî Bey, G. 89-5)*

"Cevher-i şâhâne" ancak pâdişahtan alınır. Şâir bu dünyada çok sıkıntılar çekmiş ve bu dünya arsasında değerli bir bahâ kazanmıştır. Hem de en değerli olandan, pâdişah olan sevgiliden:

Sıdkî hele çok hûn-ı ciger dehrde içdim
*Bu 'arsada bir cevher-i şâhâne **kazandım** (Mehmet Sıdkî, G. 160-5)*

Ziyâ'î ise beyitte cinas sanatını ustalıklı bir şekilde kullanır ve nasihatte bulunur. Eğer bir sanat öğrenip boş bir insan olmazsan para kazanırsın ki o zaman mutfağında aşın kaza kazan pişer:

*Bir pîşe ögren olma tehî akça pul **kazan***
Tâ pişe matbahunda pilavun kazan kazan (Hasan Ziyâ'î, Kıt'a 5-1)

Gerçekten de "Yunus ne hoş demişsin!" En makbul nasihat belki de senin ki. Eğer bu dünyaya gönül verip hayat kavgasına girersen iyi veya kötü yapılan he şeyin hesabı ahrette sorulur. Ama bu dünyada kazandıklarınla yoksulları görürsen Hak taalâ da seni bu sıkıntıdan, öbür dünyanın ateşinden, ahrette kurtarır:

Gönül verme bu dünyâya başını verme kavgaya
***Kazandığın** amel bir gün gelir mîzâna dolanır (Yunus Emre, G. 150-5)*

Kazandugunı *virüben yoksulları hoş görüben*
Hak hazretine varuban oddan o kurtulmak gerek (Yunus Emre, G. 137-7)

195. KEFE (KEFFE-KEFF)

Ağırlık tartmaya yarayan aletlerin ağırlığın konulduğu ve tartıldığı gözlerine denir.

Terazi veya mîzân kelimeleriyle birlikte kullanılır. Bu iki kelimede değinilen terâzî burcu, Hz. Yusuf'un teraziye konup tartılması ve mahşerde Allah (c.c.) katında kurulacak olan terazi konularıyla ilgili olarak bahsi geçer.

Kelimenin mecâzî aşktan bahsedilirken ticârî unsurlarla birlikte kullanımı söz konusudur. Gönül gam pazarında dükkân açan bir satıcıdır. Nasıl ki satıcının müşterisine vereceği ürünler teraziyi doldurup, orada tartılıp satılıyorsa âşığın sevgili uğruna çektiği sıkıntılar da terazi kefesine benzeyen sinesindeki yaraları çoğaltmakta ve bir anlamda doldurmaktadır:

Dükân açdı gönül bâzâr-ı gamda
*Ki sînem dâğıdur **keff**-i terâzû (Revânî, G. 313-2)*

Nâbî, mahşerde kurulacak olan terazide günah kefesinin hafif olması gerektiğinden ve burada duyulan pişmanlığın faydasızlığından bahseder:

*Nâbî biraz hafîf gerek **keffe**-i günâh*
Mizân- i'tizâr ber-â-berlik istemez (Nâbî, G.261-9)

Burada ise şâir tasavvufî bir durumdan bahseder. "Âlem-i kebîr büyük alem demektir ve kâinat için kullanılır. Âlem-i sugrâ veya âlem-i asgâr ise küçük âlem demektir ve insan için kullanılan bir ifadedir. Bu nedenle *"insanın iç âleminin dış âlemden daha geniş olduğunu dikkate alan sûfiler ona büyük âlem, kâinata ise küçük âlem derler."* (Uludağ, 2012: 35). Nâbî, insan olarak küçük âlem olduğumuzu ancak hikmet terâzîsinin kefesinde büyük âlem olarak tabir edilen kâinat ile aynı derecede bulunduğumuzu ifade eder:

'Âlem-i sugrâyuz ammâ 'âlem-i kübrâ ile
***Keffe**-i mîzân-ı hikmetde berâber gelmişüz (Nâbî, G.296-4)*

Bu mesnevî beytinde ise şâir, kişinin adaletten ayrıldığı zaman günaha düşeceği gerçeğini terazi ve kefe kelimeleriyle dile getirir:

Kaçan kurılsa 'adlünden terâzû
*Günâhun **keffesine** virme bâzû (Hümâmî, M. 151)*

196. KEFÎL-KEFÂLET-TEKEFFÜL

Kefil, bir kimsenin borcunu ödeyemediği zaman onun yerine getirmesi gereken bu sorumluluğu istenen kimsedir. Kefâlet ise *"bir hakkın güvenceye bağlanması amacıyla bir kimsenin asıl borçlunun alacaklı karşısındaki sorumluluğuna katılması veya birinin teslimini üstlenmesi anlamında"* (Apaydın, 2002: s. 168) kullanılan bir terimdir. Başkasına kefil olmaya ise tekeffül denir.

Üç kelime de birbiriyle yakından ilişkili olduğu için bir madde altında ele alındı. Şâirler incelediğimiz beyitlerde kelimeyi ya sevgilinin güzelliği ve aşkı ile ilgili kullanmışlar ya da gerçek anlamıyla ele almışlardır.

Tırsî ve Zâtî gerçek hayatta insanların uyması gereken konularda uyarılarda bulunur. Tırsî eğer bir kimsenin borcu yoksa borçlu olanın kavgasına karışmamasını yani kimseye kefil olmamasını, aksi hâlde kefil olunduğunda bir şekilde kefil olan kişiye o parayı ödeteceklerini söyler:

Girme gavgâsına borcun yok ise medyûnun
*Ödedürler sana bir dürlü **kefil** olma sakın* *(Tırsî, G. 152-2)*

Zâtî ise daha da gerçekçi ve insaflıdır. Ne kefil ol, ne de birine kefil olma yükünü yükle. Kefâletten dâime kork; yoksa sonunda çok sıkıntı çekersin:

***Kefil** olma kefil üstine düşürme yüki*
***Kefâletün** hazer eyle ki âhırı let olur* *(Zâtî, G. 493-4)*

Şuh olan o sevgili eğer kavuşma parasına kefil olduğunu inkâr ederse, âşığa sevgilinin yanağı (yazı) sağlam bir delil olarak yeter. "hat" kelimesi iki anlama gelecek şekilde kullanılmıştır:

Hat hüccet-i kavî yitişür âşıka o şûh
*İnkâr iderse nakd-i visâle **tekeffülin*** *(Nâbî, G.637-5)*

Sevgili güzellik satıcısıdır. Âşık, sevgilinin lütfedip zülüf metâını kefille birlikte kara yüzüne sarmasını ister. Bazen de âşık, aşkın sıkıntı veren tarlasına tâliplidir. Bunun karşılığında da akıl ve şuurunu iki kefâlet malı olarak sevgiliye verir:

Lûtf it metâ'-ı zülfüni ey hâce-i cemâl
*Billâh kara yüzümüze sar **kefil** ile* *(Zâtî, G. 1335-3)*

Kişt-zâr-ı mihen-i 'aşkuna 'âmil olalı
*Fikr hûşum sana virdüm iki bi'l-mâl-i **kefil*** *(Said Giray, G. 109-4)*

Güzellik gönül nakdinin almış, karşılığında kefâlet olarak yüzündeki çizgileri gösterir:

*Aldukca nakd-i dilleri hüsnün **kefil** itmiş*
*Yazıldı işte hatt-ı rûyuna **kefâletün*** *(Said Giray, G. 99-3)*

197. KEHRÜBÂ (KÂHRÜBÂ)

Halk arasında kehribâr da denilen bu taş samanı üzerine çeken kömür cinsinden bir mâdendir. Sarı veya siyah renkte olup siyahının en kalitelisi Erzurum'da, sarısının ise Almanya'da çıkarılır. (Onay, 1996: s. 313).

Tabi ki kehribarın, la'l ve yâkût gibi taşlarla kıyaslanınca maddî değeri daha azdır. Şâirler yer yer bu durumu da ifade etmişlerdir. Sevgilinin temiz bir cevher olarak sevilme nedeni anlatılırken kıyaslama yapılmış ve bu taşlar içinde kehribâra göre daha değerli cevherler olması açısından la'l ve yâkûtun önemi vurgulanmıştır:

Pâk-gevher sevdürür kendüyi ister istemez
*La'l u yâkûtun yanında **kehrübâya** kim bakar* *(Âgâh, G. 85-7)*

"*Kızıla mayil olanı da bulunmakla birlikte iyisi şeffaf ve beyaza çalan sarı renkte bir cevherdir. Klâsik Türk şiirinde çekme özelliği, rengi ve tıptaki etkileri dolayısıyla yer alır. Özellikle yerekân (sarılık) tedavisinde ve kanı tutmada kullanılır. Yerekân hastalığına tutulmuş birinin boynuna kehribar asılmasının iyi geleceği inancına Revânî'nin şu beytinde çerh ve güneş bağlamında işaret edilmiştir:"* (Kutlar, 2005: s. 39).

***Kehrübâ** takmaz idi hîç güneş boynına çarh*
Havf-ı tîğünle eger olmasayıdı yerekân *(Revânî, K. 25-22)*

Bu taşın iyisi beyaza yakın sarı renktedir. Şâirler sık sık âşığın sararmış benziyle kehrübâ arasında ilgi kurarlar. Nâilî'ye ait ilk beyitte dert dolu gönlün rahatlamasının aşk olduğu ve bu dertten sararan âşığın benzine kehrübânın bile haset ve kıskançlıkla bakacağı anlatılır:

Aşkdır mâye-i râhat dil-i pür-derdimize
*Reşk eder **kâhrübâ** reng-i ruh-ı zerdimize* *(Nâilî, G.354-1)*

Taşın, saman çöpünü kendine çekme özelliğini olduğundan bahsetmiştik. Beyitte de sevgiliyi kendine cezp etmesi ile bu özellik hatırlatılmaktadır. Gam erbabının benzi kehribar gibi sarıdır. Âşık bu haliyle ince belli sevgiliyi, taşın samanı kendine çekmesi gibi, kendine kaldırır yani cezp edip çeker:

***Kehrübâ** gibi tenin zerd eyleyen erbâb-ı gam*
Kendüye cezb eyleyüp ol mû-miyânı kaldurur *(Nevizâde Atâyî, G. 46-5)*

Yine bu beyitlerde de sevgili, onun gamı ve bu gamdan sararmış benizden bahsedilir. Âşık gam benzini sarartmadan sâkînin doldurduğu şaraptan içmek ister. Ama cezbeyle kendinden geçse de ne sevgiliden ne de onun uğruna benzinin sararmasından asla vazgeçmez:

*Gam benzümüz sarartmadın uş **kehrübâ** gibi*
Toldur şarâbı sâki bu câm-ı zebercede *(Revânî, G. 361-5)*

'Âcizâne cezbemüzle dilrübâdan kalmazuz
*Gözde berg-i gâhuz ammâ **kehrübâdan** kalmazuz* *(Âgâh, G. 165-1)*

198. KEMÂN-KEŞ (KEMÂNDÂR)

Keman bir savaş aleti olan yayın diğer adıdır. Klâsik Türk şiirinde sevgilinin kaşı bir keman, kirpikleri de oka benzetilir. Kemânkeş ise ok atmakta usta olan kişiye denir.

Klâsik Türk şâirleri özellikle kaş, müjgân, ebrû gibi savaş aletlerine benzetilen kelimelerle sevgiliyi anlatırken bu meslek isminden de yararlanmıştır. Yahya bu beytinde güzel bir kelime oyunuyla çekmek kelimesini hem sıkıntı ile hem de yay çekmek anlamıyla kullanmıştır. Sevgilinin oka benzeyen kaşlarının verdiği sıkıntı o kadar çoktur ki bu yeni açılmış kemânkeş dükkânı gibidir. Emrî'ye göre ise sevgilinin kaş ve kirpiklerinin hayaliyle kendi gönlü ok ve yaylarla süslü kemânkeş dükkânına dönmüştür:

Yok yâ kaşı cevrin çekenün hadd ü hisâbı
*Gûyâ ki açıldı yeni dükkân-ı **kemân-keş*** *(Yahya, G.161-4)*

O müjgân u ol ebrûlar hayâliyle dil-i Emrî
***Kemân-keşler** dükânıdur müzeyyen tîr ü yâylarla* *(Emrî, G. 472-5)*

Kelime bu beyitte gerçek anlamıyla kullanılır ve şâir övdüğü bir kişinin ok atmada rekor sahibi olup yarıştığı kişileri geçtiğinden bahseder. Kelimenin aynı anlama gelen kemândâr şekli de vardır:

*Husûsan kim **kemân-keşlikde** menzil bozdu kâm aldı*
Geçip akrân ü emsâlin ser-â-pâ aldı meydânı *(Nâşid, K. 4-8)*

Niçin kim hâk-dân-i âlemde sulfide alettir
***Kemândâr** ok atan sa'at nişânın üstühân eyler* *(Fuzûlî, K.36-12)*

Sevgilinin ebrûları kemandâra benzer ve eğer karşılığında gamzesiyle bu yıkıma kefâret vermezse bu kaşlar cesâret gösterip âşığın ma'mûr olmuş gönlünü yerle bir eder. Şâh olan sevgili yarım bir bakışla işaret etmiş, emir vermiş ve âşığın gönül mülkü güzellik askerleri tarafından yağmalanmıştır:

*Ebrû-yı **kemândâr**-ı şebih itdi cesâret*
Ma'mûre-i mülk-i dile yüz tutdı hasâret
İtmezse nevâzîşde gamzeyle kefâret
Bir nîm-nigâh ile o şeh itdi işâret
Mülk-i dilümi leşker-i hüsn eyledi gâret *(Said Giray, Tahmîs 6-1)*

199. KEMER

Gerek bayan gerekse erkekler tarafından kullanılan ve alt tarafa giyilen kıyafetlere takılan bir aksesuardır. Sadece pantolon, etek gibi kıyafetlerin belden düşmemesi için kullanılmamış, Türk kültüründe de oldukça öneme sahip olmuştur. Gelinlik kızların vaya bayanların bellerine aynalı, altın veya gümüş gibi isimleri olan kemerler bağlanmış; düğünlerde gelinin beline bağlanıp erkek tarafından bahşiş almaya yardımcı bir eşya olmuştur. Ayrıca ticâret hayatının önemli bir parçası olan esnaf teşkilatı Âhilikte *şed kuşanmak* diye de karşımıza çıkmıştır.

Karamanlı Aynî'ye ait aşağıdaki beyitte "baş açmak" deyiminden bahsedilir. *"Bazı duâlar baş açık yapılırsa çabuk kabûl olunacağı itikâdı vardır. Bu cihetle yağmur duası baş açık yapılır. Hele zulüm görenler baş açık ilenirlerki bu hâle Anadolu'da halk arasında çok tesadüf olunur. Baş açık yapılan gerek duâ, gerek ilenç yüksek sesle yapılır."* (Onay, 1996: s. 132). Âşığın en değerli varlığı canıdır ve bu can bir nakit olarak düşünülür. Onu da sevgiliye kavuşmak için girdiği bu yolda başını açarak sarf etmek ister. Âşık bir anlamda sevgilinin başının tâcı ve belinin kemeri olmak duâ eder ve buna bel bağladığını anlatır:

Baş açuban girdüm yola cân nakdini sarf itmege
*Bel bagladum 'âlemde ol tâc u **kemer** zerrîn içün (Karamanlı Aynî, G. 387-4)*

Necâtî Bey ise sevgilinin belini güzel bir şekilde dolayan kemeri Kârun'un hazinelerini beklediğine inanılan ejderhaya benzetir ve sevgiliye kavuşmanın zorluğunu kemerle anlatır. Zâtî de gümüş bedenli sevgililerin altın kemer kuşandığı müddetçe âlem pâdişâhının ömrünün uzaması için duâ eder:

*Hoş kuşatmışdır miyânın çevresin cânâ **kemer***
Ejdehâdır kim dolanmış genc-i Kârûn üstüne *(Necâtî Bey, G. 548-3)*

Pâdişâh-ı ‘âlemün kılsun Hudâ ‘ömrin mezîd
*Zâtî’ yâ kuşandugınca sîm-tenler zer **kemer*** *(Zâtî, G. 432-7)*

Nâbî, Allah yolunda dervişlerin çektiği çileyi anlatır. Allah bu yolda olanların tenlerinin sararacağını ve gözyaşı dökeceklerini belirtir. Tevhid halkasına katılan dervişlerin, kudred elinin sahibi olan Allah tarafından verilen bereket ve feyzlerin bu halleriyle şâhidi olacaklarını söyler:

Ten-i zerrîn ü sîm-i eşkden yapmış yed-i kudret
*Miyân-ı şâhid-i feyze **kemerdür** halka-i tevhîd* *(Nâbî, G.48-3)*

200. KENZ

Sözlükte “hazîne ve defîne” anlamlarına gelmekle birlikte Klâsik Türk şiirinde daha çok tasavvufî anlamıyla, “küntü kenzün” veya “kenz-i mahfî” şeklinde kullanılmıştır.

Bu beyitte ticaretle ilgili birçok terim vardır. Şâir kendini tokgözlülüğün lutuf pazarının müşterisi olarak görür. Kendisine bu pazardaki zenginlik hazinelerinin sermâyesi kanaat nakdi olarak yeterlidir:

Harîdâr-ı kerem-bâzâr-ı istignâyım âlemde
*Bana ser-mâye-i **kenz**-i gınâ nakd-i kanâatdir* *(Haşmet, G. 57-2)*

Arapça aslı *“Küntü kenzen mahfiyyen…”* diye başlayan ve *“Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi diledim, bu yüzden âlemi yarattım.”* diye tercüme olunan hadisten hareketle şâirler iktibâs yaparlar; “Küntü kenz” veya “Kenz-i mahfî” ibareleriyle bu kelimeye kullanmış olurlar. Şâirler Hz. Peygamberi bu hazinenin mahzeni, kendilerini de bu İlâhî hazînenin bir parçası olarak görürler:

*Her sözüm miftâh-ı kufl-i **"küntü kenz"** olmuşdürür*
Hem dem-i îsâ ile her bir nefesde mahremim *(Niyâzî Mısrî, G. 95-4)*

Şâirler Hz. Peygamberi bu hazinenin mahzeni, kendilerini de bu İlâhî hazinenin bir parçası olarak görürler:

Zuhûr-i kâinâtın ma'denisin ya resûlallah
*Rumûz-ı küntü **kenzin** mahzenisin ya resûlallah* *(Niyâzî Mısrî, G. 45-1)*

Bazen de âşığın asıl hazînesi değerli taşlar ve madenler değil kalbindeki sevgiliye karşı duyduğu aşk ateşi olur:

*La‘l ü güher sîm ü zer **kenzi** degül ‘âşıkın*
Âteş-i derûnıdır mücerred defînesi *(Nigârî, G. 669-4)*

201. KERRÂKE

"İnce softan hafif ve dar üstlük libas" (Sami, 2015: 892)tır. Nedîm'e ait bu şarkı bentlerinde sevgili çeşitli yönlerden nitelendirilirken giymiş olduğu bir kıyafet olarak "gülgüli kerrâke" bir elbiseden bahseder. Âşık için o gönül mutluluk veren bir ömür sermâyesidir:

Şeh-nişinler ziyneti âgûşlar pîrâyesi
Dahı bir yıldır yanından ayrılalı dâyesi
Sevdiğim gönlüm sürûru ömrümün ser-mâyesi
*Gül yanaklı gülgüli **kerrâkeli** mor hâreli* *(Nedîm, Şarkı 42 Bend 3)*

Şîvesi nâzı edâsı handesi pek bî-bedel
Gerdeni püskürme benli gözleri gâyet güzel
Sırma kâkül sîm gerden zülf tel tel ince bel
*Gül yanaklı gülgüli **kerrâkeli** mor hâreli* *(Nedîm, Şarkı 42 Bend 4)*

202. KERVÂN (KÂRBÂN)-KATAR (KATÂR)-KÂFİLE

Bu üç kelime de yakın anlamlıdır ve şiirlerde bazen iç içe bazen de birbiri yerine kullanılmıştır. Eski dönemlerde gerek ticâret maksatlı yolculuklar veya uzak diyarlara yapılan seyahatlerin vazgeçilmez kara taşımacılığı yöntemi kervânlar olmuştur. Osmanlı Devleti ticaret hayatında önemli bir yere sahip olan kervan veya kâfilelerde taşımacılık at, deve veya katırla yapılırdı. Bu gurubun sorumluluğu ise kâfile-sâlâr diye de adlandırılan kervanbaşında olmuştur. Ticâret malı taşıyan kervanlara haydutlar saldırdığı için bunlar silahlı muhafızlar tarafından korunmuştur. (Pala, 2000: 230).

Klâsik Türk şiirinde kervân, katar ve kâfile kelimeleriyle çok çeşitli anlam ilişkileri kurulmuştur. Bu üç kelimeden başka kâfile-sâlâr, ceres, ısmarlamak, sevgilinin saçı, Şâm, râh gibi sözcükler tenâsüplü kullanılarak çeşitli duygular ifade edilmeye çalışılmıştır.

Âşığın sevgili uğruna gözünden dökülen yaşlar Bedehşan'dan getirilen la'l taşına benzetilir. Bu taş kırmızı rengi dolayısıyla âşığın kanlı gözyaşı olarak düşünülür. Beyitte aynı zamana ticârî ilişkiden bahsedilir. Göz Bedehşânından gelen gözyaşı kervânı, Rum'a (Anadolu'ya) katâr katâr lâ'l ve inci hediye getirir. Bunlar sevgili içindir:

*Uş eşk **kârbânı** Bedahşân-ı dîdeden*
*Ruma **katâr**-ı lâ'l ile dür armağan çeker* *(Ahmet Paşa, G. 86-8)*

Kelimelerin genel anlmıyla şiirde kullanıldığı durumlar da olmuştur. Öncelikle yapılan bu seyahatler uzun ve zahmetli bir iştir. Yola çıkan kâfile türlü sıkıntılara katlanıp, emek harcayarak ilerler ve yaban diye tabir edilen insanların pek yaşamadığı yerlerde yol alıp konaklar:

*Sa'y-ile **kâfileler** menzil alır*
Terk-ile râhile yabanda kalır *(Nevizâde Atâyî, M. 811)*

Bu topluluklarda ticârî değeri olan kumaş gibi mallar taşınır ve bu ürünler çok çeşitli ülkelerden gelir:

*Kanda gider çekilir bunca **katar***
Kangı iklîmin kumaşıdır bu bâr *(Usûlî, M. 1-62)*

Ticâret ehli olan tâcir yolculuk yapar. O, uzak diyarlardan, sınır boylarından, başka ülkelerden katârlarla değerli mallar getirir:

Ticâret ehline benzer müsâferet yoluna
*Hutût satırlarından çeker **katâr** kalem* *(Fuzûlî, K.33-13)*

Bu kervanlara ticâret maksatlı katılanların yanında bir şey ısmarlayıp gittikleri yerlerden sipariş verenler de olurdu. Beyitte geçen ısmarlamak, kişinin kendine alınması için bir şey sipariş vermesidir. Bu fiili kullanırken şâir, sevgiliyi merkeze almıştır. Bu beyitte şâir sevgilinin saçından, candan hissettiği güzel kokusu için sabah rüzgârı kervanına hediye ısmarlar ki *"sabâ rüzgârı da taşıdığı yük nedeniyle kervanı andırır"* (Pala, 2000: 230):

Şâm-ı zülfünden meşâm-ı cânıma bir şemme bü
***Kârbân**-ı bâd-ı subha armağan ısmarlarım* *(Ahmet Paşa, G. 217-3)*

Bu beyitte dikkat çeken bir diğer husus da Şam kelimesinin kullanımıdır. Bu kelime Farsça'da akşam anlamına gelir ve tevriyeli kullanılır. Hem sevgilinin saçı ile bir arada ele alınır hem de Suriye'nin bir kenti olan Şam olarak düşünülür. Ticâret açısından bizi ilgilendiren de burasıdır. Çünkü *"Özellikle Şam ve Mısır'a giden Hicâz kervanları çok kârlı iş yaparlardı. Bazen bir kervanda eşya ile birlikte 40-50 bin kişinin taşındığı olurdu."* (Pala, 2000: 230) Buradan hareketle devir ticâretinin önemli merkezlerinden birinin Şam şehri olduğunu öğrenmekteyiz:

Şâm-ı zülfünden meşâm-ı cânıma bir şemme bü
***Kârbân**-ı bâd-ı subha armağan ısmarlarım* *(Ahmet Paşa, G. 217-3)*

Mutasavvıf şâirler ömrü gelip geçen bir kervana, kâfileye benzetirler, İnsanlara gaflet içinde olunmayıp aynı zamanda sermâye olarak düşündükleri ömrü boş işlerle geçirmemeleri konusunda öğütte bulunurlar:

'Ömr-i 'azîz tende ki her dem revân olur
*Döndi ribât-ı köhneye **kervân** gelür geçer* *(Bursalı Rahmî, G. 44-2)*

***Kâfile** geçdi sen gafletde bulundun*
Sakın ser-mâyeni virme ziyâne *(Yunus Emre, G. 346-2)*

Aynı zamanda ecel yani ölüm bir sınır, kişinin bu dünyadaki ömrünün sonudur. Burası öyle şaşılacak bir yoldur ki yalnız gidilen, kimsenin peşinden gelmediği ve tabiri câizse kuş uçmaz kervân gitmez bir yoldur:

Ecel derbendine tenhâ gidersin yalınuz bir gün
*Ne râh-ı bü'l-'acebdür kim kuş uçmaz **kârbân** gitmez (Süheylî, G. 118-3)*

Âşığın gönlü ve canı da sevgilinin peşinden giden bir kervân veya kâfiledir:

***Kârbân**-ı dil ü cân oldu revân sen gideli*
Ne garîb olmuşum ey mûnis-i cân sen gideli *(Ahmet Paşa, G. 310-1)*

Sevgilinin saçı ve sabâ rüzgârı da şâirlerin kervân, katar ve kâfileyle ilgili değindikleri kelimeler olmuştur. Bu iki beyitte de sevgilinin kıvrım ve siyah olan saçları misk ve galiye gibi güzel kokuların taşındığı kervân veya kâfiledir:

Çöz çîn-i zülfünü ki perişân ola kamu
*Bâr-ı **katâr**-ı galiye vü **kârbân**-ı misk* *(Ahmet Paşa, K. 13-10)*

Târ-ı zülfünde katar oldu o denli diller
*Bir girihle nice bin **kâfile** bend etdi sabâ* *(Nef'î, G. 3-2)*

Bu beyitte geçen ceres, kâfiledeki hayvanların boynuna takılan çan veya çıngıraktır. Âşığın gönlü sevgilinin zülfünün peşinden gitmek isteyen bir kâfiledir. Gönlün inlemeleri, âhları ise bu kâfilenin çanıdır. Bu kâfilenin gitmek istediği yer ise sevgilinin Kâbe'ye banzeyen kûy'u yani yaşadığı yerdir:

Ser-i zülfünde figan eylemek âyin oldı
*Nâle-i dil ceres-i **kâfile**-i Çin oldı* *(Nedîm, G. 152-1)*

*Her seher âh ü nâle **kâfilesi***
Ka'be-i kûy-i dilbere çekilir *(Necâtî Bey, G. 114-3)*

203. KÂYİMMAKÂM

Arapça birleşik isim olan kelime günümüzde bir ilçenin yönetiminden sorumlu mülkî âmir anlamına gelir. Aslı kâimmakâmdır. Ayrıca *"Osmanlı devrinde yarbay rütbesi ve birisinin yerine vekil olarak kalan kimse"* (Ünal, 2011: 389) anlamları da vardır. Şiirde kelime bu genel anlamıyla kullanılmıştır ve alacak-verecek durumlarında karşımıza çıkan kefil kelimesiyle birlikte kullanılmıştır:

Meger nefsüne bir kefîlün ola
*Ki **kâyimmakâm** u 'adîlün ola* *(Cinânî, M. 1994)*

204. KESÂD

Alışverişte işlerin yolunda gitmemesi ve işlerde durgunluk olup istenilen satışın yapılamamsıdır. Şâirler tarafından kullanımına baktığımızda sevgili unsurunun çokça işlendiğini görülür.

Sevgilinin dudağının tadı Mısır ülkesinde şekeri değersiz eyledi. Diğer bitkilerin de değerini aldı. Bu ayrıca bir ticârî gerçektir. Aynı iki ürün arasında her zaman kaliteli olan tercih edilir:

*Lebün ile şehâ oldı şeker mısırda **kesâd***
Ferîd-i ışk olanun sözi niçe ola ziyâd *(Kadı Burhaneddin, G. 1037-1)*

*Leblerün Mısr ilinün kandın **kesâd***
Eyledi aldı nebâtından revâc *(Karamanlı Aynî, G. 86-6)*

Saçlarının kokusu da misk diyarlarını zarara uğrattı. Ben böyle bir sevgilinin yoluna can fedâ ederim ama bu malın orada hiç değeri olmaz:

*Çîn ü Mâçîni **kesâda** virdi bûy-ı kâkülün*
Sürme-i gerd-i rehün kesdi Sıfâhân yolların *(Âşık Çelebi, G. 61-2)*

Cân fidî itdüm yoluna gerçi kim
*Bu metâ' anda düşüp-durur **kesâd*** *(Ahmedî, G.121-6)*

Güzeller kadir-kıymet bilmez olduğundan beri şâirlerin inci gibi sözlerinin hiç değeri kalmadı. Biz her an zarar etmeyeceğimiz bu aşk yolunda bıkıp usanmadan yürürüz, neşeyle varacağımız yegâne arzumuza kavuşuruz:

Güzeller kadr ü kıymet bilmeyelden
*Düşüpdür dür gibi sözler **kesâda*** *(Şem'î, G. 157-5)*

*Fütûr gelmez **kesâd** irmez tarîk-ı 'aşkda hergiz*
Giderüz bu şetâretle buluruz maksad-ı aksâ *(Mehmet Sıdkî, G. 11-4)*

Şâirler kelimeyi kullanırken en çok dert yandıkları konulardan biri de hünerin, ilmin, sadakatin, kadir ve kıymetin, faziletin, ilim ve irfânın kesâdda olması yani değerinin bilinmemesi; riyânın, sadakatsizliğin, kaba ve değersiz sözlerin, cehâletin insanlar arasında değer bulması olmuştur:

Olur kadri sıdk-ı makâlün ziyâd
*Revâcında bir zerre olmaz **kesâd*** *(Cinânî, Mesnevî 1344)*

*Yok revâcı Hâzık olmuş gerd-âlûde **kesâd***
Bender-i endîşede kâlâ-yı ma'nâ teng teng *(Hâzık, G.142-5)*

*Bâzâr-ı ma'rifetde terakkîdedür **kesâd***
Buldı metâ'-ı cehl u riyâ Kâmiyâ revâc *(Kâmî, G. 23-7)*

*Yahyâ metâ'-ı fazl dirîgâ **kesâdda***
Kâlâ-yı cehl bulmada günden güne revâc *(Yahya, G. 36-5)*

Şâir, hiçbir şeyin değerinin bilinmediği bu çarşıda kendi arzularını sölemenin bir değeri olamığını düşünür. Ama ümitvârdır. Umutsuzluk düğümünden emel ve arzu ipini ayıran Allah (c.c.) eğer muradı gerçekleşmeyen bitrinin isteğini oldurmak isterse istediklerinin hepsi kendiliğinden oluverir:

*Sûk-ı husûl olmuş-iken beste-i **kesâd***
Kâlâ-yı 'arz-ı hâhişi etmem 'abes mezâd
Târ-ı emelden 'ukde-i ye'si eden güşâd
Bir nâ-murâdı eylemek isterse ber-murâd
Olur resîde hôd-be-hôd eczâ-yı devleti *(Mekkî, Tahmis 1-4)*

Bazen de kasîde de bir devlet büyüğü övülürken devrinin korkusuzluk ve güven devri olduğundan, zulüm ve kötülüklerin ise değer bulmadığından bahsedilir:

Revâc-ı kâle-i emn ü amân zamânıdır
*Metâ'-ı zulm u şürûra netîce düşdü **kesâd*** *(Erzurumlu Zihnî, K. 10-28)*

Zâhid, Klâsik Türk şâirinin gözünde yine revâcda değil kesâddadır. Onun zühtü fesat ve karışıklık getirirken, âşığın aşkı ise her zaman îmânını arttırır:

*Zâhidin zühdi **kesâd** ile fesâd îrâs ider*
'Âşıkın 'aşkı dem-â-dem arturur îmânını *(Mehmet Sıdkî, Müfred 26)*

205. KESB

Kişinin çalışması ve bunun sonucunda kazanç elde etmesidir. Eğer bir kişi Hak yolunda gidecekse gönlünün mal kazanma sevdasıyla dolu olmaması gerekir. Çünkü bu yolda bunların kıymeti olmaz. Bazen şâir ömrünü ilim, irfan kazanmaya adarken dünya ehli ise mal toplama ve cahillikte kemâle ermede vakit kaybeder:

*Sevdâ-yı **kesb**-i mâl ile mâlî ise dilün*
Anun da pîrlikde nedür kadr ü kıymeti *(Nâbî, K. 16-20)*

*Sarf-ı nakd-i ömr edip ben **kesb**-i irfân etmişim*
Ehl-i dünya hem kemâl-i cehl ile tahsil-i mâl *(Fuzûlî, Mukattaat 27-1)*

Zaten nefis nakdi tükenmektedir ve ne olduğu belli olan bu pazarda kalıcı olmaya çalışıp dükkân sahibi olmak için uğraşmak bir yanılgıdır. Belki de asıl zenginlik bedenimizin yok olacağı ama sonsuzluğun başlayacağı toprağa girdikten sonra başlar. Böylesi de gönlü mutlu ve aydınlık eder:

*Ücrete gitmede **kesb** itdügümüz nakd-i nefîs*
Sehv imiş sûk-ı ta'ayyünde dükân-gîr olmak (Nâbî, G.383-3)

Gınâ kesb etmişim bu hâkden ben
Olur gördükçe gönlüm şâd u rûşen *(Şeyh Gâlip, Mesnevi 4-27)*

Âşığın sevgiliyle ilgili elde ettikleri şeyler onun için daima en önemli olanı teşkil etmiştir. O şidir ki bir endam gösteren bir ayna kadar bile mutluluğa kavuşmamıştır. Çünkü yâri bir kez oldun kucağına alamamıştır:

*Edemez **kesb**-i safâ âyîne-i endâmveş*
Ol ki bir kez yâri ser-tâ-pâ der-âgûş eylemez *(Nedîm, G. 48-3)*

Dünyayı kesb etmek yani onun nimetleri peşinden asıl zevkleri terk etmek… Bu ne talihsiz bir durumdur. Dünyanın geçici ve kendimizi fazla kaptırdığımızda bize zarar bile verecek olan bu istekleri bize asıl gayeyi unutturuyor. Güzellik, zenginlik, makam… Aslında ne güzel bir örnektir Hz. Yûsuf'un kıssası ve Züleyha ile olan yasak konuşma:

"Züleyha Yusuf'a olan meylini ilk defa belli eder:
"Ey Yûsuf! Saçın, ne kadar güzel! dedi.
Yûsuf Aleyhisselâm:
"Cesedimden, ilk dökülecek şey odur!" dedi.
Hanım Efendi:
"Ey Yûsuf! Gözlerin, ne kadar güzel! dedi.
Yûsuf Aleyhisselâm:
"Cesedimden, ilk önce yere akacak şey odur!" dedi.
Hanım Efendi:
"Ey Yûsuf! Yüzün, ne kadar güzel! dedi.
Yûsuf Aleyhisselâm:
"O, toprak içindir, toprak onu yiyecektir!" dedi." (Köksal, 2012: s. 280).

Güzelliğiyle dillere destan olan, Kur'ân'da bile kıssası anlatılan bir peygamber ve O'nun ölüm için söylediği ibretlik cevaplar… İşte bu güzellik veya

dünya güzellikleri sadece onun için değil Züleyhâ ve onun gibi olan, dünya nimetleriyle başı dönen herkes için bir imtihan.

Asıl zevkleri bırakan, güzeli bırakıp da çirkinin peşinden giden kör gibidir:

*Dünyâyı **kesb** idem diyü zevkini terk iden*
Bir kûrdur ki hûbı koyup meyli ziştedür (Ahmedî, G.186-6)

Sevgili âşığa can verir. Kalp onun sevgisiyle mutluluk sahibi olur. Âşık her dâim onu aramakta ve sormaktadır:

*Kalbümüz sen geleli haylı safâ **kesb** itdi*
Nicesin ey lebi Zemzem seni nice soralum (Zâtî, G. 966-3)

Geldik şimdi de şâirlerin en çok değindiği konulardan biri olan hikmetli mevzûlara. Şâir, marifete rağbet olmasını kendi kesb etmeye çalıştığı fazilet ve bilgiyi katarak anlatır:

*Nice demdür sa'y idersin fazl ü dâniş **kesbine***
Yohsa Yahyâ ma'rifet ashâbına ragbet mi var (Yahyâ G.108-5)

Cem, Klâsik Türk şiirinde şarabı bulduğuna inanılan kişidir. Bu yüzden *"Cem Klâsik Türk şiir ve nesrinde şarap ve kadeh (câm, Câm-ı Cem) ve eğlence meclisi ile anılır."* (Zavotçu, 2013: s. 154). Benim Cem'in meclisinden o kadar menfaatim var ki bin bir hile ile kazandığım ikiyüzlülük nakdi tamamen gitti. Beyitte tasavvufî manalar da vardır:

Benüm dergâh-ı Cem'den intifâcum ol kadardur kim
*Hezârân mekr ile **kesb** itdügüm nakd-i riyâ gitdi (Nâbî, G.843-5)*

Attar gerek Türk ve gerekse İran edebiyatları üzerinde derin etkileri olan bir şâirdir. Nişabur'da doğmuştur. Beyitte debu durum gül, saba ve bağ kelimeleriyle birlikte tenâsüplü bir şekilde kullanılmıştır:

Bâga Nîşâbûr-ı hulkundan gelir peyk-i sabâ
*Bu cihetden etdi **kesb**-i mâye-i 'Attâr gül (Sümbülzâde Vehbî, K.38-25)*

Aynı zamanda kasidelerde de övdüğü kişi sayesinde kazanılan maddî şeyler ve güç de kesb kelimesiyle birlikte ifâde edilir:

*Senin tîğından ister bir cilâ **kesb** eyleye hâlâ*
Cihan âyinesi kim gerd-i mihnetten mükedderdir (Fuzûlî, K.19-26)

*Adlin eliyle âleme **kesb**-i ma'âş için*
Her subh-dem bir eşrefî eder atâ seher (Necâtî Bey, K. 9-38)

Kerem ki sofre-keş-i dûdmân-ı himmetdir
*Eder atiyye-i cûduyla **kesb**-i sâmânı* *(Nef'î, K. 31-34)*

206. KESE (KÎSE)

Osmanlı döneminde altın veya gümüş paranın içine konduğu, meşin veya kadife gibi kumaşlardan yapılan taşıma ve saklama kabının adıdır. *"Sonradan muayyen bir para ünitesine âlem olmuştur. Bu ünite ise, zaman zaman değişmiştir. Fatih devrinde 30 bin akçe, Kanuni devrinin ortalarında 20 bin akçe bir kese itibar olunmuştur."* (Ünal, 2011; 396).

Günümüzde cüzdanın karşılığı olarak kullanılan ve para taşıma eşyası olan kese çok çeşitli ve orijinal anlam ilişkileri içinde kullanılmıştır. Öncelikle içi boş ve doldurulmaya müsait bir eşya olmasından dolayı şekil olarak keseye benzeyen beden, göz, dudak gibi unsurlar benzerlik ilgisiyle kullanılmıştır.

Nâbî dünya sıkıntısı çekenlerin dudaklarını muma benzetir. Bu dudaklar da elem nakdi kesesinin koruyucusu olur:

Gam-ı dünyâ çekenün lebleri mânende-i mûm
*Hâfız-ı **kîse**-i nakd-ı elem olmaz da n'olur* *(Nâbî, G.85-2)*

Sevgilinin yoluna dökülen gözyaşları gümüştür, maddî değeri vardır ve bu yolda harcanır. Göz ise bu gümüş parayı saklayan bir kesedir ve oldukça doludur:

Yoluna sîm-i sirişküm bunca yıldur harc olur
***Kîsesinde** çeşmümün yine firâvândur henûz* *(İshak Çelebi, G. 99-2)*

Beden hayat ve ruh nakdinin taşındığı bir kesedir. Bu kesenin ağzını açmak için ise sevgilinin keman gibi olan kaşları oka benzeyen kirpikleriyle diş vurmuştur:

***Kîse**-i cismündeki nakd-i hayât-ü-rûhuma*
Ey kemân-ebrû senün peykân-ı tîrün urdı diş *(Zâtî, G. 577-3)*

Bazen bir işret meclisi bazen de bir tabiat tasviri yapılırken kullanılır:

*Gördiler sâğarı kim gönlü açuk **kîsesi** pür*
Rindler üşe gelüp her biri tolana çeker *(Revânî, G. 88-3)*

Bu beyitte şâir nevruzu dolu yüküyle ticâret yapan bir tacire benzetir. Nevrûz, kerem bağında yükünü tutmuş bir tâcir gibi goncanın kesesini altınla doldurmuştur:

Bâg-ı cûdunda yükin tutdı olup hâce-misâl
*Goncanun **kîsesini** eyledi pür-zer nevrûz* *(Bursalı Rahmî, K.7-31)*

Bu kullanımdan sevgili de nasibini almaktadır. Yeri gelir âşığın sabri kesedeki nakit olur yeri gelir ömür sevgili uğruna içi boşaltılmış bir kese olur:

__Kîse__-i nakdi çalardı herbâr
'Âşıkın sabrını gûyâ dildâr *(Nevizâde Atâyî, M. 3165)*

__Kîse__-i ömrü tehî ettiğimi yolunda
Olıcak hâk beden kâse-i serden sorasın *(Ahmet Paşa, G. 242-4)*

Ancak Yunus'un bahsettiği kese, her nefes alışında içinden para çıkan ve boşalan para kesesi gibi olan ömürdür. Ömür kesesi de nefes sarf ettikçe boşalır:

Her gâh ki nefes gelür ol __kîsenden__ eksilür
Çün kîse ortalandı sen anı düketdün tut *(Yunus Emre, G. 18-8)*

Şiirlerden hareketle dönemin sosyal ve meslekî yaşantısı hakkında da bilgi sahibi olabiliriz. Gerek Nâbî gerekse Süheylî beyitlerde dellâk kesesinden bahseder ve anladığımız kadarıyla bu meslek erbabının kazancı altın ve gümüş gibi değerli paralardan ibâret olmazmış:

Ser-engüştümdeki nâhundan özge nukre girmez hîç
Benüm cîb-i ümîdüm __kîse__-i dellâke dönmişdür *(Nâbî, G.66-5)*

İstemek nakd-i kerem her ebter ü Etrâkden
Sîm ü zer ummak gibidür __kîse__-i dellâkden *(Süheylî, G. 239-1)*

Kötü niyetli, değersiz ve cimri insanların anlayamayacağı güzel ve değerli sözler de bazen kese ile ifade edilir:

Elfâz [u] suhan n'edür hasîse
Ma'nâ gerek elde kîse __kîse__ *(Nev'î, M. 463)*

Bu beyitlerde ise şâirler kelimeyi para taşıma aracı olan ve içine dirhem, altın ve gümüş konulan kese manasında kullanılmıştır:

Kol-başı olayum dir isen sana nasîhat
Akçe ile olur __kîsene__ sîm ü zeri toldur *(Tırsî, G. 48-4)*

Eve ardumca ol dem şeyh-i Ekrem
Revâne eylemiş bir __kîse__ dirhem *(Behiştî, M. 612)*

207. KETTÂN (KETEN)

Ticârete konu olan bir tür kumaştır. Hasan Ziyâ'î bu gazelinde sevgiliyi kıymet şehrinin pâdişâhı ve pembe latîf bedeniyle dükkân köşesinde oturup keten satar şekilde anlatır:

Penbedür cism-i latîfi o şeh-i mısr-ı bahâ
Oturur kûşe-i dükkânda ***kettân*** *satar* *(Hasan Ziyâ'î, G. 120-2)*

Klâsik Türk şiirinde ketenle birlikte ele alınan en önemli unsurlardan biri ay ışığı olmuştur. Ayışığının ketene zarar verdiği ve onu çürüttüğüne inanılır.

Necâtî Bey bu kasîde beytinde, övdüğü kişinin düşmanı dağıtmasını ay ışığının keteni çürütmesine benzetir:

Senin rûşen belin vallâh dağıdır düşmanı her dem
Nitekim mâh-tâb ey meh ezer bağrını ***kettânın*** *(Necâtî Bey, K. 13-36)*

Zâtî sevgiliyi meh-tâb olarak vasfeder. Ona karşı daima arzusu vardır. Ancak bu isteğini sevgiliye arz ettikçe, bildirdikçe kendi bahtı onu keten gibi parçalamak ister:

Tâli'üm gör kim beni ***kettân*** *gibi ezmek diler*
Şevkumı 'arz itdügümce ol meh-i tâbânuma *(Zâtî, G. 1262-2)*

Nehcî ise bu rubâ'ide kendi vücûdunu keten, sevgiliyi ise meh-tâb olarak niteler. *"Dîvan şiirinde şâirlerin zaman zaman ele aldıkları konulardan biri de dolunayın delileri azgınlaştırması ve bu yüzden onların zincire bağlanması hususudur. Şâirler bu durumu beyitlerinde ara sıra ele almaktadır. Dolunay sevgili olunca, dolunayda deliliği artan dîvânede, sevgili karşısında yerinde duramayan âşık olarak tasavvur edilir."* (Öztoprak, 2010: s. 119).

Âşık burada bî-hûş yani delidir ve onun ketene benzeyen vücûduna dolunay olan sevgili görününce deliye dönen âşıktan bir eser kalmaz:

Sâkî bize câm-ı bâde-i nâbı getür
Dil-teşnelerüz meded meded âbı getür
Bî-hûş idüp koymaya hîç bizden eser
Kettân*-ı vücûda ya'nî meh-tâbı getür* *(Nechî, Rubâ'i 44)*

208. KILIÇÇI

Kılıç yapan ve bunu satan zanaatkâra denir. Kılıç sevgiliyle ilişkilendirilip kullanılan savaş aletlerindendir. Klâsik Türk şiirinde sevgilinin gamzesi kılıca benzetilir. Bir mazmun olan sevgilinin gamzesi, âşığın gönlünü kılıç gibi delip geçer ve onu tarifsiz acılara sürükler. Şehrin güzellerinin gamzesinin hayali ile âşığın gözü gam pazarında kılıççı dükkânına dönmüştür:

Çeşmüm hayâl-i gamze-i hûbân-ı şehr ile
Bâzâr-ı gamda döndi ***kılıççı*** *dükânına* *(Emrî, G. 425-4)*

209. KINA-HINNÂ

Türk kültüründe kına olarak bilinen ve şiirlerde Arapça hınna şeklinde de karşımıza çıkan kadın süs malzemesidir. Özellikle bayanlar tarafından kullanılan kırmızı renkli bu boya düğünden önceki gece, bayanlar arasında düzenlenen eğlencenin baş aktörü olarak kına gecesi adıyla bu akşama isim dahi vermiştir.

Klâsik Türk şâiri kınayı, sevgilinin güzelliğine güzellik katan ve âşık karşısında acımasızca kullandığı bir süs eşyası olarak ele almıştır.

Ayrıca kına sevgilinin güzelliği için kullandığı yüzük, bileklik ve bilezik gibi süs malzemelerinden biridir. Tüm bunların gerek günümüzde özellikle de eski devirlerde ticârî karşılıkları oldukça fazla olmuştur:

*Eli **hınnâlu** barmagı yüzüklü*
Gümiş bileklü altun bilezüklü *(Gelibolulu Sun'î, Mesnevi 1-6)*

Sevgili zâlimdir. Onun güzel ve süslü elini kınalı gören âşık bunun karşısında cânından bile olur:

Hîç bilür misin be zâlim kandadur iki elün
*Ölmesün mi dest-i rengînün gören **hınnâ** ile* *(İshak Çelebi, G. 274-3)*

Kınanın rengi kırmızıdır. Yine sevgili kızıl renkli kınayla süslediği ellerini herkese göstererek bu âşıkları bir gün öldürür. Âşığın sevgili uğruna can vermesi için onun kınalı ellerini görmesi bile yetmektedir:

***Hınnâlarını** her kişiye gösterür yürür*
Kendü kızıl eliyle bizi bir gün öldürür *(Behiştî, Matla' 3)*

Bazen âşık, sevgiliye kavuşmayı büyük bayram sayar ve bu uğurda onun yoluna kurbân olur. Dost olarak gördüğü sevgiliye de kendi yoluna kurbân olan âşıkların kanlarıyla kına yakmasını söyler. Bu deyim aynı zamanda "sevinmek" anlamında da kullanılmıştır. Bazen de onun gamzesi âşıkların ciğerini delen bir ok olur ve ciğerden gelen bu kanla sanki kınalanmış gibidir:

Îd-i ekber diyü kurbân oldug ise vasluna
*Hûn-ı uşşâk ile sen de dôstum **hınnâ** yakın* *(Münîrî, G. 212-2)*

Olmadan hûn-ı cigerle dem-be-dem âlûde-hûn
*Pençe-i gamzen girer reng-i **hınnânun** şekline* *(Nâşid, G. 89-8)*

Beyitte şarap ile kınanın renk ilişkisi üzerinde durulur. Şarabı hiç kimseye el vermediğini söylerler ancak ayağını dâima bezmin sâkîsine kınalatır. Şarap bir insan olarak düşünülmüştür. "Ayagını hınnâladur" deyimiyle de kastedilen bu cür'a dökme

âdetidir. Bu geleneğe göre meyhâne müdâvimleri daha önce ölmüş ve bedenleri toprak olmuş rindlerin ruhlarına ithâfen kadehin dibinde kalan tortuyu toprağa dökerlermiş. Şarab dönüp kimseye bakmaz. Onun asıl değerini meclisteki sâkî bildiği için şarap da.ma ona ayağını kınalatır:

Duhter-i rez kimseye el virmedi dirlerdi lîk
*Sâkî-i bezme müdâm ayagını **hınnâladur*** *(Hasan Ziyâ'î, G. 154-2)*

210. KIRTÂS

Büyük terâzi ve ölçü anlamlarına gelir. (Devellioğlu, 2000: s. 517). Nâbî burada şiirden bahseder ve ticârî kavramları ustalıkla kullanır. Bunu yaparken göz, bender yani ticârî bir mekândır. Nazm kervanı nefes ülkesinden çıkdığı zaman ticâret yeri olan göz, ölçü yolunu bir kenara bırakır. Şâir, estetik kaygıdan ziyâde şiirin anlam yönünün daha üstün olduğunu dile getirir:

*Bender-i çeşme olur 'âzim reh-i **kırtâsdan***
Kârvân-ı nazm çıksa hıtta-i enfâsdan *(Nâbî, G.549-1)*

Zâtî ise sevgiliden ayrılmanın onda oluşturduğu üzüntüyü dile getirir. Bu uğurda gözden dökülen kanlı gözyaşları bir tabak dolusu altına banzer:

Yazmaz ise hûn ile vasf-ı firâkı dem-be-dem
*Bir tabak **kırtâs**-ı zerrîn üzre 'aynum dîde nem* *(Zâtî, G. 914-1)*

211. KIRTÂSİYE

Sözlükte *yazı araç ve gereçlerinin bütünü veya kâğıtla yapılan işlemler* (TDK, 2005: s. 1164) şeklinde tanımlanır.

Atâyî'ye ait iki beyitten ilkinde bahar tasviri yapılır ve çemen şehrinde gümüş gibi olan çiçek yaprakları kırtasiye malzemesi gibi düşünülür. Bu malzemenin sahibi, bir anlamda kırtasiyeci ise bahar rüzgârıdır. Beyitte kelime direk bu işle uğraşan, kırtasiyeci anlamında kullanılmamış; dolaylı yoldan bahar rüzgârının bunlara sahip olmasıyla kırtasiyeci anlamı çıkmıştır:

*Meger bâd-ı bahârî oldı **kırtâsiyeye** mâlik*
Sürer şehr-i çemende nukreveş evrâk-ı ezhârı *(Nevizâde Atâyî, K.8-17)*

Bu beyitte de sevgilinin âşığa hile yapması, onu aldatması kâğıt ve kıttasiye kelimeleri kullanılarak anlatılmıştır. Âşıklar sevgilide olan kırtasiye malzemesine tâliptir. Ancak hilekâr ve şûh olan sevgili yine bir hile yapar ve akçeyi kâğıttan

kesdirir. Bu beyitte de kırtasiyecilik mesleği yapan, sevgili olarak düşünülebilir. Akçenin gümüş yerine kâğıttan kesilmesi hiledir:

*Olsa 'uşşâk nola tâlib-i **kırtâsiye***
Kesdürür akceyi kâgıddan o şûh-ı mekkâr *(Nevizâde Atâyî, G. 50-4)*

Sâbit de beyitte sevgilinin tuzağından bahseder. Sevgilinin hüneri, sanatı güzelliğini âşığa göstermesidir ve bununla âşığa tuzak kurar. Burada ise akıllı kişinin sermâyesi, elinde olan varlığı kırtasiyedir. Kelime burada dayanıksız, işe yaramaz anlamında kullanılmış ve bir benzetme unsuru olmuştur. Sevgilinin sanatı ve tuzağı karşısında akıllı kişinin yapabileceği pek bir şey yoktur. Yapacakları kâğıt gibi hükümsüzdür:

Sana sûret gösterüp san'atla dilber sayd ider
*Bunda **kırtâsiyedür** ser-mâyesi ferzânenün* *(Sâbit, G. 208-4)*

212. KIZIL ALTIN

Altından üretilen paralar için kullanılır ve özellikle *"darphaneden tedavüle henüz yeni çıkmış olan altın"* (Ünal, 2011: 404) paraya karşılık gelen bir tâbirdir.

Diğer paralarda olduğu gibi bu kelime grubu da âşığın gözyaşı ve yaralarıyla ilşkilendirilip kullanılır. Gümüş bedenli olan güzellerdir. Revânî onlar için çekilen sıkıntılar yüzünden sinesinde açılan yaralarını kanlı olması ve renginden dolayı kızıl altına benzetir. Ayrıca sevgilinin uğruna çektiği sıkıntılardan kanlı gözyaşları dökmüştür ve bu sayede gözü işinin ehli bir sarraftır. Gönlü ise altının kalitesini anlamak için kuyumcunun kullandığı mihek taşına dönmüştür:

*Sîmîn bedenlerle sînem **kızıl altundur***
Sarrâfi durur çeşmüm gönlüm mihek olmışdur *(Revânî, G. 49-4)*

Zâtî de yine dökülen kanlı gözyaşlarından bahseder. Kızıl altına benzettiği gözyaşına sevgilinin rağbet göstermemesinden yakınır:

Bakmaz oldun yüzüme surh ideli lâ'l-i sirişg
*Ragbeti artug olur gerçi **kızıl altunun*** *(Zâtî, G. 727-2)*

Necâtî şaraba olan düşkünlüğü sayesinde işinin kızıl altın olduğunu yani uğurlu ve bereketli olduğunu söyler. Bu durumu şâir işi kızıl altın olmak deyimiyle ifade eder:

*İşi **kızıl altın** oldu tâ kim*
Bâdeyle Necâtî oldu mu'tâd *(Necâtî Bey, G. 51-7)*

213. KİMYÂ

Altına göre daha az değeri olan gümüş ve bakır gibi maddelerden altın elde etmeye çalışan ilimdir. İnsanların kolay yolla zengin olmak için yaptıkları bir uğraştır ve günümüz modern kimyası ile bir ilgisi yoktur. *Şâirler sevgilinin vuslatı ve sabâ yeli için kimyâ tabirini kullanırlar. Maneviyât adamlarının himmetleri, sevgilinin ayağı toprağı ve mey-hâne toprağı da birer kimyâ sayılır."* (Pala, 2000: s. 245).

Yukarıdaki beyitte sevgiliye kavuşma bir cevher olarak düşünülmüştür. Ona kavuşmanın imkânsızlığı bazen kimyâ kelimesi ile anlatılır. Ey Ahmet! Sevgiliye kavuşmayı aklına hiç getirme. Çükkü o kimya ile elde edilmeye çalışılan bir servet gibi mümkün değildir.

Visâli cevherin yâd etme Ahmed
*Ki olur **kimyâ** dünyâda nâ-yâb* *(Ahmet Paşa, G. 13-9)*

Bazen şâir kendi şiirini ölçülü ve düzgün söylenmiş sözler olarak görür. Bu da ayrıca kimyadan elde edilen naktin iflas etmişlerin arasında konuşulması gibidir:

Murassa'-pûş olursa şâhid-i nazmum n'ola Âgâh
*Ki nakd-i **kimyâdur** ser-be-ser efsâne-i müflis* *(Âgâh, G. 183-5)*

Şâir beyitte sevdâyı gayb âlemine olan, mahiyeti tam olarak bilinmeyen ve anlaşılması zor bir sır olan ilm-i kimyâya benzetir:

*Açılmaz bir mu'ammâdır bilinmez **'ilm-i kimyâdır***
Mücerred gaybdır düşvâr-ter-esrârdır sevdâ *(Nigârî, G. 5-4)*

Kasîdede övülen kişi için de kullanıldığı olur. Meşhûrî beyitte eğer dünyada cömertlik kimyâsının sahibi onlalar varsa onların memduhunun kerem sahibi kulları olacağını söyler:

Var ise onun abd-i kerem-dîdeleridir
*Âlemde bugün mâlik-i **kimyâ**-yı mekârim* *(Meşhûrî, K. 19-15)*

Beyitte tasavvuf erbabının ve tarikatlerin olmazsa olmazlarından olan zikrden bahsedilir. Açık yapılan bu zikr insanın gönül ocağını tutuşturur. Kimyâ ile uğraşanın her şeyi hazır olsa da körük olmadan nasıl o ocak tutuşmazsa, insanın manevî âleme açılan gönül ocağı da ancak Allah'ı açıktan zikretmekle tutuşur:

Ocag-ı dil ko germ olsun bu zikr-i cehr ile evvel
*Müheyyâ olsa da eczâ körüksüz ola mı **kimyâ*** *(Mehmet Sıdkî, Müfred 14)*

214. KİRÂ

Kirâ kişiye ait bir mülkün kullanım hakkını belli bir ücret karşılığında ve belli bir süreliğinde başkasına vermesidir. Bundan elde edilen kazanç da kirâ olarak adlandırılır. Bu kelimenin Arapça'da bir de "îcâr" karşılığı vardır.

Kirâ gerek günümüzde gerekse geçmişte hem sosyal hayatta hem de ticârî hayatta kullanılan ödeme yöntemlerinden biri olmuştur. Klâsik Türk şiirinde ise âşık bu kelimenin geçtiği yerlerde, peşin vermeye nakdi olmayıp maddî olarak yetersiz bir durumda görülür. Sevgiliyle ilgili istek ve arzularında nakidsiz kalmış, ancak kirâ ödeyebilecek durumdadır. Sevgiliyle konuşmak bile bir bedel ister. O gonca dudaklı sevgili, âşığa gönlünden geçirdiğini kirâsını almadan söylemez. Tabi âşığın buna gücü varsa:

Tekellüm eylemez almayıcak gönül nakdin
*O gonca-leb var ise azgına **kirâ** ister* *(Nevizâde Atâyî, G. 55-3)*

Aşk bir dükkândır. Âşık da o dükkânın en sâdık müşterisi. Sevgiliye verdiği can nakdi oranın ancak kirasına yeter:

Şol kişi kim dükân-ı 'ışka geçer
*Nakd-i cânı virür **kirâ** yirine* *(Zâtî, G. 1379-4)*

Bazen kirâ veren sevgilidir. Ancak o gamdan başka bir şey vermez. Tâlib olan âşığın gönlüne sevgilinin hayâli girmiş, sevgili de ona gam nakdini sadece kirâ olarak vermiştir:

Hâne-i gönlüme hayâlî girip
*Verdi gam nakdini **kirâ** yerine* *(Hayâlî, G. 514-3)*

Âşığa o bile yeter, ancak onu bile vermeyebilir:

*Vermedi bûse **kirâsın** leb-i mey-nûşundan*
Zevk-yâb etmedi ol meyve-i mayhōşundan *(Sümbülzâde Vehbî, G. 198-1)*

Nigâr, sevgilinin güzelliğinin anlatımı için kullanılan bir isimdir. Böyle güzeller heykel veya put gibi güzel olarak nitelendirilir.

Bu mülk sevgilinin vakfıdır. O vakfın gelirleri de kira olarak âşıkların ona verdiği canlarıdır. Nigârın kayıt defterinde özetle bunların hepsinin ismi yazılıdır:

Mukayyed defterinde ol nigârın
*Alur **îcâresin** ez-cümle evkâf* *(Mehmet Sıdkî, G. 127-3)*

Şâirler, kirâ kelimesini kişilerle ilgili övgü ifadesinde bulunurken de kullanır. Memduhunun, bu dünyasına ve ahretine dua edip maddıyatının bol olmasını ister. Ayrıca topraklarının büyüklüğünden, mülkünün fazlalığından bahsederken de bu kelimeyi kullanır:

'Ömrün mezîd kadrün ola Sidre'den yüce
*Âhûruna çekile katar-ı **kirâ**-yı cev* *(Ravzî, K. 7-60)*

Her demde esbyâri egerler biner gider
*Püşt-i safâsı hâne-i menzil **kirâsı** yok (Said Giray, Terkib-i Bend 1 Bend 5-6)*

Bu beyitte de Nâbî züht ehlini eleştirir. Züht ehline zâhit denir ve bunlar tasavvuf düşüncesinde kendini Allah yoluna adamış ve bu uğurda dünyadan tüm bağını koparmış kimselere denir. Klâsik Türk şiirinde ise zâhit olumsuz bir kişilik olarak karşımıza çıkar. Aklın yanında ve aşkın karşısındadırlar.

Zâhitler yaptıkları ibâdetin karşılığı olarak Allah'tan cenneti umarlar. Nasıl ki yük taşıyanlar o zahmetli iş karşılığında sadece ufak bir kira döküntüsü alırsa, zâhit de çok az bir şeyle yetinecektir. Asıl mutlak olanı, aşkı onlar bilmez. Bu yüzden bu kadar karşılık alırlar:

'İbâdetinden ider ehl-i zühd ecr-i recâ
*Ki kârı bâr-keşânun **kirâ** bozundısıdur* *(Nâbî, G.148-5)*

Bazı beyitlerde de karşımıza diş kirası tabiri çıkar. Bu kelime grubu, Osmanlı döneminde saraylara ve zengin konaklarına iftar için gelen misafirlere verilen değerli hediyeler için kullanılırdı. Maksat, iftar dâvetine icâbet eden misâfire hâne sâhibi tarafından, dâvete icâbet ve teşrif edip de hanelerinin sevap kazanması ve bereketlenmesine vesile olduğu için bir hediye vermekmiş.

"Bu yüzden ramazanlarda konak sahiplerinin verdiği hediyelerin ciddi yekünler tuttuğu da olurmuş. Tanzimat ricalinden Rıfat Paşa'nın bir Ramazan sonu, kahyasının getirdiği diş kirası hesabını tetkik ederken yekünün 5000 altın olduğunu okuyup: "Çok şükür bu Ramazan'ı ucuz atlattık" dediğini…" (Refik, 2004: s. 139) kaynaklar belirtmektedir.

"Konağa iftara gelen herkese para verildiği için, tanıdık tanımadık kim varsa iftarlara gelmeye başladığından, iş kontrolden çıkmış. Hatta öyleleri varmış ki, bir gecede üç dört konağa gidip diş kirası alıyorlarmış. 1908 yılından itibaren iftarlarda diş kirası vermek âdetinden vazgeçildi." (Gündüzalp, 2003: s. 136).

Şâir sevgilinin dudağını ısırmış ve o da buna çok kızıp hakaretler etmiştir. Ama âşık da bir anlamda, "Sevgili, Necâtî'yi bu hareketinden dolayı ayıplama. Ben sana icâbet ettim. Bu da diş kirâm olsun." der:

Isırdum idi leblerini söğdü ağzıma
*Ma'zûr dut Necâtî hele **diş kirasıdır*** *(Necâtî Bey, G. 126-6)*

Âşık sevgilinin dudağından vazgeçmez. Sevgilinin narçiçeği gibi kırmızı olan dudağı onun güzellik cennetinin kirasıdır. Âşık da bu güzellik uğruna can verirse bu dudak onun diş kirası olsun:

Gül-nâr-ı la'li cennet-i hüsnün kirâsıdır
*Cânın verirse 'âşık ana **diş kirâsıdır*** *(Sümbülzâde Vehbî, G. 73-1)*

215. KOLBAŞI

Çeşitli sanat ve meslek guruplarına mensup kişilerin oluşturduğu topluluğa kol denmiştir. Kolbaşı ise bu kolların yöneticisi, reisi konumundadır. (Ünal, 2011: 409).

Şâir burada kelimeyi genel anlamıyla kullanır. Bu işi yapacak kişinin diğer insanlardan farkı olması gerekir. Bunlardan biri de maddî anlamda güçlü olmalarıdır. Tırsî kolbaşı olmak isteyelere bu konudaki tavsiyesini dile getirir:

***Kolbaş**ı olayum dir isen sana nasîhat*
Akçe ile olur kîsene sîm ü zeri toldur *(Tırsî, G. 48-4)*

216. KÖŞK

Kasr ile aynı anlamda bir yapı ismidir. Kasr ve benzer binâlarda olduğu gibi köşk de orta sınıf insanların değil zengin ve varlıklı kimselerin sahip olduğu bir yapıdır.

Bu tür yapılar her dönem alım-satımı çok olan ve ayrıca maddî değeri çok olan binalar olmuştur. İlk beyitte Behiştî, güzellikler köşkü olarak nitelediği bu yapının temeline mi'mâr-ı ezel olan Allah'ın (C. C.) cevherler döktüğünü söyler. Bir anlamda bu köşkü kutsamış olur:

*Sadefden yapılupdur bir letâfet [kasrı durur] **köşk***
Cevâhir dökdi mi'mâr-ı ezel anun binâsına *(Behiştî, Kıt'a 5-1)*

Burada ise Yunus Emre, Süleyman peygambere telmihte bulunmuş ve onun yaşadığı mekândan bahsederken köşkü kullanmıştır:

*Sen Süleymân **köşkinde** taht kurup oturdun bil*
Dîv ü perîye düp-düz hükümler eyledün tut *(Yunus Emre, G. 18-2)*

217. KUMAR-BÂZ

Kumar oynayan kişidir. İncelediğimiz dîvânlarda bu kelime çok fazla karşımıza çıkmazıştır. Nâbî'ye ait bu kıt'ada kumarbaz olarak şâir felekten bahseder.

Sevgiliyi seven ve ona âşık olan çok âşık vardır. Sevgili bir bakışıyla binlercesini düşkün ve bîçâre eder. Kumar-bâz olan felek de, sevgilinin bir bakışıyla nice âşığını çaresiz bırakması gibi, gökte sahip olduğu yıldızlarla sürekli insanların hayat nakdini almaktadır:

Ne gam o gonce-i hüsne zihâm-ı 'âşıkdan
İder hezârını efgende bir nazâr ile
Müdâm almadadur kimde görse nakd-i hayât
***Kumar-bâz**-ı felek nukre-i sitâre ile* *(Nâbî, Kıt'a 86)*

218. KUMAŞ

Osmanlı Devleti'nde hayvancılığın büyük önemi olduğu için kumaş hammaddesi oldukça boldur. Ayrıca Osmanlı, yüksek bir medeniyete sahip olduğu için çok zengin giyim-kuşam kültürü de oluşturmuştur. Buna bağlı olarak da Devletin geniş coğrafyasında çok çeşitli isimlerle anılan kumaş türleri üretimi yapılmış, bunlar özellikle iç piyasada önemli bir alım-satım metâı olmuştur.

Bu ortamdan doğal olarak şâirlerde etkilenmiş, şiirlerinde kumaş ve çaşitlerini sadece ekonomik boyutuyla değil mecaz ve semboller yardımıyla değişik anlam ilişkileri içinde kullanmışlardır.

"Bu beytinde Nâbî, Halep kumaşının İstanbul pazarlarında rağbet görmesi gibi kendi şiirinin de İstanbul şâirleri arasında rağbet göreceğini ima ederek Halep kumaşına benzettiği şiirini İstanbul şâirlerine sunmaktadır" (Şener, 2012: s. 192):

Sûdâgerân-ı şehr-i Sitânbul'a 'arz ider
*Nâbî bu **nev-kumâş** Haleb yâdigârıdur* *(Nâbî, G.153-5)*

Şiirlerde kumaş sadece bir elbise değil yeri gelmiş onu giyen insanı, insanın bedenini, yaradılışını da temsil etmiştir. Ümmî Sinan bu beyitte kumaşı bizzat kendisi olarak ele alır. Aşk onun kumaşından sorulur. Yeri gelmiş gül bahçesi kumaş, ilkbahar da bayrama bu kumaşı yetiştirecek olan kervan olarak düşünülmüştür:

*Bana 'aşkı soran gelsün haber alsun **kumâşımdan***
Nicedür vasfını bilsün yakarsa bu ataşımdan *(Ümmî Sinan, G.129-1)*

*Gülistânı **kumâşı** sebzenin bayrama ermeğe*
Geceyi gündüze katıp gelir bir kârbân şimdi *(Necâtî Bey, G. 575-6)*

Şâirler için söz ise bu anlatım içerisinde en önemlilerindendir. Nâbî bu beyitte mânâyı kumaşa benzetir. Böyle tarihi söylemeye bir söz üstâdı lazım ki mânâ kumaşı onun eserinde kendini göstersin. Bu da kendisi olmaktadır.

Böyle târîhe bir üstâd-ı sühân lâzım kim
*İltîmâ' eyleye tab'ında **kumâş**-ı ma'nâ* *(Nâbî, Târih 74-13)*

Bazen şâir, kasîdesinde övdüğü kişinin ona olan iltifâtını değerli bir kumaş olarak düşünür. Zâtî ise tâcire seslenmekle birlikte aslında herkese dünyanın geçiciliğini hatırlatır. İnsan elindeki maddî şeylerle gururlanmamalıdır; çünkü böyle niceleri değerli olan ömrü tüketmiştir:

'Ankebût-ı gussa bend etmişdi sûk-ı sînemi
*Sen **kumâş**-ı iltifâtınla perîşân eyledin* *(Lebîb, K.17-5)*

***Kumâş** ile tolu dükkâna mağrûr olma ey hâce*
Hazer kıl hâce-i devrân metâ'-ı 'ömri sürmişdür *(Zâtî, G. 147-4)*

219. KURŞUN

Gri renkli olup, metâlik parlaklığa sahiptir. Değişik fiziksel ve kimyasal kombinasyonlarıyla kurşun, sanayide birçok alanda kullanılmaktadır. Yumuşak olması, işlenme kolaylığı, yüksek özgül ağırlığı, yüksek kaynama noktası, düşük erime noktası, aşınmaya karşı direnci, enerji absorbsiyonu, ve kısa dalga ışınları geçirmeme özellikleri ona bir çok kullanım alanında üstün bir yer yaratmaktadır. Son yıllarda kurşun yerine çeşitli malzemeler kullanılmaya başlanmış olmasına rağmen, akü imalatı, boya, kimya sanayinde ve metâl alaşımı olarak sanayinin önemli bir girdisini oluşturmaktadır.
(http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/zel%20htisas%20Komisyonu%20Raporlar/Attachments/127/oik639.pdf).

Bu beyitte ise Necâtî Bey, kelimeyi gerçek anlamıyla yani bir maden olarak kullanır. Övdüğü kişi devlet adına örnek olacak iyi işler yapmıştır. Feleğin de kuyumcu olup ona kurşundan bir mühür yapmasını ve böylece tüm güzel işlerde onun imzasının olmasını ister:

Devletin hâtemine çarh nümûdar durur
*K'ide **kurşundan** anı bir iyi zer-ger hâtem* *(Necâtî Bey, K. 19-12)*

Dilimizde de "şeytan kulağına kurşun" diye bir deyim vardır. Deyim nazar değmesi istenmeyen ve düzgün giden işler için kullanılır. Şiirlerde ise kelimenin bu

anlamıyla bağlantılı kullanıldığını görüyoruz. Bu beyitte bir vezire ağer nazar değmezse kâf dağından uçan talih kuşunun çocuğunun onun için uçmaya hazır olduğunu söyler. Bu devletinin ve talihinin çok olması anlamına gelir:

*Tüfeng-i âsafın **kurşun** kulağına der oldukça*
Gehî sîmurg-ı kâfın beççesi âmâde-i pervâz *(Nedîm, Kıt'a 33-7)*

Ravzî'ye ait bu muhammes bendinde de İdincik şehrinde bir isim olarak da karşımıza "Kurşun Döken" çıkmaktadır. Bir yer adı olarak bu ismin verilmesi toplumumuzda belki de yüzyıllardır nazar olayının ne kadar ciddiye alındığının ve nazar değmemesi için insanımızın neler yaptığının görülmesi açısından önem arz etmektedir:

*Bir perîdür biri dirler adına **Kurşun Döken***
Eşkümi sîm itdi reng-i rûyumı altûn döken
Kaddi ceng eyleyüp ol kâmeti mevzûn döken
Eyledi cevr ü cefâ resmin bana kanun döken
Hak budur bâğ-ı İrem'dür şehr-i İdincik ki var *(Ravzî, Muhammes 3-54)*

220. KURUŞ (GURUŞ)

Osmanlı döneminde kullanılan ve genelde gümüşten üretilen bir para birimidir. İlk önce padişah 3. Ahmet zamanında kullanılmaya başlar. Cumhuriyet Türkiye'sinde de kullanılmaya devam etmektedir.

Beyitte Tırsî kelimeyi genel anlamıyla kullanır. Pazarda 12 kuruş değerle alınan bir beygirden ve canbazlık mesleğinden bahseder:

*On iki **guruş** ile gelüp at pazarında*
At beygir alup satıcı cân-bâz olamazsın *(Tırsî, G. 155-4)*

Yine bu lugaz beytinde de Nâbî kelimeyi genel anlamıyla kullanır. Burada kişiye yapılan para bağışından ve bunun hesaplanmasından bahsedilir:

Olunmaz ise eger şümârında hatâ
*Erbâbına bir **gurûş** tamâm ihsândur* *(Nâbî, Lugaz 23-2)*

221. KÜLÂH (KÜLEH)

Osmanlı döneminde keçeden yapılan bir başlıktır. Çok yaygın kullanım alanı olan külahın yapıldığı madde ve giyen insan grubuna göre isimler vardır. *En kalitelisi olan zerrin külâh, keçeden yapılıp yüzeyi som altın sırma işlemeli idi. Beyitlerde güneş, hilâl, mum ışığı vs.ye benzetilmiştir."* (Öztoprak, 2010: s. 142).

Beyitte kelime sevgilinin sümbüle benzeyen saçları ile ilişkilendirilip kullanılmıştır. Müşg ya da misk ticârî değeri olan bir kokudur. Vehbî'nin beytindeki "kec-küleh" tabiri yani külâhın eğri olması ise sarhoşluk alâmetidir. Bir mânâda sevgilinin aşkından veya bu beyitte olduğu gibi onun misk ve sünbül kokan kıvrım kıvrım saçlarından âşık, burada sünbül, sarhoş olur ve kendinden geçer. Sünbül sevgilinin saçlarının kokusunu kıskanan bir çiçektir. Rum miskine kendinden geçip başını eğmiş ve sevgilinin kıvrım olan saçlarının güzelliğini anlatır. Beyitten aynı zamanda sarhoş olan kimselerin bazen kendini kaybedip çok konuşmalarını da görmüş oluruz:

*Müşg-i Rûmî'ye eğip başını ey **kec-külehim***
Zülf-i ham-der-hamın evsâfını söyler sünbül *(Sümbülzâde Vehbî, K.42-42)*

Neşâtî'nin beytinde en kaliteli olan zerrin külah, meclisi süsleyen bir mum olarak düşünülür. Yokluk erbâbı olanlar sıkıntı ve keder akşamında âhlarının aleviyle, her biri meclise süs veren bir zerrin külaha dönmüştür. Şâir diğer beytinde ise sevgilinin dudağının isteğiyle, şevkiyle gönlün harâb olmasından ve başındaki külahıyla gömleğinin yakasının mest yani sarhoş olmasından bahseder:

Şu'le-i âhıyla şâm-ı gamda erbâb-ı fenâ
*Şem'-i bezm-ârâ gibi zerrîn-**külehdü**r her biri* *(Neşâtî, G. 130-2)*

Dil-harâb olmamaga çâre mi var kim olmış
*Şevk-i la'liyle giribân u **küleh** mestâne* *(Neşâtî, G. 106-3)*

Şem'î de Neşâtî gibi zerrin külahtan ve âh ateşinden bahseder. Ey benim yüce sevgilim! Şem'î senin gam mülkünün pâdişâhı olmuştur. Onun başındaki zerrin külahı ise senin âhının ateşidir. Zâtî ise sevgiliyi külâh diken olarak niteler. Halka yani âşıklara cevr etmek, sıkıntı vermek külah diken, ören mahbûba kalmıştır. Başımın tâcı olan o sevgilinin verdiği cefânın hiçbir zaman sonu gelmez. Bu beyitte "küleh-dûz" tabirinin "başına çorap örmek" deyimiyle aynı anlamda kullanıldığını görmekteyiz:

Serverâ pâdişeh-i mülk-i gamundur Şem'î
*Âhınun âteşidür başda zerrîn **külehi*** *(Şem'î, G. 179-6)*

*O mahbûb-ı **küleh-dûza** kalubdur halka cevr itmek*
Cefâsına o başum tâcınun yok hergiz endâze *(Zâtî, G. 1294-3)*

Nef'î bu beyitte mest olmuş külâhtan bahseder. Cem'in meclisine mest olmuş külâhın kanadı mey-hâne kapısının süpürgesi olmadığı müddetçe süs ve güzellik

veremez. Dede Ömer Rûşenî ise zerrin külâhtan bahseder. Sevgiliye olan aşkın ateşinden mum, kanlı gözyaşı döker. Sırmalı kumaştan da başına bir külâh yapar:

Bezm-i Ceme revnak veremez olmayıcak tâ
*Cârûb-ı der-i meygede perr-i **küleh**-i mest* *(Nef'î, G. 21-4)*

Âteş-i 'ışkunile şem' döküb hûnîn eşk
*Geydi zer-beft koyub başına zerrîn **külehi*** *(Dede Ömer Rûşenî, G. 78-4)*

222. KÜLÇE (KÜLİÇE)

Özellikle altın ve gümüşün eritilerek bir kalıba dökülmesiyle oluşur. Klasik Türk şiirinde bazen aşığın döktüğü yaşlar renk ve çokluk itibariyle külçeye benzetilir.

Aşağıdaki beyitte kelime para olarak düşünülmüştür. Gümüş külçesi sevgilinin kolunu taklit etmeye çalışır ve onun rengine bürünmek ister. Ancak bu çabası boşunadır. Gönül potasından geçirildiğinde onun sevgili karşısında değersizliği anlaşılır:

*Taklîd ederse sâ'idine sîm **külçesi***
Korlar derûn-ı pûteye bilsin ki hâmdır *(Sümbülzâde Vehbî, G. 58-2)*

Tırsî, özü ve sözü doğru olmayan ve dilinden dedi kodu eksik olmayan insanları anlatırken bakır külçesini kullanır. Nasıl ki bakır külçesi altın ve gümüşe göre daha değersizse sözün içinde de başkası hakkında konuşulanının bir itibarı yoktur:

*Ma'deninde pîç gibi bakır çıkar **külçe** gelür*
Böyle mahlût olduğından kîl ü kâl eksük değül *(Tırsî, G. 126-4)*

Necâtî Bey Klâsik Türk şiirinde külçe denince çok sık kullanılan ay'ın külçesinden bahseder. Şâir bir gök olayından bahseder ve yıldızların olduğu bir akşamda ay'ın görünmemesini bu cisimleri kişileştirerek anlatır:

*Mahûn gümüş **küliçesi** olmışdı nâ-be-dîd*
Encüm dökerdi dâmen-i gerdûn ile türâb *(Necâtî Bey, K. 3-6)*

223. LÂCİVERD (LÂCVERD)

Eski çağlardan itibaren mücevher olarak kullanılan bir taştır. En saf ve kaliteli olanı la'l taşında olduğu gibi Bedahşan'da çıkarılır. Gerek takı olarak gerekse süsleme sanatında yüzyıllarca kullanılmıştır. Bunun haricinde uyumaya yardımcı olduğu, Mısırlı kadınlar tarafından göz farı olarak kullanıldığı, tıp alanında toz haline

getirilip süt ile karıştırıldığında deri apselerine pansuman ve ülsere karşı tedavi amaçlı kullanıldığı olmuştur.

(https://tr.wikipedia.org/wiki/Lapis_lazuli).

Şeyh Gâlib'e ait ilk beyitte anlatılan ülke, lâciverd ve lâ'l taşıyla süslü bir ülke olarak nitelenir. Felek de bu ülkenin Bedehşan dağıdır ki bir ticârî metânın çıkarıldığı ve dünyaya ürün olarak gönderildiği yer önemlidir. Beyitte bu taşın en güzelinin çıktığı Bedehşan geçer ve felek Bedehşan'a benzetilerek bu ülkenin talihli bir yer olduğu söylenir:

*Müzeyyen **lâciverd** ü lâ'l ile bir tâze kişverdir*
Felek gûyâ ki ol kişverde bir kûh-ı Bedahşândır (Şeyh Gâlip, K. 22-5)

Şâir bir kasrın tasvirini yaptığı ve mesnevîden alınan bu beyitte de kelime hem lacivert boya hem de taş olarak düşünülmüştür (Kutlar, 2005: s. 33):

*Olup tasfiye **lâciverd**-i sipihr*
Tılâsına sarf oldu zer-hall-i mihr (Şeyh Gâlip, Mesnevî 1-12)

"Bu beyitte de felekle bağlantı kurulur. Mezopotamya kozmolojisinde lâciverd, yıldızlı göğün büyüsünü simgeler ve bu taşın mavisi "yıldızlı göğün" mavisidir." (Kutlar, 2005: s. 32) Feleğin cübbesi de lâcverdîdir ve bu taşla süslenmiştir:

İmrenür vâlâ-yı nîzenden kim ide şahs-ı dehr
***Lâcverdî** cübbe-i çarha tırâz-ı âstîn (Münîrî, K. 26-24)*

224. LÂ'L

Yakuta benzeyen, kırmızı ve değerli bir süs taşıdır. Aslında beyaz bir taşken ciğer kanına batırılıp güneşte kurutmak suretiyle bu rengi aldığına inanılır. En değerlisi Bedahşan'da çıkarılır ve lâ'l-i rummânî adıyla anılan cinsi daha ünlüdür. Şiirlerde bu isimle de kullanılmaktadır. "*Edebiyatta en çok sevgilinin dudağı için benzeyen olur. Bazan âşığın gözü ve gözyaşları da la'le benzer. Kıymetli oluşu nedeniyle şâirler kendi şiirlerini de la'le eş değerde gösterirler."* (Pala, 2000: s. 148).

Aşağıdaki beyitlerde sevgilinin dudağı, ağız ve şaraba benzerlik yönleriyle ele alınmıştır. Sevgilinin lâ'l dudağı karşılığında âşık canını verir. Bunun kıymetini herkes değil âşık gibi sarraf olan anlar. Eğer verirse de gayet iyi bir alışveriş olmuş olur.

*Bilmez safâ-yı **la‘l**-i lebün degme kimseler*
Kim la‘l kıymetin yine sarrâf olan bilür (Azmizâde Hâletî, G. 281-4)

*Bûse-i **la‘l**-i leb-i yâre degişdik cânı*
Zarar u fâ’ide her ne ise aldık satdık (Antepli Aynî, G. 118-2)

Vir cânunı virürse eger la‘line Şâhî
Bunun gibi ucuz eyü bâzâr ele girmez (Şâhî, G. 54-11)

Bu beyitte de şarap, kadeh ve la’l ilişkisini görebiliyoruz. Kırmızı şarap kadehinin mest olması cananın la’le benzeyen dudağını öptüğü içindir:

Mestâne SÜHEYLÎ ruhı cânânun ilendi
*Bûs itdi diyü **la‘lini** câm-ı mey-i hamrâ (Süheylî, G. 2-6)*

Sevgilinin güher dolu la’l dudağı gühere değerini verir ve onun dudağı bal gibi tatlıdır. Ayrıca âşığın gönül mutluluğu onun yolunda giderken çektiği sıkıntılardandır. Sevgilinin yolundaki taşlar onun için la’l ve gevherdir:

Teng-i şeker ol şekker-i teng içine muzmer
*Bâr-ı güher ol **la'l**-i güherbârına müdgam (Kadı Burhaneddin, G. 1036-2)*

***La’l**-i nigârum ile ider tatlu tatlu bahs*
Ol kande vü bu kande inen tatludur ‘asel (Zâtî, G. 848-4)

Mihnet-i seyr ü seferdendir safâ-yı hâtırım
*Seng-i râh-ı dil-rübâlar **la‘l** ü gevherdir bana (Nigârî, G. 39-2)*

Şiirlerde “la’l-i Bedehşân” ifadesi de sıkça geçer. Taşın en güzelinin çıktığı ve Afkanistan’da bulunan bir yerdir. Bu beyitte şâir, sevgilinin la’l dudağının bir benzerinin Bedehşan da bile olmayacağını söylüyor:

*Manend-i leb-i **la’li** Bedehşânda bulınmaz*
Hemtâ-yı ser-i zülfi Karamanda bulınmaz (Hasan Ziyâ’î, G. 176-1)

Bazen de şâirler kendi sözlerinin değerini yüceltmek için la’l kelimesini kullanır. Şâirin güzel manalı sözleri nazlı sevgililerin la’l dudakları gibi değerlidir:

Lafz-ı ma'nîdâr-ı meh câm-ı şarâb-ı pür-neşât
*Ma'ni-i rengînime **la'l**-i bütân-ı nâzenîn (Nef’î, K.56-35)*

225. LİBÂS (ESVÂB, CÂME, ELBİSE)

Libâs, elbise demektir. Câme, siyâb ve esvâb da aynı anlamdadır. Kimi tekil, kimi de çoğul olarak elbiseyi ifâde eder. Klâsik Türk şiirinde tıpkı kumaşta olduğu gibi maddî değerinden çok sembolik anlamları üzerinde durulur. Şiirlerde insanın anlayışı, fikri, ahlâkı bir elbisedir. Giyip çıkarıldığı için geçiciliği anltır. Elbise bir

anlamda dünya servetini ifade ettiği için kendisine güvenilmez. (Öztoprak, 2010: s. 118-119).

Şâir, bazen yokluğu dükkân olarak düşünür ve istekleri elbiseye benzetir. Onun yokluk dükkânında istek elbisesi kalmıştır. Bazen de bu elbise aslında dünyanın meyil verilen geçici zenginlikleridir. Bunlara yüz çevirilir:

Dehre geldik etmeden i'mâl hayyât-ı kader
*Kaldı dükkân-ı ademde **câme**-i maksûdumuz (Leskofçalı Gâlip, G. 56-2)*

N'ola etsem bu devr-i dehr-i dûn-elkâbdan i'râz
*Ki etdim câh-ı mülkü ziynet ü **esvâbdan** i'râz (Meşhûrî, G. 66-1)*

Yeri gelir insan elinde değerli şeyler olmadığına hayıflanır. Ancak kanaat şâire göre en doğrusudur. Genç veya yaşlı diğer insanların hâline her zaman bakıp geçici şeylere imrenmemek gerekir. Zaten Nâilî elbiseden asıl maksadın ne olması gerektiğini, yani insanın sadece vücûdunu kapatan bir eşya olduğunu, anlatır ve kıyafette gösterişe düşkün olunmamasını ister:

*Dime kim yokdur elimde sîm ü zerle **elbise***
Kıl kanâ'at bakma hergiz şeyh (ü) şâbbın kâline
(Mehmet Sıdkî, Tercî'-i Bend 5-2)

***Libâsdan** garaz ey hâce setr-i avret ise*
Nedir ta'allukun ârâyiş-i siyâbında (Nâilî, K. 3-26)

Şeyhî de asıl sultanlığın pahalı kıyafetler giyip bununla övünmek olmadığını, eski bir çul dahi giyse bir kölenin sultan olacağını söyler. Mehmet Sıdkî ise elbisenin geçiciliğine vurgu yapar ve bu dünyada süs için sıkıntı çekilmesini yanlış bir iş olarak değerlendirir. Said Giray'a göre de süslü elbiselerle övünmek insana değer katmaz:

Üryân şol emîr oldu ki atlastan eder fahr
*Sultân bu gedâdır ki palâs etti **libâsı** (Şeyhî, K.6-15)*

İrtikâb eyler cihânda mihneti zînet içün
***Câme**-i köhne gelür mi ehl-i 'ünvâna lezîz (Mehmet Sıdkî, G. 53-4)*

*Merd olanlar **câme**-i zîbâ ile fahr eylemez*
İrtifâ'-ı kadr-i İbrâhîm Edhemdür palâs (Said Giray, G. 75-2)

Elbise ile alakalı bu kelimeler her ne kadar soyut kavramlar için kullanılsa ve geçiciliği ifâde etse de sevgilinin güzelliğini ve ona verilen değeri anlatırken de bir

vasıta olarak kullanılmaktan geri kalınmaz. Şâirler bu durumu da sılıkla dile getirmiştir.

Yeri gelir sevgilinin nâz ve işve yapması için süslü elbise giymesine gerek dahi olmaz. Çünkü onun güzelliği bir elbisedir, nâz ve işveye sebeptir. Sevgilinin kırmızı dudakları da bir elbise gibi düşünülür:

*Zâtında ihtiyâcı yok **esvâb**-ı zînete*
Esbâb-ı nâz u şîve boyunca libâsıdır (Sümbülzâde Vehbî, G. 73-6)

'Ârızun nev-rûz u anun hattıdur pîrûze-pûş
*Leblerün la'lin **libâs** u kâkülün müşgîn-kabâ (Karamanlı Aynî, G.5-2)*

Sevgili güzellik elbisesini üstünde taşımaktadır. Sevgililer güzel kıyafetler giydiklerinde âşıklar, pervânenin mumun etrafında dönmesi gibi güzellerin etrafında dönerler:

*İtmesünler hûb-rûlar **câme**-i hüsni mezâd*
Kim bahâsın buldı ol nev-res nihâi üstindedür (Nev'i, G. 87-3)

*Giyseler zerrîn beneklü **câmeler** cânâneler*
Gûyiyâ etrâf-ı şem'e cem' olur pervâneler (Gelibolulu Sun'î, G. 14-1)

Güzellik kasrının tüm esasları, erkânı, gerekleri yerli yerinde sevgilide bulunur. Onun baştan ayağa görülen endâm elbisesi süsün ve canlılığın hazinesidir:

Yerinde hep esâs-ı kasr-ı hüsnün cümle erkânı
*Ser-â-pâ **câme**-i endâmı hakkâ zîb ü fer kânı (Nâşid, G. 97-7)*

Meşhûrî ise asıl süsün ve güzelliğin ilim olduğunu söyler. Ona göre elbiselerle süslenmek kadınlara mahsûs bir şeydir ve bunu ancak câhil olanlar önemser:

Ziynet istersen oku ilm öğren ancak zen gibi
*Câhilin ârâyiş-i **esvâbdan** gayrı ne var (Meşhûrî, G. 36-4)*

226. LÜLE

Lületaşı denince hiç kuşkusuz akla bu taşın dünyada en çok çıkarıldığı yer olan Eskişehir gelir. Taş özellikle teşbih, pipo, biblo ve sigara ağızlığı gibi süs eşyası yapımında kullanılır. Tütündeki nikotini absorbe edebilme özelliğinden dolayaı günümüzde özellikle pipo ve sigara ağızlığı yapımında tercih edilmektedir.

Yazılı kaynaklarda lületaşıyla ilgili tespit edilen en eski belge XII. yy. da kaleme alınmış bir seyahatnamededir. Bu yüzyılda Eskişehir'i ziyaret eden *Ali bin Ebu Bekir El-Herevi* adlı bir seyyâh *Kitab'ül al-İşarat ila-Marifat Ez-Ziyarat* adlı

kitabında lületaşı satılan dükkânlardan söz etmektedir. (Eskişehir Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları (EVİKTM), 2014: s. 2-4).

Lületaşı ile ilgili bir de efsâne vardır:

"Söylentilere göre taşı ilk bulan ve taşa ait yer altı yolunu ortaya çıkaran canlı köstebektir. Günlerden bir gün genç çoban, Karatepe'nin köylerinden birine gider. Çoban yorgun olunca acıkır ve bir yerde oturur. Yanındaki azığını çıkartır ve yemek yemeye başlar. O esnada toprak üzerinde bulunan bir delikten köstebeğin çıkmaya çalıştığını görür. Çoban deliğe uzanır ve oradan kayaçlardan birini eline alır. Kendi çakısı ile yontmaya başlar ve ilk çakı müdahalesinde taşın aniden güzelce bir kız olduğunu görüverir. Kız konuşmaya başlar ve "Ah insan bana kıymasaydın keşke" der. Sonrasında köstebeğin açtığı delikten girer ve yok olur. Çoban kızın arkasından deliği eşmeye başlar. Günler geçtikten sonra çobandan haber alınamaz. Çobanı arayan köylülerin tamamı onu yerin altında bir kuyunun içinde boğulmuş vaziyette bulurlar. Çobanın elinde o sırada lületaşları vardır. O zamandan beri lületaşı çobanın kıza olan sevdasıyla birlikte anılır." (http://bilgihanem.com/luletasi-nedir/).

Lületaşının tarihçesi, efsânesi ve hangi alanlarda kullanıldığı yönündeki bilgiler bu şekilde. İncelenen dîvânlarda bu taşa fazla rastlanmadı ancak Nâbî'nin "lüle" redifli bir gazeli tesbit edildi. Gazel on üç beyitten oluşmaktadır; ancak gazelin buraya tamamı alınmadı. Sadece kullanımıyla ilgili ipuçları veren beyitleri almak konunun anlaşılması açısından kâfî olacaktır.

Halkın gözü onun ağzı ile kesesindedir. Yanı içindeki tütün halk için önemlidir ve o da kullanıldığında insanlara itibar verir. Bazen piyasada çok olur, yani râyici fazladır ve kıymeti bilinmez ama o bunlara da sabır gösterir:

Gözi dehânı ile kîsesindedür halkun
Hemîşe vakf-ı firâz ü nişîbdür ***lüle*** *(Nâbî, G.727-4)*

Gehî ayâga çalarlar metâ'-ı râyic iken
Tahammül itmede ammâ 'acîbdür ***lüle*** *(Nâbî, G.727-5)*

Bu beyitte şâir lüle taşının en önemli işlevlerinden biri olan ve yukarıda bahsettiğimiz tütün içme çubuğu olarak kullanımını ele alır. Beyitte tütün yakan ay yüzlü sevgilinin süsü olarak görülür. Hem kavuşturur hem de rakîbdir:

O mâh-rûy-ı duhân-sûza zîbdür ***lûle***
Visâle vâsıtadur hem rakîbdür ***lûle*** *(Nâbî, G.727-1)*

İnsanın gönlünden kederi alacağı düşüncesi bu beyitte işlenir ve necîb ifadesiyle de temizliğine, saflığına va beyaz rengine işaret edilir:

Komaz dilinde keder taşa ursalar bâşın
*Yine muhâlefet itmez necîbdür **lûle*** *(Nâbî, G.727-3)*

Bu beyitte de tesbih olarak kullanımı anlatılmaktadır:

İmâme ağzın öper ateşine lüle yanar
*Bu kârgâh-ı cezâda garîbdür **lüle*** *(Nâbî, G.727-6)*

Burada ise maraz-tabib kelimeleriyle yine tütün içme olayı ele alınmıştır. Tütün çok içildiğinde insanın içinde balgam birikir. Bunu biriktiren de, yani o tütünü içtiren de, dışarı attıran da odur. "gürûh-ı safreviyân"ı bedenen zayıf insanlar, "mizâc-ı balgamiyân"ı da yapı olarak soğuk insanlar olarak düşünürsek ruh ve bedene olan etkisini anlattığını da söyleyebiliriz:

Gürûh-ı safreviyâna maraz-fizâ ammâ
*Mizâc-ı balgamiyâna tabîbdür **lûle*** *(Nâbî, G.727-11)*

227. MAAŞ

Maaş denince akla devlet görevinde çalışmış ya da bu vazîfeden emekli olmuş kimseler gelir. Aslında kelimenin bundan başka "aylık geçimini sağlamaya yetecek kazanç" gibi anlamları da mevcut. Ama günümüzde biz daha ziyâde devlette ve özl sektörde çalışıp bu fiilin karşılığı olarak alınan aylık para için kullanılır.

Şiirlerde bir de "akl-ı maâş" tamlamasını görüyoruz ki bu geçim düşüncesi anlamına gelir. Beyitte akıl ile aşk karşılaştırması yapılır. Hırsız ile ayışığı nasıl bir arada durmazsa bu dünya düşüncesi, dünyadaki geçim derdi ile aşk da bir arada olmaz. Aşk bu dünyaya ait tüm isteklerin karşısındadır. Onları bozar, perîşân eyler:

*Akl-ı **maâşı** aşk eder elbet halel-pezîr*
Çendân olur mu düzd ile mehtâb âşinâ *(Şeyh Gâlib, G. 12-2)*

Bu dünyanın istek ve arzuları insana zarar verir. Dîvâne âşığın yeri aşk hanıdır. Eğer onda bu görünen dünya düşüncesi olsaydı hiç aşk onun ruh gıdası olabilir miydi?

Hep bâda verir servet ü sâmânını bâde
*Bir sâ'ikadır hırmen-ı mahsûl-i **maâşa*** *(Haşmet, G. 234-4)*

'Işk hânını ider miydi gıdâ-yı rûh eger
*Olmasaydı 'Âşık-ı dîvânede 'akl-ı **ma'âş*** *(Âşık Çelebi, G. 111-5)*

Ümmî Sinan bu mücâdeleyi gayet güzel anlatır. Akıl der ki hep çalışsam, nefis der ki hep yesem, hırs da der ki hep biriktirsem. Bu yaman bir savaştır:

*'Akl-ı **ma'âş** dir işlesem nefs-i ma'âş dir ki yesem*
Hırs eydür ki şöyle kosam özge cidâldur arası (Ümmî Sinan, G.193-6)

Bu dert ile dertlenen aynı zamanda gafildir. Hiç kafesteki kuş dâne derdine düşer mi? Allah'ın kudret mutfağının sofrası iki cihânı da kaplamış, her yerden gönül nimete kavuşmuştur. Emellerini kazanmak için bu ne yaman savaştır:

***Maâş** kaydına düşmek abesdir ey gâfil*
Olur mu murg-ı kafes kisb-i daneye mâ'il
Simât-ı matbah-ı Kudret dü-âleme şâmil
Taraf taraf dil olurken bu nimete vâsıl
Bu kârzâr-ı emelde aceb savaşım var (Haşmet, Tahmis 2-2)

Beyitte aklın yanında olan tiplerden "fakîh"i görüyüruz. Şâir ona sesleniyor. Ey hoca, geçim derdi gibi gereksiz şeylerle uğraşma. Bu boş şeyler hiç insana güzellik mi verir?

*Ögünüp akl-ı **ma'âş** ile fuzûl olma fakîh*
Ya'ni insâna fazîlet mi verirmiş fuzulât (Usûlî, G. 8-6)

Akıl ile gönül savaş verirken şâir sevgiliyi asla unutmaz. Gözbebeğim senin saçından ve hallarinden her zaman kan içer. Benim kanlı gözyaşlarımın kaynağı bunlardır. Hakîkatte de denizde yaşayan canlıların geçimi karadan denize gelenlerdir:

Dem-a-dem merdüm-i çeşmim içer kan zülf ü hâlinden
*Belî ekser **ma'âşı** ehl-i deryânın karadandır (Fuzûlî, G. 88-2)*

Neticede insanız ve nefsimiz var. Tüm bunları anlatırken dünya geçimini de unutamıyoruz. Aşağıdaki beyitlerde de bu düşünce dile getirilir.

Nâilî kasîde yazdığı devlet büyüğünün maaş emrini ne kadar çabuk verirse ahret hesâbının da o kadar kolay olacağını söylerken, Meşhûrî ise verilecek maaş emrine ihtiyaç hâsıl olmasaydı bu şiiri yazıp baş ağrıtmayacağını belirtir:

*Ne denli emr-i **ma'âşında** cüst ü çâpük ise*
O denli kâhil olur ahret hisâbında (Nâilî, K. 3-21)

Böyle tasdî' mi ederdi ebedî Meşhûrî
*Etmese emr-i **maâşında** zarûret îcâb (Meşhûrî, K. 29-5)*

Tabi bir de bu kazancın helâl olması önemlidir. Madem insanız, madem geçim derdinden kendimizi alıkoyamıyoruz, bari kazancımız helâl olsun. Helâlinden

olan kazanç aslında Allah katında da makbuldür. Bu kazanç ona teslîm ve tevekküle mâni olmaz:

Bir zamân mâni'-i teslîm ü tevekkül olamaz
Âdeme tıyb-ı helâlinden olan kesb-i ***maâş*** *(Meşhûrî, Kıt'a 15-2)*

228. MA'DEN

Maden gerek değerli taşlar gerekse bu taşların bulunduğu ocak anlamına gelir. Madenler insanoğlunun ilk gününden beri kullandığı maddeler olarak göze çarpar. Savaş aletleri üretiminde, para basımında, süs eşyası olarak daima önemini korumuştur. Klâsik Türk şiirinde özel olarak değerli taşların sevgiliye ait güzellik unsurlarıyla ilişkilendirilip kullanımı oldukça yaygındır. Maden kelimesi ise özellikle insanın manevî yönünü ifade etmek için kullanılmıştır. (Aktan, 2003: s. 306-309).

Aynı zamanda Kur'ân'da da maden ve değerli taşlarla ilgili âyetler mevcuttur: *"O, taze et yemeniz ve takınacağınız süs eşyası çıkarmanız için denizi sizin hizmetinize verendir."* (Nahl 16-14) (DİB, 2007: s. 267) Ayrıca *"O, gökten su indirdi de dereler kendi ölçülerinde dolup aktı ve sel üste çıkan köpüğü aldı götürdü. Süs eşyası veya yararlanılacak bir şey elde etmek için ateşte erittikleri şeylerden de böyle köpük olur."* (Ra'd 13-17) (DİB, 2007: s. 250) buyurulur. Bu ayetlerde bahsedilip insanların hizmetine verilen şeyler değerli taşlar ve madenlerdir.

Beyitlerde bir şeyin kaynağı olması bakımından ele alınmıştır. Aşağıdaki iki beyit Şehrî'ye aittir. Şair ilk beyitte dertlere derman olarak gördüğü kişiyi cömertlik madeni olarak görür. Diğer beyitte ise sevgiliye olan aşkını dile getirirken "âh" çekmesini bu yangının ma'deni yani kaynağı olarak görür. Bir bakıma çokluğunu ifade eder:

Mürüvvet kânı ihsân ***ma'deni*** *bir zât-ı nâfi'sin*
Olursa senden olur derd-i bî-dermânuma dermân (Şehrî, K. 11-11)

Ma'den*-i sûz-ı 'aşk dâg-ı ciger*
Tîg-i dûzah- tirâş ya'nî âh (Şehrî, G. 118-2)

Yine aşağıdaki tahmis ve gazelde de âşık, aşkı için çektiği sıkıntıları dile getirir. Tahmise ait bu bentte "ma'den-i sîmâb" tamlamasındaki "sîmâb", civa demektir. Civanın döküldüğü zaman bir suyun kaynağını kurutma özelliği vardır. Beyitte özellik sabır ve tahammül kelmeleriyle anlatılmıştır. Şâir sabır ve tahammülünün kalmadığını civa madeni ile anlatmış ve su gibi kuruduğunu belirtmiştir. Diğerinde ise gönül ızdırap ma'denidir:

Hayâl-i la'li tâ kim dîde-i bî-hˇâba düşmişdür
Gözüm merdümleri bezm-i şarâb-ı nâba düşmişdür
*'Aceb sabr ü tahammül **ma'den**-i sîmâba düşmişdür*
Yine 'aks-ı ruh-ı dilber dil-i pür-tâba düşmişdür
Sanursın pertev-i mehdür ki rûy-ı âba düşmişdür (Âgâh, Tahmîs 1-1)

Bu beyitlerde ise ilâhî aşktan bahsedilir. Sevilmek bir hazine sevmek ise bir ma'dendir. Ayrıca kalbin saf olması için ilm-i ledün ma'deni olması gerektiği belirtilir ki bu Allah tarafından kalbe gelen hikmetli bilgidir. Bu herkese değil, özedl insanlara has bir sırdır. Peygamberimiz ilm-i ledün sultanı olarak addedilir:

Güzeller menba'ı iklîm-i hüsnün
*Sevilmek kânı sevmek **ma'denidür** (Dede Ömer Rûşenî, G. 21-2)*

Anı dilerisen olub pâk u sâf
*Kalbün ola 'ilm-i ledün **ma'deni***
(Dede Ömer Rûşenî, Terc. B. 1, Bend 7-4)

Bu beyitte geçen "hây", Allah'ın bir ismi ve sıfatıdır, hayat veren anlamına gelir. "hû" ise, *"Allah'ın mutlak gayb olan hüviyeti, künhü; temaşası mümkün olmayan zatı"* (Uludağ, 2012: s. 172) demektir. Bu ifadeler aynı zamanda bir zikir şeklidir. Rûşenî de bunu bir ma'den olarak düşünür:

Geh âh u figâne menba'ız biz
*Geh hâyile hûy **ma'deniyüz***
(Dede Ömer Rûşenî, Terc. B. 2, Bend 6-4)

229. MAHALLE

Günümüzde bir şehir, ilçe veya beldede belediye sınırları içerisinde bulunan, burada yaşayan insanlar arasında yakın komşuluk ilişkilerinin kurulduğu mekânlardır. Sadece buralarda değil büyük bir köyün de mahalle denilen bölümleri bulunur.

Mahallelerde yönetici olarak muhtar bulunmaktadır. Buranın bir alt bölümüne de sokak denir. Mahalle yaşantısı Türk toplumunda gerek günümüzde gerekse Osmanlı döneminde toplumsal hayatta oldukça önemli bir yere sahiptir. Mahallede insanlar arası ilişkiler daha samimi ve sıcaktır. Bu mekânda yaşayan insanlar genelde uzun yıllar burada oturur ve aralarında yakın ilişkiler kurarlar.

Beyitte Osmanlı döneminde önemli bir yere sahip olan vakıf kurumundan bahsedilir. *"Vakıf, kısaca, kişilerin kendilerine ait menkul ya da gayrimenkul mallarını veyahut nakit paralarını cemiyetin yararına bağışlamaları olarak*

tanımlanabilir." (Ünal, 2011: 711) Ferrâş ise ibâdethanelerin bakımından ve temizliğinden sorumlu olan görevlidir. Şâir burada mahalle halkı tarafından kendisine bir vazife verildiğini ve bu sebeple vakfı bulunmayan mescitte ferrâşlık görevini yaptığını dile getirir. Osmanlıda cami, mescit, hastane gibi toplumun yararına olan kurumlar devlet tarafından yapılmaz, bunlar vakıflar kanalıyla inşa edilirdi. Hem devlet büyük bir maddî yükten kurtulur hem de insanlar arasında yardımlaşma ve dayanışma duygusu gelişirdi. Hizmetlerin gerçekleşebilmesi için kuşkusuz paraya ihtiyaç duyulur. Bir mescidin vakfının bulunmaması ise maddî ihtiyaçların karşılanmasında güçlük meydana getirir. Şâir buna rağmen mahalleli istediği için bu görevi yerine getirdiğini söyler ve döneme ait bir gerçeği ifade eder:

*Ahâlî-i **mahalle** bir vazîfe itmese ta'yîn*
İder mi mescid-i bî-vakfa Sıdkî hizmet-i ferrâş *(Mehmet Sıdkî, G. 110-5)*

Yunus Emre "Yaradılanı yaradandan ötürü sev!" düşüncesine uygun olarak kendisine âşina olmayan ve ağyar olarak nitelediği insanlara bile sevgi duyduğunu dile getirir. Böyle insanlarla ıssız yerler arasında bağlantı kurar ve kimsenin yaşamadığı sakin yerlerin de kendisi için canlı hayatın sürdüğü mahalle veya şehirden farklı olmadığını söyler:

Kimseye düşmân tutmazuz agyâr dahı yârdur bize
*Kanda ıssuzlık varısa **mahalle** vü şârdur bize* *(Yunus Emre, G. 333-1)*

Tırsî ise mahellenin olmazsa olmazlarından olan ve buranın güvenliğini sağlamakla görevli bulunan mahalle bekçisinden bahseder. Bu görevli özellikle geceleri mahallede gezmektedir ve buranın güvenliğini sağlamaktadır. Geç saatlerde şâirin karşısına başıboş köpeklerden başkası çıkmaz:

Gicelerde subha dek gezmekdeyüm bekçi gibi
*Bulmadum kelb-i **mahalle** gibi özge âşinâ* *(Tırsî, G. 15-5)*

230. MÂHASAL

Sözlükte *"hâsıl olan, meydana gelen şey, netice"* (Devellioğlu, 2012: s. 650) anlamlarına gelmektedir. Ticâret açısından bakıldığında alışverişten elde edilen kazanç denilebilir.

Âşık yine sevgiliyle ticâret yapmaktadır. Muhabbet pazarında sevgili gam metâını satmaktadır ve âşık bu ürünü hiç itiraz etmeden sevgiliye gönül nakdini vererek almıştır:

*Nakd-ı dili dildâra verip **mâhasa**l aldım*
Bâzâr-ı mahabbetde gam-ı bî-kesel aldım *(Nâilî, G.240-1)*

Bu kaside beytinde ise dünyanın ortaya çıkmış hazîneleri memdûhun bir günlük harcamasını ancak karşılar:

Ol ki ana masraf-ı yek-rûzedir
***Mâhasal**-i kân u yem-i rûzgâr* *(Nef'î, K.43-20)*

231. MAHSÛB

Kelime *hesâb olunmuş, hesaplanmış* anlamına gelir. Nâbî, bu mesnevî beytinde yasemini çemene iltizam almak için gelen bir mültezim olarak düşünür ve çemenin hesabını o kapatır:

Câ-be-câ berg-i bâd-bürd-i semen
*Oldı **mahsûb**-ı iltizâm-ı çemen* *(Nâbî, M.8-65)*

Zâtî ise beklenti içinde olan, yol gözleyen kimselerin ömrünü anlatır. Ey muhâsib! Eğer birinin yolunu gözlemek ömürden düşülürse, bu dünyada yol bekleyenlerin ömrü hiç tükenmez. Çünkü beklemenin sonu yoktur, beklenen de gelmez:

*Ey muhâsib 'ömrden **mahsûb** olursa intizâr*
Muntazırlar 'ömrine olmaz cihân içre şümâr *(Zâtî, G. 358-1)*

Benzer ifâdeleri kullandığı bu beyitte de kendisinin tâ Hz. Nuh zamanından beri yol gözlediğini anlatır:

*Zâtî'yâ ger ömrden **mahsûb** olursa intizâr*
Nûhdan artuk kıyâs itmek gerekdür yaşumı *(Zâtî, G. 1522-5)*

232. MAHZEN

Sözlükte *"yer altı deposu, ambar ve devlete ait değerli şeylerin saklandığı yer"* (Ayverdi-Topaloğlu, 2007: 697) olarak tarifi yapılır. Klâsik Türk şiirinde özellikle sevgili ile ilişkilendirilip kullanılmıştır. Çokluğu, bolluğu ifade eder.

Sevgilinin dudağı lal taşı gibidir. Âşık bu dudağa taliptir. Bunu düşünmekten ve arzulamaktan etekler la'l mahzenine dönmüştür. Yine sevgilinin bakışlarına olan istek ve arzudan da cepler pazar yeri olmuştur:

*Lebün endîşesiyle **mahzen**-i la'l oldı dâmânlar*
Nigâhun şevkine bâzâr-çâk oldı girîbânlar *(Nâbî, G.90-1)*

Bazen de âşığın gönlü bir aşk mahzeni olur. Sevgilinin delici yan bakışları hırsız gibidir. Burayı açıp âşığın gönlündeki hazîneleri bir sultan hazînesi olduğunu umarak almak ister:

*Dil **mahzen**-i aşkındır anı deldiği gamzen*
Uğrıdur umar kim ala gencîne-i şâhı *(Ahmet Paşa, G. 339-6)*

Şâirin sözleri yeri gelir cân kulağına küpe edilecek kadar değerli olur. Çok değerli incilerle kendini süslemek isteyen, bunları kulağına küpe yapmak isteyen onun söz mahzeninde aradığını bulabilir:

Gûş-ı câna eylesün İshak nazmun güşvâr
*Dürr-i şehvâr isteyen gelsün ki bu **mahzendedür*** *(İshak Çelebi, K. 15-15)*

233. MAKBÛZ-MAKBÛZÂT

Makbûz, borcu olandan alınan veya satıştan elde edilen para ve bunun sonucu paranın tahsil edildiğine dair muhataba verilen belgedir. Makbûzât da aynı anlama gelir.

Tespit edilen beyitlerde ticârî anlamıyla kullanılmıştır. Nâbî, tarih beyitinde övdüğü kişiyi güç ve kuvvetine sığınılacak bir vezir, suçları affeden bir vekil olarak niteler. Ayrıca o verilen emanetin geri alınmasına güvence veren bir garantördür:

*Virdi **makbûzâtın** istirdâd şartiyle emân*
Ol vekîl-i cürm-bahş ol âsaf-ı cizzet-me'âb *(Nâbî, Târih 144-30)*

İshak Çelebi ise şeref, devlet ve sağlık gibi soyut kavramlarla metâ, nakd ve makbûz terimlerini bir arada kullanır. Biraz da nasihat edercesine sağlık yerinde olduktan sonra kaybedilen makam ve maddiyatın geri geleceğini ve bunun için üzünülmemesini söyler:

Sanma bulınmaz metâ'-ı 'izz ü devlet gam yime
*Elde **makbûzun** degül mi nakd-i sıhhat gam yime* *(İshak Çelebi, G. 254-1)*

234. MAL-MENÂL

Mal, insanın kendi tasarrufunda bulunan ve sahip olduğu kıymetli şeylere denir. Mâl ü menâl ise, aynı anlama gelen bir ikilemedir.

Beyitte Aynî kelimeyi ticâretle ilgili, tüccar eşyası anlamıyla kullanmıştır. Bir şâirin fikir ve anlam bakımından özgün şeyler demesinin önemiyle ticâreti kimseden borç almadan, kendi sermâyesiyle yapan tâciri kıyaslar. Ayrıca bu işin nasıl yapılması gerektiği konusunda da bize bilgi verir:

Şa'ir oldur 'AYNÎyâ kim karz-ı ma'nâ itmeye
*Tâcir oldur ki ticâret kendü **mâlıyla** ide (Karamanlı Aynî, G.410-7)*

İnsan bu dünyada yaşarken geçimini sağlamak ve hayatını idâme ettirmek zorundadır. Ömürden yıllar ve aylar geçerken kişi rızkını, geçimini sağlamak için ortaya bir şeyler koymak adına gayret göstermelidir:

Sarf idüp nakd-i 'ömrüni meh ü sâl
*Eylesen kesb-i rızk-ı **mâl ü menâl** (Ahmet Nâmî, Tercî-i Bend 2 Bend 5-1)*

Şiirlerden hareketle Osmanlı döneminde ticârî merkezlerin nereleri olduğu hakkında da bilgi sahibi olabiliriz. Bu yerlerden biri de bugün Suriye toprağı olan Halep şehridir. *"Suriye'nin başkent Şam'dan sonra en büyük şehri olan Halep, geçmişte Osmanlı Devleti'nin önemli merkezlerinden biri idi. Halep; geçmişten bu yana önemli bir ticaret ve dokumacılık merkezidir, ipekli kumaşları meşhurdur."* (Yeniterzi,2010: 312). Bu durum doğal olarak şehre bir zenginlik katacaktır. Burada bir süre yaşamış olan Nâbî, Halep ve Şam'ı kıyaslar ve Şam nasıl güzellerle doluysa Halep'in de servet ve zenginlikle dolu olduğunu söyler:

*Eyleyen **mâl ü menâl** ile leb-â-leb Haleb'i*
Eylemiş Şâm'ı dahı dil-ber ile mâl-â-mâl (Nâbî, G.491-3)

Klâsik Türk şiirinde Şam'ı ağzına kadar dolduran dilber, âşık için uğrunda dünyanın her türlü zenginlik ve varlığından geçilecek varlıktır. O olduktan sonra âşık dünyanın tüm servetinden geçer ve hatta hiçbir şeyi olmasa da mâşuğu ona yeter:

Dünyâda bize sen sanem-i sîm-ber yeter
*Ne var eger ki yoğ ise **mâl ü menâlimüz** (İshak Çelebi, G. 97-3)*

İstemez şevketi câhı celâlı
*Terk eyler dünyâyı **mâlı menâlı***
Bulur kumrî-âsâ makãm-ı 'âlî
İsteyen bir serv-i kâmet-i mevzûn (Nigârî, Türkü 838 25-3)

Sevgilinin ağzı mîm, boyu elif ve saçları da şekil itibariyle lâm harfine benzer ki bu da âşık için dünya malı istememesine; dünyalık için ona sevgilinin yetmesine kâfi gelecektir. Çünkü mâl kelimesi mîm, elif ve lâm harflariyle yazılır.

Mîmdür agzı elifdür serv-kaddi zülfi lâm
*Ey gözüm dirsem n'ola ol yâr 'ayn-ı **mâldür** (Gelibolulu Sun'î, G. 19-4)*

Bazen de âşığın sevgili uğruna döktüğü gözyaşı bir gümüş külçesi kadar çoktur. Kârûn tüm servetine rağmen bunu kıskandığı için toprağın altına gömüldü.

Yine gözyaşı gümüşü sevgilinin eşiğindeki toprakla bir olsun istenir ve onun için harcanacak en değerli servet olarak görülür:

Kesret-i nukre-i eşküm haberin almış kim
*Zîr-i hâk itdi hased **mâlı** ile Kârûn'ı* *(Nâbî, G.873-3)*

Sîm-i eşküm işügünde hâk-i yek olsun dirüm
İsterem kim seyl idüp harc eyleyem mâlum sana *(Behiştî, G. 3-3)*

Klâsik Türk şâiri için varlık, bazen de kişiyi bu dünyada ve öteki dünyada türlü sıkıntılara sokan bir şey olarak görülür. Dünya malına heves edenlerin durumunu görmek için Kârun ve Fağfûr'a bakmak yeterli olacaktır:

*Aldadı niçe bizim tek kesleri **mâl ü menâl***
Fitne oldı niçelere hubb-ı evlâd ü 'ıyâl *(Mehmet Sıdkî, G. 145-1)*

Yâr ile olan hem-nefes ayş ol sürer âlemde bes
Mâl ile mülk etme heves Kârun'a bak Fağfûr'u gör (Şeyhî, G.74-4)

Zaten insan ölümlüdür. Ondan geriye ne kadar makam ve servet sahibi olsa da bir şey kalmayacaktır. Bu yüzden de ârif olana mal ve mülk yerine irfan yeter:

Nice bin taht işlerin bir tahtaya bindürdiler
*Tâc u tahtum var diyen gör mülk ü **mâlın** kandedür (Ümmî Sinan, G.43-3)*

Ma'rifet ehline çün gencice irfân yeter
*Ey Usûlî gam degil olmazsa mülk ü **mâller*** *(Usûlî, G. 34-7)*

Klâsik Türk şâirine göre asıl huzur ve mutluluk ise yokluktadır. Yoksa bu dünyadaki istek ve arzular kişiyi huzurlu etmez:

*Ne **mâlum** var ne câhum var ne zevkum ne sürûrum var*
Cihânı hîçe satdum şimdi yoklugla huzûrum var *(Âşık Çelebi, G. 87-1)*

Ahmedî ise insanlardaki samimiyete vurgu yapar. Kişi, dost olarak bellediği insanı mal ve mülkü için değil ondaki güzel hasletler için sevmelidir:

Olur kemal-i dostı sevmeklig Ahmedî
*'Ayb ol-durur ki ide kişi milk ü **mâl**-ı dost* *(Ahmedî, G.83-6)*

235. MÂLİK-SÂHİP

Mâlik, Arapça mülk kelimesinden türemiştir ve bir şeyin sahibine verilen isimdir. Gerek mâlik gerekse sâhip kelimeleri çok çeşitli anlam ilişkileri içinde karşımıza çıkar.

Sâhip kelimenin öncelikle genel anlamıyla, yani ticâretle ilgili kullanıma bakmak gerekir. İlk beyitte ticâretle uğraşan bir tâcirin zamanla bu işle meşkul olması sonucunda güç ve nufûz sahibi olmasından bahsedilir:

Zamân-ile bir tâcir-i kâmrân
Ticâretle olmışdı ***sâhib-tüvân*** *(Cinânî, M. 2699)*

Bu beyitte ticârî unsurlarla Şam ve Halep kentleri kıyaslanır. Şâire göre Halep şehri satılığa çıkarıldığı zaman cennet nakdi ile birlikte üstüne Şam da verilecek kadar değerlidir:

Mâlik *olsam hele ben üste virürdüm Şâm'ı*
Nakd-i cennetle mezâd olsa bahâsı Haleb'ün (Şehrî, G. 86-5)

Ahmedî'ye ait ilk beyitte mal sahibinden ve buna hizmet eden kişinin bunun karşılığında aldığı maaştan bahsedilir. İkinci beyitte ise sahibinden satın alınan toprak bahçesi olarak bahçe karşımıza çıkar. Bu bir taşınmaz ve gayr-ı mülktür:

Sâhib*-i mâla iderdi hizmeti*
İki sene almaz idi ücreti (Diyarbakırlı Ahmedî, M. 31)

Zindânın yanında bir bakça satun
Sâhibinden *aldı ol Zelha Hâtûn (Diyarbakırlı Ahmedî, M. 1280)*

Burada bir zâhit eleştirisi yapılmaktadır. O asla kavuşma metâının satın alamaz. Bunun için ne parası yeter ne de sahip olduğu züht nakti buna kâfi gelir:

Alıbilmezsiz metâ'-ı vaslı nakd-i zühd ile
Tutalum zâhid cihânda ***mâlik****-i dînârsuz (Sehâbî, G. 162-3)*

Kendisini fakir olarak niteleyen Klâsik Türk şâiri gönül tokluğu içinde olduğunu, açgözlü ve hırs sahibi olmadığını ifade ederken kanaati bir hazîne olarak düşünür ve onun sahibi olduğunu söyler. Böyle bir insan hiçbir sultâna, büyüğe de boyun eğmez:

Kanâ'at gencine ***mâlik*** *olup künc-i selâmetde*
Fakîr olur şeh-i devrâna baş egmez gedâlarda (Yahya, G.346-4)

Dünya sonu olan ve gönül bağlanmaması gereken bir mülktür. Aslolan burada maddî hazînelere sahip olmak değil, Allah (C. C.) ile ilgili sırlara vâkıf olmaktır ki asıl zenginlik budur:

Hakîkat gencine ***mâlik*** *bizüz bu mülk-i fânîde*
Bizüm vîrânelikden kârumuz âbâdumuz yokdur (Yakînî, G. 47-5)

Zaten ne kadar dünya malına sahip olunursa olunsun insan âciz ve miskin bir şekilde ölecektir. Bu servetin hiçbirinin kişiye öldükten sonra faydası olmayacaktır:

*Ne kadar mâla olursan **mâlik***
'Âkıbet cümleten olur hâlik *(Vecdî, M. 7-2)*

Klâsik Türk şiirinde servet ve zenginlik sahiplerinden bahsedilirken ilk akla gelen kişilerden biridir Kârûn. İnsan defîneler dolusu mala sahip Kârûn gibi de olsa sahip oldukları hep bu dünyada kalacaktır:

*Olursa her biri **sâhib**-defîne-i Kârûn*
Yine metâ'ı bu mahzende müste'âr kalır *(Nâilî, K. 2-11)*

Kişi bu dünyada zengin olup hatrı sayılır, sözü geçer biri olmak istiyorsa bu zenginliğini insanların faydasına sunmalı, ihtiyacı olanlara yardımda bulunmalıdır:

*Mülk alup olam diyen **sâhib**-vücûd*
Pîşesi anun gerek kim ola cûd *(Ahmedî, M. 2880)*

İslâm inancına göre mâlikü'l-mülk olan Allahtır (C. C.). Her şeyin sahibi, bu dünyada verilen her türlü nimetin, zenginliğin kaynağı O'dur. İster saltanat sahibi bir sultan, isterse fakir bir köle olsun dünyadaki tüm varlıklar O'na muhtaçtır:

***Mâlikü'l-mülk**-i hakâyık ins ü cân*
'Arş u kürs levh u kalem tahte'l-'ulâ *(Ümmî Sinan,G.2-4)*

*Olup **mâlik-i mülk** ü esbâb u mâl*
Gınâ buldı gâyet 'alâ külli hâl *(Cinânî, M. 1077)*

Mâ-sivâ cümleten sana muhtâc
*Ger gedâdur gerekse **sâhib**-i tâc* *(Gelibolulu Âlî, M. 6)*

Bu iki beyitte ise bey' u şirâ yani alışveriş kelimeleriyle birlikte kullanılmıştır. İlk beyitte Hz. Yûsuf'a telmihte bulunulur ve ona sahip olup da onu pazarda satan akılsız satıcıdan bahsedilir. Bir malın kıymetini nasıl ehli olan bilirse Yûsuf'un güzelliğinin zevkini de ancak ticâreti iyi bilen Yahudi satıcı bilir:

*Seni **mâlik** olup iy Yûsufum bey' eyleyen nâ-dân*
Ne bilsün zevk-i hüsnün kendüyi 'İbrî-fürûş anlar *(Süheylî, G. 81-4)*

Bu beyitte ise şâir kendini âşıklar mey-hânesinin kapısında şarap içen bir rind olarak tanımlar. Burada cân satıp derd aldığı bir alışverişin sahibidir:

Bâde-nûşuz biz der-i mey-hâne-i 'uşşâkda
*Cân satar derd aluruz bey' u şirâya **mâlikü**z* *(Ravzî, G. 317-5)*

236. MÂLİKÂNE

Osmanlı'da devlete gelir sağlamak için uygulanan bir toprak sistemidir. Bu arazi şahıslara gelirinden ömür boyu faydalanmak ancak satıp miras bırakmamak şartıyla verilmiştir. Bu arazi açık arttırma yoluyla hazineye en çok parayı verene verilmiştir. (Ünal, 2011: s. 441-442)

Nâbî'nin beytinde, âşığın ağlayan gönlü mukâta'ât olmuştur. Aşk da zâlim bir vergi memurudur. Gönül ise onun mâlikâne arazisidir ve istediği gibi tasarruf edebilir:

Tasarruf itse n'ola şahne-i sitemger-i 'aşk
Mukâta'ât-ı dil-i zâr ***mâlikânesidür*** *(Nâbî, G.169-2)*

Burada da gönül mülkü yâre sunulmuş bir mâlikânedir. Açık arttırmada öncelik gizli bakışlarındır:

Dil mülki yâre 'arz olınan ***mâlikânedür***
Evvel mezâdı bir nigeh-i mahremânedür *(Vahyî, G. 86-1)*

Cihân mülkin ser-â-ser kısmet itdün
'Adâlet birle cümle ***mâlikâne*** *(Vecdî, K. 19-3)*

Kasîdelerde devlet büyükleri övülürken de kelimeye yer verilir. Yukarıdaki beyitte Vecdî, tüm cihân mülkünün onun kısmeti ve buranın onun adaletiyle yönetilen mâlikânesi olduğunu söyler:

Sâkıb Dede ise kendi şiirinden bahseder. Ey Sâkıb! Halk onu da kendine mâlikâne yapardı ancak Allah'ın izniyle bu söz mülkü bize özel oldu:

SÂKIB iderdi halk anı da ***mâlikâne*** *lîk*
Hâss oldı fazl-ı Hakk ile mülk-i suhan bize(Kâtipzâde Sakıp Dede, G. 550-6)

237. MÂLİYE (MÂLİYYE)

Devletin elde ettiği gelirleri ve harcamalarını kontrol eden kurumun adıdır. Günümüzde bu işleri gerçekleştiren devlet kurumunun adı Mâliye Bakanlığı'dır.

Şeyh Gâlip, beyitte bir devletin nasıl ayakta kalıp güzel bir şekilde işleyeceğini anlatır. Bir ülkede mülk halkla, halk askerle, asker ise pâdişahla değerini bulur ve bu düzen böyle döner:

Mülk-i ***mâliye*** *re'âyâ asker asker şâh ile*
Böyle devr eyler demişler kâr-bînân-ı üvel *(Şeyh Gâlip, Tarih 3-2)*

Şeref Hanım ise mâliyeye ait hazîneden bahseder. Vakit nakdini buraya sarf eden bir devlet büyüğünün ölüm tarihini düşmüştür:

*Nice zamân hazîne i **mâliyye** içre âh*
Sarf itdi nakd i vakti o ihlâs ma'deni *(Şeref Hanım, Tarih 122-2)*

Tırsî şâirliği bırakmış İstanbul'da mâliyeye vekil olma hayallari kurmakta. Zaten onun vekili olduğu bir devlet mâliyesinde de paranın nanay olması gayet doğal olsa gerek:

*Ben âsitânede **mâliyyeye** vekîl oldum*
Olınca pâre nanay gam safâ yerin tutmaz *(Tırsî, G. 88-3)*

238. MANGIR (MANKÛR)

Kelime Moğolca kökenlidir ve nakit anlamına gelir. Bakırdan yapıldığı için kızıl rektedir ve Osmanlı'da kızıl mangır denmektedir. Bakırdan yapıldığı için değeri çok olan bir para değildir ve halk arasında pul diye de adlandırılır. Büyük boy olanın 8 tanesi 1 akçe iken küçük boy olanın ise 24 tanesi 1 akçeye denk gelmiştir. (Tekin, 2003; 568; Ünal, 2011; 443-444).

Tıpkı akçe ve gümüşte olduğu gibi mangır da gözyaşıyla ilişkilendirilip kullanılmıştır. Âşığın sevgili için döktüğü gümüşe benzeyen gözyaşı onun nazarında mangır kadar değere sahip değildir. Kavuşma metâına hep başkaları sahip olmuştur:

***Mangıra** geçmedi yaşum sîmi*
Mâlik oldı metâ'-ı vuslata gayr *(Behiştî, G. 154-2)*

Klâsik Türk şiirinde değerli madenler ya da para birimleri insan fıtratı ve kişiliğiyle yer yer bağlantılı kullanılmıştır. Bu beyitte de saf ve ayarı tam olan bir mangır kabul görürse samimi insanların da toplum açısından değerli olduğu hâin olanların da hileli mangır gibi değersiz olduğu söylenir:

Hâlisîn makbûl olurlar şübhesiz
*Hâ'inîn bir dagal **mankûrdur*** *(Mehmet Sıdkî, G. 94-10)*

Yukarıda renginden dolayı bu paraya renginden dolayı kızıl mangır dendiğini söylemiştik. Beyitte bu ifadeyi görmakteyiz:

*Hurşid-i cihân-tâbı kızıl **mangıra** saymaz*
İksir-i fenâ tâlibi kallâşlarız biz *(Necâtî Bey, G. 232-3)*

243. MANSIB

Elde edilen bir makam veya memuriyet anlamlarına gelir. Kelimenin kullanımına baktığımızda maddî değeri olan hesap, zeâmet, tımar, nakit, dinar, mal ve maaş gibi terimlerle kullanıldığını görürüz.

Nâmî bu dünyanın zenginlik ve makamının geçici olduğunu ve bunlardan yüz çevirdiğini söyler:

__Mansıb__ u mâlı bu fenânun fenâ
Ol ki olur cümle fenâ istemem *(Ahmet Nâmî, G. 84-3)*

Vehbî ise hâmîsi olan bir devlet büyüğüne sitemini dile getirmektedir. Hayattayken insanın geçimini sağlamak için bir gelire ihtiyacı vardır. Ona sadece kalensöve denilen bir külah uygun görülmüştür. Ancak nebir makam ne de bir toprak verilmiştir:

Kalensöveyle geçinsin deyip verilmedi hiç
Ne __mansıb__ u ne ze'âmet ne bir çürük tîmâr (Sümbülzâde Vehbî, K.50-58)

Ayrıca muhabbet ve aşk da birer makam olarak görülmüş ve âşık bu makamların mahsulü ve kazancı olarak hep sıkıntılar elde etmiştir:

Bu __mansıb__-ı mahabbetün ey Mânî hâsılı
Nakd-i firâk u dirhem künc ü gınâyımış *(Mânî, G. 36-5)*

Koyupdur sînem üzre dâg-ı surhum bir iki pulı
Efendi __mansıb__-ı 'aşkunda budur tahte mahsûli *(Nevizâde Atâyî, G. 245-1)*

240. MARANGOZ

Kelime dülger, neccâr ya da doğramacı anlamlarına da gelir ve ağaç işleriyle uğraşır. Bu mesleğe daha ziyâde şâir Tırsî'ye ait beyitlerde rastladık. İlk beyitte kalyon yapma işiyle uğraştan bahsedilir ve mimarla birlikte kullanılır:

Bu kalyonlar yapılmazdı efendi
__Marangozlarla__ mi'mâr olmayaydı *(Tırsî, K. 1-30)*

Bu beyitlerde ise şâir alaycı üslûbuna uygun olarak kendi yazdığı gazelle ilişkilendirip kelimeyi kullanır:

Didiler böyle gazel çıkrık-ı tamıyla olur
Bir __marankoz__ yapamaz mislini bu esnâda *(Tırsî, G. 165-8)*

__Marankoz__ işi bir tâze gazel yapıldı ey Tırsî
Murimmât istemez gel Ermenî neccâre gösterme *(Tırsî, G. 172-9)*

241. MARKA

Marka, ekonomik değeri olan bir ürünün üzerine konulan işarettir. Muadil olan mal veya ürünlerin üreticisini ayırt etmek, bu ürünlerin hangi firmaya ait olduğunu belirtmek için kullanılmıştır.

Bir anlamda marka, konduğu veya üzerine yapıştırıldığı o ürünün referansıdır diyebiliriz ve ticâret hayatında önemli bir yere sahiptir.

Burada da kelime bu genel anlamıyla kullanılmıştır. Câmi'î 16. Yüzyılda yaşamış Manisalı bir Klâsik Türk şâiridir. Beyitte üzerinde kıyafet olan bornozu ve elinde Hristiyanları ibadete çağırmak için kullandığı çanıyla bir Hristiyan din görevlisi anlatılır. Horestos kelimesinin anlamını ise bulamadık. Ancak markanın burada işaret anlamına geldiği görülmektedir:

*Turur **marka** öninde çok horestos*
Başında bornos ellerinde nâkus *(Câmi'î, M. 2440)*

242. MASRAF

Bir iş için harcanan para ve gider anlamlarına gelmektedir. Klâsik Türk şâiri için masraf edilecek yegâne kişi sevgili ve onun sevgiliye verdikleri, vermedikleridir. Beyitte Sinan, Hz. Hızır ve Hz. İlyas'ın ölümsüzlük suyunu bulmak için yollara düşmesi olayına telmihte bulunmuştur. Sevgilinin dudağı zaten âb-ı hayât özelliği taşır. Onlar bu suyu sevgilinin dudağından içebilmek için onun yolunda binlerce masraf yapmıştır:

Nice bin Hızr-ıla İlyâs âb-ı hayvân içmege
*Leblerinden hep yolında sarf ider **masrâfını*** *(Ümmî Sinan, G.188-8)*

Bazen İlâhî bir gerçek ticârî unsurlarla ifade edilir. Ömür bir nakit olarak düşünülmüştür. İnsan bir ömür nakdi borcuyla, bu borçla öbür dünya için ne yapabilir ki! Çünkü biz bu dünyada ahret için geliri az masrafı çok olan borçlularız:

Bir nakd-ı 'ömr deyni vü 'ukbâya neylesün
İrâdı âz masrafı bisyârlardanuz *(Âgâh, G. 121-4)*

Burada ise içki meclisi, işret âlemi anlatılmaktadır. Ey sâkî, saz ve sâzende var ama tef yok. Tef olmadan şarabı kimseye verme. Her ne masraf olursa da gel benden iste:

Sâz u sâzende getür bâdeni virme bî-def
*Benden ey mug taleb it her ne olursa **masraf*** *(Nigârî, Kıt'a 795-1)*

Âşığın güzellere verdiği can ve gönlü hep bedavaya gitti. Ona yakasını yırtma masrafı olarak da takat ve sabır çıktı. Âşığa kavuşma yine yok:

Aşka düşdüm cân u dil müft-i cüvânân oldu hep
*Sabr u tâkat **masraf**-ı çâk-ı girîbân oldu hep* *(Nedîm, G. 9-1)*

Şâir bu beyitte de sevgiliden yana olan nasipsizliğini ifâde ediyor. Ey Vehbî! Sevgilinin, iki kazanç musluğuna benzeyen elinin bereketinden benim hep bin parça olmuş masraf havuzum mu dolu olacak? Âşığın en büyük masrafı gece ve gündüz sevgiliye gönül vermesidir. Kazanç olarak da her ay ve yıl ondan gelen sitem ve sıkıntılar vardır. Zaten sevgili âşığın kendisine vermesini istediği sevgisini hep masraf olarak görmüş, masraftan kaçınmış ve ona hiç yüz vermemeiştir. Bu yüzden de onun âşığın kazancı hep ezâ, cefâ, sıkıntı ve sitem olmuştur:

*Havz-ı sad-rahne-i **masraf** pür olur mu Vehbî*
Kesb-i destin iki fevvâre-i îrâdından *(Sümbülzâde Vehbî, G. 196-12)*

*Sen hûba dil virmek durur her rûz u şeb **masraf** bana*
Cevr ü sitem her sâl u meh olmışdur îrâdum benim
(Karamanlı Aynî, G.344-3)

*Sana mihrün durur her lahza **masraf***
Bana cevrün durur her demde îrâd *(Karamanlı Aynî, G.109-2)*

Tabi masraf sadece sevgiliye yapılmaz. Günümüzde de insan bir işi için uzak bir yere gittiğinde masraf yapmış olur. Hele işi sürekli şehir dışında olan birisi bunu daha iyi bilir. Yol uzadıkça ihtiyaç daha fazla hâsıl olur. Beyitte bu gerçek dile getirilmiştir:

Basrada var bir müneccim dinse yâhûd Bursa'da
*Tur otur yok işte **masraf** işte zâd ü işte kâb* *(Ayşe Teymûrî, K. 9-17)*

Devletin herhangi bir kademesin de üst düzey görevde bulunan insanlar ne yazık ki toplumun, bazen haklı bazen de haksız bir şekilde, kıskançlığına maruz kalır ve haset duygusuyla kendilerine bakılmasına katlatmak zorunda olurlar. Toplum bu devletlülerün hep rahat içinde, devletin tüm imkân ve olanaklarını keyiflerince kullandığını düşünür. Ancak durum hiç de böyle değildir. Bu işlerinde kendine göre bir zorluğu, verilmesi gereken bedelleri vardır. Nâbî, insanoğlu için değişmeyen bu gerçeği bir kez daha dile getirmiştir. Devlet büyüklerini kıskanan, onlara haset eden kişiler bu makamın masrafını, yükünü ve bunun ne olduğunu anlamaz. Onlar sadece bu büyüklerin kazandıklarına bakarlar:

Devlet erbabına reşk eyleyen erbâb-ı hased
*Anlamaz **masrafınun** kesretün îrâda bakar* *(Nâbî, G. 178-4)*

Beyitte ise Nigârî "sofu" eleştirisi yapar. Beyitte tasavvufî anlam vardır. Sofiyi masrafsız olarak nitelerken onun cahilliğine vurgu yapılır. Ey câhil, içi boş ve masrafsız sofi! Gel bu güzeller meclisine de kadehini irfan şarabıyla doldur:

*Gel bezm-i habîbâna ey sôfî-i **bî-masraf***
Memlû ola peymânen 'irfân ile ey ecvef *(Nigârî, G. 379-1)*

Beyitte devlet hazinesine atanan üst düzey bir devlet görevlisi övülür. Onun akıl mührü bu hazineye konmuş ve onun dünyayı kazanan vücûdu buraya masraf olmuştur.

Meger ki tab'-ı sehâ beyt-i mâla vaz' olunup
*Anın vücûd-ı cihân-sûdu **masraf** olmuş ana (Lebîb, K. 5-42)*

Ederdim ben anı îrâda sarf-ı nakd-i vakt ammâ
*Ne çâre fikr-i **masraf** şimdi gâlib oldu îrâda(Sümbülzâde Vehbî, K. 46-28)*

Şâir bazen de yukarıda olduğu gibi kendinden bahseder. Vaktin nakit olduğunu ve bu nakdini harcamanın masraf olabileceğini belirtir.

Bu beyitte de yapılan bir binaya tarih düşülmüş, kapı ve kubbesinde çok değerli mücevherler kullanıldığı ve tüm bunların dünyanın zenginliklerinden daha çok olduğu anlatılmıştır:

Zer ü gevher o kadar var ki der ü bâmında
***Masraf**-ı ma'den ü yemm hâsıl-ı dünyâdır bu* *(Şeyh Gâlib, Tarih 34-2)*

Bu beyitte Nâbî dünya, kader ve kazadan bahseder. Dünya bir oyun alanı, kazâ yeni bir oyun ve kader ise bir masraf oyuncağıdır:

Bu lu'betgâhda göstermeğe yek cüz'i kalmışken
*Kazâ bâziçe-i tâze felek mansûbe-i **masraf*** *(Nâbî, Târih 143-4)*

247. MATBAH

Kelime Arapça kökenlidir ve mutfak anlamına gelmektedir. Bu mekândan bahsedilince akla ilk gelen aşçılık mesleğidir. Özellikle ilk beyitte bir meslek sahibi olup para kazanma ile geçinmek arasındaki ilişki anlatılırken kullanılmıştır. Bu durum esnaflık ve ticâret hayatının vazgeçilmezlerindendir:

Bir pîşe ögren olma tehî akça pul kazan
*Tâ pişe **matbahunda** pilavun kazan kazan* *(Hasan Ziyâ'î, Kıt'a 5-1)*

Klâsik Türk şiirinde mutfaktan bahsedilen durumlarda Mevlevîlikte önemli bir yeri olan matbahtan bahsedilir ve Âteşbâz-ı Velî hazretlerine telmihte bulunulur. Âteşbâz-ı Velî hazretleri Hz. Mevlânâ'nın mutfağında aşçılık yapmaktadır. Asıl adı Yusuf olup Allah'ın ermiş bir kulu olan Âteşbâz-ı Velî'ye ateşle oynayan kişi anlamına gelen âteşbâz isminin verilmesi gösterdiği bir keramete dayanır: "*Bir gün, mutfakta odun kalmadığını arzetmek üzere Mevlânâ'nm huzuruna girer. Mevlânâ'nm latife olarak, "Kazanın altına ayaklarını sokarak kazanı kaynat!" demesi üzerine öyle yapar; ayak parmaklarından çıkan alevlerle aşı pişirir. Kerâmetin açıklanmasını istemeyen Mevlânâ, "Hay âteş-bâz, hay!" der. Böylece Yûsuf bu olaydan sonra "Âteş-bâz" unvanıyla anılmaya başlar.*

Mevlevîlikte mutfak yemek pişen bir yer olmanın ötesinde tarikata yeni girmiş olan dervişlere Mevlevîlikte ilgili kuralların öğretildiği bir mektep olmuştur. Bu okulun ilk hocası ise Âteşbâz-ı Velî hazretleridir. Onun yemek pişirdiği ocağın ve kazanın kutsiyeti vardır. Özel günlerde yemek bu kazanda pişer. (Özönder, 1991: 57-58).

Şeyh Gâlip'e ait bu kaside beytinde hem Monlâ ismiyle Mevlânâ hazretlerinden bahsedilmiş hem de Âteş-bâz-ı Velî hatırlatılmıştır:

Yaraşmışdır gürûh-ı Mevlevîye tavr-ı istiğnâ
Kanâ'atden yapılmış bir binâdır ***matbah****-ı Monlâ (Şeyh Gâlip, K. 7-12)*

Özellikle kasidelerde övülen kişinin izzeti, şerefi, cömertliği rızıkların yenildiği yer olan matbah kelimesiyle ifade edilir. Revânî ilk beyitte Sultan Selim'i methederken onun cömertliğine vurgu yapar ve tüm dünyayı mutfağındaki sofrasıyla ağırladığını söyler. Ravzî ise övdüğü kişinin cömertlik ve şeref mutfağında feleğin parlak ayı bir gümüş tepsi olarak ona sunduğunu belirtir:

Pâdişâh-ı heft-kişver Hazret-i Sultân Selîm
Matbah*-ı hânıyıla konukladı dünyâyı 'ıyd (Revânî, K. 3-8)*

Matbah*-ı 'izzetünde kıldı felek*
Bir gümüş tekne mâh-ı tâbânı (Ravzî, K. 9-88)

244. MATLAB-MATLÛB

Matlab, talabedilen, istenilen, arzu edilen şeye denir. Matlûb ise *borç vermek sûretiyle meydana gelmiş alacak* anlamlarına gelir. (MEB, 1996: s. 1915).

Klâsik Türk şiirinde matlab ya da matlûb yani arzu edilen sevgilidir. Şâir yeri gelir şûh olan sevgilinin, hasret hastası olan kendine şifâ olacak olan, kırmızı şaraba

benzeyen dudağını talep eder; yeri gelir talep vadisinde rakipleri gibi servi boylu sevgilinin ayağını öpmeyi taleb eder ve bunun için de acele ettiğini söyleyenlere seslenir:

Gâlibâ nûş-ı lebin ver bedel-i zehr-i gazab
Haste-i hasrete ey şûh şifâdır ***matlab*** *(Şeyh Gâlib, G. 22-6)*

Cûlar gibi pâ-bûsu içün serv-kadânın
Bu vâdi-i ***matlabda*** *şitâb etmeyelim mi (Meşhûrî, G. 116-2)*

Bazen de efendisine seslenir; gönlünün maksadı ve isteğinin o olduğunu, onun uğruna iki dünya saadetini bile istemeyeceğini söyler:

Matlab *u maksad-ı dil sensin efendim sensin*
Virseler istemezem devlet-i kevneyni bana (Enderunlu Hasan Yâver, G. 10-2)

Beyitte gül, bülbül, bahçıvan kelimeleri geçmektedir. Gül Klâsik Türk şiirinde sevgili, bülbül âşıktır. Bahçıvan bahçenin koruyucusu ve rütbe olarak da yüksek de olandır. Bu beyitte gülden bile rütbe olarak üstte gösterilmiştir. Taleb edilen şey (metâlib) öyle bir makam ve rütbedir ki gül insaf edip onun aşkından inleyen bülbüle kendini verse bile bu sefer bahçıvan vermez.

Metâlib *mansıbı ol rütbedir kim bülbül-i zâra*
Gül insâf etse kendin verse farzâ bâgbân vermez (Sümbülzâde Vehbî, G. 109-6)

Sevgili uğruna yeri gelir cennet bile fedâ edilebilir. Ey hûri yüzlü sevgili! Senin köyünün sâkinleri, yâni senin etrafında dolaşan âşıkların, toprağı altın taşı inci de olsa cenneti istemez. Senin olduğun yer onlar için cenneten daha evlâdır:

Cenneti ***matlûb*** *idinmez sâkin-i kûyun senün*
Olsa ey hûrî-likâ topragı altun taşı dür (Zâtî, G. 265-2)

Matlûb ya da matlâb Klâsik Türk şâiri için sadece sevgili değildir. Tasavvufî içerikli şiirlerde bu kelimeler Allah'a kavuşma isteği için kullanılır.

Şâirin en samimi ve ihlâslı bir kalple ettiği duâda onun rahmet kapısına sığınma vardır. En büyük istek ve arzu O'dur.

Senden budur hulûs ile ser-matlabım hemân
Geldim çü bâb-ı rahmetine etdim ilticâ (Meşhûrî, K. 1-6)

Bazen O'ndan tevbe talep edilir. Nâbî'nin dediği gibi, eğer suç olmasa tevbe etme fırsatı nasıl ortaya çıkacaktı? Bizim tüm sermâyemiz günahımız. Senden tevbe talep ediyoruz:

Cürm olmayınca kande bulur fursât-ı zuhûr
*Ser-mâye-i günâhla **matlûb**-ı tevbeyüz* *(Nâbî, G.302-3)*

O'nun varlığı kendinden geçip O'nda bir olunca, yok olunca görülür. Hazineye tâlip olanlar talep ettikleri eşsiz şeyi vîrânelerde bulurlar. Zaten Allah halk içinde aranmaz. Bu halka ait bir kumaştır. Eğer maksadın, matlûbun o ise, o kumaşı giyemezsin:

Dilersen varlıgı yoklukda gör kim tâlibân-ı genc
Bulurlar matlab-ı nâ-yâbı hep vîrâna geldükde *(Nehcî, G. 273-6)*

Halk-ı 'âlem hâline aldanmagıl
Sana matlûb olmayısar bir kumaş *(Ümmî Sinan, G.80-3)*

Bu yolda çalışmak, gayret kuşağını beline dolamak gerekir. Ancak gayret kişiyi istediğine vâsıl eyler. Arzu ve isteklerimin bittiğini söylersem yalan olur. Bu dünyada isteğim huzurlu bir kalbe erişmektir. Zaten Kur'ân'da da *"Biliniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur."* (Ra'd 13-28) (Yıldız, 1991: s. 251) buyuruluyor. Şâir de âyet-i kerîmedeki bu gerçeği ikinci beytitte dile getiriyor:

Çalış şedd-i nitâk-ı gayretini der-miyân eyle
*İder vâsıl kişiyi **matlabına** 'âmem-i gayret* *(Mehmet Sıdkî, G. 34-4)*

Ârzûlardan kesildim togrısı dimem hilâf
*Bir huzûr-ı kalbî bulmakdur cihânda **matlabım*** *(Mehmet Sıdkî, G. 159-5)*

Tabi şâirler, hangi kavram olursa olsun şiirleriyle ilgili hususlara mutlaka değinmişlerdir. Gâlib de İstanbul'da şiirinin beğenilmesini isteyen varsa bunların ya Mardin'den ya da Bağdat şehrinin toprağından gelmesini tavsiye ediyor. Şâir burada Bağdat şehrinin toprağı derken Fuzûlî'yi anlatmak istemiş olabilir. Fuzûlî netice itibariyle İstanbul'u hiç göremedi ama hep merkezden bir beğeni ve takdir bekledi. Belki bu konuda çok sıkıntılar da yaşadı. Gâlip de, Fuzûlî gibi o topraklarda yitişen şâirlerin şiirlerinin güzel olacağını düşünüp bu tavsiyeyi yapmış olabilir:

*Pesend-i şi'rini **matlûb** eden Gâlib Sitânbûlda*
Zemîn-i kişver-i Bagdâd ü yâ Mardinden gelsin *(Şeyh Gâlib, G. 261-7)*

Kasideler de şâirler için kendilerini devrin ileri gelenlerine göstermeleri açısından vazgeçilmez unsurlardır. Bu beyitte şâir zafer konusuna değinmiştir. Zafer, cihân hükümdarları dünyayı ele geçirme isteğine sahip olduklarından beri onların bu isteklerinin en büyük dayanak noktası ve destekçisi olmuştur:

***Matlûb**-ı husrevân-ı cihân oldı olalı*
Tâ kim mülâzim-i şeh-i gîtî-sitân zafer *(Sehâbî, K. 9-8)*

Allah'a bir nevî şükür ifadesi gibi duren bu beyitle de maddemizi sonlandıralım. İnsan tam anlamıyla bir doğrulukla, samimi bir şekilde ne talep etmişse bütün yaradılanların rabbi olan Allah bu isteği en güzel bir şekilde kabul etmiştir. Bu dosdoğru söz üzerine herhangi bir şey demeye ne hâcet:

*Her ne **matlûb** eylemiş bâ-sıdk-ı tâm*
Eylemiş ihsân ona Rabbu'l-enâm *(Meşhûrî, M. 3-33)*

245. MATRAH

Vergi işlemleriyle ilgili bir terimdir ve alınacak verginin miktarını belirtmek için temel alınan değeri ifade eder. Beyitte lütuf, gönlü yaralı âşılar veya köleler için sık sık belirlenen bir matraha benzetilmektedir. Memleketini seven ve memleketiyle ilgili doğru kararlar veren memdûh emrindekilere ihsanda bulunmaktadır:

Memâlik-perverâ yok senden özge bir müdebbir kim
*Dem-â-dem **matrah**-i lûtf ede uşşâk-i dil-efgârı* *(Fuzûlî, K.18-39)*

246. MATRÛH

Vergi anlamına gelen bir kelimedir. Ticâretle uğraşan kişinin kazancı karşılığında devlete ödemek zorunda olduğu bir vergi vardır. Bu ilişki sevgili ve âşık arasında kurulmuştur.

Âşık sevgiliye bir aşk mektubu yazmış ve bunun cevâbında sevgilinin sûretini anlatanlar canânın meclisinden rakîbi de ona vergi olarak yazmışlar. Sevgilinin güzelliğinin anlatılması bir lutuftur, güzelliktir. Bunun elbette bir vergisi olacaktır:

Edenler nâme-i aşkın cevâbında suver-kârî
*Rakîbi meclis-i cânâneden **matrûh** yazmışlar* *(Nâ'ilî, G.87-8)*

247. MEBLAĞ (MEBLAG)

"Akçe miktarı, para" (Özön, 2012: s. 494) anlamlarına gelir ve maddî değeri olan şeylerin miktarını belirtmek için kullanılır.

Beyitte sevgili ile ona düşkün olan âşıklar arasında bir para ilişkisi vardır. Sevgiliye kavuşabilmek için tüm cihan can atmaktadır. Tabi bir ticârî metâ az bulununca onun değeri artar. Sevgili de eşsiz ve biricik olduğu için ona kavuşma bedeli çok yüksektir. Elde bu miktar para olmayınca onun yerine sevgilinin ayağı toprağına bu âşıklar yüz sürse acaba yeterli olur mu?

*Cihan müştakın amma olmayınca **meblağ** malum*
Gelip de hâk-ı pâye yüzlerin kabil mi sürsünler
(Özön, Mustafa Nihat (2012). Osmanlıca-Türkçe Sözlük, İstanbul: İnkilâp Yayınları'ndan naklen Eşref)

Nâbî, ağaç ve kalem arasındaki ilişkiyi meblağ kelimesini kullanarak anlatır. Ağaçtan yapılan bu kalemden hikmetli sözler dökülür ve bunlar manevî yönden hasta olanlara şifa ve sıhhat verir:

***Meblag**-ı hâmeyle hikmet-hâne-i eşcârdan*
Nâbiyâ çok hasteye dârû-yı sıhhat virmişüz *(Nâbî, G.294-9)*

Sevgilinin güzelliği de bir yekün oluşturur ve onun da bir meblağı vardır. Ancak sevgili çok ve bol olan bu güzellik meblağından âşığa verme konusunda hiç cömert değildir:

*Haylî cem' etdi **meblağ**-ı hüsni*
Bu 'acebdür velî sahâveti yok *(Âhî, G. 48-4)*

248. MEDDÂH

Sözlükte *öven, övücü* anlamına gelir. Geleneksel Türk tiyatrosunda tek kişilik bir oyun olan meddâh oyununda, hikâye anlatan kişi anlamı da olmakla birlikte şiirlerde kelime yukarıda sözlük anlamını verdiğimiz şekliyle kullanılmıştır. Sevgili veya kasîde beytinde memdûh tüm övgülerin en güzelini hak edendir. Güzellik güneşinin övücüsü olduğundan beri sabahın ağzı çok değerli altınlarla dolmuştur:

***Meddâh**-ı mihr-i hüsnün olaldan berü tamâm*
Altûn-ı hâlis ile tolupdur dehân-ı subh *(Münîrî, K. 20-25)*

Şâir Haşmet kasîdesinde övdüğü kişiden bahsederken kendi şiirine de değinmeden geçmez. Böyle büyük bir sultânı övmek öyle herkesin yapabileceği bir iş değildir. Böyle bir sultânı anlatmaya lâyık olan ancak Haşmet gibi bir şâirin sözleridir:

*Herkesin kârı mı **meddâh**-ı şehen-şâh olmak*
Vasf-ı sultâna sezâ nâtıka-i Haşmet'dir *(Haşmet, K. 22-65)*

Burada asıl övgünün Allah (c.c.) tarafından yapılan olduğu vurgulanır. Burada medh kelimesi biraz da dua anlamında kullanılmıştır:

Eyâ cevherlerin kânı za'îfler derdi dermânı
*Niçe medh eyleyem seni ki **meddâhın** ola Allâh* *(Ümmî Sinan, G.146-6)*

249. MEDYÛN

Borçlu anlamına gelen kelime şiirde okonomik ilişkilerdeki anlamıyla kullanılmaktadır. Şâir Tırsî kelimeyi gerçek manasıyla, sosyal hayatımızdaki şekliyle karşımıza çıkarır. Bu durum ticâret hayatı için de böyledir. Hayatımızda şu cümleyi çok duymuşuzdur: "Paran varsa ver, ama kefil olma!" Gerçekten de bu durum birçok insan tarafından acı bir şekilde tecrûbe edilmiş ve kefil olma yüzünden çok mâsum insanın, sırf iyilik yapayım diye, ocağı sönmüştür. Şâir de bize bu gerçeği hatırlatıyor. O borç senin değilse sakın kimseye kefil olma, çünkü bunu bir şekilde sana ödetirler:

*Girme gavgâsına borcun yok ise **medyûnun***
Ödedürler sana bir dürlü kefil olma sakın *(Tırsî, G. 152-2)*

Klâsik Türk şiirinde borçlu ve alacaklı ilişkisinin en önemli tarafları âşık ve sevgilidir. Âşık borçlu olandır ve borcu sevgiliyedir. O da en değerli varlığı olan, sevgilinin yoluna nisâr edeceği "can" borcudur. Bu yolda yürüyene dünyanın hiçbir varlığı gerekmez. Âşık onun yolunda her şeyini kaybetmelidir. O gam derdiyle iflâs etmiştir. Can metâı aslında Allah'ın emânetir; ancak sevgilinin dudağı olmasa:

Sîm ü zer ne nesnedür cânâ yolunda cân fedâ
*Ger ne şâh-bâz olanlar müflis ü **medyûn** gerek* *(Behiştî, G. 296-3)*

Cân metâ'ı kim emânetdür lebün olmasa ger
*Hasm olup alurdı derdün âhiri **medyûn** sanup* *(Emrî, G. 51-4)*

Âşık sevgili için çektiği gamdan dolayı iflas etmiştir ve bundan dolayı üzüntülüdür. Bu durumdan onu deryalar dolusu himmeti olan ve ihsanlar bahşeden bir sultan olan sevgili kurtarır. Bunun nasıl olduğunu öğrenmek istiyorsan kurtarmış olduğu borçlulara sorabilirsin:

Dest-i Sultân-ı ata-bahş ile derya - himmetin
*Şol gam-ı iflâs ile mahzûn olan **medyûna** sor* *(Hayâlî, G. 161-6)*

Dünya veya diğer bir anlamı olan çarh kelimesi Klâsik Türk şiirinde sıklıkla geçen ve şikâyet edilen bir kavramdır. Şâir beyitte onunla maddî anlamda hesaplaştığını söyler. Tüm alıp verdiklerine bakmışlar, şükrolsun ki iflas etse bile ona borcu kalmamıştır:

Çarh ile turduk hesâblaşduk alup virdüklerin
*Çok şükür Âgâh müflis çıkdı **medyûn** çıkmadı* *(Âgâh, G. 354-5)*

Tabi bir de insanların maddî anlamda borçlu bulundukları, zor durumda kaldıkları anlar vardır. Camilerde namazlarda bile bazen Allah'a imam eşliğinde toplu dua ederken "borçlulara edâ" şeklindeki bu niyâza da âmin deriz. İnsanın dünyadaki tüm marazlarından kurtulmak için başvuracağı yegâne makam O'nun makamıdır. Deyyân kelimesi Allah'ın (c.c.) isimlerindendir ve "ödüllendiren veya cezalandıran" anlamlarına gelir. Nasıl ki bir kimse kendisine yük olan borcundan kurtulmak için Deyyân olan Allah'a yalvarırsa âşık da cân borcunu ödemek için ondan meded umar:

Benüm cânân yolına 'âkıbet cân virmedür borcum
*Halâs it deynden 'âlemde her **medyûnı** yâ Deyyân (Hasan Ziyâ'î, G. 322-2)*

250. MEKSEB

Arapça çalışmak anlamına gelen kesb kelimesinden türemiştir. *"Kazanç, kazanç yeri, kazanç vâsıtası"* (Özön, 2012: 504) anlamlarına gelir.

Yunus kelimeyi beyitte kazanç anlamında kullanır ve bu kazanç ticâretle elde edilir. Bu öyle bir kazançtır ki kâr veya zarardan arınmış, bunlardan âzâde ve kişiyi zengin yapan bir iştir. Buradaki ticâret mecâzîdir:

*Nice ticâret ile **mekseb** gösterem ana*
Şöyle tüvângerdür ol assı-ziyândan fârig (Yunus Emre, G. 126-7)

Burada ise kazançtaki zorluk ve güçlükten bahsedilir:

***Meksebinde** bu tekellüf ne belâ*
Masrafında bu tasarruf ne belâ (Nevizâde Atâyî, M. 2428)

255. MENGÛŞ

Farsça bir isim olan kelime demektir ve değerli taşlardan yapılan kadın süs eşyalarındandır. Klâsik Türk şiirinde özellikle sevgilinin güzelliğini ortaya koyan unsurlardan biridir. Kulak ve aynı anlama gelen gûş kelimesiyle sıklıkla kullanılmıştır.

Beyitte nazım bir inciye benzetilmiştir. Ticârî değeri yüksek olan incinin en güzeli de Aden denizinden çıkarılmaktadır. Onun inci gibi olan sözlerini Aden denizi kulağına küpe ederse bu duruma hiç şaşılmaz:

*Vehbî bu dürr-i nazmımı **mengûş** etmege*
Bahr-ı 'Aden olursa 'aceb mi kulak kulak (Sümbülzâde Vehbî, G. 155-5)

Bu küpe bazen değerli lâ'l taşından yapılır ve âşık sevgilinin gerdanında bu küpeyi görünce, onun güzelliği karşısında, kendinden geçip helâk olur:

Helâk oldum görince gerdenünde la'l-i ***mengûşun***
Niçün alursın ey rûh-ı revânum boynuna kanum *(Yahya, G.247-2)*

Ayrıca kendi şiirini öven Klâsik Türk şâiri, inci gibi değerli olan nazmının gönül ehli olan kimselerin kulaklarına küpe olacağını söyler. Burada olduğu gibi bir durumdan ders çıkarmak anlamına gelen kulağına küpe olmak deyimi, şiirlerde mengûş-ı gûş veya gûşuna mengûş olmak şeklinde kullanılmaktadır:

Oldı ***mengûş****-ı gûş-ı ehl-i dilân*
İy Yakînî bu nazm-ı dürbârun *(Yakînî, G. 105-7)*

252. MERBÛH

Borç anlamına gelen bir kelimedir. Aynı anlama gelen diğer kelimeler kadar çok kullanılmamıştır. Bir beyitte tespit edebildik.

Ey Nâilî! Güzellerin senet yazıcıları gönül mülkünü ipotek edip borç diye yazmışlar. Âşık gönlünü sevgiliye ipotek vermiş ancak hâlâ borçtan kurtulamamıştır:

Olanlar Nâilî imzâ-nüvîs-i hüccet-i hûbî
Gönül mülkünü istiglâl edip ***merbûh*** *yazmışlar* *(Nâilî, G. 87-9)*

253. MERCÂN

"Deniz dibindeki kayalıklarda oluşan, kalker yapılı ağaç gibi dallı budaklı görünüşlü taşlanmış hayvan fosilleridir. Kırmızı, pembemsi ve siyah renkleri vardır. Mercandan dün çeşitli süs eşyaları yapıldığı gibi bügün de çeşitli eserleri süslemekte yararlanılır." (Kuşoğlu, 2006: 155).

Klâsik Türk şiirinde sevgilinin ağzı, dudağı, gözü ve âşığın gözyaşları mercâna benzetilir. Diğer değerli taşlar gibi sevgiliye ait teşbih unsuru olur:

Otuz iki incü bitmiş ***mercân*** *içinde ey cânum*
Kıymeti a'lâ incüden aklıgı da incüden ak *(Yunus Emre, G. 132-3)*

*Nedür agzun dise dil hokka-*i ***mercân*** *diyeyüm*
Lebüni sorsa gönül anda durur cân diyeyüm *(Karamanlı Aynî, K. 27-34)*

İki çeşmüm yaşından kûyun itdi mecma'u'l-bahreyn
*Hevâ-yı dürr-i dendânun hayâl-i la'l-*i ***mercânun*** *(Yahya, G.209-3)*

İki sakkâ hâdimindir müşkini pür-eşk edip
Su bigi döker yoluna lâ'l ü ***mercân*** *gözlerim* *(Şeyhî, G.117-6)*

Beyitte aşk pazarından bahsedilir. Burada bir alışveriş gerçekleştirilmektedir. Bu ticârete girenler yani âşıklar, yadigâr olarak gönlün kanlı mercanından ve taze gözyaşı incisinden aşk uğruna akıtmıştır:

__Mercân__-ı hûn-ı dilden lü'lü'-yi eşk-i terden
Bâzâr-ı 'aşka herkes çok yâdigâr akıtdı *(G.389-2)*

Mercân, şiirlerde eşyaların süslenmesi yönüyle de kullanılmıştır. Ahmet Paşa'nın bu beytinde mercân kadehten, Şeyh Gâlib'te tesbihten ve Ayşe Teymûrî'de ise sofradan bahsedilir:

Resm etmişim gözümde hayâlini gûyiyâ
Nakş-ı nigârı sagar-ı __mercâna__ yazmışım *(Ahmet Paşa, G. 199-4)*

Eşk kim subha-i __mercânımdır__
Hem vukûf-ı aded-i kalbimdir *(Şeyh Gâlip, G. 68-5)*

Ben ol 'İsmet güzîn-zâtım simâtım dürr ü __mercân__
Tırâz-ı hâme-i nazmım hüner-mendâna nec-cândır *(Ayşe Teymûrî, K. 6-1)*

Şirin görünmek için yazılan bir çeşit duanın da adı Mercan duasıdır. *"Rivâyete göre bir padişâhın çok sevdiği bir câriyesi vefât eder. Padişah definden evvel onu bir kez daha görmek istediğini bildirir. Cesedi yıkayan kadın ise onun saçları arasında bir muska bulup almıştır. Sultan câriyeyi görmeye gelince gözüne çirkin görünür ve ölüyü yıkayan kadına âşık olur. Onunla evlenip mutlu olurlar. İşte cariyenin saçları arasından çıkan bu muskada mercan duâsı yazılı imiş." (Pala, 2000: s. 270).* Klâsik Türk şâirleri de yer yer bu olaya telmihte bulunurlar. Ahmet Paşa bu beyitte sevgiliye yazdığı bu duayı muhabbetnâme olarak niteler ve onu canını yazdığını söyler:

Hatın kim müşg ile __mercâna__ yazmış
Muhabbet-nâmedir kim câna yazmış *(Ahmet Paşa, Kıt'a 5-1)*

Şâirler güzel ve hikmetli söylenen sözlerin değerini anlatmak için bazen mercanı kullanmışlardır:

Dürr-i manâ-yı çeküp rişteye Sultân Veled
Dizdi bir subha-i __mercân__ gönülden gönüle *(Şeyh Gâlip, G. 278-9)*

Âşık Çelebi bu kasîde beytinde övdüğü kişinin kahramanlığını ve zaferini anlatırken *"pençe-i mercân"* ifadesini kullanır ki bu pençe düşman kanıyla mercân gibi kızarmıştır:

*Olupdur hûn-ı küffâr ile destün pençe-i **mercân***
N'ola dirsem sana bahr-i şecâ'at ey gazâ kânı (Âşık Çelebi, K. 3-16)

Mercân, tıpkı yâkût ve incide olduğu gibi, Kur'ân'da Allah'ın nimet olarak verdiği değerli şeylerden biri olarak zikredilir: *"O denizlerin her ikisinden de inci ve mercan çıkardık."* (Rahman 55-22) (DİB, 2007: s. 531). Bu açıklamayla birlikte tasavvufî manada da kullanıldığını söyleyip bir örnek verebiliriz. Mercân bu aşk denizinden getirilen Allah'ın lutfu olan mânevî bir hediyedir:

Bî-nişân u lâ-mekân deryâsının gavvâsına
*Hôş safâ geldi getürmek dürr ü **mercân** anladum (Sinan Ümmî, G.111-7)*

254. MERD-İ KÂR-DÂN (DERKÂR, KÂR-DÂN, KÂR-DÎDE, KÂR-ÂMÛZ)

Kârda olan, kârlı kişi anlamına gelen bir kelimedir. Şiirilerde aynı anlama gelen şu isimlerde karşımıza çıkmıştır: "derkâr", "kâr-dân", "kâr-dîde", "kâr-âmûz". Ayrıca iş bilen, tecrübeli, becerikli, uyanık gibi anlamları da vardır.

"-kâr" eki, Türkçedeki "-li, -ci, -eden, -edici" eklerinin karşılığıdır¸isimleri sıfat yapar. "kâr" kelimesinin üstüne gelen eklerle de kelime farsça birleşik sıfat cümlesine dönüşür. (Devellioğlu, 2012: s. 562-565).

Bu kelimeler genellikle tarih, kaside, mesnevi ve rubailerde kullanılmış, özellikle kasidelerde övülen kişinin işinin ehli olduğundan bahsedilmiştir:

Vücut bir ticârî mekân olan bendergehtir. Burada kârda olan ise gam tüccarları, satıcılarıdır. Şâir kederli olmasını bu ticâret kavramlarıyla anlatır:

Oldı bendergeh-i vücûdumda
*Baht-ı sûdâgirân-ı gam **derkâr** (Şehrî, K. 5-20)*

Tabi sadece kişi övgülerinde kullanıldığını söylemek yanlış olur. Gazellerde de sevgiliyle alâkalı olarak kullanılır. Sevgili kıyamette kopsa âşığa cevretmekten vazgeçmez. Onun kârı hep zulüm ve işkence olmuştur:

*Kıyâma tursa kaddı gamze hem **derkârdur** cevre*
Kıyâmet kopsa ey dil zâlimün bî-dâddur kârı (Nehcî, G. 332-4)

Ey raht-ı vücûd (âşık), sevgilinin olduğu yerde dolanma, onun güzergâhından geçme. Onun sana tek kârı dökeceğin gül renkli gözyaşı olur:

*Gül-gûn-ı sirişk eyledi cevlânını **derkâr***
Ey raht-ı vücûd olmayı gör ki reh-güzerümde (Nehcî, G. 278-2)

Bazen de zamanın güzel söz söyleyenlerinin iş bilmesi, uğursuzluk ve kötülükle karşılaşılması ve sevgilinin lutfunu kazanmak gibi çeşitli duyguları ifade ederken kullanılır:

*Tâze-gûyan-ı zamân her biri **derkâr** oldı*
Ki bu hayra ideler her biri târîh imlâ *(Nâbî, Târih 10-3)*

*Ola serîrde mel'anet **derkâr***
Sâlis oldun o demde yâhûd çâr *(Said Giray, M. 1-34)*

255. MESKENET

Bu kelime de *tembellik, fakirlik ve âcizlik"* gibi anlamları vardır. Tespit edilen beyitte Fuzûlî kelimeyi tasavvufi manada ele alır. Acizliğini dile getirir, kendini fakr ve fenâ âleminde görür. Sahip olduklarının ise fakirlik, nimet olarak gördüğü zaman ve kanaat olduğunu söyler:

Fuzûlî âlem-i fakr u fenâda mün'im-i vaktim
*Diyâr-ı **meskenet** u kanâ'at mülk ü mâlimdir* *(Fuzûlî, G. 101-7)*

256. MEŞŞÂTA

Eskiden gelin olacak kızları süsleyen, onların başlarını ve makyajlarını yapan bayanlara denmiştir. Meşşâta eski dönem kuaförü olarak düşünülebilir. Klâsik Türk edebiyatında sevgilinin saçı şâirlerin üzerinde en çok durduğu sevgiliye ait güzellik unsurlarından olmuştur. Sevgilinin saçıyla uğraşma işini ise meşşâta yapar.

Sehâbî'ye ait bu beyitte de saç ve meşşata ilişkisini görmekteyiz. Sevgilinin saçını meşşata tutup ona tarak vurdukça âşık bu güzellik karşısında kendinden geçmektedir. Delice seven âşığın ne çektiğini de kimse anlamaz:

*Gâh **meşşâta** dutar zülfüni geh şâne çeker*
Kimse bilmez ki arada dil-i şeydâ ne çeker *(Sehâbî, G. 88-1)*

Şâir beyitte ticâret yapmak için gerekli varlık olan sermâyeyi kullanır. Meşşâtanın en çok ilgilendiği şeylerden biri de sevgilinin beni olmuştur. Sevgilinin beni güzellere güzelliklerini göstermeleri için sermaye olarak sevgilinin beni dahi yeterlidir. Bununla ilgilenen ise kudret meşşâtasıdır:

Yiterdi her biri ser-mâye rûy-ı hüsn-i hûbâna
*Senün **meşşâta**-ı kudret ki hâlün câ-be-câ eyler* *(Said Giray, G. 52-5)*

Sümbülzâde Vehbî ise fikir meşşatasından bahseder. Onun fikir meşşatası nazlı ve edalı güzelliğe süs verir. İnce ve derin hayalleri ise yârin saçının tarağıdır.

Necâtî Bey'de ise meşşata bir karar vericidir. Eğer meşşata sevgilinin güzel yaradılışına uyar derse hayal bir gelincik olur ve sevgiliye söylenen güzel sözler ise onun süsüdür:

*Bulur hüsn-i edâ **meşşâta**-i fikrimle zîb ü fer*
Hayâl-i mû-şikâfım şâne-i gîsû-yı dilberdir (Sümbülzâde Vehbî, K.41-52)

*Yaraşır derse Necâtî tab'ına **meşşâta** kim*
Bir gelincikdir hayâl elfâz anun tezyinidir (Necâtî Bey, G. 167-10)

Âşıklar sevgili yolunda ve onun uğruna her şeylerini kaybedebilirler. Bu onların kaderine ezelden yazılmıştır. Bunu yazanda ezel gününün meşşatasıdır. Âşıın kanı bu kaderin bir neticesi olarak güzelliğin gelini için allık olur:

*Ey Hayâlî eylemiş **meşşâta**-i rûz-ı ezel*
Nev arûs-ı hüsn için gülgûne âşık kanını (Hayâlî, G. 622-5)

Bu kasîde beytinde ise nazlı olarak nitelendirilen memdûhun meşşataya benzeyen güzelliğine güneş ayna, yeni ay ise sürmedân verir; yani ay ve güneş onun güzelliğine hizmet eden birer yardımcıdır. Benzer iklişkiyi Zâtî'de de görürüz. Güzellik meşşatasına bu sefer güneş altın tarak, yeni ay ise bu tarağın dişleri olur:

***Meşşâta**-i cemâline ol nâz-perverin*
Hurşîd âyine meh-i nev sürme-dân verir (Hâzık, K. 3-8)

*Hüsnünün **meşşâtasına** mihr altun şânedür*
Şa'şa'a ey mâh-ı sîmîn-ten ana dendânedür (Zâtî, G. 343-1)

Bazen de meşşatanın peri yüzlü, onun gibi güzel olarak nitelendirilen sevgiliye hizmetinin bile zahmet olarak görüleceği vurgulanır. Sevgilinin zaten kendisi dünyaya hayat ve güzellik veren bir güneştir. Meşşataya ihtiyacı toktur:

*Verme zahmet ol perî-ruhsâra ey **meşşâta** kim*
Bir güneştir ol ki dünyâ andan alır zîneti (Ahmet Paşa, G. 350-10)

257. METÂ'

Arapça bir isimdir. Tüccârın veya esnafın sattığı mal, onların sermâyesi, özellikle de kumaş türü ürünler metâ olur. Bu anlamlara baktığımızda gerçek anlamda ticâreti görbiliyoruz. Ticârette ise alım-satım işine konu olan metâın önemi büyüktür. Sermâye ne kadar fazla olursa tüccâr o kadar güçlü olur. Bunun için de çeşitli ticârî ilişkiler içine girilir.

Beyitte "metâ'ın bağlamak" deyimi ile ülkeler arası yapılan ticâret ve kurulan ticârî bağlantıyı görmekteyiz. Tüccâr, Mısır'la ticâret ilişkileri geliştirmiş, burada

kendisine piyasa edinmiş; Rum ve Hint'ten gelen ürünlerin de anlaşmasını yapmış ve rekâbette bir adım öne geçmiş, bir anlamda bu malları kendi tekeline almıştır. Beyitten hareketle, farklı ticarî merkezlerdeki bağlantılar düşünüldüğünde, küresel ölçekte bir bayilik ağı akla gelir:

Kurup bâzârını mısr-ıla kendün
***Metâ'ın** bağlamışdı Rûm u Hindün* *(Rûmî, M. 52)*

Âşığın sevgiliyle girdiği aşk ticâretini düşündüğümüz zaman ise âşık için en önemli metâ canıdır. Satıcı olan sevgilinin sunduğu yokluk metâının alıcı olan âşıktaki karşılığı candır. Bu gerçek aşk için de mecâzî aşk için de böyledir:

Işk sûkında fenâdur satılan
*Ol **metâ'a** cân-durur kıymet olan* *(Ahmedî, M. 1507)*

Bazen aşkın kendisi de metâ olarak ele alınır. Âşık için gönülde bulunan aşk bir sırdır ve bu aşk metâı başkasına satılmazsa buna katlanmak oldukça zordur:

Bu gönlümdeki râzumı sızgınmazam size direm
*'Âşıklar nice katlana 'ışk **metâ'ın** satmayınca* *(Yunus Emre, G. 325-6)*

Klâsik Türk şiirinde sevgiliye kavuşmak da bir metâ olarak değerlendirilir. Buna sahip olmak için bazen nakid olarak şiir sunulur ve Yusuf gibi güzel olan sevgiliye bu metâ beşer beşer sayılmıştır. Bu aynı zamanda peşin ödemedir ve ticâret hayatında da en makbul ödeme kabul edilir:

***Metâ'**-ı vasl-ı yâre tâlib olup nakd-i nazm ile*
'Atâyî saydum ol Yûsuf-cemâle ben anı beş beş *(Nevizâde Atâyî, G. 110-5)*

Bazen kavuşma metâı için âşık canını vermek istemiştir ancak sevgilinin kan döken gamzeleri onda cam bırakmamıştır:

***Metâ'**-ı vaslına canlar verirdim ammâ kim*
Aman o gamze-i hun-hâr bende can mı kodı *(Nedîm, G. 148-2)*

Ömür nakdi de kavuşma metâını almak için sevgiliye sunulur fakat yazıktır ki ayrılık acısı buna izin vermemiştir:

*Nakd-i ömrü harc edem derdim **metâ**-ı vaslına*
Ey dirîgâ araya düşürdü hicrân ayrılık *(Usûlî, G. 60-7)*

Modern zamanlardan önce ticârî vasıta olarak kervanlar kullanılmıştır. Issız ve yaban yerlerde ilerleyen ve konaklayan bu kervanlardaki ticârî mallar bazen harâmî diye tabir edilen eşkiya veya çapulcuların saldırısına uğrardı. Tüccarın da elindeki tüm sermâyesi gidebilir hatta canındn bile olabilirid. Fuzûlî beyitte bu

durumu dile getirmektedir. Sevgili gül gibi güzel endâmı ve yasemin gibi beyaz olan göğsüyle âşığın sabrını olduğu yerde bırakmayan, yağmalayan bir harâmî gibidir:

Ey serv-i semen-ber ü gül-endâm
*Târâc-ı **metâ**-'ı sabr u ârâm* *(Fuzuli, M. 2411)*

Pazar olarak düşünülen dünyadan şikâyet şâir için her zaman söz konusu olabilir. Burada himmet metâına hiç alıcı yoktur. Bunun satılması için değerini bilenlerin olduğu bir pazar gerekir:

*Dehr bâzârında kâsiddür **metâ'**-ı himmetüm*
Bu metâ'ı satmağa bir özge bâzâr isterem *(Fuzûlî, M. 2984)*

Yine hüner de değeri bilinmeyen bir metâdır ve ayağa düşmüştür. Ancak sâkî bunun müşterisi olursa değerini bulur:

Şimdi ayağa vurdu **metâ'-ı** hüner velî
Sâkî olursa müşterîsi yine el verir (Şeyh Gâlip, G. 84-2)

Dünyanın kendisi de bir metâdır ve burası değer verilmemesi gereken, uğrunda kavga edilmeyecek bir yerdir:

*Çü degmez nizâ'a **metâ'-ı** cihân*
Halâs eyler-isem n'ola râygân *(Cinânî, M. 502)*

Burası aldatıcıdır. Zenginlik ve güç metâına aldanan nice satıcılar dünyada garip kalmış ve aldanmışlardır:

***Metâ'**-ı devlete aldanma kim bu kişverde*
Hezâr hâce garibü'd-diyar u dâr kalır *(Nâilî, K. 2-10)*

258. MEZÂD-MÜZÂYEDE

Mezâd, açık arttırma yoluyla yapılan satışlardır. Satılacak olan bir ürün eskiden tellâl vasıtasıyla halka duyurulur ve bu ürüne talipli olanlar arasında en çok ücreti veren ürünün sahibi olurdu. Müzâyede de bu kelimeyle aynı anlama gelir.

Bu kelimede ağırlıklı olarak sevgili anlatılırken kullanılır. Güzel, bir ganimet olarak gördüğü âşığı avlamış ve onu mezâda vermiştir:

***Mezâda** verdi güzel çün seni şikâr gibi*
Egerci-zâde'nin üstünde kıl karâr gibi *(Haşmet, G. 249-1)*

Sevgili kavuşma kumaşını gizlice satışa çıkarır; ama sitekâr olan şûh bizi satmaya gelmez. Normalde mezâd gizli olmaz; ancak satılan sevgiliye kavuşma kumaşı olunca âşık bu satıştan rakiplerin haberi olmamasını ister:

*Kâlâ-yı visâli çıkarıp gizli **mezâda***
Ey şûh-ı sitem-pîşe bizi satmaga gelmez (Sümbülzâde Vehbî, G. 110-5)

Aşk pazarında gönül bazen mezâd edilir. Ey gönül sen dahaca burada satışa sunulmadın. Güzellik şâhı senin değerinin nasıl bilsin:

Ol şâh-ı hüsn nice bilür kıymetün senün
*Bâzâr-ı aşk içinde **mezâd** olmadun gönül (Yahya, G.216-2)*

Mezâd bir kazançtır. Tellâllar biraz da pazarı kızıştırmak malın değerini arttırmak için bağırır. Ama bu sefer pazarda satanlar değil cân verenler, sevgiliye kavuşma uğruna satılanlar çoştu:

*Cân virenler cûşa geldi bu **mezâd** erbâhına*
Çâr-sûyı kapladı âvâze-i bâng pek az (Ayşe Teymûrî, G. 16-2)

Âşığın canı sevgilinin verdiği her türlü sıkıntıyla mezâd edilir. O, ona ezelden âşinâdır, sevgiliyle hem-demdir. Bu felâket âleminden ne gelirse tüm içtenliğiyle bunları selâmlar:

Tâ ezelden cânumı anunla mu'tâd eyledün
*Mihnet ü derd ü gam u gussayla **mezâd** eyledün*
Yine ol hem-demlügi andun bizi yâd eyledün
Ey felâket 'âlemi ehlen ve sehlen merhabâ (Âşık Çelebi, Tahmis 3-3)

Sultan olanın yaptığı odur ki kullar günah işleyince onu ya doğru yola getirir ya da mezada verip onu satar. Burada sultandan kasıd Allah'tır (C. C.) Mevlâ insanların yaptıkları yanlıştan dönüp ıslah olmaları için imkân tanır. Islâh olmayana da kahhâr ismiyle muâmele eder:

Resmi durur sultânlarun kullar günâh eyleyicek
*Yâ edebler ol kulını yâ **mezâda** virür satar (Yunus Emre, G. 78-6)*

Günümüzde de böyle değil midir? Bir mal piyasaya çıkmadan fiyatı hakkında çok konuşulur, ya da çıktıktan sonra ücretler istenir. Ancak onun asıl fiyatı pazarda bulduğu karşılık belirler. Aşk mezâdında âşığın değerini ancak bu pazarda satın almaya gelenler belirler:

*Artırmaz âdemeyi meger kim **mezâd**-ı aşk*
Her nesnenin bahâsını bâzâr yeğ bilir (Necâtî Bey, G. 204-3)

Şâirlerin kendi söz ve sanatlarını anlatırken de bu kelimeyi kullanırlar. Söz bir cevherdir. O bu pazarda satışa çıkınca tâlib olanlar onu alamayacağını anlayınca bu meydandan bir bir çekilir:

Ağır bahalara çıkdı cevâhir-i suhanim
*Çekildi tâlib olanlar tamâm olunca **mezâd*** *(Nef'î, K. 30-57)*

Bazen de değerinin bilinmemesinden şikâyet eder. Yedi yaraflı bu çarşıda bin yıl da mezâd da kalsak ey İshâk, bizi en ufak bir değer biçip de alan bulunmaz:

Kimse bulınmaz ki İshâkı ala bir habbeye
*Çârsû-yı şeş cihetde bin yıl olursa **mezâd*** *(İshak Çelebi, G. 26-5)*

Kelimenin diğer anlamı olan müzâyedeye ise Nâbî'ye ait bu beyitte rastladık. Müzâyede zamanı beş arşınlık bir kumaşın değerini yeni yetme olanlar bilmez. Onlar beş verirse benden altı. Şâir belki de burada söylenmiş güzel bir sözün değerinin kendini şâir sananlar tarafından bilinemeyeceğinden bahsetmektedir:

Kumâş-ı penc-gezi nev-zuhûr ne anlar
*Dem-i **müzâyedede** beş didiyse benden şeş* *(Nâbî, G.343-7)*

259. MEZRA'

"Ziraat yapılan fakat sürekli olarak nüfus barınmayan yerlere denmektedir. Türkçe'deki karşılığı "ekinlik"tir. Mezraalar, umumiyetle, evvelce meskûn iken zamanla ahalisi "perâkende" olmuş, terk olunmuş köy yerleridir." (Ünal, 2011: s. 472). Klâsik Türk şiirinde âşığın ömrü, gönlü, teni, sevgilinin dudağı veya bu dünya bir mezraa olarak düşünülür. Buradan elde edilen mahsul de hep sevgiliyle alakalıdır.

Bu dünya baştan sona ibret mezrasıdır. Mezraada nasıl ki hasat elde etme, elde edilen bu hasatı satıp para kazanma bir ticâret kuralıysa dünyada da ders ve ibret alınacak birçok olayın yaşanması değişmez bir kâidedir:

*Hep ser-â-pây cihân **mezra'a**-i 'ibretdür*
Cereyân itmededür kâ'ide-i zer u hasâd *(Nâbî, K. 2-7)*

Buradaki bir başka kuralsa çiftçinin ürünün kıymetini bilmesi ve bunu ziyan etmemesidir. Bu kurala uyulmaması şaşılacak bir durumdur:

'Aceb ki kıymetümüz zâyi' eylese dihkân
*Hezâr **mezra'adan** cem' olınma hırmeniyüz* *(Nâbî, G.311-5)*

Gönül bir mezraadır ve âşığın gözü sevgilinin beninin hayâliyle gözyaşı dökmektedir. Nasıl ki bu arazinin suya ihtiyacı varsa inci tanesinin oluşması içinde yağmur damlasına ihtiyaç olur. Âşık ise inci tanesine benzeyen sevgili için gözyaşı döker. Bu bir anlamda sevginin de ispatı için gereklidir:

***Mezra-ı** dilde hayâl-i hâlüni gördi gözüm*
Anun içün yaş döker bârân gerek dür-dâneye *(Münîrî, G. 286-2)*

Zaten bu gönül mezraında sevgilinin rahmet bulutu olduktan sonra âşık başka hiçbir şeye ihtiyaç duymaz:

__Mezra'ımda__ egerçi yokdur nem
Var iken rahmetün sehâbı ne gam *(Gelibolulu Âlî, M. 183)*

Burada ise dünya bir mezraadır. Sevgili âşığın ömründeki kazancıdır. Onun boyu bu âlem mezraasında ona hasat olarak ancak gam ve sıkıntı getirir:

'Ömrümün hâsılı sensin benüm ey rûh-ı revân
Kâmetüm __mezra'-ı__ 'âlemde gamun eyledi dâs *(Hasan Ziyâ'î, G. 184-2)*

Bazen de sevgilinin dudağı bir mezraadır. Sevgilinin güzelliğinin gül bahçesinde âşık, onun dudak mezrasına cân eker ancak mahsul olarak hep mercimek elde eder. Beyitte sevgilinin âşığa yüz vermemesi anlatılır:

Ey halilim ne aceb hüsnün gülistanında biz
__Mezra'-i__ lâ'linde cân ekdikce biter mercimek *(Necâtî Bey, G. 327-3)*

260. MIKRÂZ (MİKRÂZ)

Makas demektir. Gerek terzilik mesleğinde gerekse bayanların çeşitli nedenlerle özellikle evde kullandıkları bir âlettir. Klâsik Türk şâirleri de çeşitli vesilelerle bu kelimeyi şiirlerinde kullanmışlardır.

Nâbî bu beyitte dünyayı kesesi boşalmış ve bu yüzden tek başına sahte para basıp kalpazanlık, sahtekârlık yapan bir kişi olarak düşünmüştür. Tâlih ve baht kallâbı Ay tutulması makası ile ayarı tam olan çil para yerine ayın gümüş külçesini kırpıp sahtekârlık yapmaktadır. Şâir bu beyitte bir doğa olayı olan ay tutulmasından bahseder. Bu tutulma sonucunda Ay, Dünya'nın gölgesine girer ve güneşten aldığı parlaklığı kaybeder. Bu tutulmada Ay tamamen ortadan kaybolmaz. Işık güçsüzleştiği için Ay bakır renginde görünür. Nâbî de Ay'ın bu rengini çil akçeye göre değeri düşük olan gümüş külçesine benzetmiştir. Aynı zamanda tüm bunları bahtının açık olmamasını anlatmak için ele almış ve bu yüzden hem tâlihi hem de Dünya'yı kallâb olarak nitelemiştir:

Nâbî o kadar kîse-tehî dünyâ kim
Kallâblıga başladı 'âlem yek-ser
__Mikrâz__-ı husûf ile sipihr-i kallâb
Çil akçe diyü nukre-i mâhı kırkar *(Nâbî, Rubâ'î 68)*

Nâbî meclis ve hırsızlardan bahseder. Gece, eli çabuk olan hırsızlar için cilve yeridir. Meclis mumunun makası altın keser. Altın kesmek işi darphanelerde yapılan

ve mâdeni para üretiminde kullanılan bir deyimdir. Mecliste mum, aydınlatmak için gece yanar ve makasıyla da eli altın keser. Hırsızlar için ise en uygun zaman dilimi gecedir. Bu altınlardan onlar da nasiplenmek ister. Beyitte şem' mazmûnu kullanılarak âşık ve mâşuk ilişkisi ele alınmıştır. Edebiyatımızda mum, sevgili için kullanılan bir benzetme unsurudur. Şem'in, elinde makasıyla altın kesmesi aynı zamanda işlerin yolunda gitmesi ve kazancı ifade eder:

Şebdür mahall-i cilve-i düzdân-ı tîz-dest
***Mikrâz-**ı şem'-i meclisün altun keser eli (Nâbî, G.825-3)*

İshak Çelebi de beyitte sevgiliden bahseder. Sevgiliyi dünyayı aydınlatan bir mum olarak düşünmüştür. Şâir mumların makasla başının kesilmesinden bahseder. Başı kesilen mumun aydınlatma özelliği sona erer. Etrafa ışık vermez. Bu durum sevgilinin güzelliğinin inkâr edilemeyeceği gerçeğiyle ilişkilendirilip anlatılmıştır.

Makasla mumum başı kesildiği zaman onun değeri nasıl kaybolmazsa kimse bu dünyayı güzelliğiyle aydınlatan sevgiliye de güzel olmadığını söyleyemez, bunu inkâr edemez:

Kimse ol şem'-i cihân-efrûza nâ-zîbâ dimez
*Şekl-i **mıkrâz** ile nefy idüp cemâlin lâ dimez (İshak Çelebi, G. 105-1)*

261. MİKDÂR

Kelime Arapçadır ve bir şeyin niceliğini yani sayılıp ölçülebilen durumunu ifade etmek için kullanılır.

Fuzûlî bu bendde altın, gümüş gibi dünya malı biriktirmenin ve bununla övünmenin kişiye bir şey kazandırmayacağını, sadece insandaki gurur ve kibiri arttıracağını söyler. İlk beyitte tüccara seslenerek bu durumu ifade eder. Çünkü tüccarlar uğraştıkları iş gereği hep kazanç peşindedirler ve mal- mülk biriktirme derdindedirler. Çok miktarda mal ve mülk sahibi olmak insanı o ölçüde "bâr-gâh-i kurb"den yani Allah (c.c.) yolundan uzaklaştırır. Allah'ın nimeti çoktur ve bunu inkâr etmemek gerekir. Ancak bununla fazla ilgilenmek, bedenini bununla çok doldurmak kişiyi huzursuz eder ve bu durum bedene yüktür:

*Çok tefâhur kılma cem-i mâl ile ey **hâce** kim*
Sîm ü zer cem'iyyet-i ehl-i gurûr eyler seni

Bâr-gâh-i kurbden cem'iyyet-i mâl ü menâl
*Her ne **mikdâr** olsa ol **mikdâr** dûr eyler seni*

Gerçi ni'met çok kifâyetten tecavüz kılma kim
İmtilâ bâr-ı bedendir bî-huzûr eyler seni *(Fuzûlî, Mukattaat 41)*

262. MİLK-MİLKET

Arapça bir kelime olan milk; mülk, gayr-ı menkul, arazi gibi anlamlara gelmektedir *Milket* kelimesi de aynı anlamdadır.

Bu beyitte şâir Osmanlı toprağı olan Yemen ve Habeşistan mülkünden bahseder. Şaşılacak şeydir ki Yemen elden gitti derken Habeş mülkünü de bir ticârî metâ gibi dellâla verip açık arttırmayla satışa çıkartmışlardır:

Yemen iklîmi elden gitdi dirlerken garâbet bu
Habeş ***milkini*** *dellâle virüp dirler mezâd eyle* *(Süheylî, K. 11-4)*

Maddî değeri olan saray, hânmân, kasr, köşk vb. birçok yapıda olduğu gibi Klâsik Türk şiirinde gönül, dil, kalp bir milk veya milket olarak düşünülür. Burada gönül bir mülktür. Bu mülke Süleymanlık eylersek mutluluk mührü elimizde acaba kalır mı?

Olmaz mı ***milk****-i dilde Süleymânlık eylemek*
Girmez kalur mı destimüze hâtem-i neşât *(Neşâtî, G. 65-4)*

Burada ise kalp bir mülke benzetilmiştir. Eğer beden mimarı aşk askerlerinin yolunda bina yapmamış olsaydı kalp mülkü harap olmazdı:

Milket*-i kalbüm harâb olmazdı bennâ-yı beden*
Leşker-i 'ışkun yolında urmasa bünyâdumı *(Zâtî, G. 1514-4)*

Sevgilinin hançer ve mızrak gibi olan bakış ve kirpikleri gönül mülküne sancakbeyi ve subaşıdır:

Hançerün nîzen ile cân u gönül ***milketine***
Biri sancak begidür [o] birisi subaşıdur *(Gelibolulu Sun'î, G. 50-3)*

Aynı zamanda sevgilinin güzelliği de milkettir. Hatta onun saçları tek başına adalet zinciri gibi bu mülke süs vermeye yeter:

Milketi *hüsne kâkülün yek-ser*
Virdi zencîr-i 'adl ile zîver *(Neşâtî, Şehrengîz 126)*

Bu mesnevî beytinde ise kelime genel anlamıyla kullanılmış ve anlatılan kişi yüz güzelliğiyle milletin ve bu millete ait toprakların önderi, reisi olarak ele alınmıştır:

Özi ma'mûr-ı dîn mi'mâr-ı devlet
Cemâlı pîşvâ-yı ***milk*** *ü millet* *(Hümâmî, M. 1639)*

267. Mİ'MÂR

Ma'mûr edip bir yeri bayındır hale getiren, bina yapan kişidir. Klâsik Türk şiirinde sevgili, aşığın yıkılmış gönlünü yeniden yapan bir mimar olur. Bazen aşk bir mimardır. Bunun haricinde akıl ve endişe gibi soyut kavramlar da mimar olarak düşünülür. Yine gül bahçesini ihya eden gül, Allah'ın birliği düşüncesi de mimardır. (Zavotçu, 2013: s. 495).

Beyitte gülün bittiği yer bir ticâret mekânı, kârgâh olarak düşünülmüştür. Gül kendi devrinde bir ayak üstünde durup bu mekânı bir anlamda ayakta tutmuş ve buranın mimarı olmuştur:

Koymayıp devrinde vîrân kâr-gâh-i gül-bünü
*Bir ayağ üzre durup olmuş ona **mi'mâr** gül* *(Fuzûlî, K.9-51)*

Bu kasîde beytinde akıl bir mimâr olarak düşünülür. Övdüğü kişinin vasıfları da bir kasırdır. Akıl mimârı bu kasrı binâ etse büyüklük, makam, güç ve zenginlik onun inşâsının dört dayanağı olur:

*Kasr-i vasfının binâsın kılsa **mi'mâr**-i hıred*
İzz ü câh ü devlet ü ikbâl çâr erkân olur *(Fuzûlî, K.7-30)*

Allah (c.c.) da aşk ve gönül mimârı olarak vasfedilir. Aşk mimârı olan Mevlâ, yarattıklarının temeli olarak sevgiyi görmüş ve bu dünyayı da onun için yaratmıştır. Ayrıca Allah dostu olan evliyanın, insanların Allah'a ulaşması için yaptığı manevi yardım çok önemlidir. İnsan gönlünün mimârı da Allah'ın birliği düşüncesidir:

Bu zuhûrâtın esâsı bir muhabbetdür hemân
*Bu cihânı anın içün yapdı bu **mi'mâr**-ı 'aşk* *(Mehmet Sıdkî, G. 132-3)*

Evliyânın himmeti kıldı fenâ-ender-fenâ
*Tevhîd-i zât-ı İlâhî gönlümün **mi'mârıdur*** *(Ümmî Sinan, G.41-5)*

Bazen şâirlerin düşünceleri güzel ve sanatlı şiirler ortaya koyan, söylenmemiş sözleri söylemeye yardımcı olan bir mimâr olur. Sümbülzâde Vehbî bunu dile getirir:

***Mi'mârî-i** endîşe ile Vehbî-i üstâd*
Yapmakda nev-îcâd niçe beyt-i musanna' *(Sümbülzâde Vehbî, G. 141-5)*

Tabi ki âşık için en önemli mimâr gönül mülkünü tamir eden sevgilidir. Sevgili hem tabîb hem de mimârdır. Âşığın canı ve gönlü virân olmuştur. Gönül mimârı olan sevgili eğer lutfedip âbâd ederse gönlü tamir olacaktır:

Derd ile cân u dil ili çün oldı vîrân iy tabîb
*Dermân ile **mi'mârısın** lutf eyle âbâd eylegil (Karamanlı Aynî, G.308-4)*

Gönül harâb ve yürek de yanmaktadır. Sevgili ise gönle huzur dolduracak mimâr ve bu yangını söndürmek için yaraya merhem sürmek için gelendir:

*Ey harâb olmuş gönül şâd ol ki **mi'mârın** gelir*
Ey yürek yanma ki yaran merhemi yârın gelir (Ahmet Paşa, G. 97-1)

Bazen de âşık yâri incitebilir ve bu durum onun için tüm âlemin elinden çıkması gibidir. Çümkü o, gönül mülkünü yapan bir mimârdır. Sevgili incinirse âşığın hâli perişandır:

Bütün 'âlem elümden çıkdı sandum yâri incitdüm
*Gönül mülkin nice ma'mûr idem **mi'mârı** incitdüm (Vecdî, G. 30-1)*

Sevgili de yeri gelir vefâ ehlinin gönlünü yıkar. Bir yer inşâ etmek için nice evler yıkan mi'mâr gibi tüm vefâlı olanların, âşıkların gönlünü yıkan sevgili bunu bir tek kendini mutlu etmek için yapar:

Hâtırın şâd eyledin ehl-i vefâ gönlün yıkıp
*Bir imâret yapmağa bin ev yıkan **mi'mâr** tek (Fuzûlî, G.157-7)*

264. MÎRAS (MÎRÂS)

Bir kişiye ölen bir yakınından kalan mal, mülk ve paraya denir. Şâirler kelimeyi bazen gerçek anlamıyla kullanmış ve hayatın acı gerçeklerinden biri olan, ölen babanın ardından bıraktıklarını hoyratça harcayan mirasyedi tipteki oğullar dile getirmişlerdir. Miras olarak kalan şey dünyalık zenginliklerdir ve bunun ticâretle de ilgisi vardır:

Kalmayubdur merhamet 'âlemde hergiz kasd ider
*Ölse **mîrâsın** yisem deyu ogul babasına (Zâtî, G. 1475-8)*

Bu beyitte Hasan Ziyâ'î de dünya ehlinin gurur ve kibire kapılmasını, Klâsik Türk şiirinde telmih yoluyla sıkça kullanılan Hâmân ile Kârûn'dan bahsederek dile getirir. Böyle insanların bu huyu onlardan miras aldıklarını söyler. Aynı şâir sevgiliden bahsetmeyi de ihmal etmez. Sevgilinin âşığını can bağışlayan dudağıyla ihya etmesi Hz. Îsâ'dan ona miras kalmıştır:

Meger ey ehl-i dünyâ bu gurûr u bu enâniyyet
*Size kalmış hemân Hâmân ile Kârûndan **mîrâs** (Hasan Ziyâ'î, G. 42-4)*

Ziyâ'î mürdeyi her gice ihyâ eylemen cânâ
*Leb-i cân-bahşına **mîras** kalmış gibi 'Îsâdan (Hasan Ziyâ'î, G. 357-5)*

Klâsik Türk şâirleri kendilerinin yeri gelmiş aşklarıyla dillere destan olmuş Mecnûn ve Ferhat ile kıyaslamışlardır. Bu iki beyitte de şâirler âşık olmalarını ve bu uğurda çektikleri çileleri kendilerine Mecnûn ve Ferhat'ın miras bıraktığını söylerler:

Kulı oldum yine bir hüsrev-i şîrîn-dehenün
*Bana degdi yine **mîrâsı** bugün Kûhkenün* *(Bursalı Rahmî, G. 115-1)*

Mecnûn gibi oldum bugün aşk içre sâhib-silsile
*Zencîr -i gam **mîras** imiş dîvâneden dîvâneye* *(Hayâlî, G. 510-2)*

265. MİSK-MÜŞG

Misk, Klâsik Türk şiirinde adından en çok bahsedilen koku ve süs malzemelerinden biridir. Farsçadaki karşılığı "müşg"dür. Günümüzde, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Sincan Uygur Özerk Bölgesi sınırlarındaki Hoten adlı bir şehrinde bulunan ceylanın göbeğinde toplanmış kandan elde edilmektedir. Oldukça değerli ve pahalı olan bu kokuyu kadınlar özellikle saçlarına sürerler. Rengi siyahtır. Klâsik Türk şiirinde sevgilinin saçı, beni, kokusu, ayva tüyleri, kaşı miske benzer. (Çetinkaya, 2010: s. 81; Onay, 1996: s. 93; Pala, 2000: s. 286; Yeniterzi, 2010: s. 313).

Güzel ve değerli kokulardan olan misk özellikle eski devirlerde ticâret hayatında oldukça önemli bir yere sahiptir. Sevgiliden haber getiren saba rüzgârı bu sefer de sevgilinin ayağının tozunu misk gibi dirhem dirhem satmaktadır. Nasıl ki bu değerli kokunun değerini attâr bilirse sevgilinin ayağının tozunun kıymetini de saba rüzgârı bilir:

İzin tozun sabâ yeli satar direm direm
***Misk** ü abir kadrini attâr yeğ bilir* *(Necâti Bey, G. 204-4)*

Şâir, Hoten âhûsunun bu güzel misk kokusunun kaynağı olarak kasîdede övdüğü Peygamberimizi görür. Onun temiz ve pak ravzasından bu güzel kokuya sahip olduğunu söyler:

Mu'cizâtıyla müşerref oldı âhû-yı Hoten
*Ravza-i pâkinden aldı bûy-i **misk**-ezferi* *(Nakşî, K. 6-34)*

Beyitte miskin kelimesiyle tevriyeli kullanıldığını görmekteyiz. Miskîn, âşığın canıdır. Burada çevgân oyunundan da bahsedilir. Sevgilinin saçı ucu kıvrım olduğu için bu oyunun oynandığı sopaya benzetilir ve anber gibi kokar. Oyunun topu olan "gûy" da sevgilinin misk kokulu benidir:

Cân-ı miskîne uyanlar oynamağ içün yine
Oldı zülfün 'anberîn çevgân ü hâlün gûy-ı ***misk*** *(Hayretî, G. 206-2)*

Bu beyitte de müşk kokusunun elde edildiği yer olan Çin'i görmekteyiz. Âşığın gönlü, sevgilinin müşg ve anber kokan saçlarına kendini kaptırmıştır. Emrî ise Müşg kokulu saçı olan sevgilinin, üstündeki misk kokulu kıyafetini gözyaşı yağmurunun ıslattığını söyler:

Kâkül-i 'anberîne düşdi gönül
Heves-i ***müşg****-i Çîn'e düşdi gönül (Kâtipzâde Sakıp Dede, G. 396-1)*

Bârân-ı eşküm eyledi ter serdügi budur
Miskî kabâsını güneşe zülf-i ***müşg-sâ*** *(Emrî, G. 2-4)*

Âşık bu beyitte ise kendini aşk çölünün av yerinde bir avcı olarak görür. Ancak ona av olarak göbeğinde müşk kokusu olan bir ceylan, yani sevgili yoktur:

Sayd-gâh-ı deşt-i 'aşkun ben de bir sayyâdıyam
Saydum olur lîk bir âhû-yı ***müşgîn****-nâf yok (Hasan Ziyâ'î, G. 216-2)*

Enverî'ye ait "misk" redifli bu gazelde özellikle sevgili unsuru üzerinde durulmuş ve onun misk kokulu saçlarının kaşı ve gözleriyle beraber misk âhûsu olduğu anlatılmış ve misk kişileştirilerek yârin saçının sevdası uğruna sakalını ağartıp yüzünü buruşturduğu söylenmiştir:

Kaşlarunla gözlerün iy kâküli hem-bûy-ı misk
Baş koyup birbirine olmış iki âhû-yı ***misk***

Geçmedi sevdâ-yı zülf-i yârdan çok dem durur
Sakalı ağardı gerçi kim buruşdı rûy-ı ***misk***

İlk beyitte misk âhûsu ile sevgili kıyaslanır. Misk âhûsunun benzinin sararıp hastalanarak göbeğindeki miski düşürmesini, sevgilinin saçlarının gam yükünü çekmesine bağlar. Yine çevgân oyunundan bahsedilir. Sevgilinin saçı oyunun sopası, beni ise topudur. Son beyitte ise miskin gülsuyundan daha değerli olduğu vurgulanır:

Benzi gâyet zerd olup düşdi göbeği hastadur
Çekmeden bâr-ı gam-ı zülfeynüni âhû-yı ***misk*** *(Enverî, G. 148)*

266. MİSKÂL

Yirmi dört kıratlık bir ağırlık ölçüsüdür. On dört kırat yaklaşık 3 gram ağırlığındaki dirheme eşittir. Azlığı ve değersizliği ifade eder. (Devellioğlu, 2000: s. 653)dür. Bu da tıpkı pul gibi çok küçük bir ağırlık ölçüsünü ifade eder ve değersiz olma durumlarında kullanılır.

Nâbî burada sevgiliye sitem etmektedir. Sevgilinin iltifatları altın ve gümüş kadar değerlidir ve kantarlar dolusu olmaktadır. Ancak gönül potasında, âşığa verecek altın ve gümüşün yanında daha değersiz olan bir iki miskâli bile kalmamıştır:

Kantârlarla sîm ü zer-i iltifatınun
*Dil pûtesinde bir iki **miskâli** kalmadı* *(Nâbî, G.820-7)*

267. MÎZÂN-TERÂZÛ

Mîzân ve terâzi kelimeleri eş anlamlıdır. Bir kolun iki ucuna asılı iki kefeden oluşan tartma aracı demektir. Klâsik Türk şiirinde Hz. Yusuf'un teraziye konup satılması, adalet, mahşerde kurulacak günah-sevap terazisi bu iki kelimeyle birlikte işlene konuların başında gelir. Baze akıl ve ümit gibi kavramlar teraziye benzetilir.

Beyitte şâir ümit ve karamsarlıkla birlikte ticârî terimleri kullanmıştır. Bu iki zıt kavramın birbirini canlandırmasından bahseder. Karamsarlık ümit terâzisinin hareketlenmesinin yoludur. Ümit dükkânının sermâyesi olacak bundan başka bie şey yoktur:

*Ye'sdür vâsıta-i cünbiş-i **mîzân**-ı ümîd*
Ye'sden gayrı nedür mâye-i dükkân-ı ümîd *(Nâbî, G.52-1)*

Aşk bir pazar ve göz de bu pazarda terâzi kurmuş bir satıcıdır. Sevgilinin kaşlarının sevdası da bu pazardaki terâzi kefesidir:

Aşk bâzârında çeşmim bir terâzü kurdu kim
*Kaşların sevdâsı anun kefe-i **mîzânıdır*** *(Ahmet Paşa, G. 89-3)*

Yine bir pazar sahnesi ve bu sefer satılan Hz. Yusuf olmuştur. Eğer bu pazarda güzellik terâzisi ortaya kurulsa ve güzellik Yusuf'u olan sevgili bu terâzide tartılsa pek çok kimselerin (güzellerin) asıl değeri ortaya çıkar:

*Gelse **mîzân**-ı cemâl ortaya ey Yûsuf-ı hüsn*
Katı çok kimselerün ipliği bâzâre çıkar *(Nâbî, G.72-4)*

Süheylî kelimeyi adalet anlamını kastederek kullanır. Sevgili adâlet sahibi bir şahtır ve semte benzeyen adâleti elden bırakmasın ki herkesi terâzi kefesinde eşit tutsun. Burada âşık için herkesten kasıt rakiplerdir ve kendisi için sevgiliden adâlet bekler:

Şâh-ı 'âdil komasun elden 'âdâlet semtini
*Herkesi tutsun ber-â-ber şol **terâzûlar** gibi* *(Süheylî, G. 340-2)*

Atâyî ise burada adaleti düzgün tartan bir terâzîye benzetir. Bunun içinde kişinin cömert olması gerektiğini vurgular. Ayrıca kişinin derecesinin görülmesi için de adâlet terâzisinden geçmesi gerekir:

*'Adl bir rast-reviş-i **mîzândır***
Keffeyi ağdıracak ihsândır *(Nevizâde Atâyî, M. 1479)*

*Kıldı **mîzân**-ı 'adâletkârın*
Her kişi bilmeg-için mikdârın *(Nevizâde Atâyî, M. 1067)*

Burada ise âşığın akıl bir terâzidir ve kendisi de sevgilinin ipe benzeyen saçlarında yürüyen bir canbaz. Akıl bu ipin üstünden düşmedikçe de sevgili âşığın burada canbazlık yapmasına izin vermez:

*Düşürmeyince **terâzû**-yı 'aklı oynatmaz*
Ne turfadur resen-i zülf-i dost cân-bâzı *(Hamdî Çelebi, G. 157-3)*

Klâsik Türk şiirinde sevgili güzelliği bakımından Hz. Yusuf'la bir tutulur ve o, güzellik hazînesi olarak satılmak için terâzîye çıkartılan Yusuf gibidir:

Gözümde hayâlün senün ey kân-ı melâhat
*Gûyâ ki **terâzûda** durur Yûsuf-ı Ken'ân* *(Revânî, G. 285-3)*

Bazen de kelime mahşer günü kurulacak olan terâzîyi hatırlatacak şekilde kullanılır. Kişinin yapacağı zerre miktarı iyilik kurtuluşu için yeterli görülür. Yeri gelir aşk günahının yükü yüzünden mahşerde kurulacak terâzi harâb olabilir:

*Rûz-ı **mîzânda** yiter zerrece 'avn*
Rîzesi seng-i terâzû-yı dü kevn *(Nevizâde Atâyî, M. 220)*

Nâilî bir kâhdan da bî-vücûd olsak yine
*Bâr-ı cürm-i aşk ile **mîzân**-harâb-ı mahşeriz* *(Nâilî, G.161-5)*

268. MUĞBEÇE

"Mecûsî (âteş-perest) çocuğu, mey-hâneci çırağı demektir. Eskiden mey-hânelerin işletmeciliği Müslüman olmayan azınlıkların elinde olur, burada çalışanlar da azınlıklardan seçilirdi. Klâsik Türk şiirinde genellikle güzel olan mey-hâneci çırakları şâirlerin de gönlünü ve hayâlini süsleyen kişiliklerdendi." (Zavotçu, 2013: s. 500).

Şâir muğbeçeye seslenir. O aynı zamanda bâde-fürûştur yani şarap satan bir satıcıdır. Onun verdiği bâdenin ateşiyle şâir yanmakta ve bu yangınla da yerde insan, gökte melekler tutuşmaktadır:

*Dutuşup âteşim ey **mugbeçe** ey bâde-fürûş*
Yerde âdem yakılur nârımla gökde sürûş *(Nigârî, Kıt'a 781-1)*

Beyitte Hz. İsâ gibi mucize sahibi olan bir muğbeçeden bahsedilir. Hz. İsâ Klâsik Türk şiirinde özellikle gösterdiği mucizelerle birlikte anılır. Çamurdan kuş yapıp onları diriltmesi, ölülere can ve hastalara şifa vermesi en sık işlenen mucizeleridir. Burada da âşık, nasıl sevgiliden istekte bulunuyorsa, muğbeçeden istekte bulunur. O, Hz. İsâ mucizelerine sahiptir ve kendisine hayat vermesini ister:

Dirdüm beni ihyâ ide bilmem hîç olur mı
*Bir **mugbeçe**-i mu'cize-i Hazret-i 'Îsâ* *(Hasan Ziyâ'î, G. 13-6)*

Şiirde muğbeçe kelimesi tasavvufî anlamıyla da ele alınır. Muğbeçe tasavvufta *"sadık, samimi mürit, talip, âşık"* (Uludağ, 2012: s. 253) anlamlarına gelir. Ayrıca Klâsik Türk şiirinde pîr-i mugân kelimesi ile birlikte mürşit anlamında da kullanılmaktadır. Beyitte şâir mürşit anlamında muğbeçeye seslenir ve sûfînin hırka ve tâcını Allah aşkı için verdiğini yani benliğinden geçtiğini söyler. Şarap kadehinin üzerinde kabarcıklar nasıl gezinirse sûfî de başıboş ve âvâre bir şekilde aşktan kendini kaybetmiş bir vaziyette dolanır:

*Sûfi virüp hırka vü tâcın meye ey **mugbeçe***
Geşt ider âvâre vü ser-geşte mânend-i habâb *(Gelibolulu Sun'î, G. 6-5)*

269. MUHÂSEBE

Hesap işleriyle uğraşma, bir iş yerinin veya çalışanın mâli hesabının tutulması, bu işlerin yapıldığı yer demektir.

Şâir beyitte aklı bir nakit olarak düşünür. İlkbaharın güzelliği karşısında insanın aklının başından gitmesini muhasebe kelimesiyle birlikte ele almıştır. İlkbahar bir muhasebecidir ve her gelişinde getirdiği güzelliklerle akıl naktini almaktadır:

Geldükçe nakd-i hûşumızı sarf ider gider
*Çokdur bizüm **muhâsebemüz** nev-bahâr ile* *(Nâbî, G.738-2)*

Osmanlı'da muhasebe, devletin bütün gelir ve giderlerinin tutulması ve kontrolü işlemidir. Hayâlî, bu beytinde kelimeyi bu anlamla kullanır. İltizam usûlü tâbiri ile birlikte ele alır. Nâbî ise seher rüzgârını elinde yapraktan defteri olan ve hesap görmeye çıkan bir muhasebe görevlisi olarak anlatır:

Bir ulu kapıdan ettik cihânı hîçe kabûl
*Acep **muhâsebeler** verdik iltizâmımıza* *(Hayâlî, G. 523-2)*

Varak-ı berg ile nesîm-i seher
*Tolaşur görmeğe **muhâsebeler*** *(Nâbî, M. 8-60)*

Nâbî, kıyamette sorulacak hesabı unutmaz. Ona göre, kıyamette hesap vermekten korkan Allah'ın afv ve keremine karşı sû'-i zann etmiş olur:

'Afv-ı kerîme zannum odur sû'-ı zann ider
*Tersân olan **muhâsebesinden** kıyâmetün* *(Nâbî, G. 433-6)*

270. MUHÂSİB

Hesap işlerini iyi bilen, bu işlerden anlayan kimseye denir. Günümüzde buna karşılık olarak muhasabeci kelimesi kullanılır. Klâsik Türk şiirinde ise bu kelime genellikle sevgiliyle ilgili olarak kullanılmıştır.

Sevgili âşığına daima naz eder. Sevgilinin yüzü sayı ve yazılardan oluşan bir defterdir. Onun bu yüz defterinin eşi ve benzeri de yoktur. Sevgilinin bu güzellik defterine bakan, onu inceleyen nazar ehli ise muhâsibe nazının hesabını vermek zorundadır:

Erkâm-ı defteri yüzünün iy naziri yok
*Ehl-i nazar **muhâsibe** virür hisâb-ı nâz* *(Karamanlı Aynî, G. 210-7)*

Süheylî, sevgilinin temiz ve saf özelliklerinin bu âlemde tüm yaradılanlar muhâsip olsa da hesâba gelmeyeceğini yani onun vasıflarının sayılamayacak kadar çok olduğunu söyler. Muhâsipler onun vasıflarının karşısında çaresizdir:

Hesâba gelür mi senün vasf-ı pâkün
*Eger olsa mahlûk-ı 'âlem **muhâsib*** *(Süheylî, K. 7-46)*

Nâbî ise bu dünyayı muhâsip olarak ele almıştır ve ona asla mihnet duymaz. Bu dünya geçici ve kendine bel bağlanmayacak bir yer olduğu için şâir ne kadar zarar etse ve aşağılara düşse de bu hesâb dolayısıyla asla müteessir değildir:

*Benüm **muhâsib**-i gerdûna minnetüm yokdur*
Aşaga varsa bile Nâbîyâ hisâbumdan *(Nâbî, G. 583-5)*

Şâir burada muhâsibe seslenir. Dünyada insan daima bir şeyleri gözler, bekler. Eğer ömür beklemekle geçerse, bekleyenlerin ömrüne bu dünyada hiçbir sayı yetişmez. Bu işin sonu gelmez. İnsan genelde gözlediği şeyleri bu dünyada elde edemez:

*Ey **muhâsib** 'ömrden mahsûb olursa intizâr*
Muntazırlar 'ömrine olmaz cihân içre şümâr *(Zâtî, G. 358-1)*

271. MUHTESİB

Kadının yardımcısıdır. Şehirde gezerek buradaki ekonomik faaliyetleri kontrol eder, esnafın kurallara uyup uymadığına bakar, fiyat sınırlaması demek olan narh uygulamasıyla ilgilenir, esnaf ve halk arasında uyumu sağlamaya çalışır. Klâsik Türk şiirinde ise sadece cenneti düşünüp ibadet eden, aşkı önemsemeyip aklın yanında olan, aklıyla hareket eden ve bu yüzden şâirin ve âşığın hoşlanmadığı olan bir tip olarak karşımıza çıkar. (Ünal, 2011: s. 487; Zavotçu, 2013: s. 507).

Klâsik Türk şiirinde muhtesib bahsi geçince en çok işlenen konu onun içkiyi ve mey-hâneyi yasaklamasıdır. Beyitte de bu özelliğine vurgu yapılır. Ey zâhid! Şehrin muhtesibinde zerre kadar insaf varsa bâde satanla yani sâkîyle yaptığı işin dînî açıdan sakıncalı olduğu konusunda uyarıda bulunmaz. Onun yaptığı satışa karışmaz:

Eylemez bâde-fürûş ile diyânet bahsin
*Var ise **muhtesib**-i şehrde zâhid insâf* *(Sehâbî, G. 191-6)*

Bu beyitlerde gönülden anlamayan vâiz, sofi ve kadı ile bir tutulur. O, gönül ehline ve dostların meclisine de hiç huzur vermez. Dünyada onun kadar bozgunculuk yapan da yoktur; ayrıca onun insanlara dediği ve günah olarak nitelendirdiği şeyler de aslında onun kendi yaptıklarıdır:

*Vâ'iz ü sôfi eger kâdi vü yâhôd **muhtesib***
İllere didükleri kendülerün ef'âlidür *(İshak Çelebi, G. 81-6)*

Geldi yârân-ı safâ cem'in perîşân eyledi
***Muhtesib** gibi cihânda görmedüm ehl-i fesâd* *(Behiştî, G. 75-2)*

Tasavvufî içerikli beyitlerde de onun yasak koyma zihniyetini görmekteyiz. O mey-hâneye mühür vurur; ancak bu durum karşısında âşığ ve ârif hiç müteessir değildir. Onlar için âlemde her yer mey-hânedir. Muhtesib aradan çekilip giderse de mey-hâneler açılır, tüm sıkıntı ve kederler dağılır:

***Muhtesib** mey-hâneye mühr urdı ammâ bilmedi*
'Âlemün her gûşesi 'âriflere mey-hânedür *(Hamdî Çelebi, G. 42-4)*

*Gitdi aradan **muhtesib** güm oldı endûh u keder*
Mugdan salâdur 'âşıka açıldı çün mey-hâneler *(Mehmet Sıdkî, G. 80-2)*

Muhtesib bazen de karşımıza âşığı suçladığı içki içme ve sarhoş olma fiilini yapan bir tip olarak çıkar. Âşık ise bu durum karşısında çaresiz ve üzüntülüdür.

Çünkü onun adı mest olarak anılmaktadır. Hâlbuki âşığın bu halinde bir yanlışlık yoktur. Asıl kötü yolda olanlar sofî, vâiz ve muhtesiptir:

Sôfî kanzil ***muhtesib*** *serhôş vâ'iz mey-perest*
'Âşık-ı bî-çâreye yazık degül mi adı mest *(İshak Çelebi, G. 13-1)*

Âşığın ser-mest olmasının, bu hâl ile keyiflenmesinin asıl sebebi onun başında bulunan ve cılgıncasına seven, perişan halde bulunan destârıdır. Bugün muhtesib bu gerçeğin farkına varmıştır. Destârı tasavvufi anlamda değerlendirecek olursan burada ilâhî aşktan mest olmaktan söz edilebilir:

Muhtesib *bilmezdi ser-mest oldugum veh kim bu gün*
Anladı keyfiyyetüm âşüfte destârum görüp *(Sehâbî, G. 26-3)*

272. MUKATAA

Kelime Osmanlı vergi ve toprak sistemiyle ilgilidir. Devlete ait tüm gelir ve vergi kaynaklarına denir. Bu maddeye mâlikâne başlığında değinilmiştir ve kavramlar birbiriyle yakından ilgilidir. Bu yüzden bir örnek yeterli olacaktır.

Nâbî'ye ait bu beyitte şebnem, susam ve sümbülle dolan çemen mülkü bir mukataat olarak ele alınmıştır:

Oldı pür-jâle sünbül ü sûsen
Toldı mâl-i ***mukâta'ât****-ı çemen* *(Nâbî, M.8-61)*

273. MUMCU

Saray mutfağında biriken iç yağlarından ve balmumundan mum yapıp bunlarla sarayın ihtiyacını karşılayan görevlidir. Ayrıca yeniçeri askeri içerisinde yeniçeri ağasının bir yere gitmesi durumunda mum taşıyan askerlere de denir. (Ünal, 2011: s. 490).

Beyitte kaldırım mûmcısı tabiri şeklinde kullanılmıştır. Ekmeğini taştan çıkarmak tabiri *ne iş olursa olsun yapıp geçimini sağlamak* anlamındadır. Günümüzde de özellikle kaldırım mühendisi şeklinde kullanılan ve bir işi olmayıp boş gezen anlamında bir meslek vardır. Kaldırım mumcusu da bu anlamda kullanılmış olabilir ki bu durumda ekmeğini taştan çıkarmak deyimi de tevriyeli kullanılmış olmaktadır. Çünkü boş gezenlar ancak kaldırımları arşınlar:

Kaldırım mûmcısı *taşdan çıkarur etmeğini*
Kayabaşı dağıdur halka huşûnet bâkî *(Tırsî, G. 200-4)*

274. MUTRÎB (MUTRİB)

Eğlence meclislerinin vazgeçilmezlerinden olup bu mecliste saz çalıp sarkı okuyan kimsedir. Şiirde bu yönüyle kullanılmaktadır.

Şâir beyitte bir satıcı olan tüccara seslenir. Burada sermayeden bahsedilir ki ticâretin olmazsa olmazıdır. Elinde yeteri kadar sermâyesi bulunmayan tâcir iflas etme riskiyle karşı karşıyadır. Ey tâcir! Olan tüm varlığımızı mecliste mutribin nağmeleri eşliğinde harcayalım. Hiç önemli değil, yeter ki başımız sağolsun:

***Mutribe** çalduralum varumuzı ey hâce*
Baş sag olsun-u-ser-mâye ser-â-ser çürüsün *(Zâtî, G. 1139-2)*

Bazen de çaldırılan, harcanan can nakdi olur. Aşk mutribine âşığın can nakdini çaldırdığını haber veren def ve neyin söyleşmesi olmuştur:

*Cân nakdini çaldurdugumı **mutrib**-i 'ışka*
Söyleşdi def-ü-nây kulaguma çalındı *(Zâtî, G. 1559-3)*

Âşık dert doludur ve onun şifası ancak mutribin meclisindedir. Onun sazı âşığın dertli gönlüne huzur ve mutluluk verir, ömrünü arttırır:

Şifâ sâz eyle ben pür-derde rûh-efzâ imiş sâzûn
*Al anı çengüne meclisde budur **mutrîbâ** kânun* *(Zâtî, G. 1069-4)*

Bu beyitlere baktığımız zamansa meclisin vazgeçilmezlerinden olan müzik aletleriyle, kadeh ve sâkîyle murribi hep bir arada görürüz:

Sâkiyâ fasl-ı bahâr oldı getür câm-ı şarâb
***Mutribâ** sâza el ur sen de kanı çeng ü rebâb* *(Âhî, G. 12-1)*

Derd-i gamıdur yârun Nehcîyi de zâr iden
*Mızrâbı urur **mutrib** inler ye ne itsün 'ûd* *(Gelibolulu Sunî, G. 88-5)*

275. MÜDERRİS

Osmanlı devletinde ilmiye sınıfında kadı ve müftüyle birlikte en önemli görevlilerdendir. En önemli görevleri medresede ders vermektir. Selçuklu zamanında vezir Nizâmülmülk'ün Nizâmiye medreselerini kurmasından sonra resmî bir kimlik kazanmış, Osmanlı devrinde de aynı şekilde devam etmiştir. (Bozkurt, 2006: s. 467; İpşirli, 2006: s. 468; Ünal, 2011: s. 495).

Klâsik Türk şiirinde vâiz, müftü, sofu gibi olumsuz tiplerle aynı kefeye konduğu olmuştur. Beyitte şâir, "Eğer müderrislik sarık ve sakal ile olsaydı Kur'ân'ın sırlarını tefsîr etmek için keçi de yeterli olurdu." deyip keçiyi örnek

vererek müderrisliğin şekilden ibâret olmayacağını, bunun gerçek anlamda bilgi gerektiren önemli bir iş olduğunu söyler. Beyitte işini doğru yapmayan müderrislere eleştri var da denilebilir:

***Müderrislik** olaydı ger sakâl u taylasân ile*
Keçi lâzım gelirdi kim diye tefsîr-i Keşşâfı *(Hasan Ziyâ'î, Kıt'a 56-2)*

Burada ise sevgilinin âhûya benzeyen gözlerinden bahsedilir. Hutendeki âhû eğer müderrise sevgilinin Hıtâyî gözlerinden bahsetse, o gözleri anlatsa akıllı ve bilgin olan müderris bunun karşısında sus pus olur, hiçbir şey söyleyemez. Huten veya Hoten miskin hammaddesini karnından düşüren âhûlarıyla ünlüdür ve bu değerli ticâret metâı Anadolu'ya buradan getirilmektedir:

*Mülzem ider Hutendeki âhû **müderrisin***
İtse Hıtâyî gözlerün ana hıtâb-ı bahs *(Karamanlı Aynî, G.84-2)*

Kelime bazen de bu kasîde beytinde olduğu gibi genel manasıyla kullanılır. Beyitte Ravzî, akranı, eşi ve benzeri olmayan, bilgide ona kimsenin denk olmadığı şeklinde övdüğü bir müderristen bahseder:

***Müderrisler** arasında ana hergiz 'adîl olmaz*
Yüri var bizden ol bî-misl ü bî-akrâna 'ışk eyle *(Ravzî, K. 13-119)*

276. MÜFETTİŞ

Bir kurum veya kuruluşta yapılan işlerin yönetmeliğe uygun olup olmadığını denetleyen dörevliye denir. Bu meslek daha ziyade devle kurumlarında mevcuttur.

Zâtî'ye kelimeyi genel anlamıyla kullanmıştır. Burada şâir kendini sevgilinin kanlı dudaklarının hesabını soran bir müfettiş olarak nitelendirir. Kanlar âşığa aittir ve onun karşılığında sevgiliden vergi olarak şekere benzeyen dudaklarını ister:

Bir iki bûse vir subh it zarar irişmesün cânâ
*Senün kanlu lebün sorsa gerek Zâtî **müfettişdür*** *(Zâtî, G. 278-5)*

*Ben **müfettiş** olmışam kanluları sorsam gerek*
Lebleründen şekkerün alsam gerekdür dâdını *(Zâtî, G. 1572-2)*

277. MÜFLİS

Ticâret hayatında sahip olduğu her şeyini kaybeden, iflas etmiş kimseye müflis denir. Beyitte şâir her yönüyle müflisi tarif eder. O, baştan ayağa dünyalık anlamda neyi varsa, ev, bark, mal ve mülk, kaybetmiştir:

*Garîb ü **müflis** ü ser-pâ-bürehne vü 'uryân*
Ne hân-mân u ne tâc u kabâ ne mâl u menâl *(Âşık Çelebi, K. 5-17)*

Aşk diyârı aslında alışveriş yapılan bir pazardır. Burada müşteri ise hiç dirhemi olmayan gözyaşıdır. Ancak o bunca malı ve mülküyle Kârûn'a bile müflis dedirtir:

Gelse ger bî-direm-i eşk diyâr-ı aşka
*Bunca emvâl ile **müflis** diyeler Kâruna* *(Hayâlî, G. 491-4)*

Bu beyitte sevgili zenginlik olarak ele alınır. Nasıl ki maddî anlamda her şeyini kaybeden birisi onu tekrar zengin edecek bir hazine ararsa ben de hiçlikten kurtulmak için sana kavuşmayı arzularım:

Hâk-i pâyun bulsam ey cân gözlerem
***Müflis** olan bulsa gözler gevheri* *(Çâkerî, G. 121-2)*

Âşık müflistir. Sevgiliye tâlib olan her şeyini onun yoluna verdiği için müflis olur. Bu hiç de ayıp değildir. Âşık bu yolda her şeyini kaybetmiş, sevgiliye verecek değersiz gözyaşından başka bir şeyi kalmamıştır. Aslında bu asıl zenginliktir:

Ne 'ayb olur-ısa cânum ayaguna nisar
*Elinde varını virür kişi ki **müflis** ola* *(Ahmedî, G. 24-5)*

Ben haste içün lâ'li leb-i gül-şekerin var
*Ben **müflis** için zer kemer ü sîm-berin var* *(Necâtî Bey, G. 75-1)*

Yeni yetme delikanlılar tıpkı zenginliklerinin kaybedip ihtişamlı zamanlarını anlatarak kendilerini avutan insanlar gibi, yaşadıkları çok şey olamasa da sürekli yaşadıkları geçmiş zamanı ve güzellikleri anlatırlar:

Hatt-âverler güzeşte hüsn ü ânın yâd eder gâhî
*Misâl-i merdüm-i **müflis** zamân-ı devletin söyler*
(Sümbülzâde Vehbi, G. 77-3)

Bu beyitte de bir şey karşılığı verilen mal ve mülkün vereni yoksul, alanı ise zengin edeceğinden bahseder:

*Virürsen diyet **müflis** eyler seni*
Olur mâl u mülkünle iller ganî *(Cinânî, Mesnevî 2263)*

Nef'î bu beyitlerde övdüğü kişiyi yüceltirken kullanır. Kârun bile senin kapında müflis bir köledir:

Gedâ-yı **müflis**-i dergâh-ı devleti Kârûn
Emîn-i mâhzen-i lutf u mürûvveti Hâtem (Nef'î, K. 37-20)

Hak yolunda olan derviş de müflistir. Mal, mülk ve dünya adına gerekli her şey bırakılıp bu yola girilir. Ancak o Allah katında, O'na olan aşkın sermâyesiyle asıl

zengindir. Bunu tecerrüd deminde olmayanlar anlamaz; çünkü derviş Allah huzurunda her şeyden emîndir:

'Işk ehli vâlih ü hayrân gerek
Bî-karâr u deng ser-gerdân gerek
***Müflis** olub hânmândan geçüben*
Bî-kumâş u bî ser ü sâmân gerek *(Dede Ömer Rûşenî, Tuyuğ 92)*

Biz mâye-i 'ışkile ganîyüz
*Sanma bizi **müflis** ü denîyüz*
(Dede Ömer Rûşenî, Tercî'-i Bend 2, Bend 6-1)

Yunus'un tabiriyle asıl O'ndan ayrılmak her şeyi kaybetmektir:

Âdem Peygamber ile Havvâ yaradılmadın
*Uçmak'dan sürülüben ol **müflis** olan benem* *(Yunus Emre, G. 185-4)*

Bazen işret meclisinde rind'in müflisliğinden bazen de gururun insanın ruhunu müflis etmesinden bahsedilir:

*Mey-hâne gûşesinde bî-mâye rind-i **müflis***
Câm-ı şarâb elinde işret ider Cemâne *(Yahya, G.317-4)*

*Kalmışdı ceyb ü kîse-i **müflis** gibi tehî*
Günc-i derim hasâret-i ehl-i gurûrdan *(Nâilî, K. 22-12)*

278. MÜFT

Kelime *bedava ve beleş* anlamlarına gelir. Şâir bazen sevgili uğruna aşk metâı olarak gözyaşı cevherini bedâva verdiğini söyler. Bazen de gönül gam metâını cân nakdi karşılığında bedâva almıştır:

Müflis-i 'aşkım metâ'-ı 'aşkı itdim râygân
***Müfte** gitdi cevher-i eşkim görüldi çok ziyân*
Şimdi bâzârlık uyuşdı tâli-i dûnla hemân
Girmesin araya minnet ne miyâncı-i figân
Şükr kim bâzârımı germ itdi bahtım ahteri
'Aşk dellâlımdır etrâfımda bin gam müşterî *(Şeref Hanım, Tesdis 8-2)*

*Cân nakdine metâ'-ı gamun **müfte** aldı dil*
Bâzâr-ı gamda bilmez elinden neler düşer *(Hecrî, G. 21-2)*

Şâir bazen bir gerçeği vurgular ve muhatabına, hiç kimseye bedâvadan bir makam vermeyeceklerini hatırlatır. Yine sevgilinin güzellik kumaşı karşılığında hayat nakdini vermenin bedâva olduğuna hayıflanır:

*Bî-çâre sana **müftüne** mansıb mı verirler*
Sarrâf ile kavl etmeyicek ahz ü 'atâya *(Sümbülzâde Vehbî, Terci. B. 6-3)*

Kemyâb idi metâ-ı ser-âpâ-yı hüsnü hayf
Yogdu nâzîr-i gevher-i yektâ-yı hüsnü hayf
Çesbân idi merâmıma bâlâ-yı hüsnü hayf
*Nakd-i hayâta **müft** idi kâlâ-yı hüsnü hayf*
Hehbender-i fîrâkda anlandı kıyâmeti *(Şeyh Gâlip, Muhammes 1-2)*

279. MÜHENDİS

Hendese denilen geometri ilmini iyi bilen kimsedir. Mühendis de mimar gibi yapı işleriyle uğraşır. Mühendisin işinde ehil olması gerekir. Sevgilinin iki kaşının eşi ve benzeri bu dünyada bulunmaz. Onu da ancak mühendise benzeyen nazar ehli insanlar anlar:

Cihânda şol iki kaşun nazîri olmadugın
*Bilür ol ehl-i nazar kim bu dem **mühendisdür*** *(Karamanlı Aynî, G.139-3)*

Şiirlerde bu anlamından başka yoğun olarak târih beyitlerinde kullanılır. Burada tarih düşülen bir yapıyı inşâ ettiren yani onun bânîsi bir mühendis olarak ele alınır veya ünlü bir mühendisle kıyaslanır ve ondan üstün tutulur:

Binâsın bir **mühendis** koyamaz ger gelse Uklîdes
Macistîden ne mümkin eyleye eşkâlini imlâ (Nehcî, Târih 10-9)

Bir de beyitlerde Allah (c.c.) mühendis olarak nitelendirilir. O, kudret eline sâhip bir mühendistir ve sevgilinin kaşını güzel bir nakışla O yaratmıştır. Allah (c.c.) bazen de takdîr mühendisi olarak ele alınır ve O'ndan ömür, zenginlik ve güç hânesini bereketlinmesi yönünde talepte bulunulur:

Ne nakşdur bu kaşun kim anı gören eydür
*Zi tak kim ana kudret eli **mühendis** ola* *(Ahmedî, G. 24-3)*

*İde dâ'im **mühendis**-i takdîr*
Hâne-i ömr ü devletin tezyîn *(Nâbî, Târih 51-28)*

280. MÜHÜR

Farsça bir kelime olan mühür yüzük, damga, âlâmet gibi anlamlara gelir. Bir şahsın veya bir makamın işareti olarak üzerinde mektup, senet vaya çeşitli evraklara basılmak üzere kabartılmış işaret veya yazı bulunan taş, plastik ya da çeşitli madenlerden yapılmış bir eşyadır. Klâsik Türk şiirinde sevgilinin ağzı ve dudakları mühüre benzetilir. Yine bir şeyin sona erdirilmesi anlamında, hâtemü'l-enbiyâ şeklinde Hz. Muhammet (s.a.v.) için kullanılmıştır. Ayrıca Hz. Süleyman'ın hükümdarlık mührü de işlenen diğer bir konudur.

Kur'ân'daki ifadeye bakacak olursak *"Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Resûlü ve nebîlerin sonuncusudur."* (Ahzâb 33-40) (DİB, 2007: s. 422) buyurulur. Beyitte de "mühr-i nübüvvet" ifadesi Hz. Süleymân'ın mührüyle birlikte anılır.

Ey kendisine uyulan Muhammed (s.a.v.)! Süleyman peygamber senin nübüvvet mühründen kendine hâtem yazdı ve o sayede insanlara ve cinlere hükmetti:

__Mühr-i__ nübüvvetünden hâtem yazup Süleymân
Hükm itdi ins ü cinne iy müktedâ Muhammed *(Karamanlı Aynî, K. 5-23)*

Bu beyitte de "hâtem" kelimesi kullanılmıştır ki bu kelime mührün, onunla aynı anlama gelen, Arapça karşılığıdır. Yine söz konusu olan Peygamberimizdir:

Yazdı menşûr-ı risâlet çün kazâ kâtibleri
Çekdi tugrâ yerine imzâ-yı __hatemü'__l- mürselîn *(Âgâh, G. 269-3)*

Şâir övdüğü kişiyi cömertlik mührüne sahip kerem Süleymânı olarak över:

Görücek taht-ı şerefde seni Belkîs-ı cihân
Dedi uş mühr-i sehâ ile Süleymân-ı kerem *(Necâtî Bey, K. 18-12)*

Burada da ticârî karşılığı olan senetlerdeki kullanımı söz konusudur. Bazen âşığın gönül levhasındaki aşk yarası yabancılara ibrâz edilip bu hasımları susturacak mühürlü birer sened olarak düşünülür. Bazen de sevgilinin dudağı bizzet Hz. Süleymân'ın mührü olur:

Ko tursun levh-i dilde dâg-ı ışk agyâra ibrâz et
__Mühürlü__ hücceti dil hasmını ilzâm içün saklar *(Haşmet, G. 82-6)*

Sevgilinin dudakları yâkûttan bir mühürdür. Şâir, sevgilinin mühre benzeyen yâkût dudağına kasd eden rakibi, Hz. Süleymân'ın mührünün almaya çalışan deve benzetir. Mesîhî'ye ait beyitte de aynı anlam ilişkisini görürüz:

Kasd etse nola hatem-i yâkutuna rakîb
Bir dîvdir ki __mühr__-i Süleymâna kasd eder *(Ahmet Paşa, G. 75-3)*

Arz idüp __hâtem__-i yâkûtını la'lin lebünün
Âlemi emrüne râm eyle Süleymân-şekil *(Mesihî, K. 150-3)*

Bazen cömertliğiyle ünlü Hâtem-i Tâyi de hâtem kelimesiyle tevriyeli bir şekilde kulanılır ve bir şekilde onun cömertliğinden bahsedilir:

Sehâ __mührin__ urup bir sikke komış 'âleme Hâtem
Sonında herkesün bâkî kalan bir ad imiş bildüm *(Süheylî, G. 214-6)*

Açılması istenmeyen önemli şeylerin mühürlenmesi bir gelenek olarak binlerce yıldır mührün kullanım alanlarından biri olmuştur. Burada da gereksiz ve art niyetli konuşma sonucu insanın dilinden karagaşaya sebep olan fitnenin çıktığından bahsedilir. Bu durumda yapılabilecek en güzel şey ise ağız kapısına suskunluk mührünü vurmaktır:

Buldı dilden bu kadar fitne sübût
*Ur hemân kapusına **mühr**-i sükût* *(Nevizâde Atâyî, M. 2360)*

281. MÜLK

Bir kişinin sahip olduğu ev, iş yeri gibi taşınmaz mallara denir. Öncelikle mal ve mülk sahibi olmak kişiye her durumda ve şartta zenginlik verir:

*Olup mâlik-i **mül**k ü esbâb u mâl*
Gınâ buldı gâyet 'alâ külli hâl *(Cinânî, M. 1077)*

Fuzûlî ise vergi şekillerini kullanarak toprak, sebze ve gül arasındaki ilişkiyi resmeder. Toprak yeşilliğe mülküne ait haracı verip onu hükümdâr kabul ederken sebze de güle aynıyla mukâbele eder:

Sebze güle verdi mâli bâcın
*Yer sebzeye **mülkinün** harâcın* *(Fuzûlî, M. 1328)*

Klâsik Türk şiirinde aşk, sevgilinin olduğu yer, âşığın gönlü ve cânı, şâirin şiiri değerli bir mülktür. Beyitte bu dile getirilir. Sevgilinin olduğu yer dünyanın tüm mülklerinden daha değerlidir. Burayı, Dünyanın her türlü zenginliğini ve mülkünü verseler de asla terketmez:

*Virseler **mülk**-i cihânun tâc u tahtı devletin*
'Avnî kûyun terkin itmez başına sultân olup (Avnî, G. 4-6)

Sadece sevgilinin olduğu yer değil, aynı zamanda âşığın gönlü ve cânı da sevgili uğruna revân edilecek, onun yoluna akıtılacak ve harâmî olan gözlerine yağmalattırılacak bir mülktür. Burası vakıf arazisi değil artık mâşuğun kendi arazsisidir ve istediği gibi tasarrufta bulunabilir:

*Revânî gözleri yârün ider dil **mülkini** târâc*
Harâmîler bilür kadrin cihân içinde yağmânun *(Revânî, G. 208-5)*

***Mülk**-i cân-ı 'âşık eyler dir isen cânâna vakf*
Ben sana anı revân itdüm revân cânâ ne vakf *(Zâtî, G. 636-1)*

Gönül mülkünü, isterse her türlü zulmü yapıp vîrân eden de yeri gelip buranın mi'mârı olarak ma'mûr eden de sevgilinin kendisidir:

*Ser-te-ser **mülk**-i dili cevr ile vîrân itdün*
İtdigün cevre cihan halkını hayrân itdün (Vahyî, Terkîb-i Bend 6 Bend 4-4)

Bütün 'âlem elümden çıkdı sandum yâri incitdüm
*Gönül **mülkin** nice ma'mûr idem mi'mârı incitdüm(Vecdî, G. 30-1)*

Aynı zamanda aşk da bir mülk sayılır. Burada gözyaşını gümüş gibi dökmeden ve benzini altın gibi sarartmadan kişi kendine yer bulamaz. Buranın en ucuz metâı da insafsız olan narh memurunun belirlemesi sonucu âşığın cân ve gönlü olmuştur. Bunların sevgili nazarında bir değeri yoktur:

Her kimün 'aynı gümüşden sûreti zerden degül
Mülk-i 'ışka girmeyüpdür bizüm illerden degül (Zâtî, G. 823-1)

Diyâr-ı 'aşka ger insâfı olsa narh-güzâr
*Ki cân u dildür o **mülkün** metâ'-ı erzânı (Şehrî, K. 2-28)*

Mülk kişinin malı olmayan vakıf arazisi ile birlikte de kullanılır. Bu gerçek şiirlerde çeşitli anlam ilişkileri içinde dile getirilir:

*Vakf-ı ma'nâ kişiye **mülk** olmaz*
Sübhâ'ya öyle güzel silk olmaz (Nevizâde Atâyî, M. 369)

Aynı şekilde iltizam olarak verilen bir toprak da bireyin şahsî mülkü veya malı değildir. Eğer bu şekilde mülk edinilirse bundan elde edilen gelirler durmadan, ömür boyu günah olan haram bir kazanç olur:

*Bana iltizâm itdügün **mülk** ü mâl*
Alursam olur bî-tevakkuf vebâl (Cinânî, M. 494)

Nazım yani şiir de bir mülk olarak düşünülür, vâdî veya iklim anlamında kullanılır. Nef'î kendi yaradılışının hazinesindeki tükenmez değerlerle buranın en mutlu kişisi sayar:

*Kâmrân-ı **mülk**-i nazm olsam n'ola Nef'î gibi*
Bir dükenmez kâna benzer tab'ımın gencînesi (Nef'î, G. 131-5)

282. MÜLTEZİM

İltizam usulü devlete ait vergi gelirlerinin özelleştirilmesi demektir. Bir kişinin devlete ait herhangi bir vergi gelirinin toplanmasını muayyen bir yıllık bedel karşılığında üzerine almasıdır. Bu işi üstlenen kişiye de mültezim denir. (Genç, 2000: s. 154-155).

İncelenen metinlerde kelimenin Nâbî tarafından sıklıkla kullanıldığı görüldü. İlk beyitte mültezimin vergi toplama hakkını almak için yıllık bedeli peşin vermesiyle bir ilişki kurulmuştur:

*Şâhlardur çemende **mültezimîn***
Ki virürler şükûfesin pîşîn *(Nâbî, Mesnevî 8-63)*

Bu beyitte ise en dikkate değer şey Nâbî'nin entellektüel ve çağını yakından takib eden yönüdür. İltizam usûlünün diğer bir adı da havâledir. Bu kelimeleri mültezim ile birlikte tenâsüblü olarak kullanmış ve bilgisini bir kez daha ortaya koymuştur. Sitem bir iltizamdır ve mültezimler de ona ortak olmuşlardır:

*Bir-iki **mültezimi** eyledi havâle bana*
Ki iştirâk ile etmişler iltizâm-ı sitem *(Nâbî, K.37-31)*

Aşağıdaki beyitlerde ise zaman ve dünya birer mültezim olarak kullanılır. Nâbî'nin konuya olan hâkimiyetini bir kez daha görüyoruz. Dünyanın tezatlığını mültezimin devlete verip bunun karşılığında halktan alması gerçekliğiyle şâir ustaca ilişkilendirmiştir. Dünya mülteziminin önce terbiye edip sonra bunu alt üst etmesinden başka acaba baika durumu görülmüş müdür?

Perverde idüp sonra nigûn itmeden özge
*Bir gayrı görülmiş mi 'acep **mültezim**-i çerh* *(Nâbî, G.45-8)*

Zaman mülteziminin kuralı böyledir ve dünya döndüğünden beri bu kural değişmemiştir:

Çâre ne çün devr edeli böyledir
*Kâ'ide-i **mültezim**-ı rûzgâr* *(Nef'î, K.43-11)*

283. MÜNECCİM

Astronomi yani yıldız ilmiyle uğraşan kimseye denmiştir. Yıldızların insan üzerinde oldukça etkili olduğu düşüncesinden dolayı müneccimlik önemli bir vazife olarak görülmüştür. Bunun bir yansıması olarak saraylarda padişahlar müneccimler bulundurmuşlar ve sefere çıkma zamanının tayinini onun görüşleri doğrultusunda belirlemişlerdir. (Pala, 2000: s. 300; Zavotçu, 2013: s. 530).

Beyitte hem Basra hem de Bursa'da olan iki müneccimden bahsedilirken Bursa'da bulunanla görüşülmesi durumunda bunun daha az masraflı olduğundan, daha yakın mesafede bulunduğu için fazla yol harcaması gerektirmediğinden bahsedilir:

*Basrada var bir **müneccim** dinse yâhûd Bursa'da*
Tur otur yok işte masraf işte zâd ü işte kâb (Ayşe Teymûrî, K. 9-17)

Klâsik Türk şâirinin bu kelimeyi kullandığı önemli bir nokta sevgiliye ait unsurlar olmuştur. Sehâbî bu beyitte müneccimlerin gök cisimleriyle ilgilendiğinden bahseder ve mehveş yani aya benzettiği sevgiliyi ay ve güneşten üstün tutar:

*Almazdı mihr ü mâhı **müneccim** hisâba ger*
Mehveşler ile eylese bayram seyrini (Sehâbî, G. 378-2)

Rahmî ise âşığın gözyaşı dolu gözünü cânânın çehresine yani güzel yüzüne nazar eden, bakan bir müneccim olarak düşünür. Âşığın yıldız olarak bakabileceği sevgilinin yüzüdür. Çünkü sevgili müneccimin baktığı bu parlak yıldızlardan daha üstündür:

Çeşm-i pür-eşk ider çihre-i cânâna nazar
*Şol **müneccim** gibi kim necm-i dırahşâna deger (Bursalı Rahmî, G. 49-2)*

Bazen de şâirler müneccimin baktığı şeyin gök cisimleri değil de sevgilinin saçlarının kıvrımları, halkaları olduğunu; bu saçlarda da müneccimin fitne çıkaran bir yıldız gördüğünden bahseder:

*Dir halka-i zülfünde ruhun görse **müneccim***
Bu devr içinde görinür ahter-i fitne (Hamdî Çelebi, G. 141-4)

Klasik Türk şiirinde talih yıldıza benzetilmiştir. Bu beyitte de şâir aşkın tâlihini müneccimbaşına baktırır. O da baktıktan sonra âşığa yıldızı yüksek bir güzele düşkün olduğunu söyler:

Dedi bir yıldızı yüksek güzele düşkündür
*Tâli'-i 'aşkı **müneccimbaşıya** yoklatdık (Sümbülzâde Vehbî, G. 154-6)*

284. MÜREBBÎ

Çcukların bakımından soromlu olan bakıcıya denir. Günümüzde dadıya karşılık geldiği söylenebilir.

Nâilî sevgiliyi âfitâb olarak niteler ve dördüncü felekte olan âfitâbın yerinin ise hazîne olduğunu söyler. Nasıl ki yetiştirilen ve terbiye alanlar kendilerine terbiye verenlerin mertebesine erişemezse sevgilinin de yeri ve seviyesi farklıdır. Onun yeri hazînelerdir:

*Nâilî bulmaz **mürebbî** pâyesin perverdeler*
Âfitâb-ı çarh-ı çârüm-gevherin kândır yeri (Nâilî, G. 385-5)

Nef'î beyitte övdüğü kişiyi halkın mürebbîsi, yâni onları eğitip yetiştiren; tüm âlemi mâmur edip devlete düzen veren olarak anlatır:

__Mürebbî__-i ahâlî kâm-bahş-ı ma'delet-göster
Nizamü'l-mülk-i ahd-ârâyiş-i ma'mûre-i âlem *(Nef'î, K.39-10)*

285. MÜSECCEL-SİCİL

Sicil sözlükte, *"resmî belgelerin kaydedildiği kütük, devlet memurlarının resmî vukuatlarını ihtiva eden defter"* şeklinde tanımlanır. Bunlar içinde en önemlileri kadı sicilleri olmuştur. Bu siciller Osmanlı Devleti'nde gerek merkezde gerekse taşra teşkilatında her kesimden insan arasındaki hukukî işlere ait kayıtları içeren defterlerdir. Bu defterler Osmanlı'nın aile, toplum, ekonomi ve hukuk gibi birçok alandaki tarihi için önemli kaynaklardır. Müseccel ise sicile işlenmiş, mahkeme defterine kaydedilmiş demektir. (Sami, 2015: s. 1037; Sarıyıldız, 2009: s. 134; Uğur, 2010: s. 8).

Tapu kelimesi beyitte "makam, yan, yer" anlamında kullanılmıştır. Klâsik Türk şiirinde âşık için tescil edilmiş ve sicil kaydı yapılmış en güzel mülk sevgilinin makamının olduğu yerdir. Bunun haricindeki bir mülk kaydı âşık için kara yazı olur:

Tapunsuz ki mülk-i müseccel bulam
Kara yazu olur bana ol __sicil__ *(Hamdi Çelebi, G. 94-7)*

Vecdî ise beyitte resmi işlemlerden bahsederek *ahvâli* anlatır. Kimi sened hazırlatır kimi de sicil kaydı yaptırır. Kâtipler ise oradaki haller ne ise onları yazar:

Kim __sicil__ itdürür kimi hüccet
Yazar ahvâli neyse anda debîr *(Vecdî, G. 19-7)*

"Nübüvvet mührü, Hz. Muhammed'in iki kürek kemiği arasında bulunan ve nübüvvetinin alâmetlerinden biri sayılan ben. Nübüvvet mührü siyer, şemâil, hasâis ve delâilü'n-nübüvve kitaplarında Resûl-i Ekrem'in nübüvvetinin delili sayılmakla birlikte son peygamber oluşunun bir işareti olarak da değerlendirilmiştir. Nitekim hâtem (mühür) genelde yazıların altına basılıp son sözün söylendiğine işaret eder. Resûlullah'a hâtemü'n-nebiyyîn denilmesi (el-Ahzâb 33/40) onun hem nübüvveti nihayete erdiren son peygamber hem de bütün peygamberlerin nübüvvetini tasdik eden (mühürleyen) ilâhî bir delil olduğu şeklinde açıklanmaktadır." (Sinanoğlu, 2007: s. 291)

Müseccel burada Hz. Muhammed'in peygamberliğinin göstergesi sayılan ve Peygamberimizin iki kürek kemiği arasında bulunan mühr-i nübüvvet ile birlikte

kullanılmıştır. Şâir buna vurgu yapar. Peygamberimizin, Allah tarafından ona verilen hükümlerini bu mühür te'yid etmiştir. Onaylanmış bu delillerin haricinde, arkasında bu aynı zamanda sırtındaki mühür ve imzâdır:

Mü'eyyed eyledi ahkâmını mühr-i nübüvvet kim
***Müseccel** hüccetin zahriyyesinde hatm ü imzâdır (Sümbülzâde Vehbî, K.1-32)*

286. MÜŞTEREK

Kelime *ortak* anlamındadır. Nâbî bu beyitte kelimeyi bir anlamda ticâretle bağlantılı kullanır ve tımar ortaklığının sakıncalarını anlatır. Tımar ortakları arasındaki ortakların anlaşmazlığı su davalarına sebep olmuştur:

Olmasa böyle su da'vâlarına düşmez idi
*Ehl-i tîmârun eger **müştereki** bu tîmâr (Nâbî, G.165-4)*

Bundan başka sevgiliye ait kullanımlar da mevcuttur. Gönüllerin en güzel rütbeleri sevgilinin kirpiğinin oklarıdır. Âşığın hem cânı hem de gönlü onu birlikte, ortaklaşa kullanır. Gönül mülküne aşkın gamı, ateşi, dert ve sıkıntısı da ortaktır:

Tîr-i müjen ki mansıbıdur dillerün güzel
*Cân u gönül tasarruf ider ânı **müşterek** (Karamanlı Aynî, G.281-4)*

Gam-ı ışkunla sûz u mihnet ü derd
*Gönül mülkine çokdan **müşterekdür** (Münîrî, G. 107-2)*

Bazen de gönül mülkünde sevgilinin zâlim olan gam ve cefâsı birlikte hüküm sürer. Âşık aynı zamanda sevgilinin bendesi, kölesidir. Sevgiliden dirliğini, maaşını alamaz. Bu rüzgâr ile havaya uçup gitmiş onlara nasip olmuştur:

Geh cefâsı hükm eder mülk-i dile gâhi gamı
*Ol iki zâlim bu bir timâra düştü **müşterek** (Necâtî Bey, G. 323-2)*

On bin akçe dirligi lâyık mıdır ben bendenin
*Rûzigâr ile ola bâd-ı havâya **müşterek** (Hayâlî, G. 265-6)*

Nâşid ise bir tarih beytinde yapılan eseri överken kelimeyi kullanır. Feleğin tüfeğin kamçısından gürültüyle payını aldığını belirtir. Yani felek korkusundan bir şey yapamamış, böylece insanlar ve cinlerin takdir ettiği bu eser meydana çıkmıştır:

*Savt-ı tüfenginden felek ra'd ile oldu **müşterek***
Şâbâş edip ins ü melek dedi mübârek bu eser (Nâşid, Târih 41-7)

Zâtî ise Peygamberimizi on sekiz bin âlemin vezirsiz pâdişahı diye över ve Allah'ın güzellik şehrini Hz Yusuf ile Peygamberimize orak verdiğini belirtir:

Pâdişâh-ı bî-vezîri on sekiz bin 'âlemün
*Yûsuf ile sana virmiş Mısr-ı hüsni **müşterek*** *(Zâtî, G. 699-3)*

287. MÜŞTERİ

Müşteri, alışverişte alım işini gerçekleştiren kişi ve satıcının en önemli muhatabıdır. Pazarın olmazsa olmazıdır. O, bir ürüne talip olur ve bu ürünün değerini biraz da onun isteği belirler.

Klâsik Türk şiirinde sevgili aşk satıcısı, âşık onun aşkına müşteri ve âşığın gönlü veya canı ise bu aşkı alabilmek için kullanılan nakittir:

*Nakd-i cân ile dil oldı **müşteri***
Alınup satıldı hem kâlâ-yı nâz *(Nehcî, G. 141-6)*

Müşteri talep edendir. Bir malın değeri de müşterinin ilgisi veya çokluğu ile doğru orantılıdır. O talip olursa ürünün değeri artar:

Sakın muhabbet ehline incinme sevdiğim
*Bulur metâ'-ı hüsn behâ **müşteri** ile* *(Necâti Bey, G. 462-2)*

Müşterinin en önemli özelliği sevgilinin aşkına, güzelliğine tâlib olmasıdır. Aşağıdaki beyitlerde bu anlamda kullanılır. Âşığın nakdi, bu alışverişte sevgiliye sunduğu varlığı sevgisi, canıdır. Bu onun en önemli sermâyesidir. Zâten sevgiliye bundan daha azıyla gidilir mi? Hatta onla da yetinmez ve âşığın başını da ister:

*Kâlâ-yı vasla dil nice olurdı **müşteri***
Nakd-i mahabbet olmasa ser-mâyemüz bizüm *(Mezâkî, G. 310-5)*

*Cân ile leblerine gönül **müşteri** iken*
Baş isteyince bûseye almaz bıkar mısın *(Necâtî Bey, G. 409-2)*

Yalnız âşık bu yolda tek değildir. Başka müşteriler de vardır. Korkulur ki sevgili onlara rağbet ede. Bu beyitlerde özellikle müşteri yıldızının tevriyeli kullanımını görmekteyiz. Âşığın gözyaşı nakdine güneşe benzeyen sevgili değer vermez. Ona yıldız nakdi ile ay müşteri olmuştur:

Yahyâ nükûd-ı eşküne kim i'tibâr ider
*Ol mihre nakd-i encüm ile mâh **müşteri*** *(Yahya, G.412-5)*

Sevgilinin bazen yolunun tozuna bile müşteri olunur. Ay ve güneşte buna taliptir. Gçnül kavuşmaya tâlip olurken yazıktır ki muhabbet sermâyesine de zarar gelmesin:

*Yolun tozına ay u güneş **müşteri** oldı*
Pes ne gönül ola ki sana olmaya râgıb *(Ahmedî, G. 57-5)*

*Dil **müşteri** visâline ammâ ki korkarın*
Ser-mâye-i muhabbete tâ ki ziyân ola *(Nevizâde Atâyî, G. 207-3)*

Âşık vardır ki Allah aşkının müşterisi olur. Buna tüm canı ve gönlüyle taliptir. Saâdet ve hidâyet nuruna ermenin yolu da budur. Ancak bu yol çetindir. Bu aşk şehrinde canını vermek ve ateşlere ateşlerde yanmak gerekir. Bu aynı zamanda belâya müşteri olmaktır. Aşk şehrinde dervişlerin en büyük meziyeti budur:

*Rûy-ı Rızâ'ya **müşteri** cân u gönülden olmışam*
Cân u gönülden olmışam rûy-ı Rızâ'ya müşteri *(Caferî, K. 46-16)*

*Ol meh-likâya **müşteri** olgıl sa'âdet istesen*
Gözle cemâl-i mihrini nûr-ı hidâyet istesen *(Karamanlı Aynî, G.289-1)*

Her kim 'ışka irişe 'ışk anunla barışa
*Kim 'ışka **müşteriyse** cânına od urmışlar* *(Yunus Emre, G. 68-2)*

*Cân satıp her birisi oldu belâ **müşterisi***
Aşk şehrinde budur san'ati dervîşlerin *(Ahmet Paşa, K. 7-3)*

Âşık sevgiliyi uyarmakdan da geri kalmaz. Ey sevgili! Ben muhabbet ehliyim. Dediklerime sakın gücenme; ama senin güzelliğinin ancak seni seven olursa değeri bulur. Aynı zamand bu bir ticârî gerçektir ki bir malın değerini arttıran müşteridir:

Sakın muhabbet ehline incinme sevdiğim
*Bulur metâ'-ı hüsn behâ **müşteri** ile* *(Necâtî Bey, G. 462-2)*

Âşık bazen de umutlanır. Sevgilinin müşterisi odur. Nasıl ki mâşuğun gönlü onu sevene meyillenirse, sevdiği de ona meyillenmiştir:

Sevdim diyeli bakmadı dil-ber berisine
*Her kişi gerçi mâyil olur **müşterisine*** *(Necâtî Bey, G. 496-1)*

Bu durumun tam tersi de ifade edilebilir. Şâir bunu "dilini çiğnemek" deyimiyle çok güzel bir şekilde göstermiştir. Dil, bir şeye kızıp öfkelenildiğinde çiğnenir. Bu bir kızgınlık ifadesidir. Müşteriye meyil verilirse buna razı olunmaz:

*Anunçün **müşteriye** mâyil olmaz*
Dilin çiyner terâzû kâyil olmaz *(İshak Çelebi, Şehrengiz 1-98)*

Kelime bu beyitte de "müşteri çıkmam" deyimi şeklinde, kötülüklerin anası olarak görülen şaraba isteksizliği ifade etmek için kullanılır. "ayağa vurmak" söz grubu da şâir için değersizliği gösteren başka bir deyimdir:

*Urdum ayaga **müşteri** çıkmam şırâsına*
Bintü'l-'ineb dedikleri ümmü'l-habâ'isin *(Mekkî, Beyit 4)*

Son olarak da Nigârî Dîvânından alınan bir türküyle bu maddemizi sonlandıralım. Şâir sevdiğine olan sadakat ve bağlılığını anlatırken müşteri kelimesini kullanmış; sevgiliyle arasına girebilecek olan "ağyâr" ve "hâr"a, ay parçası gibi müşterilerine bakmayacağını söyler:

Bülbül oldum imdi bir gül-'izâra
Bakmazam agyâra bakmazam hâra
*Ger **müşterim** olsa bin meh-pâre*
Açdırmazam çeşm-i güherbârımı *(Nigârî, Türkü 839 9-3)*

288. NACAKCI

Nacak, odun kesmek için kullanılan bir çeşit küçük baltadır. Bunu yapıp satan kişi de nacakçıdır.

Ravzî, beyitte Hz. Süleyman ve Belkıs hikâyesine telmihte bulunmuştur. Beyitte şâir sevgiliye Süleymânım diyerek hitâb eder. Ancak ona erişebilmek için önünde yasak vardır. Bunun da Belkıs'ın Hüdhüd'ü gibi kapısında bir nacakçı olduğunu söyler. Beyitten de anlaşıldığına göre nacakçı burada eli silahlı bir bekçi görevini yerine getirmektedir:

Niçe varam ey Süleymânum sana yasakcı var
*Hüdhüd-i Belkıs'veş kapunda bir **nacakcı** var* *(Ravzî, G. 195-1)*

289. NÂFE

Çin, Hoten'de yaşayan ve misk ahûsu olarak bilinen hayvanın karnoından çıkarılan bir urdur ve başka değerli bir koku olan miskin hammaddesidir. Kelime Çin, Hoten, Hıta, misk, ahû gibi kelimelerle tenâsüp içinde kullanılır. Bugün ismi Doğu Türkistan olan Tatar ülkesi bu hayvanın yaşadığı yerdir. Bu nedenle *nâfe-i Tatar* tamlaması sıklıkla geçer. Ayrıca bu kokuyu bayanlar saçlarına sürdüğü için şiirlerde sevgilinin saçı ile birlikte de kullanılmıştır. (Pala, 2000: s. 305; Yeniterzi, 2010: s. 328).

Nesîmî ve Rahmî'ye ait beyitlerde "nâfe-i Tatar" tamlamasını görüyoruz. Sevgilinin saçı, saçının tozu veya kokusu Tatar nâfesinden daha değerlidir. Bu değerli maddenin en güzelinin elde edildiği yerlerden biri Tatar ülkesidir. Sevgiliye tüccar ile saçının tozunu göndermiştir:

Tatara saçun tozunu tüccâr ile gönder
*Ta kim bileler **nâfe-i** Tatar kimün var* *(Nesîmî, G. 107-10)*

Aşağıdaki beyitte ise Çin ülkesinden bahsedilir. Nafe ve miskin kaynağı bu ilkedir. Şiirlerde bazen "Moğol-çin" kelimesi de geçer. Üstad Fuat Köprülü'nün yazdığı nota göre kelime *"genç ve güzel Moğol demektir. Sonundaki çin, Moğolca bir ektir; Çin memleketi ile münasebeti yoktur."* (Onay, 1996: s. 172). Bu beyitte de sevgilinin saçı Çîn nâfesi, âhu gözü ise Moğol-çin'dir. Yine diğer beyitte de saçla bağlantı kurulmuştur:

*Zülfün için **nâfe-i** Çîn dimişem*
Çeşm-i âhûna Mogol-çîn dimişem *(Dede Ömer Rûşenî, G. 54-1)*

*Zülf-i dilber var-iken **nâfe-i** çîn-i hoteni*
Verdük ey hâce sana yürü tüyince kadem et *(Hecrî, G. 8-2)*

290. NAKIŞ (NAKŞ)

Eskiden resime nakış denmiştir. Bu işle uğraşan kişiye ise nakkâş denir. Klâsik Türk şiirinde sevgilinin güzelliği, süsü, saçı, beni, şairin şiiri birer nakış olarak anlatılır.

Sevgilinin, beyitte nakşolunan güzelliğidir. Âşık ise onun kölesi durumundadır. Usûlî ise nasıl nakış mermere olamazsa her gönlün de aşk derdine düşmeyeceğini söyler. Bu arada sultânı olan sevgiliden, başkasına yüz vermemesini de ister:

*'Aceb şâhâne tasvîr eylemişler **nakş**-ı zîbânı*
Yanınca ben gedâyı hayli dervişâne yazmışlar *(Yahya, G.129-3)*

*Yazılmaz **nakş** mermerde ki düşmez her gönül derde*
Yigitsem degme nâmerde talebkâr olma sultânım *(Usûlî, G. 91-2)*

Klasik Türk şiirinde nakış kelimesiyle birlikte, Çinli nakkaş ve ressam Mânî'den ve yine bu mesleğin üstadı olan Bihzâd'dan bahsedilir. Bu nakkaşların yaptığı nakış ve resimler sevgilinin nakış gibi olan güzelliği veya şairin nakış gibi işlediği şiiri yanında değersiz kalır. Beyitte de sevgilinin kaşının resmini gören Mânî onu kıskanır, Nedîm'in kalemi de Bihzâd nakşından daha üstündür:

Resm-i ebrûsun görüp Mânî n'ola reşk eylese
*Bu Nedîmin **nakş**-ı nevk-i hâme-i Bihzâdıdır* *(Nedîm, G. 22-5)*

Bu beyitlerde de levh-i mahfûz her şeyin başlangıcı olarak anlatılmış ve ruhlara yaptığı nakş vurgulanmış; ikinci beyitte ise mânâ gevherinin nakşından bahsedilmiştir:

Dîbâce zîb-i nüsha-i hikmet değil midir
*Levh-i ruhunda **nakş**-ı hat-ı anberîni gör* *(Hersekli Ârif, G. 49-3)*

***Nakş**-ı nigîn eyler isen nâm-ı Âdem'i*
Kıl fass-ı dilde gevher-i manayı ittihâz *(Haşmet, G. 47-2)*

Mesîhî, burada övdüğü kişinin isminin üzerine nakşedilmesi için altın ve gümüşün cân vereceğini söyleyerek onun değerini ifade etmeye çalışmış ve ticâretin vazgeçilmezi olan paranın üzerine yapılan nakıştan bahsetmiştir:

***Nakş** idüp nâm-ı şerîfün sînesinde sîm ü zer*
Sikke- sûret olmağa cânlar virürdi her zamân *(Mesihî, K. 5-17)*

291. NAKİT (NAKD)

Eski edebiyatta maddî değer anlamında en çok kullanılan kelime "nakd"dir. Nakit, ticâretin en önemli alım-satım aracı olan, satılan şey için ödeme aracı olarak kullanılan değerdir. Bu değer, icat edilmesinden sonra ürütildiği maddeler değişmekle birlikte, para olarak karşımıza çıkmıştır. Osmanlı para olarak dinar, dirhem, akçe, florin, kuruş gibi para birimlerini kullanmış ve ticâret bunlarla yapılmıştır. Klâsik Türk şiirinde özellikle âşığın canı ve hayatı sevgiliye verilen bir nakd olmuştur. Bundan başka şâirin şiiri, sevgiliye olan aşkı, aşktan dolayı çekilen sıkıntı veya sevgiliye kavuşma da nakd olarak görülür.

Âşık canını kavuşma uğruna sevgiliye verir. Ancak bu bile vuslatı parasız almak demektir, canım vermek bile yoluna azdır. Nice âşıklar bunu duyunca sevindi. Kavuşmanın mutluluğuyla canını verse hiç saşılmaz. Yeri gelir onun kokusu da can karşılığı alınır. Ancak âşık bu alışverişte kendini kârlı görür:

***Nakd**-i cân virilse müjde yine olur râygân*
Niceler şimdi sürûrından 'aceb mi virse cân
(Nevizâde Atâyî, Müseddes1Bend 4-2)

*Şemmesin **nakd**-i cân ile aldum*
Zülf-i yâri 'aceb tolandurdum *(Âşık Çelebi, G. 31-4)*

Sevgilinin sadece bir yürüyüşünü görmek için bile can nakdi verilir. Ama o buna kızar, bundan hoşlanmaz ve kızgınlıkla âşığa bakmaz ve yoluna devam eder.

Bazen de âşığın bu nakdi nazmı olur. Ona kavuşma metâı olarak peşin peşin ödeme yapar. Âşık duymuştur sevgilinin bûse sattığını. Kendisini unutmasını da istemez:

*'Arz-ı reftâr it diyü virdüm yolında **nakd**-i cân*
Hışm ile aldı yüriyüvirdi ol rûh-u revân (Nevizâde Atâyî, G. 175-1)

*Metâ'-ı vasl-ı yâre tâlib olup **nakd**-i nazm ile*
'Atâyî saydum ol Yûsuf-cemâle ben anı beş beş (Nevizâde Atâyî, G. 110-5)

***Nakd**-i cân alub satarsın dôstum sen bûseni*
Şekker-i lâ'l-i lebünden bana halvâluk gerek (Zâtî, G. 686-5)

Şâir yeri gelir tezata da düşebilir. Sevgili için ne yapacağını, elindekini ne olduğunu o da bilmez. Bazen elindeki her şeyi âşığın zaten budur. Bundan başka da yoluna saçacak malı kalmamaştır:

***Nakd**-i revânın Ahmed'in yoluna saçtığım bu kim*
Ayruk elinde ey sanem sana yarar nisârı yok (Ahmet Paşa, G. 145-5)

Bazen de çok zengin ve cömerttir. "el-cûdu mine'l-mevcûd", "Cömetlik, ancak varlıktandır. Var olursa cömert olunabilir." anlamında bir Arap atasözüdür. Elimde yoluna sarf edebileceğim malım var. Yolunun toprağına geleceği hiç düşünmeden her şeyimi fedâ ettim:

*Gubâr-ı reh-güzârın üzre cân **nakdin** nisâr itdim*
Budur sarf eyledim varım ki el-cûdu mine'l-mevcûd (Nigârî, G. 138-5)

Yeri gelir ecel alacaklı olur. Ancak şâirin ecelden isteği bu alacağı için onu sıkıştırmamasıdır. Çünkü bu can sevgiliye verilecektir:

Ey ecel sen de tekâzâ itme alma cânımuz
*Lâzım olur virmege cânâna **nakd**-i cân bize (Yahya, G.326-4)*

Ey delice seven âşık! Sevgilinin can veren bir bûsesine canı ver. Eğer o razı olursa bu alışverişte senden yanadır:

*Bir bûse-i can-bahşına ver **nakd**-i hayâtı*
Ger kâ'il olursa
Senden yanadır söz yine bâzâr senindir
Ey âşık-ı şeydâ (Nedîm, Müstezâd 2-4)

İrâde de bir nakit olabilir. Satacak matâı olan sadece sevgili değildir. Şâirin de söyleyecek sözü vardır ve bunların her beyti bir dîvân hükmündedir. Muhatabına meydan okur. Bir beyti dîvân kadar değerli olan bu şiirlerimi kendi iradenle al, oku ve şiir nasıl olurmuş öğren:

*Al irâdet **nakdi** ile eş'ârın öğren 'AYNÎ*
Kim anun eş'ârınun her beyti bir dîvân değer (Karamanlı Aynî, G.196-7)

Şâir bu tarih beytinde yapılan bir kışlanın güzelliğini anlatırken nakden kelimesini kullanarak, binanın sanki cenneti önceden buraya getirmişçesine mükemmel olduğunu söyler:

*Yapıp bir kışla gûyâ cenneti **nakden** ayân etdi*
Bulanlar tâze cân cân vermeden eyler mi istikrâh (Şeyh Gâlip, Tarih 4-18)

292. NAKKÂD

Paranın veya altın, gümüş gibi değerli bir madenin sahtesiyle gerçeğini biribirinden ayıran kimse demektir. Direk ticâretin içinde olmasa da parayla olan ilgisinden dolayı işlenmiştir.

Aşağıdaki gerek tarih ve gerekse kaside beyitlerinde şâir, övdüğü kişinin güzel vasıflarını anlatmak için kullanır. Memdûhu; iyiyle kötüyü, sözün eğrisini ve güzelini, maddi varlığın sahtesini kalbını ayıran bir nakkâddır. Onun gözü aynı zamanda nakkâdın gözü gibi iyiyi ve kötüyü görür:

Hem erbâb-ı kalemdendir hem ashâb-ı keremdendir
*Ma'ârif-pîşe hayr-endîşedir ol dâver-i **nakkâd** (Lebîb, Tarih 4-18)*

Hem dünya hem bu dünyada geçirilen vakit onun hem lütuf hem de kahır devrinde nakkâdın para kesesi gibi olur. Nasıl ki nakkâdın kesesinde paranın sahtesi ve gerçeği anlaşılırsa insanın eğrisi ve doğrusu da onun devrinde anlaşılır:

Olur zemîn ü zamân vakt-i lutf u kahrından
*Misâl-i kîse-i **nakkâd** ü kâse-i fassâd (Nevizâde Atâyî, K.21-41)*

Nedîm'in gönlü nakkâddır. Öyle her çiçeğe gönül vermez, her önüne gelene âşık olmaz:

Her gülün şevkıyle bülbül gibi zâr olmaz Nedîm
Değme bir zülf-i girih-gîre şikâr olmaz Nedîm
Her gülistanda çü şeb-nem hâksâr olmaz Nedîm
*Değme bir dil-ber beğenmez bir dil-i **nakkâdı** var (Nedîm, Şarkı 20-Bend 5)*

Gâlib'in de nazmı nakkâddır. O, ne söyleyeceğini bilir. Böyle bir kâtibin de yazmaması olmaz:

Böyle kâtib de yazsa lâyıkdır
*Nâzm-ı rengin-i Gâlib-i **nakkâd** (Şeyh Gâlib, K.24-18)*

293. NAKKÂŞ

Osmanlı'da resmin karşılığı olan nakş sanatını yapan kişiye nakkâş denir. Başka bir anlamıyla ressam demektir. Klâsik Türk şiirinde nakkâş denince akla Mânî ve Behzat gelir. Şiirde bazen âşığın bazen de sevgilinin gözü ve kirpikleri, sevgilinin saçı birer nakkâş olarak görülür. (Pala, 2000: s. 306).

Burada gül bir nakkâş olarak ele alınır. Beyitte geçen kârgâh ticârî bir mekândır. Kader kârgâhının nakkaşı olan gül, bağ kasrında baharın tüm safhalarını yeni yeni yazmaktadır:

__Nakkâş__-ı kârgâh-ı kader kasr-ı bağda
Yazdıkça nev-be-nev safahât-ı bahâra gül *(Nâilî, G.230-14)*

Gönül, ticâretin en önemli takas unsurlarından olan para birimi dinar olarak düşünülür. Ona da nakkâş tarafından nakış vurulur:

Dilün dînârına sikke vuran kimdür nedür hattı
Anun hattına kim hattât anun nakşına kim __nakkâş__
(Karamanlı Aynî, Tercî-i Bend 56-4)

Nakkâş her şeyden önce sevgilinin güzelliğini nakşeder. Bu beyitte nakkâş onun yanağının nakşını güzel bir şekilde yapmıştır:

Ârızun nakşın ne ter zeyn eylemiş __nakkâş__ kim
Âb-destin rûşen itmiş âferîn üstâdına *(Mesihî, G. 207-2)*

Sevgilinin yüzü, gözü ve kaşı öyle güzeldir ki onun bu güzellik unsurları bir nakışa benzer. Tüm bunlara nakkâş bile hayran kalır; çünkü o böyle güzel nakış yapamaz. Ayrıca âşığın gözü, gönül levhasına sevgilinin güzelliğini tasvir edip nakşını yapar. Bu nakşı da sevgilinin kıl kaleme benzeyen kirpikleri yapar:

Bu ne yüzdür bu ne gözdür bu ne kaş
Ki hayrândur anun nakşına __nakkâş__ *(Ahmedî, G. 300-1)*

Levh-i dilde sûretün nakşın gözüm tasvîr ider
Kıl kalemdür kirpügün __nakkâş__ olup tahrîr ider *(Karamanlı Aynî, G.180-1)*

Çîn'in nakkaşı Mânî'dir. Sevgilinin güzelliği, sûreti Mânî'nin gönlünü çeker. O da resim ve nakışlarında bu sûreti yapıp çizer:

Nakkâş-ı Çin ki sûret-i dilkeş yazar geçer
Gönlünü sana verip anı sûret etmesin *(Necâtî Bey, G. 427-4)*

Ayrıca Nakkaş kelimesi Allah'ın sıfatı yerine kullanılır. Beyitte geçen nakkâş-ı ezel tamlamasıyla bu kastedilmektedir. Nakkâş-ı ezel olan Allah (c.c.), çok

güzellikler nakşetmiş ve nice güzeller yaratmıştır. Ancak bu dünyada hiçbir güzel bana senin kadar güzel görünmez:

Dâr-ı dünyâda senin mislin güzel gelmez bana
*Gerçi **nakkâş**-ı ezel yazmış güzel timsâller* *(Usûlî, G. 34-4)*

294. NARH

Osmanlı'da, satılan bir ürünün fiyatına devlet tarafından konulan üst sınırdır. Esnaf satacağı ürünü kadı tarafından belirlenen fiyatın üzerinde satamazdı.

Şâir Tırsî kelimeyi ticârî olarak gerçek anlamıyla kullanır ve İzmir'den aldığı bir soğan cinsinden, narh konsa bile fiyatının fazlalığından bahseder.

Soğan-ı sünbüli İzmirden itdüm tahsîl
***Narhını** indi yine kandîli on dânelidür* *(Tırsî, G. 70-5)*

Şiirlerde narh terimi sevgiliyle ilgili olarak da kullanılmıştır. Revânî'nin beytinde sevgilinin dudağı narha konu olmuştur. "Leb" ve "mey" ilişkisi narh kelimesiyle birlikte ele alınmış ve sevgilinin kırmızı dudağı söz konusu olunca şarabın değeri kalmamıştır:

Lebi devrinde satılmaz olupdur
*Revânî mey dahı **narhına** indi* *(Revânî, G. 488-6)*

Burada ise insafsız bir narh görevlisi vardır. Burası aşk diyârıdır ve burası ticaret yapılan bir yerdir. Âşık, cânı ve gönlüyle sevgilinin aşkına müşteridir. Narh memuru ise sevgilidir. Ancak narh koyanın hiç insafı yoktur. Çünkü koyduğu narh bedeliyle âşığın cân ve gönül metâı değerini kaybetmiştir. Sevgilinin acımasızlığı ticârî kavramlarla ifade edilmiştir:

*Diyâr-ı 'aşka ger insâfı olsa **narh**-güzâr*
Ki cân u dildür o mülkün metâ'-ı erzânı *(Şehrî, K. 2-28)*

Âşık burada ise konulan narhın karşılığında bedel olarak cân nakdini verir. Mutluluk veren belâ pazarında ayrılığa âteş ucuz olmuştur. Âşık ise kendine bunun karşılığında cân verme narhını âdet edinmiştir:

Olurken râygân âteş firâka nakd-i cân virdüm
*Belâ bâzâr-ı kâmında bu **narhı** 'âdet itdüm ben* *(Behiştî, G. 420-4)*

Sevgilinin anber kokan saçları tüm pazarı, piyasayı alt üst etmiştir. Bu pazara Çin'den gelen misk kokusuna verilen narhı dilber değersiz kılmak ister. Bunun için onun yanağının gelmesine gerek yoktur. Onun anber kokan saçları bu iş için yeter:

Kılmag içün misk-i Çînün ***narhın*** *ey dilber kesâd*
Hîc hattun gelmesün bu zülf-i anber-sâ yeter *(Münîrî, G. 97-4)*

Bir de özellikle İstanbul'da halk arasında kullanılan "Ali Paşa narhı" tâbiri vardır. *"Vaktiyle Ali Paşa adlı bir zât intikâra karşı gelmek için her şeye narh koydurmuş. Fakat eşya kıymet ve fiyatı derhal artmış olacak ki "Ali Paşa narhı" sözü meydanı almış. Sâbit Ali Paşa yasağından böyle bahsediyor."* (Onay, 1996: s. 100).

Alî Paşa da o tâcir-beçe-i bî-insâf
Arturur müşterî-i valsına kâlâ ***narhın***
Üstine düşmeyelim bir iki günden sonra
Bulur anun da kumâşı Alî Paşa narhın *(Sâbit, Kıta 3)*

İlk mısradaki Ali Paşa, *"İstanbul'da bir semt ve Edirne'de Kapalıçarşı ismidir."* (Onay, 1996: s. 101). Şâir buradaki insafsız bir esnafın narh konsa dahi sattığı kumaşın fiyatını arttırdığını, fakat bu durumun fazla önemsenmemesi gerektiğini; nasılsa Ali Paşa narhının onun kumaşına da isâbet edeceğini anlatır.

295. NASÎB

Nasîb, herhangibir şeyden kişiye düşen pay veya hisse olabileceği gibi, Allah'ın izniyle sahip olduğu kısmet de olabilir. (Sami, 2015: s. 1132; Devellioğlu, 2000: s. 516). Birbirine yakın anlamlı olan bu iki kelime çeşitli anlam ilişkileri içerisinde kullanılır.

Bunların en başında âşığın sevgilide olan nasibi veya kısmeti vardır. Âşığın gözü ve gönlü ticârettedir. Bu alışverişte âşığın gözünün nasibi gözyaşı olmuştur. Gönlünün nasibi ise sevgilinin kıvrım olan saçlarıdır. Göz sermâyesi tükenmiş ancak gönül hâlâ bu alım satımı devam ettirmektedir:

Nasîbi *dîdenün âb u dilün tâb oldı kısmetde*
Gözüm ser-mâyesi harcandı dil ammâ ticâretde *(Yahya, G.345-1)*

Âşığın yine cânı ve gönlü derd ve gamın nasibi olur. Bu uğurda sevgili kısmetini bulmak için "Yâ nasîb!" deyip keman ebrûlarıyla gamze okunu fırlatsın. Muhakkak birine isâbet ettirir. Ayrıca "Yâ nasîb!" tabiri günümüzde de esnaf arasında kullanılan bir kelime gurubudur:

Kısmet *olmag ister isen derd ü gam cân ü dile*
Ok bıraksın gamzen ey ebrû-kemânım yâ nasîb *(Necâtî Bey, G. 25-5)*

Rakip münkir yani imansızdır. Sevgiliye kavuşma bir cennet olarak düşünülür ancak o kimsenin nasibi münkir olduğu için cehennemdir:

Visâl-i cennetüne vâsıl olmadı münkir
*Meger kim ol beşerün **kısmeti** cahîm oldı* *(Cihanşah Hakîkî, G. 94-5)*

Sevgilinin şaraba benzeyen saf ve temiz dudağından içmek için sadece âşık değil rakîb de nasibini arar. Ancak bu onada kısmet olmaz ve sevgilinin dudağının hasretiyle onu sayıklamaktan ağzı susuzluktan kurur:

*Rakîbe olmadı nûş-ı zülâl-i la'li **nasîb***
Egerçi kurudu agzı dehen dehen diyerek *(Sümbülzâde Vehbî, G. 163-6)*

Kendini rind olarak nitelendiren Klâsik Türk şâirinin en büyük kısmetlerinden biri de, kelime oyunuyla anlattığı, şarap olmuştur. Şükürler olsun ki cân sevdasının şarabı onun nasibidir ve âşığı gelip kendi ayağıyla kendi bulur. Zaten gam kadehi, tâ ezel dîvânında rintlerin payına düşmüştür:

Bâde-i sevdâ-yı cânım öz ayağıylan gelür
*Hamdü li'llâh böyledir kısmet beni arar **nasîb*** *(Nigârî, G. 54-5)*

*Ey sâgar-ı gam **kısmet**-i dîvân-ı ezelde*
Sen hisse-i rindân-ı mey-âşâmâ mı düşdün *(Nâbî, G.451-4)*

Bu kelimelerin bir de mânevî olarak zenginlik anlamı vardır ki bu da Allah'tan (C. c) gelen zenginlikler ve kısmettir. Nâbî, her ne kadar kendisi anlayışı kuvvetli ve makamca yüksek bir insan olsa da bu gerçeği idrâk edecek ferâsette olmadığını dile getirir:

*Nâbî idemez **kısmet**-i Hakkı idrâk*
Çâlâk ise de ne denlü akl-ı derrâk
İbrîk ü leğen ma'den-i vahidden iken
Birinde su pâk birisinde nâ-pâk *(Nâbî, Rubâ'î 124)*

Rızık Allah'tandır ve onları bu dünyadaki kullara nasîb eder. Onlarda bundan payları neyse alırlar. Ancak Klâsik Türk şâiri bu konuda dünya emel ve isteklerinin peşinden fazla koşulmaması gerektiği gerçeğini hatırlatmaktan geri durmaz. :

Matbâh-ı hânın bize itdin karîb
*Cümle rızk ehli alurlardı **nasîb*** *(Diyarbakırlı Ahmedî, M. 2500)*

Emellerle elem çekme yazıkdır cânına yazık
*Hemân ol rast-rû kârın kesâd ü reci **kısmetdir*** *(Niyâzî Mısrî, Müfret 4)*

Nabî olaya kadın erkek ilişkileri açısından bakıp farklı bir açıdan yaklaşır. Ona göre güzellikten nasibini alma konusunda erkekler daha şanslıdır:

Hüsn-i cüvân nisâya ne mümkin k'ola ***nasîb***
Her hissede zükûra nisâdan füzûn düşer *(Nâbî, G.188-2)*

296. NÂYİB

Kadıların yerlerine bakan vekildir. (Ünal, 2011: s. 510). Beyitte de şâir kelimeyi gerçek anlamıyla, yani kadı yardımcısı anlamında kullanmıştır. Beyitte sosyal bir hastalık olan rüşvet olayından bahseden şâir, kâdının yemese de yardımcısı olan nâyibin ona rüşvet yedirdiğini söyleyerek Allah (c.c.) huzurunda düşecekleri hâli vurgular:

Kâdılar yimez geçer ***nâyibler*** *ammâ yidürür*
Göresin hâlini yarın kâdı ile nâyibün *(Ravzî, Kıt'a 13-1)*

297. NECCÂR

Marangoz veya dülger anlamına gelir. Türk toplumunda sanatın altın bilezik olduğu düşüncesi yüzyıllardır hâkimdir. Tırsî bu gerçeği neccârlık sanatından bahsederken dile getirir. Bu mesleğin bir sanat olduğunu ve babasından kendisine geçtiğini anlatır:

Oldı pederüm pîşesi ***neccâr*** *idi anun*
Gayrî yok idi vârisi âlet bize değdi *(Tırsî, G. 193-4)*

Aynı zamanda bu meslek erbabının yaptığı işin önemi şiirden hareketle öğrenilir:

Yapusı hep girü kalurdı halkun
Eğer dünyâda ***neccâr*** *olmayaydı* *(Tırsî, K. 1-14)*

Zâtî'ye ait beyitte sevgilinin boyunu servi ve sanevber kıskanmaktadır ve onun boyu bu öykünmenin neticesi olarak, çok beğenildiği için, marangoza yontturulmaktadır. Sevgili örnek ve model alınmıştır:

Öykünürmiş kaddüne serv ey nihâl-i sebz-pûş
Rûzigâr-ı müntakim ***neccâra*** *anı yondurur* *(Zâtî, G. 422-2)*

Sanevber servüne öykündügiyçün
Bu gün ***neccâr*** *gördüm anı yondı* *(Zâtî, G. 1659-3)*

298. NESSÂC

Kelime sözlükte *kumaş veya elbise dokuyan* anlamına gelir. Günümüzdeki karşılığı terzidir.

Nedîm, bu beyitte genel çizgisinin dışında tasavvufî içerikli şeyler söylemiştir. Gönül metâ'ı Allah (c.c.) yolunda yok olma dokumacısının kumaşlarındandır ve ona gönül rızâsıyla Allah'a teslim olma damgası vurulmuş, bu durum gönül metâ'ında açık bir şekilde görülmektedir. Şâir burada gönül rızâsıyla, gönlünde hiç şüpheye yer vermeden Allah'a teslim olduğunu anlatmaktadır:

*Metâ'-ı dil ki **nessâc**-ı fenâ kâlâlarındandır*
Hüveydâ anda teslîm-i rızâ damgalarındandır (Nedîm, G. 43-1)

Şâir ticâretle ilgili unsurları tenâsüp sanatıyla bir araya getirmiş ve oldukça güzel benzetmeler yapmıştır. Yaradılışı bir nessâcdır ve bu yaradılışının gereği ortaya çıkan her durum altın sırma ile işlenen bir kumaş gibidir. Şehbender, ticarî konsolos demektir. Belâgat yani güzel söz söyleme yeteneği şehbendere benzer ve belâgat şehbenderine tüm süsünü, değerini veren onun yaradılıştan gelen yeteneğidir:

*Her kâle-i müzerkeşi **nessâc**-ı tab'ımın*
Şehbender-i belâğata zîb-i dükan verir (Nedîm, K. 4-56)

Nessâcın geçtiği beyitlerde karşımıza pûd ve târ kelimeleri çıkmaktadır. Bunlar dokumacılıkta kullanılan âlet ismidir. Dokuma tezgahında enlimesine atılan atkıya verilen isimdir. Bu iki beyitte şâirler nessâc ile birlikte bu alet isimlerini de kullanmışlardır. Aşk bir nessâcdır ve figân ve âhlar ise arış ile argaç olmuştur. Tüm bunlarla aşk nessâcı düşmana kefen dikmektedir. Şâirin tasavvufî kişiliğinden hareketle burada düşmanın nefis olduğunu söyleyebiliriz:

***Nessâc**-ı 'aşk 'adûya kefen düzdi Sâkıbâ*
Pûd-ı figân u nâle ile târ-ı âhdan (Kâtipzade Sâkıb Dede, G. 463-5)

Nâilî ise bu dünyayı kâr elde edilen bir ticâret-hâneye benzetir. Cefâ bir nakıştır, nazar ise örgü aletleriyle bir nessâcdır. İnsana bu dünyada cefâyı yâr yani sevgili değil kötü bakışlara sahip olanlar çektirir. Karşısındakini kıskandığı için kem gözlerle bakan ve insanın malına, canına zarar veren bir bakıştır bu:

Bu kârgehde nakş-ı cefâ yârdan değil
***Nessâc**-ı târ u pûd-ı nazardan zuhûr eder (Nâilî, G.105-2)*

306. NEVÂLE (NEVÂL)

İnsana gerekli olan yiyecek ve içecek şeylere veya azığa denir. Aynı zamanda tâlih, kısmet, bahşiş ve bağış gibi anlamları da vardır. (Devellioğlu, 2000: s. 827; TDK, 2005: s. 1471).

Beyitte Nâbî, ağza konulan nevâlenin dişlerin birbirine çarpmasıyla anlaşılacağını ticârî unsurlardan olan kervan ile anlatmıştır. Bir ticâret kervanının yol kesen harâmîlerle çarpışması tıpkı ağza konulan bir yiyeceğin dişlerin birbirine çarpması sonucu ezilmesi gibi olduğunu ifade eder:

*Dendârlarun **nevâle** ile vaz'ı gösterür*
Reh-zenlerün müsâdemesin kârbân ile *(Nâbî, G.676-2)*

Klâsik Türk şiirinde sıkça görülen zamandan şikâyet konusu nevâle kelimesi ile ele alınmıştır. Bu mey-hânede elden ele dönen kadehimizi zamanın hasetçileri kıskanmaktadır ve bizim bu nevalemize bize kast edip acaba ne zehirler katmışlardır?

Zamâne reşk iderek gerdiş-i piyâlemüze
*Ne zehr katsa gerekdür görün **nevâlemüze*** *(Yahya, G.382-1)*

Kelime bazen nevâl şeklinde de karşımıza çıkar. Zâhid, tatlı olarak helvâ yesin. Âşık olana bayram hediyesi olarak şeker yerine sevgilinin bûsesi ancak yeter:

Zâhid yesin nevâle-i helvâyı 'âşıka
*Bir bûsedir şeker gibi ancak **nevâl**-i 'îd* *(Sümbülzâde Vehbî, G. 42-2)*

300. NİKÂB

Bayanların yüzlerinin görünmemesi için örttükleri peçeye denir. Klâsik Türk şiirinde nikâb sevgilinin yüz güzelliğinin görünmesine engel bir örtüdür. Şâir veya âşık sevgilinin cemaliyle kendi arasında engel gördüğü nikâbın kalkmasını ister.

Nâilî sevgiliyi şûh olarak nitelendirir. Ey Nâilî! Şûh olan o sevgili yüzünden o peçesini atmıştır. Güzellik nakdi kazanç kesesine sığmaz. Şâir, nikâbını kaldıran sevgilinin güzelliği karşısında hayrandır. Vahyî'ye göre ise sevgilinin örtüsü veya nikâbı olmayan yüzü onun görünen bir hazinesidir:

*Atmış **nikâbı** çehreden ol şûh Nâ'ilî*
Nakd-ı cemâli kîse-i ihrâza sığmamış *(Nâilî, G.185-5)*

*Bu ne ruhsâr-ı **bî-nikâb** olur*
Bu ne gencîne-i hüveydâdur *(Vahyî, G. 67-2)*

Şiirde ayrıca sevgilinin saçları da nikâb olarak görülür. İshak Çelebi, kelimeyi saçla ilgili kullanır ve sevgilinin saçlarını gizli din tutar diyerek onu kâfir olarak nitelendirir. Misk kokulu bu saçlar sevgilinin nikâbıdır. Münîrî de sevgilinin saçlarını onun nikâbı olarak ele alır. Bu saçlar sanki Kâ'be'nin üzerine örtülen kara atlastan örtü gibidir:

*Gizlü dîn tutar meger ol kâkül-i müşkîn-**nikâb***
Başını kessen kesilmez gûşe-i mihrâbdan *(İshak Çelebi, G. 210-6)*

*Dil **nikâb**-ı zülfün ile haddüni görüp didi*
Kara atlas sanki beytu'l-lâha olmışdur kabâ *(Münîrî, K. 12-4)*

301. NÎL

Farsça bir kelime olan nîl Türkçe'de karşılığı çivit veya çivit otudur. "Çivit" Hindistan ve Yemen'de yetişen bir bitkiden elde edilen mavi renkli bir boyaya denir. Erkekler sakal, bayanlar saç boyamak için kullanırmış. Nazar değmesinden koruduğuna inanıldığı için çocukların kulaklarının arkasına veya alınlarına sürülürmüş. (Çetinkaya, 2010: s. 71).

Bayanların da süs malzemesi olarak kullanmış olduğu bu bitki sevgili söz konusu olunca şiire konu olmuştur. Bazen renk itibariyle bir eşyadan bazen sevgilinin bedenine dövme gibi nakşedilmesinden bahsedilmiştir. Ey gönül! Eğer nîl renkli bir kâsede ayrılık acısı olmasaydı dil ve can nakdi ona asla değer olarak karşılık gelemezdi:

Olmazdı dila ana bahâ nakd-i dil ü cân
*Bir kâse-i **nîlîde** eger olmasa hicrân* *(Yahya, G.268-1)*

Şeyh Gâlip'e ait bu tahmiste, gümüşe benzer bedeni olan sevgili bâzûlarına nîl nakşetmiş olarak tasvir edilir. Âşığın gönül kuşu sevgilinin tuzağına güşen bir avdır ve sevgilini âşığı etkikediği unsurlardan biri de pazusuna nakşettiği nîllerdir:

***Nîller** nakş etmiş ol sîmîn-beden bâzûlara*
Bak semen zâr-ı safâda sünbül-i hôd-rûlara
Dûrdan seyret tutulma zülf-i anber-bûlara

Gerdeninde dâne-i hâl ü siyeh giysûlara
Murg-ı dil üftâdedir gûyâ esîr-i dâmdır *(Şeyh Gâlip, Tahmis 11-3)*

Emrî'ye ait bu beyitte de nîl, rengi yönüyle ele alınır. Göğün ve nîlin mavi rengi arasında ilgi kurulmuştur. Felek kullâb denilen çengelleriyle bir avcıdır:

Meh-i nev sanma kim sayyâd-ı gerdûn
*Salupdur **nîl-gûn** çarh üzre kullâb* *(Emrî, G. 55-3)*

302. Nİ'MET

Verilen hediye, bahşiş olmanın yanında ihsanda bulunma, iyilik etme gibi anlamları da vardır. Ayrıca yiyecek, içecekle ilgili şeyler ve ekmek de nimet olarak kabul edilir.

Klâsik Türk şiirinde ise kelime çok çeşitli anlam ilişkileri içinde kullanılmıştır. Mezâd açık arttırmayla yapılan bir satıştır ve pazarlarda yapılır. Belâ ise sevgili söz konusu olunca âşığın her zaman karşılacağı bir durumdur. Aşk ise bir nimettir ve bu pazarda döne döne gezen kişi bu nimetin değerini asla anlayamaz. Bu boş bir gezmedir ve tezgahlara uğramadan alıverişten söz edilemez:

*Cihânda **ni'met-i** aşkın ne bilsin kıymetin şol kim*
Belâ bâzârgâhında döne döne mezâd olmaz (Usûlî, G. 424-6)

Sevgilinin âşığa kavuşması bir nimettir ve âşığın sevgilinin kavuşma nimetinin zenginliğinden başka bir isteği yoktur. Bu nimeti verecek olan ise sevgilinin kendisidir. Bu yüzden sevgiliden yine sevgiliyi ister:

*Kılma feyz-i **ni'met**-i vaslın Fuzûlî'den dirîğ*
Yoktur özge maksadı senden seni eyler taleb (Fuzûlî, G. 32-7)

Nimet bazen bir sofrada olan şeylerdir. Bu sofranın en güzeli ve zengini de sevgilinin güzellik sofrasıdır. Burada her türlü nimet vardır. Ancak âşığın payına düşen ise dert ve sıkıntılardır:

*Ne denli **ni'met** istersen bulunur hânı-ı hüsn içre*
Velâkin âşıkın andan nasîbi derd ü mihnetdir (Usûlî, G. 33-6)

Fuzûlî ise bu halden hoşnuttur. Çıktığı ve yürüdüğü aşk yolunda karşısına çıkan gam ve derdi bir nimet olarak görür ve halinin hoş olduğunu söyler ve bundan da mutludur. Hatta bu duruma şükredip nimetin artmasını ister:

Çok oldukça gam ü derdim reh-i aşk içre hoş-hâlim
*Fuzûlî şâd olup şükr etmeyem mi **ni'metim** artar (Fuzûlî, G. 71-7)*

Klâsik Türk şiirinde dünyadan şikâyet sıklıkla dile getirilir. Hayâlî de bu durumdan yakınır ve dünya nimetleri içerisinde yediğinin yani nasibinin dert ve gam olduğunu söyler:

*Derd-i gamdır yedigim **ni'met**-i dünyâ yerine*
Hûn-ı dil nûş ederin bâde-i hamrâ yerine (Hayâlî, G. 513-1)

Şiirde sıklıkla dile getirilen bir başka konu ise âşığın sevgiliyle arasına giren rakiptir. Kelime bu beyitte ayrıca yemek anlamında kullanılmıştır. Sevgili âşığa nimet olarak ağyarı yani rakibi pişirmektedir. Âşık ise onun helvasından Allah'ın kendisine nasip etmesi için dua eder. Burada geçen helva ölen kişinin ardından dağıtılan bir yemektir ve kültürümüzde önemli bir yere sahiptir. Böylelikle Allah'tan onun ölmesini talep etmektedir:

*Hûb **ni'met** bişürür didiler agyârı bana*
Hak nasîb eyleye halvâsı ile aşından (Zâtî, G. 1164-4)

Bir de veliy-yi ni'met ifadesi vardır ki kişiye iyilikte bulunan ve ona her türlü maddî desteği sağlayan kimse için kullanılır. Şâir övdüğü kişinin kerem, bağış sofrasının tüm âlemi doyurduğundan ve bu sofranın dünyaya yağma sofrası olarak sunulduğundan bahseder. Memdûhu hem zengin hem de cömerttir:

***Veliy-yi ni'met**-i âlem desem hakdır sözüm zîrâ*
Simât-ı cûdu dünyâya çekilmiş hân-ı yağmâdır (Nef'î, K.48-11)

İslam inancı gereği nimetleri veren Allah'tır. (c.c.) Nimetin devamı istenirse de O'na daima şükretmek gerekir ve kişi asla bu dünyada kendi helâl ekmeğinden başkasını da yememelidir. Yoksa Allah ona cennet nimetlerini nasip etmez:

***Ni'met** istersen müdâm it şükrini*
Baht dilersen unıtma zikrini (Ahmedî, M. 695)

Cihânda ekmegüni başka yime ey Zâtî
Ki sana ni'met-i cennet nasîb ide Rezzâk (Zâtî, G. 657-7)

303. NUKRE

Nukre kelimesi eritilip külçe şekline getirilen gümüşe denir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde basılan ilk paralara da genel olarak nukre denmiştir. (Devellioğlu, 2012: s. 988; Nâcî, 2009: 555).

Nukre, Klâsik Türk şiirinde genelde gözyaşıyla birlikte, âşığın çektiği sıkıntıyı ve döktüğü gözyaşının çokluğunu ifade etmek için kullanılır. İlk beyitte Nâbî, Kârûn olayına telmihte bulunarak onun malıyla beraber Allah tarafından toprağa gömülmesini kendi gözyaşı külçesinin çokluğuna bağlar. Böylece şâir döktüğü gözyaşlarının, çektiği sıkıntının çokluğunu ifade eder:

*Kesret-i **nukre**-i eşküm haberin almış kim*
Zîr-i hâk itdi hased mâlı ile Kârûn'ı (Nâbî,G.873-3)

Yine bu beyitte de Hz. Yusuf hikâyesine telmihte bulunulur. Yusuf'un güzellik kumaşı beyaz göz külçesi yani gözyaşı ister. Yakub'a Yusuf'un gömleğinin kokusu bir bedel ödemeden verilmez:

*Kumâş-ı hüsn-i Yûsuf **nukre**-i çeşm-i sefîd ister*
Muhassal râygân Ya'kûba bûy-ı pîrehen düşmez (Âgâh, G. 167-3)

Kelime bu beyitte para anlamında karşımıza çıkar. Nâbî başparmağındaki tırnağından başka ümîd cebine hiçbir paranın girmediğini ve bu cebin boş bir dellâk

kesesine döndüğünü anlatır. Kısacası ümitlerinin ve hayallerinin gerçekleşmediğini para ile ilgili bu kelimelerle anlatır:

*Ser-engüştümdeki nâhundan özge **nukre** girmez hîç*
Benüm cîb-i ümîdüm kîse-i dellâke dönmişdür (Nâbî, G.66-5)

Fuzûlî, Peygamberimizi övdüğü bu beyitte O'nun karşısındaki değersizliğini ve Peygamberimizin yüce yaradılışını ifade ederken nukre kelimesini kullanır. Şâirin düşük olan kendi saflık ayarı, Peyhgamberimizin zâtının değerinde çok az bir döküntüyle yükselir:

Şikest nukre-i halis-'iyârıma koydu
*İyâr-i **nukre**-i zâtında ihtimâl-i küsûr (Fuzûlî, K. 2-14)*

304. ÖLÇEK

Bir ağırlık ölçü birimidir. Başka ağırlık ölçüleriyle kıyaslanacak olursa dirhem 3,2075 gram, bir kile de 400 dirhemdir. Ölçek ise kilenin dörtte birine denk gelir. Genelde sıvılar ve hububat için kullanılır. (Ünal, 2011: 533).

Beyitte kelimenin genel anlamıyla, bir hububat olan arpa ile birlikte kullanıldığı görülmektedir. Üç ölçek arpa borç alan birinden bahsedilir:

*Üç **ölçek** arpa idi aldugı karz*
Getürdi itdi anı Fıddaya 'arz (Behiştî, M. 225)

305. ÖLÇMEK-BİÇMEK-ÖLÇÜ

Ölçmek bir şeyi uzunluk, genişliki, derinlik, ağırlık ve hacim gibi yönlerden tespit etmeye denir. Bu işin yapılması sonucu ortaya çıkan duruma da ölçü denir. Biçmek ise tarım ürünleri için ekin kesmek, hasat yapmak demektir. (MEB, 1995: s. 325; MEB, 1996: s. 2211).

Bu kelimeler özellikle tarımla ilgili, tarla ve hasatla ilgili durumlarda kullanılmaktadır. Buradan elde edilen ürünler de ticâretin konusu olmaktadır. Tırsî nazmını çiftçi eline düşmüş doğana benzetir. Ölçü ise hem şiirindeki ölçü hem de tarladaki ürünlerden elde edilen ağırlık ölçüsüdür. Bunların bozulmasından bahsedilir:

Toğan-ı nazmumuz çiftçi eline düşmişe döndi
*Mülevves itmesün **ölçüm** olan murdâre gösterme (Tırsî, G. 172-7)*

Beyitte dilber olan sevgilinin dudağının ölçüsünü almaktan bahsedilir.

***Ölçüsün** almakda her demde dehân-ı dilberün*
Nice reşk etmez dil-i âşüftegân imsâkine (Nâşid, G. 88-5)

Şeyhülislâm Yahya gözyaşının ölçüsünden bahseder. Göz keder ve üzüntüyle dolu oldukça gözyaşı döker. Ağlamaktan başka sıkıntıya derman olmadığı için ölçüp döker:

Dîde hûn-ı dille pür oldukça eşk-i ter döker
*Aglamakdan gayrı dermân bulımaz **ölçer** döker* *(Yahya, G. 91-1)*

Nâbî beyitte sevgiliye kavuşmadan bahseder. Kavuşma endâzesi istek metâını eğer ölçseydi kavuşma esnekliği bu kadar uzamazdı. Acaba âfet lutfeder de isteğimin kulağına kavuşma kapısının gıcırtısı, sesi gelir mi?

Ta böyle çekilmezdi bu hamyâze-i vasl
***Ölçeydi** metâ'-ı kâmı endâze-i vasl*
Âyâ gele mi ol âfetün lutfından
Gûş-ı talebe sarîr-i dervâze-i vasl *(Nâbî, Rubâ'î 129)*

Bu beyitlerde de gönülden bahsedilir. Münîrî, gönül mülkünden göz ölçüsüyle ne kadar ölçse de tükenmeyecek kadar hayal sürüleri geldiğini söyler. Lebîb ise bir tarla tasviri yapar. Gam bir saman harmanı, gönül ise bu samanları toplayan kehrübâ taşı olmuş; buradan da mahsul olarak karamsarlık tohumunun bu ürünlerini almıştır:

Mülk-i dilden ki gelür hayl-i hayâlüne nüzûl
*Keyl-i çeşm ile dükenmez ne kadar k'**ölçer** m'ol* *(Münîrî, G. 184-1)*

*Anı da **ölçüp biçip** mahsûlün aldım tohm-ı ye's*
Hırmen-i kâh oldu gam dil oldu gûyâ keh-rübâ *(Lebîb, K.13-75)*

306. PARA

Genel anlamda tüm para birimlerini karşılamakla birlikte başlı başına bu adla anılan mâdenî bir para birimi de ifade etmektedir. Genelde üç para bir akçeye denk gelmektedir. (Ünal, 2011: 539).

Klâsik Türk şiirinde sevgilinin anlatıldığı ya da bahar tasvirinin yapıldığı durumlarda karşımıza çıkar. Sabâ rüzgârı badem çiçeklerini gülbahçesine çil para diye saçmaktadır. Hava da sanki üç ayda bir Yeniçerilere verilen maaş gibi olmuştur:

*Sabâ çil **para** saçdı gülşene ezhâr-ı bâdâmı*
Hevâ gûyâ mevâcib-dâde-i Bektâşiyân oldu *(Lebîb, K.6-8)*

Bu beyitte ise sevgilinin acımasızlığından bahsederken kullanılır. Sevgilinin kılıç gibi kesen bakışları, gamze okları âşığın gönlüne çalınınca burayı yüz parçaya bölmüştür. Âşığın bu parçalanmış gönlünü çalmak için sevgili çok para istemesin.

Klâsik Türk şiirinde âşığın cânının nakd olarak kullanıldığı düşünülürse beyit daha iyi anlaşılacaktır:

Sîne-i sad-pâreye çalmak revâ mı tîgını
*Anı artuk **paraya** ol âfet-i cân çalmasun* *(Mânî, G. 74-3)*

307. PAZARCI

Değişik günlerde kurulan semt veya şehir pazarlarında mal satan kimseye pazarcı denir. Tırsî beyitte kelimeyi genel anlamıyla kullanır ve muhatabına tavsiyede bulunur, nasıl bu mesleğe sahip olacağını anlatır:

*Ger **pazarcı** olmak istersen kolayın söyleyem*
İskelede meyve tartan kimsenün kantârın öp *(Tırsî, G. 21-7)*

308. PAZARLIK

Pazarlık, alıcı ile satıcı arasında alışveriş sırasında yapılan ve kendilerini kazanç noktasında avantajlı hale getirmeye çalıştıkları bir çeşit anlaşmadır. Pazarlık ancak iki tarafında onayıyla amacına ulaşır.

Toplumumuzda da pazarlığın önemi çok fazladır. İçinde pazarlık kelimesinin geçtiği ve günlük yaşantımızda sık sık kullandığımız "pazarlık etmek, pazarlığa tutuşmak, pazarlığı kesmek, akşam pazarı, akşam pazarlığı, pazarlığı pişirmek, içten pazarlıklı, pazarlık payı" gibi deyimler de mevcuttur. Her ne kadar günümüzde markalaşma olayı ve etiket fiyatı üzerinden satış çoğalsa da, toplum olarak özellikle semt ve mahalle pazarlarıyla geleneksel alışveriş usûllerinin devam ettiği perâkende satış yerlerinde pazarlığa devam edilmaktedir.

Şiirimizde pazarlık âşık ile sevgili arasında yapılır. İlk beyitte "gece pazarlığı" tâbiri geçer. Günümüzde de çok kullandığımız bu ifade, *"gün içinde temel gereksinimlere dayalı alışverişlerin yapıldığı pazar yerlerinin aksine daha ziyade gezinti, yürüyüş, hediyelik eşya satışı ve yeme-içme amaçlı kurulan sokak pazarları"* (https://tr.wikipedia.org/wiki/Gece_pazar%C4%B1) anlamına gelir. Tâbir olarak bu anlama gelmekle birlikte gün içerisinde daha yüksek fiyata daha iyisi satılan tezgâhtaki mallardan, akşama doğru kalanların daha uygun fiyata alınması-verilmesi için yapılan bir pazarlık çeşididir. Bu pazarlıkta istenilen mal gündüz fiyatına göre daha ucuza alınabilir.

Ey Zâtî, sevgiliden ayrılıkta gönül, gamına kalp nakdini verse de akşam pazarlığı yapsalar olmaz mı?

Fürkatünde gamuna Zâtî gönül virse nola
*Nakd-i kalb ile görürler gice **bâzârlığı*** *(Zâtî, G. 1591-5)*

Şâir sevgiliyi bazen uyarır. Bu güzelliğinin her zaman böyle gitmeyeceğini söyler. Dostum gâfil olup da aldanma! Güzellik metâına değer verilirken gel pazarlığımızı yapalım da can nakdimi al ve karşılığında güzelliğini ver:

Nakd-i cân al var iken hüsnün metâ'ına revâc
*Gâfil olma dostum **bâzârlık** bâzârdur* *(Vusûlî, G. 40-4)*

Bu beyitte parası olmayan, eline geçirdiği parayı harcayıp hemen bitiren anlamına gelip günümüzde kullandığımız "cebi delik" deyimini akla gelir. Sevgiliden bir şey alması için âşığın para ile mukâbele etmesi lazımdır. Ama o çaresizdir ve onunla pazarlığa giremez. Yüz parça olmuş kesesinde bir akçe dahi yoktur. Yazdığı gazelden başka varlığı bulunmaz, ona da sevgili değer vermez:

Akçe yok nişleyeyim kîse-i sad-çâkimde
Gazel almaz o perî ben de ne yapsam bilmem *(Haşmet, K. 6-41)*

309. PEHLEVÂN

Güreşçi veya yiğit demektir. Şâir beyitte ticâret unsurlarından olan kervânla kelimeyi kullanır. Kervân ticâret için yola koyulmuştur ve yolda karşısına harâmîler de çıkabilir. Bunların üstesinden ancak pehlivan gibi yiğitler gelebilir. Bu yolu Allah için çıkılan bir yol ve harâmîleri nefis ve pehlivanı da bu zorluğun üstesinden gelecek iman olarak düşünebiliriz:

*Uyup bir ulu kerbâna yolumda **pehlevân** olsun*
Tutarlarsa harâmiler iderler kahr-ıla yeksân *(Ümmî Sinan, G.133-9)*

Yahya'ya ait beyitte sevgiliye olan aşk, âşığın gönlü ve sevgilinin saçı arasındaki mücadeleden bahsedilir. Aşkın sembollerinden olan gönül ve saç kıyasıya bir güreşe tutuşur. Ayrıca aşk bir arsadır ve bu meydanın Kays ile Ferhat gibi nice tarafları olmuştur. Bu meydana çıkmak için de kişinin pehlivan olması gerekir:

Itdürür 'aşkun dile zülfünden ebr-i dili hayâl
***Pehlevândur** kim terâzû ile cân-bâz ögredür* *(Yahya, G.94-4)*

Bilindi 'arsa-ı 'aşk içre hâli Kays u Ferhâd'un
*Sipihr-i zâle kendin bildürür bir **pehlevân** gelsün* *(Nevizâde Atâyî, G. 185-2)*

Bazen de şâir bu beyitte olduğu gibi aşkı bir sanat olarak görür. Aşk yürünmesi zor bir yoldur, bir sanat işidir. Bu sanatta pehlivan olmak gerekir ki işinin ehliysen Allah kazancını arttırır:

*Ey Usûlî san'atında **pehlevân** ol gam yeme*
Aşk cân-bâzı isen Allâh onara kârını *(Usûlî, G. 128-10)*

310. PERÂKENDE

Kelime anlamı dağınık, parçalanmış, perişan demektir. Ticârî anlamda bir malın tüketim veya kullanım anlamında tüketiciye satılmasıdır.

Kelimenin incelenen eserlerde dolaylı olarak ticârî anlamıyla kullanıldığı görülür. Beyitlerde genellikle ilk anlamıyla kullanılmıştır.

Hazîne zenginlikle ilgilidir ve dolaylı yoldan ticâretle ilgilidir diyebiliriz. Gam askerleri gönülde ayrı ayrı olmasın ki düşman sevgilinin hazînesine el uzatmaya cesâret etmesin:

*Ceyş-i gamun gönülde **perâkende** konmasun*
Mihrün hazînesine 'adû dest sunmasun *(Yahya, G.259-1)*

Gönül ehli bezm meclisindedir; ancak muhtesip gelmiş ve meclisin huzurunu kaçırmıştır. Ey Behiştî, bu yüzden bezm âletini paramparça ettin:

Gördüm ki virmez ehl-i dile muhtesib huzûr
*Bezm âletin Behiştî **perâkende** eyledün* *(Behiştî, G. 292-5)*

Kirpiğin önünde o ne perişân bir durumdur ki Tataın önünden Habeş askerinin kaçmasına benzer:

*Saf saf müjen önünde **perâkende** hâller*
Ceyş-i Habeşdir eyledi Tâtârdan gürîz *(Nâilî, G.148-2)*

Doğa ve tabiat olayları anlatılırken de bu kelimenin perişan, dağınık gibi anlamlarda kullanılır:

*Olup mecmû'a-ı gül âh-ı bülbülden **perâkende***
Sabâ cûlarda evrâk-ı perîşânını devşirmiş *(Nâilî, G.184-6)*

Beyitte Kur'ân'dan alınan "ahsenü't-takvîm" ifâdesi geçmektedir. *"Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçinde yarattık."* (Tîn 95-4) (DİB, 2007: s. 596) meâlindeki âyet-i kerîmeden bir bölümdür. Bir tarih beytinde övgü için kullanılmıştır. "perâkende" kelimesi de buradadır.

Allah'ın Kur'ân'da bahsettiği ve insana verdiği bu güzelliğin özü, çocuklar mâsum olduğu için onlardan hâriç, şahsında toplanmış:

Ferâhem-kerdedür zâtında sâf-ı "ahsenü't-takvîm"
*Olınmış derdi gûyâ gayr-ı etfâle **perâkende*** *(Nâbî, Târih 76-6)*

311. PEŞÎN (PÎŞÎN)

Şiirlerde nakit anlamında peşin kelimesini de kullanılmıştır. Alışveriş sonucu alınan ürünün parasını önceden veya teslim alma esnasında vermektir.

Kelimenin kullanımında sevgili ön plandadır. Beyitte mey kadehi sevgiliden kan bedelini peşin almaktadır ve bunu yârin lâ'l dudağından bûse alarak yapar:

Bî-bûs-ı la'l-i yâr dökülmez dehânına
***Pîşîn** alur piyâle-i mey hûn bahâsını* *(Nâbî, G.829-4)*

Çemen bir mülk, güzeller ise bu mülkten vergi almaya gele mültezimlerdir. Çemen mülkü güzellere vergi olarak çiçekleri peşin peşin öder:

Şâhlardur çemende mültezimîn
*Ki virürler şükûfesin **pîşîn*** *(Nâbî, Mesnevî 8-63)*

Sevgili kavuşmak için verilecek canı nakdini bekletmez hemen alır. Sen de kavuşmak istersen bu nakdi peşin peşin ver:

Vasl-ı dildâra irmek istersen
*Nakd i cân vir gönül **peşîn peşîn*** *(Şeref Hanım, G. 173-2)*

Şâir bu beyitte kaside yazdığı bir devlet büyüğünün maddî cömertliğini "peşin peşin" ikilemesini kullanarak anlatır:

Hidîv-i Gîv-salâbet Nâsûh Pâşâ kim
*Çeker masrâfına gelse **peşîn peşîmânî*** *(Nevizâde Atâyî, K.4-17)*

Nâbî bu beyitte cennette olacak hallerden bahseder ve meleklerden bahseder. Firdevs cennet, onun kapısında insanları karşılamakla görevli melek de Rıdvân'dır. İnşa edilen bir yapı için düşülen tarih beytinde şâir, emsalsiz değerde bir yapı olduğunu överek anlatır. Eğer Allah Rıdvân'a bunu görmesi için izin verseydi o, cennet hazinelerinin nakdini peşin peşin sayardı:

Bulsa tevfîk-i temâşâsına ruhsat Rıdvân
*Nakd-i gencîne-i Firdevsi virürdi **pîşîn*** *(Nâbî, Târih 138-17)*

Bir de *tavr-ı pîşîn* vardır ki bu da kelimenin ekonomi ile ilgili olmayan anlamıdır. Peşin hüküm anlamına gelir. *"Peşin hüküm, bir şey veya kimse hakkında iyice bilgi edinmeden, araştırmadan, enine boyuna düşünmeden verilen hüküm, karar ve önyargı"* (MEB, 1996: s. 2297) demektir.

Gâlip beyitte kendi şiirini över. Ey Gâlip! Sözün kısası, peşin bir hüküm de olsa, nazmda bundan daha güzel, inci gibi sözler söylenmez:

*Muhassal **tavr-ı pîşîn** üzre Gâlib*
Nazımda bundan alâ dür dizilmez *(Şeyh Gâlip, G. 112-6)*

Nâbî, insanı bu beytiyle dünya meşgalesi ve işlerinin ne hallere düşürebileceği konusunda uyarmaktan vazgeçmez:

*'Azâb-ı nâra virür nakd-ı vaktini **pîşîn***
Esîr-i dagdaga-i i'tibârı biz bilürüz *(Nâbî, G.291-4)*

312. PEŞÎZ

Para, pul veya mangır demektir. Üsküplü Atâ, bu mesnevî beytinde kelimeyi genel anlamıyla, alışveriş için çarşıya gidilip ıtır alınması şeklinde kullanmıştır:

*Dünyelikde bir **peşîzi** var idi*
Itra virdi çâr-sûya varıdı *(Üsküplü Atâ, M. 644)*

Burada da şâir tabiat ve gökyüzünden bahseder. Sabah çarşısında felek dellâlı, satıcısı yıldız cevherlerini çok az bir paraya satmaktadır:

Gevherân-ı ahteri dellâl-i çerh eyler fürûht
*Çâr-sûy-ı subhgehde bir **peşiz** eylerse de* *(Nâbî, G.723-4)*

313. PEŞTEMÂL

Peştamâl, özellikle hamamlarda bele bağlanıp vücunu kapatmaya yarayan bir örtüdür. İpek veya genelde pamuktan imal edilir. Günümüzde Karadeniz bölgesinde kadınlar tarafından günlük hayatta çok yaygın olmasa da kullanılmaktadır.

Klâsik Türk şiirinde peştemâl, şâirler tarafından genellikle sevgilinin hamamdaki halleri ile ilgili kurulan hayallerde kullanılır. Haşmet'e ait bu beyitte geçen mihekk veya mihenk, altın ya da gümüş gibi değerli taşların ayârını anlamak için kullanılan bir taştır. Şâir hamam peştemâlinden bahseder ve sevgiliyi gümüş bedenli bir dellâk olarak ele alır. Onun gümüş gibi olan bedenini mihenk taşına vurduğunu ve peştemâlinin altında gümüş gibi bedenini gördüğünü söyler:

Mihekke urdum ol sîmîn beden dellâki halvetde
*Gümüş gibi neler gördüm o zîr-i **peştemâlinde*** *(Haşmet, G. 224-3)*

314. PÎRÂHEN (PÎREHEN)

Gömlek demektir. Klâsik Türk şiirinde en çok kullanılan giysilerden biridir. Âşığın bağrındaki ve bedenindeki yaralar, teni bir pîrâhen olarak düşünülür. Bazen sevgilinin oka ve kılıca benzeyen gamzesi, kirpiği de pîrâhendir. Âşık tarafından

sevgiliyi sarıp ona kavuştuğu düşünülüp kıskanılmıştır. Hz. Yusuf'a telmihte bulunurken de pîrâhenden bahsedilir. (Pala, 2000: s. 325; Öztoprak, 2010: s. 129).

Beyitte Sehâbî, ten ve pîrehen ilişkisi üzerinde durur. Zâtî ise âşığın hasetten helâk olduğunu anlatır ve yine ten ve dömlek konusuna değinir:

*Kıldı hezâr **pîreheni** çâk gül gibi*
Nâzük teni henûz teh-i pîrehendedür *(Sehâbî, G. 55-4)*

Ben helâk oldum hasedden cismün ey cân pâresi
*Koydı ol **pîrâhen**-i zerrîn girîbân koynına* *(Zâtî, G. 1424-6)*

Nehcî ise âşığın sevgili için akıttığı gözyaşlarının onun vücûdunda bir pîrâhen olduğunu söyler. Rûşenî ise sevgilinin tenini pîrâhen olarak görür ve onun teni gül yaprağından daha naziktir:

*Ol ten-i sîmîne geh sîm-âbı **pîrâhen** ider*
Akıdur sîm-âbdan geh çeşme-i sîm-i müzâb *(Nehcî, G. 43-7)*

*Berg-i gülden ger ola nâzük senün **pîrâhenün***
Öylesin terlükde cânâ olur âzürde tenün *(Dede Ömer Ruşenî, G. 39-1)*

Bu beyitte ise Ahmet Nâmî sevgiliyi Yûsuf, âşığın gönlünü de onun gömleğini bekleyen Yâkub olarak düşünür:

Alsaydı ne var gâhî sen Yûsuf-ı hâhişden
*Ya'kûb-ı dil-i Nâmî bir nekhet-i **pîrâhen*** *(Ahmet Nâmî, G. 301-7)*

Nâbî, tövbe etme arzusu ve isteğinin namus olarak zayıf olan insanlara düşmeyeceğini bakkal gömleğinin her zaman kirli olması ve bu kirin kolay kolay buradan çıkmamasıyla ilişkilendirip anlatmıştır:

Düşmez âlûdelere dâ'iye-i istigfâr
*Çıkmaz ol çirk ki **pîrâhen**-i bakkaldadur* *(Nâbî, G.145-5)*

315. PÎR-İ MUGÂN

Klâsik Türk şiirinde vazgeçilmez bir meclisi olan meyhânenin sâkî gibi en önemli sîmâlarındandır. Meyhâneye gelenlere şarap sunar ve burayı yönetir. Ayrıca yaşı itibariyle güngörmüş, saygı duyulan biridir. Sunduğu içki dolu kadeh ona duyulan bu saygı nedeniyle öpülüp başa konulur. (Pala, 2000: s. 325-326).

O, verdiği bir can karşılığında ayağı toprağına binlerce gam nakdi saçılacak, müjgânı süpürge yapılıp hizmetinde bulunulacak kişidir.

Bir nice cân virse de bin nakd-i gam nisâr
***Pîr-i mugânun** itsem ayağı türâbına* *(Nâbî, G.780-5)*

Didi büt-hâneye cârûb ideyin müjgânum
*Yüz sürüp **pîr-i mugânun** varayın hidmetine* *(Şem'î, G. 171-3)*

Yukarıdaki açıklamada pîr-i mugânın yaşlı ve saygı duyulan bir kişilik olduğundan bahsetmiştik. Bu beyitlerde şâirler onun bu özelliğini anlatır. O, irfan Kâ'besinin büyüğü ve ulusudur. Mey-hânede onun ayağı öpülür ve ondan el alınır:

*Öpdüm ayağın meygedede **pîr-i mugânın***
Şeyhü'lharem-i Ka'be-i irfândan el aldım *(Nâilî, G.240-6)*

Bu beyitte ise pîr-i mugânın yaşlı, güngörmüş ve mey-hânenin en önemli kişilerinden olduğu anlaşılır. Onu meyin parlaklığı gencecik yapmış, elinde hayat veren bu şarapla tüm dostlara mecliste harâret ve canlılık satmaktadır:

*'Atâyî tâb-ı mey **pîr-i mugânı** nev-civân itmiş*
Ki elde âteşîn-meyle satar yârâne germiyyet *(Nevizâde Atâyî, G. 19-5)*

Kelimenin bir de tasavvufî anlamı vardır. Bu ıstılahta pîr-i mugân tekkedeki kâmil mürşittir. Onun işi gönülledir ve Allah'a (c.c.) sevgi ile ulaşır. Klâsik Türk şiirinde pek hoş bakılmayan ve akla önem verip gönlü ikinci plana atan vâiz, pîr-i mugân'ın mertebesini bilemez. Ancak onun gibi mest olması gerekir. Eğer bu aşkın mest olma yolunun toprağına dökülen cur'a olursa bu seviyeyi bilebilir:

*Vâ'iz ne bilir mertebe-i **pîr-i mugânı***
Tâ olmayıcak cur'a gibi hâk-i reh-i mest *(Nâilî, G.23-2)*

316. POLİÇE

Borçlu olunan kişiye alacağı karşılığında verilen senettir. Bir anlamda alacaklının alacağı sigortalanmış olur.

Poliçe kelimesi Nâbî'nin bir rubâîsinde görülür. Klâsik Türk şiirinde ticârî bir terim olarak bu kelimenin kullanımı şiir-ticâret ilşkisini ve Klâsik Türk şiirinin kelime dünyasının zenginliğini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Burada cân kişinin öbür dünya ile ilgili umduklarına kavuşabilmesi için geçici dünyada poliçe yapacağı bir nakd olarak görülmüştür:

Sana budur ey bezrger-i cân reh-i râst
Hırmen olamaz tohm-ı ümîdün bî-hâst
*İt şehr-i fenâda nakd-i cânun **poliçe***
Var şehr-i bekâda al yine bî-kem ü kâst *(Nâbî, Rubâ'î 17)*

"Nâbî'nin, çok erken bir dönemde "poliçe" kelimesini şiir dilinde kullanması, özellikle dönemin deniz ticaretine dikkatimizi çekmektedir. Bu yüzyılda

İstanbul'a mal taşıyan Venedik ve Marsilyalı tüccarların tehlike ve risklere karşı, mallarını sigortalamaları, bu kelimenin sosyal hayatta yaygın olarak kullanılmasını sağlamıştır. Nâbî'nin Klâsik Türk şiirine yeni bir müşebbehünbih (benzetmelik) unsuru katması, şiirde yerleşmiş kalıp ifade ve benzetmelerin dışına çıkarak yeni imaj ve imgelerin de kullanılmaya başlandığını göstermektedir." (Bilkan, 2012; 25-26).

Nâbî'ye ait bu rubâide ayrıca, fenâ ve bekâ kelimelerinden hareketle tasavvufî içerik olduğunu da söyleyebiliriz.

317. PUL

Akçeden küçük bir para birimidir ve üç para bir akçeye denk gelir. (TDK, 2005: s. 1631; Ünal, 2011; 24). Günümüzde de gerek atasözü ve gerek deyim içerisinde bir şeyin değersizliğini ifade etmek için kullanılmaktadır.

Klâsik Türk şiirinde de yine bu anlamına uygun olarak kullanılmıştır. Aşk pazarında âşığın canının ve başının sevgili nazarında değeri ancak bir pul kadardır. Zaten bu pazarın dellâlları da müşteriye bu şekilde seslenir. İshak Çelebi de bu durumu ifade eder. Yâre kavuşmak için cân nakdini ortaya koyanın bu metâı sevgilinin nazarında pul kader kıymete sahip değildir. Bu alışverişin yapıldığı yer aşk pazarıdır ve dellâllar bağırarak bu gerçeği dile getirir:

*Kimdir olan müşteri bin cân u bin baş bir **pula***
Aşk bâzârında böyle çagırır dellâllar *(Usûlî, G. 34-5)*

Şu kim cân nakdi ile vasl-ı yâra
*Harîdâr olmadı bir **pul** bahâsı* *(İshak Çelebi, G. 305-4)*

Âşık hangi şartta olursa olsun sevgiliden asla vazgeçmez. Onun bir bûsesine tâlip, alıcı olduğundan beri tatlı şeftalilerin binini bir pula almaz. Âşığa sevgiliden vazgeçmesi için dünyalar dolusu altın verseler de o, dünyadan vazgeçer ve verilenin bir pulunu almaz:

*Binini bir **pula** almaz sulu şeftâlülerün*
Bu gönül bûse-i dildâra harîdâr olalı *(Revânî, G. 451-4)*

Yârı terk et deyü dünyâ tolusı zer verseler
*Hecrî almaz bir **pula** va'llâhi dünyâdan geçer* *(Hecrî, G. 44-7)*

Klâsik Türk şâirinin bu kelimeyi kullanmasından servet sahibi câhiller de payını alır. Bu câhil kimseler, insanların gurur duyduğu dünyaya ait şeylere binlerce değerli altın paralar verirken hüner ve maharete bir pul dahi vermezler:

Câme-i fahrı alır sad zer-i meskûke velî
***Pula** almaz hüneri câhil-i ehl-i servet* *(Meşhûrî, G. 24-4)*

318. PÛLÂD

Çelik demektir. Demire su verilmesiyle elde edilir. Çelik deyince akla sert ve dayanıklı olması gelir. Hatta bazı türleriyle kurşungeçirmez zırhlar bile yapılır ki bunlar güvenlik maksadıyla araçlarda kullanılmaktadır.

Klâsik Türk şiirinde kelime karşımıza pûlâd şeklinde çıktı. Şâirler özellikle sevgilinin kalbinin kalbinin aşığa karşı katı olduğunu ifade etmek için bu kelimeyi kullanmışlardır. Beyitlerde bedeni saf gümüşten yaradılan sevgilinin kalbi ise kaskatı çeliktendir. Ayrıca onun gamze okları, yani bakışı ipin iğneden geçmesi gibi çeliği dahi delip geçer ki âşığın pamuk gibi kalbine neler yapmaz. Onun kârı ve kazancı budur:

Sîm-i hâlisden yaradan kâlebüni ey sanem
*Kalbüni yâ Rab nedendür eylemiş **pûlâddan*** *(Hamdî Çelebi, G. 115-2)*

*Misâl-i rişte vü sûzen geçer **pûlâddan** tîri*
Eger kim penbeden de olsa peykânı ider kârı *(Nevizâde Atâyî, K.5-37)*

319. RÂBİHA-ERBÂH

Bu kelimelerde fâizle aynı anlama gelir. Ticâretten elde edilen fayda, kârlı ve kazançlı ticâret demektir. (Nâcî, 2009: s. 576; Özön, 2015: s. 207). Tespit ettiğimiz beyitlerde şâirler daha ziyâde ticârî kavramlarla ömür ve mânevî değerleri ilişkilendirip kullanmışlardır. İlk beyitte kişinin elinde bulunan nakdi doğru işler için harcaması ve böylece yapılan alışverişin daha çok kazandıracağı tavsiye edilir:

Sarf it nukûdun yazar fevze
*Olsun mezâdun **erbâha** şâyân* *(Ayşe Teymûrî, K. 2-22)*

Ömür bir çarşıdır ve günlük kâr amaçlı yapılan ticârette nasıl herkes kazanç elde edemezse insanlar da bu dünya pazarında aynı kârı sağlayamaz:

N'eyleyem ammâ ki sûk-ı 'ömrde
*Herkese olmaz ticâret **râbiha*** *(Vahyî, Târih 21-3)*

320. RAĞBET (RAGBET)

Bir ticaret malına gösterilen yoğun ilgidir. Nâbî beyitlerde ticârî unsurları kullanır. Bir taraftan nazım ve nesir kumaşına bu zamanda çok rağbet olduğu için ister gazel de kaside de yazılabileceğini söylerken, bir taraftan da insanların artık

kişiliğe deyil de para ve makama rağbet göstermesinden şikâyet eder. Bunu anlatırken de meyvesi toplandıktan sonra ağacın etrafında kimsenin kalmamasıyla parasız insanın itibar görmemesini ilişkilendirir:

Kâlâ-yı nazm u nesre k'itdi zamâne ***ragbet***
İster gazel-fürûş ol ister kâsîde göster *(Nâbî, G.186-6)*

Degüldür zâta mâ'il halk mâl u câhadur ***ragbet***
Dıraht etrâfına kimse tolaşmaz bârdan sonra *(Nâbî, G.799-2)*

Haşmet de dünya zevkleri konusunda muhatabını uyarır. Ey Haşmet, varını yoğunu zevk peşinde harcama. Tıpkı kadehin içini mecliste boşalttıktan sonra elden düşmesi gibi sen de rağbetten düşersin:

Zevka dâ'ir hâlete sarf etme varın nev-be-nev
Dest-i ***ragbetden*** *düşersin âkıbet sâgar gibi* *(Haşmet G. 258-3)*

Âşık için önemli olan sevgiliye rağbet göstermek veya sevgilinin âşığa rağbet göstermesidir. Âşık öncelikle sevgiliye ait güzellik unsurlarına rağbet gösterir. Bu yeri gelir kıvrım saçları olur, yeri gelir bakışları olur. Bazen onun Hindû saçları bazen de kûy'u olur. Gerdanı da bu bu ilgiden nasibini alır.

Sevgilinin olduğu yer âşık için Cennet gibidir. Nasıl ki sevgililerin kavuştuğu gece sabah olası hiç istenmezse, o da sevgiliden rağbet bulur da kûy'una kabul edilirse Cennete rağbet göstermez. Sevgilinin saçlarına ilgi gösterince bazen onu öpüp koklar, sevgili izin verir. Sırf o oynadığı için de Rum'da âşıklar bu oyuna rağbet edeceklerdir.

Kûyunda yer bulursam Firdevs'e ***ragbetüm*** *yok*
Vuslat şebinde subhı almazlar i'tibâre *(Behiştî, G. 448-2)*

Çîn-i ebrûdan inen ***ragbet*** *görünmez âşıka*
Meylini uşşâka lutfile nigâhı gösterür *(Yahya, G.104-3)*

Hindû saçını ***ragbet*** *idüb oynadum öpdüm*
Didi bu oyun Rûmda mergûb olacahdur *(Dede Ömer Rûşenî, G. 9-4)*

Bazen âşık sevgilinin hangi güzelliğine meyil vereceğini de şaşırır. Onun yüzünü görünce yanağından ayrılıp isteği ve arzusu gerdanına kayar:

Hattın görünce Haşmet gerdâna etdi ***ragbet***
Şarka sefer göründü oldu cüdâ-yı ârız *(Haşmet, G. 127-5)*

Onun kapısında tüm büyük insanlar vardır ve onun düşkünü, âşığıdırlar. Kendisi gibi ona müptelâ olan binlercesine hiç yüz vermez:

Kapunda hâkim ü vâlî senün üftâden olmışdur
*Benüm gibi hezârân mübtelâya **ragbetün** yokdur*
(Enderunlu Hasan Yâver, G. 50-4)

Sevgilinin böyle çok rağbet görmesinin nedeni kimseye ihtiyacının olmaması, kendini ağırdan satmasıdır. Şive ve naz sevgilinin bu durumu karşısında insaf edecek ve onun ne kadar haklı olduğunu kabul edeceklerdir:

*Bâ'is-i **ragbet** olur dil-berün istignâsı*
Nemek-i hüsndür insâf idicek şîve vü nâz *(Yahya, G.150-3)*

Ey sevgili sen kavuşma sofranı değerini bilmeyenlere saçıyor, yağma ettiriyorsun. Hele bir bana değil kavuşma, o kavuşmanın gamından bir ver de nasıl şükrediliyormuş gör. Kavuşma sofrandan bana da yağma ettirsen acaba neler olur?

Zerre denlü bana gam vir şükrin al dünyâ kadar
*Bezl idince h̆ân-ı vaslun **ragbetin** bilmezlere* *(Âgâh, G. 306-4)*

Onun değerini, rağbetinin arttıracak çok güzellikleri vardır. Yahya, sevgilinin güzel kokulu saçının değerini yanağındaki beni bilirse bu durum ona olan rağbeti arttırır:

*Artırur hüsnini Yahyâ sebeb-i **ragbet** olur*
Kadrini hâl-i ruhı bilsün o müşgîn mûnun *(Yahya, G. 206-5)*

Rağbet bazen de irfan cevherine, nazım kumaşına, kişiye, mal ve mülke, akıllı söz söyleyenlere gösterilir. Tüm bunlarla şâirler muhataplarına nasihat verip, bazen de devirden şikâyet ederler. Bazen şâir gurbetten dolayı çektiği acıları, himmet erbabının irfan cevherine rağbet göstermemesine bağlar:

*Gevher-i 'irfâna **ragbet** kılsa erbâb-ı himem*
Eylemezdi bendeni âlâm-ı gurbet pây-mâl *(Süheylî, K. 30-25)*

Yeri gelir Vehbî gibi kasidesinde övdüğü kişiden söylediği güzel sözler karşısında kendine rağbet göstermesini ister; yeri gelir bir gazel beytinde kanaatkâr olmasından piyaz örneğini vererek bahseder. Piyaz, hepimizin bildiği gibi haşlanmış kuru fasulyelik fasulyenin soğan ve sirke ya da limon ile harmanlanmasıyla hazırlana bir nevi salatadır. Örneğin bahâ olarak bir et gibi değerli değildir. Daha mütevâzi bir yemektir. "İşte ben, eğer yeri gelip bir piyazla yetinmesini bilmeseydim rağbet dağının eteğinde bir "sünbül" olamazdım." der:

*Sühan-dâna 'aceb mi etse **ragbet***
O şâh-ı 'âlem-i mevzûn-tabî'at *(Sümbülzâde Vehbî, K. 6-5)*

Vehbî kanâ'at eylemese bir piyâz ile
*Dâmân-ı kûh-ı **ragbetin** olmazdı sünbüli (Sümbülzâde Vehbî, G. 249-5)*

Bu beyitte de Mecnûn'dan bahsedilir. Çılgınca seven Mecnûn çöllerde vahşi hayvanlara ve insanlara rağbet etse ne olur ki! Onları kendisi gibi aşk delisi olamaya uygun bulmadı:

Bulınmaz gördi sahrâlarda pûyân olmaga hem-pâ
*Nola Mecnûn-ı şeydâ **ragbet**-i ins ü vühûş itse (Nevizâde Atâyî, G. 204-4)*

Burada da rüzgârdan bahsedilir ve bir tabiat olayı hakkında doğru olan bir gerçek şiir diliyle anlatılmış olur. Eğer şehirde rağbet bulsaydı rüzgâr kendine mesken olarak dağların başını seçmezdi. Gerçekten de şehir veya ilçe merkezlerinde yerleşim yoğun olduğu için, esen rüzgârın şiddeti kırsal ve tenha bir alandaki kadar olmaz:

*Fi'l-cümle şehr içinde eger olsa **ragbeti***
Taglar başını itmez idi ihtiyâr berf (İshak Çelebi, K. 9-19)

Bu beyitte ise bir dua edilir. "Allah, Mevlânâ hazretlerinin haremindeki ayak toprağını dünyayı gören gözlerine, sana olan rağbetini arttırıp, sürme eylesin." diye muhatabına seslenir:

*Kuhl ide çeşm-i cihân-bînine **ragbetler** ile*
Hâk- pây-ı harem-i hazret-i Mevlânâyı (Mânî, Kıt'a 15)

321. RAKKÂS

Klâsik Türk şiirinde neşe ve mutluluğun sembolü alan raks, oyun oynamaktır. Bu işi yapana da rakkâs denir. Beyitte şâir bir alışverişten ve bu ticâretin tarafları olan müşteriden bahsetmiştir. Müşteri kelimesi aynı zamanda tevriyeli kullanılmış hem alıcı hem de müşteri yıldızı olarak düşünülmüştür. Venüs veya Zühre yıldızını bu bezmin rakkasına müşteri yapan memdûhun cömertlik elinin saçtıklarını kıskanmasıdır:

Reşk-i nisâr-ı keff-i keremindir eyleyen
***Rakkâs**-ı bezmin olmağa Nâhîdi müşteri (Nâilî, K. 20-17)*

Rakkâsın halleri bambaşkadır ve âşıkları oyunuyla o kendinden geçirir, onları neşelendirir. Eğer âşıklar bu oyun yüzünden günaha girerse sebebi odur. Sevgili sîm-bedenlidir ve ona kavuşmanın lezzetine de doyulmaz. Sâbit'in gazelinde de görüleceği gibi rakkâsın olduğu yerde eğlence ve şevkten kendinden geçme, sevgiliyle hoş vakit geçirme isteği gibi konular ele alınır. Bu beyitte de kendini

kaybetmek anlamında "zembereği boşalmak" deyimini görürüz. Şâir saatin dönmesini hüsn-i ta'lîl sanatına başvurarak rakkâsın dönmesine benzetmiştir:

__Rakkâs__ bu hâlet senin oynunda mıdır
Âşıklarının günahı boynunda mıdır
Doymam şeb-i vaslına şeb-i rûze gibi
Ey sîm-beden sabâh koynunda mıdır *(Nedîm, Rubai 3)*

Alınca koynuna ol mâh-pâre sâatini
Boşandı zembereği oldı şevkden __rakkâs__ *(Sâbit, G. 170-3)*

Bu beyitte ise Nigârî, kendisinin çeng ve ney ile değil de put gibi güzel olan sevgilinin saçlarıyla kendinden geçip rakkâsa döndüğünü söyler:

Çeng ü nây ile değil ey büt-i zîbâ
Târ-ı ihlâsın ile Mîr Nigârî __rakkâs__ *(Nigârî, G. 59-5)*

Süheylî ise konuyu ilâhî noktadan ele alır. Burada rakkâsın dönmesi hoş karşılanmaz. Aşk tekkesinde bu devrin Allah için olması gerektiğini söyler. Yoksa bu iş rakkasın yaptığı gibi dünya istek ve arzularının semtine uygun olmamalıdır:

Tekye-i 'aşkda devr eyle Hüdâ'ya dâ'ir
Dönme __rakkâs__-sıfat semt-i hevâya dâ'ir *(Süheylî, G. 83-1)*

322. RÂYİC

Piyasa değeri yüksek olan yani revaçta olan ticârî mal demektir. Kelimenin kullanıldığı beyitlerde genelde, sevgiliden ziyade, dünyanın geçiciliği ve Allah katında değerli olan şeylerin önemi gibi konularda kullanıldığını görürüz. Ayrıca maddî durumları ifade etmek veya bir sözün değerini anlatmak için de kullanılır. Bazen kasîde beyitlerinde de övülen kişinin nelere değer kattığını belirtmek için de kullanıldığı olmuştur.

İlk beyitte lüle taşının piyasa değeri varken bile çok fazla önemsenmediğinden, ikinci beyitte ise parasal anlamdaki maddî değerden bahsedilmiştir. Sikkesiz yani değersiz olan bir paranın piyasaya sürülmesi ondan elde edilecek kazancı azaltacaktır:

Gehî ayâga çalarlar metâ'-ı râyic iken
Tahammül itmede ammâ 'acîbdür lüle *(Nâbî, G.727-5)*

Sikkesiz nakdin olur __râyic__
Kârı hüsrândan degil hâric *(Şeyh Gâlib, Lugaz 1-7)*

Bu beyitte ise onun faziletle dolu devrinde, iltifat edince, nazım kumaşına sahip yaradılıştan kabiliyetli olanların değerlerinin daha da artacağından bahseder:

***Râyic** olsa devr-i fazlunda ne var kâlâ-yı nazm*
İltifât itsen biraz erbâb-ı tab' olsa bihîn *(Ahmet Nâmî, K. 19-27)*

Bu beyitte de değerli insanlarla dolu meclislerin zayıflığından bahsedilir. Seçilmiş insanların pazarının değeri harcandı. Bu meclislerin cebindeki sermâye hep kalp paralar oldu:

***Râyic**-i bâzâr-ı a'yânı sürüldi ħarca hep*
Mâye-i ceyb-i mecâlis kaldılar ancak züyûf *(Lebib, G. 73-4)*

Bu dünyanın değerli şeylerinden kazanç ummak gâfilliktir. Bir yokluk pazarı olan bu dünyanın mallarının râyicine, değerine güvenilmez. Onun hesabı kitabı olmaz:

Ümîd-i sûd kılma kim metâ'-ı dehrden gâfil
*Bu bâzâr-ı fenânın **râyici** pek bî-hisâb oynar* *(Kazım Paşa, G. 16-6)*

Şâir burada şaşırmaktadır. Güzeller, onun elindekilerin en değerli olduğu zamanlarda bile ona değer vermezken söz nakdinin; yani değerli ve güzel sözlerin önemsenmediği bu devirde sözlerini sikke gibi değerli darbü'l-mesel olarak görürler:

***Nâ-râyic** iken nakd-ı suhan pek geçer oldı*
Hûbâna bile sikke-i darbü'l-meselümden *(Âgâh, G. 291-6)*

Şâir; Allah'ın verdiği, bize gönderdiği emirleri uygulamanın fikrinin sanatı olduğunu ve O'ndan başka her şeyi terk etme kumaşının da pazarındaki en değerli, en geçerli ürün olduğunu söyler:

Hakk'a tefvîz-i emir pîşe-i efkârımdır
*Kâle-i terk-i sivâ **râyic**-i bâzârımdır* *(Haşmet G. 72-1)*

323. REHBER

Yol gösteren yani kılavuzluk yapan kişiye denir ve Farsça birleşik bir isimdir. Bu rehberlik bazen bir kasîde beytinde karşımıza çıkar, bazen mânevî bir yol göstericilik olur. Bazen de tarihi bir olay anlatılırken kullanılır.

Bu tarih beytinde şâir kâr ve rağbet gibi ticâretle ilgili kelimeleri kullanır. Binayı yapan kişinin zamanında eksik bir şey kalmayacağını, o hangi kazançlı işe ilgi duysa veya ona yatırım yapsa hep kazanacağını, çünkü onun rehberinin Allah (c. c.) olduğunu söyler:

Zamanında vucûda gelmedik bir maslahat kalmaz
Ne kâra kılsa rağbet ***rehberi*** *tevfîkdir zîra* *(Şeyh Gâlip, Tarih 1-14)*

Nâilî övdüğü kişinin iltifat rüzgârını gülbahçesine rehber olarak düşünür. Bu rüzgar ki bulunduğu sahada âşıkların gönüllerine güzel kokular getirir:

Nesîm*-i iltifâtın olmasa bir gülşene rehber*
Hevâ-yı sâhasından hâtır-ı uşşâk mu'ânberdir *(Nâilî, K. 26-16)*

Âşık Çelebi ise Hz. Hızır ve Hz. İskenderin ölümsüzlük suyunu ve zulmet ülkesini araması olayına telmihte bulunur ve kalemi buraya giren bir rehber olarak düşünür:

Eyleyüp sevdâ-yı Hızr-ı hattunı ***rehber*** *kalem*
Girdi mülk-i zulmete mânend-i İskender kalem *(Âşık Çelebi, K. 7-1)*

Nesîmî ise muhabbet vadisinde yâri, yani mutlak sevgili olan Allah'ı (C. C.) aramaktadır. Toprak oluncaya dek yani ölünceye kadar kendine rehber edinip bu arayışına devam edecektir:

Nesîmî ***rehber*** *idüp vâdî-i mahabbetde*
Gubâr olıncaya dek yârı cüst ü cû iderüz *(Nesîmî, G. 175-4)*

324. REMMÂL

Kum ya da kâğıt üzerine parmak veya kalem yardımıyla noktalar koyup bu noktalar arasında çizgiler çizerek şekil oluşturmak ve bu şekle bakıp gelecekten haber veren ilme ilm-i reml denir. Bununla uğraşana ise remmâl denmiştir. Buna bir çeşit falcılık denebilir. Şairler remmâli çeşitli yönlerden işlemişlerdir. (Onay, 1996: s. 406; Pala, 2000: s. 329).

Klâsik Türk şiirinde remmâlin falcılık yönü ele alınır. Âşık aşk şarabının sarhoşudur ve gönül nakdini aklı başında değilken sevgiliyle girdiği alışverişte kaybetmiştir. Nasıl ki kaybolan şeyleri remmal bulursa kendi kaybettiği bu nakdi de onun bulmasını ister:

Remmâle *varun görsün yitik ele girer mi*
Mest-i mey-i 'ışk oldum nakd-i dili aldurdum *(Zâtî, G. 979-2)*

Beyitte remmâl gibi, bu sefer yıldızlara bakıp, gelecekten haber veren müneccimden de bahsedilerek bir tarih düşülmüş ve nokta ile yıldız kelimeleri de kullanılarak bu işin hangi malzemelerle yapıldığı da vurgulanmıştır:

Gördü ***remmâl*** *ü müneccim bu iki târîhi*
Nokta vü necm ile vicdânına kıldı himmet *(Antepli Aynî, Tarih 374-9)*

Kelimenin gerçek anlamda kullanımından başka önemli bir kullanımı da sevgiliyle ilgili olan kısımdır. Beyitte şâir sevgiliye seslenir. Onun benleriyle remmâlin sırları haber verdiği noktalar ilişkilendirilir. Nasıl ki remmâlin tahtasına koyup baktığı noktalar bilinmeyen sırları ortaya dökerse sevgilinin noktaya benzeyen dudağındaki beni de ağzının sırlarını ortaya koyar. Âgâh'a ait beyitte de gönül ehlinin yarası ile aşk remmâli arasında bağ kurulur:

Dilberâ hâl-i lebin râz-ı dehânın kıldı fâş
*Şöyle kim esrâr-ı gaybı nokta-i **remmâl** açar* *(Necâtî Bey, G. 162-5)*

Dâgından anla ehl-i dilün hasb-ı hâlini
***Remmâl**-i 'aşk kur'asınun fâlı bellidür* *(Âgâh, G. 91-3)*

Bu beyitte ise sevgilinin saçları ile remmâl kelimesi bir arada kullanılmıştır. Burada karşımıza âşığın rüyasını tabir eden bir rüya tabircisi olarak çıkmaktadır:

*Düşde gördüm zülfüni **remmâle** vardum subh-dem*
Didi miskîn bu gice bir ejdehâdur gördügün *(Zâtî, G. 754-3)*

İslâm dini gereği gelecektan haber verme işi uygun sayılmamış, hatta bu durum büyük günahlardan görülmüştür. Nâbî de bu durumu beyitte dile getirir. Sâzende mutrib ya da çalgıcı demektir. Şâir bu mesleği zillet, aşağılık ritbesi olarak görür; ancak remmâl ve müneccim ona göre çalgıcıdan da daha aşağıda ve uğursuzdur:

Sâzende dahı rütbe-i zilletdedür ammâ
***Remmâl** ü müneccim gibi menhûs degüldür (Nâbî, G.167-10)*

325. RESÎD

Hazineye giren paranın teslim edildiğine dair yapılan işleme denir. (Ünal, 2011: s. 558). Bir hesap işlemi olduğu için bu kelimenin geçtiği yerlerde para ile ilgili unsurlar kullanılmıştır.

Klâsik Türk şâiri sevgiliye kavuşmanın imkansızlığı bu kelimeyi kullanarak dile getirilmektedir. Sevgilinin hançer gibi keskin bakışlarının açtığı yaranın hesâbı ömür defterinde kapanabilirdi; ancak ona kavuşma nakdinin vâdesi sonsuz, o kadar uzun ki bu hesap asla kapanmaz:

*Defter-i 'ömre geçerdi hançer-i rây-ı **resîd***
Va'de-i nakd-i visâl-i yâr bâkî olmasa *(Nevizâde Atâyî, G. 203-4)*

Ona kavuşma duygusu ve onun yol açtığı değişik durumlar hesap, çoğu zamanda kapanmaz bir hesap olarak ele alınır. Âşık her şeyini onun yoluna harcadığı için borcunu bitirip defteri kapatamaz. Âgâh bütün servetini sevgilinin yoluna saçtı. Ne yazık ki yârin bu muhabbet defterine olan borç asla kapanmayacak:

Varını yâra nisâr eyledi Âgâh u dirîg
*Defter-i mihr ü mahabbetde **resîd** olmaz hîç* *(Âgâh, G. 29-5)*

326. REVÂC

Piyasada bir malın alım-satım değerinin yüksekliğidir. Ticârî bir malın ne denli rağbet görüp görmediğini anlatmak için kullanılır.

Klâsik Türk şâiri için ise revâcı en yüksek olan, piyasa değeri en fazla olan, ilk olarak aşkı ve sevgilisidir. Şâir kendi değerinin sevgili katında olmadığını, misk kokusunun geldiği Hıta ülkesindeki insanların miske değer vermemesiyle anlatır. Hıta ülkesinden olanlar için miskin nasıl değeri yoksa bilirim ki senin indinde de âşıkların değeri yoktur. Fazla olan şeyin kıymeti olmaz ki bu bir ticârî kuraldır:

Tan mı salsa her yire âhû gözün zülfün ucın
*Yok Hıtâ'îler katında bilürüz miske **revâc*** *(Karamanlı Aynî, G.89-5)*

Âşığın değerini gönül sarrafı bilir. Onun gevher gibi değerli olan vasıfları olduğu için gönül sarrafı ona değer verdi ve bunu her yere yaydı:

Gevher-i evsâfuna sarrâf-ı dil
*Virdi bu yüzden **revâc** u intişâr* *(Ahmet Nâmî, K. 22-20)*

Aşağıdaki Murabbâya bakılırsa kızlar erkeklere her zaman çektirmiş. Şâir de bu durumdan şikâyetçidir. O korkmaktadır ki adam kıtlığından kızlar çok değerlenecek; ere, namerde bir sürü ihtiyaçlar çıkartacaklardır. Sadece çorba yapmasını bilene ben nerede bulayım türlü yemekleri. Bunların elinden çekeceğimiz var:

*Korkarum kaht-ı ricâl olup bula kızlar **revâc***
Erlere nâ-merde kızlar çekdirürler ihtiyâc
Bu kadar tutmac yapana kanda bulam bulamac
Âh elinden kızlarun feryâd elinden kızlarun *(Âşık Çelebi, Murabba 8-5)*

Klâsik Türk şâiri kendi revâcını da unutmaz. Onun sözü ve hünerleri her zaman değerlidir ve zamanında sühan değer bulur. Ama onun revâcı bol olan sözlerinin kıymeti ise kölesi olduğu sevgilinin ona olan iltifâtından gelir:

Işık bulur Necâtî'den netâyic
*Ki şi'rin satıp artırır **revâcın*** *(Necâtî Bey, Kıt'a 69-6)*

*Zihî **revâc**-ı suhan Na'ilî zihî dâniş*
Tılısm-i nikbet olan i'tibâra meftûnum *(Na'ilî, G. 243-6)*

*Zamânında suhan buldu **revâcı***
Hüner erbâbı çekmez ihtiyâcı *(Sümbülzâde Vehbî, K.7-107)*

*Benden Nedîm bir güher-i kem-**revâc** idi*
Artırdı i'tibârın onun kadr ü kıymetin *(Nedîm, Kıt'a 1-15)*

Bazen şâir kendini revâcı az olarak görür, ama yine de gruru elden bırakmaz. İnsanların değer verip vermemesi onun için önemli değildir; çünkü anun buna ihtiyacı yoktur:

Egerçi köhne metâcuz revâcumuz yokdur
***Revâca** da o kadar ihtiyâcumuz yoktur* *(Nâbî, G.189-1)*

Bazen fazilet metâı değerini yitirir, onun yerine cehâlet kumaşı veya malı pirim yapar; bazen de harâbat ehlinin, şehrin zahidine züht binasını yıkıp değerini yerle bir edeceğini söyler:

Yahyâ metâ'-ı fazl dirîgâ kesâdda
*Kâlâ-yı cehl bulmada günden güne **revâc*** *(Yahyâ, G. 36-5)*

*Bir **revâcı** var harâbâtun ki bir gün korkarın*
Zâhid-i şehre bînâ-yı zühdi vîrân itdürür *(Yahyâ, G. 62-4)*

Bu konuda da övülen kişi unutulmaz. Onun yolu İmâmı Â'zâm'ın yoludur ve çok değerlidir:

***Revâc**-bahş-i tarîk-i İmâmı A'zam olup*
Binâ-yi şer ile verdin umûr-i mülke karar *(Fuzûlî, K.17-25)*

Beyitte de şâir "eser-i adl" olarak nitelendirdiği Kur'ân'ın, dünyaya verdiği değer sayesinde bedenimizin özünün uyum ve düzeninin kalıcı olduğunu anlatır:

Kâ'im olmazdı nizâm ü nesak-i asl-i vucûd
*Vermeseydin eser-i adl ile dünyâya **revâc*** *(Fuzûlî, G. 48-6)*

Beytin sahibi Şeyh Gâlip olunca bunu tasavvufî açıdan da değerlendirmek gerekir. Beyitte dört unsur olarak adlandırılan "toprak, hava, su, ateş"ten ikisi olan su ve ateşe yer verilir. Ateş tasavvufta Allah aşkı ve onun derecesinin yüksekliğini ifade eder. Su ise temizlik ve saflığın sembolüdür. Gözyaşı, aşkın en saf ve temiz hâliyle dışa vurmuş şekillerinden biridir. Âşık yüreğindeki aşk ateşi için döktüğü gözyaşlarıyla yine kendi derdine kendi dermân olur. Ateş ve suyun değerli olması

nasıl ki bir diğerinin etkisizliğiyle mümkünse aşk ateşini de ancak âşığın gözyaşı söndürür:

Hemîşe mâni olur girye sûziş-i aşka
*Kesâd-ı dîğer ilendir **revâc**-ı âteş ü âb* *(Şeyh Gâlib, G. 17-2)*

327. RİDÂ

Bir kumaş çeşididir ve aynı zamanda omza atılan bir şaldır. Tüm kumaş türleri gibi ticârî bir karşılığı vardır. Diğer kumaş türlerinde ve giysi ile ilgili terimlerde işlene dünya malına düşkünlük, dünyanın önemsizliği ridâdan bahsederken de dile getirilir.

Tırsî vâ'iz eleştirisi yapar. Başında dil-dâde adlı mendili ve boynunda ridâsı ile vâ'iz kendine süs vermeye çalışır. Rahmî ise dünya malına düşkün insanlara eleştiride bulunur. Ey Rahmî! Kendini fâiz paraları ve kıyafetlerle süslemeye, beslemeye çalışan kimseler ağaçlara sarmış yılanlar gibidir:

*Başda dil-dâdesi boynunda **ridâsı** derkâr*
Virür ol sûret ile kendüye zîver vâ'iz *(Tırsî, G. 104-4)*

*Ribâyile **ridâlarla** vücûdın zeyn iden eşhâs*
Şu ef'îler gibidür Rahmiyâ eşcâra sarmaşmış *(Bursalı Rahmî, G. 102-5)*

Zâtî bu iki beyitte ridâdan, sevgiliye "kol dolamak" deyimiyle bahseder. İlk beyitte güzellerin boynuna kolunu bir ridâ gibi doladığında maksat mülküne kavuşmuş rikâb sahibi bir şâh olacağından bahseder. Diğer beyitte ise sevgilinin söz dinlemez, dikbaşlı olduğunu söyler. Şûh olan sevgilinin gümüşe benzeyen gerdanına bakın ki o çok inatçıdır. Gerdanına zerrin ridâdan başka kimse kol dolayamaz:

*Tolasam kolum **ridâ** gibi güzeller boynına*
Mülk-i maksûda olurdum bir şeh-i mâlik-rikâb *(Zâtî, G. 62-3)*

*Ana kol tolamaz zerrîn **ridâdan** gayrı bir kimse*
O şûhun gerden-i sîmînini görün ne ser-keşdür *(Zâtî, G. 323-5)*

328. RUHSAT

Bir işin yapılması için verilen izin veya müsaade anlamlarına gelir. Bu izin genellikle devlet dairelerinden, belediyelerden veya ilgili kurumlardan alınır. Ruhsatı veren makam üsttür ve isteyen onun yetkinliğini veya üstünlüğünü kabul etmiş olur.

Şâir bu beyitte ise cânına seslenir ve onun aşk gamının nakdini saklamayıp ortaya çıkarmasını ister. Bu ruhsatı verecek olan da kendisidir:

Saklama nakd-i gam-i aşkını ey can zâhir et
Kim verem habs-i bedenden çıkmağa ***ruhsat*** *sana (Fuzûlî, G. 22-2)*

Âşık her zaman şanssız ve sevgili karşısında âciz değildir. Hep ayrılık ve gam değil kavuşma zamanı da olur. Bu zaman naz ve işve metâının ucuz olduğu ve gizli eğlencelere izin verilen bir zamandır:

Revâdur ger metâ'-ı nâz u şîve râygân olsa
Zamân-ı ***ruhsat****-ı 'ayş-ı nihânîdür dem-i vuslat (Âgâh, G. 26-2)*

Klâsik Türk şâirinde âşığın bu ruhsatı isteyeceği kişi ise sevgilidir veya ona ait unsurlardır. Sevgilinin gamzesi kan dökücüdür. Ancak bu iş için izni, senedi lâ'l olan dudağa vermiştir. Beyitteki hüccet ve ruhsat verilen iznin resmiyetini gösterir:

Kanını dökmege ***ruhsat*** *verdi gamzen lâ'line*
Hatt-ı yâkûtun senin bu ma'niye hüccet gibi (Ahmet Paşa, G. 334-3)

Gamze kan dökmek için verdiği ruhsatı dudağının sâkîsine âşığı mutlu edecek tebessüm kadehini sunması için ise vermez:

Sâkî-i lebün sunmaga bir câm-ı tebessüm
Ruhsat *mı virür gamze-i gaddâr-ı tegâfül (Ahmet Nâmî, G. 267-2)*

Bazen de âşık ruhsat veren konumdadır. Gönül padişah olan sevgilinin tahtıdır. Başkasına da o tahta oturması için izin verilmez. Bu münasip değildir:

Dil tahtıdur ol pâdişehün gayr konulmaz
Ruhsat *mı olur kimseye hünkâr yerinde (Yahya, G.366-3)*

Bu beyitte ise şâir Klâsik Türk şiiri için belki de bir kuralı dile getirir. Sevgili tüm âşıklarına kendileriyle âşina olmak için izin verirse sevgiye güzellik katan naz ve işvesinin bir değeri kalmaz:

Âşinâ-yı heme-kes olmaga ***ruhsat*** *viricek*
Şîve-i hüsn-i mahabbetde melâhat mi kalur (Ahmet Nâmî, G. 74-5)

Kelime olumsuz durumlar için de kullanılabilir. Kişiye eğer yetkili kişi veya kurum hak edilmeyen bir müsâmaha gösterirse insanlar rüşvet gibi kötü şeylere fırsat bulurlar:

Bu tesâmuhla olaldan ***ruhsat***
Ehl-i rüşvetde bulupdur fırsat (Nevizâde Atayi, M. 1223)

Ruhsat Allah tarafından verilen bir izin de olabilir. Burada ise şâir Peygamberimizi (s.a.v.) övmüş ve O'nun kıyamet arsasında Allah'tan aldığı izinle

hamd sancağını açıp ümmetini bu sancağın altında topladığını anlatmıştır. Yani hesap günü Peygamberimiz ümmetine şefaatçi olacaktır:

*Odur ki **ruhsat** alıp 'arsa-ı kıyâmetde*
Livâ-yı hamdi açıp ümmetin eder îvâ *(Lebîb, K.3-43)*

329. RÜŞVET (RİŞVET)

Rüşvet haksız yere elde edilip yenilen paradır. Kişilik haklarını çiğnemek, başkasının hakkını gaspetmek, toplumdaki güven duygusunu azaltmak gibi toplumsal ve dini birçok olumsuzluğa sebep verir. Toplumsal olarak hoş bakılmayan bir durum olduğu gibi dinî açıdan da son derece sakıncalı görülmüştür. Kur'ân-ı Kerim'de *"Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin"* buyurulur. (Bakara 2-188) (DİB, 2007: s. 28). Rüşveti vermek de almak haram sayılmıştır.

Klâsik Türk edebiyatında âşığın sevgiliye verdiği cân nakdi rüşvet olarak görülür. Hatun olan o sevgili benüm katlüm için ferman vermişken senin kırmızı dudağın benden rüşvet olarak niçin can nakdimi aldı?

*Nakd-i cânum leb-i la'lün neden aldı **rişvet***
Katlüme çünki hatun verdi efendi hüccet *(Vusûlî, G. 13-1)*

Bu tarih beytinde dile getirilen gerçek aslında devlet için durumun ciddiyetini ortaya koyuyor. Rüşvet erbâbının işleri yolunda gitmeyen tüccârlar gibi oldu. Fâzilet ehli kimseler senin yardımınla onların düzenini bozdu:

*Erbâb-ı **rüşvet** oldı mânend-i nakd-i kâsid*
Bozdı fezâ'il ehli anları himmetünle *(Nevizâde Atâyî, Tar.9-3)*

Rüşvete hediye bahanesiyle kılıf uydurmaya çalışanlara en güzel tavsiyede Vecdî bulunuyor. Hediyeyi sakın kabul etme. Gözüne saman gibi küçük ve önemsiz gözükse de zamanla dağ kadar ağır bir yük olur. Açgözlü olma, sabret ve seni rüşvetle tanımasınlar:

İtme hedâyâyı kabûl kâh ise de kûh olur ol
*Eyle kanâ'at sâbir ol **rüşvetle** bulma şöhreti* *(Vecdî, G. 68-7)*

Bu beyitte ise övülen asla böyle kötü şeylere meyil vermez. O, Allah'ın lutfuyla rüşvet lokmasını yemeyen ve açgözlülükten uzak bir iffete sahiptir. Bunları zengin yaradılışına sermâye etmiştir:

*Afîf-i bî-tama perhîzkâr-ı tume-i **rüşvet***
Gınâ-yı tabına ser-mâye etmiş lutf-ı Mevlâ'yı (Haşmet, Tarih 5-11)

Şâir burada sözde şeyh olanlara eleştirisini yöneltir. Kur'ân'ı okumuş ve kendince de manasını vermiştir; sonrada bu nâmuslu şeyh, buradan hareketle, rüşveti de hediye diye aldı:

Okumuşdur iyice ma'nî-i te'vîlâtı
***Rişveti** kapdı hedâyâ diyerek şeyh-i 'afîf (Sümbülzâde Vehbî, G. 151-4)*

Klâsik Türk edebiyatında rüşvet kelimesi denince akla ilk gelen şâir Fuzûlîdir. Hakkı olup da alamadığı günlük ödeneği ile ilgili resmî makamlara başvurmak için gittiğinde kendisiyle ilgilenilmemesine içerlenip yazdığı mektuplardan oluşan meşhûr eseri Şikâyetnâme'yi yazmıştır. Burada, verdiği selâmın dahi rüşvet olmadığı gerekçesiyle alınmadığından şikâyet ederek esere başlar.

Belki de bu dünyada verdiği selâmın rüşvet olarak kabul edimemesinden devlet kapısı kendine açılmayan Fuzûlî teselliyi âhiret âlemini hatırlatmak da bulur. Cenneti kazanmak bu dünyada parayla bir şeylere sahip olmaya benzemez. Cennete girmek ne parayla ne de rüşvetle olur:

Cenneti almak olmaz akçe ile
*Girmek olmaz behişte **rüşvet** ile (Fuzûlî, Mukattaat 35)*

330. SA'ATCİ

Saat yapan veya tamir eden kişiye verilen isimdir. Şiirlerde çok kullanılan bir meslek olarak karşımıza çıkmaz. Bu beyitte de genel anlamıyla kullanılmıştır. Esnaflık hayatında karşımıza çıkan bu meslek gurubunun beyitten hareketle işini nasıl yaptığı görülmektedir:

*Anı bir eski **sâ'atciye** gösterdim bozup düzdü*
Dedi sildir efendi köhnelenmiş bu güher sâ'at (SünbülzâdeVehbî, G. 27-6)

331. SABUNCU

Sabun yapıp satan esnafa sabuncu denir. Şâir beyitte, alışılmış yani kalıp sözlerle kendini övücü sohbetler yapan kişiler için bu meslek ismini kullanmıştır. Kalıp ve sabun kelimeleri tenasüplüdür. Bu şekilde kendini öven kişilerin işi o kadar ilerlettiklerini sabuncu dükkânı açılacak kadar kalıplı sözler kullandıklarını söyleyerek ifade eder:

Kalublu sohbet-i resm-i hod-fürûşânı
*Gören sanurlar açılmış **sabuncı** dükkânı* *(Nâbî, Metâli' 53)*

332. SADEF- MEKÎN

Her ne kadar bir taş olmasa da inciyi yapan hayvan olması hasebiyle önem arzettiği ve şiirlerde sevgiliyle ilgili benzetme unsuru olarak kullanıldığı için bir madde olarak ele alınmıştır.

Şâir tevhîd halkasını anlatırken bir alım-satım ilişkisi kurar. Bu halka Allah'ın zenginliğinden sedef içinde dolu bir inci gibidir. Mânâ dalgıçları onu can nakdi karşılığında satın alır ve bu nimet Allah tarafından karşılıksız verilir:

Alır gavvâs-ı ma'nî nakd-ı câna anı bî-minnet
***Sadef**veş feyz-i Hakdan pür-güherdir halka-i tevhîd* *(Şeyh Gâlip, G. 38-11)*

Sedef ve mekîn kelimeleri Arapçadır. İnci kabuğu ya da inciyi yapan hayvan anlamına gelir. Aşağıdaki iki beyitte hareketle sadefin Klâsik Türk şiirinde sevgilinin kulağına ve ağzına benzetildiği görülmektedir:

*Gûşına dimen **sadef** incine işidüp*
Ey bahr o şâh kim bile yirün kulagı var *(Gelibolulu Sun'î, G. 56-5)*

*Dedim **sadef** midir şol ağız yâhu dişlerin*
Dürrî midir ya dürr-i Aden dedi ik'si de *(Şeyhî,G.150-5)*

Şâirler sadefi gerek kendi ve gerek beğendikleri başka bir şâirin şiir kabiliyetlerini överken de kullanırlar:

Feyz-i ilhâm ile tâ kim ola ehl-i nazmın
*Rahm-i meryem gibi tab'ı **sadef**-i dürr-i yetîm* *(Nef'î, K. 8-58)*

Bazen de kasîde beyitinde bie devlet büyüğü övülürken kullanılır. Bu beyitte makama oturdu, yerleşti anlamında kullanılmıştır:

Minnet Allaha ki âsal-i sâhib temkîn
*Sadr-ı vâlâ-yı sadâretde yine oldu **mekîn*** *(Vecdî, K. 16-1)*

"Dürr-ü şehvar" en büyük ve değerli bir incidir. Şâir bunun sonsuz bir ihsan olmadan olamayacağını, zaten bu büyük incinin her sadeften çıkmadığını anlatıyor. Bu incinin oluşu sadeften değil deryanın lutfundandır. Tıpkı dünyada olan her güzelliğin Allah'ın lutfundan olması gibi:

Lutf-ı bî payan ne mümkün ger ola bir şâhdan
*Her sadef deryâda şahım **dürr-ü şehvar** eylemez*
Kendi lutfundan vücûda geldiğin lâbüd bilir
Katreden derya anunçin lâcerem âr eylemez *(Hayâlî, Kıt'a 2)*

333. SAHHÂF

Osmanlı döneminde kitap alım-satımıyla uğraşan kimseye denmiştir. Osmanlı'da kitap yazma işine oldukça önem verilmiş ve bununla ilgili yan ticâret alanlarıyla ilgili oldukça geniş bir ticârî faaliyet alanı ortaya çıkmıştır. Bu eserler el emeğiyle oluşturuldukları için yazmalar oldukça değerli olmuş ve zamanla bunların alım-satımı da sahhâflar tarafından gerçekleştirilen kârlı bir meslek hâline gelmiştir. 18. Yüzyıladan itibaren matbaanın etkisiyle basılı kitapların piyasaya girmesiyle bu kitapları satanlara da sahhaf denmiştir. 19. Yüzyıldan sonra ise sahhaf ve kitapçı kelimeleri birbirinin yerine kullanılmaya başlamıştır. (E. Erünsal, 2007: s. 117).

Klâsik Türk şâiri sevgiliyi yeri gelmiş bir sahhâf olarak düşünmüştür. Şûh bir sahhâf olan sevgili âşığın gönül nüshasını dağılmış bir yaprak hâline getirmiş; fakat eline hiçbir zaman alıp da bu perişanlığı gidermemiştir:

Nusha-i hâtırım evrâk-ı perîşân edeli
Almadı hergiz ele âh o şûh ***sahhaf*** *(Meşhûrî, G. 72-5)*

Nef'î kendini övmüş ve temiz gönlünü sözün levh-i mahfûz'u olarak değerlendirmiştir. Levh-i mahfûz, *"yüce Allah'ın olmuş veya olacak her şeyi tesbit ettiği bir kitap ya da bilgi hazinesidir."* (Dinî Kavramlar Sözlüğü (DİB), 2010: s. 396). Nef'î sözlerini bu şekilde ilâhi kaynaklı olarak görür. Benim dostların yaradılışı gibi temiz olan gönlüm güzel sözün levh-i mahfûz'udur. Yoksa orası sâhhâf dükkânı gibi insanların yazdıklarıyla dolu değildir:

Levh-i mahfûz-ı suhandir dil-i pâk-i Nef'î
Tab'-ı yârân gibi dükkânçe-i ***sahhâf*** *değil (Nef'î,G.71-6)*

Burada ise Zühre yıldızı feleğin dolabında bir sahhâftır. Şâir Zühre yıldızının, ayın ve güneşin görünmesini yazı ile ilgili kelimeleri tenâsüplü kullanarak anlatmıştır:

Sahhâf *gibi dolâb-ı felekde zühre*
Göstermede evrâk-i sîmâyı şehre
Kırtâs-ı zer-efşân ile hem 'arz eyler
Mihri varak-ı zer diyü mâhı mihre (Said Giray, Rubai 29)

334. SÂHİB

"Bir mal ve mülk vesâir şeyin ıssı, mutasarrıf, mâlik" (Sami, 2015: 627) anlamlarına gelen Arapça bir kelimedir. Ayrıca *"Bir vasfı olan, koruyan, bir iş yapmış olan"* (Devellioğlu, 2012: s. 1064) anlamları da vardır.

Mal, mülk gibi maddî değeri olan şeyleri elinde tutan, bunların kendisine ait olduğu kişiye denir. Sahip olunan zenginlik söz konusu olunca Klasik Türk şiirinde zenginlik ve cimriliğin sembolü olan Karûn adı en çok geçen kişilerdendir. Kur'ân-ı Kerîm'de de kendinden söz edilen Karûn, Hz. Musâ zamanında yaşamıştır. Tüm zenginliğine rağmen Allah yolunda zekât vermemiş ve Hz. Musâ'nın duası sonucu tüm zengimliğiyle yere gömülmüştür. (Pala, 2000: s. 230). Şiirlerde övülen kişi zenginlik bakımından Karûn'la kıyaslanır ve ondan üstün tutulur.

Beyitte şâir övdüğü kişiyi yüceltirken hazine sâhibi Kârûn'a telmihte bulunur. Onun sahip olduğu her bir metâ karşısında bile Karûn'un hazineleri yetersiz kalır:

*Olursa her biri **sâhib**-defîne-i Kârûn*
Yine metâ'ı bu mahzende müste'âr kalır *(Nâilî, K. 2-11)*

Şâir, madde olan zekât ve mânâ olan kâmrân kelimelerini müstahikkân ve sâhib-nisâb kelimeleriyle tenâsüblü olarak ustaca kullanmıştır. Övilen kişinin mal ve makamda gözü yoktur ve kâinattaki her yerin nakdi onda toplanmıştır. Tüm insanlar onun aklından faydalanır. Onun büyüklüğü yanında fazilet sahipleri zekâta muhtaçtır:

Gerçi etmezsin 'arûz-ı mâl ü câha iltifât
Sende cem' olmuşdur ancak nakd-i 'ilm-i kâ'inât
Müstefîd-i dânişindir sâkinân-ı şeş-cihât
Şânına nisbet efâzıl müstahikkân-ı zekât
*Devlet-i fazl ile sen **sâhib**-nisâb-ı kâmrân*
(Sümbülzâde Vehbî, Tahmis 44 Bend 45)

Aşağıdaki beyitte Nâbî övdüğü kişi için şâir "sâhib-i sermâye-i temkin" tamlamaları kullanır. Manevî değerlerden bahsederken temkini sermayeye benzetir:

*Silâhdâr-ı şeh-i dîn **sâhib**-i ser-mâye-i temkin*
Vezîr-i 'ârif u 'âlim müşîr-i 'âkil u yektâ *(Nâbî, K. 1-94)*

Aşağıdaki şiirlerde ise maddi değeri olan şeylerin sahiplenilmesi söz konusudur. Muhammeste ise bu bir atasözü ile ifade edilmiştir ve burada da satıcılıkta aracı konumunda olan dellâl geçmektedir:

Bahş-ı ihsân u 'atâya kûhdur Cûdî-lakab
Kendi zâtında keremdir zikr ü fikri rûz u şeb
Lîk bir darb-ı meselvâr söylenir dillerde hep
***Sâhibi** mâlın verir dellâl vermez el-'aceb*
Hâtır-ı ehl-i ma'ârif onların rencûrudur *(Lebîb, Muhammes 7-3)*

"sâhib-'ayâr" veya *"sâhib-i ayar" "darphanede kesilen paraların ayar ve ölçülerini ayarlayan kimse"* (Devellioğlu, 2012: s. 1064)dir. Şâir, şöhret şehrinde bir sarrâftır. Saf olanı ve olmayanı ayırt eder. Hocaya, şiirde aklı temsil eder, kendine güveniyorsa bu şehre gelmesini söyler. Hâce kelimesinin ayrıca tâcir anlamı da vardır:

Ey hâce şehr-i namda sarrâf Emrîdür
*Sâf eyledünse kalbüni **sâhib-'ayâra** gel* *(Emrî, G. 300-5)*

335. SÂKÎ

Klâsik Türk şiirinde meyhânenin, bezm meclisinin pîr-i mugân ile birlikte en önemli kişilerindendir. Onun görevi bu mecliste kadehle içki sunmak burayı hareketlendirmektir. Bazen sevgili sâkîye benzetilir. Bazen de sâkî mecliste mey satan bir satıcıdır. Buraya geldiği zaman buna tâlip olan rindlere binlerce can nakdi karşılığında içkiyi satar:

Hezârân nakd-i cân ile alurlar
*Hemân meclisde **sâkî** ayagun bas* *(Yahya, G.165-3)*

O bazen de bir müşteri olur. Hüner metâları değerini yitirince sâkî buna müşteri çıkarsa bu metâ yine eskisi gibi revaç bulur:

Şimdi ayağa vurdu metâ'-ı hüner velî
***Sâkî** olursa müşterîsi yine el verir* *(Şeyh Gâlip, G. 84-2)*

Şâir, sâkîye dolu sunması için seslenir ve meclisle ilgili kelimeleri kullanarak tenâsüp sanatı yapar. Zâhid perhizdedir, dolu kadehten içmez ama meclisin âşinası olan âşık için bu dolu vazgeçilmezdir. Bir de mutribin coşturan ud nağmesi vardır:

***Sâkî** tolu sun niçe niçe zühd ile perhîz*
Mutrib yine düz nağme-i ûd-ı tarab-engîz *(Kadı Burhaneddin, G. 6-1)*

Âşık yeri gelir sâkîden istekte bulunur. Zihnî, Bâkî'nin gazeline yazdığı tahmiste sâkîye seslenir ve onun gönle ferahlık veren şûh sevgiliyi meclise davet etmesini söyler. Şâir ayrıca zamane güzellerinden yakınır ve onların istek ve arzularının hep para olduğunu; halbuki hastanın mest olmuş gözlerinin devası ve ilacının kadeh olduğunu söyler. Bu kadehi de mecliste sâkî sunacaktır:

*O şûh-ı dil-güşâyı bezme da'vet eyle ey **sâkî***
Sebûdur çeşm-i mest-i hastanın devâsı tiryâki
Zamâne dil-rübâsı Zihnîyâ hep para müştâkı
Güzeller mihribân olmaz demek yanlışdır ey Bâkî
Olur va'llâhi bi'llâhi heman yalvarı görsünler

(Erzurumlu Zihnî, Tahmis 6-5)

Bu sâkinâme beytinde ise sâkînin eline aldığı kadeh güle kendisi de güle sahip olan bülbüle benzetilmiştir. Nâilî ise beyitte cilve kelimesinin kullanır ve tasavvufî bir anlama değinir. Cilve tasavvufta *"sülûk ehli arifin gönlünde parıldayan onu deli dîvâne eden ilahi nurlar"* (Uludağ, 2012: s. 90) anlamına gelir. Ayrıca bu anlayışa göre insan ve dünya Allah'ın nurunun tecellî ettiği, göründüğü bir yerdir. Burası, yani cilve mekânı ise gönüldür. Şâir, aynaya benzeyen gönlüne ilâhî güzelliklerin doğmasını aya benzeyen sâkînin yanağının aksinin kadehe vurmasına benzetir. Bir anlamda sâkîye kutsallık atfeder:

*Kadeh aldı **sâkî** ele gül gibi*
Ser-âgâz şevk ile bülbül gibi *(Yahya, Sâkinâme 74)*

*Câmda aks-i ruh-ı **sâkî**-i mehveş gibidir*
Cilve-i feyz-i dil-i âyînefâmımda benim *(Nâilî, G.244-8)*

Sâkînin âşığa bakışı onun en büyük kârıdır ve bu durum karşısında tüm cihan şaşmış, ona yüzünü karatır; bir anlamda onu kıskanır. Burada suç kadehin değil içki dolu gözlerindir:

***Sâkî** nigehin tamâm kâr etdi bana*
Hayretle cihan yüzünü târ etdi bana
Sahbâya bahâne bulma vallah billah
N'etdiyse o çeşm-i pür-humâr etdi bana *(Nedîm, Rubai 1)*

336. SAKKÂ

"*Kırba ile sırtında veya hayvanla su yaşıyan adam, saka."* (Ünal, 2011: s. 586) Klâsik Türk şiirinde bu kelime yeri gelmiş âşığın gözüyle ilişkilendirilip kullanılmıştır. Şâir muhtemelen mahallerindeki çeşmeden suyun yetersiz akmasını anlatırken bazı ticârî kavramları kullanır. Kuruçeşmedeki suyun akıp kendisinin susuz kaldığını, su bulduğunu yalnız getirmek için parasının yetersiz olduğunu ve sakkâ gibi sırtında su taşımaktan yaralar çıktığını söyler. Bu yüzden çektiği sıkıntılar yüzünden döktüğü gözyaşı nakdi halka Allah için akıtılan sebile dönmüştür. Gözü de gümüş sakkası gibi olmuştur:

Suyı Kurıçeşmenün gâyet de akar bî-adîl
Gerçi buldurdum suyın lakin ma'âşum pek kalîl
*Meşk-i **sakkâ** çekmeden yağır beni itdi alîl*
Dökdi saçdı nakd-i eşküm eyledi halka sebîl
Çeşmüm ayniyle müşâbihdür gümüş sakkâsına (Tırsî, Tahmis 2-2)

Âşık sevgili için iki gözünden yaşlar döken bir sakkâdır. Gözler sevgilinin yoluna la'l ve mercânı su gibi akıtır:

*İki **sakkâ** hâdimindir müşkini pür-eşk edip*
Su bigi döker yoluna lâ'l ü mercân gözlerim (Şeyhî, G.117-6)

Ferrâş kelimesiyle de sıklıkla birlikte kullanılır. Âşık daima sevgilinin kapısının temizliğiyle meşguldür. Onun gözünden döktüğü yaşlar ise bazen sakkâya ferrâşı hatırlatır. Zaten yâre âşık olunan bu yolda samimi bir âşık, sevgili uğruna gözünü sakkâ, yüzünü süpürge ve kendini de hizmetçi yapmasından anlaşılır:

Bâd eşigin pâk ederken çeşmime yaş andırır
*Her dem âb-efşânlığı **sakkâya** ferrâş andırır (Ahmet Paşa, G. 82-1)*

'Âşıkı andan bilürler râh-ı 'ışk-ı yârda
*Gözi **sakkâ** yüzi cârû vü özi ferrâş olur (Zâtî, G. 316-5)*

Kelime yeri gelir gül ile bülbül rasındaki münasebet anlatılırken de kullanılır ve bülbül sakkâ olarak ele alınır. Yeri gelir meclise güzellik katan sâkî o mecliste içki getiren bir sâkkâdır:

*Sulayup gülşeni **sakkâ** gibi gözyaşı-y-ile*
Eyledi şeh-i gülün hükmini icrâ bülbül (Süheylî, G. 206-2)

Meded ey sâkî-i ra'nâ-yı meclis
*Getür mey bezme ol **sakkâ**-yı meclis (Nehcî, G. 158-1)*

337. SÂLÂR

Klâsik Türk şiirinde sâlâr kelimesi özellikle kâfile ile birlikte çok sık kullanılmaktadır. "Kâfile-sâlâr" yani kervanbaşı anlamına gelen bu meslek grubu ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Burada ise *"ağa, kumandan"* (Ünal, 2011: 587) anlamına gelen sâlâr kelimesi özel olarak ele alınacaktır.

Klâsik Türk şiirinde âşık sevda kervanının başını çeker ve âşıkların önderidir. Âşık ile sevgili ticârî ilişki içerisindedir. Kervân ise aşk kervanıdır. Bunun önderi ise âşıktır:

*Şükrü li'llâh eyle bir **sâlâr**-ı sevdâyam ki ben*
Muttasıldır kim görünmez âhiri kârvânımın (Fuzûlî, G. 416-6)

Bu beyitte Aynî'nin Hâfız diye hitap ettiği kişi (sevgili de olabilir) güzellik ülkesinin kumandanı ve önderidir. Yine ikinci beyitte övülen kişi Müslümanların kumandanı olarak nitelendirilir:

Gel iy cân u dilün dildârı Hâfız
*Güzellik mülkinün **sâlârı** Hâfız* *(Karamanlı Aynî, G.252-1)*

*Serdâr-ı mü'minîndür **sâlâr**-ı müslimîndür*
Mi'mâr-ı dâr-ı dîndür ma'mûr ola me'âdı *(Vecdî, K. 24-26)*

338. SÂMÂN

Sözlükte servet anlamına gelmektedir. Şiirlerde de bu anlamına uygun olarak kullanılmıştır.

Beyitte lütuf kişileştirilmiştir. Şâir burada ayrıca nazı da metâ olarak düşünür. Metâını verme konusunda nazlanan lütuf, nâz metâını eğer serserilere verseydi bunun karşılığında kendine bağımlı olanlardan cân servetinin sermâyesini alırdı. Burada nazlanan sevgilidir ve bu alışverişte alıcı konumunda olan ise âşıktır:

Metâ'-ı nâzını lutf-ı sitem ber-dûşa virdiyse
*Alur ser-mâye-i **sâmân**-ı cânı mübtelâlardan* *(Ahmet Nâmî, G. 317-4)*

Bazen de sevgilinin yan bakışının etkisini anlatmak için kullanılır. Bu yan bakışlar dünyadaki şimşeklere benzer. Nasıl ki harmandaki tarım ürünü için şimşekler bir felâket ve zarar sebebi ise sevgili bu özelliğiyle dünya zenginliğinin harmanı için bir âfettir. Aşık için sevgili dünyanın tün servetinin uğrunda harcanacağı kişidir:

Nigeh-i gamze değil berk-ı cehân ancak bu
*Âfet-i hırmen-i **sâmân**-ı cihân ancak bu* *(Nedîm, G. 115-1)*

Yeri gelmiş bazı mânevi değerler anlatılmıştır. Beyitte tevfik kelimesi geçmektedir. Tevfik, yani Allah'tan beklenen ilâhi yardım bir alışveriş gibidir. Tevfik alışverişi dünya serveti ve zenginliğinin sermâyesini harcayarak elde edilmez. Tevfik ancak ihlâs yani Allah'a samimi ibadet etme nakdiyle elde edilir:

*Sarf-ı ser-mâye-i **sâmân** ile der-dest olmaz*
Nakd-i ihlâsla olur bey u şirâ-yı tevfik *(Haşmet, K. 14-3)*

339. SANÂYİ'

Endüstri demektir. Ham maddenin işlenip ürün şekline getirilmesi için uygulanan teknik ve ekipmanların tamamına da sanayi denir. Ayrıca *zanâat, sanat, ustalık ve mahâret"* gibi anlamları da vardır. (MEB, 1996: s. 2435).

Şâirlerimizin şiirlerine baktığımız zaman bu kelimenin gerçek anlamıyla kullanıldığını görmekteyiz. İlk baktığımız beyitte Nâbî, uzun yıllar kaldığı ve kumaş sanayi ile ünlü Halep şehrinden bahseder.

Halep, eski dönemlerden beri dokumacılık ve ticaret merkezlerinden biri olmuştur. Özellikle ipekli kumaşın, Halep'in ticarî hayatında önemli bir yeri vardır. Osmanlı döneminde de büyük öneme sahip olan Halep kumaşının onlarca çeşidi bulunmaktadır. (Kartal, 2014: s. 81; Yeniterzi, 2010: s. 312).

Nâbî bu beyitte kendi şiiriyle Halep'teki sanâyi sitesinde bulunan kumaş atölyelerini kıyaslar. Bu sanâyi sitesindeki dükkânların tezgâhlarında çeşit çeşit kumaşların, malların üretilmesi gibi kendi gönlü de şiirler icad etmektedir. Beyit devir-şahsiyet-eser ilişkisini göstermesi bakımından ayrıca dikkate değerdir:

Nâbî dil ider emti'a-i nev-be-nev îcâd
*Gûyâ ki **sanâyi'** kede-i şehr-i Halebdür* *(Nâbî, G.175-7)*

Bu beyitte ise Nâbî, şâh olarak gördüğü sevgililerden bahseder. Onların kollarını hazan vakti sıvamasından anlaşılıyor ki yeni sanatlar, ustalıklar sunma niyetleri var. Bu da muhtemelen âşıklara hazırlanan nice sıkıntı, ezâ, cefâ, nâz, ayrılık acısı, rakîbe yüz verme gibi ustalıklar olacaktır:

*Anlanur tâze **sanâyi'** 'arzına niyyetleri*
Şâhlar vakt-i hazân bâzûlarun teşmîrden *(Nâbî, G. 644-2)*

Rubâide ise şâir, bu dünyayı Hakk'ın mutlak sâhibi olduğu bir üretim merkezi ve her zerresi nûruyla ilhâk olmuş bir yer olarak görür. Karanlıklar ancak güneşin kaybolmasındandır. Aslında güneşte yansıması, parlaklığı ve güzelliğidir:

*'Âlem ki Hakun **sanâyi'**-i mutlakıdur*
Her zerre bir âftâbınun mülhakıdur
Zulmet ki gıyâb-ı şemsden hâsıl olur
Şemsün yine âyînesidür revnakıdur *(Nâbî, Rubâ'î)*

Sehâbî ise kendini Acem şâiri Selmân'dan üstün görür. Şiirini sanâyi dolu olarak anlatır. Yeni şeyler anlatan şiiri âlemde meşhûr olmuş ve İran'da Selmân'ın şiirlerini kimse hatırlamaz olmuştur:

*Bu şi'r-i **pür-sanâyi'** olalı meşhûr 'âlemde*
Sehâbî kimse yâd itmez 'Acemde nazm-ı Selmân'ı (Sehâbî, G. 429-5)

Ravzî de şiirini yeni şeyler icâd eden bir nazım olarak görür. Şiirim yeni şeyler îcâd ettiğinden beri tüm sırlarım yayılmış; bunu kim görüp kim işittiyse de aklı başından gitmiş ve gönlü ziyân olmuştur. İnsanlar onun yazdıklarının tesiriyle akıllarını ve gönlündeki duyguları onun şiirlerine teslîm etmiştir:

*Eş'âr-ı **pür-sanâyi'***
Esrârum itdi şâyi'
'Akl u dil oldı zâyi'
Kim gördi kim işitdi (Ravzî, Murabbâ 28-8)

340. SANCAKBEYİ

Osmanlı devletinde hem mülkî hem idârî görevi olan âmirdir. Sancak bir veya birkaç kazadan oluşan bir mülkî birimdir. Buranın yöneticisi sancakbeyidir. İdârî görevi ise yönettiği bu birimlerdeki halkın asayiş ve güvenliğini sağlamaktır. Bir meslek olarak değerlendirilecektir. (Ünal, 2011: s. 592).

Zâtî beyinde aşkı bir sultan, âşığı ise gam mülkünün sancakbeyi olarak ele almıştır. Âşık bu yüzden âh sancağını hiçbir karşılık beklemeden istekle çektiğini söyler. Bedelsiz elde etmek bir anlamda *beleş* elde etmek anlamında kazançlı bir alışveriş durumunda kullanılır:

*Şeh-i 'ışkun beni mülk-i gama **sancak begi** itdi*
Anunçün sancak-ı âhı be-gâyet bî-bedel çekdüm (Zâtî, G. 904-3)

Bu beyitte de Sun'î sevgilinin hençeriyle mızrağını cân ve gönül mülküne sancakbeyi ve subaşı olarak düşünür. Klâsik Türk şâirlerinin askerlikle ilgili meslekleri sevgiliyle ilişkilendirdiğini sıklıkla görmekteyiz. Özellikle askerlere ait silahlarla, sevgilinin âşığın cânına ve gönlüne zarar vermesi arasında ilişki kurulmaktadır:

Hançerün nîzen ile cân u gönül milketine
*Biri **sancak begidür** [o] birisi subaşıdur (Gelibolulu Sun'î, G. 50-3)*

341. SANDIK (SANDÛK-SANDÛKA)

Aslen Arapça olan kelimenin orijinali sandûktur ve şiirde de böyle ifade edilmiştir. Günümüzde sandık şeklinde kullanılır. İçinde birtakım şeyler saklanan, tahtadan yapılan ve kapağı olan bir ev eşyasıdır.

Haşmet bu beyitte kendini söz kumaşı satan bir satıcı olarak görür. Sînesi ise şiir emtiaları ile dolu bir sandukadır:

Benim ol hâce-i şehbender-i kâlâ-yı sühan
*Sîne **sandûka**-i pür-emtia-i eşârdır* *(Haşmet, K. 13-31)*

Sıdkî ise bir pazar ortamından bahseder. Ticârî anlamda önemi olan ve herkesin elinde, her satıcının dükkânında bulunmayan kalitede önemli bir metâdan bahseder:

*Yoklasan **sandûka**-i bâzârı cümle ser-te-ser*
Her dükânda bulınur mı böyle bir 'âlî metâ' *(Mehmed Sıdkî, G. 122-3)*

342. SARAY (SERÂY)

Saray, İslâm devletlerinde hükümdarın ailesiyle birlikte yaşayıp devleti de yönettiği bir yerdir. Osmanlı'da, bilinen ilk saray Bursa Sarayı olmakla birlikte, saray denince Topkapı Sarayı akla gelmektedir. Bu mekânda da sultanlar hem yaşamışlar hem de devleti yönetmişlerdir. Burası özel yaşam alanı olan harem, eğitim veren Enderun, idarî merkez konumundaki Dîvân-ı Hümâyun, hizmet ve koruma kısmı olan Bîrun olarak dörde ayrılmıştır. (Ertuğ, 2009: 117-121).

Saray gibi maddî değeri yüksek olan mülkler zenginlik göstergesidir. Mutasavvıf şâirler kendilerini bu dünyada gurbette olarak görürler. Onlar mutlak sevgiliden yani Allah'tan (c.c.) ayrılıp buraya geldikleri için yârânı hep üzüntü ve sıkıntılar olnuştur. Bu fâni dünyada ticârî faaliyetlerin döndüğü dükkân ve bundan kazanılan parayla alınan saray gibi maddî değeri olan şeyleri de yoktur. Zaten bunkarı da istemezler. Bu beyitte bahsedilen saray hükümdar veya ailesine ait bir yapıdan ziyade değerli bir konuttur:

Diyâr-ı gurbete düşdüm gam u derd oldı yârânum
*Bu fânî 'âlem içre ne **serâyum** var ne dükkânum*
(Hasan Ziyâ'î, Tercî-i Bend 1 Bend 1-1)

Bir devletin yönetim merkezi olarak önemli bir yere sahip olan saray Klâsik Türk edebiyatında özellikle cân ve gönülle ilişkilendirilip kullanılmıştır. Klâsik Türk şâiri gönlü aşkın gizli sırlarını barındıran bir saray olarak düşünür:

***Serây**-ı dilde 'ışkı gizlü esrâr*
Nasîb-i hüsne hulk-ıla sezâ-vâr *(Hümâmî, M. 1008)*

Saraydan bahsedilirken sevgili de ihmal edilmez. O, âşığın gönül sarayını sıkıntı, eziyet taşı ile yapan bir mimardır:

*Seng-i cevr ile **serây**-ı sîneni ma'mûr ider*
Ravziyâ şâd ol ki ol mi'mâr senden cânibe *(Ravzî, G. 565-5)*

Yeri gelmiş güzel bir eğlence meclisi kurulmuş ve burada yeme, içme ve eğlenme sarayına kadeh ile süs verilmiştir. Bu sarayın değerini kadeh yani şarap arttırmıştır:

Ol dem irmişdür ki bir hoş bezm bünyâd eyleyüp
*Vireler ziynet **serây**-ı ayşa yer yer câm ile* *(Yahya, G.384-3)*

Yine dinî açıdan baktığımızda Allah'a imanın özünü ifade eden kelime-i tevhid, cân ve gönül sarayını süsleyen bir sözdür:

*Zînet eyler **serây**-ı cân u dili*
Zîver-i lâ ilâhe illallâh *(Ravzî, K. 2-19)*

343. SÂRBÂN

Kelime deveci anlamına gelmektedir. Eski devirlerde ticâretin yere geldiğinde deve kervanlarıyla yapıldığı düşünülünce sârbânın bu açıdan önemi daha da artmaktadır. Edebiyatımızda ise özellikle kervân, kâfile, aşk, menzîl gibi kelimelerle birlikte kullanılmıştır.

Klâsik Türk şâiri âşık ile sevgili ilişkisini anlatırken âşığı kervâna benzeyen âşk, gönül, akıl, sabır veya canın sârbânı olarak düşünür. Normalde ticâret metâları taşıyan kervanda sârbân âşık olunca taşınan metâ da bunlar olur. Yeri gelir âşık çılgınlık derecesinde olan aşkından ötürü Ferhâd ve Mecnûn'a dahi yol gösteren bir aşk kervânı sârbânıdır:

Ey Seyyid Nigârî ey 'aşkı tugyân
Ey 'âşık-ı şeydâ ey kârı efgân
*Kârvân-ı 'aşka benem **sârbân***
Ferhâd u Mecnûnun reh-nümâsıyam *(Nigârî, Türkü 839 5-5)*

Bazen de akıl, sabır, cân ve gönül kervân olur. Tüm bunlar sevgilinin aşkı uğruna hasta olmuştur. Bu kervânın ise sârbânı sevgilidir. Sârbâna seslenen şâir onun uzaklara gitmemesini aklını, canını, sabrını ve gönlünü alıp götürmemesini ister:

Akl u sabr u cân u gönlü kârbânı Şeyhî'nin
*Hastadır ey **sârbân** bağlama mahmil gitme gel* *(Şeyhî, G.108-7)*

Aşk kâfilesinin menzili, gideceği yer daima sevgilidir. Eğer kâfile yolunu kaybederse hem bu kafile hem hayvanların çanı ve hem de sârbân hepsi ağlayıp inler:

Yol yitirmiş meger ol kâfile-i menzil-i yâr
*Nâliş eyler ki derâ kãfile **sârbân** ağlar* *(Nigârî, G. 192-5)*

Burada ise şâir manevî bir yolculuktan bahseder. Aşkın en büyük noktasına, varılmak istenen noktasına kârbân yükünü bağlamış ve göç etmiştir. Ey dünya isteklerinin tatlı uykusuyla mest olmuş kişi! Gafleti bırak ve bu yolda yürü. Şâir burada insanın dünya istek ve arzularını bırakıp asıl hedef olan Allah'ı (c.c.) arayıp bulmasını, O'nun yolundan gitmesini söyler. Bunun harici ise kişinin gaflet uykusunda olmasıdır:

Ser-menzil-i 'ışka kârbân eyledi göç
*Bend eyledi bârı **sârbân** eyledi göç*
Ey mest-i şeker-hâb-ı hevâ gafleti ko
Tur sen de yüri ki reh-revân eyledi göç *(Nehcî, Rubâ'i 28)*

344. SARF

Masraf etmek veya harcamak demektir. Özellikle alışverişin taraflarından olan müşterinin talip olduğu bir metâ için satıcıya verdiği karşılık ticârî ilişkinin olmazsa olmasıdır. Şiirlerde daha ziyâde "sarf etmek" deyimi şeklinde kullanılmıştır.

Klâsik Türk şiirinde harcanan şey, satıcının sattığı ve müşterinin karşılığında verdiğine göre değişebilir. Burada şâir satılan şaraba karşılık akıl nakdini sarf etmektedir. Bâde satanların pazar meydanına varan şâir, su gibi akıl nakdinin sermâyesini sarf eder. Çok içmiş bir insan sarhoş olur ve o an için aklı başından gider. Bâde aynı zamanda aşkı anlatmak için de kullanılır. Âşık da tıpkı sarhoş gibi aşkından ötürü aklı başında olmayan birisidir:

Sahn-ı bâzâr-geh-i bâde-furûşâna varan
***Sarf** eder su gibi ser-mâye-i nakd-i hûşun* *(Haşmet, G. 194-4)*

Şâirler akla şiirlerde sıkça yer vermişler, ticârî tabirlerle birlikte de kullanmışlardır. Bunlarla ilgili en sık şikâyet konusu da bu değerin kadrinin bilinmemesi ve ehil olmayan kişilere bunun anlatılmaya çalışılması olmuştur. Bu beyitte de güzel fikirler nakd olarak düşünülür, yâni çok değerlidirler. Onları ehil olmayan için kullanmak telef etmektir:

*Efendim ba'd-ez-în evsâf-ı gayra **sarf**-ı zihn etmem*
Mukaddem gerçi itlâf eyledim çok nakd-i efkârı
(Sümbülzâde Vehbî, K.30-47)

Klâsik Türk şâiri felekten hep şikâyet etmiştir. Fuzûlî, gözyaşı sarf ederek ondan mutluluk elde etmeye çalışır; ama o değerli olanı anlamaz. Bu yüzden hâlâ

gözleri yaşlıdır. Aslında bu yaşlar biraz da sevgili için dökülür. Zaten bir ömür onun uğruna harcanmayacak mıdır?

*Eşk **sarf eyler** felekten kâm hâsıl kılmağa*
Bu güher kadrini bilmez dîde-i pür-nem henüz *(Fuzûlî, G. 121-5)*

Senün 'izz ü huzûrunda bu 'ömrüm
*Begüm **sarf olıcak** maksûd oldı* *(Gelibolulu Sun'î, G. 212-3)*

Boşuna sarf etmekten rakip de payını alır. O, her zaman fitne çıkarır ve ortalığı karıştırır. Bunu bazen yalan sözlerle yapar. Şâir bu yüzden âşığa rakibin fitne çıkaran yalan sözlerine kulak verip aldanmamasını, bunların anlamsız birer efsâne olduğunu nasihat eder:

*Dürûg-ı fitne-engîz-i rakîbe **sarf**-ı gûş etme*
Sakın aldanma öyle bî-me'âl efsâneye lutf et *(Nâşid, G. 9-5)*

Tabi ki insan bu dünyanın maddî nimetlerinden de payını almalı ve onları gereksiz yere harcayıp kendini zor durumda bırakmamalı. Şâir bu konuda da öğütlerini sürdüdür. Çünkü insan eline bir cevher girerse onu bazen hemen harcar ve eli boş kalır. Mal ve mülkü bir anda değil düşünerek harcamak ve onu ziyân etmemek gerekir:

Cevher-i dârını sarf ile tehî-dest kalır
Haşmetâ girdigi demde kef-i insâna sadef *(Haşmet, G. 139-5)*

Düketme mâl ü emvâlüni itlâf ü izâ'âtle
*Te'emmül ile **sarf it** servet ü sâmânunı hoş tut*
(Enderunlu Hasan Yâver, G. 35-4)

Bu ömür Allah tarafından insana verilmiş bir emanettir. Bunun kıymetini bilmek, bizi iyi bir insan ve kul olmaktan alıkoyacak şeylerden kaçınmak gerekir. Riya ve ikiyüzlülük yapmamak, Allah'ın birliğine bu ömrü harcamak en doğrusudur. Zaten biz böyle yaparsak O, hiçbir kulunu garip bırakmaz:

Riyâ ile bu ömr-i nâzenîni
*Nice bir **sarf** edüp idersin isrâf* *(Niyâzî Mısrî, G. 41-2)*

Bu NİYÂZÎ bendeni etme garîb
*Eyle gel tevhîd-i **sarfda** anı şâd* *(Niyâzî Mısrî, G. 168-5)*

345. SARRÂF

Altın, gümüş, elmas, pırlanta gibi değerli taşları satışını yapan; bu taşlarla ilgilenen kimsedir. Ayrıca kuyumcu demektir.

Klâsik Türk şiirinde sevgilinin güzelliği anlatılırken değerli taşlardan oldukça fazla yararlanılmaktadır. Onun dudağı la'l'e, dişleri inciye benzer. Teni ise gümüş rengindedir. Yeri gelir âşığın bile sevgili için gözünden döktüğü yaşlar inci, mercan, yakut olur. Klâsik Türk şiirinde sevgili ve âşık ilişkisi anlatılırken değerli taşlardan bu denli bahsedilmesi sarraftan bahsetmeyi kaçınılmaz kılmıştır.

Bazen âşık aşk pazarında hicrân yükünün satıcısıdır. Akıl nakdini gam sarrâfına teslim etmiştir. Aşkın olduğu yerde akıldan bahsedilemez. Ancak gam ve hicran vardır. Şâir de beyitte gamı bir sarrâfa, aşkı da pazara benzetmiş ve âşığın bu pazardaki kazancının da ayrılık acısı olduğunu söylemiştir:

Olur bâzâr-ı 'aşkın sûd-mend-i kâle-i hecri
*İden teslim **sarrâf**-ı gama nakdîne-i hûşın* *(Esad, G.161-6)*

Bir şeyin kıymeti ancak onun ehli olanın elinde kendini daha iyi anlaşılır. Nasıl ki la'l taşının kıymetini sarrâf bilirse sevgilinin "la'l"e benzeyen dudağının kıymetini de herkes anlayamaz. Onun kıymetini ancak ona hakıyla âşık olan bilir. Yine sevgilinin dudak ve dişi içinde inciler dolu olan bir cevher kutusudur. Cihân sarrâfları onun dudak ve dişini görüp ona la'l, yakut, inci ve cevher saçtığını söylediler:

Bilmez safâ-yı la'l-i lebün degme kimseler
*Kim la'l kıymetin yine **sarrâf** olan bilür* *(Azmizâde Hâletî, G.281-4)*

*Dür-i dürc-i leb ü dendânına **sarrâf**-ı cihân*
La'l ü yâkût u güherbâr-ı dür-efşân didiler *(Nesîmî, G. 86-6)*

Revânî ise âşığın gözünü sarrâfa, gönlünü ise mihenk taşına benzetir. Mihenk taşı, altın ve gümüş gibi taşların ayarını, saflık derecesini anlamayan taşa denir. Ayrıca bir insanın kadir ve kıymetini, ahlâkını anlamak şeklinde mecaz anlamıyla da kullanılmıştır. Sevgilinin bedeni gümüş rengine benzer ve âşığın sînesi de aşk ateşinden kızıl altına dönmüştür. Gözü sarrâf ve gönlü ise mihenk taşıdır. Âşık, gümüş tenli sevgililerin değerini bu şekilde anlayabilmektedir:

Sîmîn bedenlerle sînem kızıl altundur
***Sarrâfi** durur çeşmüm gönlüm mihek olmışdur* *(Revânî, G. 49-4)*

Sâbit ise kelimeyi farklı bir anlamda kullanır ve kasîde beytinde mânâ sarrâfından bahseder. Şâir mânâ sarrâfıdır ve akıl tüccârı ona bir görev vermiştir. O, irfan kumaşı için hiçbir bedel almadan nakkâd yapılmıştır. Yani şâir aklı sayesinde kimin ilim ve irfan bakımından ne derecede olduğunu anlayacak kabiliyettedir.

*Ben o **sarrâf**-ı maânîyüm ki tüccâr-ı hired*
Bî-bahâ kâlâ-yı irfâna beni nakkâd ider *(Sâbit, K.32-20)*

346. SATICI

Ticâretteki iki taraftan biri olan alıcının muhatabıdır. Dellâl, haridâr tüccâr, tâcir, bâyi, tezâgahtar, pazarlamacı, seyyar satıcı, pazarcı gibi başka anlamları da vardır. Bir ticârethânede malını satışa çıkarıp bu ürünü müşterisine kazanç elde etmek maksadıyla satan kişidir.

Klâsik Türk şiirinde mecâzî olarak ticâretten bahsedilirken satıcı genellikle sevgilidir. Sevgili satıcı konumundadır; fakat âşığın can nakdini almasına rağmen ona karşılığında hep gam ve keder olarak verir:

*Cânân metâ'-ı vaslını vâdî-i gama **satmaz***
Sahrada gezmese Mecnûn Leylâ yabanda yatmaz
(Aziz Mahmut Hüdâyî, Kıt'a 185)

Didüm alur satar yok nakd-i cânı
*Didi var yüri alanı **satanı*** *(Mânî, Şehrengîz 107)*

347. SATIŞ-SATIM-SATMAK

Satıcı tarafından belli bir ücret veya bedel karşılığında satılan malın tüm haklarını müşterisine vermektir.

Klâsik Türk şâirleri bu kelimeleri değişik anlamlarıyla ve özellikle deyim şeklinde kullanmışlardır. Sevgili bir satıcıdır ve âşığa bin can karşılığında bir bûsesini satar. Buna bile nazlanır çünkü bu bûseye karşılık bir bedel yoktur. Âşığın canını yetersiz bulur:

*Bize bir bûseyi bin câna **satdı***
Behâ oldıyise nâz ider ohşar *(Kadı Burhaneddin, G. 373-4)*

Bülbül çemen mülkünde aşk dellâlıdır. Bu haliyle Yusuf gibi düzel olan güle sözlerinin güzelliğini satmaktadır:

Bâlî çemende bülbüli dellâl-ı 'ışk idüp
*Gül Yûsuf'ına hüsn-i kelâmın **satar** yürür* *(Bâlî, G. 39-5)*

Şâir bu muhammesin her mısrasında faklı bir durumu anlatmak için satmak kelimesini "övünmek" anlamında kullanır:

*Ey gül-i bâğ-ı cefâ sen ne **satarsın** bilmem*
*Bu ağızla acebâ sen ne **satarsın** bilmem*
*Ey perî vahşî-edâ sen ne **satarsın** bilmem*
*Var yürü hey budala sen ne **satarsın** bilmem*
*Vâh zavallı fukarâ sen ne **satarsın** bilmem* *(Handî, Muhammes 23-1)*

İlk beyitte bir pazarlık yapılır. Âşık duymuştur ki sevgili kendisine kavuşmayı bir metâ gibi satışa çıkarmıştır. Âşık da onunla bu kumaşı almak için pazarlığa girer:

Satar *olmuş o perî vaslını biz gûş etdik*
Alsın altıyı o şûh râzı olmaz ise beşe *(Hafîd, G. 211-4)*

İkincide ise hoşlanmamak anlamında "yüzi gözi turşı satmak" deyimi kullanılır:

Humârını def itmeseydi eger
Yüzi gözi turşı ***satardı*** *seher* *(Cinânî, Mesnevî 925)*

Şâir burada ise sevgiliye namus ve iffetini sattığı için kızgındır ve herkesle düşüp kalktığı için onun dediklerine inanmaz:

Dutmadun nushumı ey şûh-ı cihân sen gitdün
Bir iki bâde içip mest olup anda yatdun
Gehi endâze delip emtianı elletdün
Sonra tuydukda gelip bana ne agız ***satdun***
Bilirim işledüğün işleri cümle cânâ
Bunca nush eyledigim sana hemân oldu hebâ *(Hafîd, Müseddes 1-2)*

"Satıp savurmak, kendini ucuza satmak, bir pula satmak, hiçe satmak, istigna satmak, kazıklayıp satmak" gibi deyimler içinde de değişik anlamlarda satmak kelimesi kullanılır:

Dehr ehli ***satdı savurdı*** *bütün kaldılar söze*
'Âlem harîs-i fasl u yahûd gıybet oldular *(Erzurumlu Zihnî, G. 95-4)*

Ağırı altun degerdi ol şeh-i mısr-ı bahâ
Kıymetin bilmezlere ***kendin satar ucuz*** *düşer* *(Hasan Ziyâ'î, G. 68-2)*

Pür-hatardur reh-güzâr-ı aşk bin baş ***bir pula***
Satılursa *nola bir gül-berg yolında bin hezâr* *(Yahya, G.48-3)*

Lebüni seyr edüp sarrâf la'lin ***hîçe satmışdur***
Görüp dür dişlerün gavvâs bahr-i fikre batmışdur *(Vusûlî, G. 49-1)*

Müşteriye Es'ad ***istigna satar*** *gevher-fürûş*
Nev-hevesden nükte-dân eş'ârı saklar saklamaz *(Esad, G. 97-9)*

Mey-nâb diye lalini ***kazıgınca satarken***
Bak kûze-i keyfiyyete keskin boza çıkdı *(Hafîd, G. 267-2)*

Ayrıca aşağıda üç farklı şâire ait üç gazelde *"satmak"* kelimesi redif olarak kullanılmıştır. Bu gazellerden hareketle, Klâsik Türk şiirinde gerek gerçek aşk ve

ticâret, gerekse mecâzî aşk ve ticâret konusunun ne denli önem verilip ele alınan bir konu olduğunu söyleyebiliriz:

Gayrıya gül dir beni ol gözleri şehlâ ***satar***
Bakmaz alur göz ile ben kula istiğnâ ***satar***

Ol ala gözlü beğüm alsun kayırmaz ben kulın
Şâh-ı derde hâce-i firkat beni derdâ ***satar***

Câna satmazsın metâ'-ı revnak-ı la'lün velî
Yok bahâya bir gün alur hatt-ı bî-pervâ ***satar***

Kâkülün la'lün benün hattun eyâ attâr-ı nâz
Sünbül ü kand ü karanfül anber-i sârâ ***satar***

Baş açuk abdâlun oldı yoluna harc itmeğe
Cübbe vü destârı başdan Enverî cânâ ***satar*** *(Enverî, G. 74)*

Şîveler kim bana ol şâhid-i Ken'ân ***satar***
Nakd-i cânum da alursa kati erzân ***satar***

Penbedür cism-i latîfi o şeh-i mısr-ı bahâ
Oturur kûşe-i dükkânda kettân ***satar***

Zehr-i kahrın içirüp mihnet ile cân virürin
Ki leb-i şerbetin ağyâra hüsn-i cân ***satar***

Ehl-i aşka sanemâ sîm-tenün virme sakın
Akça üstine ölür her birisi cân ***satar***

Kim ola tab'-ı Ziyâ'îye ki tahsîn itmez
Söyler ol medh-i hasen san'at-ı Hassân ***satar*** *(Hasan Ziyâ'î, G. 120)*

Ellere va'd-ile vâ'iz cennetü'l-me'vâ ***satar***
Rind-i müstagnî behişt-i nakde istignâ ***satar***

Çehrem üzre dâne-i eşkümle çeşmüm merdümi
Rûma gelmiş cevherîdür lü'lü-i lâlâ ***satar***

Çîn-i zülfinden gelür hindû-yı hatt-ı dil-keşi
Nakd-i câna müşg-i Çîn ü 'anber-i sârâ ***satar***

Şîve bâzârında sevdâyîlere hâl-i lebi
Gâh şekker 'arz ider geh habbetü's-sevdâ ***satar***

Ey Sehâbî şâha ahvâlümi 'arz eylesem
Geh tegâfül gösterür geh nâz u istignâ ***satar*** *(Sehâbî, G. 110)*

Burada Tırsî kendini hicvetmiştir. Beyitte geçen kuskun *"eğer, semer ve palanın arkasında bulunan ve hayvanın kuyruğu altından geçirilen kuşak"* (Dilçin, 1998: s. 1009) anlamındadır. Yular ise *"hayvanı çekmek ve bağlamak için başına takılan ipten dizgin"* (MEB, 1996: s. 3255) demektir. Hurç da yük taşımaya yarayan *"genelikle yelken bezinden veya meşinden yapılmış büyük heybe"* (TDK, 2009: s. 161) anlamına gelir.

Şair sahip olduğu atını sattığını ve bu yüzden eşeklik ettiğini, atından geriye kelen yular ve kuskunuyla tam bir eşeğe döndüğünü söyler. Bu haliyle kimsenin kendinden daha eşeğini göremeyeceğini söyler:

*Atun hurcı ağır **satdum** atı benden eşeklendüm*
Yularum kuskunum var ben kadar ma'mûr gördün mi (Tırsî, K. 2-4)

348. SATU BÂZÂR

Bu tabir Türkçe alışveriş, satma demek olup tasavvuf düşüncesini işleyen şâirler tarafından kullanılmıştır. Sözlükte satı, *"satış, satma"* (MEB, 1996: s. 3455) anlamlarına gelir ve şiirde pazar kelimesiyle birlikte kullanılır.

Mutasavvıf şâirler Allah ile olan alışverişi anlatırken bu kelime grubuna başvurur. Beyitlerde Allah'ın insanlar tarafından anlaşılması ve ölüm gerçeği anlatılmıştır:

Tecellî eyledikçe ol sarây-ı sırr-ı hafâda
Bu sûret âlemi içre **satu bâzâr** olur peydâ (Niyâzi Mısrî, G. 2-8)

Eyler idi **satu-bâzâr** bir pûl içün girü bozar
Olmış bu dünyâdan bizâr yensüz gönlek geydi gider(Yunus Emre, G. 87-5)

Bazen şâir sevgiliyle ilgili durumlarda da kullanır. Şâir onu yeri gelir bir şah olarak niteler ve münasebet kurmak ister, yeri gelir vefâsızlığından dem vurup onunla ticâreti keser. Ey Adnî, sevgili vefâsızdır. Onu terk et gitsin, ne lâzım onunla alışveriş yapmak:

Adniyâ kıymetüni bilmedi çün terkini ur
*Bî-vefâyıla ne lâzım **satu bâzâr** idesin (Adnî, G. 92-7)*

*Tâcir çevügi şâh ile kılur **satu bâzâr***
Cân bey'ini biz şâh ile kılalum efendi (Kadı Burhaneddin, G. 278-3)

349. SA'Y

Arapça çelişmak, geçinmek için bir işle uğraşmak demektir. Şâir bazen mânevi bir çalışma ve çabalamadan bahsedebilir. *"Sûfilere göre, insana şah damarından daha yakın olan Allah, aynı zamanda onlara çok uzaktır, ötelerin ötesindedir."* (Uludağ, 2012: s.380) Tasavvufta bu durum verâ terimiyle karşılanır ve bu verâ da beyitte bir nakd olarak düşünülmüştür. Burası dünya âlemidir. İnsan burada yeme içme derdine düşmemeli, çalışmalı ki öbür tarafla ilgili bir eksiklik yaşamamalıdır:

Düşme yemege içmege kendün çekerek tut
***Sa'y** eyle ki nakd-ı vera'a gelmeye noksân* *(Behiştî, K. 3-38)*

"Klâsik Türk şiirinde nergis çiçeği ile bakış arasında bir ilgi kurulur. Nergis, mitolojiye göre çok güzel ve aşktan anlamaz bir delikanlıymış. Onu sevip de derdinden perişan olan kızlar bu genci tanrılara şikâyet etmişler. Tanrıların verdiği ceza sonucu Narsis birgün derde kendi aksini görüpâşık olur. Kendini seyrederken suya atlar ve boğulur. Vücudu çürüyüp yerinde göze benzer bir çiçek biter ve bütün güzellere hayran hayran, baygın şekilde bakar. Sevgilinin gözü nergistir. Baygın ve şehlâ bakar. İntizâr çeker, mesttir vs." (Pala, 2000: s. 314)

Âşık sevgiliden gelen ger şeye boyun eğmiş şekildedir. O, Gönlü ve canının gam yağmasından kurtulmamasını, tüm gayreti ve çabasının gönlünü çalan sevgilinin nergis bakışları olduğunu söyler:

Kurtarmağa yağma-yi gamından dil ü cânı
***Sa'yim** nazar-i nergis-i fettânın içindir* *(Fuzûlî, G. 105-5)*

İslâma göre yapılan iyiliği sevabını sadece Allah'tan umarak yapmak ve sadece O'na bildirmek önemlidir. Mevlâ *"İyiliği daha fazlasını bekleyerek (bir kazanç elde etmek için) yapma."* (Müddessir 74-6) (DİB, 2007: s. 574) buyurmaktadır. Çünkü yapılana bağışlaması bol Rabbimiz zaten karşılık verecektir. Yine Kur'ân'da *"Kim güzel bir iş yaparsa, onun iyiliğini arttırırız. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, şükrün karşılığını verendir."* (Şûrâ 25-23) (DİB, 2007: s. 485) buyrulur.

Bu yüzden Âgâh da yapılan iyilikleri hesaba getirmenin zâhidlerin tesbih çekmesi gibi gösteriş ve karşılık beklemekden başka bir şey olmadığını söylüyor. İnsanın çabasının bunun için değil de iyilik yapmak için olması gerektiğini öğütlüyor:

Sa'y *it hesâba gelmeye nîkû 'amellerün*
Zühhâd gibi sübha-şümâr itmesin seni *(Âgâh, G. 349-4)*

Fakr, tasavvufi bir terimdir ve beyitte çeşitli kimyasal maddeleri kullanarak bakır ve gümüş gibi madenleri altına çavirmeye çalışan bir ilim olan kimyaya benzetilmiştir. Şâire göre asıl olan, fakr kimyâsına sahip olmaktır. *"Dervişlik, sâlikin hiçbir şeye mâlik ve sahip olmadığının, her şeyin gerçek mâlik ve sahibinin Allah olduğunun şuurunda olması. İnsan Allah'ın kulu olduğundan; insan da ona nispet edilen diğer şeyler dehakikatte onun mevlâsı olan Allah'ındır. Sâlikin kendisini dâima Allah'a muhtaç bilmesi, Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı olmadığını kavraması"* (Uludağ, 2012: s. 131)dır fakirlik.

Asıl zenginlik fakirlik ile olur. Böyle insanlar Allah katında öyle mertebelere erdiler ki ellerindeki Hak gerçeğiyle nice makam sahibi ve zengine bunun zekâtını verdiler:

Sa'y *ile niceler olup mâlik-i kimyâ-yı fakr*
Hâk be-dest devlet ü câha zekât verdiler *(Nâilî, G.116-5)*

Şâirler bunları anlatırken insâni hasletleri de unuymazlar. Nasıl ki bir kuş avcının dâne bırakmadığı tuzağına düşmezse, kalpler lutuf ve ihsan olmadan kazanılmaz. Eğer gönüllerde yer etmek isteniyorsa insanlara iyilikle yaklaşılmalıdır:

Lutf ile celb-i kulûb etmeğe ***sa'y*** *et yoksa*
Dâm-ı bî-dâne-i sayyâda şikâr olmaz kuş *(Meşhûrî, Kıt'a 16-1)*

Âşık Çelebi övdüğü bir devlet büyüğünün, devlet mâliyesi için yaptığı çalışmadan bahseder. Beytülmâl, devlete hazinesi demektir. Bu çalışma ve gatretin sonucu olarak hazinenin cennete, duvar ve kapılarının da altın ve gümüşten tuğlalara döndüğünü anlatır.

Behişte döndi anun ***sa'yi*** *ile beytü'l-mâl*
Ki oldı hep der ü dîvârı hışt-ı sîm ü zer *(Âşık Çelebi, K. 14-164)*

Bazen de şâirimizin tüm çabası bir tulum peynir yapmak olabilir. Tabi bu Tırsî olursa sonu hüsranla biten bir çabalama olur. Peynir yapayım derken süt sulandığı için ancak yayıkta ayran yapabilmiş:

Bir tulum peynir yapayum diyü çok ***sa'y*** *eyledüm*
Süd suluymış Tırsîyâ yayıkda ayran oldı hep *(Tırsî, G. 24-5)*

350. SAYREFÎ

Sarraf, kuyumcu anlamına gelen bir kelimedir. *Sarrâf* maddesinde bu meslek yeteri kadar ele alındığı için burada kelimenin genel anlamıyla kullanıldığı bir örnek beyit yeterli olacaktır. Beyitte de şâir kendi şiirini över ve şiirinin sayrefî dükkânına döndüğünü söyler:

*Yine bir **sayrefî** dükkânına dönmiş şi'rüm*
Kim ola zînet içün anda ser-â-ser hâtem *(Revânî, K. 19-30)*

351. SEFÎDÂC (İSFİDÂC)

Kelimenin *sefîdâ, sefîdâb, üstübeç* şekilleri de vardır ve kelime Arapçadır. Sefîdâc, diğer isimleri kurşun boyası veya kurşun karbonat olan beyaz renkli ve boyacılıkta da kullanılan bir maddedir. Kadınların eskiden kulalndığı makyaj malzemelerinden olmuştur. Günümüzdeki allık, pudra veya fondötenin karşılığıdır. (Çetinkaya, 2010: s. 75).

Münîrî bu beyitte *"kâfûr ve isfidâc"*ın parlaklık ve aydınlığından bahsetmiştir. Beyitte sabah bir kervan olarak düşünülmüş ve bu iki parlaklık veren maddeyi taşımaktadır. Kervân kelimesinden hareketle bu maddenin ticârete konu olduğunu görmekteyiz:

*Kâfûr u **isfidâc** ki bu denlü yüklenür*
Nerden götürür iki aceb kârbân-ı subh *(Münîrî, K. 20-18)*

Bu beyitte ise dünya bir gelin, rüzgâr ise bu gelini süsleyen meşşâtaya benzetilir. Meşşâtaya benzeyen rüzgâr reknleri benzediği için bu geline ateşi gülgûn yani allık, karı da sefîdâc olarak kullanmıştır:

*Nârı gülgûna kılup berfi **sefîdâc** itdi bâd*
Nev-'arûs-ı dehri tezyîn itmege meşşâtavâr *(Revânî, K. 8-4)*

352. SELEM

Selem, peşin para ile veresiye mal almak denektir demektir. *"Bu tür satışlara halk arasında 'alevra satış' da denir. Bilhassa çiftçi ve sanayicilerin başvurduğu bir satış şekli olan selemin caiz olması için bâzı şartların bulunması gerekir. Paraya muhtaç olan kimse, malını-elde etmeden önce satmak ister. İslâm dini, satıcının darlığından istifade ederek alıcının, malı ucuza kapatmasını önlemek, üreticinin malını değerlendirmesine fırsat vermek için bazı şartlarla bu tip satışları caiz*

görmüştür. Peygamberimiz (asm), Medine'ye geldiğinde, Medinelilerin mahsûllerini bir iki sene önceden Yahudilere sattıklarını görür. Bunun üzerine şöyle der:

"Kim hurmasını önceden satacaksa; belirli ölçüde, belirli tartıda ve belirli bir vakte kadar olmak şartıyla satsın." (Müslim, Müsakat 25)

Selem, var olmayan (mâdûm) bir malın satışı olduğundan, caiz olmaması gerekirken, ihtiyaç ve zarûret sebebiyle caiz görülmüştür. Bunda her iki tarafın da kârı vardır; müşteri biraz daha ucuza mal alır, satıcı da peşin para ile ihtiyacını giderir. Mesela, bir sanayici nakit sıkıntısına düşerse, belirli bir süre sonra teslim edilmek şartıyla, üreteceği -vasıfları belli olan malları satar; alacağı para ile üretimini yapar. Böylece sanayicinin tezgâhı çalışır, üretim devam eder, alıcı da normal zamana nisbetle biraz daha ucuz mal almış olur. Bu imkân üreticiyi, tefecilerin eline düşmekten de korur. Çünkü üretimin devamı için paraya kaçınılmaz bir ihtiyaç vardır. Fiyatlarda aşırı bir düşüklük olursa böyle alışverişler caiz değildir. (http://www.sorularlaislamiyet.com/qna/3598/ html).

Çok sık olmamakla birlikte şâirlerimiz tarafından "nakd u selem" şeklinde bu terim kullanılmıştır.

Şâir bu beyittede övdüğü kişinin himmetinin büyüklüğünden bahsederken kelimeyi kullanır:

Ol ki olur himmeti yanında bir
*Bahşiş-i nakd u **selem**-i rûzgâr* *(Nef'î, K.43-19)*

Memdûhunu zamanın Âsaf'ı olarak niteler. Hz. Süleyman'ın veziri olan Âsaf Klâsik Türk şiirinde sâdık ve âdil olması yönüyle ele alınır. O dünyanın güvenliğini sağlayan, korkusuzluk ve güven sermâyesi, maddi olarak da dayanak olandır:

Sen Âsaf-ı zamân ol âsâyiş-i cihân ol
*Ser-mâye-i emân ol nakd ü **selem** mübârek* *(Haşmet, Tarih 6-7)*

Sevgili de ihmal edilmez. Sevgili naz satıcısı, âşıkda gözyaşı nakdiyle buna tâlib olandır. Ey gönlü temiz âşık ondan kork ki sen nazı olmadan tüm nakdini verdin. Sevgili bunun karşılığını vermese bu senin helâkin olur:

Sûdâgerân-ı nâzdan ey sâde-dil hazer
*Nakd-ı sirişk-i dîde **selemdir** helâkine* *(Nâilî, G.313-3)*

İnsan asıl dünyadayken onun sahip olduğu zenginliklerden kopmalı. Cennet de asıl ve mutlak güzelliğin yanında hiç mühim değildir. Asıl fâzilet ve erdem budur. Nef'î övdüğü kişiye, "Onun için dünya ve içindekiler, cennet ve dünyanın tüm

serveti hiç mühim değildir. Allah'ın lutfu yanında bu zenginliğin önveden verilmesi nedir?" diye seslenir:

Dünyâ ve mâ-fihâ" nedir cennet olursa yâ nedir
Lutf eylemek zîrâ nedir yanında bir nakd u selem (Nef'î, K. 16-26)

353. SEMER

Kelimenin ilk anlamı *meyve, ürün* demektir. Ticârî anlamda elde edilen kazanç ve kâr demektir. Kelime genelde ilk anlamıyla, yani çaba karşılığında ortaya çıkan ürün anlamında kullanılır. Bazen de sevgiliye sitem için maddî bir karşılığı ifade eder:

Keremin yok tutalım mâl ile Kârûn'muşsun
*N'eyleyem olmayıcak şâh-ı bülendî-**semeri** (Meşhûrî, G. 114-5)*

Nâbî, bu beyitte Allah'ı (c.c.) "Bâgbân-ı ezelî" olarak niteler. *"Allah'ın başlangıcı olmamasına ezel denir."* (Uludağ, 2012: s. 130). Hadîd suresinin 3. Ayetinde bu durum belirtilir. Hadîd sûresindeki ifâde tam olarak şöyledir: *"O, ilk ve sondur. Zâhir ve Bâtındır. O, her şeyi hakıyla bilendir."* (Hadîd 56-3) (DİB, 2007: s. 536). Şâirler de bu özelliğe şiirlerde yer yer atıfta bulunurlar. Şâir; bu dünya bağında, oranın sahibi olan Bâgbân-ı ezelîden el açıp, dua edip isteklerini dile getirdiğini, O'nun da bu isteklere karşılık verip kendisinin semeresini, meyvesini alacağını belirtiyor. Zaten Allah Kur'ân'da *"Bana dua edin duanıza cevap vereyim."* (Mü'min 40-60) (DİB, 2007: s. 473) buyurmaktadır:

Bâgbân-ı ezelîden elüm açup dilerüm
*Bâg-ı 'âlemde vire nahl-ı temennâsı **semer** (Nâbî, K. 9-77)*

Fuzûlî ise beyitte cimri kişilerden bahseder. Cimrinin maksadı toplamak, biriktirmek ve harcamamaktır. Eğer o, biriktirdiği bu paraları harcarsa amacına uygun hareket etmemiş olur ve maksat ağacının ürünleri taze taze yetişip semeresini vermez:

Bahîl kılmasa cem' ettiği direm sarfın
*Nihâl-i maksadı ser-sebz olup **semer** vermez (Fuzûlî, Mukattaat 14-1)*

Tırsî'de, diğer şâirlerin verdiği nasihatler ve sevgiliden bahsetmeleri yeter dercesine, bir bostanın halleriden bize bahseder. Ne olursa olsun bir işten karşılık almak için o işin gereklerini yerine getirmemiz lazım. Bir bahçeden de ürün alabilmek için sahiplerinin onu sulaması gerekir ki semer peydâ olsun:

Çıkup yerden sarımsak anı bamya gördi büzildi
*Suladukça dibin bûstâncılar oldı **semer** peydâ* *(Tırsî. G. 12-5)*

354. SENED

Maddi değeri olan bir belgedir. Genelde borçlunun borcuna karşılık imzaladığı ve alacaklı tarafın hakkını koruyan bir evraktır. Hüccet ve bürhân kelimeleriyle aynı anlamdadır ve bunlarla aynı doğrultuda şiirlerde kullanılmıştır. İlk beyitte Haşmet, Şeyhülislâm Âsım Efendi'ye kendisi için beyân ettiği "Senedü'ş-Şuarâ" ünvanı için yazdığı kasîdede kelimeyi kullanır:

*Yanî **"Sened"im** eyledin âlî kaleminle*
Kıldın anı bir nüsha-i hâllkâr-ı fazîlet *(Haşmet, K. 12-25)*

Necâtî Bey ise kendisine devlet ve iki cihân mutluluğunun erişmesi için sevgilinin eşiğini sened olarak görür:

Her kişi bir mesned ile erişir bir devlete
*Pâdişahım eşiğin oldu Necâtî'ye **sened*** *(Necâtî Bey, G. 49-7)*

355. SEREF

Yaptığımız incelemelerde başka örneğine rastlamadığımız seref kelimesi *israf etme, gereksiz yere harcama* demektir.

Beyitte ticârî tabirlerle birlikte kullanılmıştır. Şâir, sözün kıymetinin bilinmemesi ve ehil olmayan kişilere bunun anlatılmaya çalışılmasından şikâyet eder. Bu beyitte söz bir inci olarak düşünülür, yâni çok değerlidirler. Onu ehil olmayan için kullanmak boşuna harcamak olarak görülür:

Sühan kim gevher-i dürc-i şerefdir
*Anı nâ-ehle sarf etmek **serefdir*** *(Sümbülzâde Vehbî, K.7-29)*

356. SER-MÂYE

Ticârî bir işin veya müessesenin kurulabilmesi için gerekli para veya mallara denir. Kelimenin gerçek anlamı böyle olmakla birlikte Klâsik Türk şâiri çok değişik anlam ilişkileri içerisinde bu terimi kullanmıştır. Onun nazarında en büyük sermâye sevgilinin güzelliğidir. Bu servet Allah (c.c.) tarafından verilmiş bir nimettir ve bunu kesinlikle ziyan etmemek gerekir. Tabi ki bunun boşa harcanmaması için sevgilinin bu güzelliğinden âşığın payını alması gerekir:

*Çü **ser-mâye**-i hüsni virmiş Hudâ*
Anı zâyi' itmek degüldür revâ *(Cinânî, M. 3078)*

Bâde satanların satış yaptığı pazar alanına varanlar akıl nakdi sermâyesini su gibi harcarlar. Nâbî ise ticârî bir gerçeklikten bahseder. Bir mal ederinden daha yüksek bir bedele satılırsa alıcının cebinde yeteri kadar sermâyesi kalmayabilir:

Sahn-ı bâzâr-geh-i bâde-furûşâna varan
*Sarf eder su gibi **ser-mâye**-i nakd-i hûşun* *(Haşmet, G. 194-4)*

Kâlâ-yı nâz u şiveyi çokluk da satmasun
*Kalmadı cîb-i dide **ser-mâyemüz** bizüm* *(Nâbî, G.534-4)*

Âşığın sermâyesi ise nakid bir değer olarak düşündüğü gözyaşıdır. Bununla muhatabı olan sevgiliye seslenir ve az ya da çok tüm varlığının bu olduğunu söyler. Bu varlığı da onun yolunda harcanmaktadır:

Hemân bir nakd-i eşküm var dahi yok
*Budur **ser-mâyem** elde az eger çok* *(İshak Çelebi, Şehrengiz 1-8)*

Nâbî de âşığın gözyaşlarının onun sermâyesi olduğunu söyler. Sevgili nâz ve işve kumaşını çok bahaya satmasın çünkü onun için gözünde akıtacak yaşı yani sermâyesi kalmamıştır. Âşık sevgili uğruna her şeyini feda etmiş, iflâs etmiştir:

Kâlâ-yı nâz u şiveyi çokluk da satmasun
*Kalmadı cîb-i dide **ser-mâyemüz** bizüm* *(Nâbî, G.534-4)*

Bazen gönülden gelen bir inleme, nefes aşk pazarının sermâyesi olur. Bazen muhabbet, bazen de sevgilinin şaraba benzeyen dudağından içmek iki dünya zevkinin sermâyesidir:

Derdile turma ey dil âh it ki 'andelîbün
*Bâzâr-ı 'ışk içinde **ser-mâyesi** nefesdür* *(Behiştî, G. 95-4)*

***Ser-mâye**-i mahabbet-ile nakd-i ömrüni*
Devlet anun ki sevdügi yolında harcanur *(Şem'î, G. 55-5)*

Nûş-ı sahbâ-yı lebün mâye-i cân oldu bana
*Belki **ser-mâye**-i zevk-ı dü-cihân oldu bana* *(Nâşid, G. 1-1)*

Ayrıca bir mürşîdden alına ders, çok kıymetli olan zaman ve Allah'ın (C. C.) rızâsı da insan için çok değerli birer sermâye olarak görülür:

*Gerekdir edebden ala **ser-mâye***
Pîrin sâyesine salmaya sâye
Hıdmet eyleye ol râh-nümâya
Şâm u seher ihlâs-ıla bî-minnet *(Nigârî, Türkü 838 3-4)*

*Zâyi' itme 'ömrünün **ser-mâye**-i evkâtını*
Her nefes bir genc-i bî-pâyândur anlarsan haber *(Ahmet Nâmî, G. 25-4)*

Ser-mâyeleründen *edesen sûd*
Ol sûd nedür rızâ-yı ma'bûd *(Fuzûlî, M. 161)*

357. SER-MÂYEDÂR

Ticâret için gerekli olan mal, eşya veya paraya sermâye; bunu elinde tutan ve buna sahip olana da sermâyedâr denir. Kelime Farsça birleşik bir isimdir.

Şâir sabah rüzgârının, övdüğü kişinin ayağının toprağına hûrilerin ceplerindeki ıtır kokusunu taşıdığını ve bu kokunun sermâyedârı olduğunu anlatır. Bu rüzgâr sevgilinin olduğu mahalleden geçer ve onun kokusunu getirir. Burada ise memdûhuna cennet hûrilerinin kokularını taşıyan bir sermâye sahibi olmuştur:

Ol hâk-i pâye kim eserinden nesim-i subh
Ser-mâyedâr*-ı ıtr-ı girîbân-ı hûr olur* *(Nâilî, K. 24-32)*

Sancak-ı Şerif, Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanında İslâm ordusu tarafından kullanılan bir sancaktır. 16. yüzyıldan bu yana İstanbul'da muhafaza edilen bu sancak günümüzde Topkapı Sarayı'nda bulunan diğer Kutsal Emanetler arasında saklanmaktadır. Sancak Peygamberimiz zamanında kullanıldığıu için Osmanlı devleti ve Müslüman halk için kutsal bir öneme sahip olmuştur. 16. yüzyılın sonlarından itibaren de Osmanlı ordularıyla birlikte önemli savaşa gönderilmesi geleneği başlamıştır ve sancağın orduya zafer kazandıracağı inancı olmuşmuştur. Bundan başka özellikle II. Mahmut'un 1826 yılında yeniçeri ocağını kapatması sırasında sancak açılmış ve sancağın simgesel önemi sayesinde İstanbul halkı padişahı yeniçerilere karşı desteklemeştir.

Burada ise sancak-ı şerîf, kendisine gözü takılan, bakan kişinin gözüne nûr olan bir sermâyedâr olarak ele alınır. Yani kendisine bakan göze nur olur:

Eyler anun ki çeşmi ta'alluk ide ana
Ser-mâyedâr*-ı nûr-ı basar sancak-ı şerîf* *(Nâbî, Târih 142-10)*

365. SERRÂC

Kelimenin bir diğer anlamı da saraçtır. *"Meşin ve sahtiyandan at ve araba koşumları, eyer vs. yapan ve bunları sırma ve ipek işlemelerle süsleyen sanatkârdır."* (Ünal, 2011: s. 593).

Klâsik Türk şâiri serrâc olarak sevgiliyi görmektedir. Sevgili gönüller süsleyen bir serrâçtır. Ayrıca o, allar giymiş ve kırmızılara boyanmış tâc sâhibi şâh

olan bir serrâcdır. Nasıl ki saraç, yaptığı şeyleri ipek ve sırma işlemelerle süsleyen bir sanatkârsa sevgili de âşığın gönlünü güzelleştiren bir sanatkârdır:

*Şu **serrâc**-ı dil-ârâ kim ana dirler miyân-beste*
Uyan çâbük-süvâr-ı 'ışkın bir demde bin deste *(Zâtî, G. 1445-1)*

Allar geyüb boyınca kana giren kim disen
*Mislî-i lâ'lîn-kabâ **serrâc**-ı şâh-ı tâcdâr* *(Zâtî, G. 368-6)*

359. SERVET

Mal, mülk, varlık, zenginlik veya para demektir. Bir tüccar ticaret sonucunda ya bu serveti kazanıp günden güne daha zengin olur ya da bu varlık sayesinde kurulan müessese daha güçlü olur. Müşteri için de servet sahibi olmak, daha bol ve kaliteli ürün albilmak demektir.

Şâirler bazen servet düşkünlerinin cahilliğini, gururunu ve hüner ehli olmamasını; bazen de servetini israf edenin hallerini anlatırlar:

Câme-i fahrı alır sad zer-i meskûke velî
*Pula almaz hüneri câhil-i ehl-i **servet*** *(Meşhûrî, G. 24-4)*

Kalır encâm-ı kârı kâse-i âmâli bî-mâye
*Edip ızhâr-ı **servet** nâ-becâ dest-i cabâlarla* *(Nâşîd, G. 84-5)*

Bu dünyada en güzel servetin ne olduğunu bu beyitte Mütevellîzâde Ömer bize söylüyor. Peygamberimiz (s.a.v.) de bu konuda: *"İnsanoğlu öldüğü zaman bütün amellerinin sevabı da sona erer. Şu üç şey bundan müstesnadır: Sadaka-i câriye, istifade edilen ilim, kendisine dua eden hayırlı evlat. (Müslim, Vasiyyet 14. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Vasâya 14; Tirmizî, Ahkâm 36; Nesâî, Vasâyâ 8)"* (http://www.sonpeygamber.info/) buyuruyor.

Servet Allah vergisidir ama yetiştireceğimiz ve geride o şekilde burakacağımız hayırlı bir evlat bunların hepsine tercih edilir:

***Servet** dahi Hak vergisi ammâ iyi evlâd*
Tercîh olunur mâl ü menâle zer ü sîme *(Mütevellizâde Ömer tarih 11-8)*

Aşağıdaki iki beyitte de "dost" kelimesi geçmektedir. Dost, tasavvufta ise, *Allah'tır. "Hak erenlerin canları sıkıldığı ve yalnıklıktan kurtulmak istedikleri zaman "yâ Dos!" "Hak Dost!" derler; bu yakarılar, 'dost olarak Allah kâfî' anlamında kullanılır. Böyle deyince dost olan Hakk'ı ve Hak dostlarını yanlarında hazır bulurlar. Böyle zamanda "dost Allah!" anlamında "dost Hû!" da denir.*" (Uludağ,

2012: s. 110). Kur'ân-ı Kerîm'de de Mevlâ şöyle buyurmaktadır: *"Allah kuluna yetmez mi?"* (Zümer 39-36) (DİB, 2007: 461).

Dost olan Allah'tır. O, çok günak işleyen ve sonucunu düşünmeyenleri de affeder. Kişi Allah'ın rahmetimden ümidini kesmemeli. O, öyle bir dosttur ki insanı rahmetinin bir serveti olarak bağışlar:

Günehde pîşrev olgıl gazabdan korkma rahmet um
Bilürsin rahmeti 'afvun idüpdür ana ***servet*** *dost* *(Karamanlı Aynî, G.75-5)*

Mehmet Sıdkî de bu gerçeği ifâde eder. Cennet, mal ve mülk hepsi O'nun cemâli yanında istenmeyen şeylerdir:

Rûy-ı yârdan özge 'âşık seyr ü cennet istemez
Bu temâşâdan ziyâde mülk ü ***servet*** *istemez* *(Mehmet Sıdkî, G. 102-1)*

Burada ise şâir sevgiliye dost diye seslenir. Derd, boğa düşmanı elinden servet edinmiştir. Bunun tek kurtuluşu ise dostun tabibliğidir:

Tabîbüm ol yetiş ey dôst derdün
'Adû-yi sevr elinden ***serveti*** *var* *(Zâtî, G. 483-5)*

Kârûn, Klâsik Türk edebiyetında her zaman servet ve zenginlikle birlikte anılmış bir şahsiyettir. Beyitte Karun övülen kişi karşısında fakir ve âcizdir:

Kârûn odur ki ***servet****-i fakr olan*
An neşvesin ki def-i humâr-ı kelâl eder *(Nâilî, K. 1-36)*

Yine kasîd beyitlerinde servet, övülen kişinin gerek maddî zenginliği gerekse manevî zenginliği olarak ele alınmıştır:

Gedâyân oldı maġbût-ı şehân dergâh-ı lutfunda
Garîbân âstânunda hased-fermây-ı ***servetdür*** *(Vahyî, K. 5-47)*

Katre-i deryâ-yı ihsânın olanlar mazharı
Ma'nîde Kârûn'a fahr-i ***servet*** *ü sâmân eder* *(Meşhûrî, K. 8-34)*

Burada ise Nef'î kendisini övmektedir. Onun düşünceleri mana hazinesinin kapısının anahtarı ve şiiri ise belâgat erbâblarının zenginlik sebebidir:

Endîşesi miftâh-ı der-i genc-i ma'ânî
Nazmı sebeb-i ***servet****-i erbâb-ı beyândır* *(Nef'î, K. 9-47)*

360. SEVDÂGER (SEVDÂ-GER)

Kelimenin iki anlamı vardır. Seven, sevdalı anlamının yanında tüccar ve satıcı anlamı da vardır.

Bu kelimenin geçtiği aşağıdaki beyitlerde tüccâr anlamında kullanıldığı açıktır. Birinci beyitteki *"arz iderler 'âleme kâfur u 'anber"* ve ikinci beyitteki *"pür-ziyândur"* söz gruplarının maddi değer ifade ettiğini söyleyebiliriz. Bu ndan hareketle kelime tüccar anlamında kullanılmıştır diyebiliriz.

İlk beyitte ay ve güneş iki gezgin tüccardır. Dünyaya mal olarak değerli kâfur u 'anber sunarlar. İkinci beyitte de gönül zarar içinde olan bir tâcir olmuştur. Çünkü kârı ve söylediği hep dilberlerin aşkından çektiği gamdır:

*Mihr ü meh kim iki **sevdâ-ger** seyâhat-pîşedür*
'Arz iderler 'âleme kâfur u 'anber rûz u şeb *(Neşâtî, K. 2-2)*

***Sevdâger** dil ki pür-ziyândur*
Bâ'is gam-ı 'ışk-ı dilberândur *(Neşâtî, K. 3-47)*

Bu beyitte şâir aşk tüccârlarının şâhıdır. Sattığım malım gamdır. Hasret acısı çekiyorum, gönlümün derdi belli değil:

*Ben şeh-i **sevdâ-ger**-i aşkım metâım gam durur*
Sûz-nâk-ı hasretim derd-i dilim mübhem durur *(Hafîd, G. 95-1)*

361. SEYYÂH

Günümüzdeki gezgine eskiden verilen isimdir. Şiirlerde ise çok değişik anlam ilişkileri içinde kullanıldığını görmekteyiz.

Yahya da sevgilinin kıvrım olmuş saçlarından bahseder. Âşığın gönlü sevgilinin saçlarındaki kıvrımlardan hiçbir zaman ümidini kesmez. Gönlün bu kıvrımlara duyduğu sevdalar onu Çinli bir seyyâh yapar. Burada Çin kelimesinin aynı zamanda kıvrım ve büklüm anlamlarını da saçla ilişkilendirmek gerekir. Bunu düşününce de gönül sevgilinin kıvrımlarının peşinde koşan bir seyyâh olur. Çin ise misk gibi ticârî malların geldiği bir mekândır ve seyyâhın da dolaylı da olsa bu bağlantısını görebiliriz:

Gönül zülfindeki her bir şikenden nâ-ümîd olmaz
*O sevdâlar anı **seyyâh**-ı Çîn itmek ba'îd olmaz* *(Yahya, G. 147-1)*

Tasavvufî içerikli şiirlerde Yunus, aşk denizinde Allah'ı (c.c.) aramakta olan bir seyyâh olmak isterken Sinan ise Allah'ın birliğini deryâya benzetir ve ister okuryazar isterse gezgin olsun bu birlik denizine dalmayanın insan olamayacağını söyler:

Talayın 'ışkun bahrine gavvâs olayın bir zamân
*İsteyeyin dâyim seni **seyyâh** olayın bir zamân* *(Yunus Emre, G. 253-1)*

*Gerekse okusın yazsın gerek **seyyâh** olup gezsin*
Bu tevhîdin deryâsına talmayan insân degüldür (Ümmî Sinan, G. 62-3)

Zâtî'de olduğu gibi şâir bazen de kendini mekânsızlık mülkünün seyyâhı olarak görür. "Lâ-mekân" tasavvufta Allah, melekler ve ruhların mekâna ihtiyaç duymamasını ifade eder. Mekan bu dünya ve insanlar için geçerlidir. Şâir kendini Allah aşkını arayan bîçâre âşık olarak anlatır:

*Görmek istersen eger **seyyâh**-ı mülk-i lâ-mekân*
Aç basîret 'aynını gör 'âşık-ı üftâdeyi (Zâtî, G. 1580-4)

Bu kasîde beytinde ise Nedîm ilkbahar mevsimi ile seyyâh arasında bir ilişki kurar. Bunu anlatırken de misâl âleminden bahseder. Burası gerçek âlemdir ki bu dünyadaki gölgelerin ruhlah âlemindeki asıl şekilleridir. Şâir memdûhunu bu gerçek âlemin akıllı bir seyyâhı olarak ele alır. Aynı zamanda onun köşkünü de ilkbaharla ilişkilendirir:

*Ey âlem-i misâlin **seyyâh**-ı hûşyârı*
Hiç kasr sûretinde gördün mü nev-bahârı (Nedîm, K. 38-1)

362. SİKKE-MESKÛK

Meskûk, sikkelenmiş yani damgalanmış, para şekline getirilmiş demektir. Sikke ise, altın ve gümüşe vurulan damga veya basılı para demektir. Sikke kelimesi genel olarak para veya akçe yerine kullanılmıştır.

Burada zengin olup da hünerin değerini bilmeyen câhil kimselere bir eleştiri söz konusudur. Bu insanlar hünere hiç önem vermezken övünç elbisesini çok büyük bedellerle, sikke vurulmuş altınlarla alırlar:

*Câme-i fahrı alır sad zer-i **meskûke** velî*
Pula almaz hüneri câhil-i ehl-i servet (Meşhûrî, G. 24-4)

Âşığın gönlü bir dinar, sevgili ise bu paraya sikke vurandır. Hatt kelimesi burada hem yazı hem de sevgilinin yüzü anlamında kullanılmıştır. Gönle bu hattı yazan, sikkeyi vuran ne güzel yazmıştır. Asıl onun hattının hattâtı ve nakşının nakkaşına bakmak gerekir. Burada sevgilinin de Allah tarafından yaradılışının güzelliği vurgulanır:

*Dilün dînârına **sikke** vuran kimdür nedür hattı*
Anun hattına kim hattât anun nakşına kim nakkâş
(Karamanlı Aynî, Tercî-i Bend 56-4)

Nâbî de yine kalpten bahseder. Onun altın gibi kalbi vardır ve bu kalp ne damgadan ne de tuğrâdan yoksundur. Beyitteki tuğra pâdişah damgası anlamına gelir. İnsanın kalbine mühür vuran ise en büyük sultân olan Allah'tır (C. C.). Şâir kalbinin güzelliğini ve iyi bir insan olarak yaradıldığını anlatmaktadır:

Zann itme zer-i kalbümi meskûk degüldür
*Tugrâ-zededür **sikkesi meskûk** degüldür* *(Nâbî, G.109-1)*

Yine Klâsik Türk şiirinde bu kelimeler sultân, şâh, hutbe, âşık, sevgili, yara, gönül kelimeleriyle birlikte çeşitli anlam ilişkileri içinde kullanılmıştır:

*Okınur hutbe-i nâlem kazılur **sikke**-i dâgum*
Otag u tâc u tahtum yog ise külhen bucagum var *(Âşık Çelebi, G. 83-4)*

Zer-i ruhsâruma ger na'l-i semendün-ire dost
*Ne durur bu diyene **sikke**-i sultân diyeyüm* *(Karamanlı Aynî, K. 27-28)*

Ey gönül yine senin için okundu hutbe kim
*Aşk şâhı **sikke** urdu kalbinin dinârına* *(Necâtî Bey, G. 504-4)*

363. SİMSÂR

Bir alışverişte satıcı ile müşteri arasında aracılık yapan dellâl veya komisyoncuya denir. Belli bir ücret karşılığında ticârette aracılık yapar, alıcı veya satıcıdan yaptığı aracılık karşılığında belli miktarda komisyon alır. Simsarlık günümüzde de etkinliğini devam ettiren bir aracılık türüdür. Güncel bir örnek verecek olursak, özellikle Doğu Anadolu'da hayvancılık çok yaygındır. Bölgenin en önemli geçim kaynağıdır. Bu hayvanların pazarlarda alım-satımı esnasında simsarlar çok önemli roller oynar. En çok da şehir dışından ve özellikle başka bir bölgeden gelen bir tüccarı satıcıyla tanıştırır ve gerek resmî gerekse sözlü vermiş olduğu teminat sayesinde alışverişin daha hızlı ve güvenli yapılmasını sağlar. Bunun karşılığında da belli bir komisyon alır.

Bentte şâir istek ve arzuları bir simsâr olarak düşünür. Sevgilinin verdiği mutluluk fermânı âşığa boynunu büktürmüş ve gönül sırları ise bir pervâne olmuş onun ateşine yanmaktadır. Ondaki bu sırları anlayacak kimse yoktur. Bu yüzden özündeki sırları istek ve arzu simsârına da satmamıştır:

Olmışım gerden-fürû pes ol hümâ fermânına
Râz-ı dil pervanesi yanmakda olsun nârına
Kayd it temâm matla'ı hiç kimse yok esrârına
*Satmadı sırr-ı mâyeyi firim heva **simsârına***

Kâtib-i dildâr okur ancak sutûr-nâmemi
Hûn-dilân basmışım a'râza gizli şâmeyi
(Ayşe Teymûrî, Müseddes Şarkı 1-2)

Yunus, er olmanın ve bu sırra ermenin simsarlık satmamalıktan yani kendini beğenmemekten geçtiğini söylüyor:

*Yüri var ebsem ol a ne **simsârlık** satarsın*
'Alî gibi er gerek iş bu sırra eresi (Yunus Emre, G. 378-3)

364. SİPÂRİŞ

Farsça bir isimdir. Bir şeyin yapılmasını istemek, bunu ısmarlamak demektir. Özellikle eskiden ticâret kervânlarına ürünler sipariş verilmekte ve uzak diyarlardan Anadolu'ya getirilmektedir.

Âşık sevgilinin gözlerinin hastasıdır. Tabîb aşığın çok derin ve içten atan nabzını iğneyle kontrol eder. Âşığın tedavisini tıbbî yöntemlerle yapmaya çalışır. Ancak bu hastalık gönülden gelen bir hastalık, manevî bir hastalıktır. Bu tedavi yöntemi ile âşık derdine derman bulamaz. Âşık, sevgilinin gözlerine hasta olduğu için sevgili onu kirpiklerine havale eder. Tek çare odur:

*Müjgânına **sipâriş** ider çeşmî hastasın*
Nabz-ı derûnı nîş ile yoklar tabîbümüz (Şehrî, G. 57-2)

Bazen Klâsik Türk şâiri bu kelimeyle dünyevî bir gerçeği dile getirir. Bir babanın oğlundan daha çok mal, mülk kazanmasını istemesi ve bunu miras bırakması felaketten, musibetten başka bir şey değildir:

*Evlâdını sen mâla **sipâriş** mi edersin*
Ebnâsına mîrâs-ı peder bâis-i nekbet (Haşmet, K. 23-60)

Kelime genel anlamıyla da kullanılmaktadır:

Bulup 'âkıbet ana bir cây-gâh
***Sipâriş** kılup kendi gitdi o mâh (Cinânî, M. 2627)*

365. SOKAK (ZUKÂK)

Kelime Arapçadır ve Arapçada zukâk olarak kullanılır. Zaten rastladığımız beyitlerde de bu şekilde telaffuz edilmiştir. Sözlükte ise *"İl, ilçe vb. yerleşim bölgelerinde, iki yanında evler olan, caddeye oranla daha dar veya kısa olabilen yol."* (TDK, 2005: 1786) anlamına gelir. İki yanında evler bulunan bu yolda, evlerin veya binaların ilk katlarında ticârî hayatın bir göstergesi olarak dükkânlar da bulunur.

Kelime iki beyitte de genel anlamıyla kullanılmıştır. Şâir argo ifadelerden de faydalandığı şiirlerinin ilk beytinde sokakta bulunan bir dükkânda lor peyniri müşterisi olmaktan, ikinci beyitte ise sokakta bağıran bir kabadayıdan bahseder:

Keş olup cümle yârâna keş ağızlı didürmekden
***Zukâkda** müşterî-i peynir-i lor olmamuz yeğdür* *(Tırsî, G. 62-3)*

Afyon bıçağı elde çeküp na'ralar gider
*Eyler **zukâkda** âleme zırgâm gösteriş* *(Tırsî, G. 97-2)*

366. SUBAŞI

Eski Türk devletlerinde ordu kumandanı demek olan subaşı, Osmanlılar Devleti'nde şehirlerin güvenliğini sağlayan görevliye verilen isimdir. Subaşılar daha çok şehrin asayiş işlerinden sorumlu olmuştur. Bunun haricinde taşrada görevli olan subaşılar ticaret işleriyle de ilgilenmişlerdir. (İlgürel, 2009: s. 447-448).

Beyitte Fuzulî göz, kirpik, gözyaşı damlası ile subaşını bir arada kullanır. Şâir gözyaşı damlasının kirpikten dökülmesini gözün onu asması olarak düşünmüştür. Gözyaşı kanlı bir kâfir, göz ise onu asan bir subaşıdır. Âşığın sevgili için döktüğü gözyaşı anlatılır. Burada Subaşı tarafından asılan yol kesici ticâret kervanının yolunu kesen harâmîdir:

N'ola asarsa göz müjede eşk katresin
*Asar **subaşı** yol kesici kanlı kâferi* *(Fuzûlî, G.297-4)*

Şâirler bu kelimeyi sevgiliyle ilgili kullanırken askerlikle ilgili tâbirlerle birlikte ele alırlar. Burada gam sultanının mülkünde, dergâhında gözbebeği bir subaşıdır. Ey Allah'ım! Her zaman onun gözyaşı fazla olsun. Âşık sevgili için gam çekmek ve gözyaşı dökmekten memnundur:

*Şeh-i gam dergehinde merdüm-i çeşm oldı **subaşı***
Ziyâde olsun anun yâ İlâhî dem-be-dem yaşı *(Hasan Ziyâ'î, G. 437-1)*

Bu beyitte de sâkî subaşı olarak ele alınmıştır. Mey-hâne meclisi ve sâkî'nin şubaşı olarak düşünülüp tüm dünyayı hareketlendirmesi dile getirilir:

Habâb otağıdar âvâreler her yana hizmetkâr
*Ayaklandırdı devrânı bugün **subaşıdır** sâkî* *(Hayâlî, G. 637-4)*

367. SÛD

Sözlük anlamı fayda, menfaat, kar, kazanç anlamlarına gelir. Gerçek vaya mecazi ticaretin olduğu yerde kazanç her an görülebilecek bir durumdur.

Burada satıcı-müşteri âşık-sevgili ikilisi olarak karşımıza çıkar. Sevgili bir dellâk olarak düşünülür. Dellâk olan put gibi güzel sevgili gönlümü yaktı kavurdu. Ama ne kâr ki, müşterinin çokluğundan başbaşa kalmaya sıra gelmez. Yüreği sevgilinin aşk ateşiyle dolu, ama rakipler yalnız bırakmıyor:

*Külhan etdi dilimi bir büt-i dellâk çi **sûd***
Kesret-i müşterîden halvete nevbet gelmez *(Haşmet, G. 114-3)*

Bazen dünya ve dünyalık kazanç konu edilir. Dünya denilen bu pazarda gördüğün her şer baştanbaşa daha çok kazanmaktan ibârettir. Ey hoca, sen bunları görürsen aldanma. Ârif olan eğer bu dünyanın kazancını çok düşünüp hayatını bu yolda harcarsa asıl o zaman zarar eder:

***Sûd** u sevdâ hâsılı gavgâdır anın ser-be-ser*
Ger görürsen hâcem aldanma cihân bâzârını *(Şeyh Gâlib, G. 136-7)*

*Ziyân ü **sûdunu** dehrin fenâ fehm eyleyen ârif*
Hayâtın sûd sevdâsıyla sarf etse ziyân eyler *(Fuzûlî, K.36-7)*

Tabi kelime sâdece dünyalık ve maddî kazanç anlamında kullanılmaz. Öncelik sevgi ve sevgilinindir. Şâir sevdâya düşmek isteyenlere tavsiyelerde bulunur. Sevda yolu kazançlarla doludur. Bu büyük yolda yürüyen kararlı olsun. Bana da dâimi bitmeyen kazanç bu yol ile seferden olur:

Ber-karâr olsun görem şeh-râh-ı sevdâ kim müdâm
***Sûd**-ı bî-had bu tarîkıla seferdendir bana* *(Nigârî, G. 41-6)*

Bâzen konu mânevî kazançtır. Allah yolunda gidenlerin kazancı değerli şeyler değildir. Onun kesesinse hüsran nakdînesi toplanır. Ayrıca O'nda bir olmayı isteyen, kendini bunla parçalamış gönül dünyanın her şeyine ta'n ider:

*Göremez çeşm-i terâzû gibi **sûd** ehl-i niyâz*
Cem'-i nakdîne-i hüsrandır anın der kîsi *(Şeyh Gâlip, G. 334-8)*

***Sûd** u ziyân u kesrete düşme mukayyed olma kim*
Vahdete mahv olan gönül sûd u ziyâna ta'n ider *(Cihanşâh Hakîkî, G. 11-6)*

Birçok hazînenin yer altında kimseye faydası olmadığı gibi büyük insanlarda ihsanda bulunmaz el açıklığı göstermezse hiçbir değerleri bulunmaz:

*Yere geçsin kibârın lutfu olmazsa nedir **sûdu***
Nice gencîneler der-beste kalmışdır yer altında *(Haşmet, Kıt'a 18-2)*

İlim ve hünerleri başkasına sergilemek sana ne kazandırır. Bu âlemde asıl hüner yaradılış güzelliğidir:

*Gayrîye 'ilm ü ma'rifetünden senün ne **sûd***
'Âlemde hüsn-i hulk kadar ma'rifet m'olur (Nâbî, G.98-4)

Ahmedî ise Allah'tan gelen her şeyin, lutuf veya kahır, hoşluğundan, aşk ehlinin bu yolda hiçbir şeyi hesaplamayacağından bahseder:

Bana lutfun u kahrun kamu hoşdur
*Ki kalmaz 'ışk eri **sûd** u ziyâne (Ahmedî, G. 543-6)*

Dostun insanın yanında olması bir kâr, olaması kendini gizlemesi ise bir zarardır. Gerçek dostun bu halleri dost ehli olan için çok etkili bir hükümdür:

Geh görinürsin iy dost geh yine gizlenürsin
*Hükmün iki gözinde **sûd** u ziyâna nâfiz (Karamanlı Aynî, G.123-3)*

Beyitte vâiz unutulmamıştır. *"Sûfiler ve Hak âşıkları, vâiz sözüyle dinin özünden habersiz kalıp sırf merâsimle uğreşen ham ruhlu, şekilperest ve zahirperest hocaları kasdederler."* (Uludağ, 2012: s. 370). Harâbât kelimesini *"Klâsik Türk şâirleri mey-hâne anlamıyda kullanırlar. Mutasavvıflar ise harâbâtı bir tekke olarak ele orada İlâhî aşk şarabının içilip sarhoş olunduğunu söylerler."* (Pala, 2000: s. 173). Şâir vâize seslenir ve "Acaba bizim bu harâbâtımızı harâbetmekle eline ne geçti?" diye sorar. Yine mey-hâneler yerinde ve kadehler elden ele dönüyor:

*Ne **sûd** itdi 'aceb hedm-i harâbât itmeden vâciz*
Yine mey-hâneler ber-câ yine peymâne devr eyler (Nâbî, G.220-3)

Bu beyitte ise Nâbî gibi bir üstâda yakışır güzellikte ifâde tarzı vardır. *"İnsanın gönlünden diline gelmeyen sözü hiç kârı olmadan mahzende yatan altına benzetir. Beyitten hareketle devir insanı ve ekonomik durum için de çıkarımda bulunabiliriz. Para, ekonominin güvensiz bir ortamda olduğu durumlarda yastık altında bekletilir ve piyasaya sürülmez. Olay, kararsız ve güvensiz ortamın insanı için ne denli alışılmış olmalı ki, şâir sırası gelince iç dünyamızda saklı kalıp dile sıçramayan fikirleri dahi ona benzeterek anlatmada okuyan ve dinleyen için kolaylık görmüştür"* (Ülgener, 2006: s. 53):

Sîneden elsineye saçar emîn macnî-i sâf
*Benzer ol nakde ki **bî-sûd** yatur mahzende (Nâbî, G.805-6)*

368. SÛDA-GER

Tüccar, bezirgân, satıcı gibi anlamları olan Farsça birleşik bir isimdir. Satıcı isminin karşılığı olan kelimelerden biri de budur. "Sûdâ-ger" de şiirlerde genelde, satıcıya ait diğer kelimelerde olduğu gibi, sevgiliye ait bir unsur olarak kullanılır.

Bazen saçları merhametsiz bir satıcı ya da Hoten mülkünün satıcısı olur ve gönül metâını değersizleştirir:

*Kimseye rahm eylemez **sûdâ-ger** zülfün senün*
Dil metâ'ın ayaga urmakda mâhirdür hemân (Azmizâde Hâletî, G. 551-4)

Bazen de o bir dert ve gam satıcısıdır. Onun âşığa mihneti yoktur, âşığın gönlünü hiçe sayar ve bu alışverişte ondan canını ister:

*Metâ'-ı vasluna **sûdâ-ger**-i derd ü gamun cânâ*
Virür ser-mâye-i 'ömri satar dünyâya istignâ (Ahmet Nâmî, G. 21-6)

Sevgili aynı zamanda bir iffet satıcısıdır. Âşık onunla ortaklık kurmak ister; ancak hiç sermâyesi yoktur. Sermâyesiz yaptığı bu ticâret ancak kötü bir iştir, rüşvet olur:

***Sûdâ-gerân**-ı 'iffet ile şirket itme kim*
Ser-mâyesizce ahz u 'itâ irtikâbdır (Fatin, G. 55-2)

Beyitte mâşuğa ait güzellik maddî-mânevî güzellik unsurlarından bahsedilmiş, sevgilinin kaşları naz dükkânı ve âşığa yaptığı işveler de güzellik satıcıdır. O, âşığını bunlarla kendine bağlar:

Gûşe-i ebrûları dükkân-ı nâz
*'İşveler **sûdâ-ger**-i hüsn-i vefâ (Ahmet Nâmî, G. 10-4)*

Gönül bir hırsız olarak da düşünülebilir. Gönül sermâyesini sevgiliye verip onun aşkına tâlib olur; ancak o gaflet kumaşının satıcısıdır. Gerçeğin farkında değildir:

Ser-mâye-i nakd-i dil ile düzd-i kirişme
Oldı yine sûdâ-ger-i kâlâ-yı tegâfül (Ahmet Nâmî, G. 254-3)

"Kaddin eğmek", *"Mevlevilikte dervişlerin, canların ve semâzenlerin şeyhlerinin önünde özel bir şekilde durup baş eğmeleri. Baş kesmek teslimiyetin simgesidir."* (Uludağ, 2012: s. 67). Hak âşıklığı tevâzu ile, her dem boyun bükme ile olur. Melâmet şehrinde âşığın ticâretten kârlı çıkması ancak böyle mümkündür:

Dem-â-dem kaddin egüp hîçe satılmak gerek âşık
*Budur sûdı şu kim **sûdâ-ger**-i şehr-i melâmetdür (Nevizâde Atâyî, G. 62-2)*

Bahar canlılık zamanı, güzelliklerin ortaya çıktığı zamandır. Bu zamanın satıcısı yükünü sırtlanmış ve satışa çıkmıştır. Yalnız bu ücretsiz olmaz. Tüm güzeller akçelerinin hazırlasın ve kârlı alışveriş zamanını kaçırmasın:

*Tutmada **sûdâ-ger**-i fasl-ı bahârî bârını*
Akçe peydâ eylesün her şâh kâr eyyâmıdur *(Nevizâde Atâyî, G. 85-2)*

Kim marifet sahibini, o mecliste olmadığı halde hayır ile anarsa güzel söz söylemiş olur. Beyitte sûdâ-ger mârifet satıcısıdır:

Kimdür ya gâyibâne metâ'-ı ma'ârifün
***Sûdâ-gerini** hayr ile tahsîn-makâldür* *(Ahmet Nâmî, K. 29-18)*

369. SURRE

Anlamı *para kesesi* olan Arapça bir kelimedir. Lâkin hediye anlamında da kullanılmıştır. Bu anlamına uygun, mâliye terimi olarak 50 bin akçelik para birimine denir. Bu miktar akçe aynı zamanda yarım yük olarak ifede edilir. Surre kelimesi hediye anlamında da kullanılmıştır. Osmanlı padişahları her sene Mekke ve Medine'de oturan Hz. Muhammet'in soyundan gelen seyyid ve şeriflerle buraların ileri gelenlerine verilmek üzere para göndermişlerdir. Bu hediye ve paraları götüren topluluğa ise surre alayı denmiştir. (Buzpınar, 2009: 568; Ünal, 2011: 627).

Klâsik Türk şairi yaşadığı dönemin sözcüsü olarak bu geleneği şiirlerine yansıtmış, bununla birlikte bazı ticârî terimleri de kullanmıştır.

Klâsik Türk şiirinde özellikle sevgilinin sultân olarak düşünüldüğü durumlarda âşığa ondan gelen şeyler surre ile gönderilen altın hediyeler gibidir. Bu sayede vücûdu güç ve kuvvet, hasta olan gönlü devâ ve sıhhat bulur:

Görünce vâdî-i gurbetde cûş-ı çeşm-i giryânım
Kabûl-i iltiyâm eyler mi hiç kerr-i beyâbânım
Tehî-sâz-ı tereffuh olmuş iken dest ü dâmânım
Pür etdi nakd-i feyz-i iltifâtın ceyb ü hemyânım
*Cenâb-ı hazretinden **surre**-i zer geldi sultânım*
Vücûd-ı nâtüvâna kuvvet ü fer geldi sultânım *(Haşmet, Tesdis 6-2)*

Âşık sevgiliden gelen her şeye çok değerli gözüyle bakar. Sevgilinin aşkı uğruna sinesinde oluşan yaralar da aslında birer surre altınıdır. Bunlar aşkın gam dükkânında âşığa sermâye olarak verilmiştir. Nasıl ki surre hediyelerini pâdişahlar, sultânlar gönderir veya verirse âşığa tüm bunlar da sultân olan sevgiliden gelir:

*Sînemde duran dâġ degül **surre**-i zerdür*
Dükkân-ı ġam-ı 'ışkuna ser-mâye virilmiş *(Vahyî, G. 132-4)*

370. SÜRME-KUHL-TÛTİYÂ

Sürme kadın süs malzemelerinden biridir. Şiirimizde sürmeden çok bahsetmişlerdir. En güzeli İsfahan'da bulunurmuş. Özellikle güneşin çok olduğu

sıcak bölgelerde, gözü güneş ışığından korumak için göze sürülür. Böylece göze güç verdiğine inanılır. Bu gerçek şiirlerde dile getirilir. Sürmenin bir diğer anlamı da "kuhl" ve "tûtiyâ"dır. Klâsik Türk şiirinde özellikle sevgilinin ayağının toprağı sürme olarak görülür. (Onay, 1996: s. 445).

Hıtâ'dan gelen misk kokusuna kimyâ ile elde edilmeye çalışılan şeyler nasıl bedel ve denk olamıyorsa gönlü süsleyen sevgilinin ayağının toprağına da sürme denk olamaz. Zaten sürme bu toprağı kıskandığı için kendini insanlara dirhem dirhem satmaktadır. Şâir hüsn-i ta'lîl sanatı yaparak bu durumu ifade eder:

*Hâk-i pây-ı dil-rübâya **tûtiyâ** olmaz bedel*
Benzemez misk-i Hıtâya kîmyâ olmaz bedel *(Ahmet Nâmî, G. 272-1)*

***Tûtiyâ** ayağı toprağına öykündügi bu*
Ki diler halka sata kendüyi dirhem dirhem *(Revânî, K. 20-19)*

Beyitte şâir sevgiliyi göz nuru olarak görür ve sürmenin göze nur vermesine dikkat çeker. Ayrıca "sürme" kelimesi tevriyeli kullanılmış ve sevgilinin ayağının tozu Isfahan'daki sürmeden daha değerli olarak görülmüştür. Diğer beyitlerde de sevgilinin ayağının tozu ve sürme ilişkisine değinilir:

*Ey gözlerümün nûrı beni **sürme** tapundan*
*Hâk-i kademün **kuhlı** Sifehânda bulınmaz* *(Hasan Ziyâ'î, G. 176-4)*

*İzin tozu gibi **kuhl**-i cevâhir görmedi hergiz*
Gezen hep Çîni Mâçini gören mülk-i Sıfahânı *(Usûlî, G. 129-3)*

Sürmenin konduğu kaba da sürme-dân denir. Hâzık bu beyitte övdüğü kişiyi nazlı olarak niteler ve cemâlini ise meşşata olarak ele alır. Güneş ve ay ise ona ayna ve sürmedan veren birer yardımcı olarak düşünülür. Lebîb ise beytinde kendi yazdıklarını hüner gözünün sürmesine benzetir. Bu iki mısrası da âlemin Isfahan caddesinin tam ortasıdır:

Meşşâta-i cemâline ol nâz-perverin
*Hurşîd âyine meh-i nev **sürme-dân** verir* *(Hâzık, K. 3-8)*

*Sevâdı **sürme**-i çeşm-i hüner dü-mısra'ımın*
Miyânı câdde-i Isfahân-ı 'âlemdir *(Lebîb, K. 2-13)*

Ayrıca gözyaşı döküldüğü zaman gözdeki sürme akıp gidebilir. Fuzûlî beyitte bu gerçeği anlatır. Haşmet ise yılanın gözünü zümrüt taşının kör ettiği inancını kara bahtındaki is ile göze sürülen sürmeyi birlikte kullanarak anlatır:

Fuzûlî dökme çok yaş ihtiyât et gitmesin nâ-geh
*Gözünden **sürme** kim gerd-i reh-i ehl-i safâdandır (Fuzûlî, G. 88-8)*

Zümürrüd çeşm-i mâra etdigi kârı görürlerdi
*Olaydı **kuhl**-ı dîde dûde-i baht-ı siyâhımdan (Haşmet, G. 192-3)*

Ravzî ise kabâ adlı elbiseyi; gül renkli, ayağının toprağı sevgilinin gözüne sürme olan, güzellik ülkesinin vefâsız pâdişâhı olarak görür ve bir insan gibi düşünür:

Câme-i gül-reng ile dirler sana gülgûn kabâ
*Hâk-i pâyün çeşm-i câna **tûtiyâ** gülgûn kabâ*
'Îd irişdi kıl bizümle merhabâ gülgûn kabâ
Mülk-i hüsnün pâdişâhı bî-vefâ gülgûn kabâ (Ravzî, Murabbâ 6-1)

Sürme bazen de kasîde beyitlerinde övgü maksatlı kullanılmıştır. İshak Çelebi'nin Peygamberimizi övdüğü bu kasîdesinde yıldızlar, mi'râc gecesinde onu görme ümidinin gözüne sürme olarak ayağının toprağını sürmüşlerdir ve devâ bulmak istemişlerdir:

Çeşm-i ümîdine şeb-i micrâcda nücûm
***Kuhl**-i cevâhir-i kademün itdi **tûtiyâ** (İshak Çelebi, K. 3-13)*

Burada ise Ahmet Paşa memdûhunun eşiğinin Cebrâil'in secde ettiği Kâ'be ve ayağı toprağının da hûrinin gözündeki sürme olduğunu ifade eder:

Âsitânı ka'besidir secde-gâh-ı Rûh-ı Kuds
*Hâk-i pâyi cevheridir **tûtiyâ**-yi hûr-ı 'ıyn (Ahmet Paşa, K. 23-31)*

371. ŞÂHÎ

Patiska cinsi ince bir kumaştır. Ticârî anlamda değeri olan bir metâdır. Vehbî sevgiliyi anlatırken onun siyah beninin Habeş ülkesinin pâdişâhı, güzel kokulu saçının ise Fas mülkünün başındaki şâhî kumaştan bir tuğ olduğunu söyler:

Habeş iklîminin hâl-i siyâhın pâdişâhıdır
*Mu'anber kâkülün Fas mülketinde tûg-ı **şâhîdir** (Sümbülzâde Vehbî, G. 80-1)*

Nehcî ise fakirliği külaha, yokluğu da bir hırkaya benzetir. Bunlar kanaat ehlinin kıyafetleridir. Şâhî ise bunların zıttı, dünya varlığını ifade eder.

Külâh-ı fakr ile bes hırka-i fenâ NEHCÎ
*Beründe hil'at-i **şâhî** seründe efser-i câh (Nehcî, G. 267-5)*

Bursalı Rahmî ise ârif ile câhili karşılaştırır. Ârif olan kimselerin değerini câhiller bilemez. Tıpkı şâhî atlastan yapılmış değerli bir elbiseyi her kimseye giydirmeyecekleri gibi:

Ma'ârif ehlinün zevkine câhil iremez zîrâ
*Kabâ-yı atlas-ı **şâhîyi** her 'uryâna virmezler* *(Bursalı Rahmî, G. 65-4)*

372. ŞÂL

Şal, her türlü kumaştan yapılan omuz veya boyna atılan bir kıyafet, bir aksesuardır. *"Umumiyetle sevgilinin elbisesinin konu edildiği Klâsik Türk şiirinde şalın özel bir yeri vardır. Şal, kendini rint, kâmil, derviş bir insan kabul eden âşığın sahip olmakla iftihar ettiği maddî değeri az, manevî değeri çok olan giysisidir. Günümüzde erkeklerin kullanmadığı şal Osmanlı toplumunda erkek kadın herkesin kullandığı bir örtü idi. Erkekler daha çok soğuktan korunmak, bayanlar ise soğuktan korunmak ve dışarıda elbisenin üzerini örtmek amacıyla kullanırlardı."* (Öztoprak, 2010: s. 137-138).

Tırsî'ye ait beyitte şalın hem erkek hem de bayanlar tarafından kullanılan bir kıyafet olduğu görülmektedir. Şâir; başkalarının şâl ve câme yaptırdığını, kendisinin ise Manisa kumaşından zıbıncık istediğini söyler. Beyitten hareketle Osmanlı döneminde şehirlerde ne tür ticârî mallar üretildiğini de görebiliriz:

*Gayriler îdiyye **şâlı** câmeler kesdürdiler*
Ben de Magnisa kumaşından zıbuncuk isterüm *(Tırsî, G. 133-4)*

Bu beyitte ise Yahya "nahl-i mevzûn" olarak nitelediği sevgilinin, üzerine şâl bürünüp gül taktığını ve bunun da ona çok yakıştığını anlatır. Nedîm ise kasîde beytinde "serv-i hırâmân"ın başına sardığı koyu yeşil şâldan bahseder:

Sarınup şâl sokunmuş gül o nahl-i mevzûn
*Seyr idün nice yaraşmışdur o **şâl** üstine gül* *(Yahya, G. 219-4)*

Biçinmiş bağlar ıydıyye cümle fıstıkî atlas
*Sarınmış başa neftî **şâlını** serv-i hırâmânı* *(Nedîm, K.11-58)*

Nedîm şarkı bendinde ise şâlı "serv-i revan" olarak nitelediği sevgilinin giydiği bir kıyafet olarak ele alır:

Sal hatt-ı siyâhkârın o ruhsâre-i âle
*Semmûrunu kaplat bu sene kırmızı **şâla***
Al deste eğer lâle bulunmazsa piyâle
Ver hükmünü ey serv-i revan köhne bahârın *(Nedîm, Şarkı 28 Bend 3)*

Kendini dünya malına değer vermeyen bir rind olarak gören şâirler şiirlerinde şalı sadeliğin, tevazunun bir göstergesi olarak kullanmışlardır. Usûlî, beytinde dünyaya önem vermemeyi burada lâübâlî yürüme şeklinde tasvir eder ve bu esnâda sırtında köhne bir şâl bulunur:

*Giyelim arkaya bir köhne **şâlı***
Cihânda yürüyelim lâübâlî *(Usûlî, G. 138-1)*

373. ŞEHBENDER (ŞEH-BENDER, ŞÂHBENDER)

Bender, ticâret limanlarına verilen isimdir. Şehbender ise, başka ülkede ticârî faaliyette bulunan kendi ülke tüccarların iş yaptıkları ülkelerde devletle aralarındaki ilişkilerde kendi vatandaşlarının haklarını korurdu. Şehbender kısaca günümüzdeki ticâret konsolosu diyebileceğimiz bir devlet memurudur. (Ünal, 2011: s. 639)

Şâir bazen kendisini söz kumaşının ve belâgatın şehbenderi olarak görür. Şiirinin değerini bu kelimeyle anlatır. Yaradılışının dokumacısı belâgat şehbenderine işlenmiş tüm kumaşları dükkân süs olarak verir:

Her kâle-i müzerkeşi nessâc-ı tab'ımın
***Şehbender**-i belâğata zîb-i dükan verir* *(Nedîm K.4-56)*

Bazen övülen kişi bu kelimeyle nitelendirilir. O, marifet metâının satıcısı ev akıl ile ihsan ikliminin şehbenderidir:

Kim odur ancak harîdâr-ı metâ'-ı ma'rifet
*Hem odur **şeh-bender**-i iklîm-i 'irfân u 'atâ (Lebîb, K.13-55)*

Bazen de âşık, aşk satıcısının şehbenderidir. Bu yolda tüm kazancını haraç olarak sevgiliye verir ve hadsiz sıkıntılar çeker. Her şeyini sevgili uğruna kaybeder:

*Sûdâgerân-ı aşkın olur **şâhbenderi***
Ol kim bu yolda mâmelekin bâca verdi hep *(Nâilî, G.16-3)*

*Bulsa ol **şeh-bender**-i behcet harîdârânına*
Kâle-i cevrini eylerdi fürûh endazesiz *(Esad, G. 93-4)*

374. ŞEHİR-ŞÂR

Bir ülkenin, bölgelerden sonra, en büyük yerleşim birimidir. Farsça olan kelime sözlükte *"Nüfusunun çoğu ticaret, sanayi, hizmet veya yönetimle ilgili işlerle uğraşan, genellikle tarımsal etkinliklerin olmadığı yerleşim alanı, kent."* (TDK, 2005: 1855) olarak tanımlanır. *Şar* da *"şehir, kent"* (Dilçin, 2009: 209) anlamına gelen Türkçe bir kelimedir ve eski metinlerde yer yer karşımıza çıkmaktadır.

Ticârî faaliyetlerin en yoğun ve geniş ölçekte yapıldığı bu mekânlar Klâsik Türk şiirinde özellikle mutasavvıf şâirler tarafından çeşitli anlam ilişkileri içerisinde kullanılmıştır. Kelime şiirlerde karşımıza şâr şeklinde de çıkmaktadır. Yunus Emre dünyayı büyük bir şehre, ömrü ise bu şehirde kurulan ve alışverişin yapıldığı bir pazara benzetir. Burada canlar alınıp satılır:

*Bu dünyânun meseli bir ulu **şâra** benzer*
Velî bizüm ömrümüz bir tîz bâzâra benzer *(Yunus Emre, G. 69-1)*

Osmanlı dönemi şehir yaşantısında kale çok önemlidir. Şehirler bu kalelerin etrafında oluşmaktadırlar ki insanların güvenliği daha iyi sağlanabilsin. Gönül bir baelâ ve sıkıntıların olduğu bir kale, beden şehri ise bu sıkıntıları engelleyecek bir hisardır:

Dil kal'ası belâ vü meşekkat zeminidir
***Şehr**-i beden cefa ile mihnet hisârıdır* *(Hayâlî, G. 188-3)*

Bu dünya geçicidir. Bu yüzden dünyanın süsüne, zenginliğine aldanmamak gerekir. Fakirlik ve zenginlik, efendi veya köle olma dünya zenginliğiyle anlaşılmaz. Tasavvuf inancına göre asıl fakirlik insanın Allah karşısındaki acziyetini ve fakirliğini bilmesidir. Bu maddî bir yokluk değil, insanın kendi varlığından geçip kendini Allah'ta yok etmesidir. Bir şehir olarak düşünülen bekâ, fenâ ile birlikte Klâsik Türk şiirinde varlığın geçiciliğini anlatmak için kullanılır:

Fakr ile gınâ zînet ü zîverle bilinmez
*Fark edemedik **şehr**-i bekâ bay u gedâsın* *(Haşmet, K. 23-93)*

Klâsik Türk şiirinde sevgili sultan olarak düşünülür. Nasıl ki bir şehrin bayındır olması için oranın bir sultanı olması gerekirse gönül mülkünün de ayakta kalabilmesi için sevgiliye ihtiyacı vardır. Sultanın olmadığı yerde düzen ve otoriteden bahsedilemez. Düşmanlar bu durumda şehri harap eder. Gönül mülkünün, şehrinin düşmanı ise gamdır:

Yârsız yıkdı gam gönül mülkün
***Şehr** ma'mûr olur mı sultânsız* *(Usûlî, G. 45-6)*

Yine gönül, şehir, gam ilişkisini burada da görülmektedir. Aşk bu şehri mamur etmiştir:

*Gönül **şehrini** 'ışkun itdi bünyâd*
Didi adın anun günc-i gam âbâd *(Karamanlı Aynî, G.109-1)*

375. ŞİFÂ-HÂNE (DÂR-I ŞİFÂ, DÂRÜ'Ş-ŞİFÂ, DÂRÜŞŞİFÂ)

Dârüşşifâ, bîmâr-hâne veya bîmâristan kelimeleriyle aynı anlama gelen ve günümüzde hastahanenin karşılığı olan bir isimdir. Arapça hastalıktan kurtulma anlamına gelen şifâ kelimesiyle Farsça ev anlamına gelen hâne isimlerinin birleşmesiyle oluşmuş Arapça-Farsça birleşik bir isimdir.

Günümüzde hastanenin karşılığı olan bu kelimeler Klâsik Türk şiirinde özellikle sevgilinin iyileştirici ve tabib rolünü gerçekleştirmesi ve bu rolünün daha iyi anlaşılabilmesi için kullanılan mekanlardan biri olmuştur. Şiirlerde bazı ticari unsurlarla kullanılmıştır. Sevgilinin hindû beni anber satan bir satıcıdır. Eskiden anber tıp ilminde de ilaç olarak kullanılırmış. Ağrı kesici, balgam sökücü, vücut ısısını arttırıcı, kan yapıcı özellikleri olurmuş. Bu haliyle sevgilinin lâ'l dudakları bir dârü'ş-şifâdır. Sevgilinin dârü'ş-şifâsında tabib olup gönlü hastalıktan kurtaracak olan yine sevgilinin lâ'l dudaklarıdır:

Çün tabib-i la'line anber satar hindû benin
*Yâ neden bekler lebin **dârü'ş-şifâsın** bilmedim* *(Ahmet Paşa, G. 191-12)*

Klâsik Türk şiirinde âşık sevgiliden ayrıldığı için aşk hastası olarak düşünülür yani o bîmârdır. Âşığın hastalıktan kurtulmasının tek çaresi ise sevgilinin ona yüz vermesidir. Bu bağlamda kelime tenasüp sanatına da başvurularak kullanılmış ve sevgilinin olduğu yer bir şifâ-hâne yani âşığın gönül derdine derman buluna bir hastahane olarak düşünülmüştür:

*Rahm eyleyüben **dâr-ı şifâsında** tabîbim*
Nafî deyi içirdi bu dîvâneye serbet *(Necâtî Bey, G. 35-2)*

Bazen bir kaside beytinde memdûhun lutfu derde dermân olur, bazen de bilinmezlik dârüşşifâsında kişi ilacını bulur. Halkı iflas etmekten onun zenginliği kurtarır:

Derdimi bârî bu takrîb ile tâkrîr edeyim
*Tâ **şifâ-hâne**-i lutfundan ere dermânı* *(Nef'î, K. 4-36)*

İflâs-ı halka ider idin ey gani ilâc
***Dârüşşifâ**-yı gaybda ersin devâ sana* *(Necâtî Bey, Kıt'a 1-10)*

376. ŞİRKET

Diğer adı firmadır. İki veya daha fazla kişinin bir araya gelerek emeklerini veya mallarını yaptıkları anlaşmayla birleştirmeleri sonucu ortaya çıkan tüzel kişiliğe

denir. Ticaret hayatında sıklıkla görülen bir faaliyettir. Şiirlerde Allah'a ortak koşulmaması şeklinde de kullanılmıştır.

Nasıl Allah hiçbir şekilde ortak kabul etmezse Klâsik Türk şâiri açısından bundan sonraki en önemli husus sevgilinin güzelliği ve bunun bir şeyle paylaşılamamasıdır. Ticârî açıdan büyük değeri bulunan la'l taşı renginden dolayı sevgilinin dudağına benzetilir. Ancak bu taşın sevgilinin güzelliğine kendini ortak görmesi boşunadır. Dilber olan sevgilinin dudağının rengi ancak şarapta bulunur:

*Âb u tâba **şirketi** la'lün kurı gavgâdadur*
Var ise reng-i leb-i dil-berine sahbâdadur *(Said Giray, G. 51-3)*

Cân, sevgilinin meclisinde cânân ile eski tanışıklığını hatırlasa da bu ortamda ortaklıklarını söylemeye çekinir:

Cân ile meclisde cânân ülfet-i dîrînesin
*Âşinâlık **şirketinden** âr eder yâd etse de* *(Nâilî, G.316-2)*

Bazen de şâir kendini sevgiliden gelen belâların mülkünün sahibi olarak görür. Bu şânı ile o dünyanın ortak kabul etmeyen eşsiz bir kişisidir:

*Şânımuz **şirket** kabûl itmez ferîd-i 'âlemüz*
Mâlik-i mülk-i belâyuz yokdurur enbâzımuz *(Vecdî, Nazîre 6-4)*

Klâsik Türk şâirleri Allah'a ortak koşulamayacağını ifade etmek için şiirlerde bu kelimeye yer vermişlerdir. Usûlî bu beyitte Allah'ın her şeyi ortaya koyarak kendisine ortak koşulmasını tamamen ortadan kaldırdığını, O'nun birliği üzerine yemin ederek ifade eder:

*Her te'ayyün **şirketi** nefy eylemiş*
Lâilâh illâhü vallâh söylemiş *(Usûlî, M. 1-64)*

377. TA'AHHÜD

Sözlükte *"Üzerine alma, yapılması için söz verme."* (Sami, 2015: s. 329) anlamlarına gelir. Âşık için en büyük taahhüt sevgiliye verilir. Ben senin yoluna cân nakdimi söz olarak verdim. Böylece âşıklarının tamamından daha üstün oldum; ancak sen bunun değerini bilmedin:

*Nakd-i cân sarfın **ta'ahhüd** eyledim yolunda ben*
Cümle-i 'uşşâkdan mümtâzun oldum bilmedün *(Nâşid, G. 50-6)*

378. TABÎB

Tabîb günümüzün doktorudur. Klâsik Türk şiirinde hasta olan aşıktır. Âşık, sevgiliye duyduğu aşk acısının derdi ve sıkıntısından sürekli tedaviye muhtaçtır. Onun gönül dedinin tek dermanı ve iyileştiricisi ise sevgilidir. Bu bağlamda bazen sevgili bazen onun dudağı bir tabîb olarak ele alınır.

Nâbî kâinatı dükkâna benzetir. Sadece bu dünya değil tüm kâinat dükkanında ilacının olmadığını tabîbe seslenerek anlatır. Tabiatı ve huyunu iyi etmek için uğraşmamasını söyler:

*Bih-bûdî-i mizâcumuza düşme ey **tabîb***
Dükkân-ı kâ'inâtda yokdur 'ilâcumuz *(Nâbî, G. 281-3)*

Bazen de tabîb olarak sevgilinin kirpik ve dudağı ile ilişki kurulur. Sevgilinin kavuşma şerbeti ayrılık acısına ilaçtır. Gam pazarında ise gözyaşı nakdi revâç bulmuştur. Onun oka benzeyen kirpikleri âşığın can damarına değse hiç şaşılmaz. Çünkü tabîb âşığın derdine teşhis koymak için can damarında atan nabzuna bakar. Bu nabzın da kaynağı kalp yani âşığın gönlüdür:

Ey şerbet-i vaslın elem-i hecre ilâc
Bâzâr-ı gamında eşk nakdine revâc
Ger tutsa hadengin reg-i cânım ne aceb
*Nabz ile kılar **tabîb** teşhîs-i mizâc* *(Fuzûlî, Rubâi 12)*

Yahya bu durumu tabîbin hastalığı için boşa ilaç sunduğunu söyleyerek anlatır. Çünkü aşk derdinden hasta olan asla ilaç kabul etmez. Âşık zaten tabîbin kendisine derman sunmasını da istemez. O sevgilinin hasretini çekmektedir. Bu derdi ona yeter. Hasret kılıcının yarasına merhem kabul etmez:

*Söylen **tabîbe** yok yire 'arz-ı ilâc ider*
Bîmâr-ı derd-i 'aşk kabûl eylemez 'ilâc *(Yahya, G.36-2)*

*Var ey **tabîb** ko beni derdim bana yeter*
Hasret kılıcı yarasına urma merhemi *(Necâtî Bey, G. 592-3)*

Âşık için sevgilinin dudağı bir tabîbdir. Beyitte bazı mücevherlerin insan ruhunu rahatlattığı inancını da görürüz. Yârin tabîb olan dudağı âşığı ferahlatan cevherler döker. Ona uzaktan bakmakla bile hayran olunur. Bu dudak ki çâresiz olan âşığın derdinin tek dermanıdır ve bunu umar. Bu yüzden tabîb olan sevgiliden dudağı için can vermesi durumunda onun ayıplamamasını ister:

*Ne müferrih düzdü cevherden **tabîb**-i lâ'l-i yâr*
Kim ırakdan bakmak ile olmuşam hayrân ana *(Ahmet Paşa, G. 1-3)*

*Ey **tabîbüm** lâ'lüne cân virse dil 'ayb eyleme*
Neylesün bî-çârenün derdine dermândur umar (Zâtî, G. 350-4)

İnsan özellikle gurbetteyken bir hastalığa yakalandığında yanında ona destek olacak bir yakını da olmadığı için daha karamsar bir ruh hâline bürünür. Ama kendi evinde veya memleketinde bu durumla karşılaşsa ona özellikle manevî destek olacak kimseler vardır ve bu durum hastanın iyileşmesine yardımcı olur. Zâtî ise gurbet olarak bu dünyayı ele almış ve burada şâh olarak nitelediği sevgiliye âşık olduğunu, bununda bir hastalık olduğunu dile getirmiştir. Tabîbe seslenir ve kimsenin gurbette hasta olmamasını söyler:

Bu fânî mülke geldüm sen şâha 'âşık oldum
*Olmasun ey **tabîbüm** gurbetde kimse haste (Zâtî, G. 1403-2)*

379. TÂC

Hem padişahlık göstergesi hem de tarikat sembolü olarak kullanılan bir tür başlıktır. Dini manada tarikat çevrelerince kullanılmış ve tarikatlara göre farklılık göstermiştir. Mürşitlerin kullandığı bir başlıktır. (Bozkurt, 2010: s. 362-363).

Tasavvufî içerikli şiirleriyle bilinen Ümmî Sinan da kelimeyi dünyanın geçiciliğini ve ölümü anlatmak için kullanmıştır. Nice taht sahibi hükümdarlar öldü ve tabuta konup öbür dünyaya uğurlandı. O tâc ve tahtından bahsedenler, mal ve mülküyle övünenler şimdi hep gittiler. Şâir beyitte zenginliğin ve saltanatın boş olduğunu anlatır:

Nice bin taht islerin bir tahtaya bindürdiler
***Tâc** u tahtum var diyen gör mülk ü mâlın kandedür* (Ümmî Sinan, G. 43-3)

Sevgili güzellerin şâhıdır. Başında da bunun alâmeti olan tâcı vardır. Diğer güzellerden ise gözleri haraç almaktadır. Sevgili beyitte bir sultan olarak düşünülmüştür. Şeyh Gâlip de sevgiliyi bâc vergisi alan bir hükümdar olarak düşünür. Güzellik güneşinin parlaklığı onun başına tâc olduğu için her eğri külahlı ay sana başının üstünde bâc getirir:

*Sen güzeller şâhısın başunda **tâc***
Her güzelden gözlerün alur harâc (Karamanlı Aynî, G.85-1)

*Pertev-i mihr-i cemâl oldugıçün başuna **tâc***
Her meh-i kec-küleh iltür başı üzre sana bâc (Şeyh Gâlip, G. 34-1)

Sevgilinin ayağının tozu cevherdir. Sabâ rüzgârının ayağının üstâdı senin ayağının tozundandır. Ayrıca dudağın la'l olan dudağın lâle, gül ve nesrine altın bir tâc düzer:

Cevherinden tozunun üstâd-ı ayyâğ-ı sabâ
*Lâleye la'lîn güle nesrine **tâc**-ı zer düzer* *(Şeyhî, G. 57-2)*

380. TÂCİR

Ticâretle uğraşan kişidir. Belki de ticâret söz konusu olunca tüccar kelimesiyle beraber en çok kullanılan kelimedir. Ticâretin en önemli ayaklarındandır.

Tâcir Klâsik Türk şiirinde de kendine çeşitli manalarda hatırı sayılır bir yer bulmuştur. En güzel kullanım şekillerinden birini sevgiliyle ilgili unsurlarda görebiliriz. Âşık onu yoluna her şeyi harcamıştır. Sevgili bu işten o kadar kârlı çıkmıştır ki Mısır ülkesine giden bir tâcir bile bu kadar kazançlı dönemez:

Dil kand-ı la'lün yolına harc itdi cümle varını
*Hakkâ ki Mısr'a varsa da ol kârı **tâcir** eylemez* *(Nevizâde Atâyî, G. 93-2)*

Ben senin saçının telleriyle ne ticâretler yaptım. Bu aşk pazarında ne kazaçlar ne zararlar gördüm:

*Ser-i zülfünle sevdâlar iden **tâcir** benüm cânâ*
Senün bâzâr-ı 'ışkunda niçe sûd u ziyân gördüm *(Karamanlı Aynî, G.334-6)*

Bu beyitte de sevgili bir dost olmuştur. Sevgilinin gözleri harâmînin yolda olan tâcire zarar vermesi gibi onun gönlünü yağmalamış; tüm ticâreti zarara uğratmış, dostluk da bozulmuştur:

*Gözümün **tâcirisin** n'ola hayâlün gele dost*
Sûd içün tâcir olan rahtını deryâya vire *(Karamanlı Aynî,G.436-5)*

*Harâmî gözleri dil **tâcirini***
İdüp yağma halâli aldı gitdi *(Karamanlı Aynî,G.462-3)*

Yine beyitlerde bu meslekle ilgili ipuçları bulabiliriz. Gidip geldikleri güzergâh, alı sattıkları değerli mallar ve kullandıkları eşyalar:

Benefşe bûy-i zülfünle cihânı müşgbâr itdi
*Meger kim Çîn ü Mâçînden gelür bir Hindi **tâcirdür** (Revânî, G. 124-4)*

*Ne **tâcirdir** ki yâkût ü dür ile*
Getirir Hind ilinden Ruma anber *(Necâtî Bey, K. 10-6)*

Kıymet ü kadrin o demlerde bilür nev'-i harîr
*Ki giçe **tâcirün** endâze vü mîzânından* *(Nâbî, G.635-5)*

Tâcirin ticâret yaptığı mekânlara son bir örnek de Ali Şir Nevâyî'ye ait Lisânü't-tayr adlı mesnevîden verebiliriz. Bu beyitte karşımıza dönem ticâretinde değerli malların getirildiği Hindistan çıkmaktadır. Özellikle Hind Okyanusu'ndan çıkarılan ve dünyanın değişik coğrafyalarına satılan değerli taşlar önemli ürünlerdir:

Hind *deryâsıda irdi* ***tâcirî***
Sûd u sevdâ şivesinde mâhirî *(Ali Şir Nevâyî, M. 933)*

381. TAHSİL-MAHSÛL

Tahsil genel olarak kazanma anlamına gelmekle birlikte bu kazanç bazen para gibi maddî şeyler bazen de bilgi ve öğrenim anlamında manevî durumlar olabilir. Mahsûl ise, topraktan elde edilen ürünler için kullanılır.

Âşık sevgiliyle yaptığı alıveriş karşısında elde ettiği kazançtan bahseder. Sinemin üzerine bir iki kırmızı pul gibi olan yaramı koydum. Senin aşk makamın altındaki kazancım işte budur. Âşık onu sevmenin karşılığı olarak ancak gönül yarası elde etmiştir:

Koyupdur sînem üzre dâg-ı surhum bir iki pulı
Efendi mansıb-ı 'aşkında budur tahte ***mahsûli*** *(Nevizâde Atâyî, G. 245-1)*

Bazen elde edilmek istenen şey irfan ve akıldır. Fuzûlî, dünya ehli cehâlet ve mal peşinde koşarken kendisinin de nakde benzettiği ömrü sarfedip onun yerine irfan elde ettiğini söyler:

Sarf-ı nakd-i ömr edip ben kesb-i irfân etmişim
Ehl-i dünya hem kemâl-i cehl ile ***tahsil****-i mâl* *(Fuzûlî, Mukattaat 27-1)*

Nef'î ise övdüğü kişinin kazancının bilgelik ve akıl olduğunu, onun için değersiz olanlarında dünyanın tüm servetleri olduğunu söyler:

Tahsili *anın mâhasal-i dâniş ü irfân*
İtlâfı bunun mâ-melek-i ma'den ü yemmdir *(Nefî, K.59-27)*

Zaten insan bu dünyada sevet edinme peşine düşse bile ortam öyle kötüdür ki her an Kârûn gibi elindeki her şeyi kaybedebilir; aslında tüm bu uğraşlar mutlak güç karşısındaki acziyetimizi düşündüğümüzde boşunadır:

Şu denlü la'l ile yâkût u zer ***tahsil*** *idübdür kim*
Zemînün farkı yok Kârûn ile Hâce Mezellakdan *(Zâtî, G. 1198-3)*

Şâir nasihat etmeyi ihmal etmez. Dış görünüşe, süse püse önem verme, mananın insana verdiği olgunluğu elde etmeye çalış ki giydiğimiz bu çul insanı sırma kumaşlar giymiş gibi değerli yapmaz:

*Sûret-ârâ olma **tahsil**-i kemâl-i ma'ni et*
Kim behâyim nev'in etmez âdemi zer-beft cül *(Fuzûlî, G.178- 6)*

Haşmet ise bâdeye düşkün insana öğüt verir. Şarap insanın tüm varlığını alır götürür, onu rüzgârın savurduğu gibi savurur. Bu, geçim için kazanılan paranın başındaki felâkettir:

Hep bâda verir servet ü sâmânını bâde
*Bir sâ'ikadır hırmen-ı **mahsûl**-i maâşa* *(Haşmet, G. 234-4)*

Kasîdelerde kişiler övülürken onların mahsûlü bazen hayırlı işlerdir ve dünyanın tüm hayırlarının toplandığı defterin sahibidir. Bazen servet mahsûlünü toplamış fakat bunları ayaklarının altına toprak diye sermiştir:

Hisâb-i mücmel-i evsâfıdır bir pâk defter kim
*Cihânın hayr-i **mahsûlü** anun cem'inedir dâhil* *(Fuzûlî, K.30-16)*

***Tahsil**-i nisâb-ı ser ü sâmân ile ammâ*
Her birine baksan yine hâk-i kef-i pâdır *(Nâilî, K. 14-54)*

Kasîdede bazen de Peygamberimize kavuşmanın değeri anlatılır. Sana kavuşma mutluluğunun nisâbına zenginlik bulması ona uzak değildir. Çünkü Peygamberimizin şerefini övmek için yazılan bu şiirler onun yaradılışının kazancıdır:

Nisâb-ı zevk-i vasla dest-res bulsa ba'îd olmaz
*O kim na't-i şerîfün ana **mahsûl**-i tabî'atdur* *(Vahyî, K. 5-54)*

Şâir bir muammâ beyitinde âşığın, mülklerin gelirlerinin tamamını ne yapacağını; bunların yarısının onu mutlu etmek için yeterli olacağını söyler:

*'Âşıka cümle-i **mahsûl**-ı memalik n'eyler*
Nîmi kâfîdür ana nîmi ile memnundur *(Nâbî, Mu'ammâ 93)*

382. TAHVÎL

Tahvîl günümüzde ekonomi terimi olarak, devletin veya özel bir kurumun karşılığında borç para almak için hazırladığı senet demektir. Özellikle devlet bu senetle borcuna karşılık bir gelir kaynağını göstermiş, alacaklının alacağını buraya tahvil etmiş, çevirmiş olur. Osmanlı'da ise iltizâm usulünde, devlete en yüksek teklifi yapan mültezime 1 ile 3 yıl arasında mukataanın verdi toplama hakkının verilmesine tahvîl denmiştir. Osmanlı Devleti'nde ayrıca üst düzey devlet memuriyetinin bir

kişiden başka bir kişiye verilmesi anlamına da gelmiştir. (Genç, 2003: s. 101; MEB, 1996: s. 2731; Ünal, 2011: s. 663).

Burada Nâbî kelimeyi ekonomi terimi olarak kullanır. Tahvil borç senedidir. Güneş eline senedini almış ve tahsile çıkmıştır. Şebnem güneşi görünce kaybolur. Böylece güneşe olan borcunu öder ve güneş alacağını tahsil etmiş olur:

*Alıcak mihr destine **tahvîl***
Eyledi mâl-i şeb-nemi tahsîl *(Nâbî, M.8-55)*

Bu beyitte kelime "döndürme, değiştirme" gibi anlamlarda kullanılmıştır. Dünyanın dönmesi sonucu güneşin, güneş ışığının kaybolması olayı anlatılmıştır:

*Gerdiş-i gerdûn ile görmezdi **tahvîl** ü zevâl*
Hâmesi çekseydi hatt-ı istivâ-yı âfitâb *(Sümbülzâde Vehbî, K.35-35)*

Şey Gâlip ise burada "işret" ve "şemşîr" kelimelerinin harflerinin değişmesininden bahseder. Biri kılıç ki savaşın sembolü, işret vakti ise eğlenme zamanıdır. Nasıl ki kelimelerin harfleri bir nefeste değişirse insanın da hayatında bir anda güzellikler felâkete dönüşebilir:

*Bir iki harfe bakar birbirine **tahvîle***
Dem-i işret dem-i şemşîr nefesden nefese *(Şeyh Gâlip, G. 277-8)*

Bazen de cânânın niyetini âşığın fiilleri değiştirebilir. Nâbî, sevgilinin kendisine vefâsızlık gibi bir niyeti varsa gösterdiği ilgi ve alâka ile bunun değişebileceğini söylüyor:

*Bizüm teveccühümüz belki eyleye **tahvîl***
Egerçi niyyet-i cânâne bî-vefâlıgadur *(Nâbî, G.196-2)*

383. TAKAS

Kelime alacak-verecek durumlarının kapatılması, bunların karşılıklı ödeşilmesi anlamına gelir. Ayrıca paranın bulunmasına kadar ticarî alışverişler karşılıklı mal değişimine dayanan takas usulüyle yapılmıştır.

Şiirde direkt takas kelimesi geçmemekle birlikte karşılıklı bir değişim söz konusu olduğu için bu değerlendirme taptıldı. Burada şâir iyiyi verip kötüyü almaktan bahseder. Bu alışverişte iyiyle kötünün takasını yapmıştır:

*Eyüyi **viribenün** yavuzı bedel **aldun***
Bu resme bey' ki idersin nice ola meşkûr *(Ahmedî, Kaside 24-8)*

384. TAKSİM

Kelimenin "bölmek, bölüştürmek, pay etmek" gibi anlamları vardır. Maddî paylaşımlar açısından düşünüldüğünde insanlar bu dünyada daima istekte bulunurlar. Altın ve gümüş gibi değerli şeyler bu istek doğrultusunda herkese paylaştırılır. Bunu veren ve herkese yayan ise Allahtır (c.c.):

Murâd üzre yayıldı 'âleme sîm ü zer-i hâlis
*Gidüp etrâf u eknâfa olındı cümleye **taksîm** (Ahmet Nâmî, Târih 10-5)*

Sevgili de aşk kalemiyle ve kendi eliyle tüm âşıklarına belâ nakdini bölüştürür. Bu taksimi yaparken de hiçbirini ayırt etmez ve herkese eşit davranır. Sevgilinin eli bir darphanedir ve burada nakd olarak belâ darb edilmektedir:

Hâme-i 'ışkun senün bir nefse tefrîk eylemez
*Darb-ı desti 'âleme nakd-i belâ **taksîm** ider (Zâtî, G. 441-3)*

385. TAKSİT

Alışverişte çok sık kullanılan bir ödeme yöntemidir. Günümüzde de hâlen geçerliliğini sürdürmektedir. Bir borcun zamana yayarak, eşit miktarlar halinde verilmesi anlamındadır.

Klâsik Türk şiirinde ömür nakd olarak düşünülen kavramlardan biridir. İnsan ömrü dört mevsim gibi dört devre ayrılır ve nakit olarak ele alınır. Doğum ilkbahar, gençlik yaz, orta yaş sonbahar, yaşlılık ve ölüm de kış olarak düşünülür. Şâir bu gerçeği *çâr taksit* tabiriyle dile getirmiştir. Tıpkı taksitle yapılan ödeme gibi ömür nakdinden elde edilen kazanç gittikçe bitmektedir:

Bitmege nakd-i 'ömrden mahsûl
*Çâr **taksît** olındı çâr füsûl (Nâbî, Mesnevî 8-62)*

386. TALEB

İstek, arzu ve dilek gibi anlamları yanında ekonomi terimi olarak bir ürünü, malı satın alma isteğini ifade eder. Piyasada bir ücret karşılığında satın alınmak istenen mal ve hizmetlere talep denir. Ancak bunun için talep eden alıcının veya kişinin satın alma gücünün de olması gerekir. Alım gücü olmayan birinin isteği ancak hayal olabilir.

Klâsik Türk şiirinde sevgili her zaman âşık tarafından talep edilendir. Ondan bazen bin can karşılığında kavuşma metâı istenir. Eğer âşık bundan binden bir eksik verirse bu metâ ele geçmez. Sevgiliye kavuşmak şiirde çok pahalı ve zordur:

*Bin cân ile ey vaslı metâ'ın **taleb** iden*
Binden ki bir eksük diyesin mâ-hasal olmaz *(İshak Çelebi, G. 101-2)*

"arz" olayını yapan nasıl âşıksa "taleb" de onun sevgili karşısındaki acziyeti çerçevesinde gerçekleşmektedir. Şairler bu taleplerini tek muhatapları olan sevgiliye dile getirirler. Fuzûlî'den kavuşma nimetinin güzelliğini esirgeme. Onun, senden seni talep etmekten başka maksadı yoktur:

Kılma feyz-i ni'met-i vaslın Fuzûlî'den dirîğ
*Yoktur özge maksadı senden seni eyler **taleb*** *(Fuzûlî, G. 32-7)*

Belki de ard arda sıraladığımız bu iki beyitte hayatının ve ulaşamadığı emellerinin özetini görüyoruz diyebiliriz. *"Herşeyden elimi eteğimi çekip fakr yolunu tutsam yaratılışım bana tâbi olmaz. Nefsim de emrim altına girmez. Eğer zenginlik istesem, icap eden şeyleri bir araya getirip tamamlamak imkânsız"* (Tarlan, 2001: s. 283):

Tarîk-i fakr tutsam tab' tâbi' nefs râm olmaz
*Gınâ kılsam **taleb** esbâb-i cem'iyyet tamâm olmaz* *(Fuzûlî, G. 113-1)*

Bu hale şaşırmıştır. *"Ey Fuzûlî hayret içinde kalmışım. Devir zâlim, tali' söz dinlemez, âsi, istek çok, ömür ise az. Kendi perişan hâlini anlatıyor. Ancak, Fuzûlî'nin hayatı tetkik edilirse kendisinin, devrin hürmet gören büyük âlimlerinden olduğu halde, ruhen ıstırap içinde kıvrandığınıgörüyoruz. Zamanında kudretine göre takdir görmüyor. Belki etrafında birçok adaletsizliğe şahit oluyor. Kendisi manen çok büyük mertebeleri istediği halde ömrün buna kifâyet etmediğini görüyor ve ıstırap çekiyor"* (Tarlan, 2001: s. 290) :

Ey Fuzûlî kalmışım hayretde bilmen n'eyleyim
*Devr zâlim baht nâ-fercam **taleb** çok ömr az* *(Fuzûlî, G. 114-7)*

Rubâî şâir bir doğa olayından, Ay'ın evrelerinden olan "yeniay" evresinden bahseder. Bu evre Ay'ın parlak yüzünü Dünya'dan çevirip Güneş'e döndüğü evresidir. Eğer canan istersen ikiliği bırakacak, ten mezrasında yokluk orağıyla hasat yapıp tek olacaksın. Nasıl ki Ay, dolunay durumundaki o ihtişamlı halini bırakıp Güneşle bir olmak için yüzünü ona dönüyorsa ve daha zayıf bir hal alıyorsa; sen de bu tarlada canan için hasat olmaya razı olacaksın:

*Cânân **talebinde** ger idersen tek ü dû*
Ten mezra'ın it dâs-ı fenâ birle direv
Ger eylemese vücûdını zâr u nizâr
Hurşîd ile olmazdı mukârin meh-i nev *(Sehâbî, Rubâî 36)*

Klâsik Türk şiirinde bazen gönül bir ülke, sevgili de bu ülkenin tahtında oturan şâh olarak görülür. Âşık ise bu ülkede şâhın buyruklarına uyan teba'a konumundadır. Hatta sevgili şâh, âşık ise onun karşısında gedâ, bende, kul ve köledir. Gönül ülkesinin şâhı olan sevgiliden gelen her şey âşık tarafından (cefâ ya da vefâ) buyruk olarak algılanır ve baş göz üstüne kabul edilir." (Zavotçu, 2013: s. 697-698).

Tabi ki sultandan bir şey istemenin de bir yolu yordamı vardır, edebi erkânı vardır. Bu duygu insanı insan yapar, onu kötü tavır ve davranışlardan vazgeçirir. Ayrıca kelimeyi oluşturan elif, dal ve be harflerinden hareketle bu kelimenin eline, beline ve diline sahip çıkmak şeklinde bir anlamı olduğu da düşünülebilir.

Eğer sultandan her an gönlü istenecekse, Ey Sehâbî bunu edeple yap ki bu kurallara uymak talep etmenin güzelliğinden daha iyidir:

***Taleb** kılma Sehâbî şâhdan her lahza dil-hâhın*
Edeb gözle ki erkân-ı edeb hüsn-i talebden yeg (Sehâbî, G. 215-7)

Bu beyitte de âşığın mey isteği dile getirilir. Tabi bunun için virâneye gitmesi gerekir. Asıl hazineler ve cevherler kişinin hiç beklemediği böyle yerlerde bulunur. Allah aşkını talebeden, tekkenin kapısından girmek ve o sıkıntılarla dolu yolculuğa çıkmak zorundadır. Bu sülûğun ağırlığını çekmeyen manevi cevherlere erişemez:

*'Âşık **taleb**-i meyle harâbâta mı düşsün*
Bir gevher içün sıklet-i vîrâne mi çeksün (Nâbî, G. 616-3)

Mısrî'ye göre ise hakîkat bir denizdir. Gönle seslenir. Gel ey hakîkat denizinde sedefleri talebetmeyen ve içindeki cevherlerden haberdâr olmayan gönül:

*Gel ey bahr-ı hakayıkda **taleb** kılmayan asdâfı*
Gel ey gevherlerinden hem haberdâr olmayan gönül (Niyâzi Mısrî, G. 85-1)

Öncelikle bu dünyada istenen insana zenginlik veren mal ve mülktür. Ancak Allah aşkını talep eden altın ve gümüş gibi maddî değeri olan şeylere yüz vermez. Çünkü dünya malı toplayan insan bu dünyayı yine birbirine katar:

*Sîm ü zeri nider **taleb**-i vecd ü hâl iden*
Dünyâyı birbirine katar cem'-i mâl iden (Nevizâde Atâyî, Ebyât 57)

Bu muhammesi bir geçiş bendi olarak kabul edebiliriz. Hem işin kendisi (talep), hem bunu isteyen (tâlip) hem de istenen (matlûb) bir mısrada karşımıza çıkmaktadır. Şâir bu üçü arasındaki asıl gayeyi anlatmaktadır. Sevgiliyi sevmekteki

asıl gaye onu sevmenin verdiği acıdan dolayı yanmaktır. Yani, talebedendeki matlûbu sevmekten maksat asıl onu isteme düşüncesidir. Güzel sevmekten asıl gaye kavuşma isteği değil, manevî bir mutluluk kazanmaktır:

Garaz sûziş durur bir mâh-ı şehr-âşûb sevmekden
***Talebdür** tâlibe maksûd olan matlûb sevmekden*
Hakîkatdür bilür 'âşık olan mergûb sevmekden
Temennâ-yı visâl itmek degüldür hûb sevmekden
Garaz bir hazz-ı rûhânî durur mahbûb sevmekden
(Bursalı Rahmî, Muhammes 16-1)

387. TÂLİB-TALEBKÂR

Kelimelerin aynı anlamdadır ve isteyen, arzu eden demektir. Ekomnomi terimi olarak da bir malı satın almak isteyen yani müşteriyi karşılayan kelimelerdir.

Klâsik Türk şiirinde şâirler şiirlerde talip olma bahsini özellikle sevgili açısından ele almışlardır. Yeri gelmiş sevgiliye tâlip olmuşlar; onun güzelliğini, sevgisini, hazinesini, cevherini, gönlünü, ondan gelen belâ ve sıkıntıları istemişlerdir.

Beyitte âşık ile sevgili alışveriş yapmaktadır. Fakat bu sefer âşık sevgilinin sunduğu ürünü istediği gibi olmadığı için reddeder. Ey tüccâr, aşk satıcısı! Bana kavuşma metâını arz etme. Ben ona, sonunda hicran olduğu için talip olmam:

Sen bana 'arz itme iy hâce metâ'-ı vuslatı
***Tâlib** olmam bilürem ben 'âkıbet hicrânı var (Süheylî, G. 67-4)*

Bu beyitte sevgiliye kendisinin kötü yollarda yürüdüğünü düşündüğü için sitem eder. Vefâsız olan, kötü ve namerde meyil veririm sanıp her istediğimin pazar kahpesi olduğunu sanıyorsun. Hâlbuki âşık, talebeden gönlü temiz olan bir kişidir.

Bir vefâsız hîz u nâmerde meyil eyler diyü
***Tâlib**-i her kahbe-i bâzâr sanmışsın beni (Usûlî, G. 132-2)*

Burada da âşık gönül ile birlikte hareket eder. Zor beğenen gönül ve âşık hastadır ve iyileşmek istemektedirler. Onlar dâima mutluluk ilacını istemektedirler. Bu ilaç ise mâşuğun kendisidir:

Dermânda kalmışuz dil-i müşgil-pesend ile
*Dâ'im muâl-i kâmı **talebkârlardanuz** (Âgâh, G. 121-5)*

Bu beyitte "sahrâ-neverd" ve "kûh-gerd" ifadeleriyle Mecnûn ve Ferhâd'a telmihte bulunulmaktadır. Klâsik Türk şiirinde Ferhâd, sevdiği Şirin'e kavuşma uğruna her türlü imkânsızlığı göze alıp kavuşamadan ölen âşığın sembolüdür.

Mecnun ise, Leyla ve Mecnun adlı aşk hikâyesinin erkek kahramanıdır. Şiirlerde şâirler bazen kendilerini Mecnûn ve Ferhâd'dan daha üstün âşık olarak gösterirler.

Bu beyitte de şâir kendini en az onlar kadar âşık ve onlarla aynı mekânlarda yani sevgilinin olduğu yerlerde geziyor olarak anlatır. Âşığın bizden kastı Ferhât, Mecnûn ve kendisidir. Kendisini bunlarla bir tutar. Eğer biz her zaman çölde gezip dağda dolaşıyorsak bu boşuna değil; sevgilileri talep ettiğimiz içindir

Eger sahrâ-neverdiz ü kûh-gerdiz dem-be-dem ammâ
***Talebkârân**-ı dildârız dimen bîhûdekârız biz* *(Nigârî, G. 282-6)*

Bu beyitte ise kimyâ ilmi sonucunda bir şey elde edemeyenlerle sevgiliye talip olup da belâ ve gamdan başka bir şey kazanamayan âşıklar kıyaslanır:

Belâ-vü-gam ocagında hemân altun ider rûyin
*Olanlar kîmyâ-yi vasla **tâlib** ber-murâd olmaz* *(Zâtî,G.534-3)*

Bu beyitte ejderhâ kelimesiyle karşılaşıyoruz ki maksat hazinesiyle bağlantılıdır. Ejderha korkunç görünümlü bir canavardır. Bazı sihirli hazinelerin kimsenin elde edememesi için ejderha tarafından beklendiğine inanılır. Ayrıca sevgilinin yüzü ve güzelliği bir hazine olarak düşünüldüğünde saçları onu koruyan bir ejderha olur.

Dünyâda maksat hazînesine tâlip olmak isteyen bu hazinenin etrafındaki belâ ejderhâsını unutmasın. Yani isteklere ulaşmak için bu yoldaki sıkıntıları tâlip olanlar göze almalıdır:

Belâlar ejdehâsından yüzün döndürme ey tâlib
*Cihânda genc-i maksûda **talebkâr** olmak istersen* *(Usûlî, G. 71-2)*

Tâlip kelimesinin bir de talep ile birlikte tasavvufi anlamı vardır. Buna göre, talep edilen Allah, tâlip ise O'na kavuşmayı isteyen ve O'nun yolundan giden sâliklerdir.

Burada ilâhi aşktan bahsedilir. Hakk'a talip olmanın sermâyesi, devası olmayan derttir. Bunun için O'nu talep edenin en yakını âh u zâr olur. Burası bir ummândır. Allah'ın birliği bir ummâna benzer.

Kavuşmayı umanlar ayrılığın acısını hiç duymaz. Aşk bir ilâhi hazinedir. Bunu talebedene ummana dalmak, o zorluğu göğüslemek tatlı gelir. Zaten asıl varlık da yokluktadır. O'nda bir olabilmektedir. Kendini yok edip O'nda kaybolmaktır. Tıpkı bir hazinenin peşinden gidenlerini bu eşsiz hazineyi virânelerde bulması gibi:

__Tâlib__-i hakkın devâsız dertdürür ser-mâyesi
Anınçün âh ü zâr olur hemin hemsâyesi *(Niyâzı Mısrî, G. 58-1)*

Vuslat umanlar duyar mı acısını fürkatin
__Tâlib__-i gevher olana bahr-i Ummân tatlıdır *(Necâtî Bey, G. 144-4)*

Dilersen varlıgı yoklukda gör kim __tâlibân__-ı genc
Bulurlar matlab-ı nâ-yâbı hep vîrâna geldükde *(Nehcî, G. 273-6)*

Sevgili yüzbinlerce gözün gördüğü bu güzel sûreti herkese gösterdiği için, yine kendi güzelliğine herkesi kendi talepkâr etmiştir. Burada beyiti bir kutsi hadis çerçevesinden de ele alıp açıklayabiliriz: "Ben gizli bir hazine idim; bilinmek istedim, mahlûkatı yarattım." O'nun bilinmeyi istemesi kulların O'nu tanıması ve daha iyi kulluk edebilmesi içindir. Bu açıdan bakılınca sevgili Allah, O'na talip olanlarda insanlar olarak düşünülebilir ve beyitten tasavvufî bir anlam çıkabilir:

Nice yüzbin göz gören bir sûret etmiş âşikâr
Yine kendi hüsnüne kendin __talebkâr__ eylemiş *(Usûlî, G. 50-4)*

Aşağıdaki kasîde beyitinde de şâir övdüğü kişiye hitâbeder. O, ülkeler fetetmiş ve yenilerini almaya taliptir:

Rûm u Mısr u Basra vu Bağdada hükmündür revân
Hindi aldın __tâlib__-i iklim-i Türkistân mısın *(Hayâlî Bey, K. 20-14)*

Burada ise, kuvvet dolu kaleminin dinlenmeyi bırakıp yazmaya başlamasının nedenini duygularının memduhunun talebkârlık eline girmesine bağlar. Yâni kendisinden yazmasını istemiş ve o da yazmıştır:

Girince dest-i __talebkârına__ medâr-ı şuûr
Ferâgat eyledi ârâmı hâme-i pür-zûr *(Meşhûrî, K. 9-1)*

Âlemde cevherlerle dolu bir nazım ortaya koymak isteyen çoktur; ancak Zâtî kadar hiçbirinde böyle değerli cevherler bulunmaz:

'Âlemde gerçi __tâlibi__ çok nazm-ı cevherün
Zâtî kadar kamusı veli cevherî degül *(Zâtî, G. 850-7)*

388. TARRÂR

Kelime yankesici anlamına gelmektedir. Klâsik Türk şiirinde sevgilinin saçları yankesici olarak düşünülür. Özellikle *alından aşağı dökülen kıvırcık saç* anlamına gelen "turre" kelimesiyle *turre-i tarrâr* tamlaması şeklinde kullanılmaktadır.

Bu beyitte Nigârî hakîkî aşkı, sevdayı anlatırken sevgilinin yankesici olarak nitelendirilen saçlarını verâ erbâbının bilmeyeceğini söyler. Verâ erbâbı ise zâhid gibi bir tiptir. Günah ve haramlardan korunmaya çalışırken aklıyla hareket edip gönlü ve aşkı önemsemezler. Bu kişiler, dünyevî aşkın göstergesi olan ve bunun sembollerinden olan sevgilinin yankesici saçlarının kazancını bilmezler. Zaten hakîkat pazarındaki sevdada bu durum kişiye fayda sağlamaz:

*Nef'-i tel-i **tarrârı** bilmez vera' erbâbı*
Bâzâr-ı hakîkatde sevdâda bu kâr itmez *(Nigârî, G. 300-8)*

Haşmet iki süslü beyit ve sevgilinin yankesici saçlarından bahseder. Eğer bu iki güzel, süslü beyit sevgilinin yankesici olan saçlarına söylenmiş olsaydı âşıklar bunu kendilerini sürekli saran dert zinciri yaparlardı.

Müselsel-beste-i zencîr-i derd eyler anı uşşâk
*Bir iki beyt-i zîbâ turre-i **tarrâra** söylense* *(Haşmet, G. 212-2)*

Peki, yankesici olarak değerlendirilen saçlar âşıktan neyi alır? Bu sorunun cevabını Usûlî'de buluruz. Sevgilinin bununla âşığın en değerli varlığı olan canını aldığını söyler. Zâtî ise bu sevgilinin çözdüğü bu kıvrım saçları yola inip cana kasd eden harâmîlerle birlikte kullanır. Bu saçlar yol kesen birer eşkiyadır ve âşığın kanını ona helâl eylerler ki harâmî denilen eşkıyalar ticâret kervanlarının korkulu rüyalarıdır:

*Sünbül-i bâg-ı cihân yâ turre yâ **tarrâr**-ı cân*
Yâ tıraz-ı anberîn yâ misk yâ müşkin resen *(Usûlî, K. 4-4)*

*Çözdiler **turre-i tarrârların** indi yola*
Ol harâmîlere kanumı halâl eylediler *(Zâtî, G. 367-3)*

Şeyh Gâlip ise uğruna sıkıntılar çektiği sevgiliye sitemini ederken yine "turre-i tarrâr" tamlamasını kullanır:

Beni ağlatma meded gamze-i hûn-hârın içün
Sana kendim öleyim dîde-i bîmarın içün
Bu kadar dökme sirişkim leb-i dürbârın içün
Sakla ol kanları gülgûne-i rûhsârın içün
*Ben belâlar çekeyim **turre-i tarrârın** içün*
Sen de bir gün ola âh eyleyesin yârın içün

Derd-i hicrâna devâ etmeğe hasret çekesin
İltifat eylemedim deyü nedâmet çekesin *(Şeyh Gâlip, Tercî-i Bend 10-4)*

389. TARTMAK

Bir şeyin ağırlığını bulmaktır ve Türkçe bir fiildir. Klâsik Türk şiirinde genelde terazi, Hz. Yusuf, mîzân kelimeleriyle birlikte kullanılır.

Özellikle Hz. Yusuf'a telmihte bulunulan beyitlerde sevgili güzellik bakımından onunla kıyaslanır. Burada sevgili gümüş tenli olarak nitelendirilir. Burada olduğu gibi tartmak işi maddi değeri olan altın, gümüş gibi madenler ve alım-satımı yapılan tarım ürünleri için uygulanabilir:

Bir sîm-beden şehr-i melâhatde 'Atâyî
***Tartılmadı** ol Yûsuf-ı pâkîze-güherle* *(Nevizâde Atâyî, G. 206-5)*

Bazen de şâirler kendi sözlerinin değerini ifade etmek için bu fiili kullanır. Necâtî Bey, kendi sözlerini gühere ve Hz. Yusuf'a benzetir. Onun değeri de ancak misklerle ölçülür:

*Söz Yusufunu müşg ile **tartardı** Necâtî*
Kıymet kosa sarrâf-ı cihân bu güher üzre *(Necâtî Bey, G. 479-7)*

Kendini kibar ve genç, güzel insanlarla bir tutan kaba ve değersiz kişileri ifade ederken de kıyaslamak için tartmak fiili kullanılmıştır:

***Tartılur** muşmulaveş dest-i manavda bunamış*
Bir tutar kendüsini tâze zarîfâne ile *(Tırsî, G. 170-7)*

En önemli kullanımlarından biri de insanların öbür dünyadaki günahlarını ifade etmektir. Bu terazi öbür dünyada kurulur ve insanların sevaplarıyla günahları burada tartılır. Hangisi çoksa insanlar ona göre Allah katında muamele görür:

*Terezü kurdun günâhum **tartmaga***
Kasd idersin beni oda atmaga *(Yunus Emre, G. 416-16)*

Tartılan bazen de kişinin noksan ve kusurları olur:

*Tamâm eyler anun naksını **tartar***
'Uyûbın dâmen-i setr-ile örter *(Câmi'î, M. 535)*

390. TASADDUK

Tasadduk sadaka vermeye denir. Sadakanın devlet açısından zorunluluğu yoktur. Bu Allah yolunda, muhtaç olan kimseye yardımlaşma maksadıyla verilir. Sadakanın toplumsal anlamda büyük yararları vardır. İnsanın sadaka verebilecek durumda olmasına vesile olacak zenginlik veya maddî varlık ticâret sayesinde de elde edilir.

Nâbî'nin bu beyiti aslında tasadduk olayının özünü çok güzel anlatıyor. Ey Nâbî! Allah yolunda vermek, veren için belâların def edilmesine vesîle olur. Alan ise muhtaçtır ve onun bu ihtiyacı giderilmiş olur:

*Def'-i belâya çünki **tasadduk** vesîledür*
Muhtâc Nâbîyâ gehî hâcet-revâlanur *(Nâbî, G.164-5)*

Bu beyitte de sadaka verilen malla övünüp büyüklük göstermenin yanlışlığından bahseder. Bu durum insanın üzerinde duran emânet elbiseye benzer:

Libâs-ı 'âriyetle farkı yok kat'â tefâhürden
*Olan haşmet-nümâ cem' itdügi mâl-ı **tasadduktan** (Nâbî, G.572-4)*

391. TASARRUF

"Bir malı istediği gibi kullanmak, harcamak veya tam zıttı dikkatli kullanıp biriktirmek" gibi anlamlara gelen kelime, tasarruf etmek deyimi şeklinde de kullanılmaktadır. Tasarruf hem insanların hem de devlet kurumları veya özel kuruluşların dikkat etmesi gereken bir durumdur. Gelirin iyi olduğu bir kurumda veya hazineye yeterli miktarda paranın girdiği bir devlette harcamalara dikkat adilmesse bu kazanç bir anlam ifade etmeyebilir.

Klâsik Türk şiirinde âşık ve sevgili arasındaki ilişkide tasarruf söz konusudur. Beyitte Haşmet âşık ile sevgili arasındaki ticâret ilişkisinden bahseder. "muâmele" kelimesi eskiden ticâret terminolojisinde alışveriş anlamına gelmekteydi. Kavuşma, sevgiliyle olan alışverişte âşığın yetkisinde olan bir metâdır. Âşık sevgiliyle karşılıklı anlaşmalara dayalı bir alışverişe girişir; fakat bu işler neticesinde sevgili onu aldatır ve elinde olan tüm varlığı onun olmaktan çıkar. Âşık tıpkı iflas etmiş bir tüccar gibidir:

*Metâ-ı vaslı çıkardım yed-i **tasarrufdan***
Muâmelât-ı uhûd-ı nigâra aldandım *(Haşmet, G. 169-3)*

Bu iki beyitte kelime genel, yani kendine ait bir şeyi istediği gibi kullanmak anlamıyla kullanılır:

*Mülkine oldur **tasarruf** eyleyen*
Kâfir ola dahı dürlü söyleyen *(Ahmedî, M. 428)*

Yoh mende bu hükmden tehallüf
*Ol mülk ile vakfa bir **tasarruf*** *(Fuzûlî, M. 1000)*

Burada ise şâir masraflar karşısında harcanan paradan bahseder. Çalışırken sıkıntılar çeken ve masraflar karşısında da çok harcayan bir kişiden bahsedilir:

Meksebinde bu tekellüf ne belâ
*Masrafında bu **tasarruf** ne belâ* *(Nevizâde Atâyî, M. 2428)*

Sevgilinin kirpiğinin kılıcı güzel gönüllü âşıklar için değerli bir makamdır. Âşığın gönlü sevgilinin ona gönderdiği bu bakışla çok yüce makamlara çıkar ve güzelleşir. Can da gönülle ortak bir şekilde bunu kullanırlar:

Tîr-i müjen ki mansıbıdur dillerün güzel
*Cân u gönül **tasarruf** ider ânı müşterek* *(Karamanlı Aynî, G.281-4)*

Sevgilinin mülkü, onun olduğu mahalle bir gelindir ve buraya sahip olabilmek için düşmanlar yani rakipler harekete geçmiştir. Şâir de bu durum karşısında âşığa seslenerek bu meydanı boş burakmamasını, yiğit bir şekilde savaşarak buranın tasarrufunu düşmanların almamasını öğütler. Yoksa sonunda şaşkın bir vaziyette ortada kalmak vardır:

*'Arûs-ı mülki düşmenler **tasarruf** itmek isterler*
Gelün merdâne ceng eylen kalursız son hacâletle *(Vecdî, G. 63-4)*

Bazen rindin elinde bulunan şarabın onun tasrrufunda olduğundan:

*Duhter-i rez hayli müddetdür **tasarruf**-kerdesi*
Dest-i rind içre mukayyed oldı gitdi mül garîb *(Said Giray, G. 14-4)*

Bazen de şâir, şiirde el değmemiş ve orijinal anlamların kendi tasarrufunda bulunduğundan da bahseder:

Degül mi söz eri bi'llâhi Sun'î
*Me'ânînün ider bikrin **tasarruf*** *(Gelibolulu Sun'î, G. 79-5)*

Kelimenin bir de tasavvufî anlamı vardır ve bu durum özellikle Allah dostu olan velilerin yine O'nun izniyle eşya ve varlıklar üzerinde gösterdiği olağanüstü haller, kerametlerdir. Bu seçkin kulların bazıları öldükten sonra da tasarrufta bulunabilir. Nâbî, beyitte övdüğü bir din büyüğü için öldükten sınra da tıpkı hayatındaki gibi himmetinin eseri olarak gösterdiği kerametle insanlara yardım ettiğini anlatır ve bu gerçeği tüm açıklığıyla dile getirir:

Hâl-i mevtinde dahı hâl-i hayâtında gibi
*İderr imdâd-ı **tasarruf** eser-i himmet-i Şeyh* *(Nâbî, K.27-5)*

392. TA'YÎN

Kelime devlet memurlarının ilk ataması veya görev yeri değişiklikleri için kullanılan bir tabirdir. Bu kelimeyi özellikle bir meslek gurubu olan me'mûriyetle

bağlantılı olduğu için madde olarak ele aldık. Sevgili ta'yîn işlerini âşıkların rütbelerine göre yapan ve dîvâne olmuş âşığı da hayret makamına atayan aşk hükümdârıdır:

*İdeli 'uşşâka **ta'yîn**-i merâtib şâh-ı 'ışk*
Gördi ben dîvâneye lâyık makâm-ı hayreti *(Sehâbî, G. 422-6)*

Sevgili câdû olan göze işve yaptırır, sihir-bâzlara da binlerce fitne telkin eder. Bu da yetmez kan döken gamze kılıcını cellâdın eline verip onu katliam yapmak için me'mûr eder:

Câdû göze esb-i 'işveyi zîn itme
Sehhâra hezâr fitne telkîn itme
Virüp eline gamze-i hûnînün tîg
*Cellâdı da katl-i 'âma **ta'yîn** itme* *(Nechî, Rubâ'i 125)*

Ravzî ise burada rakîbe değinir ve onun kendini para gibi, yapmacık olarak, değerli göstermeye çalıştığını söyler. Lâkin işinin ehli olan bir sarrâf, yani sevgili, asıl değerini bildiği için ona hiçbir kıymet göstermedi:

Gerçi kim bir sikke-sûret kimsedür cânâ rakîb
*İtmedi **ta'yîn**-i kıymet lîk bir sarrâf ana* *(Ravzî, G. 5-2)*

Tabi bu kelime sadece me'mûr ataması anlamında kullanılmamıştır. Örneğin Nef'î'ye ve Vahyî'ye ait bu beyitlerde gösterme ve belli etme gibi anlamlara gelir. İlk beyitte şâir, cennetin yerini söylemenin ancak bir lutufla cennet insana gösterilirse câiz olacağını söyler:

Cennet altında yâ üstünde demek câ'iz idi
*Bir letâfetde eğer cennet olaydı **ta'yîn*** *(Nef'î, K.47-9)*

Vahyî ise sevgiliye seslenir. Eğer nefesi mu'cize gibi tesirli ve güzel sözler söyleyen bir şâir istersen ey sevgili, dudağının güzelliklerini hoş yaradılışlı Vahyî'ye göster:

*Dehânun vasfını VAHYÎ-i nâzük-tab'a **ta'yîn** it*
Eger bir şâ'ir-i hoş-lehce vü mu'ciz-dem istersen *(Vahyî, G. 159-5)*

Bu beyitte Nâşîd, bir yapı için düşülen tarih beytinde kelimeyi belli edip göstermek anlamında kullanmıştır:

Hisâb etdikde erbâb-ı vukûf ol menzilün kadrin
*Yedi yüz hatve **ta'yîn** etdiler ta'dâd edip mikdâr* *(Nâşîd, Târih 21-14)*

Kelime kasîdelerde de karşımıza çıkmaktadır. Bayır, işlenmemeiş ve ürün elde edilemeyen topraktır. Akıl mi'mârı, verimsiz bu topraktaki suya hasret olan

gülbahçesi için ilkbahar yağmurunu ta'yîn edip göndermiştir. Böylece buralar şenlensin:

*Bayır olmuş mülke **ta'yîn** etti mi'mâr-i hıred*
Susamış gül-zâre irsâl etti ebr-i nev-bahâr *(Fuzûlî, K.11-23)*

393. TEDÂHÜL

Arapça bir isimdir ve duhûl kelimesinden türemiştir. Sözlükte *"Birbiri içine girme."* veya ekonomik anlamda *"Bir muayyen para veya borç taksiti verilmeden diğerinin işlenmesi."* (Sami, 2015: 307) anlamlarına gelir. Yani günü gelip geçen taksit verilmeden başka bir ödemenin gelmesidir.

Klâsik Türk şiirinde zülf ve şâne yani sevgilinin saçı ve o saça vurulan tarak, çok çeşitli anlam ilişkileri içinde şâirler tarafından beyitlerde işlenmiştir. Öncelikle saç dağınık ve uzundur. Bu haliyle âşığın aklını başından alır. Bu dağınık saçları toplamak veya bazen onu dağıtmak için tarağa ihtiyaç duyulur. Âşığın gönlü sevgilinin saçlarında asılı ve bağlı kalmıştır. Gönlü oradan indiren yine taraktır.

Beyitte Nâbî gönlü nakde benzetmiştir. Zülüf ve şâne de aralarında alışveriş ilişkisi olan alıcı ve satıcı olarak düşünülebilir. Âşık, can nakdini sevgiliye vermekte geciktirmiş ve onun sevgiliye olan borcu bitmemiştir:

Nakd-i dil havfum odur kim arada ola telef
*Zülf ile şâne miyânında **tedâhül** var iken* *(Nâbî, G.548-3)*

394. TEKÂZÂ

"Borcunu ödemesi için borçluyu sıkıştırma." (Sami, 2015: s. 333) demektir. Betitte Yahya; *ecelin* veya *Azrâil*'in âşığı can borcu için sıkıştırmamasını, can nakdinin sevgiliye vermek için lazım olabileceğini söyler:

*Ey ecel sen de **tekâzâ** itme alma cânımuz*
Lâzım olur virmege cânâna nakd-i cân bize *(Yahya, G.326-4)*

395. TELEF

Arapça bir isimdir. Ticârî anlamda boş yere harcanıp ziyan olan para için kullanılır. Bunun haricinde öldürme ve yok etme anlamları da vardır.

Kelimenin öncelikle genel anlamıyla kullanımına bakmak gerekir. Nâbî, varlığı olup da bunu cömert bir şekilde insanların hizmetine sunmayan cimrilere uyarıda bulunur. Zaten biriktirilen bu mal kendisine bırakılanlar tarafından boş yere harcanacaktır. Yine ikinci ve üçüncü beyitlerde de karşımıza aynı anlamda çıkar:

Cem' itdügün nükûdı ider vârisün ***telef***
Fehm itmedünse farkını buhl ü sehâvetün *(Nâbî, G.433-5)*

Kimi dedi söylenir ya zâhir
Zîrâ ***telef*** *oldı mâlı vâfir* *(Şeyh Gâlip, M. 1209)*

Telef*-keşteye kıldı sarf-ı mecâl*
Ödetdi kim itdi-y-se itlâf-ı mâl *(Cinânî, M. 644)*

Bazen sermâye olan vakit ya da nakit olarak düşünülen hayat ve ömür boş yere harcanmış değerli mallar olarak düşümülür:

Nâbîyâ mâye-i evkâtı ***telefden*** *gayrî*
Giryemüz sehv ile fevt itdügümüz fırsatadur (Nâbî, G.125-7)

Hayât nakdi çü ten kîsesinden ola ***telef***
Ne assı mâl ile gerdûn olursa mâl-â-mâl
(İshak Çelebi, Tercî'-i Bend 1 Bend 4-3)

Bu kelimeyi kullanırken sevgili de ihmal edilmez. Onun uğruna bazen kanlı gözyaşı nakdi bazen de hayat nakdi harcanır. Zaten bunları sevgili uğruna telef etmeyen âşığın sevgiliden alabileceği hiçbir karşılık da yoktur:

Nâ'il olmaz bûs-ı rûy-ı vasla hergiz itmeyen
Dil-rubâ yolında nakd-i eşk-i hûnînin ***telef*** *(Vahyî, G. 152-2)*

Peykân-ı yâre idemedüm sînemi hedef
Nakd-i hayâtum oldı bu sevdâ ile ***telef*** *(Sehâbî, G. 193-1)*

396. TEMELLÜK

Mülk edinmek, sahiplenmek anlamlarına gelir. Diğer bir ifadeyle temlîk işlemindeki diğer taraftır.

İncelenilen dîvânlarda şâirler kelimeyi, insanların verdiği sıkıntıyı ifade etmek için "sahiplenmek, dost edinmek" gibi bir anlamda kullanmıştır. Şâir, sahiplenmeye çalıştığı herkesin kendine sitem ettiğini ve kimseden de eziyetten başka bir şey görmediğini söyler:

Kime itdimse ***temellük*** *o bana itdi sitem*
Görmedim hâsılı hîç-kesde cefâdan gayrı *(Mehmet Sıdkî, G. 192-3)*

Bu bentte ise ayışığı kişileştirilmiştir. Ayışığı duvarın gölgesinde görünür, yani orayı sahiplenir. Gül ise açılıp gülbahçesine girer. Bağban ise dikene eziyete izin vermez. Elbette ümit ağacının meyvesine kavuşur. Hüner, vezire has güzel bir meclise kavuşmaktır:

*Nûr-ı meh eyler **temelluk** sâye-i dîvârına*
Çâk-ı dâmen n'oldugın bilmez girer gülzârına
Bagbânı ruhsat-ı âzâr virmez hârına
Şübhesiz vâsıl olur nahl-ı ümîdün bârına
Bezm-i hâs-ı âsafiye nâ'il olmakdur hüner (Nâbî, Tahmîs 5-3)

Şâir bu beyitte karamsar bir haldedir. Ümit kayığını her ne olursa olsun kenera çekmiş ve rüzgarı da, veya zamanı, sahiplenmek istemiyor:

Ümîdim zevrakın çekdim kenâra her çi bâd âbâd
***Temelluk** eylemem şu rûzgâra her çi bâd âbâd (Sümbülzâde Vehbî, G. 44-1)*

Vehbî, bu Rubâi'de zamane insanını gerçekçi ve samimi bulmaz. Onlara alıcı bir gözle yani temelluk eyleyerek bakılsa görünüşte samimilerdir. Ancak İhlâs Sûresinin hakkı için, zayıf ve âciz Vehbî samimiyetiyle hâlis bir kuldur:

*Zamâne halkı mecâzî **temelluk** eyleyerek*
Bakılsa sûret-i zâhirde cümle muhlisdir
Hakîkat üzredir ancak hulûs-ı Vehbî-i zâr
Be-hakk-ı Sûre-i İhlâs 'abd-i hâlisdir (Sümbülzâde Vehbî, Rubai 5)

Emek ve çalışmanın yüceliği sahip olunan şeyin sunulmasıyla, arz edilmesiyle zenginlik bulur. Aşağıda olan, düşük olan talihe de naz ettiren benim yüksek yaradılışımdır. Şâir beyitte himmete değerini verenin de talihi ve bahtı düşük gösterenin de kendi yüksek yaradılışı olduğunu anlatır:

*'Ulüvv-i himmet istignâ eder 'arz-ı **temellukdan***
Sipihr-i süfleye nâz etdiren tab'-ı bülendimdir (Sümbülzâde Vehbî, G. 62-4)

397. TEMESSÜK

Senet, tahvil veya hüccet anlamlarına gelir. Ödenecek olan borç için alacıklıya verilen ve borcu resmi olarak güvence altına alan imzalı evraktır. (Kütükoğlu, 2011: s. 413; Ünal, 2011: s. 677).

Nâbî, kelimeyi gerçek anlamıyla bir beyitte kullanmıştır. Ey Nâbî! Borç senedine mühür vurulduğu zaman, tüm tedbirlerin sonu olduğu anlaşılır. Bu senede vurulan mühür bir anlamda evrâka konu olan değeri resmî anlamda güvence altına almaktır. Şâir buna vurgu yapmıştır:

*Anlanur deyn **temessüklerinün** mührinden*
Nâbîyâ âhir-i mecmû'-ı devâ oldugı key (Nâbî, G.851-7)

Kelimenin ayrıca dînî, hikemî konularda ve kasîdelerde de kullanıldığını görüyoruz. Hâtem cömertliğiyle ünlü bir kişidir. Eğer onun gibi cömertlik semtinde

tanınmak istersen temessüklere mühür vurup esnafı dolandırmalısın. Haşmet burada dolandırmak ifadesiyle ticâretteki bir sıkıntıyı da dile getirmiş olabilir:

Hâtem gibi nâm ister isen semt-i sehâda
*Bas mührü **temessüklere** esnâfı dolandır* *(Haşmet, K. 23-47)*

Şâir öbür dünyayla birlikte bu devri de unutmaz. Biz bu zamanın çarşısında borç temessükleriyiz. Alacaklarımıza da hep bizim mührümüz basılır. Nâbî burada güvenilir olmaktan bahseder:

*Sûk-ı devrânda biz ol deyn **temessükleriyüz***
Hep bizüm hâtemümüzdür basan ikrârumuza *(Nâbî, G.798-5)*

Erzurumlu Zihnî ise Allah'tan bağışlanmayı dilerken bu kelimeyi kullanır. Afv ümîdinin ipine sened zamanıdır. Benim gibi güçsüz ve âciz bir kulunu Hak, inşallâh, bağışlanmış bir yâr eyler:

*Habl-ı ümmîd-i 'afve **temessük** zamânıdır*
Ben nâ-tüvânı eyleye Hak yâr-ı mağfiret *(Erzurumlu Zihnî, G. 20-8)*

398. TEMLÎK

Bir mülkiyetin başkasına devrini sağlayan hukukî işleme verilen isimdir. Bir gayr-i menkulün ya da maddi değeri olan bedelin sahipliğini karşı tarafa verdiğini gösteren resmî işlemdir. Bu bazen bir bedel karşılığında bazen de bedelsiz yani hibe, sadaka veya vakıf şeklinde olabilir. (Aybakan, 2011: s. 428).

Klasik Türk şiirinde sevgili, değerli mülkler kendine temlîk edilse bile aşık tarafından tüm bunlardan daha değerli gürülendir. Âşık için, Çin mülkünün tamamının ona verilmesi hiç önemli değildir. Onun asıl maksadı sevgilinin misk kokulu saçının kıvrımlarıdır. Çünkü onun için bundan daha değerli bir mülk olmaz:

*Mülk-i Çîni itseler **temlîk** makbûlüm degül*
Bana ancak çîn-i zülf-i müşg-bûyundur garaz *(Yahya, G.167-2)*

Bu iki kasîde beytinde kelime bir saray ve mülk temlîki şeklinde karşımıza çıkar:

*Ya'nî ol 'âlî sarâyı zâtına **temlîk** ile*
Kadr-i vâlâsın dü-bâlâ eyledi 'ulvî-makâm *(Sümbülzâde Vehbî, K.45-25)*

*Mülk **temlîk** edip başına gevher dökmüş*
Şâh Uveys ettiği dem Hazret-i Selmâna kerem *(Hayâlî Bey, K. 15-12)*

407. TERVÎC

Arapça revâc isminin çoğuludur. Bir malın kıymet ve itibarının artması demektir. Klasik Türk şiirinde sadece ticarete konu olan ürünler değil hüner ve fazilet gibi yüce değerler de tervîc olur.

İlk beyitte Haşmet memdûhuna seslenir ve devrinde yardımıyla hüner metâının değerinin artmasını, fazîlet pazarının ise cömertlikle dolmasının ister. Böylece şâir pazar, metâ ve tervic kelimelerini tenâsüplü kullanarak övdüğü kişiden şiir yeteneği karşısındaki beklentisini dile getirir:

__Tervîc__-i metâ-ı hünere himmetin olsun
Devrinde kerem-sâz ola bâzâr-ı fazîlet *(Haşmet, K. 12-40)*

Burada ise pazarın olmazsa olmazlarından dellâl görülmektedir. Dellâl eski dönem ticâretinde çarşı ve pazarlarda alıcı ile satıcı arasına bağlantıyı kuran bir tiptir. Özellikle alışverişin hareketlenmesi için bağırarak müşterinin ilgisini ürünün üzerine çeker. Beyitte satılan, muhabbetin göz alıcı kumaşıdır. Bu kumaşı satan sevgili, alıcı ise âşıktır. Ancak aradaki bu ticârî ilişkiyi kızıştıracak, ürünün satılmasını sağlayacak arabulucu rolündeki dellâl ne yazık ki pazardan çekilmiştir. Âşık bir anlamda sevgilinin aşkına talip olmuş ancak sevgiliyle arasındaki yakınlığı kuracak ve ticâretin, satılan kumaşın değerini arttıracak olan dellâlin ortada olmaması onu çaresizliğe sürüklemiştir:

Nâbî kumâş-ı çeşm-rübâ-yı mahabbetün
__Tervîc__ içün miyânede dellâli kalmadı *(Nâbî, G.820-9)*

400. TİCÂRET

Arapça bir isimdir. Kâr, kazanç ve menfaat elde etmek amacıyla yapılan, farklı tarihî dönemlerde metâ değişimi veya para ile alım-satım şeklinde gerçekleşen, insanların çevresinin ve ufkunun gelişip genişlemesini sağlayan ekonomik, toplumsal, bölgesel ve evrensel çapta bir faaliyettir. Yaşadığı toplumun bir parçası olan Klâsik Türk şâiri, duygu ve düşüncelerini daha iyi ve etkili anlatabilmek için topluma ait değer yargılarından faydalanmıştır. Bunlardan biri olan ticâret ve onunla ilgili unsurlar da şâirlerin ciddi bir şekilde kullandıkları malzemelerdendir.

Tâcirin yâni ticâret erbâbının bu işe girmek için öncelikle bir amacı vardır ki bu amacın da ticâret yapma isteği ve kazanmak arzusu olduğu görülür. Beyitte aynı zamanda tüccar ve âşık karşılaştırması yapılmıştır. Nasıl ki tüccarın bu yollara

düşmesini yapacağı ticâretle kazanma ümidi kamçılarsa, âşığı da yârin olduğu yere gitmeye ona kavuşma ümidi sevk eder.

Kûy-i yâre âşıkı ümmîd-i vuslat sevk eder
*Tâciri râh-ı hatarnâke **ticâret** sevk eder*
(Mütevellizâde Ömer İhyâ, G. 101-1)

Dükkân, çarşı veya pazar gibi mekânlarda küçük esnaflıkla uğraşanlar değil de şehirler veya ülkeler arası bu işi yapan ve tâcir denilen büyük satıcılar kendilerine bolluk ve zenginlik getiren yerlere seyahat ederler:

İderdi seyr içün gâhî seyâhat sûy-ı Lâhûr'a
***Ticâretle** giderdi Hind ü Keşmîr-i ferah-zâya (Bursalı İffet, Târih 13-3)*

Bunun sonucunda tâcir zamanla kazanmaya başlar. Böylece hem kazanmanın hazzı ve mutluluğu hissedilir hem de maddî anlamda ve nufûz anlamında güç elde edilmiş olur:

Zamân-ile bir tâcir-i kâmrân
***Ticâretle** olmışdı sâhib-tüvân (Cinânî, Mesnevî 2699)*

Bu işle uğraşan için her zaman kazanç söz konusu olmayabilir. Netice itibariyle bu uğraş risk içerir. Sonunda kazanmak da kaybetmek de söz konusudur:

Senün 'ışkunı aldum terk idüp cân
***Ticâretde** olur sûd u ziyân hem (Ahmedî, G.458-5)*

Zarar edip iflâsa sürüklenmenin nedenlerinden biri de sermâye denilen ve tüccarın olmazsa olmazı olan para veya kıymetli mallarının azlığıdır. Ticâretin en makbûlü tüccarın kendine ait ve yeterli sermâyeyle yani borç olmadan yaptığı alış-veriştir. Eğer tüccar sermâyesiz bu yola çıkarsa iflas eder ve boşu boşuna çabalamış olur:

*Müflis **ticâret** eyler ser-mâyesiz velîkîn*
Sa'yi abesdür anun sevdâsı cümle hüsrân (Nesîmî, G. 326-7)

Klâsik Türk şiirinde sevgili ile girdiği mecâzi alışverişte âşığın elinde olan en değerli nakdi canı ve gönlüdür. İsteğini elde edebilmek için âşık tüm bunları feda etmeye hazırdır. Talep edilen ise sevgilinin aşkıdır:

Cân ile gönül mümkin ise bûse lebinden
*Kılmaya Semerkanda varan böyle **ticâret** (Münîrî, G. 26-5)*

Klâsik Türk şiirinin coğrafyası içinde Mısır'dan çok bahsedilir. Yûsuf u Züleyhâ'nın maceraları orada geçmiştir. Yine Yûsuf peygamberin güzelliğini

telmîhen sevgilinin yüzü Mısır'a, kendisi de sultana benzetilir. Kelimenin "ülke, memleket" anlamıyla da çok zaman tevriye yapılır. (Pala, 2000: s.278) Beyitte de Mısır, aşk ülkesi olarak kullanılmıştır:

Ben Süleymân-ı zamânem Yûsuf'ı cânum sever
*Mısr-ı 'ışk içre benüm hâlüm **ticâret** üzredür (Ravzî, K. 14-7)*

Bu beyitlerde âşık bazen yaptığı ticâretle sermâyesini bitirmiş ama bu işten vazgeçmemiştir:

Nasîbi dîdenün âb u dilün tâb oldı kısmetde
*Gözüm ser-mâyeyi harcandı dil ammâ **ticâretde** (Yahya, G.345-1)*

Bazen sevgiliyi rakip ile alışverişte görüp kahrolmuş; yeri gelmiş aşk pazarında tüm parasını verip dert ve sıkıntıları satın almış ama ticâretten vazgeçmemiş, yeri gelmiş sevgiliye kavuşmayı bir ticâret gibi düşünüp bu haline şükretmiştir. Âşık bu pazarlıklardan karlı da ayrılsa zarar da görse her hâl u kârda bu aşk pazarının içinde olmak ister ve bu durumdan hoşnuttur:

Gösterir vuslata germiyyet-i bâzâr rakîb
*Kâfiri resm-i **ticâretde** ne pûyân gördük (Erzurumlu Zihnî, G. 196-3)*

Verir nakdîne-i eşki alır kâlâ-yı endûhı
*Gönül bâzâr-ı aşk içre tehî kalmaz **ticâretden** (Hâzık, G. 164-6)*

Sad şükr ölmeden irişüp hâk-i pâyuna
*Ser-mâye-i hulûs ile itdüm **ticâreti** (Nâbî, K.16-109)*

Bu beyitte ise şâir ile tüccar karşılaştırılır. Ticâretin en makbûlü tüccarın kendine ait sermâyeyle, borç olmadan yaptığı alışveriştir. Eğer sermâyesiz bu yola çıkarsa iflâs eder ve boşu boşuna çabalamış olur. Aynı şekilde şâirin yazdıklarındaki mana da kendine ait olmalı ve kimse tarafından kullanılmamış olmalıdır:

Şa'ir oldur 'AYNÎyâ kim karz-ı ma'nâ itmeye
*Tâcir oldur ki **ticâret** kendü mâlıyla ide (Karamanlı Aynî, G.410-7)*

*Müflis **ticâret** eyler sermâyesiz velîkîn*
Sa'yi abesdür anun sevdâsı cümle hüsrân (Nesîmî, G. 326-7)

Klâsik Türk şâirinin ticâreti ele alırken sadece bu dünyadaki kazanç ve zarar manasını düşünmediğini görürüz. O, bir manada ahiret âlemini de düşünür. Bu konudaki durumunu da gözden geçirir. Allah yolunda gitmek en büyük ticârettir ve bu yolun en büyük sermâyesi de imandır. Bu imanı güçlendirmek de hayırlı işlerle ulaşmaktan geçer. Böylece hem bu dünyamızı hem de öbür dünyamızı kazanmış

oluruz. İnsan aynı zamanda acziyet içinde bir varlıktır. Peygamberimiz (s.a.v.) kendisinden şefaat dileyeceğimiz kimsedir. Ancak onun şefaatini alabilecek hata ve günah malından başka da insanın sermâyesi yoktur:

*Gâfil yürüme bunda **ticâret** idegeldün*
Bâzâr-ı fenâda sana ser-mâyedür îmân *(Behiştî, K. 3-25)*

Dükkân-ı pür-menâfi'-i bey' u şirâ-yı hayr
*Ser-mâye-i **ticâret**-i dünyâ vü dîndür* *(Vahyî, K. 8-12)*

*Eyle Şeyhî ki hoş **ticârettir***
Sefer-i lâ ilâhe illallâh *(Şeyhî, K.1-19)*

Şefâ'at kesbine ser-mâye ancak nakd-i cürmümdür
*Almada gayrı yok mâl-ı **ticâret** yâ Resûlallah* *(Halil Nûri, K. 10-10)*

Yunus Emre'ye göre ise ticâretin bambaşka bir boyutu mevcuttur. Aşk, dost ile yapılan bir alışveriştir. Burada gönül verilir ve karşılığında da gönül alınır. Bu yüzden aşk işinde kâr ve zarar hesabı yapılmaz. Gerçek ticârette ise bir kazanç söz konusudur. Karşılıklı fayda ve menfaat söz konusudur. Menfaatin olduğu yerde dostluk olmaz. O yüzden bu iş her şeyden âzâdedir. Ayrıca bu beyitleri Yunus'un cenneti istemeyip mutlak güzelliğe ve asıl dosta kavuşmak istemesinin başka bir ifadesi olarak ele alabiliriz:

*Nice **ticâret** ile mekseb gösterem ana*
Şöyle tüvângerdür ol assı-ziyândan fârig *(Yunus Emre, G. 126-7)*

'Işka mesel baglanmaz 'ışk işi hisâb olmaz
*Dostlık **ticâretinde** anılmaz assı-ziyân* *(Yunus Emre, G. 264-6)*

Klâsik Türk şâiri ömrü nakde benzetir. Bu insanın en büyük sermâyesidir. Ancak insan gaflet içindedir ve hayatın zarar-ziyanla geçtiğini bir türlü anlamaz. Bu alışverişten herkes kazançlı çıkamaz.

Ziyâ'î gibi 'ömrüm nakdini harc eyledüm bir bir
***Ticâret** bilmedüm âhir tasavvurdan ziyân itdüm* *(Hasan Ziyâ'î, G. 273-5)*

*'Add eyleyemezdi fa'ide nakd-i **ticâretin***
Gâfil bileydi mâye-i cömrün hasâretin *(Nâbî, G.647-1)*

N'eyleyem ammâ ki sûk-ı 'ömrde
*Herkese olmaz **ticâret** râbiha* *(Vahyî, Târih 21-3)*

Yine de şâir ticâretteki asıl unsuru, yani kazanma isteğini ve arzusunu hiçbir zaman göz ardı etmez. Allah'a, çıkmış olduğu bu ticâret yolculuğunda kazançlı

olması ve Allah'ın zarar ve kötülüklerden kendisini koruması için dua etmeyi de ihmal etmez:

__Ticâret__-i seferüm nakd-i kîse-i Hızr it
Kemâl-i sûdumı nakz u zarardan eyle emîn *(Rızâ, G. 65-4)*

401. TUNC

Bronz adı daverilen bu maden bakır ve kalayın karışımından oluşur. "*Tunçtan yapılmış ve bügün cami, türbe ve sebillerdeki son derece güzel ve döküm tekniği kullanılan parmaklıklar, kubbe ve minare alemleri Türk sanatı bakımından önemli eserlerdir."* (Kuşoğlu, 2006: 228).

Yunus Emre kelimeyi dünyanın değersizliğini ifade etmek için kullanır. Değerli olan altın ve gümüşün karşısına onlar kadar değerli olaman bakır ve tuncu çıkarır; kendisi için hiçbirinin önemi olmadığını vurgular.

Yûnus eydür hey sultânum özge şânum vardur benüm
Ko dünyâ altûn gümişin ne bakır u __tuncındayuz__ *(Yunus Emre, G. 114-4)*

402. TÜCCÂR

Arapça bir kelimedir. Tâcir veya satıcı kelimelerinin çoğuludur. Nasıl ki tüccâr sefer ettikçe malını arttırıp zenginleşir, ben de senin uğruna yollara düşersem gönlümdeki keder daha da artar. Âşık bu durumdan mutluluk duyar:

Gam-ı 'ışkun sefer eylersem olur dilde füzûn
Arturur mâlını çün eyleye __tüccâr__ sefer *(Nev'î, G. 108-3)*

Şâir bu beyitte "ağyar" yüzünden dertlenmiştir. Bu derdi tüccâr olarak düşünür. Sevgili kendisine değil âşuftelere meyil vermiştir. Gam tüccârı da servetine servet katmıştır:

Âşüftelere itdi o meh 'arz-ı tebessüm
__Tüccâr__-ı gama dürc-i dür ü gevher açıldı *(Vahyî, G. 249-3)*

Ticâretin bir de rekâbet boyutu vardır. Bu esnaf, marka veya şirketler arasında olabileceği gibi ülkeler arasında da olabilir; hatta bu en tehlikelisidir de. Çünkü tarihte bu yüzden defalarca savaşlar dahi yaşanmıştır. Fuzûlî'nin beyiti bu durumu güzel bir şekilde ifade eder:

Çok zamânlardır ki sayd-i merdüm-i __tüccâr__ için
Reh-güzâr-i Hind'e kurmuştur hisâr-i Basra dâm *(Fuzûlî, K.14-27)*

Klâsik Türk şâiri sevgilinin şaçıyla ilgili anlatımlarda kelimeyi kullanmıştır. İlk beyitte geçen güzel koku nâfenin en iyisinin elde edildiği yer beyitlerde ticaretin yapıldığı yerlerden biri olarak kullanılır. Sevgilinin saçının tozu bu kokudan daha değerlidir. Bunu göstermek için âşık, tozu tüccâra ısmarlayıp Tatar ülkesine gönderir. Yine sevgilinin misk ve nafe kokulu saçı söz konusu olunca ismi geçen yerlerden biri de Çin'dir:

*Tatara saçun tozunu **tüccâr** ile gönder*
Ta kim bileler nâfe-i Tatar kimün var *(Nesîmî, G. 107-10)*

Şol sünbül-i pür-çîn içün sevdâya düşdik cân ile
***Tüccârıyuz** Çînin biz uş Kembâyet ü Kişmîrümüz* *(Nesîmî, G. 193-9)*

Bazen kendinin mana sarrafı olmasını, bazen pazarındaki olumsuzluğu ve kimyâger gibi iflâs etmeyi, bazen de zamanın değerinin olmamasını "tüccâr" kelimesiyle ilişkilendirip kullanır:

*Ben o sarrâf-ı maânîyüm ki **tüccâr**-ı hired*
Bî-bahâ kâlâ-yı irfâna beni nakkâd ider *(Sâbit, K. 32-20)*

Târmâr oldı bu eşnâda vefâ bâzârı
*Kîmyâger gibi iflâsa çıḳar **tüccârı*** *(Lebîb, G. 128-1)*

*Libâs-ı müste'âr-âsâ yine **tüccâra** redd etdim*
Zamân-ı naks-ı kıymetle çekip envâ'-ı hüsrânı (Sümbülzâde Vehbî, K.27-14)

Kelime tasavvufî anlamlı şiirlerde de kullanılır. Aşk, vahdet şehrinin tüccarına sermâyedir. Onun tüm vakit nakdi de aşkdur. Kendisi de bir tüccârdır. Ve aşk ehli olanları da bu şehre çağırır:

*'Aşk bir ser-mâyedür **tüccâr**-ı şehr-i vahdete*
Nakd-i vaktüm 'aşkdur erbâb-ı 'aşka es-salâ *(Rızâ, G. 3-4)*

Lâ-mekân, mekâna ihtiyaç duymayan Allah'ın makamıdır. Ârif olan ermiş kişi de bu mekânın tüccarıdır. Bu dünyanın güzellikleriyle işi yoktur. Zâhid olana da buranın tüccarı olan ârife uymasını tavsiye eder. Çünkü kâmil insan olmanın yolu buradan geçer:

Neylesün 'ârif cihânın nakşını hem zevkını
*Lâ-mekânın gevherin alup satar **tüccârıdur*** *(Ümmî Sinan,G.33-12)*

Zâhidâ gel 'ârife baş egmege 'âr eyleme
*Bî-nişân u lâ-mekân bâzârının **tüccârıdur*** *(Ümmî Sinan,G.33-5)*

Kâmil insan yaradana ta ezelden söz vermiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da "Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)" demişlerdi." (A'râf 7-172)* (DİB, 2007: s. 172) buyurulur. *"Kâlû belâ", "Evet dediler" anlamına gelen bir kelimedir. Elest bezminde Ruhların Allah'a kulluk için söz vermelerini anlatır."* (Pala, 2000: s. 228). İşte A'râf suresinde geçen bu kelimeyi şâirler bu gerçeği hatırlatmak için kullanmıştır. Kâlû belâ bir pazardır ve şair kendini buranın tüccârı olarak görür:

*Tâ ezel kâlû belâ bâzârının **tüccârıyam***
Kim bu sırdan bey' iderse kâmil insân anladum (Ümmî Sinan, G.111-8)

Bu beyitte de sonbaharla birlikte ağaçların yapraklarını dökmesi harâmî ve tüccâr kelimeleriyle ilişkilendirilip güzel bir şekilde ifade edilmiştir:

Bâgda bâd-ı hazân buldugı eşcârı soyar
*Şol harâmî gibi kim zulm ile **tüccârı** soyar (Hasan Ziyâ'î, G. 83-1)*

Ayrıca herhengi bir mecaza başvurulmadan, gerçek anlamıyla yani bir meslek olarak kullanıldığı da görülür:

*Gitti ukbâya Çeçem-zâde ki **tüccârdan** idi*
Şu yatan Ahmed Efendi bize bir ibret bes (Mütevellîzâde Ömer, Tarih 33-3)

403. TÜKENMEK (DÜKENMEK)

Elde olan bir şeyi bitirmek, maddi değeri olan bir malı tüketmek veya parayı harcamak mânâlarına gelir. Ticârî anlamda tükenmek malını kaybetmek ve iflâs etmektir. Şâirler bu kaybı ifade ederken bazen kendi yeteneklerini övmek için yaradılıştan gelen söz söyleme yeteneğini tükenmez bir hazineye benzetir:

Kâmrân-ı mülk-i nazm olsam n'ola Nef'î gibi
*Bir **dükenmez** kâna benzer tab'ımın gencînesi (Nef'î, G.131-5)*

Aşağıdaki ilk iki beyitte sevgilinin dudağından bahsedilir. İlkinde uğruna gözyaşı dökülüp gönülden çıkmayan kanlı dudak, ikincisinde ise yanağın vasfının cevherine feyiz veren sevgilinin dudağından bahseder şâir. Bu uğurda dökülen gözyaşları tükenmiştir ve feyz veren dudak da btimez tükenmez bir hazineye sahiptir:

*Lâ'l-i hûn kaldı yürekde **dükenüp** sîm-i sirişk*
Pâdişâhum buyurursan o da gelsün nazara (Zâtî, G. 1326-6)

Nigârî gevher-i vasf-ı ruhun her dem nisâr eyler
*Ki ol feyzi lebinden bir **tükenmez** kâna mâlikdir (Nigârî G. 212-7)*

Bir de aşk derdi vardır ki bu da tükenmez bir hazinedir. Ona kavuşanın daha iksire ihtiyacı olmaz. Sevgilinin saçı da tükenmez bir kârdır. Ama bununla uğraşan âşık başa çıkamaz, bu ulaşılmaz bir emeldir:

*Derd-i aşkun bir **dükenmez** genc imiş ey şâh-ı hüsn*
Ana vâsıl olalı iksîre hâcet kalmadı *(Yahya, G.398-3)*

Gîsû ile uğraşma zîrâ başa varmazsın
*Bir kâr-ı **dükenmezdir** bî-bâr emeldir bu* *(Nigârî, G. 560-8)*

Sevgili aynı zamanda yalancıdır. Ey vefâsız sevgili, ne vakte kadar yalan söyleyeceksin ki artık yeter. Ömrüm tükendi fakat kavuşma zamanı bir türlü bitmedi:

Tâ-key dürûg bizlere ey bî-vefâ yiter
*'Ömrüm **dükendi** va'de-i vuslat dükenmedi* *(Bursalı Rahmî, Beyit 9)*

Sevgili âşığı mesteder. Klâsik Türk şiirinde sâkî de sevgili olarak düşünülmüştür. Ey sâkî, sohbet sırasında bizi kendimizden geçirip mest eden şarap eğer tükenirse, sen onun yerine, o güzel sûretini as ki bize mest olmak için bu yeter:

*Sâkiyâ esnâ-yi sohbette **tükendikce** şarâb*
Halkı mest etmek dilersen as bu zibâ süreti *(Ahmet Paşa, G. 350-3)*

"Derviş, Farsça "kapı arayan" mânasındaki der-yûs'dan gelmektedir. Kapı kapı dolaşan, dilenci, fakir. Tasavvuf terimi olarak tarikata dâhil olmuş kimselere denir." (Tatçı, 2012: s. 404). *"Klâsik Türk şiirine göre dervîşliğin gereği dünyaya değer vermeme, dünya ve dünya nimetlerinden soyutlanıp şan, şöhret, zenginlik ve varlığı yük sayma, şeyhin (mürebbî) dediklerini yapma, sabr edip eldekiyle yetinme (kanâ'at) ve fakr haliyle övünmedir."* (Zavotçu, 2013: s. 192).

Dervişlik, asıl Allah'ı aramaktır. Bu yüzden çok değerlidir ve bu yüzden tükenmez bir hazine gibidir. İster sultan olsun ister kul, kim isterse bu hazineden nasibini almalıdır. Bu yolda kul da birdir sultan da zengin de birdir fakir de:

*Dervîşler didükleri bir **dükenmez** kân olur*
Hâs u 'âm kul u sultân bu kândan alan gelsün *(Yunus Emre, G. 239-2)*

Allah'ın sınır nimeti ve sonsuz keremi karşısında dünyanın tüm hazineleri ve denizleri bitse de onun yârini tutamaz:

*Boşalır kâse-i bahr u **tükenir** kîse-i kân*
Bulımaz ni'met-i bî-haddini pâyan-ı kerem *(Şeyhî, K.11-16)*

Zaten bu dünyanın kayıtlı olan, görünen her şeyi sonu gelmeyen ve insana fayda sağlamayan bir macera gibidir. Bu hayale kapılma ve geleceğin kârını düşünme:

*Bir **dükenmez** macerâdur bu kuyûdât-ı cihân*
Düşme bu kayd-ı hayâle kâr-ı ferdâyı unut *(Mehmet Sıdkî, G. 25-3)*

404. UCUZ-RÂYGÂN (RÂYGÛN)

İki kelimede yakın anlamlıdır. Zahmet çekmeden, az bir emekle elde edilen şey veya düşük fiyatla, bedâva ele geçen varlığı ifade eder. (Nâcî, 2009: 582; MEB, 1996: s. 2957)

Klâsik Türk şiirinde kelimeler sevgiliyle, bezm meclisiyle ilişkilendirilip kullanılmıştır. Sevgili ve ona ait güzellikler öyle ucuza verilecek şeyler değildir. Çünkü onlar çok değerli cevherlerdir. Eğer değerini bilmemezlik yapıp da ucuza almak isterlerse onlara sakın yüz verme çünkü senin yanağın cevher gibi kıymetlidir. Açık bir şeydir ki ona kondurulacak bir bûse yüz cana bedeldir. Ayrıca onun olduğu yerde ve onun değdiği her şey çok kıymetlidir. Onun olmadığı zaman şarabın değeri, değerini bilmeyen âşıklar tarafından ayağa düştü:

***Ucuz** isteseler yüz virme ruhsârın cevâhirdir*
Deger her bûsesi yüz cânanıma emr-i zâhirdir *(Ayşe Teymûrî, G. 13-1)*

*Leblerün devrinde böyle **ucuz** olmazdı şarâb*
Anı 'âşıklar ayağa urdı bu bâzârda *(Revânî, G. 364-5)*

Bu beyitler de aslında ticârî bir gerçeği görebiliriz. Bir mal piyasada ne kadar fazla olursa, sürümü ne kadar çok olursa veya ona olan ilgi azalır, tâbir-i câiz ise modası geçerse o kadar ucuz olur.

*Deste işidir lîkin **ucuz** olmamağ için*
Bir kez gelir eyyâmda bâzârâ benefşe *(Necâtî Bey, K. 22-15)*

Zerrîn levhalarla o rengîn varaklarun
*Kalmadı kadr ü kıymeti her yerde **râygûn*** *(İshak Çelebi, K. 16-13)*

Saf bir cevher olan sevgilinin ayağının toprağını âşık bin can karşılığında alırsa ucuz almış, hatta bedavaya bile almış sayılır. Kıymet ve zenginlik ülkesinin şâhı ağırlığınca altın dğerindedir. Kıymetini bilmeyenlere kendini satarsa ucuza düşebilir:

Ayagı topragın Hecrî bugün ol gevher-i pâkün
*Eger bin câna alursan **ucuzdur** belki aylakdur* *(Hecrî, G. 30-5)*

Agırı altun degerdi ol şeh-i mısr-ı bahâ
*Kıymetin bilmezlere kendin satar **ucuz** düşer* *(Hasan Ziyâ'î, G. 68-2)*

"Ucuz" kelimesi bu beyitte daha iyisi karşısında değerini yitirmek anlamıyla kullanılmıştır. Sevgilinin misk kokulu saçları çözülünce anber değerini kaybeder ve ucuz olur:

*Çöz kâkül-i mişginini anber **ucuz** olsun*
Depret leb-i şîrînini kim kana tuz olsun *(Hayâlî, G. 443-1)*

Şâir burada da kelimeyi sevgiliyle ilşkilendirmeden, bir devlet büyüğünü överken gerçek anlamıyla kullanır. Belki de ülkenin içinde bulunduğu ürün kıtlığı, enflasyonun artması gibi ekonomik şartlar ifade ediliyor. Ayrıca beyitte ucuz anlamına gelen erzân kelimesi de kullanılmıştır. Hatırladığı bir zamanda buğdayın ucuz olduğunu; ama şimdi ondan daha değersiz olan arpanın bile ucuza bulunmadığını söylüyor:

*Bilürin kendüm **ucuz** oldugını bugdayun*
İrdi bir dem ki bulınmaz cev-i erzen erzân *(Hasan Ziyâ'î, K. 7-15)*

Aşağıdaki beyitte geçen *yok bahâya satmak* deyiminin ucuza satmak anlamında, sevgiliyle ilişkilendirilip kullanıldığını görmekteyiz:

Alurlar vasl-ı yârı nakd-i câna
Satılur** mülk-i âlem **yok bahâya *(Hasan Ziyâ'î, G. 430-3)*

Sevgili Nef'î'nin beytinde gedâlara nâz ve işve satmaktadır. Böyle olunca da dert ve belâ malının fiyatı ucuzlamıştır:

Sen böyle nâz u şîve satınca gedâlara
*Narh-ı metâ'-ı derd ü belâ **râygân** olur* *(Nef'î, K. 29-8)*

405. 'ÛD

Hindistan'dan elde edilip Anadolu'ya buradan getirilen ve yakılıdığında etrafa güzel kokular saçan bir ağaçtır. Özellikle bu ağacın ince kabukları yakılırmış. (Pala, 2000: s. 403; Sami, 2015: s. 741).

Klâsik Türk şâirleri ûd kokusunu sevgilinin saçıyla birlikte ele alır. Ayrıca misk, anber gibi Uzak Doğu kökenli ve ticârî değeri yüksek kokularla birlikte düşünülür. Beyitlerde sevgilinin saçının güzel kokusu havayı çok güzel bir hale getirir. Bazen de âşık onun saçlarını koklar ve zülüflerin kokusu ûd, anber ve miske benzer:

Zülfün kohusı-y-ıla mu'attar-durur hevâ
*Bu **'ûd** mı ya 'anber ü müşg-i Hıtâ mıdur* *(Ahmedî, G.183-2)*

Haylice hôş-bûsun istişmâm itdim dün gice
*Zülfini benzetdim **'ûd** u 'anbere meşreb bu yâ* *(Fatin, G. 6-3)*

Şeyhî beyitte sevgiliye karşı duyduğu muhabbetin ateşinin yüreğini ûd'a çevirdiğini belirtir. Ahmedî ise kasîde beytinde sevgilinin haberini ve kokusunu getiren sabâ rüzgârının güzel kokusunun ûd, misk ve anber kokularını mât ettiğini söyler:

Mu'attar kılmağa dehrin dimâğın hoş kokulardan
*Muhabbet odu Şeyhî'nin yüreğin '**ûd** edinmiştir* *(Şeyhî, G. 28-5)*

Eyle hoş-bûy oldı bâd-ı sabâ
*Ki ider **'ûd** u müşg ü 'anberi mât* *(Ahmedî, K. 13-2)*

406. ULAK-PEYK

Ulak, *"haberci, haber veren kimse"* (TDK, 2005: s. 2456-2457) demektir. Bunu zamanımızla kıyaslayınca posta, mektup ya da kargo gibi gönderileri alıcısına ulaştıran "kurye"ye karşılık geldiğini söyleyebiliriz. Yine peyk de Farsça bir sıfat olup *"haber ve mektup getirip götüren kimse"* (Devellioğlu, 2012: 1011) anlamına gelir.

Klâsik Türk şiirinde kelimeler gerçek anlamıyla kullanılmakla birlikte, özellikle sabâ rüzgarının sevgilinin olduğu yerden onun saçının kokusunu getiren bir ulak veya peyk olarak düşünüldüğü görülür. Yine ecel ve heves gibi soyut kavramlar da peyk veya ulak olur.

Bu beyitte Nişabur şehrinden bahsedilir. *"Horasan'ın tarihteki dört başkentinden biri olan, günümüzde İran'ın kuzeydoğusunda yer alan şehir; depremleri ve firuze kaynakları ile meşhurdur."* (Yeniterzi, 2010: 324). Burada sabâ rüzgârını bir sipârişi sahibine ulaştıran tâcir gibi de düşünebiliriz. Beyitte Attâr tevriyeli olarak kullanılmış hem Feridüddin Attar hem de güzel koku satan kişi anlamlarına gelmiştir. Gül, sevgilinin yaradılışının Nişâbûr'undan sabâ peykinin bağa getirdiği güzel kokuyu Attâr sermâyesinin kazancı olarak elde etmiştir:

*Bâga Nîşâbûr-ı hulkundan gelir **peyk**-i sabâ*
Bu cihetden etdi kesb-i mâye-i 'Attâr gül *(Sümbülzâde Vehbî, K.38-25)*

Şâir kelimeyi gerçek anlamıyla kullanır ve ulakların orucun başlangıcı olan Ramazan hilâlini isbât eden senedi elinde tuttuğunu, bunu da yerine ulaştırmak için yolda olduklarını söyler:

İsbât-ı meh-i savma olan hücceti saklar
Kâgıd uçurur menzil ile yolda ***ulaklar*** *(Nâbî, G.193-1)*

Peyk kelimesinin kullanımında ecel peyki ya da peyk-i ecel kelime grubu Azrail için kullanılır. Âşık sevgilinin yokluğunda helâk olmak ister ancak bu acıdan öyle çok gözyaşı döker ki bu yaşlar sel olup girdaba dönüşür. Canını alması için gelen Azraile yol vermez. Beyitte dökülen gözyaşı mübalağalı bir şekilde ifade edilmiştir:

Döküp gözyaşını sensiz helâkim isterim ammâ
Ecel peykine *seyl-i eşk gird-âbı güzer vermez (Fuzûlî G. 117-2)*

Burada da dünyadaki istek ve arzular bir peyk olarak düşünülür. Bir anlamda Nef'î sıkıntılarından dolayı çektiklerini anlatır. Bu dertlerinden dolayı döktüğü gözyaşları tüm dünyayı kapladığı için heves peyki maksat menziline varamaz:

Ermesin menzil-i maksûda deyü ***peyk****-i heves*
Ser-te-ser eşkim eder arsa-i dünyâyı dahal (Nef'î, K.53-11)

Vehbî'ye ait bu beyitlerde ise sabâ rüzgârı güzel kokular taşıyan, getiren bir peyktir. Bu rüzgâr şebboyun misk kokusunu koklayıpher seher vakti Çin güzellerinin sünbül kokulu saçlarına haber versinler:

Bûy-ı müşgün şemm edip şebbûyunun ***peyk-i saba***
Sünbül-i hûbân-ı Çîn'e her seher versin peyâm (Sümbülzâde Vehbî, K.45-14)

Bazen de şâirler kendilerinin Peygamber yolunun yolcuları olduklarını ifade ederler. Beyitte *on sekiz bin âlem* söz grubuyla Hz. Peygamber'e telmihte bulunulmuş ve O (s.a.v.) aşk sultanı olarak ifade edilmiştir. Zâtî kendisininde bu yolun peyki olduğunu söyler:

On sekiz bin 'âlemi seyr eyledük ucdan uca
Milket-i sultân-ı 'ışkun ***peyk****-i reh-peymâsıyuz (Zâtî, G. 528-2)*

407. ÜCRET

Yapılan bir işin veya verilen bir hizmetin karşılında hak edilip alınan paraya denir. Bu beyitlerde kelime genel anlamıyla kullanılmıştır. Bir iş karşılığında ücretle tutulan ırgatın hak ettiği para söz konusudur. Ayrıca mal sahibine yapılan hizmet karşılığı hak edilen bedeldir:

Didi evvel biri kim eylerem yâd
*Tutupdum **ücrete** bir iki ırgad* *(Behiştî, M. 324)*

Sâhib-i mâla iderdi hizmeti
*İki sene almaz idi **ücreti*** *(Ahmedî, M. 31)*

Şâirler aynı zamanda kelimeyi manevî anlamda bir ücret, Allah'tan beklenen bir karşılık olarak da kullanırlar. Önemli olan gugurlanarak yapılan ibadetlerden bir şey beklemek değil günahkâr olduğumuz zamanlarda Allah'ın (c.c.) rahmetini gözlemektir:

*Amelden **ücret** umunca gurûr-ı tâ'at ile*
Günahta muntazır-ı rahmet-i Hudâ olalım *(Şeyhî, G.125-6)*

Önemli olan da kulun Allah'ın (c.c.) afv hükmünün ortaya çıkması için çalışmasıdır. Çünkü afv, günahkâr olanların Yaradana olan hizmetlerinin karşılığı, ücretidir:

Kûşiş itmekle zuhûrâtına hükm-i 'afvun
***Ücret**-i hıdmetidür 'afv günehkârlarun* *(Nâbî, G.420-4)*

Bazen de insanoğlunun aceleciliği dile getirilir. Daha doğmamış bir çocuk için zihni, aklı ve fikri meşgul etmek; onun istek ve arzuları için çabalamak yapılmamış bir dükkânı ücrete vermek, satmak gibidir:

Tıfl-ı nâ-zâde içün hâtırı şâdân itmek
*Yapmadan **ücrete** virmek gibidür dükkânın* *(Nâbî, G.569-6)*

408. ÜTÜLMEK

Kaybetmek anlamında bir kelimedir. Beyitte cân ve gönül bir nakit olarak düşünülmüş ve âşık sevgili karşısında bu nakdini kaybetmiştir. Onunla ilgili istek ve arzuları gerçekleşmez. Eyvah ki gönül gamın tavla kutusuna hapsolmuş ve bu kutudan çıkamayacaktır. Yani gönül sevgiliye yenilmiştir:

***Ütüldü** cân u dil nakdi dahi bu nakş murâd olmaz*
Dirîgâ şeş-der-i gamda gönül kaldı küşâd olmaz *(Usûlî, G. 44-1)*

409. VÂ'DE- MÜDDET-MÜHLET-VAKİT

Kelimeler, ekonomik anlamda bir borcun ödenmesi için alacaklı tarafında borçluya tanınan süreyi ifade eder.

Atâyî'ye ait bu beyitte gönül nakdinden bahsedilir. *"Görümlük"* kelimesi ise nişanlı bir kıza erkek tarafından, kız ilk görülmeye gidildiğinde takılan hediyeye

denir. Beyitte vâde olarak "vakti geldi" deyimi kullanılmıştır. Ey sâkî, artık vakti geldi, vadesi tam oldu. Şaraba görümlük olarak gönül nakdimizi verelim ve ondan mutluluk alalım:

Sâkiyâ nakd-i dili ana görümlük virelüm
***Vakti geldi** alalum duhter-i rezden yine kâm* *(Nevizâde Atâyî, G. 144-4)*

Sevgilinin halleri değişkendir ve onu anlamak zordur. Onun yan bakışı bir kumaştır. Kavuşma vâden için verdiğin verdiğin sözler bambaşkadır. Farklı farklı konuşursun. Hayret edilir ki yanbakış kumaşının manaları da bukalemun gibidir. Nasıl bukalemun kabuğunu değiştirip farklı renklere dönüşüyorsa, bakışlarında üstündeki kumaşı hep değiştiriyor, anlamları farklılaşıyor:

*Sad reng ile **va'delerin** cilve-nümûndur*
Hayretle kumâş-ı nigehim bûkelemûndur *(Şeyh Gâlib, G. 89-1)*

Va'de aynı zamanda verilen bir sözdür. Sevgili söz vermiş ancak âşık hâlâ pişmandır. Ey Vusûlî, sevgili can nakdini alıp karşılığında kavuşma vâdesini vermişken sen niye hâlâ pişmanlıktan söz ediyorsun:

*Alup cân nakdini vaslı metâ'ın **va'de** etmişken*
Nedür yine VUSÛLÎ ol peşîmân olmağa bâ'is *(Vusûlî, G. 15-5)*

Âşığın kavuşma zamanındaki mutluluğu bambaşkadır. Bu dem içinde o türlü türlü şeyler yaşar. Eğer onun hayatında kavuşma vâdesi olmasa yıkılır gider:

***Va'de-i** vuslatda 'âşık bir dem içre bin yaşar*
Va'deden geçse hayâtı hânesi vîrân olur *(Zâtî, G. 337-5)*

Âşık artık dayanamaz. Sevgili yalancı ve vefâsızdır. O zaman hiiç gelmeyecektir. Ey vefâsız, yalancı sevgili! Artık yeter, ne zamana kadar bekleyeceğim. Ömrüm tükendi, kavuşma için verdiğin mühlet bir türlü tükenmedi:

Tâ-key dürûg bizlere ey bî-vefâ yiter
*'Ömrüm dükendi **va'de-i** vuslat dükenmedi* *(Bursalı Rahmî, Beyit 9)*

Şâir burada aklı fikri cennette, oraya gitmekte olan ve aklın yanında bulunan sofî'yi de unutmaz. Ey sofî! Sen yarının derdinde ve cenneti düşünüyorsun. Biz ise hemen bu geceden hayal nakdimizle Sevgiliyi düşünüyoruz:

***Va'de**-i cennet ise yarın u birgün sofî*
Bize dîdâr durur nakd-i musavver bu gece *(Şeyhî,G.149-4)*

Vâde kelimesinin aynı zamanda "mehil, mühlet, müddet" anlamları da vardır. İncelediğimiz eserlerde bu kelimelerden bazılarına denk geldik. Bunlarla ilgili de birkaç örnek verebiliriz.

Şeyhî, bu beyitte ölüm için bir nefes bile mühlet verilmeyeceğini, ecelden bir fayda beklenmemesini anlatıyor. Mühlet burada vâdesi gelmek anlamında kullanılmış:

Mahbûb u sîm ü zer dükeli senin oldu tut
*Yok bir nefes çü **mühlet** ecelden ne fâyide* *(Şeyhî, G.152-4)*

Nef'î de bu beyitte nezâket kurallarıyla ilgili toplumsal bir gerçeğe dikkat çekiyor. İnsan gittiği bir yerde belli bir miktardan fazla kalmamalı, onun bir mühleti olmalı:

*Bir yerde ki ârâma bu mikdâr ola **mühlet***
Erbâbı nice kesb-i kemâl ü hüner eyler *(Nef'î, K. 11-3)*

Şeyhülislâm Yahya tarafından alın yazısı ve sevgili arasında güzel bir bağlantı kurulmuş. Vâde ömür olarak ele alınmıştır. Sevgilinin kırmızı dudağının bûsesi alın yazını yazmış. Kavuşmak için bir mühlet vermiş ama Yahya'nın ömrü acaba bu kavuşma vâdesine yeter mi?

Bûse-i la'l-i lebin hattına ta'lîk itmiş
*Ömr-i Yahyâ bize ol va'deye **mühlet** mi virür* *(Yahya, G.107-7)*

Usta şâir Fuzûlî sabrı çok güzel bir şekilde anlatır. Yağmur damlası sedefin içine girince bir süre orada kalır. Onun bir su damlası olmaktan başka bir kıymeti yokken orada bekler ve kıymetlenir. Sonra da çok değerli yuvarlak bir inci tanesi olur:

*Katre-i bâran ki bir **müddet** sadef hasbin çeker*
Yok iken kadri tapar kıymet dür-i galtân olur *(Fuzûlî, K.7-2)*

Fuzûlî ve sevgiliyi, aşkı anlatmak… O anlatınca ve anlattığı da sevgili olunca bir başka oluyor. Ona ait vasıflar Fuzûlî tarafından anlatılınca sevgili çok farklı bir kimliğe bürünüyor. Senden ayrılmak herkesin ciğerini kan eyler, sabredip sana kavuşmak da bu acıya dermân olur. Saçın âşığı zamanla kâfir ederse dudağın da onu bir anda Müslüman yapar:

Hecrin ciğerini her kimin kan eyler
Tedrîc ile vaslın ana dermân eyler
*Zülfün kimi kim **müddet** ile kâfir eder*
Lâ'lin anı bir demde müselmân eyler *(Fuzûlî, Rubâi 27)*

Bazen de kelime mecaz içermeden zaman anlamında kullanılır. Vatandaşa verilen bir vâde, büyük olasılıkla vergi, üç yıldan üç aya indirilince onların kaldığı zor durum müddet kelimesi kullanılarak ifade edilmiştir:

__Müddet__ üç yıl iken üç ay oldı
Kande bulsun efendiler mahsûl *(Vecdî, Kıt'a 34-13)*

410. VÂ'İZ

Vâiz, camilerde insanlara dinî kurallar hakkından bilgi veren, onlara nasihatte buluna kişidir. Klâsik Türk şiirinde tıpkı zâhid gibi aklı öne planda tutup dinin görünen kısmını anlatan olumsuz bir tip olarak görülür.

Klâsik Türk şiirinde kendine önemli bir yer bulmuş olan rind ve zâhid karşılaştırmasında bahsi geçen olumsuz tiplerden biri de vâizdir. O, gönül ehli olan rinde kızar, onu ayıplar; aklı ön planda tutan zâhidin yanındadır.

Rinde __vâ'iz__ ta'n ider ammâ ki virür kendüzi
Dînin îmânın gubâr-ı gussanun ferrâşına *(Zâtî, G. 1284-2)*

Burada ticârî terimler kullanılmıştır. İrfan bir altındır; ancak sahtekâr zâhid ve değersiz vâ'iz varken onu sarf etmek, harcamak mümkün değildir. Kalbazan nasıl sahte para basıp piyasayı karıştırırsa sahte bir samimiyetle dindarlık taslayan zâhid ve vâiz de şâirin asıl değerinin anlaşılmasına engeldir. İnsanların aklını karıştırır:

Zer-i 'irfânı sarf itmek ne mümkin
Ki zâhid kalbazan __vâ'iz__ dagaldır *(Nigârî, G. 245-7)*

Vâiz kendi sıfatından, onu inkâr etse de habersizdir. O boş konuşur, kötü özelliklere sahiptir ve samimiyetten yoksundur:

Bî-haberdir sıfatından nola inkâr etse
__Vâ'iz-i__ laklaka-gû bedsıfat ol bî-ihlâs *(Nigârî, G. 59-4)*

Onun sözüne değer vermeye değmez, yalancıdır ve dibi dilinden kesilesicedir. Gönül ehli olan âriflerin onun nasihatine ihtiyacı yoktur. O ancak akılsız ve cahillere cevap verir, sözünü ancak onlara dinletir:

Çü gelmez kâle hâli gammı ikrâr itmese __vâ'iz__
Dili dibden kesilse hem de inkâr itmese __vâ'iz__ *(Nehcî, G. 170-1)*

Degildür Sıdkiyâ 'ârif anın pendine hîç muhtâc
Hemân nâ-dân gürûhına cevâbın dinledür __vâ'iz__ *(Mehmet Sıdkî, G. 120-7)*

411. VAKF-EVKÂF

Vakıf, bir kimsenin kendine ait mülkünün gelirini veya parasını insanların kullanımı için bağışlamasıdır. Evkâf ise vakfın çoğuludur. Gerek toplumsal açıdan bireyler arasında yakınlaşmayı sağlaması gerekse dini boyutuyla sevap düşüncesiyle Türk-İslam devletlerinde ve özellikle Osmanlı'da son derece önem verilen ve geliştirilen bir müessese olarak yüzlerce yıl faaliyet göstermiştir. Bu sayede devlet de ekonomik olarak yapmak zorunda olduğu çok şeyin yükünden kurtulmuştur.

Klâsik Türk şâiri için vakfetmek, sevgilinin yoluna bir şeyler vermek demektir. Âşık cân mülkünü cânâna vakfeder. Hatta vakfetmediğini tamamen yoluna revân ettiğini belirtir. Bazen de ay yüzlü sevgili onun için ağlayan âşığı incitme ve kırılma vakfına bağışlar. Ama bu âşığa, eğer sevgili ona sefkatle bir kere bakarsa hiç sıkıntı vermez:

*Mülk-i cân-ı 'âşık eyler dir isen cânâna **vakf***
*Ben sana anı revân itdüm revân cânâ ne **vakf*** *(Zâtî, G. 636-1)*

*Ne gam VAHYÎ-i zârın **vakf-ı** âzâr itse ol meh-rû*
Ki bir kerre nigâh-ı şefkat itse bin telâfîdür *(Vahyî, G. 88-5)*

Peri yüzlü sevgili aşkıyla insanlara kan yutturur. Âşıkların gönüllerini de onun aşkı derd ve gama vakfeder. Hele ki aşk ehlini sevgilinin aşkını anmak hiçbir arkadaşa muhtâc etmez. Ben de gamlı olup da aşkımı âleme duyurmak istemezdim ama ağlayan gözlerin buna izin vermiyor. Gözleri âşığı bir anlamda ele veriyor:

Ne kanlar yutdurur gör ey perî-rû âdeme 'ışkun
*Derûn-ı 'âşıkânı **vakf** ider derd ü ġama 'ışkun*
Gamunla eylenüp fâş eylemezdüm 'âleme 'ışkun
Hele muhtâc itmez ehl-i 'ışkı hem-deme 'ışkun
Seni andukça ammâ dîde-i giryânum eglenmez *(Vahyî, Tahmîs 9-2)*

Mescid gibi dinî kuruluşlarda vakfın ve bu vakıftan elde edilen gelirin büyük önemi olmuştur. Bu ibâdethânelerin birçok çalışanı olduğu için vakfın kurucuları tarafından giderlerin karşılanması için dükkânlar da yapılmıştır. Buralardan elde edilen kirâ gelirleriyle bu çalışanların masrafları karşılanmaktadır. Zaten bu gelirler olmasa müesseseler ayakta duramaz. Şâirlerimiz bu durumu şiirlerinde gayet güzel ifade etmişlerdir. Mehmet Sıdkî, kendisine mahalle halkı tarafından bir vazîfe verildiği için vakfı olmayan bir mescitte görev aldığını söylüyor. Beyitten bu tür yapıların giderlerinin vakıflar aracılığı ile karşılandığını rahatlıkla görebiliyoruz:

Ahâlî-i mahalle bir vazîfe itmese ta'yîn
*İder mi mescid-i bî-**vakfa** Sıdkî hizmet-i ferrâş* *(Mehmet Sıdkî, G. 110-5)*

Şâir bu beytinde de açık bir şekilde, sevgiliyle ilişkilendirerek, vakfın gelirlerini oluşturan kirâ gelirlerini kullanıyor:

Mukayyed defterinde ol nigârın
*Alur îcâresin ez-cümle **evkâf*** *(Mehmet Sıdkî, G. 127-3)*

Nâbî de başka bir gerçeği dile getiriyor. İslâma ait bir ibâdet-hânenin de şöhretinin mâl ile yani o mâbedin vakıf gelirleriyle olduğunu; aksi takdirde vakfı olmayan bir ibâdet-hânenin bakımsız kalacağını ve buraya da cemaatin gelmeyeceğini söylüyor:

Şöhreti mâl iledür ma'bed-i İslâmun da
Câmi'-i köhne-i bî-vakfa cemâ'at gelmez *(Nâbî, G.278-6)*

Amân verirse eger rûzgar ahd olsun
Senâna vakf edeyin vâridât-ı ilhâmı *(Nefî, K. 22-32)*

Yukarıdaki beyitte olduğu gibi bazen de övdüğü kişiye hünerini ve kendi ilhamına ait tüm varlığını vakfediyor.

Bu beyitte *vakf-ı iltisâm* tâbiri örtülü vakıf anlamına geliyor ki bu da bize günümüzde devlet büyükleri tarafından kullanılan "örtülü ödeneği" hatırlatıyor. Nedîm'in kelimeyi böyle bir anlam ilişkisi içinde kullanması önem arz etmekdedir:

Tırâz-ı sadr-ı haşmet zîver-i dîvân-ı devlet kim
*Leb-i ikbâl dergâhında **vakf-ı** iltisâm oldu* *(Nedîm, Kıt'a 7-10)*

Aslında âşığın cânı ve gönlü onun değildir ki onları yârin eşiğine vakfetsin. Bunlar zaten sevgilinindir. Onun olan bir şeyi nasıl ona verebilir?

Ger mülki olsa cân u gönül Hamdî miskînün
***Vakf** eyler idi anları yâr âsitânına* *(Hamdî Çelebi, G. 145-5)*

Evkâf kelimesine de bakacak olursak sözlükte "câmi, medrese, imâret gibi hayrâtın idâresine ayrılan arâzî, binâ, sâire" anlamına gelir. Vakıf kelimesiyle aynı anlam doğrultusundadır.

Âşık perişan bir haldedir. Eğer bu hâlini dostlar sorarsa her yönden yokluk içinde olduğunun, hiçbir vakıftan da gelirinin olmadığının söylenmesini ister:

Hâlümi yârân sorarsa bî-cihet kaldum fakîr
*Şeş-cihet vîrân muhassal hâsıl-ı **evkâf** yok* *(Hasan Ziyâ'î, G. 216-6)*

Bu beyitte de şâir "anne sütü gibi helâl olmak" deyimini kullanır. Ey Nigârî! Tüm mal varlığını mey-hâneye vakfetmişsin. Bu mey-hânedeki sevdâ şarabı sana anne sütü gibi helâl olsun:

*Ey Nigârî **vakf imiş** mey-hâneye variyyetin*
Mey-i sevdâ şîr-i mâder tek sana olsun helâl *(Nigârî G. 433-7)*

Bursalı Rahmî, hangi iş olursa olsun bunun gerçekten Allah rızası için yapılması, gösteriş olsun diye yapılmaması gerçeğini bize hatırlatıyor. Bunu da mey-hâne ve ibâdet-hâne gibi iki tezat mekânla ifade ediyor. Ayrıca bu dünya; Allah'ın yapıp insanlara vakfettiği, onların hizmetine verdiği ve insanın geçici süre kalacağı köhne bir han gibidir:

*Ey riyâ ile kılan 'âlemde ma'bed-hâne **vakf***
*Yegdür andan bî-riyâ kılsan eger mey-hâne **vakf*** *(Bursalı Rahmî, G. 111-1)*

Bir ribât-ı köhnedür 'âlem gelen tutmaz karâr
*Yapıcak bennâ-yı kudret eylemiş insâna **vakf*** *(Bursalı Rahmî, G. 111-2)*

"Âh" tasavvufta Allah demektir. Şâir burada bağlı olduğu tarikati söylemiş, dâima aşk yolunda nefeslerini sarfettiklerini ve gönül mülkünde kendilerini Allah'a vakfetmiş Nakşîler olduklarını belirtmiştir:

Sarf-ı enfâs eyleriz dâim tarîk-ı aşkta
*Hânkah-ı dilde **vakf**-ı âh olan Nakşîleriz* *(Leskofçalı Gâlip, G. 99-4)*

412. VÂM-VÂMDÂR-VÂM-HÂH-VÂM-CÛ

Kelimeler sözlükte sırasıyla *"borç", "borçlu", "alacaklı" ve "borç arayan"* (Devellioğlu, 2012: s. 1324) anlamlarına gelir. Bu dört kelime haklarında fazla örnek olmadığı için bir arada verilmiştir.

Bu örneklerde sevgiliyle ilgili durumlar dile getirilmiştir. Alacaklı olan sevgilidir. Âşık bunun karşılığında can verir. Bazen sevgilinin sitem havaleleri âşıktan borcunu almaya gelir. Bu durumda sır kesesini açmak uygun olmaz.

Havâle-i sitemi **vâm-cûveş** âmâde
Güşâd-ı kîse-i râz itmenün zamânı degül (Nâbî, G.480-3)

Bazen âşık vuslat metâını almak için canı ile ona müşteri olur ve bunun için yine sevgiliden borç ister. Ancak ne fayda ki sevgili ona bu borcu vermez. Bazen de aşkı bıkkınlık vermiş, Kays ondan alacaklı olmuştur:

Metâ'-ı vuslata cân ile müşterîyem lîk
*Ne sûd virmez o rûh-ı revân **vâme** bana* *(Süheylî, G. 4-4)*

Bir gınâ el virdi 'ışkunda bana kim çeşm-i Kays
*Sîm-i eşkümden revâ olsa eger kim **vâmdâr** (Azmizâde Hâletî, G. 294-4)*

Zaten sevgili dudağı karşılığında âşığın verdiği cânla asla yetinmez. Sevgili bu haliyle alacağı borç karşısında faizini isteyen gibidir:

Leb-i yâr almag ile cânı kanâ'at kılmaz
*Benzer ol dâyine kim ribhini ister **vâmun** (Azmizâde Hâletî, G. 437-4)*

Ey alacaklı olan sevgili! Bna çıkardığın zorlukları bırak. Borcun karşılığında cânımı ya da sürekli akan gözyaşı nakdimi alır mısın?

*Ey **vâm-hâh** sıkleti ko cân alur mısun*
Nakdîne-i sirişk-i firâvân alur mısun (Kâtipzade Sakıp Dede, G.454-1)

413. VAR-VARLIK

Var, maddi anlamda elde tutulan şeylere denir. Kişi ne kadar varlıklı olursa alı gücü o kadar fazla olur. Tüccar için de elinde çok şeyin olması ticareti daha iyi yapabilmesi anlamına gelir.

Eskiden ticâret, özellikle uzak ülkelere kervanlarla yapılırdı. Ancak bu kervanların yolları bazen haramiler tarafından kesilir ve onlar tarafından her şeye el konulurdu. Şâirde sevgilinin yanağındaki beni Rum ilinin harâmilerine benzetir. Sevgilinin yolunda olan âşığın can kervanıdır. Yük olarak da onun canını taşır. Ancak sevgilinin harami gibi olan beni kervanın yolunu keser ve tüm varını elinden alır:

San ki Rum ili harâmisi durur hâl-i ruhun
*K'öldürüp cân kârbânın **varını** andan alır (Necâtî Bey, G. 55-9)*

Tabi bu arada şâirlerimiz rakîbi de unutmaz:

*Ben virüp **varum** alurdum cânını*
Ger satılsa fi'l-mesel cân-ı rakîb (Hamdî Çelebi, G. 11-4)

Beyitte, rintten bahsedilir. O, aşk yolunda yürür ve maddî kesesi boştur. Yine de seviçli olması şaşılacak şey değildir; çünkü onun vâr kâsesi, yani varlık zenginliği çoktur. Burada söz konusu olan manevî zenginliktiri aşktır:

Rind hemîşe pür-tarâb olsa ta'accüb eylemen
*Kîse tehî ise ne **var** kâsesi tolu râh-ı aşk (Yahya, G.179-4)*

Bu beyitte ise Süleyman peygambere telmihte bulunulur. Hz. Davut'un oğlu olan Süleyman Aleyhisselâm'a hem krallık hem de zenginlik verilmiştir. Aynı

zamanda sayesinde; cinlere, vahşi hayvanlara, kuşlara itaat ettirdiği ve üzerinde İsm-i A'zam duasının yazılı olduğu bir yüzüğü varmış. Şâir bu olaya telmihte bulunarak bunu sevgiliyle ilişkilendirir. Nasıl ki Süleyman Peygamberin yüzüğü onun saltanat ve zenginliğinin göstergesi ise ve buna yokluk olmazsa, sevgilinin serveti olan bûsesi de btmez bir hazinedir; âşık ondan istemektedir:

Süleyman hâtemine yokluk olmaz
*Tükenmez bûsesin **varını** vir'e* *(Necâtî Bey, G. 531-3)*

Vecdî, bu beyitte ise bir fetih hazırlığını işler. Övdüğü kişinin Acem diyârını yağma edip her şeyini aldığını, Allah izin verirse burayı da yakında fethedeceğini söyler:

*Aldı 'Acem diyârın târâc kıldı **varın***
Allâh virürse yârın bu da bulur güşâdı *(Vecdî, K. 24-7)*

Tırsî ise aslında bir gerçeği, insanın mülk sahibi olmak için çok çalışıp elinde ne var ne yok bu yola harcadığını kendinden örnek vererek bizlere hatırlatıyor:

Çıkaydum kasr-ı dildâre diyü haylî çalışdum ben
*Kodum yolına nem **varısa** ol arada virdüm hep* *(Tırsî, G. 18-4)*

Varlık da zenginlik, para, mülk gibi anlamlara gelir. Klâsik Türk şâirleri için varlık sevgilinin uğruna harcana şeydir. Kendini rint olarak gören şairler sahip olduklarını şaraba harcamaktan da geri durmazlar.

Bazen dünyanın tüm serveti, varlığı yüzü aya benzeyen ve gün yüzlü olan sevgili yanında zerre kadar değer ifade etmez; bazen de tüm cihânın malı şaraba verilmek istenir:

Zerrece gelmez bana sensüz cihânun varlığı
Gün yüzündür ey kamer-tal'at bu dünyâdan garaz *(Şem'î, G. 87-2)*

Cihân malı senün olursa 'AYNÎ
*Vir anun **varlığın** bir hum şarâba* *(Karamanlı Aynî, G.442-7)*

İnsan, âşık sevgili karşısında bir köle gibidir. Nasıl ki bir kölenin canı bazen efendisinin iki dudağı arasında olursa onun da murad ve isteği sevgiliye bağlıdır. Bu yolda o, varlığını ve mevcûdiyetini terk ederse ancak o zaman âzâde olup yürüyebilir:

Hamdî ol merde gulâmem ki murâdı yolına
***Varlığı** kaydını terk eyleyüp âzâde gider* *(Hamdî Çelebi, G. 52-5)*

Şâirler kelimenin ğeçtiği diğer beyitlerde de konuyu tasavvufî açıdan ele almışlar, Allah aşkı yolunda insanın tüm bedeninden ve varlığından vazgeçmesi gerektiğini; O'na ancak bu şekilde ulaşılabileceğini anlatmışlardır Dünya geçici bir yerdir ve eldeki seryi burada tüketmemek gerekir. Hatta bu yolda iki cihanı da feda etmek gerekir ki ancak o zaman vahdete erilebilir:

ÂHİ'yâ ehli degülsen bu fenâ dünyânun
*Geçelüm **varlığın** elden saçalum n'olsa gerek* *(Âhî, G. 60-5)*

***Var** iken elde yoklukveş yem-i vahdetde ser-mâye*
Düşüp endîşe-i gird-âba izhâr-ı kemâl itmem *(Mehmet Sıdkî, G. 153-2)*

Cümle varım virmişem 'aşkın yolında her nefes
*Dü cihânın **varlıgından** tahsîlim 'aşkdur benüm* *(Ümmî Sinan, G.115-2)*

414. VÂRİS-MEVRÛS

Vâris, ölen bir kişiden kalan mâl ve mülkün yeni sahibine denir. Mevrûs ise mirâsa konu olan mal veya mülke, mirâs olarak bırakılan şeylere denir. (Nâcî, 2009: s. 419; Sami, 2015: s. 1147).

Nâbî kelimeyi gerçek anlamıyla kullanır, cömertlik ve cimriliğe vurgu yapar. İnsan bazen bu dünyada mal biriktirme derdine düşer ve bu malları vârislerine bırakır. Ancak onlar da bazen bu kazancı yiyip bitirirler. Böyle insanların hayatlarındayken cömert olmalarını tavsiye eder. Yoksa tüm bu kazançlarının hebâ olabileceğini dile getirir:

*Cem' itdügün nükûdı ider **vârisün** telef*
Fehm itmedünse farkını buhl ü sehâvetün *(Nâbî, G.433-5)*

Klâsik Türk şâiri için bu kelime sevgiliyle ilgili kullanımlarında farklı bir anlam kazanır. Âşıklar için bu dünyadaki tek kazanç, onlara sevgilinin aşkından kalan dert, gam ve belâdır. Yine onlarda öldükten sonra âşıklara bunları mirâs bırakır:

Benüm yok derd ü gamdan ayru nesnem
*Ölürsem derd ile gam yiye **vâris*** *(Süheylî, G. 37-4)*

'Uşşâk-ı nâ-şâd 'ukbâya gitse
*Mâl-i belâya kim ola **vâris*** *(Vahyî, G. 21-3)*

Zaten onların bu hallerine kimse imrenmez. Çünkü onların vârisçilerine bıraktıkları tek mülk aşk yolundaki önderlik olmuştur. Bu da sıkıntılarla dolu olduğu için kimse bu mirası almak istemez:

*Eylemez kimse heves mesned-i **mevrûsuma** kim*
'Aşk serverligi mülk-i neseb-i zâtımdır (Nigârî, G. 198-4)

415. VASİYYET

Bir kimsenin ölümünden sonra yapılmasını istediği şeylere denir. Klâsik Türk şiirnde âşık için en değerli vasiyet sevgili için bıraktıklarıdır. O, öldükten sonra toz toprak içinde kalmış perişan halinden testi yapılmasını söyler. Bu testiyi de sevgilinin köpeği dediği rakîb için istemektedir:

***Vasiyyet** eyledüm kim öldigümden sonra cânumçün*
Sifâl eylen seg-i yâre benüm bu haksârumdan (Bursalı Rahmî, G. 163-3)

Burada da bir mey-hâne tasviri yapılır. Yerine getirilecek olan vasiyet pîr-i mugân'a aittir. Âşıktan, ölüp toprak olduktan sonra altın kızı olarak nitelendirdiği kadehi ona bıraktığını ve onun öpmesini söyler. Aslında şâir bu ifadeyle kendisine rintliğin eski ve büyük rintlerden mirâs kaldığını söylemek ister:

*Bana dün pîr-i mugân itdi **vasiyyet** dedi kim*
Ben ölüp hâk olıcak zer kızını sen öpesin (Gelibolulu Sun'î, G. 143-2)

416. VERGİ

Vergi; devlet veya belediyeler tarafından, kamu hizmetlerinde harcanmak amacıyla, yasalarla belirlendiği şekilde vatandaşlardan direkt veya çeşitli ürünlerin ücretleri üzerinden aldığı paraya denir. Osmanlı döneminde çeşitli vergiler uygulanmış ve bunlar şiirlerde kullanılmıştır.

Âşığın sultan olarak görülen sevgiliye vergi vermesi ve onun mutlak üstünlüğünü kabul etmesi edebiyatta kendine hatrı sayılır ölçüde yer bulmuş bir konudur. Özellikle bac ve harac vergilerini hemen tüm şâirler kullanmıştır. Bunun haricinde rüsum, öşür, cizye ve avârız da vergi olarak ele alınmıştır.

416.1. Rüsûm

Arapça bir isimdir, vergi anlamına gelen *resm* kelimesinin çoğuludur ve *gümrük vergisi* anlamına gelir. Vergiler yılda bir verilirken dert ve gam benden bu vergiyi almak için her gün gelir. Şâir burada gönlü bir mülke benzetir ve sevgiliyi de o mülkün sultanı olarak görür. Dert ve gam ise sultanın vergisini toplamaya gelen birer görevlidir. Burada sevgiliden, aşkın verdiği dertten şikâyet söz konusudur. Tıpkı vermenin mükellefe sıkıntı vermesi gibi:

Günde derd ü gam gelür dil mülkine resm isteyü
*Âdetâ her yılda hod bir kerre olurdı **rüsûm*** *(Münîrî, G. 202-2)*

416.2. Bâc

Genel anlamıyla vergi demektir. Bir ülkede tebanın emri altında bulunduğu yöneticiye verdiği para veya hediyeye denir. Osmanlı Devleti'nde de bu anlamıyla kullanılmıştır. (Ünal, 2011: s. 74).

Ticâret kervanı sevgilinin olduğu yere kafile halinde sefere çıkmıştır. Burada da vergi alma konusunda aşk emiri olan sevgili ön plandadır. Tüm âşıklar ona bâc vermek zorundadır ve verdikleri ise cânlarıdır:

'Aceb ne kâfiledür kârbân-ı kûy-ı nigâr
*Ki cân virür bular ol yolda 'ışk emîrine **bâc*** *(Hamdî Çelebi, G. 18-4)*

Atının üstünde hızla gidip ülkeler fetheden büt sevgili padişahlar padişahı, Hindistan Hüsrevidir. Çin ve Hıtâ'dan bâc alır:

Ol büt-i çâbük-süvâr ey dil ki şehler mîridür
***Bâc** alur Çîn ü Hıtâdan Hüsrev-i Keşmîrîdür* *(Münîrî, G. 64-1)*

Bu beyitte ise kelime genel anlamıyla kullanılmıştır ve hac yolculuğu yapanların vergi vermekten şikâyetçi oldukları anlatılmaktadır:

Çekersin şiddet ey hâcî seferden
Ne lezzet bulınur acı seferden
*Eger Türk almasa **bâcı** seferden*
Usandurmazdı hüccâcı seferden *(Hamdî Çelebi, Murabba 197-4)*

416.3. Harâc

Müslüman olmayanların devlete ödediği vergi çeşididir. Haracı Müslüman olmayan tebâ öder. Klâsik Türk şiirinde de sevgili aşığa verdiği eziyetten dolayı kâfir olarak görülür. Ey Vehbî! Nasıl ki kâfir, İslam pâdişâhına harac vermezse sen de o muğbeçe sevgiliden bûse ümîd etme. Ayrıca sevgili aşk emîridir. Onun olduğu yoldan gelen bu kervandakiler canlarını bu yolda ona bac olarak verir:

Vehbiyâ bûse ümîd eyleme ol mug-beçeden
*Kâfirin verdigi yokdur şeh-i İslâm'a **harâc*** *(Sümbülzâde Vehbî, G. 35-5)*

Yine Müslüman olmayan devletlerden vergi alındığı gerçeği bu beyitte dile getirilmektedir:

*Vireler bâc u **harâc** İslâma*
Ne disen ol kadar in-şâ'allâh *(Nehcî, Kıt'a 3-16)*

416.4. Öşür

Osmanlı'da topraktan elde edilen tarım ürüblerinden %10 oranında alınan vergidir.

Beyitte karye kelimesi geçer. Köylere vaya nüfüsü çok az olan yerleşim birimlerine denir. Nüfus az olduğu için vergi de az olmaktadır. Gönül bir mülk ve sevgili onun sultanıdır. Onun o kadar çok âşığı ve doğal olarak da gönül mülkü vardır ki hesaba gelmez. Buralar ise tıpkı vîrâne olmuş karyeler gibidir. Sevgili hiçbirine yüz vermez:

*Vîrâne karyeler gibi kim yok harâc ü **'öşr***
Çok dil-harâbı ol şeh-i hüsnün hisâbsuz (Nâbî, G.299-2)

Ahmet Paşa ise memdûhunun cömertliğini anlatırken bu vergi çeşidinden yararlanır:

*Kefi bir demde nisâr ettiği gencin **öşrün***
Haşre dek vezn edemez keffe-i mîzân-ı kerem (Ahmet Paşa, K. 20-9)

416.5. Cizye

Cizye, tıpkı haraç gibi Müslüman ülkelerinde Müslüman olmayan halktan alınan vergidir. Osmanlı'da da uygulanmış, bu vergiyi verenler mal ve can güvenliği bakımından devletin korumasına girmişlerdir. Müslüman olmayan erkeklerden yılda bir kez alınan baş vergisidir.

Sümbülzâde Vehbî'ye ait bu kasîde beytinde kelime, gerçek anlamına uygun, Nemçe'den (Türklerin Avusturya'ya verdiği isim) vergi alınması münasebetiyle kullanılmıştır:

Îd-i Adhâ'da gelen müjde budur devlete kim
***Cizye** nâmıyla verir kanı bahâsın Nemçe (Sümbülzâde Vehbî, K.13-6)*

416.6.Avârız

Osmanlı Devleti'nde olağanüstü hallarde alınan bir vergidir. Hem Müslümanlardan hem de Müslüman olmayanlardan alınmış, zamanla sürekli hale getirilmiştir. Diğer vergilerden farklı olarak para şeklinde, nakit olarak toplanabildiği gibi ayni ve bedeni olarak da alınmıştır. Günümüzde alınan deprem vergilerini bunun gibi düşünebiliriz.

Avârız kelimesinin vergi anlamında kullanıldığı beyitte şâir, sevgiliden, daha doğrusu onun dudağından pay olarak dişlerini taleb eder. Onun inci gibi dişlerini göz sedeflerine arz etmesini söyler:

*Göster **'avârız**-ı dehenin ya'ni dişlerin*
Asdâf-ı çeşmüme dür-i şehvârı eyle 'arz *(Karamanlı Aynî, G.244-4)*

417. VİLÂYET

Arapça olan kelime Türkçe *il* sözcüğünün eş anlamlısı olmakla birlikte Klâsik Türk şiirinde genellikle mülk anlamında kullanılmaktadır. Aynı zamanda her devirde ticârî değeri olan bir toprak parçasıdır.

Nâbî ise kelimeyi genel anlamıyla kullanmıştır. Her vilâyette Güher sahibi az bulunur. Kulak ise söz isteklilerinin dükkân köşesidir. Nasıl ki değerli bir ticâret metâı dükkânlarda satılırsa değerli bir sözde kulakta duyularak ele geçer:

*Her **vilâyetde** güher tâlibi nâdir bulunur*
Gûşdur gûşe-i dükkân-ı hevâdâr-ı suhan *(Nâbî, G.553-3)*

Bazen gönül, sevgilinin gamzesi tarafından hîle ile ele geçirilen veya ejderhaya benzeyen siyah saçlarıyla yıkılan bir mülk olur:

Cân mülkini dutalı yüzün hatt u hâl-ile
*Aldı gönül **vilâyetini** gamzen âl-ile* *(Ahmedî, G.567-1)*

Hüsnün şu'âı 'âleme nûr u ziyâ yeter
La'lün dil-i şikesteye bir dem devâ yeter
Cân gülşeninde sidre-kadün müntehâ yeter
Dil kişverine zülf-i siyâhun belâ yeter
*Yıkmağa bu **vilâyeti** ol ejdehâ yeter* *(Âhî, Tahmis 3-1)*

Bazen de Mecnûn'a telmihte bulunulur ve o, başındaki kuş yuvasıyla dîvânelik vilâyetinin, mülkünün sultanıdır:

Mecnûn alalı başına murg âşiyânını
*Dîvânelik **vilâyetinin** tâcdarıdır* *(Hayâlî Bey, G. 88-4)*

Yeri gelir kış bir şâh olur ve çemen mülkünü hükmü altına aldığında tüm ağaçlara yağan karla süslü, ipek elbiseler giydirir:

Vilâyet-i çemene hükm idince şâh-ı şitâ
Geyürdi cümle dırahtâna câme-i dîbâ (Mânî, K. 3-1)

418. YÂKÛT

Kırmızı, sarı ve mavi renkte olan değerli bir taştır. Özellikle bayanların kullandığı yüzük, gerdanlık, küpe gibi takıların yapımında kullanılır. Oldukça değerli ve pahallı bir taştır. Tıbbî açıdan da kalbe ferahlık verip kalp çarpıntısını gidermesi, zehire panzehir olması, eteşi düşürmesi, kan hastalıklarına iyi gelmesi gibi faydaları vardır. Klâsik Türk şiirinde, tıpkı la'l taşında olduğu gibi, renk itibariyle şarap ve sevgilinin dudağı, alnı, yanağı, âşığın sevgili uğruna akıttığı kanlı gözyaşı, gözü ve bakışı yâkûta benzetilir. (Kuşoğlu, 2006: 245; Pala, 2000: s. 414).

Bu iki beyitte şarap ve yârin dudağı renk itibariyle yâkûta benzetilir. Mey yakût renklidir, zevk ehli ona düşkün olur ve dama ona müşteridir. Bu cevhere sarrâfın itibar etmesi gibidir:

*Şol mey-i **yâkût**-renge müşterîdür ehl-i zevk*
Cevhere sarrâf olan elbette eyler i'tibâr *(Revânî, K. 8-12)*

"Yâkût-ı rümmânî" en değerli olan yâkût cinsidir. Şiirlerde bu yâkût cinsi sevgilinin dudağıyla kıyaslanır, bu bile sevgilinin dudağına denk olamaz. İkinci beyitte ise yine bir yâkût cinsi olan "tamla yâkût"tan bahsedilir ve bu da gözyaşına benzetilir:

*Leb-i yâre muâdil ola mı **yâkût-ı rümmânî***
Rücû etdi dür-i şehvâr zîrâ gördü dendânı *(Hafîd, G. 287-1)*

*Eşki dür-dâne vü hûn-âbesi **tamla yâkût***
Nice benzer a gözüm dîde-i giryâna sadef *(Haşmet, G. 139-4)*

Kâzım Paşa'ya ait "yâkût" redifli aşağıdaki müzeyyel gazelde yâkûtun benzetildiği öğeleri daha yakından görebiliriz. Gazelde şâirin gözü, bakışı, gözyaşı ve yaradılışıyla sevgilinin alnı, dudağı ve yanağı yâkûta benzetilmiştir:

'Aşk çeşmim kılalı feyz-i rehîn-i yâkût
*Nazarım taşı eder bihîn-i **yâkût***

Câm-ı la'lin ile hem-renk olamaz sâgar-ı mey
*Benzemez mühr-i Süleymâna nigîn-i **yâkût***

Kân oturdu diline reşk-i lebinle la'lin
*Dökdü hüsnün göricek nûr-ı cebîn-i **yâkût***

Leb-i hû-kerdene nisbetle hazef-pâre kalır
*Âb-ı elmas ile mecz olsa da tîn-i **yâkût***

Şevk-i la'lünle dem-â-dem dökülen eşk-i terin
*Oldu her katresi bir künc-i defîn-i **yâkût***

Rind-i vahdet nazarım çeşmime yeksân görünür
*Kıymet-i seng-i siyâh ile semîn-i **yâkût***

Sebz-i hatt leb-i gülfâmına akrân olamaz
*Ne kadar mu'ciz ise hatt-ı bihîn-i **yâkût***

Tîşe-i küllüg sahn-ı perver eyle ey Kâzım
*Açdı tab'ım yine bir tâze zemîn-i **yâkût***

Bedel olmaz dem-i mâtemde akan gözyaşıma
*Olsa deryâlu eğer mâ-i mu'în-i **yâkût*** *(Kazım Paşa, G. 6)*

Yâkût, adı Kur'ân'da da geçen değerli taşlardan biridir. Allah'ın verdiği nimetlerin de anlatıldığı Rahman sûresinde: *"O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? Onlar sanki yakut ve mercandır."* (Rahman 55-57/58) (DİB, 2007: s. 532) mealindeki ayetlerde Allah'ın verdiği nimetler bu değerli taşlara benzetilmiş ve bu nimetlerin değeri anlatılmıştır.

Ayrıca yâkûtun tasavvufî anlamı da vardır ve bu "yâkût-i ahmer" olarak ifade edilir. Buna göre yâkût-i ahmer, küllî nefistir. Ahmedî'nin beytini bu açıdan değerlendirilebilir. Çölden yâkût, damladan inci çıkması Allah'ın nimetinin bir yansımasıdır. Nefsî anlamda da insan O'nun izniyle çok yüksek mertebelere çıkabilir:

*Kim ider sahradan **yâkût-ı ahmer***
Kim ider katradan lü'lü-yi lâlâ *(Ahmedî, Kaside 4-16)*

419. YALVÂR

Bu kelimenin hem Türkçe yalvarmak fiili hem de bir Hint parası olan, 16. Yüzyılda Osmanlıda da kullanılan yalvar olduğu ve tevriyeli kullanıldığı olmuştur. Bâkî'nin aşağıya alınan beyti bu kullanım açısından meşhurdur:

Güzeller mihribân olmaz dimek yanlışdur ey Bâkî
*Olur va'llâhî bi'llâhî hemân **yalvârı** görsünler* *(Bâkî, G. 55-5)*

Hatta bununla ilgili şöyle bir hikâye de anlatılır:

"Bu gazelin yazılmasından birkaç ay sonraydı. Bir ikindi vakti Fatih Camii avlusunda 25 yaşlarında bir delikanlı Bâkî'nin yolunu kesip yakasına yapıştı ve aralarında şöyle bir konuşma geçti. Delikanlı halkın arasında bağırıyordu:

- Utanmıyor musun yalan yere yemin etmeye? Yalanının kefaretini ver bari ey koca yalancı!

- Efendi, ne yalanı! Hangi yemin?

- Sen bir beytinde, eğer âşıklar yalvarırsa güzeller onlara sevgi gösterir, diye yemin ediyordun. Ben tam iki aydır kapısının önünde yalvardığım halde, sevdiğim yüzüme bile bakmadı. Senin yüzünden rezil rüsva oldum.

- A efendi evladım! Ben o yeminime hala sadığım. Yalnız sen "yalvarı" yanlış anlamışsın. Ben orada yalvarmaktan değil, "yalvar" denen gümüş paradan bahsediyordum. Sen şimdi git sevdiğin kız için biraz para harca bakalım da, sonra sana yine yüz vermezse gel ben sana yeminimin kefaretini vereyim." (http://www.sevgi.name.tr/forum/kÜltÜr-sanat/osmanlı-devleti/500-osmanlı-ÇaĞının-satır-araları?t=646).

Yalnız bu konuda tam bir netlik yoktur. Prof. Dr. Haluk İpekten Bâkî hakkında yazdığı eserinde bu beytin açıklamasını şöyle yapar:

"Yalvar kelimesinin aynı zamanda Hind parası anlamına geldiği ve bu kelimenin beyitte tevriyeli kullanıldığı Orhan Şaik Gökyay tarafından ileri sürülmüştür. Bu halde beyit "Güzeller sevgi ve merhamet göstermez derlerse de yanlıştır; hele biraz parayı görsünler yola gelir, merhamet ederler" anlamına gelir ki bu, Bâkî'ye yakışmayan bir hafiflik olsa gerektir." (İpekten, 1997: 113-114).

Bu kelime, farklı dönemlerde farklı şâirler tarafından da kullanılmıştır. Vusûlî de tevriyeli bir şekilde şiirinde kelimeye yer vererek sevgilinin, elinde yeteri kadar parası olmayan âşığa yüz vermeyeceği ifade edmiştir:

Elinde sîm ü zer olmayana dildâr yüz vermez
*Gerek bin kez ayağına düşüp **yalvarı** görsünler (Vusûlî, G. 46-4)*

420. YARDAH-HAYAZUL

Kelime sözlükte "yardım" anlamındadır. Geleneksel Türk tiyatrosu türlerinden olan Karagöz oyununda hayal-bâz denen ve oyunu perdeye yansıtıp seslendirme ve taklit yeteneğini kullanıp oynatan kişinin yardımcısına da yardak denmektedir. Beyitteki hayazul da hayal-bâz anlamında kullanılmıştır. Bu meslek erbabının doğrudan ticâret hayatı içinde olduğunu söyleyemesek de bu işin ne şekilde yapıldığı hakkında bilgi vermesi açısından beyiti ele alınmıştır:

*Perde götürüp yolda **hayazulcı** olurdum*
*Yanumca benüm **yardah** olup def çalarum yok (Tırsî, G. 109-6)*

421. YARMAK

Türkçe bir kelime olup sözlükte *"akça, sikke, para"* (Dilçin, 2009; 249) anlamlarına gelmektedir. 13. Yüzyıl şâiri Şeyyad Hamza'ya ait Yusuf'u Züleyha mesnevîsinde kullanılan kelime, sade dille yazılmış bu eserde para anlamında kullanılan Türkçe kökenli değişik bir sözcüğün tespiti açısından önemlidir. Kelime genel anlamıyla kullanılmıştır. Beyitlerde satışı yapılan bir ticâret malından ve kumaştan bahsedilir. Bu kelimeyle birlikte kullanılan puldan hareketle yarmakın çok değerli bir para olmadığı anlaşılabilir:

Sataruz bunı neye kim ola
Altun akça bî-bahâ ***yarmak*** *pula* *(Şeyyad Hamza, M. 215)*

Eytdiler biz n'ederüz kumâş kalâ
Sataruz kıymetsiz ol ***yarmak*** *pula* *(Şeyyad Hamza, M. 217)*

422. YEK-RÛZE

Bir günlük anlamına gelen Farsça birleşik sıfattır. Buna yevmiye veya günlük de denilebilir ki kişiye bir günlük çalışmasının karşılığı olarak verilen para demektir. Ayrıca kişinin bir gün boyunca ihtiyaçları için yaptığı harcama anlamı da vardır. Şiirlerde daha ziyâde bu anlamıyla kullanılmıştır.

Şâirle bu kelimeyi özellikle kasidelerde kullanmışlar ve bununla övdükleri kişinin zenginliğini ifâde etmişlerdir. İlk beyitte geçen Hâtem, cömertliğiyle meşhur bir kimsedir. Kendisi "Hâtem-i Tâî" diye bilinir. Klasik Türk şiirinde özellikle kasidelerde övülen kişi cömertlik bakımından Hâtemle kıyaslanırve ondan üstün tutulur. Beyitte şâir, "Cömertlik nakdi dolu hazînesiyle cömertlikte cihânın en büyüğü olan Hâtem'in bir ömür yaptıkları bile senin bir günlük bahşişin etmez" diyerek memduhuna seslenir:

Genc-i pür-nakd-i sehâ şâh-ı cihân kim edemez
Bahş-ı ***yek-rûzesini*** *ömrü içinde Hâtem* *(Haşmet, K. 6-31)*

Tüm hazineler senin makamının bir günlük yevmiyesi olamaz. O, cömertlikte en büyüktür ki, onun bir günde bağışladığı Bedehşân ve Aden'in tüm mahsûlüne bedeldir:

O şeh ki mâ-hasal-i nakd-ı bahr ü kân olmaz
Binâ-yı câhına ***yek-rûze*** *ücretimüzdür* *(Haşmet, K. 7-43)*

Kâr-bend-i dihîş ü dâd Ali Pâşâ kim
*Harc-ı **yek-rûzesi** mahsûl-ı Bedahşân u Aden* *(Nedîm, K.2-23)*

O, ancak taklid edilebilir. Hazine sâhibi Kârun bile kerem sâhibi eliyle bir günlük sarfettiklerini karşılamaktan âcizdir. Dünyanın tüm okyanusları ve sınırsız hazîneler ancak ona bir günlük masraf olur:

Nice taklid olunur cûduna kim âcizdir
*Sarf-ı **yek-rûze** dest-i kereminden Kârûn* *(Nâilî, K. 17-29)*

*Ol ki ana masraf-ı **yek-rûzedir***
Mâhasal-i kân u yem-i rûzgâr *(Nef'î, K.43-20)*

423. YENİÇERİ

Osmanlı ordusunda oldukça önemli bir yere sahip olan askeri bir sınıftır. Pâdişâh'a bağlı Kapıkulu Ocakları'nın piyâde sınıfının büyük bölümünü onlar oluşturmuştur. Savaş anında pâdişâhı korurlarken barış zamanlarında ise İstanbul'u korumuşlardır.

Şâir beyitte "kaldırım yeniçerisi" tabirini kullanmıştır. Bu tâbirin, hovardalık kelimesini de düşününce, eleştirel anlamda kullanıldığı söylenebilir. Dilimizde "kaldırım" tabiri genelde, handi meslek olursa olsun, boş gezen ve işsiz olanlar için kullanılır. Yeniçeri ocağı devletin son zamanlarına doğru bozulup asıl fonksiyonun yerine getirememiş, sayıları çok artmış ve hantal bir yapıya sahip olmuşlardır. Ayrıca kendilerinde gücün verdiği bir de gurur mevcuttur. Tırsî de beyitte bu durumu eleştirmiş ve dostluklarına da fazla güvenilemeyeceğini söylemiştir:

Dostluğı hovardagânun cümle buz üstindedür
*Kaldırım **yeniçerisinün** vakârın görmişüz* *(Tırsî, G. 79-5)*

424. YOĞURTÇU

Beyitteki hâcegân kelimesinin *satıcı veya tüccar* anlamı da vardır ve ırgatla birlikte kullanılmıştır ki bu meslek grubu açıklandığı için bunun üzerinde fazla durulmayacaktır.

Yoğurtçu ise yoğurt satan kişiye denir. Şâir, kendini satıcılar sınıfında bir yoğurtçu olarak görür. Şiirin kıymetini bilmediğini ve onu bir yük olarak gördüğünü söyler. Bu yüzden de yükü ağırlık taşımaya alışkın ırgata yüklediğini ifade eder:

*Gürûh-ı hâcegânun sen **yoğırdcısısın** ey Tırsî*
Ki kadrün bilmedüm eş'ârunı ırgada virdüm hep *(Tırsî, G. 18-5)*

425. YOKLUK

Kelimenin maddî anlamı fakirlik veya yoksulluk demektir.

Âşık kendini sevgilinin aşk pazarındaki bir satıcı olarak görür ve sevgiliyle yaptığı bu alışverişten kârlı çıkmış sayar. O, neyi var neyi yoksa ona verir. Karşılığında aldığı ise koca bir yokluktur:

Özge bâzâr itmişüz bâzâr-ı 'aşk-ı yârda
*Almışız **yokluk** metâ'ın cümle virüp varımuz* *(Vecdî, Nazm 13-3)*

Burada şâir Süleyman peygamber kıssasına telmihte bulunur ve sevgilinin bûsesini onun mührü gibi düşünür. Nasıl ki Hz. Süleyman mührü ile sınırsız bir hazineye mâlik olduysa sevgili de mühre benzeyen dudağından âşığa sunsa bu servetinden bir şey kaybetmez, servet yok olmaz:

*Süleyman hâtemine **yokluk** olmaz*
Tükenmez bûsesin varını vir'e *(Necâtî Bey, G. 531-3)*

Kelimenin tasavvufî manası da vardır. Buna göre Tüm varlıklar ve eşya Allah'ın yokluk aynasındaki yansımalardır. Varlıklarını ondan alırlar. Aslında her şey hayalden ibârettir. Bu iki beyitte ise şâirler kelimenin tasavvufî anlmına vurgu yapar. Bunu yaparken ticâretle ilgili terimleri de kullanmışlardır. Sıdkî, vahdet denizinde elde ser-mâye olarak yokluk varken endişe girdabına düşüp olgunluğunu ortaya koymayacağını söyler:

*Var iken elde **yokluk**veş yem-i vahdetde ser-mâye*
Düşüp endîşe-i gird-âba izhâr-ı kemâl itmem *(Mehmet Sıdkî, G. 153-2)*

Burada ise yokluk pazarda müşteridir ve bu yüzden alıcının tüm malı yağmaya verilmiştir:

*Bizüm bâzârumuzda **yokluk** alur müşteri*
Çün iş böyle harîdâr varını yagmâya virdük *(Yunus Emre, G. 143-4)*

426. YOKSUL (YOHSUL)

Fakirlik anlamına gelen bir başka kelimedir. Tespit edilen beyitlerde elinde bir şeyi olmayan, fakir olan anlamlarında kullanıldığını görüyoruz.

Kur'ân'da *"Allah, dilediğine hesapsız rızık verir"* (Bakara 2-212) (DİB, 2007: s. 32) buyurulmaktadır. Şâir bu gerçeği dile getirir. Bir pazar yeri olan dünyada her şeyi veren de kişinin elinden verdiğini alan da yeri gelip insanı fakir kılan yeri gelip zengin eden de O'dur:

Alan veren odur bâzâr içinde
*Kimin bây u kimini **yoksul** eyler* *(Niyâzî Mısrî, G. 131-2)*

Yunus bu beyitte insanın hep geçim derdiyle ve bunun sıkıntısıyla ömrünü geçirdiğini, hep yıkluktan şikâyet ettiğini; ancak bu kaygıların boşuna olduğunu çünkü Allah'ın cömert olup kişinin rızkını vereceğini anlatır. Mevlâ zaten Kur'ân'da da buyurmuyor mu? *"Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allah'a ait olmasın."* (Hûd 11-6) (DİB, 2007: s. 221).

*Dün ü gün kaygular yirsin n'ideyin **yohsulın** dirsin*
Ol cömerddür rızkun virür kaygu yimek nendür senün
(Yunus Emre, G. 148-5)

Yunus ayrıca, Allah yolunda yapılması gereken hayırlardan bahseder. Rabbimiz bu konuda uyarmaktadır: *"Ey iman edenler! Hiçbir alışverişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı kıyamet günü gelmeden önce, size rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcayın." (Bakara 2-254)* (DİB, 2007: s. 41). Çünkü onlar Allah'ın bizim üzerimize bir borç olarak yüklediği, yoksul olan kişilere verilmesi gereken ve onların hakkı olan şeylerdir. Cehennem azabından böylelikle insan kurtulabilir:

*Kazandugunı virüben **yoksulları** hoş görüben*
Hak hazretine varuban oddan o kurtulmak gerek *(Yunus Emre, G. 137-7)*

427. YORGANCI

Yorgan, yastık veya şilte gibi şeyleri yapıp satan kimseye denir. Mânî'ye ait bu şehrengizde kelime genel anlamıyla kullanılmış ve şâir Allah'ın (c.c.) güzel yarattığı, akıllı bir yorgancıdan bahsetmiştir:

*Biri **yorgancıdur** ol tıfl-ı zîrek*
Güzel halk eylemiş anı Hak tebârek *(Mânî, Şehrengîz 117)*

428. YÜK

Özellikle eski dönem ticâretinde araba veya kervânlarda bulunan hayvanların taşıdığı mallara veya eşyalara denmiştir. Ayrıca parasal anlamda yüz bin akçeye denmiştir.

Klâsik Türk şiirinde yük kelimesi çok çeşitli anlam ilişkileri içinde kullanılmıştır. Bazen nesîm rüzgârı yükü Çinden gelen, ıtr ve abîr olan bir satıcı olur:

*Çîn'den geldi 'Atâyî **yüki** hep 'ıtr-ı 'abîr*
Yaydı kâlâsını sûdâ-ger-i dükkân-ı nesîm *(Nevizâde Atâyî, K.26-7)*

Yeri gelir sevgilinin saçı kervanlar dolusu düzel kokulu nâfe barındırır; yeri gelir deyim içinde kullanılıp alışveriş ehlinin, güzelliğin asıl satıcısı olan sevgilinin karşısında nazının bir işe yaramayacağı anlatılır:

*Degüldür zülf içinde hâller **yük yük** yatur nâfe*
O râh-ı pîç ü târîk içre hayli kârbân kalmış *(Emrî, G. 233-4)*

***Yükini** yukarı yığmazdı eyâ hâce-i hüsn*
Seni bir kerre göreydi satu bâzâr ehli *(Revânî, G. 417-3)*

Zâtî, birinin borcuna kefil olunduğunda onun kişiye verdiğ sorumluluğu yük olarak niteler. Yük aynı zamanda insanın omzuna vurulan manevî bir ağırlık da olabilir. Ancak Yunus son sözü söyler ve eğer insanın özünde cevher varsa az konuşmanın kişiyi yücelteceğini, çok sözün ise hayvan yükünden farklı olmayacağını dile getirir:

*Kefîl olma kefîl üstine düşürme **yüki***
Kefâletün hazer eyle ki âhırı let olur *(Zâtî, G. 493-4)*

*Çok söz hayvân **yükidür** az söz erün görkidür*
Bilene bir söz yiter cânda gevher varısa *(Yunus Emre, G. 300-9)*

429. YÜZÜK

Bayanların zînet eşyalarından biri olan yüzük Klâsik Türk şiirinde de sevgili söz konusu olunca ele alınmıştır. Sun'î bu beyitte sevgiliyi tasvir ederken ticârî açıdan değeli olan diğer takılarla parmağı yüzüklü şeklinde kelimeyi kullanır. Emrî ise Hz. Süleyman kıssasına telmihte bulunur ve kendisini Süleymâna benzeterek sevgilinin ağzını da kızıl yâkuttan Hz. Süleyman'ın sahip olduğu mühre benzetir. Sevgilinin dudağı la'l taşı, taze yanağı ise bu la'l üstündeki zümrüt yüzük kaşı gibidir.

*Eli hınnâlu barmagı **yüzüklü***
Gümiş bileklü altun bilezüklü *(Gelibolulu Sun'î, Mesnevi 1-6)*

Süleymânum dehânun bir kızıl yâkût hâtemdür
*O la'l üzre hat-ı sebzün zümürrüdden **yüzük** kaşı* *(Emrî, G. 538-3)*

Necâtî Bey ise kasîde beytinde övdüğü kişinin altınlı yüzük kaşının güneş olduğunu söyleyerek onu yüceltmektedir. Hilâl, gümüş burma bilezik ve bu dünya ise onun kuvvet ve kudretinin parmağına mücevherden bir mühürdür:

*Güneş altınlı **yüzük** kaşı gümüş burma hilâl*
Devletin parmağına çarh mücevher hâtem *(Necâtî Bey, K. 19-8)*

Şâirler bazen de yüzük oyunundan bahseder. *"İster fincanla ister mendille oynansın yüzük oyununda sayı kaybeden taraf elebaşısının alnına sayı adedince kara çizmek veya yenilenlerin yüzünü karalamak âdettir."* (Onay, 1996: s. 505). Tabi ki bu oyunun en güzeli Klâsik Türk şâiri için sevgiliyle oynananıdır. Şâir yüzüğün sevgilinin, dostun ağzında saklandığını ve Süleymân'ın mührüne benzettiği bu yüzüğün geçen sene kendisinde olduğunu söyler. Sevgilinin dudağına bir zamanlar kavuşmuştur. Kanı, yani nerede diyerek bu günlerin artık geçtiğini ve dostundan ayrıldığını söylemektedir:

*Kanı dehân-ı dost **yüzük** gizledikleri*
Avcumda idi Mühr-i Süleymân geçen sene *(Necâtî Bey, G. 460-5)*

Tırsî ise bu oyunun bir âdeti olan yenilene kara çalmak olayını anlatır. Bu oyuna girmek isteyeni uyarır ve girerse yenileceğini, yüzüne kara çalınacağını söyler:

***Yüzük** oynı diyerek iş çıkarurlarsa eğer*
Oyuna girme çalarlar sana bir kara meded *(Tırsî, G. 38-2)*

430. ZARAR

Elde edilen bir kazancın, faydanın kaybolması anlamına gelir. Burada da en büyük zarar sevgiliden ve onun aşkından görülen zarardır.

İnsanın kadim hastalığı olan hırs burada da karşımıza çıkıyor. Ömür ticaretteki gibi ser-mâye olarak düşünülür. Nasıl ki ticârette ser-mâyenin kaybedilmesi kişinin iflâsına yol açarsa ömrün hırs peşinde harcanması Allah katında zarara sebep olur. Karışıklık ve hırsın eteğine yapışmaya teşebbüs edilirse ömür ser-mâyesi zarara uğrar:

Dâmen-i hırsa teşebbüsden olur
*Keşmekeşle mâye-i 'ömre **zarar*** *(Mehmet Sıdkî, G. 63-7)*

Âşık sevgilinin yoluna can vermekten zevk alır. Yoksa padişah olan sevgili onun bu zarardan kırıldığını sanmasın. Ayrıca âşık onun bûsesine zarar görmemek için muhtaçtır da:

Yoluna cân vermedir zevki Usûlînin hemân
*Pâdişâhım sen anı sanma **zarardan** incinir* *(Usûlî, G. 36-5)*

*Bir iki bûse vir suph it **zarar** irişmesün cânâ*
Senün kanlu lebün sorsa gerek Zâtî müfettişdür *(Zâtî, G. 278-5)*

Hz. Hızır ve Hz. İlyas kendilerine Allah'ın ölümsüzlük verdiği iki peygamberdir. Hızır karada, İlyas ise denizde muhtaç olanların yardımına koşar, bu iki kardeş yılda bir gün buluşurlarmış. Bugüne de hıdırellez denir.

Şâir, "sirişk ve ten-i hâk, bahr ve ber" arasında şâir güzel bir uyum sağlayarak düşüncesini anlatır. Senin aşkında gözyaşlarım topraktan bedenime zarar vermez. Nasıl muhabbet, Hızır ve İlyas'ı daima karada vedenizde gözler ve onlara kavuşmak isterse benim bedenimde senin için gözyaşlarıma kavuşmak ister:

*Sirişkümle ten-i hâküme 'aşkunda **zarar** gelmez*
Mahabbet Hızr u İlyâs'ı ki dâ'im bahr u ber gözler (Yahya, G.121-5)

Bu beyitte de sevgili gonca olarak düşünülür. Ey gonca gibi olan sevgili, âşık eğer seni ciğerimin köşesi diye okşayıp severse sakın bundan kaçma, zarar gelmez. Onun bu sevgisi bir hediyedir:

Seni 'âşık ciger-gûşem diyü ohşarsa ey gonca
*Sakın kaçma **zarar** gelmez benüm cânum atalıkdan*
(Nevizâde Atâyî, G. 186-3)

Şâir burada tevâzu sahibi olmayı anlatırken konuyu tabiatla ilişkilendirir. Rüzgârın çarpmasıyla ağaçların en büyükleri kırılırken gör ki yerlerde olan çimenlere ağır yükler hiç zarar vermez:

*Gör humûlün şerefin kim **zarar** itmez çemene*
Şâh-ı eşcârı şikest eyler iken sadme-i bâd (Nâbî, K. 2-21)

Fuzûlî, toplumsal bir olay olan savaşı anlatmış ve iki taraf askerinin kavgasından mâsum insanların zarar görmediğini ve bu zahmetsiz işin kerâmetli bir inkolâb olduğunu söyler:

Yetmedi âcizlere gavgâ-yi leşkerden zarar
*Bî-tekellüf hoş kerâmettir **zararsız** inkılâb (Fuzûlî, Terb. B. Bend 10-7)*

Şâir toplumda hiçbir şeyin değişmediğini, hâlâ eski âdetlerin hüküm sürdüğünü; kendi eski ser-mâyesinden de asla zarar etmeyeceğini belirtir:

*Eski ser-mâyeden aslâ **zararın** yok Vehbî*
Köhne kâlâ-yı hüner bunda ser-â-ser sürülür(Sümbülzâde Vehbî, Müfredat 9)

Konumuzu neşelenerek kapatmak için Tırsî'nin beyitleri bulunmaz fırsat. İlk beyitte ramazandan ramazana ibâdet edenleri eleştirirken, ikinci beyitte ise, özellikle eski yaşantımız için, sosyal bir gerçeklikten bahseder. Eğer sansar ve kediler olmasa damdaki kiremitlere zarar gelmezdi. Tabi günümüzde özellikle şehir yaşantısında

kiremitlere ve de sansar ile kedilere, yer bulamadığımız için böyle bir durum söz konusu değil. Şâir günümüzde yaşasa acaba neye zarar gelmesini konu yapardı:

Almış ramazân sûfileri destine tesbîh
Çeküp çevirür kendi diler mi ***zarar*** *olsun* *(Tırsî, G. 151-6)*

Zarar *olmazdı tamda kiremide*
Kediler ile sansar olmayaydı *(Tırsî, K. 1-23)*

431. ZÂYİ'

Kelime özellikle *ziyan olmak, heder olmak, yok olmak* anlamlarına gelen zâyi olmak şeklinde kullanılmıştır.

Beyitte ticâretle ilgili kavramlar kullanılarak irfândan bahsedilir. Burada aynı zamanda felekten şikâyet vardır. İrfân kumaşının kıymetini felek zâyi etmiştir. Şimdi ise onun değer bulma zamanıdır. Ancak ömür de geçmekte, ziyân olmaktadır. Ömür sinesi teessüf yumruğuyla dövülse de artık boş:

Gerçi ***zâyi'*** *eylemişdi kadrini ammâ felek*
Vaktidir şimdi revâcın kâle-i 'irfân bulur *(Sümbülzâde Vehbî, K.18-7)*

Beyitte âşık gam hastasıdır. Tabîbe kendinden el çekmesini, kendisine zaten olanın olduğunu ve emeğini boşa harcamamasını söyler:

Bîmâr-ı gamem benden bî-çâre tabib el çek
Etme emeğin ***zâyi'*** *bana olan olmuştur* *(Necâtî Bey, G. 84-5)*

Ey sevgili, utanmadan konuşan sitem mülteziminden sonra bu nazın ve niyâzın tüm lezzeti zâyi oldu. Âşık sevgiliye diyor ki "Nazın çok tatlıydı ama bu sitemin her şeyi hebâ etti!" Âşık ile sevgili arasına bu sefer rakip değil sevgilinin mültezim gibi can yakan sitemi girmiştir:

Lezzeti ***zâyi'*** *olur nâz u niyâzun cânâ*
İltizâm-ı sitem-i perde-birûndan sonra *(Nâbî, G.728-3)*

Ama yine de âşık umutsuzluğa kapılmaz. Hiçbir emek hebâ olmaz, yeter ki ben bu yolda olayım. Benim bu süprüntü gönlümü bir gün aşk selleri alır ve o ummâna ulaştırır:

Zâyi' *olmaz yolda olsun tek hemân hâşâk-ı dil*
Bir gün ugrar anı bahre irgürür seyl-âb-ı aşk *(Yahya, G.175-2)*

Hiçbir emek boşa gitmez. Sanma ki çanın emeği boşunadır. Tıpkı yolcuya yolunu kaybettiği zaman kafileye, onca kişiden fazla çan sesinin faydası olacağı gibi. Bazen az veya küçük olan daha faydalı olur:

*Sanma kim **zâyi'** olur hıdmeti feryâd-resün*
Reh-zene kâfileden lutfı füzûndur ceresün (Nâbî,G.401-1)

Fuzûlî'nin "Su" kasîdesine ait bu beyitte de zâyi olmaz ifadesi geçer. Fuzûlî bu beyitte gül ve su tâbirlerini kullanır. "Senin yüzünü düşünüpgörmeyi arzu ettiğim zaman, akan gözyaşlarımdan kirpiklerim ıslansa dag am çekmem. Çünkü gül yetiştirmek maksadıyla dikene verilen su boşa gitmez." diyerek Peygamberimize duyduğu hasreti dile getirmiştir.

"Burada kirpiklerini, henüz yaprak ve çiçek açmamış bir gül dalına benzeten şâir; başlangıçta, tamamen dikenlerden ibaretmiş gibi görünen gül dalına su verildikten sonar, o dalın yapraklanıp, gül açmasını göz önünde bulundurarak, Güle benzeyen Peygamberimizin hasreti ile döktüğü gözyaşlarının boşa gitmediğini, bu sayede Peygamberimizi hatırladığını ve onu tahayyül etmenin mutluluğu ile gözlerinin gül gibi kızardığını, gönlünün de gül bahçesine döndüğünü ifâde etmiştir" (Yaşar, 1989: s. 136-137):

Ârızın yâdiyle nem-nâk olsa müjgânım n'ola
***Zâyi'** olmaz gül temennâsiyle vermek hâre su (Fuzûlî, K.3-6)*

Kur'ân-ı Kerim'de *"Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar. Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır."* buyurulur. (Bakara 2/ 6-7) (DİB, 2007: s. 2).

Yunus bu gerçeği bir kez daha hatırlatır. O kişidir ki, Allah sözünü söylersen artık sağırlaşmıştır ve duymaz. Artık nasibi yoktur. Söylesen de emeğin boşa gider:

Ol kişi kim sagır durur söyleme Hak sözin ana
*Ger dirisen **zâyi'** olur nasîb yokdur sözden ana (Yunus Emre, G. 11-6)*

432. ZEBERCED

Zümrüt cinsinden fakat onun kadar kıymetli olmayan, sarıya yakın yeşil rengi olan cam gibi parlak kıymetli bir taştır. Başlangıçta zümrüt olan bu taş oluşumu esnasında sıcaklığın az olmasından dolayı olgunlaşamaz ve zebercede dönüşür. (Kuşoğlu, 2006: 253).

Şiirlerde, başta felek ve bahçe olmak üzere çeşitli tasvirlerde kullanılır ve bu teşbihlerde benzetme yönünü renk oluşturur.

Ahmet Paşa'ya ait beyitlerde gül ve güneş zebercedden tahtta takta bulunur. Gülün başında hava inciler saçar, la'l ise güneşi bu tâkta görüp cemâli karşısında bayılır:

*Gül taht-ı **zebercede** giyip tâc-ı murassa*
Başına nisar etti havâ lü'lü'-i lâlâ *(Ahmet Paşa, K. 37-11)*

*Güneş bu tâk-ı **zebercedde** lâ'l pencereden*
Bakıp cemâlini gördü yıkıldı manzaradan *(Ahmet Paşa, Kıt'a 45-1)*

Şem'î'ye ait beyitte gül, zeberced bir kasra çıkmıştır. Münîrî'de ise güneş atlas giyip altın tâc takınan bir padişahtır:

*Tonanup çıkdı yine kasr-ı **zeberced** üzre*
Göstere tâ ki arûs-ı gül-i nev-reste cemâl *(Şem'î, K. 8-9)*

*Hüsrev-i taht-ı **zeberceddür** ki bin tazîm ile*
Geydi zer-beft atlas u urundı tâc-ı zer güneş *(Münîrî, K. 18-22)*

Bu beyitte ise felekle ilişki kurulmuştur. Burada feleğin acımasızlığı anlatılır. Kendini zebercedden bir tâka da dayasan feleğin ölüm kılıcının hedefi olmaktan kurtulamazsın. Aslında şâirin anlatmak istediği ölüm gerçeğidir:

*Kendüni tekye-zen-i tâk-ı **zeberced** itsen*
Tîr-i merg-i felek eyler seni bir gün âmâc *(Said Giray, G. 23-4)*

433. ZEKÂT-SADAKA

Zekât, İslâmın beş şartından biridir. Müslümanların zengin olanlarının, sahip olduklarının kırkta birini Allah için yılda bir kez ihtiyaç sahiplerine vermesidir. Sadaka ise ihtiyaç sahiplerine Allah için karşılıksız verilen şeye denir.

Bu madde konuya dâhil edilirken zekâtın ve sadakanın ekonomik hayata canlılık katma, insanın elinde bulunan paranın ticâri hayat içinde kendine yer bulması ve bu hayatı canlandırması gibi faydaları düşünüldü. Tabi bu konu şiirde ele alınırken, bu kelimelerin kullanımında asıl belirleyici unsur âşık ve sevgili olmuştur.

Her ne anlamda kullanılırsa kullanılsın zekât veya sadaka vermenin özünde Allah yolunda harcamak vardır. Aslolan da onun rızâsını kazanmaktır. Yoksa insanın vermiş olduğu bu maddî şeyler Rabbimize bir şey kazandırmaz. Bu bizim imtihanımızdır ki öenmli olan Allah'ın, bizim Onun rızâsını kazanabilecek bir kul olamıza vesile olan bu yardımı insanlara yapabilmemizdir. Açıklamamıza da bu yüzden Atâyî'nin bu beyitiyle başlıyoruz ki ardında zekât ve sadaka gelecektir.

Taşkın ve coşkun, sele dönüşmüş su, nakdini nasıl güle akıttıysa kişi de maddî varlığından Allah yoluna harcar. Suyun yetiştirmek için güle akması harcanan nakde benzetilmiştir:

Dökdi saçdı *yine Mevlâ yolına*
Gül-i bâdem gibi nakd-i sereyi *(Nevizâde Atâyî, Tarih 20-10)*

Âşık bazen de güzellik satıcısı olarak gördüğü sevgiliden, kerem edip kendisine gümüşe benzeyen yanağının zekâtı olarak dudağından bûse vermesi için seslenir:

'Âşıka bûse-i la'lünden eyâ hâce-i hüsn
Vir ***zekâtı*** *kerem it 'ârız-ı sîmînün içün* *(Zâtî, G. 1068-3)*

Sadaka ve zekât Allah için verilen şeylerdir. Şâirlerimiz şiirlerinde bu kelimeleri kullanırken övdükleri kişiye veya sevgiliye ne kadar değer verdiklerini göstermek için mübalağa yaparlar. Şeyhî de bu beyitte memdûhuna "Rûm ve Şâm toprağı başına sadaka, Çîn ve Mâçin illeri ise sana zekât olsun." der:

Rûm u Şâm mülkü başına ***sadaka***
Çîn ü Mâçin eli tenine zekât *(Şeyhî, K.13-21)*

Şâir beyitte İran tarihinin kahramanlarından Keykubâd'a telmihte bulunur. *"Keyâniyan sülalesinden olan Keykubât'ın padişahlığı yüz yıl sürmüştür. Rey şehrinin çevresine yüz köy yaptıran Keykubât, memlekette adaletiyle tanınmıştır."* (Şişman ve Kuzubaş, 2012: s. 161).

Beyitte geçen bir diğer kahraman da Nûşirevân'dır. *"Kubât'ın oğludur. Akıllı ve zeki bir yapısı vardır. Nûşirevân, Klâsik Türk şiirimizde en çok zikredilen Şehnâme kahramanlarından birisidir. Şâirler, Nûşirevân ile övülen kişi arasında bir münasebet kurarlar ve övülen kişiyi Nûşirevân'dan üstün tutarlar."* (Şişman ve Kuzubaş, 2012: s. 166). Şeyhî, övdüğü kişinin saltanatının başına Keykubât'ın toprağını sadaka verir; ayağına ise Nûşirevân'ın tâcını fedâ eder:

Devleti başına ***sadaka*** *mülk-i Keykubâd*
Hem ayağına efser-i Nûşin-revân fedâ *(Şeyhî, Tercî-i Bend 4-6)*

Şâir burada da sevgiliye seslenir. Ey sevgili, sende doğruluktan en ufak bir eser bulsaydım kantarlar dolusu sadakayı ayağına serperdim:

Sende bulaydım ey güzel hakikatin bir dirhemin
Ayagına serper idim ***sadakâti*** *kantâr ile* *(Ayşe Teymûrî, Müfret 11)*

Klâsik Türk şiirinde zekât vermek denince şâirlerin en çok değindiği konulardan biri, sevgilinin güzelliğinin zekâtını vermesi olmuştur. Bunu da "zekât-i hüsnün, hüsn zekâtın" gibi tamlamalarla ifade etmişlerdir. Zekât verenin alandan üstün, alanın ise bir şeylere muhtaç olması gerekir. Âşık sevgili karşısında hor, hakîr ve de fakîrdir. Onun güzelliğinin zekâtına muhtaçtır ve ondan dâima bunu taleb eder.

Âşık her dâim sevgiliden gelene muhtaçtır. Kavuşmanın zenginliğini ister, ancak bu zenginlik başkalarına verilmiştir; çünkü sevgili güzelliğinin zekâtını muhtaçlara vermiş, onu muhtaç dahi görmemiştir.

Çıkdı gınay-ı valsımız ağyâre Nâ'ilî
*Dilber **zekât**-ı hüsnünü muhtâca verdi hep* *(Nâilî, G.16-5)*

Âşık yalvarmaya devam eder. Ey sevgili eğer güzelliğinin zekâtını bana bahşedersen ben zaten fakirim ve bunu hak ediyorum:

*Bahş idersen **zekât**-ı hüsnüni ger*
Ben fakîrem ü müstehakk-ı zekât *(Bursalı Rahmî, G. 14-3)*

Bu beyitte zekât açısından uyulması gereken bir kuralı da öğrenmiş oluyoruz. Zekât peygamberimiz ve O'nun soyundan gelenlere verilmez. Çünkü Peygamberimiz bu kutsal vazifeyi bir karşılık beklemeden yapmıştır. Ayrıca zekât verilenin muhtaç ve maddi seviye olarak yetersiz olması gerekir. Efendimiz açısından, uğruna âlemlerin yaradıldığı insan olduğu için, böyle bir durum söz konusu dahi olamaz. Bu durum O'nun soyundan gelen Seyyid ve Şerîf'ler için de geçerlidir. Şâir bu gerçeği dile getirir.

Ben ondan zekâtını istedim, o da Peygamber soyundan gelene zekât düşmez dedi. Bu beyite bakarak şâirin Seyyid veya Şerîf olduğunu da öğrenebiliriz:

*Didüm **zekât**-i hüsnüni vir 'Âşıka didi*
Olmaz nasîb âl-i Resûle nisâbdan *(Âşık Çelebi, G. 56-5)*

Leylâ ile Mecnûn, edebiyatımızda birçok şâir tarafından işlenmiş ve çok sevilmiş aşk konulu bir mesnevinin kahramanlarıdır. Bu hikâyeye telmihte bulunan şâir, tüm güzellerin güzellik zekâtını Leylâ'ya verdiğini ancak onun âşık- şeydâ'sı olan Mecnûn gibi kendisini görmediklerini, kendisine bu zekâttan vermediklerini söyler:

*Leylîye hüsn **zekâtını** veren dilberler*
Bağlamazlar beni Mecnûn gibi şeydâ yerine *(Hayâlî, G. 513-5)*

Klâsik Türk şâiri, zekât veya sadaka olur da sûfî gibi aklı temsil eden şahısları unutur mu? Hep aklına uyan bu ham sofuya, elimde olsa, değil zekât vermek ondan harâc dahi alırım. Tabi bu arada haracın Müslüman olmayandan alınan vergi olduğunu da unutmamak gerekir:

*Sûfî diyen mürâ'îye virmek degül **zekât***
Ben kâdir olsam andan alurdum hele harâc *(Behiştî, G. 64-3)*

Bu konuya şâirler bir kişiyi överken veya dini anlamda uyarıda bulunurken de değinmişlerdir:

Gerçi etmezsin 'arûz-ı mâl ü câha iltifât
Sende cem' olmuşdur ancak nakd-i 'ilm-i kâ'inât
Müstefîd-i dânişindir sâkinân-ı şeş-cihât
*Şânına nisbet efâzıl müstahikkân-ı **zekât***
Devlet-i fazl ile sen sâhib-nisâb-ı kâmrân
(Sümbülzâde Vehbî, Tahmis 44 Bend 45)

*Virgil **zekâtı** ki ol-durur İslâma kantara*
Kılgıl namâzı ki ol-durur ol dînüne 'imâd *(Ahmedî, Kaside 18-9)*

434. ZENGİN

Köken olarak Farsça olan kelime maddî anlamda kişinin elinde çok şey bulunması ve varlıklı olma durumudur. İnsanların yaptıkları ticârî faaliyetler sınucunda varlıklarının artmasıyla ekonomik durumları gelişir ve daha varlıklı olurlar. Bunun neticesinde de zenginlik durumu ortaya çıkar.

Bu beyitte zenginlik gösteriş anlamıyla kullanılır. Şâir, dudağından çıkan temiz manalı söyleyişi, gösterişli üslup ve şivesinin Bedahşan'dan gelen ve çok değerli olan lâ'l taşının değerini düşürmesine şaşırmamak gerektiğini ifade eder. Klâsik Türk şiirinde la'l taşı normalde sevgilinin dudağına teşbih edilir. Burada ise dudaktan çıkan ve güzel manalar içeren sözlerden dolayı dudak ile lâ'l taşı arasında benzetme ilgisi kurulur:

*Nedür ol ma'nî-i pâkize ol **zengin** edâlarla*
Şikest itse 'aceb mi kıymet-i la'l-i Bedehşânı *(Neşâtî, K. 13-7)*

Klâsik Türk şiirinde özellikle âşığın gözü veya gözyaşları mercana benzetilir. Ayrıca pençe tabiri geçmektedir ki pençenin insan eli veya yırtıcı hayvanların ön ayakları manası olmakla birlikte, dilber ve sevgili anlamları da vardır. Müjgân kirpik anlamına gelir. Klâsik Türk şiirnde sevgilinin âşığa bakışı sonucu ona fırlattığı ve âşığın gönlünü yaralayan müjgân bir ok olarak düşünülür. Ancak beyitte budurumun

tam tersini görürüz. Bu sefer kana bulaşmış kirpikler sevgilinin değil âşığın kanlı gözyaşlarına bulaşmış kirpikleridir. Nasıl ki denizlerden insanlar pençelerini vurup mercân çıkartıp bu sayade zengin olurlarsa âşığın mercâna benzeyen gözlerinden derya gibi çok olan kanlı gözyaşları da sevgilinin zenginliğini arttırır:

Yaşum içre gör benüm müjgân-ı hûn-âlûdemi
*Burdı **zenginlükde** deryâlarda mercân pençesin* *(Zâtî, G. 1131-2)*

Bu beyitte ise kadehin şarapla dolu olmasının bir zenginlik olduğu anlatılır:

Perde-i şerm-i şafak düşmez idi rûyından
*Görse meh câmumızı meyle Neşâtî **zengîn*** *(Neşâtî, G. 95-5)*

435. ZERGER

Kuyumcu demektir. Klâsik Türk şiirinde bu meslek çok çeşitli anlam ilişkileri içerisinde kullanılmıştır. Sıklıkla şâirler sevgiliyi anlatırken kullanılmıştır. Bu beyitte şâir sevgiliye seslenir. Ey dudağı yâkut! Hâtemler, yani mühürler saygısızlık yapıp senin lâ'l dudağına benzemeye çalışmışlar. Bu durum onların hadlerine değil. Bunu gören zargerler ise onları taşlamışlardır:

Eyleyüp küstâhlık öykündilerdi la'lüne
*Taşladı **zergerler** ey yâkut-ı leb hâtemleri* *(Gelibolulu Sun'î, G. 205-3)*

Bazen de sevgili kibarlık, güzellik kuyumcusu olur. Ey güzellik zergeri! Eşsiz inciyle dolu yüzüktaşına benzeyen dudağını gösterip bir gülüş at ve her yeri süsle, güzelliklerle doldur. Sevgili değerli taşlara benzeyen dudak ve dişleri gibi unsurlarıyla zerger olarak düşünülür:

*Bir hande ile zeyn et ey **zerger**-i melâhat*
Fass-ı nigîn-i la'lin pür-dürr-i nâb göster *(Nâilî, G.65-4)*

Yeri gelir aşkın kendisi bir zerger olur ve altının kuyumcu eline düşüp onun ocağında ayarının tam olması gibi değeri eksik olan kişinin de değeri aşk zergerinin ocağına düşmeden artmaz. Aşk insana değer katan bir kuyumcudur:

Olmaz 'ıyârun ey zer-i nâkıs senün tamâm
*Tâ düşmeyince **zerger**-i caşkun ocagına* *(Nâbî, G.742-4)*

Meşhûrî de Nâbî gibi kişiliğinde noksanlık bulunan insanlardan bahseder. Kişiliğinde, insanlığında noksanlık bulunan kimseler, hangi mertebeye gelirlerse gelsinler, tıpkı zergerin potasından geçip değeri belli olan altın, gümüş ve bakır gibi kendilerini belli ederler:

Nerede bir yere gelse kes-i nâkıs seçilir
*Nice kim pûte-i **zergerde** zer ü sîm ü nuhâs (Meşhûrî, Müfred 24)*

Şâirler bazen gerek bir kişiyi överken gerek de kendilerini överken bu mesleği kullanmışlardır. Nef'î kendini olgunluk kuyumcusu olarak görür ve devrinde binbir maharetlerle söyledikleri söz dükkânının süsü olur:

*Benim ol **zerger**-i kâmil ki bugün fennimde*
Sözlerim gevheridir zîver-i dükkân-ı suhan (Nef'î, K.60-49)

Revânî de hüsn-i ta'lil sanatı yapar. Sabah bir zergerdir. Sabah kuyumcusunun güneşi altınlamasının yani güneşin doğmasının nedeni olarak sağlam temelleri olan yüce ve büyük sarayı olmasına bağlar. Neşât de aklı zergere benzetir. Övdüğü kişi için söylediği sözler nazmın altın tâcına düzgün konuşma külâhının kanadı olur:

*Sabâh **zergeri** altunlamazdı hûrşîdi*
Sarây-ı rif'atünün olmasaydı mismârı (Revânî, K. 32-29)

*İtsün bu resme medhüni **zerger**-i hıred*
Zer-tâc-ı nazma per-i külâh-ı sühanveri (Neşâtî, K. 19-10)

436. ZER-KÛB

Altın yapraklarını dövüp altını işleyen kuyumcuya denir. (Devellioğlu, 2000: s. 1181). demektir.

Âşık bazen gözünü, saramış yüzü üzerinde gümüşe benzeyen gözyaşıyla süsleyen ve böylece aşk pazarında dükkân açan bir zerkûb olarak anlatır. Bazen de gönül aşk derdiyle sararan yüzü, âhının ateşi ve inlemeleriyle bir zerkûbdur ki gönle tüm bunların yansımaları nakış olarak işlenir:

Eşk-i sîmîn tökdügi zer üzre budur çeşmümün
*'Işk bâzârında san dükkân açar **zer-kûbdur** (Dede Ömer Rûşenî, G. 11-6)*

Âteş-i âh ile nâleyle ruh-ı zerd ile
*Oldı sevâd-ı 'akis-efgen-i **zer-kûb** bu dil (Said Giray, G. 108-4)*

Beyitte bayram, Sultan Ahmet'in vasıflarını yazmak için güneşten altın yapraklar ortaya çıkaran bir zerkûb olarak ele alınmıştır:

Seher yazmagiçün evsâf-ı Sultân Ahmedi Yahyâ
*Güneşden zer varak peydâ ider **zer-kûbdur** bayrâm(Yahya, G. 245-5)*

Burada ise lakâbı Altın Top olan, ay yüzlü bir zerkûbdan bahsedilmiş ve kelime genel anlamıyla kullanılmıştır:

Biri **zer-kûbdur** ol mâh-peyker
Ana nâmıyla Altun Top dirler (Mânî, Şehrengîz 126)

Edebiyatta Zerkûb denilince Mevlânâ'nın yakın dostu olan Zer-kûb-ı Konevi de beyitlerde işlenir. *"Adı Mevlânâ ile birlikte anılan ünlü Türk mutasavvıfıdır. Kaynaklarda önceleri kuyumculuk yaptığı ve dükkânının önünden geçen Mevlânâ'yı etkilediği söylenir. Dövdüğü altın külçesinden çıkan kıvılcımları tanrısal gerçekleri yansıtan ışık olarak gören düşüncesi Mevlânâ ile aralarında uzun süreli dostluk kurulmasına önayak olan Selâhâddîn Zerkûb'un tasavvufî görüşleri Mevlânâ ile aynı düzlemde idi."* (Zavotçu, 2013: s. 813).

Nâbî, bu tarih beytinde onun mübarek ruhundan ve mezar kitabesinin süsünden bahseder:

Ârâyiş-i kitâbesinün hastkârıdur
Rûh-ı 'azîz-i hazret-i ***Zer-kûb-ı Konevi*** *(Nâbî, Târih 52-17)*

437. ZEYN-TEZYÎN-MÜZEYYEN

Zeyn, *ziynet* demektir. Diğer iki kelime de bu kökten türer. Tezyîn, *"süsleme, süslendirme, zînetlendirme"*; müzeyyen ise *"zînetlendirilmiş, süslenmiş, süslü"* anlamlarına gelir. (Develliođlu, 2012: s. 928; Nâcî, 2009: s. 767; Sami, 2015: s. 317). Kelimelere, yakın anlamlı oldukları için, ayrı ayrı başlık açılmadı ve bir madde altında açıklama yoluna gidildi.

Şâirler bu kelimelerden bahsederken ticârî değeri yüksek olan atlas elbiseler ve sırmalı kumaşların bu dünya için süs olduğunu; ancak Allah yolundaki dîvâneye gönüllerin bunlara meyil etmediğini ve onlara hüseynî kumaştan yapılmış yokluk şalının yettiğini de dile getirir:

Libâs-ı atlas u zer-beft dehrün gerçi ***zeynidür***
Dil-i dîvâneye şâl-ı fenâ besdür hüseynîdür *(Vusûlî, G. 66-1)*

Kelimeler öncelikle sevgiliye ait halleri anlatmak için kullanılır. Ahmet Paşa sevgilinin güzelliğini arttıracak, onu tezyîn edecek unsurlardan biri olarak saştığı gözyaşlarını görür. İshak Çelebi ise, sevgilinin ağzının kenarındaki sivilceleri onun dudağını süsleyen değerli birer cevher olarak görür. Bazen de sevgilinin sürmelerle süslenmiş gözleri güzellik ülkesinde kargaşa ve fitne çıkarır:

Hüsnün evrâkın etmege ***tezyîn***
Çeşm-i Ahmed olubtur efşâncı *(Ahmet Paşa, G. 300-7)*

Dehenün dâyiresinde görinen âbileler
*Dürlü gevherler ile la'lüni **tezyîn** itmiş* *(İshak Çelebi, G. 115-2)*

*Sürmelerle çeşm-i hâb-âlûdını **tezyîn** idüb*
Hüsn ilinde göz karardub fitneler uyarmasun *(Zâtî, G. 1137-2)*

Şâirler bazen de âşığın gönlündeki yarayı bir süs olarak görür. Ayrıca âşığın canı ve sevgilinin ok gibi delici kirpikleri de gönül hânesine asılmış aynaya benzeyen birer gönül süsüdür:

Sînemün dâğını meyl itdi görüp ol yüzi gül
*Meyl olur güller-ile **zeyn** olıcak her kurı şâh* *(Şem'î, G. 29-2)*

*Rîşte-i cân ile peykânun ki **zeyn**-i sînedür*
Hâne-i dilde asılmış sanki bir âyînedür *(Münîrî, G. 54-1)*

Âşık bazen kanlı gözyaşıyla süslenen sararmış yüzü ile belâ bağında âşıkların başı, komutanı olur. Hasan Yâver ise beytinde sevgiliye; süslü bayram elbisesi güzelliğini arttırsın, kem gözlerin bakışları da güzelliğinden uzak dursun diyerek dua eder:

*Rûy-ı zerdüm sürh-i eşkümle **müzeyyen** olalı*
Rahmiyâ oldum belâ bâgında mîr-i 'âşıkân *(Bursalı Rahmî, G. 148-5)*

***Müzeyyen** câme-i 'îd itsün efzûn kıymet-i hüsnün*
Nigâh-ı çeşm-i bedmanzar cemâlinden ba'îd olsun
(Enderunlu Hasan Yaver, G.141-2)

Şâirler kendi şiirlerini övmeyi de ihmâl etmezler. Nazımları birer incidir ve ufukların kulağına süs verir. Bazen de onların şiirleri devrin yazım câmiâsına süs verir:

*Gûş-ı âfâkı dür-i nazmıyle **tezyîn** eyledi*
Tab'-ı Şâhî var ise bahr-i me'ânîdür gönül *(Şâhî, G. 86-10)*

*Hatt-ı şi'rüm nola **zeyn** eylese devr-i felegi*
Çün sevâd ile bulur zîneti ekser hâtem *(Revânî, K. 19-31)*

Nâbî ise olaya tam tersi açıdan bakar. Kısa bir ömür için takvim nüshaları nasıl gereksizse, gereksiz ve güzel olmayan sözler için de külfetli ve gösterişli süslemeler o kadar boşunadır:

*Ne bu **tezyîn**-i tekellüf ne bu elfaz-ı dürûg*
'Ömr-i yek-sâle içün nüsha-i takvîm gibi *(Nâbî, G.837-2)*

Bu kasîde beytinde tahta çıkan bir pâdişahın ülkeye güzellikler kattığı ve kavgaları giderdiği söylenir:

O şâh-ı kâm-rân-ı kâm-bahş-ı zîb-i millet kim
*Cülûsıyla **müzeyyen** kıldı mülk-i dîni bî-gavgâ* *(Said Giray, K. 1-24)*

Bazen de gül bahçesinin süs ve güzelliğinin gülden kaynaklandığı, onun bir nakkaş olup yaptığı güzel nakışlarla bu bahçeyi güzelleştirdiği anlatılır:

*Kasr-ı gülşende meger nakkâşdur kim **zeyn** için*
Şemseler nakş itmiş anda yine bî-pergâr gül *(Revânî, K. 15-12)*

Birez zerrîn-kadehle gül yetişdür
***Müzeyyen** gülşen olsun cây-ı meclis* *(Nehcî, G. 158-8)*

438. ZİYÂN

Elde bulunan maddî varlığı boşa harcayıp hebâ etmektir. Sümbülzâde Vehbî kendisini nazım cevherleri satan bir tüccâr olarak görür ve rakibi ise Nef'î'dir. Kendi nazım cevheri revaçtadır ve buna verilen değer Nef'î'nin şöhretini bitirip ona zarar verecektir:

Ol hâceyim ki cevher-i nazmımdaki revâc
*Nef'î'nin iştihârına kesr ü **ziyân** verir* *(Sümbülzâde Vehbî, K.70-49)*

Bu dünya aynı zamanda bir belâ pazardır. Bazısı buradaki zararlı her durumu kâr gibi anlar. Ona dediğim bu söz fayda için yeterlidir. Bunu düşünmekten da zarar etmez:

Bu bâzâr-ı belânun her ziyânın kimi sûd anlar
*Ana bu fâ'ide bes kim tasavvurdan **ziyân** itmez* (Yahya, Müfred 40)

Şiirleri incelediğimizde kelimenin daha çok hikmetli düşünceler, İlâhi aşk, öğüt ve nasihat gibi duyguları ifade ederken kullanıldığını görürüz. Şâir yeri gelir insanın susmasının öneminden ve çok konuşmanın zararından:

Zebânın tut ey merd-i şirîn-zeban
*Ki tenis-i hatdır zebân ü **ziyân*** *(Ahmet Paşa, Mesnevî 2-56)*

Yeri gelir edasının gösterişten uzak ve kimseye zararı olmayan taze yakuttan bir ışık olduğundan:

Bir reng-i nümâyişden ibretdir edâmız
*Bi-sûd u **ziyân** şu'le-i yâkût-ı teriz biz* *(Şeyh Gâlib, G. 107-8)*

İnsanda şüphe olmamalıdır. Bu zarar verir. Bak sana diyorum ki şüpheyi gönlünden çıkar at. Aklından geçirdiğin bu şüpheli düşünceler sana zarar vermesin:

Reybi gider dilünden gör ne direm dilünden
*İtme **ziyân** bilünden gel bana gel gel bana (Karamanlı Aynî, K. 58-20)*

Yunus'un gönlü taşmaktadır. Belki de burada kırık bir testiden kasıt gönlü olabilir. Cevherlerimi, Allah'tan gelen bu sözlerimi içime sığdıramıyorum. Koyacak yerim de yok. Bu yüzden söylemek zorunda kaldım:

Cihânda bir sınuk saksıdan ötrü
*Güherlerüm **ziyâna** satmışam ben (Yunus Emre, G. 258-4)*

Sevgili de unutulmamıştır. Senin yolunun toprağı çok değerlidir. Böyleyken el âlem senin bu yolunda hep kârda iken ben niye zarardayım:

Lâyık mıdur ki hâk-i rehün kîmyâ iken
*İl cümle assı eyleye bana **ziyân** ola (İshak Çelebî, Kıt'a 2-9)*

439. ZÜMÜRRÜD

Klâsik Türk şiirinde işlenen çok sayıdaki değerli taştan biridir. Pırlantadan sonra en değerli taş kabul edilir. Sarı ve mavi olabileceği gibi en değerlisi yeşil renkte olandır. Rengi çok parlak değildir. Takı yapımında tercih edilir. Zehirlenen kimselere ezilerek toz haline getirilen zümrüt içirilirmiş. Bu şekliyle panzehir olarak kullanılırmış. Bunun haricinde doğumu kolaylaştırması, kanı temizlemesi, nazardan koruması, hafızayı güçlendirmesi gibi özellikleri de vardır. Şiirlerde bir süs eşyası olarak kullanımının yanında yılanın gözünü kör etmesi nedeniyle de işlenmiştir. (Pala, 2000: s. 428).

Öncelikle zümrüt değerli bir taş ve süs eşyasıdır. Beyitte zümrüt yüzük geçer:

Kâmetüm engüşt-i şâh-ı mihnete engüşterîn
*Urduğun taşun nişânı bir **zümürrüdden** nigîn (Zâtî, G. 1019-1)*

"Zümrütle ilgili telmihler yılanın gözünü kör edeceği inanışına yoğunlaşır." (Kutlar, 2005: s. 26). Aşağıda Yahya ve Sümbülzâde Vehbî'ye ait beyitlerde bunu görebiliriz. Eğer meclise zümrüt renkli kadeh getirilirse yılan tabiatlı hasedin gözlerinin kör olduğu görülür:

*Getürsek meclise câm-ı **zümürrüdfâmı** ey sâkî*
Hasûd-ı mâr-tab'un gözleri kör oldugın görsek (Yahya, G.189-3)

Bu beyitte ise yılan bakışlı olan zahittir. Zümrütü görünce kör olmamak için gözlerinin kapatmaktadır:

Kapar çeşmin görünce zâhid-i ef'î-nigeh gûyâ
***Zümürrüd** ma'denindendir meger kim cevher-i mînâ*

(Sümbülzâde Vehbî, G. 6-4)

Bazen hastalara deva olması dolayısıyla şiirlerde konu olur. Âşık için zehir, hastalık aşkıdır. Bundan kurtulmak için de ilaç sevgilinin zümrüd kadehle şarap içtiği dudaklarıdır:

Emdir leb-i hat-âverin ey sâki sun şarâb
*Ol câm-ı la'lfâm-ı **zümürrüd**-nigâr ile* *(Nedîm, G. 138-3)*

Sonsöz

Klâsik Türk Şiirinde Ticâret konulu doktora tezimizin her üç bölümünde okuyucunun dikkatlerine sunulan tanımlar, aktarımlar, örnek şiir metinleri ve değerlendirmelerin ışığında sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: İnsanoğlunun yeryüzünde yaşamaya başladığı ilk çağlarda zarûrî, fizikî ihtiyaçlardan doğan ve yüzyıllar boyu toplum hayatının vaz geçilmez bir parçası olan ticâret Klâsik Türk şiirinde işlenen bir konudur. Kavram ve terimleri, usûl ve yöntemleri, araç-gereç-âlet ve edevâtı, mekânları v.d. farklı öğeleriyle toplum hayatının bir parçası olup önemli bir yanını oluşturan ticâret gerek somut-gerçek gerekse soyut-mecâzî manada şiire renk katıp manasını zenginleştirmiş, sosyal hayatı aksettirip şiirin toplumla bütünleşmesine katkıda bulunmuştur. Ticârî konulu şiir ve eserler Klâsik Türk şiirini anlamamıza / manalandırmamıza ve geçmiş asırlardaki toplum hayatını tanımamıza yardımcı olurken ticâret tarihinin farlı boyutlarda ele alınmasına yardımcı olabilir. Bu hususta en iyi örnek yakın geçmişte iktisat tarihi alanında yazılan tezlerin bir kısmında ticâret konulu mısra, beyit, şiir ve eserlerden yararlanılmış olmasıdır. Bu lisansüstü tezler ve eserler Klâsik Türk şiiri metinlerinin sadece edebî yönüyle değil tarihî, siyâsî, ahlâkî, tıbbî, felsefî, coğrafî ve başka pek çok yönden incelenip değerlendirilebileceği görüşünü de doğrulayan somut örneklerdir.

Kaynakça

Kitaplar:

Adlî Dîvânı (2008). Haz. Yavuz Bayram. Amasya: Amasya Valiliği Yayınları.

Ahmet Paşa Dîvânı (1992), Haz. Ali Nihat Tarlan, Ankara: Akçağ Yayınları.

Akdağ, Mustafa (2014). Türkiye'nin İktisâdî ve İçtimâî Tarihi. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ali Şir Nevayî (1995). Lisânü't-tayr. Haz. Mustafa Canpolat. Ankara: TDK Yayınları.

Ayşe Teymûrî Dîvânı (2013). Haz. Abuzer Kalyon. Ankara: Akçağ Yayınları.

Aynur, Hatice (1999). 15. Yy. Şairi Çâkerî ve Dîvânı İnceleme-Tenkitli Metin. İstanbul: Yenilik Basımevi.

Ayverdi, İlhan, Ahmet Topaloğlu (2007). Kubbealtı Lugatı-Türkçe Sözlük. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.

Azmî-zâde Hâletî Dîvânı (Giriş ve Dîvân'ın Tıpkıbasımı; Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni) (2003). Haz. Bayram Ali Kaya, Şinasi Tekin-Gönül Alpay Tekin, . Harvard: Harvard Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.

Bâkî Dîvânı-Tenkitli Basım (1994). Haz. Sabahattin Küçük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Baykara, Tuncer (2000). Türkiye'nin Sosyal ve İktisadî Tarihi (XI-XIV. Yüzyıllarda).Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Behiştî Dîvânı: Behiştî, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Dîvânın Tenkidli Metni (2000). Haz. Yaşar Aydemir. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Cipolla (2012). Dünya Nüfusunun İktisat Tarihi. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 1. Kitap (2012). Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 2. Kitap (2012). Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Fuzûlî Dîvânı (1990). Haz. Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, Ankara: Akçağ Yayınları.

Genç, Mehmet (2003). Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi. İstanbul:

Ötüken Yayınları.

Gölpınarlı, Abdülbâki (2004). Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri. İstanbul: İnkilap Yayınları.

Gömeç, Sadettin (2012). Türk-Hun Tarihi. Ankara: Berikan Yayınevi.

Grenard, Fernand (1992). Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü. Çev. Orhan Yüksel. MEB: İstanbul.

Gündüzalp, Selim (2003). Deyimler ve Öyküleri 3. İstanbul: Zafer Yayınları.

Güran, Tevfik (2013). İktisat Tarihi (Ünite 1-8). Editörler: Burhan Erdem- Hasan İslatince. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

Gürlek, Dursun (2011). Tebessüm ve Tefekkür. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.

Hacıyev Ş.H., Bayramov E.İ. (2013). Dünya Ekonomisinin Tarihi. Ankara: Gazi Kitabevi.

Hayâlî Dîvânı (1992). Haz. Ali Nihat Tarlan. Ankara: Akçağ Yayınları.

Hayriyye-i Nâbî (2008). Haz. Mahmut Kaplan. Ankara: AKM Yayınları.

İlgen, Abdulkadir (2014). Türk Modernleşmesi. İstanbul: Dergâh Yayınları.

İnalcık, Halil (2004). Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-II. İstanbul: Eren Yayıncılık.

İnalcık, Halil (2011). Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi. İstanbul: İSAM Yayınları.

İnalcık, Halil (2014). Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

İzgi, Özkan (2000). Çin Elçisi Wang Yen-te'nin Uygur Seyahatnamesi. Ankara: TTK Yayınları.

Üsküblü İshâk Çelebi, Dîvânı-Tenkidli Basım (1989). Haz. Mehmed Çavuşoğlu, M. Ali Tanyeri. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları.

Kafesoğlu, İbrahim (2002). Türk Milli Kültürü. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Karamanlı Aynî ve Dîvânı (1997). Haz. Ahmet Mermer. Ankara: Akçağ Yayınları.

Köksal, Fatih (2006). Ahi Evran ve Ahilik. Kırşehir: Kırşehir Valiliği.

Köksal, M. Asım (2012). Peygamberler Tarihi 1-2. Ankara: TDV Yayınları.

Kuşoğlu, Mehmet Zeki (2006). Resimli Ansiklopedik Kuyumculuk ve Maden

Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Kutlar, Fatma Sabiha (2005). Klâsik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhir-nâme. Ankara: Öncü Kitap.

Küçükkalay, Abdullah Mesut (2014). Dünya İktisat Tarihi, İstanbul: Beta Yayıncılık.

Lületaşı (2010). Eskişehir: Eskişehir Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları No: 14.

Mevlânâ Celâleddin Rûmî (2000). Mesnevî-yi Ma'nevî C. 1. (Nşr. Tevfîk H. Sübhânî), Tahran 1378 hş.

Mezâkî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni (1991). Haz. Ahmet MERMER. Ankara: TDK Yayınları.

Mısrî Niyâzî Dîvânı (2011). Haz. Adnan Mahmud SELMAN-Ali SÜMBÜL. İstanbul: Şemseddin Yeşil Kitabevi.

Muhammed B. Mahmûd-ı Şirvânî, Tuhfe-i Murâdî: 195, 196. Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Efendi Bölümü.

Mustafâ Bin Osmân Keskin, Manzûme-İ Keskin (Türkçe-Arapça-Farsça Manzum Sözlük) (2001). Haz. Atabey KILIÇ. Kayseri.

Nâbî Dîvânı I-II (1997). Haz. Ali Fuat Bilkan. İstanbul: MEB Yayınları.

Nâcî, Muallim (2009). Lugat-ı Nâcî. Haz. Ahmet Kartal. Ankara: TDK Yayınları.

Nâilî Dîvânı (1990). Haz. Haluk İpekten. Ankara: Akçağ Yayınları.

Necâtî Bey Dîvânı (1992). Haz. Ali Nihat Tarlan. Ankara: Akçağ Yayınları.

Nedîm Dîvânı (1997). Haz. Muhsin Macit. Ankara: Akçağ Yayınları.

Nef'î Dîvânı (1993). Haz. Metin Akkuş. Ankara: Akçağ Yayınları.

Nesîmî Dîvânı (2002). Haz. Hüseyin AYAN, Ankara.

Nev'î Dîvânı, Haz. Murat Karavelioğlu.

Nev'î-Zâde Atâyî Dîvânı (1992). Haz. Saadet Karaköse, Malatya.

Okuyucu, Cihan, Ahmet Kartal, Fatih Köksal (2011). Klâsik Dönem Osmanlı Nesri. İstanbul: Kesit Yayınları.

Onay, Ahmet Talât (1996). Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar. Haz. Cemâl Kurnaz, İstanbul: MEB Yayınları.

Ögel, Bahaeddin (2014). İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi. Ankara: TTK Yayınları.

Pakalın, Mehmet Zeki (1993). Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü I. İstanbul: MEB Yayınları.

Pakalın, Mehmet Zeki (1993). Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü II. İstanbul: MEB Yayınları.

Pala, İskender (2005). Akademik Klâsik Türk Şiiri Araştırmaları. İstanbul: Kapı Yayınları.

Pala, İskender (2011). Kadılar Kitabı. İstanbul: Kapı Yayınları.

Pamuk, Şevket (2013). Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları.

Phyllıs Deane (1994). İlk Sanayi İnkılâbı. Çev. Tevfik Güran. Ankara: TTK Yayınları.

Pıhılıp D. Curtin (2008). Kültürler Arası Ticaret. İstanbul: Küre Yayınları.

Refik, İbrahim (2004). Tarih Şuuruna Doğru 1. İstanbul: Albatros Yayınları.

Sami, Şemseddin (2015). Kâmûs-ı Türkî. Haz. Raşit Gündoğdu-Niyazi Adıgüzel Ebul Faruk Önal. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

Sertkaya, Osman Fikri, Rysbek Alimov (2006). Eski Türklerde Para. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Şeref Hanım Dîvânı (2002). Haz. Mehmet Arslan, İstanbul: Kitabevi.

Şeyhî Dîvânı (1990). Haz. Mustafa İsen-Cemâl Kurnaz, Ankara: Akçağ Yayınları.

Şeyyâd Hamza (2008). Yûsuf u Zelîhâ. Haz. Ümit Özgür Demirci-Şenol Korkmaz, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Şişman, Bekir, Muhammet Kuzubaş (2012). Şehnâme'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Tabakoğlu, Ahmet (2014). Türkiye İktisat Tarihi. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tarlan, Ali Nihat (2001). Fuzûlî Klâsik Türkı Şerhi. Ankara: Akçağ Yayınları.

Tatçı, Mustafa (2012). Yunus Emre Klâsik Türkı. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Turan, Osman (1999). Selçuklular ve İslamiyet. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Turan, Osman (2003). Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti. İstanbul: ÖtükenYayınları.

Usûlî Dîvânı (1990). Haz. Mustafa İsen, Ankara: Akçağ Yayınları.

Ülgener, Sabri F. (2006). İktisadî Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası. İstanbul: Derin Yayınları.

Ümmî Sinan Dîvânı (2000). Haz. Azmi Bilgin, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Ünal, Mehmet Ali (2011). Osmanlı Tarih Sözlüğü. İstanbul: Pradigma Yayıncılık.

Ünal, Mehmet Ali (2012). Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi. İstanbul: Pradigma Yayıncılık,

V.V. Barthold (2013) Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler. Ankara: TTK Yayınları.

Yaşar, Selâhattin (1989). Fuzûlî; Hayatı, Sanatı, Tefekkürü. İstanbul: Yeni Asya Yayınları.

Zatî Dîvânı (1967). Haz. Ali Nihat Tarlan. I. Cild. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Zatî Dîvânı (1970). Haz. Ali Nihat Tarlan. II. Cild. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Zatî Dîvânı (1987). Haz. Mehmed Çavuşoğlu-Ali Tanyeri. III. Cild. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Makaleler, Tezler, Diğer Basılı Yayınlar:

Ahmad, S. Maqbul (1998). "Hindistan". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 18, s. 73-75.

Aktan, Hamza (2003). "Maden". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 27, s. 306-310.

Aldo Gallotta (1993). "Ceneviz". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 7, s. 363-365.

Apaydın, H. Yunus (2002). "Kefalet". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 25, s. 168-177.

Atıcı, Muammer (2000). "Kâzım Paşa Dîvânı." Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Ankara.

Avcı, Sedat (2008). “Rusya”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 35, s. 251-253.

Aybakan, Bilal (2011). “Temlik”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 40, s. 428-430.

Aydınlı, Abdullah (1991). “Arz”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 3, s. 438.

Ayhan, Emrah (2000). “Nakşî Dîvânı.” Yüksek Lisan Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Bardakoğlu, Ali (1995). “Fesih”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 12, s. 427-436.

Bayartan, Mehmet (2008). “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler.” Osmanlı Bilimi Araştırmaları, X-1, s. 157-175.

Beydilli, Kemal (1991). “Avrupa”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 4, s. 135-151.

Beydilli, Kemal (2008). “Rusya”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 35, s. 253-265.

Bilkan, Ali Fuat (2012). “Köhne Efsaneler Yeni Hikâyeler.” Millî Folklor, Yıl 24, Sayı 95, s. 23-30.

Birışık, Abdülhamit (2006). “Müfessir”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 31, s. 498-500.

Boynukalın, Mehmet (2009). “Senet”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 36, s. 518-519.

Bozkurt, Nebi (1995). “Eman”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 11, s. 75-77.

Bozkurt, Nebi (2006). “Müderris”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 31, s. 467-468.

Bozkurt, Nebi (2010). “Taç”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 39, s. 362-363.

Bozkurt, Nebi (2011). “Tercüman”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 40, s. 489-490.

Buzpınar, Şit Tufan (2009). “Surre”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 37, s. 567-569.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi (1986). İstanbul: İnterpress Basın ve Yayın. C. 5.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi (1986). İstanbul: İnterpress Basın ve Yayın. C. 22

Bedir, Fatma Zehra (2013). Caferî Baba ve Dîvânı. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Çandarlıoğlu, Gülçin (1993). “Çin”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 8, s. 321-323.

Çetinkaya, Ülkü (2010). "Osmanlı Dönemi Kadın Süs Malzemelerinin Klâsik Türk ŞiirineYansımaları." Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Güz (13), s. 61-89.

Demirci, Kürşat (1991). "Avrupa". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 3, s. 127-135.

Derman, M. Uğur (1988). "Âhar". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 1, s. 485.

Derman, M. Uğur (1997). "Hattât". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 16, s. 493-499.

Derman, M. Uğur (1998). "Hokka". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 18, s. 416-418.

Devellioğlu, Ferit (2000). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat. Ankara: Aydın Kitebevi,

Devellioğlu, Ferit (2012). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat. Ankara: Aydın Kitebevi.

DİA (1997). "Haraç". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Ankara: TDV Yayınları. C. 16, s. 88-90.

Dilçin, Cem (2009). Yeni Tarama Sözlüğü. Ankara: TDK Yayınları.

Dinî Kavramlar Sözlüğü (2010). Ankara: DİB Yayınları.

Dinî Terimler Sözlüğü (2009). Ankara: MEB Yayınları.

Doğaner, Suna (2004). "Mısır". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 29, s. 553-555.

Duman, Ali (2008). "Sadaka". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 35, s. 383-384.

Emecen, Feridun (1993). "Cullâh". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 8, s. 83-84.

Ergün, Asuman (2000). "Hâşim Baba Dîvânı Üzerine Bir İnceleme." Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.

Erkal, Mehmet (1992). "Beytülmâl". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 6, s. 90-94.

Erkal, Mehmet (1993). "Cizye". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 8, s. 42-45.

Erkal, Mehmet (2007). "Nisab". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 33, s. 138-140.

Erkal, Mehmet (2013). "Zekat". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 44, s. 197-207.

Erkal, Mehmet (2013). "Zenginlik". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 44, s. 275-276.

Ertuğ, Zeynep Tarım (2009). “Saray”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 36, s. 117-121.

Erünsal, İsmail E. (2007). “Osmanlılarda Sahhaflık ve Sahhaflar.” Osmanlı Araştırmaları Dergisi XXIX, İstanbul, s. 98-146.

Eskicioğlu, Osman (1996). “Gümüş”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 14, s. 271-272.

Eyice, Semavi (1992). “Bedesten”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 5, s. 302-311.

Fayda, Mustafa (2005). “Muhammed”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 30, s. 408-423.

Genç, Mehmet (2000). “İltizam”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 22, s. 154-158.

Genç, Mehmet (2007). “Osmanlılar”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 33, s. 524-532.

Göyünç, Nejat (1994). “Defter”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 9, s. 88-90.

Gözübenli, Beşir (2010). “Şirket”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 39, s. 198-201.

Güftâ, Hüseyin (1992). Hâzık Dîvânı, Hâzık Mehmed Efendi'nin Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Klâsik Türkı'nın Tenkitli Metni. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Günay, Hacı Mehmet (2012). “Vakıf”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 42, s. 475-479.

Gürüf, Bilal (2004). “Şeyh Hüsameddîn-i Uşşâki Dîvânı.” Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Ankara.

Hacısalihoğlu, Mehmet (2013). “Yunanistan”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 43, s. 586-595.

Halaçoğlu, Yusuf (1993). “Damga”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 8, s. 454-455.

Hee, Cemil, Soo Lee (1993). “Çin”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 8, s. 323-329.

İlgürel, Mücteba (2009). “Subaşı”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 37, s. 447-448.

İnalcık, Halil (1993). “Cizye”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 8, s. 45-48.

İnalcık, Halil (2000). “İmtiyâzât”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 22, s. 245-252.

İpşirli, Mehmet (1991). “Arzuhal”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 3, s. 447-448.

İpşirli, Mehmet (1991). "Âsaf". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 3, s. 455.

İpşirli, Mehmet (1992). "Bezirgân". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 6, s. 103-104.

İpşirli, Mehmet (1995). "Eman". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 11, s. 77-79.

İpşirli, Mehmet (2000). "İmza". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 22, s. 252-255.

İpşirli, Mehmet (2006). "Müderris". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 31, s. 468-470.

Kaçalin, Mustafa S. (2007). "Orhon Yazıtlrı". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 33, s. 390-393.

Kadıoğlu, İdris (2003). Lebîb Dîvânı, Lebib-i Âmidî: Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı nın Tenkitli Metni. Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.

Kahraman, Abdullah (2010). "Takas". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 39, s. 451-453.

Kal'a, Ahmet (1995). "Esnaf". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 11, s. 423-430.

Kallek, Cengiz (1997). "Haraç". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 16, s.71-88.

Kallek, Cengiz (2000). "İmtiyâzât". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 22, s.242-245.

Kallek, Cengiz (2001). "İsraf". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 23, s. 178-180.

Kallek, Cengiz (2007). "Pazar". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 34, s. 194-203.

Kallek, Cengiz (2012). "Ticâret". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 41, s.134-144.

Kandemir, M. Yaşar (2005). "Muhaddis". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 30, s. 392-394.

Karaboğa, Volkan (2010). Klâsik Dönemde Osmanlı Devleti'nde Tarım. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Karapanlı, Gürcan (2005). "Şeyhülislam Muhammed Mekkî Dîvânı." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kartal, Ahmet (2014). "Klâsik Türk Şâirinin Dilinden Halep." Klâsik Türk edebiyatı Araştırmaları Dergisi 12, İstanbul, s.77-92.

Kavas, Ahmet (2001). "Japonya". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 23, s. 571-573.

Kazıcı, Ziya (1998). "Hisbe". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 18, s. 143-145.

Kılavuz, Ahmet Saim (1991). “Amel Defteri”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 3, s. 20-21.

Kılavuz, Ahmet Saim (1995). “Ezel”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 12, s. 49-50.

Kırbıyık, Mehmet (1999). “Kâtib-Zâde Mustafa Sâkıb: Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği Ve Dîvânı 'nın Tenkidli Metni.” Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Köse, Saffet (2008). “Rüşvet”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 35, s. 303-306.

Kucur, Sadi S. (2000). “İkta”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 22, s. 47-49.

Kucur, Sadi S. (2009). “Selçuklular”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 36, s. 384-385.

Kur’ân-ı Kerim Meâli (2007). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları/540.

Kurnaz, Cemal (1995). “Ferhad”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 12, s. 383.

Kurt, Halil (2013). “Yunanistan”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 43, s. 583-586.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri (2002). “Kâtip”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 25, s. 49-52.

Kütükoğlu, S. Mübahat (1991). “Arz”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 3, s. 438-440.

Kütükoğlu, S. Mübahat (1992). “Berat”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 5, s. 472-473.

Kütükoğlu, S. Mübahat (1994). “Defterdâr”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 9, s. 94-96.

Kütükoğlu, S. Mübahat (2006). “Narh”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 32, s. 390-391.

Kütükoğlu, S. Mübahat (2011). “Temessük”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 40, s. 413-414.

Mandaloğlu, Mehmet, Eski Türklerde Sanayi, Ticaret ve Maliyenin Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2013, Cilt.2, Sayı: 2, s. 129-150.

Marıa Pıa Pedanı (2013). “Venedik”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 43, s. 43-47.

Oğuz, Mustafa-Akgündüz, Ahmet (1998). “Hüccet”. DİA. Ankara: TDV Yayınları.

C. 18, s. 446-450.

Osmanlı Devleti Tarihi (1999). Editör: Ekmelettin İhsanaoğlu. İstanbul: IRCICA Yayınları, Cilt 2.

Örnekeriyle Türkçe Sözlük (1995). Ankara: MEB Yayınları, C. 1.

Örnekleriyle Türkçe Sözlük (1995). Ankara: MEB Yayınları, C. 2.

Örnekleriyle Türkçe Sözlük (1996). Ankara: MEB Yayınları, C. 3.

Örnekleriyle Türkçe Sözlük (1996). Ankara: MEB Yayınları, C. 4.

Özaydın, Abdülkerim (1991). "Arap". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 3, s. 321-324.

Özcan, Azmi (1996). "Fransa". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 13, s. 78-81.

Özcan, Azmi (1998). "Hindistan". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 18, s. 75-81.

Özcan, Azmi (2000). "İngiltere". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 22, s. 296-299.

Özervarlı, M. Sait (2004). "Melek". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 29, s. 40-42.

Özgüdenli, Osman Gazi (2009). "Selçuklular". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 4, s. 371-375.

Özönder, Hasan (1991). "Âteş-bâz-ı Velî". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 4, s. 57-
58.

Özsoy, İsmail (1995). "Faiz". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 12, s. 110-126.

Öztoprak, Nihat (2010). Klâsik Türk Şiirinde Giyim Kuşam Üzerine Bir Deneme, Klâsik Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 4, İstanbul, s. 103-154.

Öztürk, Murat (2002). "Handânî Dîvânı: İnceleme-Metin." Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Özyetgin, A. Melek (2004). "Eski Türklerde Ödeme Araçları: Kâğıt Para Çav'ın Kullanımı." Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, s. 90-105.

Pala, İskender (2000). Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Pamuk, Şevket (2002). "Kuruş". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 26, s. 458-459.

Sabbâğ, Abbas (2005). "Mîrâhur". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 30, s. 141.

Sahillioğlu, Halil (1989). “Altın”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 2, s. 532-536.

Sahillioğlu, Halil (1991). “Avârız”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 4, s. 108-109.

Sahillioğlu, Halil (1994). “Dinar”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 9, s. 352-355.

Sarıyıldız, Gülden (2009). “Sicil”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 37, s. 134-136.

Sinan, Betül (2004). Bâlî Çelebi Dîvânı (2b-35a) İnceleme-Metin. Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.

Sinanoğlu, Mustafa (2007). “Nübüvvet Mührü”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 33, s. 291-293.

Sümer, Faruk (2009). “Selçuklular”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 36, s. 365-371.

Sümer, Faruk (2009). “Selçuklular”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 36, s. 380-384.

Şemseddin Sâmî (1989). Kâmûs-ı Türkî. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Şener, Hasan (2012). “Nâbî’nin Şiirlerinde Halep.” Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 4, Aralık, s. 187-196.

Taş, Necati Fahri-Bozkurt, Nebi (2006). “Mühür”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 31, s. 528-530.

Taşağıl, Ahmet (2012). “Türk”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 41, s. 467-474.

Tekin, Oğuz (2003). “Mangır”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 27, s. 568.

Tekin, Zeki (1994). “Türklerde Deri”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 9, s. 176-178.

Temel Britannica (1996). İstanbul: Ana Yayıncılık. C. 6.

Tomar, Cengiz (2007). “Pazar”. DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 34, s. 203-206.

Tosun Necdet (2014). “Tasavvuf Kültüründe Kuş.” Altınoluk Dergisi, Nisan, Sayı: 338, s. 51.

Türk Atasözleri ve Deyimleri (1997). İstanbul: MEB Yayınları, C. I.

Türk Atasözleri ve Deyimleri (1997). İstanbul: MEB Yayınları, C. II.

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük (1998). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, C. 1.

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük (1998). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, C. 2.

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük (2005). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 549.

Türkiye Tarihi 2 (2009). Osmanlı Devleti 1300-1600, Yayın Yönetmeni Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi.

Türkiye Tarihi 3 (2009). Osmanlı Devleti 1600-1908, Yayın Yönetmeni Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi.

Uğur, Yunus (2010). "Şer'iyye Sicilleri". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 39, s. 8-11.

Uludağ, Süleyman (1995). "Fakr". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 12, s. 132-134.

Uludağ, Süleyman (2012). Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Ünal, Hacer (2003). "Hafîd: Hayatı, Eseri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni." Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Üzüm, İlyas (2002). "Kirâmen Kâtibîn". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 26, s. 132-134.

Yavuz, Yusuf Şevki (1998). "Hüccet". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 18, s. 445-446.

Yediyıldız, Bahaeddin (2012). "Vakıf". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 42, s. 479-486.

Yeni Hayat Ansiklopedisi (1990). İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, C. 1.

Yeni Hayat Ansiklopedisi (1990). İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, C. 3.

Yeni Hayat Ansiklopedisi (1990). İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, C. 5.

Yeni Hayat Ansiklopedisi (1990). İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, C. 6.

Yeniterzi, Emine (2010). "Klâsik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri." Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research Volume: 3 Issue: 15, Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı-Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı, s. 301-334.

Yıldız, Hakkı Dursun (1991). "Arabistan". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 3, s. 248-258.

Yüksel, Emrullah (1998). "Hesap". DİA. Ankara: TDV Yayınları. C. 17, s. 240-242

Yüksel, Yahya (2015). "Nâbî Klâsik Türkında Ticârî ve İktisâdî Unsurlar." Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/8 Spring, ANKARA, s. 2285-2312.

Zavotçu, Gencay (2013). Klâsik Türk Edebiyatı Sözlüğü. İstanbul: Kesit Yayınları.

Elektronik Kaynaklar:

Kitaplar

Adlî Dîvânı (2008). Haz. Yavuz Bayram. Amasya: Amasya Valiliği Yayınları.

Adnî Dîvânı (ty). Haz. Bilâl Yücel. Ankara: Akçağ Yayınları.

Âgâh Dîvânı (2012). Haz. Şerife Akpınar. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Âhî Dîvânı (ty.). Haz. Mustafa S. Kaçalin. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Ahmedî Dîvânı (ty.). Haz. Yaşar Akdoğan. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Ahmedî, İskender-Nâme (ty.). Haz. Haz. Yaşar Akdoğan. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (05.07.2015).

Ahmet Nâmî Dîvânı ve İncelemesi (ty.). Haz. Ahmet Yenikale. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Antepli Aynî Dîvânı (ty). Haz. Mehmet Arslan.

Âşık Çelebi Dîvânı (ty.). Haz. Filiz Kılıç. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Avnî (Fatih) Dîvânı (ty.). Haz. Muhammed Nur Doğan. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Azîz Mahmûd Hüdâyî Dîvân-I İlâhîyât, Tıpkıbasım ve Çeviri (ty). Haz. Mustafa Tatcı Musa Yıldız-Hakkı Uslu. Kitabevi.

Behiştî'nin Heşt Behişt Mesnevîsi (İnceleme-Metin) (ty.). Haz: Emine Yeniterzi. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (05.07.2015).

Besnili Nehcî Dede ve Dîvânı (2012). Haz. Üzeyir Aslan. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Bosnalı Alaeddin Sâbit Dîvânı (1991). Haz. Turgut Karabey, Sivas.

Bursalı İffet Dîvânı (ty). Haz. Mehmet Arslan.

Bursalı Rahmî Dîvânı (2011). Haz. Mustafa Erdoğan. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Cinânî, Cilâu'l-Kulûb (ty.). Haz. Mustafa Özkan. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (05.07.2015).

Dede Ömer Rûşenî, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı nın Tenkidli Metni (ty.). Haz. Orhan Kemâl Tavukçu. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Diyarbakırlı Ahmedî, Yûsuf u Züleyhâ (İnceleme, Metin, Dizin, Sözlük) .Haz: İdris Kadıoğlu. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (05.07.2015).

Emrî Dîvânı (ty.). Haz. Mehmet A. Yekta Saraç. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Enderunlu Hasan Yâver Dîvânı (İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin) (2010). Haz. Kaplan Üstüner. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Enverî Dîvânı (ty). Haz. Cemâl Kurnaz-Mustafa Tatcı. MEB Yayınları.

Eski İle Yeni Arasında Mütevelli-Zâde Ömer İhyâ (ty). Haz. Nâzım H. Polat.

Erzurumlu Zihnî Dîvânı (İnceleme-Metin) (2001). Haz. Muhsin Macit. Ankara.

Fatîn Dîvânı (ty). Haz. Mehtap Erdoğan.

Fuzûlî, Leylâ ve Mecnûn (ty.). Haz. Muhammet Nur Doğan. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (05.07.2015).

Gelibolulu Mustafa Âlî, Mihr ü Mâh (ty.). Haz. Ahmet İçli. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (05.07.2015).

Gelibolulu Sun'î Dîvânı (2009). Haz. Halil İbrahim Yakar. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Hamdullah Hamdî Dîvânı (Ty.). Haz: Ali Emre Özyıldırım. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Handî Dîvânı (2003). Haz. Harid Fedai. Ankara.

Haşmet Külliyatı (Dîvân, Senedü'ş-şuara, Viladet-name, İntisabü'l-müluk) (ty.).

Haz.: Dr. Mehmet Arslan-İ. Hakkı Aksoyak. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Hecrî Dîvânı (2010). Hz. Ömer Zülfe. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Hersekli Ârif Hikmet Bey, Âsâr-ı Hikmet (ty). Haz. M. Kayahan Özgül.

İbrahim Tırsî ve Dîvânı, İnceleme-Tenkidli Metin (ty.). Haz. Kadriye Yılmaz Orak. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Kadı Burhaneddin Dîvânı (1981). Haz. Muharrem Ergin, İstanbul.

Kâmî Dîvânı (ty). Haz. Ali Yıldırım.

Karakoyunlu Cihânşâh Hakîkî'nin Türkçe Şiirleri (ty.). Haz. Muhsin Macit. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Leskofçalı Mustafa Galib Bey, Rûh-ı Sânî (ty). Haz. M. Kayahan Özgül.

Mânî Dîvânı ve Şehr-engîz-i Bursa (İnceleme-Metin) (2011). Haz. Şener Demirel. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Manisalı Câmi'î, Muhabbet-Nâme (Vâmık u 'Azrâ) (ty). Haz. M. Esat Harmancı. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (05.07.2015).

Mehmed Sıdkî Dîvânı (ty.). Haz. Abdullah Eren. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Meşhurî Dîvânı (2009). Haz. Yaşar Aydemir-Halil Çeltik. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Mortarlı Hasan Ziyâ'î Dîvânı (ty.). Haz. Müberra Gürgendereli. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Mostarlı Ziyâ'î, Şeyh-i San'ân Mesnevisi (ty.). Haz: Müberra Gürgendereli. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (05.07.2015).

Münîrî Hayatı, Eserleri ve Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin) (ty.). Haz. Ersen Ersoy. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Neccâr-Zâde Rızâ Dîvânı'nın Tenkitli Metni, Tuhfetü'l-İrşâd. Haz. Mehmet Özdemir.

Nâmî Dîvânı (ty). Haz. Ahmet Yenikale.

Nâşid Dîvânı (1998). Haz. Ömer Zülfe. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Nesîb ve Dîvânı, İnceleme-Tenkildi Metin-Sözlük (2002). Haz. Sadık Erdem, Isparta.

Nesîmî Dîvânı (2002). Haz. Hüseyin Ayan, Ankara.

Nev'î, Münâzara-i Tûtî vü Zâğ (ty). Haz: Hakan Taş-Ömer Zülfe. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (05.07.2015).

Nev'î-Zâde Atâyî, Sohbetü'l-Ebkar (ty.). Haz. Muhammet Yelten. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (05.07.2015).

Nev'î-Zâde Atâyî Dîvânı (1994). Haz. Saadet Karaköse. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Nigârî Dîvânı (ty.). Haz. Azmi Bilgin. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Ravzî Dîvânı (2009). Haz. Yaşar Aydemir. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Revânî Dîvânı (ty.). Haz: Ziya Avşar. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Rûmî'nin Şîrîn ü Şîrûye'si (Şîrîn ü Pervîz) (ty.). Haz. Enfel Doğan- Feryal Korkmaz. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (05.07.2015).

Sa'îd Giray Dîvânı (2011). Haz. Saadet Karaköse. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Sâkıp Mustafa Dede Dîvânı (ty). Haz. Mustafa Arı.

Sehâbî Dîvânı (ty.). Haz. Cemal Bayak. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Selîkî ve Şiirleri (2009). Haz. Ömer Zülfe. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Sî-Nâme-i Hümâmî, İnceleme (1995). Haz: Mustafa Altun. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (05.07.2015).

Süheylî Ahmed bin Hemdem Kethudâ Dîvânı (ty.). Haz. M. Esat Harmancı, http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Sümbül-Zâde Vehbî Dîvânı (2012). Haz. Ahmet Yenikale. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Şehrî Hayatı, Sanatı, Dîvânının Tenkitli Metni ve Tahlili (1999). Haz. Şener Demirel. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Şem'î'nin Klâsik Türkı'nın Edisyon Kritiği ve İncelenmesi (ty.). Haz. Murat Ali Karavelioğlu. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Şeyh Gâlib Dîvânı (ty.). Haz. Naci Okçu. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk (ty.). Haz: Muhammet Nur Doğan. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (05.07.2015).

Şeyhülislâm Es'ad Dîvânı (ty). Haz. Muhammet Nur Doğan.

Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı (ty.). Haz. Hasan Kavruk. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Tecellî Dîvânı (ty). Haz. Sebahat Deniz.

Türâbî Dîvânı (2004). Haz. Cihan Okuyucu, İstanbul.

Üsküplü Atâ, Tuhfetü'l-Uşşâk (2006). Haz. İ. Hakkı Aksoyak. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (05.07.2015).

Vahyî Dîvânı ve İncelenmesi (2000). Haz. Hakan TAŞ. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Vecdî ve Dîvânı (Metin-Dizin) (2009). Haz. Hasan Kavruk-Bahir Selçuk. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Vusûlî Dîvânı (İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin) (2010). Haz. Hakan TAŞ. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Yakînî Dîvânı (İnceleme-Metin ve Çeviri-Açıklamalar-Sözlük) (2009). Haz. Ömer Zülfe. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

Yûnus Emre Dîvânı (ty.). Haz. Mustafa Tatçı. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr (02.07.2014).

http://www.muhasebedersleri.com/ekonomi/isletme-tacir.html

http://www.sonpeygamber.info/

http://www.guncelvaaz.com/eski/52-vaaz/491-israf-ve-cimrilik.html

http://enfal.de/sosyalbilimler/s/023.htm

http://www.hadisler.com/?pid=p&id=758

http://www.muhasebedersleri.com/ekonomi/rant-faiz-ucret-kar.html

http://www.muhasebedersleri.com/ekonomi/arz.html

http://www.muhasebedersleri.com/ekonomi/talep.html

http://cengizdamar.blogcu.com/ayin-evreleri-dolunay-yeniay-nedir-bilgi/10100942

http://www.sorularlaislamiyet.com/article/14611/html

http://www.muhasebedersleri.com/ekonomi/rant-faiz-ucret-kar.html

http://www.sorularlaislamiyet.com/qna/3598/ html

https://tr.wikipedia.org/wiki/Gece_pazar%C4%B1

http://www.muhasebedersleri.com/ekonomi/ticaret.html

www.besiktasmuftulugu.gov.tr/FileUpload/ds35500/File/rusvet__ve__yolsuzlukx.doc+&cd=9&hl=tr&ct=clnk&gl=tr

http://www.muhasebedersleri.com/ekonomi/rant-faiz-ucret-kar.html

http://www.hadisler.com/?pid=p&id=758

http://www.muhasebedersleri.com/ekonomi/arz.html

http://www.muhasebedersleri.com/ekonomi/talep.html

http://cengizdamar.blogcu.com/ayin-evreleri-dolunay-yeniay-nedir-bilgi/10100942

http://www.sorularlaislamiyet.com/article/14611/html

http://www.guncelvaaz.com/eski/52-vaaz/491-israf-ve-cimrilik.html

http://enfal.de/sosyalbilimler/s/023.htm

http://www.sonpeygamber.info/

https://tr.wikipedia.org/wiki/Lapis_lazuli

http://www.turkcebilgi.com/l%C3%BCleta%C5%9F%C4%B1

http://bilgihanem.com/luletasi-nedir/

https://tr.wikipedia.org/wiki/Kalay

http://www.telepatireklamcilik.com/yazi-detay/102-dunden-bugune-kalay-ve-kalay kaplamaciligi-telepati-reklamcilik.html

https://tr.wikipedia.org/wiki/Bak%C4%B1r

http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/zel%20htisas%20Komisyonu%20Raporlar/Attachments/127/oik639.pdf

http://www.bilgiustam.com/celik-nedir-ozellikleri-nelerdir/

https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87elik

https://tr.wikipedia.org/wiki/Demir

https://tr.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eirket

http://www.turkcebilgi.com/icra

http://akademik.semazen.net/

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	**Yahya Yüksel**
Doğum Yeri	**Ordu**
Doğum Tarihi	**10.10.1978**

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	**Afyon Kocatepe Üniversitesi**
Fakülte	**Fen-Edebiyat**
Bölüm	**Türk Dili ve Edebiyatı**

YÜKSEK LİSANS BİLGİLERİ

Üniversite	**Ordu Üniversitesi**
Enstitü	**Sosyal Bilimler Enstütüsü**
Ana Bilim Dalı	**Türk Dili ve Edebiyatı**

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	**KPDS (…..) ÜDS (66.25) TOEFL (….) EILTS (….)**

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	**Milli Eğitim Bakanlığı**
Görevi/Pozisyonu	**Öğretmen**
Tecrübe Süresi	**16 yıl**

İLETİŞİM

Adres	**Piraziz Anadolu Lisesi Piraziz/Giresun**
E-mail	**sara_yahya@hotmail.com**